O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2025-5/3
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi

Xiva-2025

Bosh muharrir:
Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Bosh muharrir o‘rinbosari:
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.

Tahrir hayati:

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d.,prof.	*Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.*
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.	*Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent*
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d.,prof.	*Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.*
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d.,prof.	*Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.*
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.	*Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.*
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.	*Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.*
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.	*Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.*
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,	*Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.*
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.	*Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.*
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.	*Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.*
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.	*Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD*
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.	*Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.*
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.	*Salayev San’atbek Komilovich, i.f.d., prof.*
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.	*Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.*
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.	*Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.*
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.	*Safarov Alisher Karimdjanovich, b.f.d., dos.*
Ismailov Is’haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.	*Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.*
Jumaniyozov Otaboy, f.f.d., prof.	*Sobitov O‘lmasboy Tojaxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.*
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.	*Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.*
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.	*Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.*
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.	*Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.*
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.	*Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.*
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.	*Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.*
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc	*Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.*
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.	*Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.*
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.	*Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.*
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.	*O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.*
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.	*O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.*
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.	*Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.*
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.	*Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.*
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.	*Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.*
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.	*Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD*
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD	*Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent*

Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№5/3 (126), Xorazm Ma’mun akademiyasi, 2025 y. – 314 b. – Bosma nashrning elektron varianti - https://www.mamun.uz/bulletin

ISSN 2091-573 X
Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma’mun akademiyasi

© Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi, 2025

MUNDARIJA

TARIX FANLARI

Askarov S.X., O‘roqova O.J. O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy strategik xususiyatlari: nazariy tahlil 6

Axmadova N.A. O’zbekiston Respublikasi va Qozog’iston Respublikasining ta’lim sohasidagi aloqalarining kengayishi 8

Babayarova Sh.Sh., To'xtasheva F.A. XVI asrda Buxoro xonligida Jo’ybor xojalari tomonidan amalga oshirilgan tadbirlar 11

Boychaeva N.A. Deep understanding of the universal and global essence of values in promoting their appreciation 14

Bo‘tayev J. XIX asr oxiri- XX asr boshlarida Samarqand viloyati ijtimoiy hayoti 16

Egamberdiyev F.P. O‘rta asrlar Sug‘dning Buxoro vohasi ilk tarixiy geografiyasi 20

G’affarov M.Q. O’zbekiston hududida so’ngi bronza va temir davrida shaharlar vujudga kelishining geografik sharoiti va iqtisodiy omillari 22

G‘affarov M.Q. O‘zbekiston hududida temir davri loy me’morchilik maktabining vujudga kelishi 27

Hashimova G.I. Zamonaviy harbiy sharoitda ijtimoiy ishning nazariy asoslari, mohiyati va o'ziga xosligi 30

Islomov A.L., Sharibaev A.A. Qo‘qon xonligi va Rossiya imperiyasi o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlar tarixi va tarixshunosligi 35

Ismoilova D.A. O‘zbekistonda turizm rivojining g‘oyaviy asoslari tarixidan 38

Khamdamova Sh.V. A comparative analysis of the Kubraviyah and Naqshbandiyah orders: examining Devin Deweese’s the eclipse of Kubraviya in Central Asia 41

Matyaqubova N.M. Qadimgi Xorazmda dehqonchilik vohalarining shakllanishi bronza davridan antik davrgacha sug‘orish tizimlari va davlat tuzilmalarining rivoji 43

Maxamadaliyev L. Sharq allomalarining aniq fanlarda erishgan muvaffaqiyatlarini Turkiya olimlari tomonidan tadqiq etilishi 46

Mo‘minova M.A. Temuriylar va Usmoniylar aloqalari 49

Musayev A.I. Bobur diplomatik munosabatlarining tarjimalarda aks etishi 52

Muxammadov Z.A. Ov qurollarining kelib chiqishi va ijtimoiy hayotdagi o‘rni: tarixiy manbalar asosida tahlil 55

Norkulova G.S. Miyonqol mikrovohasining tabiiy geografik tasnifi 58

O‘ktamov T.G‘. Abulg‘oziy Bahodirxonning tarixiy merosi 61

Qoraboyev Z.B. Markaziy Osiyoda suv muammosi va uning mintaqaaro hal etilishiga oid sa’y harakatlar 64

Raxmatov A.T. Ali va Roshid xalifalar o‘rtasidagi munosabat 67

Rajabova D.Sh. A.Boltayev tadqiqotlari Xorazm vohasi madaniy hayoti, ta’lim tizimi va me’morchiligiga oid muhim manba sifatida 69

Samadova G.N. Buxoro xonligida harbiy siyosiy jarayonlar, qo‘shin tuzilishi, tarkibi va harbiy boshqaruv tarkiblari 72

Sattorov B.X. Shahrisabz davlat muzey – qo‘riqxonasi: turizmni rivojlantirishda ilmiy va madaniy markaz sifatida 74

Sharifov S.O. Ilk temir davrida Sug‘dning urbanizatsiya jarayonlari 77

Sharipova N.A. XX asrning 50-60-yillarida xalq ta’limi xodimlarining nominal va real ish haqi dinamikasi 79

Sherqulova R. Saroy Mulk xonimning Amir Temur saltanatida tutgan o`rni 82

Temirova F.X. 1941-1945-yillarida qashqadaryolik xotin-qizlarning sanoatdagi faoliyati 84

To‘xtayeva R.N., Tosheva N.U. Bank tizimining shakllanishi va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati 87

To‘xtayeva R.N., Alimova V.A. XX-asrning 20-yillarida moliyaviy siyosat 90

Tojiboyev U.U. Turkistonda zamonaviy teatrning rivojlanishida milliy ziyolilarning o‘rni 92

To‘raqulova S. Xonliklaridagi tabiblar faoliyati 95

Xakimov A.A. Farg‘ona vodiysining sho‘rabashot dehqonchilik madaniyati tarixi 97

Xamrayeva N.Sh. Xiva xonligining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti 101

Xasanova Z.Dj. Turkistonning XIX asrning ikkinchi yarmi- XX asr boshidagi tarixini o’rganishda shu davrda yashab o’tgan tarixchi olimlarning asarlari manba sifatida 103

Yuldasheva D.Q. O‘rta asrlarda Xorazm davlati poytaxti Ko‘hna Urganch va yangi Urganchdagi ijtimoiy-madaniy yuksalish 106

Абдуазимов Д.Б. Бухорода Шайбонийлар марказий бошқарувининг шаклланиши ва ривожланиши 108
Бекташев Р.Ф. Письменные источники об Уструшане 111
Ботаев М.Дж. Жиноят процессида соддалаштирилган тартибда иш юритишнинг мдҳ давлатлари тажрибаси 114
Джолдасов А.Б. Оролбўйи карвон йўллари, ёдгорликлар типологияси ва меъморчилиги 117
Каримов Н. Амир Ҳайдар даврида Бухорода илм-фан тараққиёти 121
Мадреймов Ф.М. Каракалпакстан в 1941-1945 гг.: трансформация социальной структуры и повседневная жизнь 123
Матжанов А.Ж. Мустақиллик йиллари Қорақалпоғистонда ҳаво транспортининг ривожланиши 129
Назаров Ў.С. XX-асрнинг 50-70 йилларида Самарқанд вилоятидаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар 133
Сатимов Б.М., Хайитбоева Г.М. Қадимги ёзма манбаларда оролбўйи ахолисининг жанг усулларига оид маълумотлар 138
Хосиятов Х.О. Жанубий Ўзбекистон музейлари ва хорижий музейлар ўртасидаги илмий-амалий ҳамкорлик шакллари 141
Хосиятов Х.О. Тарих музейларидаги янги кўргазмалар ва уларнинг ёшлар таълим-тарбиясидаги ўрни 144
Эргашев Ж.Ю. Турк хоқонлигининг йирик империя сифатида шаклланишига таъсир кўрсатган омиллар 147

PEDAGOGIKA FANLARI

Abdalimov S.I. Formation of lexical competence by means of a foreign language 152
Abdullayeva L.T. Theories of education through virtual reality and augmented reality 154
Akhmedova S.H. Upholding academic integrity: principles and importance 157
Alibekova R.X. Nofilologik oliy o‘quv yurtlarida o‘zbek guruhlarida rus tilini o‘qitish metodikasi 160
Amirqulov J.Ch. Jismoniy madaniyat darslarida harakatli o`yinlarni fanlararo aloqadorlikda nazariy o`qitishni takomillashtirish 162
Artikova B.M. Qurilish muhandisligi talabalarining kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda zamonaviy ta’lim texnologiyalari 165
Atamurodova G.Sh. Development of a system of teaching tasks for forming students' correct pronunciation skills in primary grade native language lessons 168
Begov F.R. Communication skills for students through communication language training 171
Boychaeva N.A. The importance of arias and duets in the performance of musical dramas created in historical processes 174
Bozorov P.F. Integration of clil into teaching a foreign language as a modern vector of development of language education 176
Buriyeva M.A. Methodology of developing pragmatic competence in speaking skill 178
Hodjayeva S.S., Bakirova Kh.B. The methodology of working on the lexical minimum in foreign language education 181
Ismoilov A.P. The use of an integrated approach to teaching foreign languages 184
Ismoilov A.P. The role of intercultural communication in the process of teaching foreign languages to future managers of socio-cultural activities at the present stage 187
Izzatilloyeva S. Ingliz tili o‘qish darslarida ertaklardan foydalanishning ahamiyati 191
Jurayeva Yu.R. The concept of technology and its integration in EFL classroom 193
Kambarova D.Yu. The use of chatgpt in task-based ESP learning at university: does it make a difference? 196
Kambarova D.Yu. Assessing the english writing needs of undergraduate philology students for ESP writing course development 198
Karimov F.T. Oilaviy munosabatlarda nizolar shakllanishining ijtimoiy-psixologik sabablari 201
Kasimova Z.R. Oila institutini mustahkamlash masalalari: muammo va yechimlari 203
Khasanova D.Sh. AI and technology in professionally oriented language teaching 206
Kuchkarova O.B. Nevrologiya fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar 209
Maxmudova A.N. Yangi O‘zbekiston pedagogikasining rivojlanish yo‘nalishlari 211
Mengliyev Sh.A., Xolmo‘minov O.I. Maktablarda veb dasturlashni o’rgatuvchi elektron darsliklarni yaratish texnologiyalarini takomillashtirish 214
Mo‘minova M. Sun’iy intellekt asosida til o‘rganish: imkoniyatlar, cheklovlar va istiqbollar 219

Murodova S.K. The Role of Pragmatic Competence in English Language Instruction in Uzbek Educational Settings 221
Murodulloyeva S.S. The role of interactive technologies in developing student's communicative competence 224
Mustafoyeva S.J. Nemis tilini o‘zbek tili bilan qiyoslash orqali o‘qitishning lingvodidaktik asoslari 227
Muxammadaminova D.A. Chet tilini o‘rganishda o‘quvchi tiplari va amaliy topshiriqlar asosidagi yondashuv 229
Muxammadaminova D.A. Til o‘rgatuvchi faoliyatda individual idrok turlari va madaniyatlararo strategiyalar 231
Nishanova X.V. Analyzing the existing methods of teaching tourism-related terminology using information technologies 233
Niyozova S.I. Ommaviy madaniyatning milliy mentalitetimizga ta’siri 236
Oromiddinova D. Principles of using the tbl method (task-based learning) to develop students' competencies 238
Otaniyazova M. Integrating teaching tools and exercises in continuous education for effective foreign language learning 241
Pulatova F.U. Soha yo’nalishiga oid ingliz tilini o’qitishda autentik materiallar va real hayotga oid topshiriqlarni integrallashtirish 243
Rakhmatullaeva N.N. The use of role-plays and debates in improving speaking skills 246
Rustamov A.U. Bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarini metodik hamda kasbiy jihatdan mahoratlarini takomillashtirish 248
Safarova Z.R. Dialect educating as a communicative component 251
Saidmuhammad T. A Lean four pillar model for boosting english speaking in uzbek universities 253
Saidqosimova A.S. Principles for the formation of lexical competence in the teaching of industrial terms of the english language 255
Salikhova M.B. Gamification in english teaching: making learning more interactive 258
Shamahmudova A. Psychological factors of respecting during communication 260
Shikina A.A. University students are trying to balance the convenience of using ai tools with the need to build their own writing skills 263
Shukurova M.A. The role of feedback in academic performance 266
Sultanova D.A., Dusmetova S.M. Effective methods for teaching the subject of country study 269
Teshaeva D., Berdiyeva S. Integrating real-world scenarios in ESP classes: enhancing students' professional communication 271
To‘xtamishev F. Jismoniy tarbiya va sporti bo‘yicha kadrlar tayyorlash va oliy ta’lim tizimida sportni rivojlantirish 273
Valiyeva N.D. Theoretical perspectives on english language teaching as a scientific endeavor 276
Xudaynazarova S.K. The importance of critical thinking skills in efl classrooms 279
Жуманиязова М.А. Методологические подходы к преподаванию русского языка: традиции и инновации 282
Касимов А.Б. Инновационные методы интенсивного обучения русскому языку студентов в сопоставлении с их родным узбекским 284
Киличева Ф.Б. Методические приемы развития критического мышления 287
Маруфов Э. Определение навыков произношения 290
Норова Ф.Г. Методы обучения синхронному переводу в начальной стаде обучения 293
Сайидов М.Н. Юсуф Хос Хожиб меросида миллий хавфсизлик муаммоси 297
Тожибаева Н.Ж. Эффективность применения современных педагогических технологий в обучении русскому языку 300
Туленова К.Ж., Рахимова М., Рустам- Валиева Г. Новации и инновации - неотъемлемая часть современных научных исследований 303
Чхетиани Т.Л. Применение языкового анализа для развития русской речи у учащихся с узбекским языком обучения 305
Шавилова Н.С. Лингвокультурологические концепции в методике преподавания русского языка как иностранного 308
Шамахмудова А. Мулоқотнинг самарали кечишида ҳурмат тамойилларининг ўрни 310

UO’K 303.2

O‘ZBEKISTONDA KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHNING ASOSIY STRATEGIK XUSUSIYATLARI: NAZARIY TAHLIL

S.X.Askarov, bo‘lim boshlig‘i, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon
O.J.O‘roqova, DSc, dots., Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. *Maqolada O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy strategik xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil qilingan. Korrupsiya davlat rivojlanishiga salbiy ta'sir ko‘rsatib, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni buzadi. Maqola davlat va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, korrupsiyaga qarshi kurashda ijobiy o‘zgarishlar yaratish yo‘nalishlarini ko‘rsatib beradi.*

Kalit so‘zlar: *Korrupsiya, korrupsiyaga qarshi kurash, davlat islohotlari, shaffoflik, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy barqarorlik*

Аннотация. *В статье теоретически проанализированы основные стратегические особенности борьбы с коррупцией в Узбекистане. Коррупция оказывает негативное влияние на развитие государства, нарушает экономическую и социальную стабильность. В статье обозначены направления по усилению сотрудничества между государством и гражданским обществом, созданию положительных изменений в борьбе с коррупцией.*

Ключевые слова: *коррупция, борьба с коррупцией, государственные реформы, прозрачность, гражданское общество, социальная стабильность.*

Abstract. *This article presents a theoretical analysis of the main strategic features of combating corruption in Uzbekistan. Corruption negatively affects the development of the state, undermining economic and social stability. The article outlines directions for strengthening cooperation between the state and civil society and creating positive changes in the fight against corruption.*

Keywords: *corruption, anti-corruption, state reforms, transparency, civil society, social stability.*

XXI asrda insoniyat taraqqiyoti global integratsiya, texnologik yuksalish va axborot jamiyatining shakllanishi bilan birga, jiddiy ijtimoiy va huquqiy muammolarni ham boshdan kechirmoqda. Ana shunday dolzarb muammolardan biri bu – korrupsiyadir. Korrupsiya dunyoning deyarli barcha davlatlari duch kelayotgan universal xavf bo‘lib, u nafaqat iqtisodiy o‘sishni sekinlashtiradi, balki davlat boshqaruvi tizimining samarasizligiga, fuqarolarning huquq va erkinliklarining buzilishiga ham olib keladi. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda korrupsiya iqtisodiy tengsizlikni kuchaytirish, ijtimoiy adolatni izdan chiqarish va hukumatga bo‘lgan ishonchni kamaytirish vositasiga aylanadi.

Korrupsiyaning salbiy oqibatlari ko‘p qirrali bo‘lib, u davlat va jamiyat o‘rtasidagi sog‘lom ijtimoiy shartnomani yemiradi. Korrupsiya mavjud bo‘lgan muhitda qonun ustuvorligi o‘z kuchini yo‘qotadi, fuqarolik jamiyati institutlari zaiflashadi, axloqiy qadriyatlar inqirozga uchraydi. Shuning uchun korrupsiyaga qarshi kurash – bu nafaqat huquqiy, balki siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma’naviy muammo sifatida yondashiladigan ko‘p bosqichli strategik jarayondir.

Bugungi kunda xalqaro tashkilotlar, jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon banki, Transparency International kabi tashkilotlar tomonidan korrupsiyaning global oqibatlariga qarshi kurashish bo‘yicha turli ko‘rsatkichlar ishlab chiqilmoqda. Masalan, Transparency International tashkiloti tomonidan e’lon qilinadigan “Korrupsiya sezilishi indeksi” dunyo davlatlarida korrupsiya darajasini aniqlashda muhim mezon sifatida xizmat qilmoqda.

Avvalo, korrupsiya huquqiy davlat qurilishi yo‘lidagi asosiy to‘siqlardan biridir. Mansabdor shaxslarning vakolatlarini suiiste’mol qilishi fuqarolar orasida qonunlarga bo‘lgan ishonchni susaytiradi. Agar jinoyat jazolanishi ta’minlanmasa, bu jamiyatda befarqlik, norozilik va ijtimoiy beqarorlikni yuzaga keltiradi. Korrupsiya mavjud bo‘lgan muhitda qonun ustuvorligi o‘z kuchini yo‘qotadi, adolat mezonlari buziladi, odilona raqobat tamoyillari izdan chiqadi.[1] Korrupsiya

iqtisodiy taraqqiyotga sezilarli darajada salbiy ta’sir ko‘rsatadi. U davlat mablag‘larining samarasiz sarflanishi, sarmoyadorlar uchun xavf-xatarlarning ortishi va sog‘lom raqobatning yo‘qolishiga olib keladi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, korrupsiya rivojlanayotgan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning 5 foizigacha iqtisodiy zarar yetkazadi[2]. Bu esa fuqarolarning hayot sifatiga, ijtimoiy xizmatlar darajasiga va kambag‘allikni kamaytirish siyosatining samaradorligiga bevosita salbiy ta’sir qiladi.

Korrupsiya ijtimoiy tengsizlik va adolatsizlikni kuchaytiradi. Resurslar noto‘g‘ri taqsimlanadi, imkoniyatlar faqat ma’lum guruhlar manfaatiga xizmat qiladi. Bu esa keng omma noroziligiga sabab bo‘ladi, jamiyatda ajralish, adolatsizlik va ishonchsizlik kuchayadi. Va nihoyat, korrupsiyaga qarshi kurash xalqaro obro‘-e’tiborni saqlab qolish uchun ham zarur. Transparency International tashkiloti tomonidan e’lon qilinadigan “Korrupsiya sezilishi indeksi”da davlatlarning reytingi, aynan korrupsiyaga qarshi siyosatining ochiqligi, jazo muqarrarligi va fuqarolik jamiyati ishtirokiga qarab belgilanadi. Masalan, O‘zbekiston 2024-yilgi reytingda 121-o‘rinni egallagan bo‘lib, bu hali oldinda qilinadigan ishlar ko‘p ekanligini anglatadi[3]. Korrupsiyaga qarshi kurash bu nafaqat jinoyatga qarshi chora-tadbirlar majmui, balki davlatning rivojlanishi, jamiyatda adolat tamoyillarining qaror topishi, fuqarolar farovonligi va xalqaro maydondagi obro‘si uchun hayotiy zaruratdir. Har bir fuqaroning halollik tamoyillariga sodiqligi, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasizlik kayfiyatining shakllanishi korrupsiyasiz kelajakka yo‘l ochadi.

O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. So‘nggi yillarda bu borada tizimli va huquqiy asoslangan islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 iyundagi PF-6013-sonli “O‘zbekiston Respublikasida Korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi[4] Farmoni qabul qilinib, mazkur Farmon asosida korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatini, shuningdek, korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarning tizimli sabab va shart-sharoitlarini bartaraf etish hamda korrupsiyaga qarshi kurashish choralarining samaradorligini oshirishga qaratilgan davlat va boshqa dasturlarni shakllantirish va amalga oshirish maqsadida Korrupsiyaga qarshi kurash Agentligi tashkil etildi. Shuningdek, 2021–2025-yillarga mo‘ljallangan Korrupsiyaga qarshi kurashish milliy strategiyasi qabul qilindi.

Davlat xizmatini ochiqlik asosida amalga oshirish uchun “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi[5] Qonun qabul qilindi. Ushbu qonun davlat xizmatchilarining faoliyatini aniq mezonlar asosida tartibga solish, ularning malaka va mas'uliyat darajasini baholash, xizmatga qabul qilish va xizmat pog'onalarida ilgari surish jarayonlarida shaffoflikni ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, davlat xizmatlarini aholiga yanada yaqinlashtirish va byurokratik to‘siqlarni kamaytirish maqsadida keng ko‘lamli raqamlashtirish ishlari amalga oshirilmoqda. Bugungi kunga kelib 300 dan ortiq davlat xizmati elektron shaklga o‘tkazilib, yagona interaktiv davlat xizmatlari portali — my.gov.uz orqali aholiga tez, qulay va ochiq tarzda taqdim etilmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev joriy yil 5-mart kuni Korrupsiyaga qarshi kurashish milliy kengashi yig‘ilishida ishtirok etib, mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurashni yangicha yondashuvlar asosida olib borishga qaratilgan bir qator tashabbus va takliflarni ilgari surdi. Ushbu yig‘ilishda ta’kidlangan muhim jihatlar quyidagilardir:

1. Korrupsiyaga qarshi kurashda murosasizlik va jamoatchilik ishtiroki zarurligi – prezident kurashning samaradorligini oshirish uchun keng jamoatchilik va nodavlat tashkilotlarini jalb etishni zarur deb hisoblamoqda. Bu esa, korrupsiyaga qarshi kurashni faqat hukumat emas, balki butun jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini ta’minlashga yordam beradi.
2. Nodavlat tashkilotlarning asosiy ishtirokchi sifatida roli – korrupsiyani fosh etish va fuqarolarning huquqlarini himoya qilishda nodavlat tashkilotlar muhim rol o‘ynaydi. Ular jamiyatning ehtiyojlariga asoslangan tadbirlar ishlab chiqishda va korrupsiyaga qarshi kurashda faol ishtirok etishlari kerak.
3. Parlament-NNT hamkorligi samaradorlikni oshiradi – korrupsiyaga qarshi kurashishda parlament va nodavlat tashkilotlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish muhimdir. Bu,

ayniqsa, qonunchilik tashabbuslarini takomillashtirish va korrupsiyaga qarshi samarali chora-tadbirlarni amalga oshirishda alohida ahamiyatga ega.

4. Moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlashning kuchayishi – korrupsiyaga qarshi kurashish uchun ajratilayotgan mablag‘lar va qo‘llab-quvvatlash siyosiy irodani namoyon etadi. Prezident ta’kidlaganidek, Konvensiya talablarini monitoring qilish maqsadida ajratiladigan 10 milliard so‘m, davlatning korrupsiyaga qarshi kurashga jiddiy munosabatini ko‘rsatadi.

5. Yangi strategik bosqichning boshlanganligi – bu bosqichda nodavlat tashkilotlar bilan samarali hamkorlik va tizimli yondashuvning yangi bosqichi boshlanadi. Prezidentning ma’ruzasi, korrupsiyaga qarshi kurashda nodavlat sektorining roli va faolligini yanada oshirishni ta’minlashga qaratilgan.

Ushbu yangi strategik yondashuvlar korrupsiyaga qarshi kurashda samaradorlikni oshirishga va mamlakatda shaffoflik va adolatni ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Korrupsiya bilan kurash faqat jazoga asoslanmasdan, balki butun tizimni isloh qilish, ochiqlikni ta’minlash va halollik madaniyatini shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim. O‘zbekistonda olib borilayotgan islohotlar bu borada ijobiy siljishlarga olib kelmoqda. Har bir fuqaroning faolligi va fuqarolik pozitsiyasi korrupsiyasiz jamiyat barpo etish yo‘lida hal qiluvchi omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/index.html
2. https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/anti-corruption
3. https://www.transparency.org/en/cpi/2024
4. http://lex.uz//docs/-4875784 O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida
5. http://lex.uz//uz/docs/-6145972 Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida

UO’K 908

O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA QOZOG’ISTON RESPUBLIKASINING TA’LIM SOHASIDAGI ALOQALARINING KENGAYISHI

N.A.Axmadova, katta o’qituvchi, PhD, Osiyo texnologiyalar universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *O‘zbekiston va Qozog’iston o’rtasidagi aloqalar, o‘zaro almashinuv, tarixiy-madaniy muloqotlar, ta’lim sohasidagi hamkorliklar va bitimlar manbalar asosida yoritildi va taxlil etildi. O‘zbekistonning Qozog’iston bilan ijtimoiy, madaniy, fan, ta’lim sohalaridagi o‘zaro hamkorligiga to‘xtalib o‘tildi.*

Kalit so‘zlar: *diplomatik munosabatlar, xalqaro hamkorlik, Markaziy Osiyo, Qozog‘iston, Tojikiston, diplomatiya, elchixona, siyosat, fan va ta’lim, ilmiy- texnikaviy, sog‘liqni saqlash, sayyohlik, turizm, madaniyat.*

Аннотация. *На основе источников были освещены и проанализированы отношения, взаимные обмены, исторические и культурные диалоги, сотрудничество и соглашения в сфере образования между Узбекистаном и Казахстаном. На встрече обсуждались вопросы сотрудничества Узбекистана с Казахстаном в социальной, культурной, научной и образовательной сферах.*

Ключевые слова: *дипломатические отношения, международное сотрудничество, Центральная Азия, Казахстан, Таджикистан, дипломатия, посольство, политика, наука и образование, научно-техническая деятельность, здравоохранение, туризм, туризм, культура.*

Abstract. *The relations, mutual exchanges, historical and cultural dialogues, cooperation and agreements in the field of education between Uzbekistan and Kazakhstan were covered and analyzed based on sources. The cooperation between Uzbekistan and Kazakhstan in the social, cultural, scientific and educational spheres was touched upon.*

Keywords: *diplomatic relations, international cooperation, Central Asia, Kazakhstan, Tajikistan, diplomacy, embassy, politics, science and education, scientific and technical, healthcare, tourism, culture.*

O‘zbekiston Respublikasi va Qozog‘iston Respublikasi azaliy qardosh xalqlar bo’lib , so‘nggi yillarda bu ikki davlatning fan va ta’lim sohasidagi hamkorliklari yanada kengaygan. Har ikki davlatning o‘zaro manfaatlari va o‘xshash maqsadlari bu sohada rivojlanish uchun mustahkam asos yaratgan.

Mamlakatlarimiz hamkorligi 1998 yilda imzolangan O‘zbekiston va Qozog‘iston Respublikasi o‘rtasidagi Abadiy do‘stlik to‘g‘risidagi hamda 2013 yilda qabul qilingan O‘zbekiston va Qozog‘iston Respublikasi o‘rtasidagi Strategik sheriklik to‘g‘risidagi shartnomalar va boshqa qator hujjatlar asosida taraqqiy etmoqda. O‘zbekiston va Qozog‘iston xalqaro siyosiy maydonda, mintaqaviy ahamiyatga molik dolzarb masalalar bo‘yicha o‘xshash yoki yaqin qarashlarga ega. Mamlakatimiz BMT, ShHT, MDH kabi xalqaro tashkilotlardagi ishtiroki davomida bir-birini qo‘llab-quvvatlab kelmoqda.

2017 yil 22 martdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Qozog‘iston Respublikasiga qilgan davlat tashrifi Qozog‘iston – O‘zbekiston aloqalarini jadal rivojlantirdi va yanada kengaytirdi. Istiqlol yillarida O‘zbekiston Respublikasining qozoq millatiga mansub 600 dan ziyod fuqarosi yuksak davlat mukofoti va unvonlariga ega bo‘ldi. Bu esa ularning mamlakatimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shib, xalqimiz orasida hurmat qozonib, keng e’tirof etib kelinayotganining tasdig‘idir.

Qozog‘iston Respublikasi Prezidenti Nursulton Nazarboev 2017 yil 16-17 sentabr kunlari davlat tashrifi bilan mamlakatimizda bo‘ldi. 2017-yil 31 oktabr kuni Toshkent shahridagi Xalqaro hamkorlik markazida “O‘zbekiston Qozog‘iston: diplomatik munosabatlar o‘rnatilganligining 25 yilligi” mavzuida xalqaro anjuman ham tashkil etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev Qozog‘iston Respublikasi Prezidenti Nursulton Nazarboevning taklifiga binoan 2018 yil 15 mart kuni amaliy tashrif bilan Ostona shahrida bo‘ldi. Ushbu tarixiy uchrashuvda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev hamkorlikning ustuvor yo‘nalishlari sifatida quyidagi asosiy vazifalarni hal etishni taklif etdi:

birinchidan, Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlash yo‘nalishida mintaqaviy hamkorlikni yanada kengaytirish;

ikkinchidan, savdo, iqtisodiy, innovatsiya, investitsiya, transport va kommunikatsiya, moliya, bank, suv, energetika va madaniy sohalardagi hamkorlik asosida -“yo‘l xaritalari”ni ishlab chiqish;

uchinchidan, eng dolzarb xalqaro va mintaqaviy masalalar bo‘yicha fikr almashish va ularni BMT, MDH, ShHT va boshqa ko‘plab xalqaro tashkilotlar doirasida ilgari surishni taklif etdi.

2018 yil 15 mart kuni Markaziy Osiyo mamlakatlari – O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmaniston davlat rahbarlarining ishchi uchrashuvi ham bo‘lib o‘tdi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoev ikki davlatning tarixiy o‘tmishi haqida so‘zlab shunday degan edi: “Buyuk shoir va mutafakkir Abayning quyidagi fikrlari bugungi intilishlarimizga mosdir: “Ezgulik, rahmdillik, o‘zingga ravo ko‘rganni boshqalarga ham ravo ko‘rish – mana, haqiqiy qalb qanday bo‘lishi kerak. Chinakam sheryurak, qozoqcha aytganda, “jurekli” odamlar shunday bo‘ladi”.

2018 yil 21 martda Qozog‘iston Respublikasi Prezidenti Nursulton Nazarboev O‘zbekiston xalqini Navro‘z bilan tabriklash maqsadida Samarqand shahriga tashrif buyurdi. Shavkat Mirziyoev va Nursulton Nazarboev tashabbusi bilan O‘zbekiston va Qozog‘iston o‘rtasidagi hamkorlik yangi bosqichga ko‘tarildi. Mamlakatlarimiz vazirlik va idoralari, hududlari o‘rtasidagi aloqalar faollashdi. Transport yo‘laklari ochilib, temiryo‘l va avtobus qatnovlari yo‘lga qo‘yildi.

“Dostiq bar jerde tabis bar” , ya’ni “ Do‘stlik bor joyda muvaffaqiyat bor”.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning taklifiga asosan Qozog‘iston Prezidenti Qosim-Jomart Toqaev 2019 yilning 14-15 aprel kunlari davlat tashrifi bilan mamlakatimizda bo‘ldi.

“O‘zbekiston” xalqaro anjumanlar saroyida 2019 yil 15 aprel kuni O‘zbekistonda Qozog‘iston yilining rasmiy ochilish marosimi bo‘ldi.

O‘zbek va qozoq xalqlari azaldan bir-biriga tayanch bo‘lib, qiyinchiliklarni yengib o‘tgani, bugungi kunda xalqlarimizning umumiy kelajagini ham birgalikda bunyod etayotgani ta’kidlandi.

– Bugungi kun O‘zbekiston va Qozog‘iston munosabatlarida yangi, tarixiy kun sifatida xalqlarimiz o‘rtasidagi qardoshlik aloqalarini rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratadi, deb ishonaman, – dedi davlatimiz rahbari.

Ma'lumki, 2018 yil Qozog'istonda O'zbekiston yili deb e'lon qilingandi. Bu yil doirasida san'at va madaniyat, adabiyot, ilm-fan, turizm va boshqa sohalarda 100 dan ortiq tadbirlar tashkil etildi. Teatr, folklor jamoalari va estrada xonandalarining ijodiy safarlari bo'lib o'tdi. Olmaotada o'zbek adabiyoti kunlari hamda Taraz, Chimkent, Qizilo'rda, Turkiston shaharlarida o'zbek kinosi kunlari bo'lib o'tdi.

Davlatimiz rahbarining 2018 yil 13 martdagi qaroriga muvofiq qozoq shoiri va mutafakkiri Abay Qo'nonboev ijodiy merosini o'rganish tashkil etildi. Qozog'istonda Alisher Navoiy tavalludining 577 yilligi keng nishonlandi.

Qozog'iston Prezidenti Qasim-Jomart Toqaev O'zbekistonda qozoq tili va madaniyatini rivojlantirishga qaratilayotgan e'tibor uchun minnatdorlik bildirdi. Qozog'iston yili doirasida o'tkaziladigan tadbirlar qardosh xalqlarimiz madaniy aloqalarini yanada mustahkamlashini qayd etdi.

Mamlakatimizda Qozog'iston yilining o'tkazilishiga katta tayyorgarlik ko'rildi, san'at, fan va ta'lim, tadbirkorlik sohalari vakillarining hamkorliklarni yo'lga qo'yish, bilim va tajriba almashish uchun yangi imkoniyatlar ochildi. Madaniyatlarimiz bir-birini boyitishiga, xalqlarimiz yanada yaqin bo'lishiga xizmat qiladi. O'zbekiston va Qozog'istonning bir qancha universitetlari va ilmiy markazlari o'rtasida doimiy ilmiy almashuvlar olib borilmoqda. Misol uchun, O'zbekistondagi Toshkent Davlat Yuridik Universiteti va Qozog'istonning Al-Farobiy nomidagi Qozog'iston Milliy Universiteti o'rtasida ko'plab seminarlar, konferensiyalar va ta'lim dasturlari tashkil etilmoqda. Bu universitetlar talabalarini almashish dasturlari orqali ta'lim olish imkoniyatlarini yaratadi.

Hamkorlik nafaqat ta'lim bilan cheklanmay, balki ilmiy tadqiqotlarda ham kuchli o'sishga erishgan. O'zbekiston va Qozog'iston olimlari o'rtasida qo'shma ilmiy loyihalar va tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Yangi texnologiyalar va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish uchun ikki davlatning ilmiy xodimlari birgalikda ishlamoqda. Bunday hamkorliklar ikki tomonlama manfaat keltiradi, chunki ilm-fan sohasidagi yutuqlar tez tarqaladi va keng ommaga yetkaziladi.

2022-yilning 23-dekabrida O'zbekiston va Qozog'iston davlat rahbarlarining kengaytirilgan muzokaralari bo'lib o'tdi. Muzokaralar yakunida ikki davlat o'rtasida turli sohalardagi kelishuv va shartnomalar qatorida oliy ta'lim va undan keyingi ta'lim sohasida hamkorlik to'g'risida bitim imzolandi.

Hujjat ikki mamlakatning oliy ta'lim tizimiga mas'ul rahbarlar tomonidan imzolandi va ushbu hamkorliklarni bundan buyon ham davom ettirishga kelishildi.

Bitimda har yili 20 nafar ikki mamlakat fuqarolarini oliy o'quv yurtlarda o'qitish, O'zbekistonda qozoq tili va adabiyoti, Qozog'istonda esa o'zbek tili va adabiyotini o'qitishni yo'lga qo'yish, ta'lim va ilm-fan sohasida loyihalarni amalga oshirish, dasturlar, konferensiya, seminar, mahorat darslari, olimpiadalar tashkil etish, ilmiy tadqiqotlar olib borish, ikki davlat ilmiy jurnallarida maqolalar chop etishni kuzda tutadi. Shu o'rinda aytish lozimki, bugungi kunda O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasida universitetlararo aloqalar yanada kengaymoqda. Bugungi kunda O'zbekiston va Qozog'iston oliy o'quv yurtlari (Qozog'istonning 70 dan ortiq universiteti) o'rtasida hamkorlik bo'yicha 230 dan ortiq shartnoma va memorandum mavjud.

Mamlakatimizning 6 ta oliy o'quv yurtida qozoq tili va adabiyoti yo'nalishlarida kadrlar tayyorlanmoqda. Shuningdek, O'zbekistonda har yili Qozog'iston oliy o'quv yurtlarining "Qozog'iston ta'lim kunlari" ko'rgazma-yarmarkalari o'tkaziladi.

Ikki mamlakat davlat rahbarlari Markaziy Osiyo rektorlari forumini bundan buyon an'anaviy tarzda tashkil etib borishni qo'llab-quvvatladilar. 2022-yilning 12-13-may kunlari Olmaota shahrida tashkil etilgan Markaziy Osiyo mamlakatlari rektorlarining birinchi forumida yurtimizning 15 dan ortiq oliy o'quv yurti rektori va vazirlik mas'ullaridan iborat delegatsiya ishtirok etgan edi.[6]

O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasidagi fan va ta'lim sohasidagi hamkorliklar kelajakda yanada kengayishi kutilmoqda. Har ikki davlatning rahbarlari ushbu sohada qo'shma dasturlarni amalga oshirishda davom etishni, ilmiy va ta'limiy resurslarni yanada samarali boshqarishni rejalashtirmoqda. Bu, o'z navbatida, ikki mamlakat o'rtasida bilim almashinuvi va innovatsion rivojlanish uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston va Qozog'iston o'z rivojlanishida fan va ta'limni muhim omil sifatida ko'rib, zamonaviy bilim va texnologiyalarni taqdim etishda hamkorlikni davom

ettirishga katta ahamiyat bermoqda. Har ikki davlat uchun innovatsion rivojlanish, ilm-fan va texnologiya sohasidagi yangiliklarga tez moslashish juda muhimdir. Shuningdek, ta'lim tizimining sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlar sohasida qo‘shma loyihalar amalga oshirilmoqda. Kelajakda bu sohadagi hamkorliklarning yanada mustahkamlanishi va yangi g‘oyalar orqali rivojlanishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. T.: O‘zbekiston, 2017, -B. 378.

2.Mejdunarodnaya dogovorы Respubliki Uzbekistana. 1 kniga. Tom 1. – T., 1998.-C.128.

3.Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining birinchi maslahat uchrashuvi. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2018 yil 16 mart.

4.Navro‘z do‘stlik va hamjihatlik bayrami. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2018 yil 22 mart.

5.Qozog‘iston - yaqin qo‘shnimiz, ishonchli hamkorimiz va qalin sherigimiz. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2019 yil 16 aprel.

UO'K 93/94

XVI ASRDA BUXORO XONLIGIDA JO'YBOR XOJALARI TOMONIDAN AMALGA OSHIRILGAN TADBIRLAR

Sh.Sh.Babayarova, tadqiqotchi, Navoiy davlat universiteti, Navoiy
F.A.To'xtasheva, talaba, Toshkent Tibbiyot Akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. *Mazkur maqolada buyuk tariqat va haqiqat namoyondalari sifatida dong taratgan, Buxoro shahri va uning atroflarida qad ko'targan obidalar vujudga kelishida o'zining katta hissasini qo'shgan Jo'ybor xojalari haqida bayon qilinadi. Buxoro adabiy muhitini ta'minlash, diniy, xo'jalik ahamiyatiga molik binolarni qurish, bog'lar barpo etish borasida Jo'yboriylar tomonidan amalga oshirilgan tadbirlar Buxoro ma'naviy-madaniy rivojiga katta hissa qo'shdi.*

Kalit so'zlar*: Jo'ybor, Abu Bakr Sa'd, Muhammad Islom, Chor-bakr, A.Jenkinson, qutbul-g'avs, vaqf hujjati.*

Аннотация*. В статье рассказывается о ходжах Джойбора, которые были известны как великие представители веры и истины, внесшие значительный вклад в создание памятников в городе Бухаре и его окрестностях. Деятельность Джойбори по обеспечению литературной среды Бухары, строительству зданий религиозного и хозяйственного значения, разбивке садов внесла значительный вклад в духовное и культурное развитие Бухары.*

Ключевые слова*: Джойбор, Абу Бакр Саад, Мухаммад Ислам, Чар-бакр, А. Дженкинсон, кутбул-гаус, вакфный документ.*

Abstract. *The article tells about the khojas of Joybor, who were known as great representatives of faith and truth, who made a significant contribution to the creation of monuments in the city of Bukhara and its environs. Joybori's activities in providing a literary environment for Bukhara, constructing buildings of religious and economic significance, and laying out gardens made a significant contribution to the spiritual and cultural development of Bukhara.*

Keywords: *Joybor, Abu Bakr Saad, Muhammad Islam, Char-bakr, A. Jenkinson, qutbul-gaus, waqf document.*

Jo'ybor xo'jalari to'g'risidagi ma'lumotlar bir qancha manbalarda uchraydi. Bular Hofiz Tanish Buxoriyning “Sharafnomayi shohiy”, Badriddin Kashmiriyning “Ravzat ur-rizvon”, Muhammad Tolibning “Matlab at-tolibin”,Sayyid Muhammad Nasriddinning “Tuhfat az-zoirin” asarlaridir.[1]

Jo'ybor-Buxoro shahrining janubi-g‘arbida joylashgan mavze hisoblanadi.XVI asr boshlarida bu yerga Jo'ybor xojalari kelib o'rnashgan.[2] Jo'ybor xojalaridan Abu Bakr Sa'dga va uning avlodlariga somoniylar davrida Buxoroning shayx ul-islomi degan mansab beriladi. Abu Bakr Sa'dning nevarasi Muhammad Islom Jo'ybor xojalarining iqtisodiy va siyosiy jihatdan katta nufuzga ega bo'lishida asosiy rol o'ynaydi. Jo‘ybor shayxlari haqida batafsil ma'lumotlar berib o‘tilgan. Jo‘ybor shayxlari Imom Ali avlodi bo‘lib, Makka va Madinadan Nishopurga, undan Buxoroga dinni targ‘ib qilib kelishgan. Ulardan Abu Bakr Sa'd Yamaniy shayxulislomi bo‘lgan. Uning nabirasi Muhammad Islom ham katta nufuzga ega bo‘lib, Abdullaxon II ning piri bo‘lgan. Ularning mol-mulki

va davlati juda behisob bo‘lganligini “Abdullanoma”da uchratish mumkin: “Yetti iqlimning tez hisoblaydigan hisobchilari, ular mulkining yuzdan birini ham hisoblay olmaydilar”. Bundan anglab olish mumkinki, Jo‘ybor shayxlari xonlik siyosiy va iqtisodiy hayotida asosiy o‘rin egallashgan. Abdullaxon II Jo’ybor shayxlari yordami bilan 1556 yilda taxtga chiqarildi, u amalda davlatni boshqarsa-da, taxtni otasi Iskandarga berdi[3].

Muhammad Islom o‘zining bobosi Abu Bakr Sa’dga bag‘ishlab xonaqoh, masjid va madrasa qurdirgan, uning atroflarini bog’ga aylantirgan. Abu Bakr Sa’d mozori oldida Abdullaxon II uchun chahorbog‘ qurdirgan.Bu bilan ular davlatning obod bo‘lishiga ham munosib hissa qo‘shishgan.

U XVI asrning 50-yillarida Shayboniylar davlatidagi toj-taxt uchun bo’lgan kurashlarga aralashib, o’z muridi Abdullaxon II ning taxtga chiqishiga yordam beradi. Bu davrga kelib jo’ybor xojalariga Buxorodagi Sumiton qishlog’i in’om etiladi. Jo’ybor xojalarining ota-bobolari Buxorodagi Chor-Bakr mozoriga qo’yilganligi uchun XVI asrdan boshlab Jo’ybor xojalari merosxo’rlar tariqasida egalik qilishgan va bu yerlar Jo’ybor xojalari xo’jaligining rivojlanishiga asos bo’lib xizmat qilgan.[4]

Katta lavozim, vaqf daromadlari va boshqalar tufayli ular tezda boyib ketishadi.Ularning Jo’ybor xojalari nomini olishi Xoja Muhammad Islomning bobosi Xoja Muhammad Yahyo Buxorodagi Jo’ybor degan yerga ko’chib kelishi bilan bog’liqdir. Ular o’zlarini islom dinini targ’ib qilish uchun Makkadan Nishopurga, undan Buxoroga kelgan Imom Ali Murtazo avlodi deb hisoblaganlar. Ingliz sayyohi A. Jenkinson 1559-yilda Buxoroda bo’lib bu yerdagi ruhoniylarning rahbarlari bo’lgan Jo’ybor xojalari haqida shunday degan edi: ”Buxoroda diniy rahbar bor.Unga qirolga nisbatan ko’proq quloq soladilar, u o’z xoxishi bilan qirolni o’rnidan olib, boshqasini qo’ya oladi”.[5]

Faxriddin Xoja Muhammad Islom –Jo’ybor xojalarining namoyondasi, Buxoro shayxulislomi.Buxoro xonlari Ubaydulloxon va Abdullaxon II ning piri.Muhammad Islom naqshbandiylik tariqatini keng targ’ib qilgani uchun “Piri Shastiy” unvoniga sazovor bo’lgan.[6]

Ubaydullo sulton saroyida xizmatda bo’lgan. U Abdullaxon II ning markazlashgan davlat tuzish yo’lidagi qattiqqo’l siyosatini qo’llab-quvvatlagan. Buxoro xonligidagina emas, balki musulmon sharqida uning nufuzi baland bo’lgan. Uning Gavkushon va Jo’ybor madrasalarida 8 ming jildlik ulkan kutubxonasi bo’lgan.Buxorodagi Hammomi kunjak va Toqi Sarrofon yonidagi karvonsaroy Xoja Islom tomonidan quriladi. U saxovatli va muruvvatli bo’lgani uchun Buxoro xalqi tomonidan “Qutbul-g’avs” (Madadkor qutb”) ya’ni avliyo deb e’zozlangan.

Nasiriddin Xoja Sa’d-Xoja Islom Jo’yboriyning o’g’li.Mahdumi Azam Dahbediy unga “Xojai kalon” unvonini bergan.1567-yili Korxona guzari yaqinida masjid,Kalobod guzarida 2 qavatli madrasa qurdiradi. 1568 yili uning tashabbusi bilan Marv shahrida ariq qazilib, shaharga suv chiqarilgan.Buxoro shahridagi jo’ybor mavzesida katta bog’, Gavkushon madrasasi, Jondor tumanidagi Samonjuq qishlog’idagi jome, Koson,Qarshi va Marvdagi ko’plab obidalar Xojai Kalonning mablag’lari hisobiga qurilgan.[7]

1571-yilda Buxoro yaqinidagi Samonjuq(Jondor) qishlog’ida hayit namozlari o’qiladigan yirik jome masjidi qurdiradi.Hozirda bu masjid mavjud.Sumitanda Mo’mini Arslon madrasasi ta’mirtalab edi va Xoja Sa’d uni asosigacha buzdirib, qayta tiklaydi.1579-yilda uning tashabbusi bilan Vaxsh viloyati hududiga ariq o’tkazildi va viloyatdagi qator qishloqlar oqar suvdan bahramand bo’ldi.Xoja Sa’d maslahati bilan Abdullaxon II Vaxsh hududida ariq qazish ishlariga 10 ming mardikorni jalb qilish to’g’risida buyruq beradi.Xuddi shunday tadbir Toshkent viloyatida ham amalga oshirildi.1583-yil Somjin(Rometan) tumanidagi masjid ham to’la qayta qurildi. Qorako’lda qurilgan juma masjidini ham Xoja Sa’d o’z mablag’i hisobidan qayta barpo etadi.Chunki bu masjid ham yaroqsiz holga kelib qolgandi.[8]

Yuqoridagi tilga olingan tadbirlardan tashqari, Jo’ybor xojalari tomonidan ko’plab vaqflar ta’sis qilinib, ular o’z davri madaniy rivojiga muayyan xizmat qilgan.Xoja Islom tomonidan Buxoroda 1561-yilda ta’sis etilgan Jo’ybor xonaqohi vaqf hujjatini misol tariqasida keltirish mumkin. Unga ko’ra, Buxoro viloyatining turli yerlarida joylashgan tegirmonlar, qator qishloqlar, hosildor yerlar vaqfga aylantirilib, ulardan keladigan daromad Sumitandagi (Chorbakr) masjid, madrasa va daxmalar ta’miriga sarflangan.[9]

XVI asrda nufuzli Xojagon urug'ining boshlig'i Xoja Ismoil tomonidan Buxoroning tashqarisidagi Sumiton qishlog'ida Chorbakr nomi bilan mashhur bo'lgan qabristonga asos solindi.Buxoro shahridan 7km uzoqlikda Sumiton qishlog'ida qo'nim topgan Chor Bakr hazratlarining maqbara, daxmalari, shuningdek ul zotlar qurdirgan mahobatli obidalar bugunga qadar odamzotni hayratga solib kelmoqda. Chor Bakr atamasi aslida fors-tojik tilida, Chahor Bakr bo'lib, to'rt mashhur Abu Bakrlar –Abu Bakr Sa'd, Abu Bakr Tarxon, Abu Bakr Fazl ibn Ja'far va Abu Bakr Homidlarni ifodalaydi.Muarrix Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida Jo'ybor xojalari nomi bilan shuhrat topgan to'rt bakrning Buxoroga kelishlari bayon etilgan.[10]

Jo'yboriylar qo'l ostidagi mulk Buxoro xoni umumiy mulki miqdorining muayyan qismini tashkil etgan va xonlik iqtisodiy hayotiga salmoqli ta'sir ko'rsatgan.Buxoro xonlari xazinada kamomad sezilgan hollarda Jo'yboriylarga murojaat qilishgan va ularning moddiy yordami hisobidan vaziyatni o'nglab olishgan.Abdullaxonning Xoja Sa'dga yordam so'rab murojaat qilgani bu fikrni tasdiqlaydi. Abdullaxon II ning harbiy yurishlari katta xarajatlarni talab etardi. Ularni qoplash shubhasiz davlat xazinasiga o'z ta'sirini ko'rsatardi.Shuning uchun Abdullaxon Jo'yboriylardan Xoja Sa'dning iqtisodiy imkoniyatlari bilan hisoblashishga majbur edi.[11]

Chunki, Abdullaxonning harbiy zafarlari, markazlashgan davlat tuzish va uning hududlarini kengaytirish sari qo'ygan qadamlari Xoja Sa'dning Jo'yboriylar xonadonining bosh merosxo'ri bo'lib turgan davrga to'g'ri keladi. XVI–XVII asrlarda Buxoro xonligi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotida mavqei nihoyatda kuchli bo'lgan Jo'ybor shayxlaridan Xo'ja Sa'd (1531/1532-1589) qurdirgan Muhammad Tolib (XVII asr) imorat haqida "Matlab ut-tolibin" asari muallifi quyidagilarni qayd etadi: "Oliy madrasalar, baland ko'tarilgan masjidlar, jannat bog'lari rashk qiladigan qasrlar, kavsar bog'larini eslatadigan sardobalar, karvonsaroylar va hammomlardan hammasi bo'lib olam safhasida yetmishta sangin imoratlar bino qildilar. Shu jumladan, Buxoro viloyatida guldastadek go'zal madrasa, uning shimolida oliy darajada Jome' masjidi bino qildilar... Korxona masjidi, Xiyobon boshidagi Hay masjidi, Jo'ybor xonaqohi, Kolobod madrasalari shular jumlasidandir"[12]

Jo'ybor xojalarining madaniy sohadagi faoliyati ijobiy baholanishga loyiq albatta.Buxoro adabiy muhitini ta'minlash, diniy,xo'jalik ahamiyatiga molik binolarni qurish,bog'lar barpo etish borasida Jo'yboriylar tomonidan amalga oshirilgan tadbirlar Buxoro ma'naviy-madaniy hayoti rivojiga katta hissa qo'shgan.Jo'yboriylarning Buxoro xonligi ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-madaniy hayotida yuqori mavqe tutishi moddiy omillar ham bog'liq.[13] Bir tarafdan ular qo'l ostida to'planib qolgan beadad boylik bunga imkon yaratgan bo'lsa, boshqa tarafdan naqshbandiya tariqatidagi peshvolik bu mavqeni yanada mustahkamladi.

Xulosa shuki, Buxoro xonligining XVI asrdagi ijtimoiy –siyosiy va ma'naviy hayotida Jo'ybor xojalari muhim rol o'ynashgan. Jo'ybor xojalarining madaniy sohadagi faoliyati ijobiy baholashga loyiq albatta.Buxoro adabiy muhitini ta'minlash, diniy, xo'jalik binolarini qurish, bog'lar barpo etish borasida Jo'yboriylar tomonidan amalga oshirilgan tadbirlar Buxoro ma'naviy-madaniy hayoti rivojiga katta hissa qo'shgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Sadriddin Salim, Buxoriy Buxoriyning tabarruk ziyoratgohlari T 2015
2.Ahmedov B., Tarixdan saboqlar, T., 1994, Xoja Sad haqida
3. Воҳидов Ш., Қодиров А., Шарқнинг машҳур сулолалари. T:"Akademnashr", 2013
4. Qodirov Z., Jo'ybor xojalari, 2021
5.Husenov S., Rajabova I., Chor Bakr, T. Sharq, 2001.
6.Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far an-Narshaxiy. Buxoro tarixi, –Toshkent: Sharq, 1993
7. П. Иванов, Хозяйство Джуйбарских шейхов, 1954
8.To'rayev H. Buxoro xonligining XVI_XVII asrlar ijtimoiy-siyosiy va manaviy-madaniy hayotida Jo'ybor xojalarining tutgan o'rni.Tarix fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi T:.2007.
9.F.Bobojonova, Buxoro me'moriy obidalari tarixi. Buxoro, 2022.
10.I.Muhsinov, M.Muhsinova, Go'zallikning boqiy umri.Buxoro 2011
11.O'zbekiston:islom obidalari.T:O'zbekiston, 2021.
12.Ahmedov M.Q. O'rta Osiyo me'morchiligi tarixi. Toshkent.: O'zbekiston, 1995.
13.Sh.Bobojonov, Sharif shahar yodgorliklari, 2017.

UDC 93/94

DEEP UNDERSTANDING OF THE UNIVERSAL AND GLOBAL ESSENCE OF VALUES IN PROMOTING THEIR APPRECIATION

N.A. Boychaeva, Associate Professor, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Аннотация. *Қадриятларни қадирлашда буюк аждодларимиз меросини ўрганиш ва авлодлар онгига миллий –маънавий юксак онглиликни, очиқ кўз,ёниқ қалбли баркамол авлодларни, эзгу амал, эзгу сўз, эзгу фикрли шахс сифатларини ривожлантириш ва уларни, қўллаб қувватлаш, уларнинг салоҳиятини юксалтириш, оила, мактаб, ўрта махсус ва олий таълим, талабларини изчиллик билан фан ва инноватсия ғояларини жадаллаштириш мақсад қилиб олинган.*

Калит сўзлар: *ҳар бир соҳада касбий маҳоратни юксалтириш илмий ижодий фаолиятни жадаллаштириш.*

Аннотация. *При оценке ценностей ставится цель изучить наследие наших великих предков и привить сознанию поколений высокое национально-духовное сознание, открытое, зрелое поколение, качества доброго дела, доброго слова, доброго ума, а также поддерживать их, повышать их потенциал, последовательно удовлетворять потребности семьи, школы, среднего специального и высшего образования, ускорять идеи науки и инноваций.*

Ключевые слова: *повышение квалификации специалистов во всех областях, активизация научной и творческой деятельности.*

Abstract. *In the appreciation of values, the goal is to study the heritage of our great ancestors and instill in the minds of generations a high national-spiritual consciousness, open-minded, open-minded, mature generations, the qualities of a good deed, a good word, a good thought, and to support them, increase their potential, and consistently meet the requirements of family, school, secondary specialized and higher education, and accelerate the ideas of science and innovation.*

Keywords: *improving professional skills in each field, accelerating scientific and creative activity.*

The Role of Music in the Formation of National and Moral Values in the Younger Generation

The deep social, economic, political, spiritual, cultural, and educational reforms being carried out in Uzbekistan require the younger generation to be educated in the spirit of high national moral values. Raising a well-rounded generation based on the traditions, values, and culture of our ancestors and developing their spiritual and moral qualities is an essential aspect of our national musical heritage, particularly folk songs.

Providing education and upbringing to the younger generation, especially through subjects taught in general secondary schools and extracurricular musical events, is of great importance as a means of shaping students' spiritual and moral character. The future of the nation and the people depends on how well-prepared the youth are for life and their level of ideological and moral development. Sources indicate that in the development of a student's personality, their worldview, spirituality, ethics, cultural level, emotional development, and national upbringing are significantly influenced by music education.

The great thinker Abu Nasr Al-Farabi (873–950) laid a theoretical foundation for this field in his work *Kitab al-Musiqa al-Kabir* (*The Great Book of Music*). He categorized music into two types: practical music, which involves composing and performing works, and scientific music, which analyzes compositions and performances. Al-Farabi described music as something that provides peace, awakens human emotions, and most importantly, develops human thinking. This suggests that even in Al-Farabi's time, the role of music in the national upbringing of young people was recognized.

Based on this idea, it can be said that in the process of educating students with national values, music plays a crucial role, especially through folk and traditional songs. One of the key ways to spiritually influence a person through music is through musical performances and theatrical staging of songs.

Discussing the reasons for the emergence of musical sciences, Al-Farabi emphasizes the educational aspects of music in shaping national ethics and morality.

The teaching of music is not just about learning songs; it is also a theoretical and practical foundation for national and moral education, cultural pride, ethical virtues, and ideological training. Music lessons should incorporate non-traditional methods, such as analyzing ghazals, epics, and poetry, both in the classroom and in extracurricular activities. Analyzing the heritage of ancestors on the school or class stage, and regularly engaging students in discussions and cultural activities, can significantly increase their interest in the subject.

Such creative and scientific activities encourage students and teachers to think critically, explore new ideas, and develop a sense of national pride. Incorporating various aspects of music and theater in education, and organizing interactive discussions, makes music lessons more engaging and impactful.

As part of this tradition, different genres of songs have been used in national and moral upbringing. Drawing from this, the study of the legacy of great thinkers like Mir Alisher Navoi, known as the "Sultan of Ghazals," provides a theoretical and practical foundation for understanding national values, self-awareness, patriotism, and humanism.

Navoi's masterpiece *Khamsa*, along with his works *Majolis un-Nafa'is* and *Mahbub ul-Qulub*, explores the universe, nature, human destiny, moral and ethical dilemmas, and relationships between individuals. Sources indicate that Navoi was not only a poet but also a composer and musician, proficient in playing various instruments such as the tanbur, chang, oud, rubab, organ, nay, surnay, karnay, and ghijjak. His literary and musical heritage remains an invaluable source of moral education.

To instill the necessity of studying Alisher Navoi's heritage and fostering self-awareness, the following objectives must be achieved:

- Promoting the educational, scientific, moral, and musical significance of Navoi's works to young minds.
- Analyzing the themes and moral values of Navoi's ghazals.
- Introducing students to the patriotic and humanistic ideas in Navoi's works through music lessons.
- Organizing theatrical music lessons and discussions based on Navoi's verse: *"How Can the Nation Find Me If I Do Not Find Myself?"*
- Conducting regular "Navoi Evenings" to systematically integrate his works into students' consciousness.
- Encouraging not just academic study of Navoi's works but also practical application of his teachings in daily life.
- Exploring the spiritual, moral, philosophical, legal, and religious aspects of Navoi's teachings.
- Using Navoi's literary heritage as a model for developing responsible, courageous, patriotic, and hardworking youth.
- Staging dramatic performances that depict Navoi's childhood and literary development, fostering both theoretical and practical understanding among students.

These objectives play a crucial role in shaping students' national identity through the heritage of their ancestors.

A theatrical scene titled *"How Can the Nation Find Me If I Do Not Find Myself?"* is staged on a school platform, depicting an episode from the life of young Alisher Navoi. The scene portrays a visit by Mavlono Lutfi to the home of Giyosiddin Kichkina, where the young Alisher recites his poetry, impressing the great poet.

The study of ancestral heritage is essential for the formation of national values. To achieve this, the following steps should be taken:

- Continuously studying the cultural heritage of ancestors to deepen self-awareness.
- Introducing Navoi's works from childhood in families, kindergartens, and schools in a systematic manner.

• Using national and moral values effectively in music culture lessons and extracurricular activities.

• Organizing regular reading sessions and discussions for students, based on contemporary needs.

By implementing these measures, the moral and cultural development of the younger generation can be further enhanced.

REFERENCES:

1. Alisher Navoi. *Khamsa*. 1947. UzDavNashr. p. 52.
2. Alisher Navoi. *From Chor Devon*. Uzbekistan KP Central Committee Publishing House. Tashkent, 1977.
3. Mir Alisher Navoi. *Faniy Gulshani*. Tashkent, Meryus, 2011.
4. Al-Farabi A.N. *The Virtuous City*. A. Qodiriy People's Heritage Publishing House. Tashkent, 1993.
5. Bobokhonov A. *From the History of Pedagogy: The History of the Development of Uzbek Pedagogical Thought*. "Uqituvchi" Publishing House, Tashkent, 1967.
6. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-3160, dated July 28, 2017, *On Increasing the Effectiveness of Spiritual and Educational Work and Raising the Development of the Sector to a New Level*, published in *Xalq So'zi* newspaper, July 29, 2017.
7. Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan, March 19, 2019, *On Raising Youth Spirituality and Organizing Their Leisure Time Meaningfully: Five Important Initiatives*.

UO'K 9 (575.1)

XIX ASR OXIRI- XX ASR BOSHLARIDA SAMARQAND VILOYATI IJTIMOIY HAYOTI

J.Bo'tayev, dots.v.b., PhD, Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Samarqand viloyatining ijtimoiy hayoti yoritilgan. Unda hududdagi aholining turmush tarzi, ijtimoiy tuzilma, aholi tarkibi va mashg'ulotlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu davrda Rossiya imperiyasining ijtimoiy himoya siyosati, aholi diniy tarkibi, shahar va qishloqlardagi demografik o'zgarishlar hamda aholi zichligi ham ko'rib chiqiladi.*

Bundan tashqari, ijtimoiy islohotlar, mahalliy aholi va boshqa millat vakillari tarkibi statistikalari, shuningdek, yetim qolgan bolalar himoyasi masalalari ham o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: *viloyat, okrug, imperiya, uyezd, aholi tarkibi, mustamlaka, hunarmandchilik, savdo, ijtimoiy himoya, aholi zichligi.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается общественная жизнь Самаркандской области в конце XIX – начале XX века. Анализируются образ жизни, социальная структура, состав населения и их занятия. Кроме того, изучается политика социальной защиты Российской империи, религиозный состав населения, демографические изменения в городах и селах, а также плотность населения в этот период. Также в статье рассматриваются социальные реформы, статистические данные о местном населении и представителях других национальностей, а также вопросы защиты детей-сирот.*

Ключевые слова: *область, округ, империя, уезд, состав населения, колония, ремесленное производство, торговля, социальная защита, плотность населения.*

Abstract. *This article examines the social life of the Samarkand region in the late 19th – early 20th century. It analyzes the lifestyle, social structure, population composition, and occupations of the local people. Additionally, the study explores the social protection policy of the Russian Empire, the religious composition of the population, demographic changes in cities and villages, and population density during this period.*

Furthermore, the article discusses social reforms, statistical data on the local population and representatives of other nationalities, as well as issues related to the protection of orphaned children.

Key words: *province, district, empire, county, population composition, colony, handicrafts, trade, social protection, population density*

Kirish. Rossiya imperiyasi tomonidan Samarqand viloyati istilo qilingach mustamlaka ma'muriyati boshqaruv ishlarini tashkil etish va mustamlakachilik siyosatini yuritish uchun hududda yashovchi millat vakillari to'g'risida ma'lumotlar to'plashga kirishgan. Mazkur davr haqida viloyat

ijtimoiy jarayonlari tarixi arxiv hujjatlari, statistik to‘plamlar, ma’lumotnoma-kitoblar, manzil-kalendarlar hamda mahalliy, rus va xorijiy mualliflar asarlarida muhim ma’lumotlar berib o‘tilgan.

Zarafshon vodiysi istilo qilingach, aholi tarkibida amirlik davridagi tarkibga qo‘shimcha ravishda ruslar, yevropalik va boshqa millat vakillari paydo bo‘ldi. Jumladan, 1876 yilda Zarafshon okrugi shaharlaridagi ruslar soni 4000 nafar bo‘lib, okrug aholisining 1 foizini tashkil etgan [1]. Solishtirish uchun bu vaqtda Sirdaryo viloyatidagi ruslar soni 8447 nafar (jami aholining 0,8 foizi), Farg‘ona viloyatidagi ruslar soni 1229 nafar, Amudaryo bo‘limidagi ruslar soni esa 1184 nafar (jami aholining 1 foizi)ni tashkil etgan. Mazkur davrda Zarafshon okrugida o‘zbek, sart, tojik, rus, qirg‘iz, fors va hind millati vakillarining umumiy miqdori 347250 nafarni tashkil etgan. Bu yerda eng kam sonli millatlar hindlar va qirg‘izlar bo‘lishgan. Qirg‘izlar okrug aholisining 0,2 foizini tashkil etgan [1]. Rusiyzabonlar ulushi 1897 yilda Turkiston o‘lkasi bo‘yicha 3,74 foiz, Samarqand viloyati bo‘yicha esa 1,62 foizni tashkil etgan. Xuddi shu davrda o‘zbeklar ulushi viloyatda 59,1 foiz bo‘lgan [2].

Asosiy qism. Viloyatda o‘zbeklar, sartlar, tojiklar, qirg‘izlar, eronliklar, arablar, lo‘lilar, yahudiylar, ruslar, yevropaliklar va hindlar istiqomat qilishgan [3]. Keyinchalik Rossiyaning Yevropa qismi, Volgabo‘yi, Sibir va Kavkaz hamda boshqa hududlardan aholining ko‘chib keltirilishi natijasida aholining etnik tarkibida tatarlar, boshqirdlar, armanlar, gruzinlar, litvaliklar, latishlar, polyaklar, moldavanlar, fransuzlar italyanlar, nemislar va boshqa millat vakillari paydo bo‘lgan.

O‘lka istilo qilingach, yahudiy millati vakillari imperiyaga sadoqatini ko‘rsatib, amirlik davridagiga nisbatan o‘z faoliyat yo‘nalishlarini kengaytira boshladi. Yahudiylar Samarqand shahrida alohida mavzeda istiqomat qilib, asosan, etikdo‘zlik, zardo‘zlik va hunarmandchilikning boshqa turlari bilan shug‘ullanishgan [4]. Ular keyinchalik mahalliylashib, viloyat statistika qo‘mitasi hisobotlarida mahalliy yahudiylar deb atalgan.

Viloyat bo‘yicha yahudiylarning doimiy yashash joyi Samarqand shahrida bo‘lib, uyezdning boshqa hududlarida ular savdo va yer-mulklari bilan bog‘liq ishlarini bajarish vaqtida vaqtinchalik yashab turishgan. Xususan, 1906 yil ma’lumotlariga ko‘ra, uyezd bo‘yicha vaqtinchalik yashovchi yahudiylar soni Urgut uchastkasida 24 nafar, Dahbed uchastkasida 4 nafarni tashkil etgan. Panjikent uchastkasida vaqtinchalik joyi yo‘q bo‘lib faqat savdo-sotiq ishlari bilan borib-kelib turishgan. Asosiy mashg‘ulotlari savdo-sotiq bo‘lib, uyezddagi manufaktura mahsulotlarining sotuvi asosan ularning qo‘lida bo‘lgan va uyezd bo‘ylab bozorlarda mahalliy aholiga mahsulotlarini sotishgan. Uyezdda yahudiylarning hujjat bo‘yicha yer-mulklari bo‘lgan va miqdori 1680 kv.sajendan 25 desyatinagachani tashkil etgan [5].

Ijtimoiy tarkib. XIX asrning ikkinchi yarmi davomida viloyat aholisi ijtimoiy tarkibi turlicha bo‘lgan. Aholi ijtimoiy tarkibi 1868–1886 yillarda yuqori va quyi darajadagi harbiy, ma’muriy va diniy amaldorlar, mahalliy va chet elliklardan iborat bo‘lgan. Rossiya mavjud mahalliy elitani rus zodagonlari tarkibiga qo‘shmadi, butun imperiya tabaqa va toifalar tizimini (sosloviya i sostoyaniya) ham mintaqaga joriy etmadi. Umuman olganda, Sibir va shimoliy hududlardan tashqari (u yerda mahalliy aholi juda oz bo‘lgani uchun rus hokimiyatiga tahdid bo‘lmagan) imperiyaning boshqa hech qaysi qismida hukmdor va tobelar o‘rtasidagi siyosiy, ijtimoiy masofa Turkistonda kuzatilganidek katta emasdi [6].

Bundan tashqari, imperiya ma’muriyati faqat rus aholisini turli toifalarga bo‘lib, mahalliy aholini faqat shaharlik hamda qishloqlik toifalariga ajratib ko‘rsatgan. Shuningdek, siyosiy boshqaruv, iqtisodiyot, maorifdagi o‘zgarishlar natijasida yangi toifalar hamda o‘lkaning harbiy boshqaruv tizimiga asoslanganligi bois, xavfsizlikni ta’minlash maqsadida harbiylar qatlami vujudga keltirildi.

1887 yilda okrug viloyatga aylantirilib, hududi kengayishi, ijtimoiy-siyosiy islohotlar va ko‘chirish siyosati natijasida aholi tarkibi o‘zgarib bordi. Masalan, 1897 yildagi aholini ro‘yxatga olish tadbiriga ko‘ra, viloyat aholisi quyidagi tabaqalarga ajratilgan: aslzodalar, aslzoda bo‘lmaganlar, qishloq xo‘jaligi bilan shug‘ullanuvchilar, xorijliklar va boshqa tabaqalar [7]. Aslzodalar ko‘pchiligi asosan uyezdlarning asosiy shaharlarida, qolgan ozgina qismi qishloqlarda istiqomat qilgan. Shaxsiy dvoryanlar miqdori bo‘yicha uyezdlar kesimida birinchi o‘rinda Samarqand, keyingi o‘rinlarda Xo‘jand, Kattaqo‘rg‘on va Jizzax turgan. Bu qatlam ham asosan

shaharlarda istiqomat qilishgan va ularning 80 foizga yaqini Samarqand uyezdida yashagan [8]. Imperiya ma’muriyati yuqoridagi tabaqalar ichida mahalliy aholi ichidagi avvaldan mavjud bo‘lib kelgan tabaqalarni yagona bitta g‘ayritabaa (inorodets) degan nom bilan atab, kamsitish siyosatini yuritganligini ko‘rish mumkin.

Mashg‘ulotlari. Mahalliy aholining asosiy mashg‘ulotlari dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq bo‘lgan. 1882 yilda viloyat aholisining 80 foizdan ortig‘i qishloqlarda yashagan. Viloyatning jami aholisi 372602 nafar bo‘lib, 90 foizidan ortig‘ini (360438 kishi) mahalliy aholi tashkil etgan. Shundan 320427 nafari qishloq aholisi bo‘lib, shaharliklarni qo‘shib hisoblaganda jami mahalliy aholi 360438 nafar bo‘lgan [9].

1890 yilda viloyatda 27 turdagi hunarmandchilik, savdo va qishloq xo‘jaligi binolari soni 10293 tani tashkil etib, 1822586 rubl miqdorida mahsulot ishlab chiqarishgan [10]. Ulardan 3 tasi vinochilik, 80 tasi teri oshlash, 104 tasi sovungarlik va sham, 1577 tasi yog‘-moychilik, 2040 tasi suv tegirmoni, 701 tasi juvozxona, 114 tasi kulolchilik, 29 tasi g‘ishtchilik, 35 tasi cho‘yan eritish, 546 tasi shoyi to‘quvchi, 1967 tasi qog‘oz-to‘qimachilik, 87 tasi egar-jabduq, 66 tasi konditer, 299 tasi duradgorlik, 118 tasi bo‘yoqchilik, 308 tasi etikchilik, 259 tasi temirchilik, 116 tasi chilangarlik, 11 tasi soatsozlik, 1636 tasi sartaroshxona, 115 tasi tamakichilik, 20 tasi zargarlik, 60 tasi misgarlik, 2 tasi tipografiya, 1 tasi litografiya, 2 tasi fotografiyaga ixtisoslashgan.

XX asr boshlarida esa viloyat aholisi qishloq xo‘jaligi va ko‘chmanchi xo‘jalik, ovchilik, baliqchilik va qo‘shimcha ishlab chiqarish kabi 64 ta mashg‘ulotlari turlari bilan shug‘ullangan. Aholining 76,95 % qishloq xo‘jaligi, 8,14% tog‘-kon sanoatida, 5,83% savdo, 4,35 % xizmat ko‘rsatish sohasi, 0,83% aloqa xizmati, boshqaruv va xizmat ko‘rsatishda 1,48 %, erkin kasbda 0,02 %, qurolli kuchlarda 0,76 %, noma’lum kasblarda 1,37 % band bo‘lgan [8].

1907 yilga kelib viloyat aholisining 73,27 foizi dehqonchilik, 8,38 foizi chorvachilik va 18,35 foizi boshqa ishlar bilan shug‘ullanishgan. Mazkur davrda qo‘shni viloyatlar Farg‘onada aholining 74,28 foizi, Sirdaryoda esa 54,07 foizi dehqonchilik bilan mashg‘ul bo‘lgan. Chorvachilik bilan esa Farg‘onada aholining 4,77 foizi, Sirdaryoda esa 35,22 foizi band bo‘lgan. Ushbu raqamlar Samarqand va Farg‘ona viloyatlari o‘lkaning asosiy dehqonchilik hududlari, Sirdaryo viloyati esa asosiy chorvachilik hududi bo‘lganligini ko‘rsatadi. Viloyat aholisining katta qismi qishloqlarda yashashni davom ettirgan. Xususan, 1910 yilda aholining 80,6 foizi qishloqlarda yashagan [11].

Aholi zichligi. Joylarda aholining zichligi ham turlicha bo‘lgan. Xususan, viloyat bo‘yicha Kattaqo‘rg‘on uyezdi birinchi o‘rinda bo‘lib, bu yerda aholi zichligi 1 kv. verstga 24,3 kishini, Samarqand uyezdida esa 17,6 kishini tashkil etgan[12]. Zarafshon okrugi o‘lkaning boshqa hududlari bilan taqqoslaganda aholi zichligi bo‘yicha birinchi o‘rinda turgan. Xususan, o‘lka bo‘yicha aholi zichligi bir kv. metrga Sirdaryo viloyatida 138 nafar, Farg‘onada 390 nafar bo‘lgani holda Zarafshon okrugida bu ko‘rsatkich 708 nafarni tashkil etgan [2].

Samarqand viloyatining hududlari bo‘yicha aholi eng zich joylashgan hududlar Urgut, Dahbed, Payshanba va Yangiqo‘rg‘on volostlari bo‘lgan. Jumladan, 1 kv. verstga aholi zichligi: Samarqand uyezdidagi Urgutda 47,39 kishi, Dahbedda 44,93 kishi, Kattaqo‘rg‘on uyezdining Payshanbasida 30,18 kishi, va Jizzax uyezdining Yangiqo‘rg‘onida 22,97 kishi. Eng siyrak zichlik esa Jizzax uyezdining Bog‘don volostida bo‘lib, 1 kv. verstga 2,95 kishi to‘g‘ri kelgan [13]. Mazkur holat hududlarning geografik tuzilishi va tabiiy imkoniyatlariga bog‘liq bo‘lgan hamda mashg‘ulot turlariga ta’sir ko‘rsatgan.

Diniy tarkib. Viloyat aholisi etnik tarkibining o‘zgarishi, ular diniy e’tiqodlarining ham turlicha bo‘lishiga olib kelgan. Xususan, 1893 yilda Samarqand shahrida pravoslavlar, raskolniklar, protestantlar, rim-katoliklar, arman-grigoryanlar, musulmonlar va yahudiylar diniy e’tiqod vakillari mavjud bo‘lgan[14]. XIX asrning ikkinchi yarmi–XX asr boshlarida viloyatda diniy e’tiqodlar orasida juda katta foiz musulmonlar hissasiga to‘g‘ri kelib, 97 foiz erkaklar va 98,2 foiz ayollar musulmon bo‘lgan. Qolgan din vakillari juda kam qismni tashkil etib, pravoslavlar nisbatan qolgan dinlar orasida sal balandroq foizni egallagan. Xristianlarning ko‘pchiligini xizmatdagi quyi darajali harbiy amaldorlar tashkil etib, xuddi shu dindagi aholining sonini oshirib yuborgan. Ya’ni viloyatdagi xristianlarning ko‘pchiligini harbiylar tashkil etgan.

Turli din va millat vakillari kirib kelishi natijasida aholi orasida 40 ta til mavjud bo‘lib, ular quyidagi 14 ta guruhga bo‘lingan: 1. Slavyan. 2. Litva 3. latviya. 4. Roman. 5. German 6. Hind-yevropa. 7. Yahudiy 8. Kartvel. 9. Kavkaz tog‘lari. 10. Fin 11. Turk-tatar 12. Mo‘g‘ul-buryat. 13. Arab 14. sharqiy o‘lkalar aholisi [8]. Turli din va millat vakillari kirib kelishi viloyatda turli tillar paydo bo‘lishiga olib kelgan.

Ijtimoiy himoya. Viloyatdagi mavjud millat va xalqlar ichida imperiya o‘z manfaatlari yo‘lida xizmat qilgan harbiylar, amaldorlar va turli soha xodimlarini mukofotlash hamda nafaqa berish tizimini joriy etgan. Jumladan, Samarqand viloyati gubernatorining 1917 yil 22 fevraldagi buyrug‘ibilan Urgut qishloq-vrachlik uchastkasi feldsher-akusheri Anna Chernova 1917 yil 21 yanvardan nafaqa tayinlanmasdan lavozimidan olib tashlangach, 1917 yil mart oyida viloyat harbiy gubernatori, gubernator yordamchisi, viloyat shifokori va Turkiston orkugi harbiy-sanitar shifokoriga pensiya tayinlash bo‘yicha kasallik qog‘ozlari, xizmat faoliyati va hisobotlarini ilova qilib murojaat qilgan [15]. Natijada Pensiya va soldatlar xizmati bo‘yicha bo‘limning pensiya qismi 1917 yil 22/29 iyuldagi 131550-sonli xati asosida davlat g‘aznachiligi hisobidan A.Chernovaga yiliga 166 rubl miqdorida pensiya tayinlagan [15. 57].

Shuningdek, podsho ma’muriyati sodiqlik bilan xizmat qilgan mahalliy aholi vakillarini ham mukofotlab turgan. Xususan, mahalliy aholi vakillaridan Samarqand shahar shifoxonasi tarjimoni G‘ulom G‘ulomsha Aliyev shifoxonadagi 1879 yildan boshlangan 27 yillik faoliyati davomida uzilmasdan chin dildan mehnat qilgani, bemorlarga mehribonligi hamda ambulatoriyada feldsher yordamchisi sifatidagi xizmatlari uchun shahar shifokori tomonidan 1917 yil 3 darajali xalat (Xalat – imperiya davrida xizmat qilgan turli soha xodimlarini taqdirlaganda kiydirilgan va bir nechta darajalari bo‘lgan maxsus kiyim. Yaxshi xizmat qilgan harbiylarga ham kiydirilgan) uchun mukofotga tavsiya qilingan [15. 87-88]. Tavsiyada 1908 yilda Turkiston general-gubernatorining 3020-sonli maqtov yorlig‘i bilan taqdirlangani, medallari yo‘qligi, Samarqand shahridan bo‘lgan o‘zbekligi va faoliyati davomida sudlanib yoki jarimalarga tortilmaganligi ta’kidlab o‘tilgan. O‘sha davrda taqdirlanish tizimida taqdirlanmoqchi bo‘lgan nomzod mazkur shaklda ma’lumotlarini to‘ldirib bergan.

Rossiya imperiyasi o‘lkada olib borgan bosqinchilik harakatlari va boshqa sabablar tufayli yetim va yarim yetim bo‘lib qolgan bolalar uchun 1878 yilda Samarqand shahrida yetimxona tashkil etilgan. Unga 6 yoshgacha bo‘lgan o‘g‘il bolalar va 12 yoshgacha qiz bolalar qabul qilingan. O‘g‘il bolalar 7 yoshga to‘lgach, qarindoshlari bo‘lmasa istovchilar o‘z qaramog‘iga olishi mumkin bo‘lgan hamda Turkiston Xayriya jamiyati Samarqand bo‘limidan maktabga yoki hunar o‘rganishga qatnagan. Qizlar esa 14-15 yoshga to‘lgach, qarindoshlariga berilgan yoki xizmatkorlikka (oqsochlik) o‘tkazilgan. Yetimxona tashkil etish va uni saqlash xarajatlari xayriya mablag‘lari, Samarqand shahri subsidiyasi, har yilgi lotereyalar sotuvi hisobidan bo‘lib, 1911 yilda uning sof daromadi 5257 rubl bo‘lgan [16].

Yetimxona bolalari yakshanba va bayram kunlari cherkovlarg borishgan va ularga dastur asosida xristianlik qoidalari, o‘qish, yozish va arifmetika o‘rgatilgan. Asosiy dars bo‘lgan musiqa mashg‘ulotlarida rus xalq madhiyasi va yengil xor qo‘shiqlar o‘rgatilib, o‘g‘il va qiz bolalar tushlikdan keyin alohida kerakli bo‘ladigan hunarlar bilan shug‘ullanishgan. Ularga 1911 yilda davomida 12-Turkiston o‘qchi polki katta shifokori I.P.SHeverdin tomonidan Samarqand shahar dorixonasidan berilgan tekin dorilar asosida bepul tibbiy yordam hamda tish doktori V.A.Slavinskiy tomonidan tish kasalliklarini davolash xizmati ko‘rsatilgan. Mazkur tadbirlardan imperiya ma’muriyati yetim bolalarni yoshligidan rus madaniyati ta’sirida voyaga yetib borishini maqsad qilganini ko‘rish mumkin.

Xulosa. XIX asrning ikkinchi yarmi–XX asr boshlarida Samarqand viloyati aholi ijtimoiy tarkibi o‘zgarib, yangi qatlamlar vujudga keldi, aholi soni ko‘payib bordi va yangi millatlar millatlar ko‘chib keldi. Siyosiy boshqaruv, iqtisodiy va madaniy hayotdagi yangilanishlar tufayli aholi tabaqalanishida o‘zgarishlar kuzatildi hamda asriy qadriyatlar o‘zgarib, imperiya manfaatlariga moslashtirildi. Rossiya imperiyasining ma'muriy boshqaruvi ostida hududda ijtimoiy tuzilma va aholi tarkibida muhim o‘zgarishlar yuz berdi. Aholining asosiy qismi dehqonchilik va hunarmandchilik bilan shug‘ullangan bo‘lsa, savdo-sotiq ham muhim ahamiyat kasb etgan. Shahar va qishloqlardagi

demografik jarayonlar aholi zichligining o‘zgarishiga olib kelgan. Rossiya hukumati tomonidan ijtimoiy himoya tizimi joriy etilgan bo‘lsa-da, mahalliy aholi uchun u yetarlicha samarali bo‘lmagan. Umuman olganda, mazkur davr Samarqand viloyatida ijtimoiy va iqtisodiy tizimning yangi bosqichga o‘tish jarayoni bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Костенко Л.О. Туркестанский край опыт военно-статистического обозрения Туркестанского военного округа материалы для географии и статистики России. Т. I. – СПб., 1880. – С. 327.
2. Morrison A.S. Russian Rule in Samarkand 1868-1910 A Comparison with British India. Oxford University Press, 2008. P. 31.
3. Обзор за Самаркандской области за 1887 год. (Приложение ко всеподданнейшему отчету) Самарканд, – 1888. – С. 12
4. Файзиев А.Ф. История Самарканд в первой половины XIX века (учебное пособие). – Самарканд, 1992. – С. 8.
5. ЎзМА, И-18-фонд, 1-рўйхат, 3263-иш, 4 варақ.
6. Холид А. Ўзбекистон таваллуди. Илк СССР даврида миллат, империя ва инқилоб. Таржимон: Сардор Салим. – Тошкент: “Академнашр”, 2022. – Б. 32.
7. Первая всеобщая перепись население Российской империи. 1897 г. Самаркандская область. – СПб., 1905. – С. 24.
8. Справочная книжка Самаркандской области на 1906 год. Вып.VIII. – Самарканд: Типография «Труд», 1906. – С. 312–314.
9. ЎзМА И-5-фонд, 1-рўйхат, 3504а-иш, 27-варақ.
10. Обзор Самаркандской области за 1890 год. – Самарканд, 1892. – С. 9-10.
11. Обзор Самаркандской области за 1910 год. – Самарканд, 1912. – С. 9.
12. Саидкулов Т.С. Самарканд во второй половине XIX–начало XX веков. – Самарканд, 1970. – С. 107.
13. Пален К.К. Материалы к характеристике народного хозяйства в Туркестане. Часть I. – СПб., 1911. – С. 50.
14. Справочная книжка Самаркандской области на 1893 год. Вып. I. – Самарканд, 1893. – С. 4.
15. ЎзМА И-18-фонд, 1-рўйхат, 11426-иш, 17-варақ.
16. Отчет Самаркандскаго областного попечительства детских приютов. Ведомства Императрицы Марии за 1911 год. – Самарканд: Типография А.И.Сирота, 1911. – С. 3.

UO’K 908

O‘RTA ASRLAR SUG‘DNING BUXORO VOHASI ILK TARIXIY GEOGRAFIYASI

F.P.Egamberdiyev, dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Аннотация. *Maqolada Buxoro Sug‘dining ilk o‘rta asrlar tarixiy-geografiyasi haqida bayon etilgan, yangi vazifalar belgilangan.*

Калит сўзлар: *Sug‘d, Baykand, Ramtin, Nur, tarixiy-geografiya, Karmana, Zindana, Vardana.*

Аннотация. *В статъе освещаются историческая география Бухарского Согда в ранные средневековые,определениы задачи, связанной с данной проблемой.*

Ключевые слова: *Согд, Бойканд, Ромтин, Нур, историческая география, Кармана, Зиндана, Вардана.*

Abstract. *The article describes the historical-geography of the early middle ages of Bukhara Sughdi, defines new tasks.*

Key words*: Sogd, Boykand, Romtin, Nur, historical geography, Karmana, Zindana, Vardana.*

Ilk o‘rta asrlarda Buxoro shahri hududiy jihatdan yirik markaz hisoblanib, G‘arbiy Sug‘dning asosiy madaniy-iqtisodiy shahri edi.Yangi ma’lumotlarga ko‘ra, Buxoro shahri mil. avv. I mingyillik o‘rtalarida paydo bo‘lgan bo‘lib, bu shahar tarixiga tegishli muhim ma’lumotlarni Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida uchratamiz. Unga ko‘ra Buxoro shahri o‘rni ilgari botkrqlik bo‘lib uning ba’zi yerlarini to‘qayzor, daraxzor va ko‘kalamzorlar tashkil etgan, ayrim joylari esa shunday bo‘lganki, biror hayvon ham oyoq qo‘yishga joy topa olmagan.[1]

Zarafshon daryosining quyi oqimida aholi manzilgohlari qadimdan bo‘lgani ma’lum. Ilk o‘rta asrlar davridagi demografik va migratsion jarayonlar bu hududning tarixiy geografiyasiga katta o‘zgarishlarni olib keldi. Bu o‘zgarishlar aholining ko‘payishi va unga bogliq ravishda yangi qishloqlar va shaharlarning paydo bo‘lishida ko‘zga tashlanadi. Ma’lumki, buxorolik tarixchi Narshaxiy o‘zining "Buxoro tarixi" asarida Buxoro vohasidagi yirik shahar va qishloqlar, mulklar

haqida muhim ma’lumotlar yozib qoldirgan. Xususan, Buxoro shahri paydo bo‘lmagan davrda Nur, Xarqonrud, Vardana, Tarovcha, Safna va Isvona kabi qishloqlar bo‘lganligi bu asarda qayd etilgan.[2]

Buxoro vohasining siyosiy mavqei ayniqsa eftalitlar davrida katta bo‘lgan. Poykentning eftalitlar davlatining siyosiy markazi bo‘lgani, Varaxshada podsho qarorgohi joylashgani ham shundan dalolat beradi.Turk hoqonligi davrida Buxoroda turklarning harbiy lashkarlari joylashtirilib, shahar shad (shod), ya’ni harbiy sarkarda tomonidan boshqarilgan. Buxoro Xitoy manbalarida An nomi bilan qayd etilgan.[3] Sharqiy Turkiston va Yettisuvdagi hoqon qarorgohini Marv orqali Eron bilan bog‘lovchi yo‘lning muhim bo‘g‘inini tashkil etgan bu shahar hoqonlikning janubi-g‘arbidagi yirik savdo markazi va katta harbiy-siyosiy ahamiyatga ega shahri hisoblanardi.

Arab manbalarida Buxoro shahri ark, shahriston va rabotdan iborat yirik shahar sifatida qayd etiladi. Buxoro mintaqaviy va xalqaro savdo aloqalarida katta o‘rin tutar, karvon yo‘llari Buxoroni Sug‘diyonaning boshqa mulklari, Tohariston, Yettisuv, Xorazm va Xurosonning turli shaharlari va Eronning savdo markazlari bilan bog‘lagan edi. Buxoro atrofidagi ko‘plab shahar va qishloqlar ham mahalliy va tranzit ahamiyatga ega karvon yo‘llari orqali o‘zaro bog‘langan edi.[4]

Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida Buxoroga tegishli bo‘lgan yirik va mashhur shahar hamda yirik qishloqlar sanab o‘tilgan. Ularning barchasi ilk o‘rta asrlar davrida ham yirik aholi markazlari sifatida faoliyat ko‘rsatgan. Ular ichida Karmina,Nur, Tavois, Iskajkat, Sharg‘. Zindana, Vardana, Afshina, Barkand, Ramtin (Romitan), Varaxsha, Baykand, Farobga tarixiy geografik sharh berib o‘tilgan.[5] Ulardan Baykand (Poykent), Afshina va Farab shaharlar sifatida, qolganlari garchi kuhandiz va jome masjidiga ega bo‘lsalarda, yirik qishloqlar sifatida qayd etilgan. Buxoroga tegishli bo‘lgan shahar va qishloqlar ichida Baykent (Poykent), Romtin (Romitan), Nur (Nurota), Varaxsha, Vardana kabilar Buxorodan qadimiyroq hisoblangan.

Buxoro sug‘dining g‘arbiy chegaralarida joylashgan Poykent shahri Buxoroning g‘arbiy qismidagi o‘troq aholi manzilgohlari chegaralarini aniqlashtirishda muhim ma’lumot beradi. Buxoro Marv karvon yo‘lida joylashgan Poykent ilk o‘rta asrlarda iqtisodiy va harSiy-siyosiy ahamiyatga ega yirik shaharlardan edi. Eftalitlarning siyosiy markazi bo‘lgan bu shahar Turk hoqonligi davrida ham o‘z mavqeni saqlab qoldi .

Buyuk ipak yo‘lida joylashgan qadimgi Poykentda dorixona mavjud bo‘lganligidan dalolat beruvchi topilmalar ham olingani ma’lum Bu ham shaharning Buxoro Sug‘dining yirik madaniy markazlardan biri bo‘lganligidan dalolat beradi. Poykent ilk o‘rta asrlar davrida, arab istilosi arafasida ham yirik savdo markazi sifatida mashxur bo‘lgan. Poykentliklar Xitoy va dengiz orqali boriladigan boshqa mamlakatlar bilan savdo aloqalari olib borganlar. Bu shaharni mustahkam qal’asi borligi uchun jezdan qurilgan shahar deb ataganlar. Qutayba ibn Muslim boshchiligidagi arab qo‘shinlari ham bu shaharnl zabt e/lshda ko‘p qiyinchilik ko‘rgan. Buxorodan qadimiyroq bu shaharni islomgacha bo‘lgan podshohlar o‘zlariga qarorgoq qilganlar.

Movarounnahr shaharlarini Buxoro orqali Eron va Xurosonning savdo shaharlari bilan bog‘lovchi karvon yo‘lining birinchi muhim qismi Buxoro - Poykent - Farob - Amul kechuvi - Marv yo‘nalishi bo‘lgan. Manbalarda "jez shahar", "savdogarlar shahri" kabi epitetlar bilan atalgan Poykent atrofida mingdan ortiq rabotlar qurilgan bo‘lib, shahar aholisi asosan savdo-sotiq bilan shug‘ullangan va Xitoy hamda Amudaryo suv yo‘li orqali boriladigan boshqa mamlakatlar bilan xalqaro savdoda ishtirok etgan.[6] Buxoro va Poykent orasidagi masofa, farsax bilan hisoblaganda, Ibn Xurdobehga ko‘ra 5 farsax, Samoniyda esa bir kunlik yo‘l sifatida qayd qilingan . Ba’zi tadqiqotchilar, manbalarga tayanib, bu masofa 7-8 farsaxni tashkil qilishini qayd etganlar. Poykentning xarobalari Buxorodan 55 km. janubi-g‘arbda joylashganligini hisobga olsak, so‘nggi fikr haqiqatga to‘g‘ri kelishini ko‘ramiz. [7]

Farob Amudaryoning o‘rta oqimidagi muhim kechuvlardan birini nazorat qilib turish maqsadida barpo etilgan qadimgi qal’alardan biridir. Narshaxiy ma’lumotga ko‘ra, Farob shahri Amudaryodan 1 farsang uzoqlikda joylashagan bo‘lib, Amudaryo suvi toshganda Farobgacha yetib kelgan. Amudaryoning chap qirg‘og‘ida, Farob yaqinidagi kechuvdan o‘tilib Xurosonga tegishli bo‘lgan Amul qal’asiga chiqilgan. Buxorodan Marvga Farob kechuvi orqali o‘tilgan yo‘nalish ilk o‘rta asrlarda keng foydalanilgan. Turk hoqonining elchisi sifatida Eronga borgan sug‘d savdogari

Maniax boshchiligida elchilar ham Buxoro, Poykent, Amul va Marv orqali Eronga borishgani bu yo‘nalishning ahamiyatini ko‘rsatib turadi.

Antik davrga oid (mil. I asr) madaniy qatlamlari mavjud Eski Chorjo‘y ham milodiy era boshlaridan boshlab Marvdan va chap qirg‘ok Amudaryoning quyi oqimidan Poykent - Buxoro - Karmana - Samarqand yo‘nalishida Markaziy Sug‘dga ketuvchi savdo yo‘lini nazorat qilib turgan muhim qal’alardan biri bo‘lgan. Bu yodgorlik qadimgi davr va o‘rta asrlarda Amudaryo suv yo‘li bo‘yidagi muhim bekat sifatida ham ahamiyatga ega bo‘lganligini hisobga olsak, uning mintaqa janubidagi savdo yo‘llari tizimida tutgan o‘rni yanada aniqlashadi.

Buxoroga tegishli bo‘lgan va Buxordan ham qadimiyroq hisoblangan shahar va qishloqlar ichida Romtin (Romitan)ga alohida to‘talib o‘tish kerak. Kuhandizga ega bu katta qishloqda islomdan oldingi davrda podshohlarning qarorgohlari bo‘lgan. Romitanni Turon podshosi Afrosiyob (turkiy manbalarda Alp Er Tunga deb atalgan hukmdor) barpo qilgan va shu viloyatga kelganda faqat shu yerda turgan. Islom davriga kelib esa hukmdorlar faqatgina qish faslida bu yerda yashaganlar.

Buxoro Sug‘dining muhim shaharlaridan biri Varaxsha hisoblanadi. Narshaxiy uni Buxorodan qadimiyroq ekanligini va yirik qishloqligini, islomdan oldin bu yer podshohlar qarorgohi bo‘lganligini qayd etadi. Mustahkam hisorga ega bu qishloq qo‘rg‘onida obod bir qasr bo‘lgani uni Buxorxudot barpo etganini, uzoq yillar vayron bo‘lib yotgandan keyin uni Buxoro hukmdorlaridan Xunukxudot (VIII asr boshlarida Buxoroda hukmronlik qilgan podsho) qayta tiklab, obod qilganligini yozadi.

Buxoroga tegishli mashhur joylar ichida Tavois va Zandana qishloqlari ham bo‘lgan. Narshaxiyga ko‘ra, Tovois buxoro viloyatlaridan bo‘lib, asli nomi Arqud deb yuritilgan. Bu yerda yashagan kishilar zebu ziynatni sevuvchi kishilar bo‘lib, har biri uyida bitta yoki ikkita tovus saqlagan. Arablar davrida, ya’ni ilk islom davridan boshlab, bu joy Tovois deb atalib ketgan. Buxorodan yetti farsang uzoqlikda, Samarqandga o‘tuvchi katta yo‘l bo‘yida joylashgan bu shahar katta shahristonga ega bo‘lib, bu shaharda kuz faslida 10 kun katta bozor bo‘lgan., Bu bozorga Farg‘ona, Choch va boshqa joilardan savdogarlar kelgan.

Shu tariqa, Buxoro viloyati ilk o‘rta asrlarda Sug‘diyonaning muhim va gullab yashnagan o‘lkalaridan biri bo‘lgan. Ko‘plab shaharlar va yirik qishloqlarga ega Buxoro viloyatining tarxiy geografiyasini, chegaralarini aniqlashtirishda ilk o‘rta asrlar davri tarixini o‘rganishning ahamiyati ham yuqoridir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1.Наршахий, Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар. Бухоро тарихи / Форс тилидан А. Расулов таржимаси // Мерос. - Тошкент: Камалак, 1991. - Б. 90.

2.Наршахий, Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар. Бухоро тарихи ...Б.91.

3.Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах ... Ч. II. - С. 284, 329.

4.Улар ҳақида батафсил қаранг: Наршахий. Бухоро тарихи / Форс тилидан А.Росулов таржимаси //Мерос. - Тошкент: Камалак, 1991. - Б. 95-101; Камалиддинов Ш.С. "Китаб ал ансаб"' Абу Са'ида Абдалкарима ибн Мухаммада ас-Самани как источник по истории и истории культурм Средней Азии. - Ташкент: Фан, 1993. - С. 64-70.

5. Наршахий, Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар. Бухоро тарихи.... -Б. 95-101.

6. Бартольд В.В. Туркестан в эпохи монгольского нашествия // Соч. в 9 томах. - М: Наука, 1963.Т. 1.-С. 169.

7. Зимин Л.А., Развалинн старого Пайкенда в их современном состоянии // Протоколн заседаний ТКЛА. Год 18, - Ташкент, 1914. Вьш. 2. - С. 58-59; XX аср 30-йиллари охирларидан бошлаб (1939-1940, 1954-1956 ва 1981-1985 йй) бу ёдгорликда археологик тадқиқотлар олиб борилган.

8.Наршахий. Бухоро тарихи // Мерос. - Тошкент: Камалак, 1991. - Б. 96.

UO’K 93/94

O‘ZBEKISTON HUDUDIDA TEMIR DAVRI LOY ME’MORCHILIK MAKTABINING VUJUDGA KELISHI

M.Q.G‘affarov, PhD, O ’zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining Xorazm akademik litseyi, Urganch

Annotatsiya. *Maqolada O‘zbekiston hududida temir davri loy me’morchilik maktabining vujudga kelishi va rivojlanish tarixi yoritilgan.*

***Kalit so'zlar**: O'zbekiston, Turon, Ustyurt, Quyi Amudaryo, Zarafshon, Toshkent, Farg'ona, Surxon, Sulton Uvays tog'i, Quyi Murg'ob, Surxon, Qashqadaryo va O'rta Zarafshon, Yakka – Parson – 2, Tozabog'yob, Chust, Jarqo'ton, Dalvarzintepa, Odoytepa, Yerqo'rg'on, Sangirtepa, Afrosiyob, Ko'ktepa M. A. Itina, S. P. Tolstov, Ya. G'. G'ulomov, A. S. Sagdullayev.*

***Аннотация.** В статье описана история создания и развития школы глиняного зодчества железного века на территории Узбекистана.*

***Ключевые слова:** Узбекистан, Туран, Устюрт, Нижняя Амударья, Зарафшан, Ташкент, Фергана, Сурхан, Гора Султан-Увайс, Нижний Мургоб, Сурхан, Кашкадарья и Средний Зарафшан, Якка-Парсон-2, Тозабогеб, Чуст, Жаркотон, Далварзинтепа, Одойтепа, Еркурган, Сангиртепа, Афросиаб, Коктепа М. А. Итина, С.П. Толстов, Я. Г. Гуламов, А. С. Сагдуллаев.*

***Abstract.** The article describes the history of the creation and development of the clay architecture school of the Iron Age in the territory of Uzbekistan.*

***Key words:** Uzbekistan, Turan, Ustyurt, Lower Amudarya, Zarafshan, Tashkent, Fergana, Surkhan, Sultan Uvais Mountain, Lower Murgob, Surkhan, Kashkadarya and Middle Zarafshan, Yakka - Parson - 2, Tozabogyob, Chust, Jarqo'ton, Dalvarzintepa, Odoytepa, Yerkurgan, Sangirtepa, Afrosiyob, Koktepa M. A. Itina, S. P. Tolstov, Ya. G. Ghulamov, A. S. Sagdullayev.*

Kirish. Osiyo materigi yer yuzasini geografik manzarasi asosan tog'lik va tekislik qismlarga bo'linishi paleotektonik harakatlarning bir necha marotaba takrorlanishi natijasidir. Shunday tekisliklardan biri O'zbekiston hisoblanib, u Turon pasttekisligida joylashgan. Uning geografik sharoiti, iqlim-landshafti, tabiiy boyliklari jihatidan tabiiy geografik regionlarga ajratilgan. Tekislik va tog', tog'oldi hududlariga quyidagi tarixiy - madaniy viloyatlar o'ziga hos geografik muhiti, tabiati nuqtai nazaridan bir - biridan farqlangan, tarixan shakllanib aniq hududiy chegaralarga ega bo'lgan Ustyurt, Quyi Amudaryo, Zarafshon, Toshkent, Farg'ona va Surxon kabi vohalarning shakllanishi tarixiy davr, uning bosqichlarida jamiyatning iqtisodiy rivojlanishiga qulayligi aholining taqdirini belgilab bergan [1].

O'zbekiston tarixiy geografik joylashishi bir kardinatlarda joylashgan emas. Bu jarayon bir tarixiy davr yoki ma'lum bir tarixiy sanada ro'y bermagan. Mazkur jarayon ilk tosh davridan boshlab neolit davrigacha davom etgan. Shuni alohida takidlash kerakki, mezolit davri (12 - 7 ming yilliklar) da havo haroratining ko'tarilishi natijasida muzlik shimol tomon chekinishi munosabati bilan O'zbekistonning tog'oldi etaklari hamda tekisliklar geografik holatini aks ettirgan botiqlar suv havzalariga aylangan, ularning sohili etaklari flora - fauna dunyosiga boy bo'lishi bilan tosh davridan tubdan farqlanish holatlari bilan ajralib turadi. Mazkur tarixiy davrda Ustyurt hududi geografik hususiyati, iqlim sharoiti, tabiiy resurslari zahirasi mavjudligi bois etnik munosabatlar neolit va eneolit davrlarida davom etgan [2].

Bunday tarixiy jarayonni Sulton Uvays tog'i etaklarida Burli - 3 manzilgohida istiqomat qilgan ovchilarning moslashgan geografik doirasida mavjud bo'lgan iqtisodiy manbalardan tejamkorlik bilan foydalanganlar. (Chunki, Sulton Uvays tog'i vatanimizning sharqiy, janubi-sharqiy hududlarida ko'kka bo'y cho'zgan tog'lar kabi doimiy suv manbasi maqomiga ega emas). Mazkur tarixiy davrda O'zbekistonning tabiiy - iqtisodiy hududlarida ibtidoiy odamlar tabiiy g'orlar, tog' daralari, darxt kovaklari, soy atroflari, dashtlar va tekislikdagi buloq suv havzalari sohili bo'ylab joylashishi keng tus olgan. Masalan, Ustyurtda (Aydabol, Churuk, Oqtoylik), Qizilqumda (Lavlakon, Daryosoy), Quyi Zarafshon vodiysi (Sozog'on, Chorbakti), Toshkent vodiysida (Bo'zsuv, Qo'shilish), Farg'ona vodiysida (Obishir, Toshko'mir), Surxondaryoda (Machay).

Asosiy qism. Mil. avv. X - VIII asrlar O'rta Osiyo tarixida bronza davridan ilk temir davriga o'tish to'g'risida ma'lumotlar nashrlarda qayd qilingan [3]. Tadqiqotchi A. S. Sagdullayev bronzadan ilk temir davriga o'tish bosqichini Janubiy Turkmanistondagi Kopetdog' oldi etagida joylashgan Anovtepa, Farg'ona vodiysida Dalvarzin, Surxon vohasida Jarqo'ton yodgorliklari uy xonalaridan olingan temir qurollarini inobatga olgan.

Mazkur tarixiy davrda Kopetdog' oldi, Quyi Murg'ob, Surxon, Qashqadaryo va O'rta Zarafshon tabiiy - iqtisodiy hududlarida aholi tomonidan qo'lda ishlangan bir-birini takror

qilmaydigan idish - tavoqlarni Janubiy Turkmanistondagi Yozdepa - 1 yodgorliklaridagi buyumlarga o‘xshashligi aniqlangan [4].

Xorazm ekspeditsiyasi hodimlarining Orolbo‘yi janubiy hududida mil. avv. VIII asrlarga oid aholi tomonidan bunyod qilingan Yakka – Parson - 2 manzilgohi aholisi turar - joylari ichki qismi uy - xonalari tuzilishi yog‘och ustunli yarim yerto‘lalar shaklida qo‘lda ishlangan sopol idishlar Tozabog‘yob aholisi olib borgan xo‘jaligini takror qilganligiga e’tiborni qaratgan X. Matyoqubov o‘zining fikr - mulohazalarini qayd qilgan [5].

Xorazm ekspeditsiyasi hodimi M. A. Itina rahbarligidagi arxeologik guruh Sirdaryoning o‘rta qismi so‘l sohiliga ajralib chiqqan Inkardaryo va Jonidaryo irmoqlari bo‘ylab Amirobod madaniyati vakillari tomonidan paxsa va xom g‘ishtdan qurilgan Shimoliy Tagiskent yodgorligi aholisi mazkur hududda mil. avv. IX - VII asrlarda memoriy bilimga ega bo‘lganligidan dalolat beradi [6].

Mil. avv. X - VIII asrlarda Xorazm vohasining janubiy chegarasiga yaqin Amudaryo o‘rta sohili Sariqamishbo‘yi shimoliy havzasi hududida o‘troq aholi tomonidan to‘rt tomoni devor bilan o‘rab olingan Odoytepa, Qashqadaryo vohasida Yerqo‘rg‘on, Sangirtepa, O‘rta Zarafshon vohasida Afrosiyob va Ko‘ktepa aholi manzilgohlari to‘rt tomoni mudofaa devorlari bilan o‘rab olingan [7].

S. P. Tolstov monografiyasida mil. avv. I ming yillikning o‘rtalariga kelganda sharqiy Orolbo‘yi tekisligida binokorlik bilimi asosida Chirikrabot, Babishmulla, Balandi, Baroqtom aholi turar - joylari bino qilingan [8].

Ya. G‘. G‘ulomov rahbarligida Mohandaryo arxeologik guruhi Quyi Zarafshon vodiysida arxeologik yodgorliklar Katta Tuzkon - 3, Poykent makonlari, Toshkent vohasida Burganli (Burgulyuk) madaniyati aholisi xo‘jalik an’analari davom etgan [9].

A. S. Sagdullayev xulosasiga ko‘ra, Qiziltepa atrofida sug‘oriladigan yerlar 200 gektardan ortiq bo‘lgan [10]. Mil. avv. I ming yillikning o‘rtalariga kelib, Xorazm vohasini urbanizatsion jarayonining ilk shabadalari qamrab olishi natijasida Amudaryoning o‘ng sohilida, Janubiy Oqchadaryo hududida Dingilja yodgorligiga asos solingan [11].

Mil. avv. VII asr jamiyatning ijtimoiy - iqtisodiy munosabatlari rivojlanishida o‘troq ziroatkor aholi bilan bir qatorda ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi chorvachilik xo‘jaligi geografik muhit, tabiiy manbalar jihatidan farqlanuvchan Kaspiy dengizi va Orolbo‘ylari, Pomir, Tyanshan tog‘lari o‘zlashtirilib geografik kenglikni hosil qilganlar [12]. Yuqorida qayd qilingan ma’lumotlardan kelib chiqib mil. avv. X - VI asrlarda O‘rta Osiyo tarixiy - madaniy viloyatlarida istiqomat qilgan aholining olib borgan xo‘jalik mazmunida tafovutlik holati kuzatilgan, ya’ni ekin - tekinlikka qulay bo‘lgan hududlarda sug‘orma dehqonchilik va chorvachilik sohalari bilan shug‘ullangan bir davrda dasht - yaylov, tog‘larda o‘rnashgan qabilalar kundalik faoliyatlarida chorvachilik xo‘jaligi ustunlik qilganligini qayd qilish joiz. Ikkinchi tomondan voha tumanlarida yashagan aholi “shahar - davlat qohin” rahbarligida jamiyatning ijtimoiy - iqtisodiy tizimining rivojlanishi jamoa a’zolarining bajaradigan vazifalarga bo‘linishi munosabati bilan ishlab chiqaruvchilar, dehqonlar, chorvadorlar, binokorlar tashkil etgan.

Arxeologik adabiyotlarda qayd qilingan ma’lumotlarga ko‘ra, Marg‘iyona vohasida Erkqal’a, Janubiy Baqtriyada Oltindilyor, Otchopar, Surxon vohasida Qiziltepa, Janubiy Sug‘diyonada Yerqo‘rg‘on, Uzunkir, Afrosiyob, Ko‘ktepa shaharlari madaniy - xo‘jalik markazlari bosh shaharlari vazifasini bajarish bilan birga diniy - mafkuraviy obekt bo‘lgan [13].

A. S. Sagdullayev qayd qilishicha O‘zbekiston hududida mil. avv. IX - VIII asrlarda viloyatlar hukmdorlari boshchiligida kichik davlatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarga qo‘shilish mumkin [14].

Mil. avv. VII asr - VI asr o‘rtalarida Baqtriya, Sug‘d tarixiy - madaniy viloyatlarida Surxon vohasida Qiziltepa, Qashqadaryoda Yerqo‘rg‘on, Uzunkir, Zarafshon vodiysida Afrosiyob, Ko‘ktepa dehqonchilik vohalarining shahar-davlatlar sifatida ma’muriy-hududiy geografik chegarasini belgilab berganligini kuzatish mumkin.

Amudaryo so‘l sohili Sariqamishbo‘yi havzasi Amudaryoning Davdon irmog‘i o‘rta qismi shimoliy tomonga Charmanyob sug‘orilish inshoati chiqarilib, uning shimol tomon yo‘nalishi etagida balandlik qiriga qurilgan qal’a Ko‘zaliqir nomi bilan ma’lum. Uning qurilishi mil. avv. VII - VI asrlar chegaralariga to‘g‘ri keladi. Yodgorlik topografik joylashishi 25 gektardan iborat bo‘lib to‘rt tomoni ikki qatorli mudofaa devori bilan o‘rab olinib, tashqi devori mudofaa elementlariga ega bo‘lgan.

Devor yon qismi bo‘ylab joylashgan yarim aylana burjlar oralig‘i 36 metr, devor va burjlar shaxmat uslubida nayza o‘qli shinaklar bilan bezalgan. Yodgorlik Sariqamishbo‘yi o‘rta qismida ilk shahar vazifasini bajargan. Kezi kelganda takidlash kerak-ki, tadqiqotchilar ishlarida Ko‘zaliqir Xorazm vohasining ilk poytaxti bo‘lgan degan tarixiy ma’lumotlar keng o‘rin olgan. Holbuki, Ko‘zaliqir yodgorligi joylashgan geografik o‘rin Xorazm vohasiga aloqasi yo‘q.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash mumkinki, bronza davri “voha - davlatlari” (ilk shaharlar, ziroatchilarning mudofaa devorlari bilan o‘ralgan ibodatxonalar va saroylar atrofidagi uy - joylari, ishlab chiqarish inshootlari, sun’iy sug‘orish tarmoqlari va qishloq xo‘jaligi maqsadlarida foydalanilgan yerlar) tizimiga nisbatan ilk temir davrida O‘rta Osiyo janubida turli viloyatlarni birlashtirgan siyosiy uyushma qadimgi Baqtriya konfederatsiyasi vujudga kelgan. Uning tarkibida ziroatchilar uy - qo‘rg‘onlari, harbiy istehkomlar va Oltindiyor, Qiziltepa, Yerqo‘rg‘on, Uzunqir, Afrosiyob, Ko‘ktepa kabi voha markazlari yirik qal’alar ajralib turgan. Mintaqaning shimoli-sharqiy o‘lkalarida dasht va tog‘li hududlarda chorvador qabilalarning harbiy ittifoqlari, siyosiy uyushmalari vujudga kelgan.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan keyin dastlabki yillardan boshlab ajdodlarimizning eng qadimgi davrdan tarixiy - madaniy viloyatlarida geografik sharoit, tabiiy muhit, antropogen landshaft ta’sirida eng qadimgi davrdan boshlab, moddiy va ma’naviy madaniyat, uning tarixiy ildizi, shakllanishi, rivojlanishi, unga bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy omillar asosida ibtidoiy manzilgohlardan shaharsozlik madaniyati sari bosib o‘tgan tarixiy yo‘lini o‘rganish hozirgi davr, hususan uchinchi uyg‘onish davri ruhidan kelib chiqqan. O‘zbekiston tarixiy-madaniy o‘lkalarida turli nomda arxeologik ekspeditsiyalar va guruhlarning keng qamrovli tarzda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijalarini qayd qilingan ma’lumotlar ko‘pligi, tanlab olingan mavzu mazmunini yoritishga e’tiborni kuchaytirgan.

Tadqiqotchi respublikamiz hududida tog‘, tog‘oldi va tekisliklarda manzilgohlarida istiqomat qilgan aholining moddiy va ma’naviy madaniyati negizida o‘sib chiqqan shaharlarning vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanish tarixini mavjud bo‘lgan nashrlarda tarixiy ma’lumotlarni nazariy - qiyosiy tahlil asosida yoritishni maqsad qilgan. Darvoqe, dastlabki mitti - mitti qishloqlar zamiridan o‘sib chiqqan ilk shaharlarning vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanish bosqichlari natijasi asosida mukammal me’moriy bilimlarni aks ettirgan shaharlar tarixini o‘rganish juda muhimdir. Geografik o‘rni Turon pasttekisligida joylashganligi, o‘ziga hos qulayligi Toshkent, Farg‘ona, Jizzax, Samarqand, Surxondaryo, Xorazm va Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududlari tog‘dan oqib tushgan suvlar, ularning suvlarini qamrab olgan Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon, Norin, Chirchiq, Qoradaryo ming-minglab yillar mobaynida suv tarkibidagi loyqa qatlamlarini yotqizishi natijasida sernam va serunum tekislik yuzasini rang - barang qilganligi, o‘troq aholi binokorlik bilimini keng geografik hududlarda rivojlantirishga imkon yaratgan.

Mil. avv. VI – IV ming yilliklarda O‘zbekiston tarixiy-madaniy viloyatlarida istiqomat qilgan ovchi-termachilar mavjud bo‘lgan tabiiy resurslardan foydalanib, belgilab olgan kasbi - korlarini olib borib keyingi tarixiy davrlarda sifat miqdoriy jihatdan o‘zgarishlari asosida navbatdagi jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarini rivojlantirish sohasidagi tajribasi masalalari tadqiqotchi tomonidan keng yoritilgan. Mavzu mazmunida yarim yerto‘la shaklida turar-joylarda texnologik jarayonlar asosida binokorlik bilimini so‘ngi bronza davrida Chust, Sopollitepa va Jarqo‘ton yodgorliklarida aks ettirganligi tadqiqotda o‘z aksini topgan. Tadqiqotchi shu bilan birga mil.avv. VII – V asrlarda Chust va Jarqo‘ton aholisi “qohin” tashabbusi bilan qo‘shni hududlarni o‘zlashtirish siyosati natijasida miqdoriy jihatidan shahar maqomiga ega bo‘lgan turar - joylarni bunyod qilinishi jadal sur’atda kechganligi, Surxondaryo (Qiziltepa), Qashqadaryo vohasida (Yerqo‘rg‘on), Farg‘ona vodiysida (Dalvarzintepa), Samarqand viloyatida (Smarakanda, Ko‘ktepa), Xorazm vohasida (Bozorqal’a, Xiva, Hazorasp), Buxoro vohasida (Buxoro) shaharlari bunyod qilinib, voha - tumanlari shahar - davlatlar sifatida hamda diniy-mafkuraviy markazlar vazifasini bajargan. Tadqiqotchi tadqiqotida O‘zbekiston tarixiy - madaniy viloyatlarida shaharsozlik madaniyatining vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanishining so‘ngi bronza davrida vujudga kelib, uning rivojlanish bosqichlari temir davrida shakllangan.

Shu tariqa yuqorida qayd qilingan fikr - mulohazalardan kelib chiqib quyidagi yakuniy xulosaga kelish mumkun:

- Mil. avv. II ming yillik ikkinchi yarmi birinchi choragida Sopollitepa, mazkur hududning ikkinchi yarmida Farg‘ona vodiysida Chust manzilgohi nomi bilan O‘zbekiston tarixida binokorlik bilimi asosida me’moriy-uslubiy maktab vujudga kelgan. Mazkur binokorlik maktabi vakillari binokorlik bilimini qo‘shni hududlarga yoyilish vazifasini olib borganlar;

- mil. avv. IX asrlarda Sopollitepa aholisi miqdor soni oshganligi sabab, qabila boshlig‘i tashabbusi bilan Sherobod daryosi shimoliy qismi tomon migratsion siyosatini olib borishi natijasida Bo‘stonsoy irmog‘i so‘l sohili hududi atrofini qamrab olgan Jarqo‘ton me’moriy maktabi markazlaridan biri bo‘lgan. Aynan shu tarixiy davrda Farg‘ona vodiysi Chust yodgorligi aholisi moslashgan geografik o‘rinda Dalvarzintepa yodgorligiga asos solganligi bois, Markaziy Farg‘onada binokorlik bilimi asosida me’moriy maktab shakllangan;

- mil. avv. VII – VI asr ikkinchi yarmining o‘rtalarida O‘zbekiston tarixiy-madaniy viloyatlarida Surxon vohasida Jondavlattepa, Qiziltepa, Hayitobod va Bandixon-2 qal’alari me’moriy maktab sifatida shakllangan. Qashqadaryo vohasida me’moriy maktablar sifatida Yerqo‘rg‘on, Qarshi, Uzunqir, O‘rta Zarafshonda Smarakanda, Ko‘ktepa qal’alari me’moriy maktab sifatida faoliyat olib borgan.

- mil. avv. VI asr so‘ngi choragi – V asr me’moriy maktablar: Xorazm vohasida Bozorqal’a, Sariqamish havzasida Ko‘zaliqir, Qal’aliqir, Ustyurt hududida Oybo‘yirqal’a, Xeykanik kanali sug‘orish inshooti tekisligida Hazorasp, ushbu qanal adog‘ida Ichan qal’a (Xiva).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Баратов П. Ўзбекистоннинг табиий географияси. – Т.: “Ўқитувчи”, 1996. – Б. 5.

2. Бижанов Э. Б. Неолитические памитники Юга - Васточного Устюрта // Древния и среднейвекавая культура Юга - Васточного Устюрта. –Тошкент. “Фан”,1978. – С. 18 - 79.

3. Сагдуллаев А. С. Заметки о раннежелезном веке Средней Азии // СА. – М.: 1982. № 2. – С. 229 - 234. Панахристу О. А. Ранние находки из железа в Средней Азии. // Марказий Осиё тарихи ва археологияси: фнъаналар, инновациялар ва истиқболлар. Тошкент - 2021. – С. 26 - 27.

4. Массон В. М. Древнеземледельческая культура Маргианы // МИА. 1959. № 73. – С. 106.

5. Заднепровский Ю. А. Чустская культура в Ферганской долине // Средняя Азия в эпоху камня и бронзы. – М - Л.: “Наука”, 1966. – С.199 - 200.

6. Хуфф Д., Шайдуллаев Ш. Б. Некоторые результаты работ узбекско - германской экспедиции на городище Джаркутан // ИМКУ. – Самарканд. 1999. Вып - 30. – С. 20.

7. Шайдуллаев Ш. Б., Станчо Л. Бактриянинг Яз - 1 даврига оид янги ёдгорликлари // Ўзбекистон археологияси мустакиллик йилларида: ютуклар ва истиқболлар. – Самарканд. 2016. – Б .43 - 44.

8. Толстов С. П., Итина М. А. Саки низовьев Сырдарьи (по материалам Тагискена) // СА. –М.: 1966. №2. – С. 151 - 175.

9. Сагдуллаев А. С. Маргиана и Бактрия. Исторические традиции и культурные связи в доантичную эпоху // Древний Мерв. Тр. ЮТАКЭ. Т. XVIII. Ашхабад. 1989. – С. 16.

10. Исамиддинов М., Рапен К. К стратиграфии городища Коктепа // ИМКУ. – Самарканд. 1999. Вып - 30. – С. 68 - 79.

11. Толстов С. П. По древним дельтам Окса и Яксарта. – М.: ИВЛ. 1962. – С. 136 - 137.

12. Сагдуллаев А. С. Усадьбы древней Бактрии. – Ташкент: “Фан”, 1987. – С. 8.

13. Воробьева М. Г. Дингильдже. Усадьба 1 тысячелетия до из в древнем Хорезме // МХЭ. –М.:1973. Вып - 9. – С. 216.

14. Сагдуллаев А. С. Становление и раннебактрийской раннесогдийской государственности // История государственности Узбекистана. Т. 1. – Ташкент: “Узбекистан”, 2009. – С. 72.

15. Матякубов Х. Хоразм воҳаси бронза асри ва илк темир даври тарихи. Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2017. – Б. 102 - 103, 120 - 121.

UO‘K 938

O’ZBEKISTON HUDUDIDA SO’NGI BRONZA VA TEMIR DAVRIDA SHAHARLAR VUJUDGA KELISHINING GEOGRAFIK SHAROITI VA IQTISODIY OMILLARI

M.Q.G’affarov, PhD, O ’zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining Xorazm akademik litseyi, Urganch

Annotatsiya. *Maqolada O‘zbekiston hududida so‘ngi bronza va temir davrida shaharlar vujudga kelishining geografik sharoiti va iqtisodiy omillari tarixi yoritilgan.*

Kalit so‘zlar*: O‘rta Osiyo, O‘zbekiston, Toshkent, Farg‘ona, Zarafshon, Ustyurt, Surxondaryo, Xorazm, Qizilqum, O‘rta Zarafshon, bronza davri, Janubiy Orolbo‘yi, Quyi Amudaryo, Sho‘raxon qishlog‘i, Tozabog‘yob madaniyati, Yonboshqal’a, Darvozaqir, Suvyorgan madaniyati, Zamonbobo, Chust manzilgohi, Sopollitepa, Jarqo‘tonda, A. S. Kes, S. P. Tolstov , M. A. Itina , Y. G‘. G‘ulomov, A. Asqarov.*

Аннотация. *В статье описана история географических условий и экономических факторов возникновения городов позднего бронзового и железного века на территории Узбекистана.*

Ключевые слова: *Средняя Азия, Узбекистан, Ташкент, Фергана, Зарафшан, Устюрт, Сурхандарья, Хорезм, Кызылкумы, Средний Зарафшан, Бронзовый век, Южный Аролбой, Нижняя Амударья, село Шорахан, Тозабогёбская культура, Ёнбошкала, Дарвозакир, Сувыорганская культура, Замонбобо, Чустское поселение, Сополлитепа, Яркотонда, А. С. Кес, С. П. Толстов, М. А. Итина, Ю. Г. Гуламов, А. Аскаров.*

Abstract. *The article describes the history of the geographical conditions and economic factors of the emergence of cities in the later Bronze and Iron Age in Uzbekistan.*

Key words: *Central Asia, Uzbekistan, Tashkent, Fergana, Zarafshan, Ustyurt, Surkhandarya, Khorezm, Kyzylkum, Middle Zarafshan, Bronze Age, Southern Arolboi, Lower Amudarya, Shorakhan village, Tozabogyob culture, Yonboshkala, Darvozaqir, Suvyorgan culture, Zamonbobo, Chust settlement, Sopollitepa, Jarkotonda, A. S. Kes, S. P. Tolstov, M. A. Itina, Y. G. Ghulamov, A. Askarov.*

Kirish. XX asr nashrlari va milliy mustaqillik yillari adabiyotlarida qayd qilingan ma’lumotlar ushbu bandni yoritishda nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi. Geologik taraqqiyot natijasida vujudga kelgan O‘zbekiston hududi yuzasi tuzilishini namoyon qilgan Toshkent, Farg‘ona, Zarafshon, Ustyurt, Surxondaryo va Xorazm hududlarini geografik joylashishi, hududiy chegaralari bir — biri bilan kesishmaydi, geografik koordinatlari bir yo‘nalishda emasligi tabiati, iqlim sharoiti, flora va faunasi bilan bir — biridan farqlanish holati o‘z vatanimizning tabiiy xaritasida aks etgan manzarada o‘z aksini topgan. Yer geologiyasi Qaynazoy erasini to‘rtlamchi davrida yuz bergan paleotektonik harakatlar natijasida O‘zbekiston hududi tog‘lik va tekislikdan iborat bo‘lgan. vatanimiz yer yuzasini Ustyurt, Toshkent, Farg‘ona, Zarafshon, Jizzax, Surxondaryo, Xorazm va Qoraqalpog‘iston respublikalari rang — barang qilgan bo‘lib, ular ham o‘z navbatida geografik sharoit, tabiiy — iqtisodiy resurslar, iqlim sharoit, aholining joylashish xususiyatlari bilan farqlanishga ega.

Mazkur tarixiy - geografik hududlarning geografik sharoiti, iqtisodiy omillarga osmono‘par tog‘lar, uni to‘yintirgan tabiat in’omiga bog‘liq bo‘lgan. Tadqiqotchilar qayd qilishicha, bundan 4 — 3 million yillarda O‘rta Osiyo, ya’ni Sariqamishbo‘yi — Orol dengizi janubi hududi, Qizilqum — Orol dengizi oralig‘i tekislik bo‘lgan [1].

O‘zbekiston hududi tekisligi 71% ni tashkil qilgan, qolgani esa tog‘lik va dashtlar 29 % dan iborat bo‘lgan [2]. Albatta mazkur tekislik yuzasi dasht tasvirida bo‘lsa ham, flora va fauna dunyosi ushbu sharoitga moslashgan, tog‘lik qismi o‘ziga xos landshaftga egaligi bilan tabiat manzarasi xilma-xildir. Albatta, tekislikni to‘rtlamchi davrini Pleystotsen muzligi Mindel bosqichida muzlik qoplagan [3].

A. S. Kes ma’lumotiga ko‘ra, O‘rta Osiyo hududida odamzodning joylashib, tabiiy manbalardan foydalanib, xo‘jalik yo‘nalishlarini belgilab olishiga tabiat omillari sababchi bo‘lishini to‘g‘ri qayd qilgan [4].

Ta’kidlash lozim bo‘ladiki, vatanimiz hududlari joylashishi bir-biridan farqlanadigan geografik koordinatlarini, geografik muhiti, iqlim sharoiti, iqtisodiy manbalar zaxirasi kabi omillarni inobatga olish mumkin. Shu jihatidan olganda o‘lkamiz tabiiy — iqtisodiy hududlarida odamlarning bir tarixiy davr yoki bir xronologiyasida joylashmagan. Muayyan geografik hududlarda joylashganligi nashrlarda qayd qilingan ma’lumotlardan ma’lum. Albatta odamzodning joylashgan hududlarning geografik sharoiti, iqlim antropogen landshafti kundalik turmush sharoiti, ularni hayot va ijodi natijalari bo‘lgan moddiy va ma’naviy madaniyatiga ta’sir qilgan. Huddi geografik sharoit, iqtisodiy omillar zaxirasi odamzodning hayotiy taqdirini belgilab bergan, shu asosda vujudga kelgan tarix taqozosiga ko‘ra, tabiiy — iqtisodiy omillarga ega bo‘lgan. Qo‘shni hududlarga joylashib, jamiyat iqtisodiy asosini tadrijiy ravishda rivojlantirganlar degan xulosani qayd qilish joiz. Ibtidoiy jamoa tuzumining ilk bosqichida, ilk paleolit davrida O‘zbekiston yer yuzasi tuzilishini namoyon qilgan tog‘, uning tizmalari, tekislik botiqlari qor va yomg‘ir suvlari natijasida suv havzalariga ularning etagiga ulangan hududlarda odamzodning kelib joylashishiga iqtisodiy omillar imkon yaratgan [5].

Asosiy qism. O‘zbekiston hududi bronza jamiyatini ijtimoiy — iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlarini rivojlanishiga eneolit davri aholisining an’anaviy xo‘jaligida asosida erishgan yutuqlari notekis rivojlanishi davom etgan. Bronza davri jamiyati bag‘rida kechgan jarayonlar mazmun va mohiyatidan kelib chiqib, aholining joylashish xususiyatlari, mehnat qurollari ishlab chiqarishda yangi texnologik kashfiyotlar, migratsion jarayonlar ta’sirida shakllangan va tez — tez o‘zgarib turadigan turar joylar qurilishida yuz bergan o‘zgarishlarni yoritish nazarga olingan.

Bronza jamiyati tarixi sahnasiga qadam qo‘ygan eneolit davri aholisining yangi vorislari bronza davri jamiyatini rivojlantirish sohasida olib borgan xo‘jalik an’analari, yangi hududlarning o‘zlashtirilishi munosabati bilan ma’daniy-xo‘jalik massivlar va xo‘jalik — madaniy sohalarining vujudga kelishi, ularning notekis rivojlanish sabablariga aniqliklar kiritildi. Shuningdek, hududiy chegarasi tez — tez o‘zgarib turadigan madaniy — xo‘jalik massivlar, joylashish geografik o‘rni aniq bo‘lgan xo‘jalik — madaniy markazlari aholisi manfaatlariga xizmat qilishi izohlangan.

O‘zbekiston hududida arxeologik dala amaliyoti davrida ro‘yxatga olinib, ularda olib borilgan arxeologik izlanishlar natijasida aholi turli joylaridan olingan moddiy ashyolar bronza jamiyatining ijtimoiy — iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlar rivojlanishida ajdodlarimizning bunyodkorlik faoliyatlari qanchalik darajada rivojlanganligi to‘g‘risida g‘oyalar va qarashlar izohlangan.

O‘zbekiston hududida bronza davri aholisi jamiyatning barcha sohalarini rivojlantirish borasida olib borgan faoliyatlari natijalarining tarixiy — madaniy hududlarda aks etishi masalalari yakuniy fikr — mulohazalar izohlangan. O‘zbekiston hududining rel’efi tuzilishi jihatdan tog‘li va tekislik qismlarga bo‘linishi geologik taraqqiyoti davrida paleotektonik va paleogeografik jarayonlarga bog‘liq bo‘lib, tekislik katta maydonni egallab, uning g‘arbiy, shimoli-g‘arbiy va shimoliy qismi tekislik, janubi-sharqiy va sharqiy qismlari tog‘liklar joylashib geografik rang-baranglikni hosil qilgan [6].

O‘zbekistonning geografik va ekologik holati rang — barangligi, iqlim sharoiti tabiiy — iqtisodiy manbali hududlar odamzod tomonidan bir xronologik davrda o‘zlashtirilmagan. Masalan, arxeologik adabiyotlarda ashel davri ovchilarining madaniy izlari Xorazm vohasi Qizilqum, O‘rta Zarafshon va Surxon vohasida arxeologik jihatidan o‘rganilmaganligi munosabati bilan qadimshunoslar nashrlarida ma’lumotlar ko‘zga tashlanmaydi.

Arxeologik adabiyotlarda qayd qilingan ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda tabiiy manbalar mavjud bo‘lgan muayyan hududlarida qadimgi tosh davri ilk bosqichi ashel davridan boshlab (Seleng‘ur, So‘g‘, Chashma, Ko‘lbuloq, Chust, Uchtut, Ijond, Voush, Churuk, Qoraquduq) manzilgohlarida ovchilar etnik munosabatlarni olib borganlar [7].

Demak, ashel davri ovchi — termachilarining tabiat in’om etgan hadyadan unumli foydalanishida vujudga kelgan kasbi — kori tosh asrigacha bo‘lgan tarixiy taraqqiyotga asos bo‘lgan.

Bronza davri (mil. avv. III ming yillik – II ming yillik) jamiyatida yuz bergan o‘zgarishlar, etnik munosabatlar ta’sirida yangi — yangi xo‘jalik sohalarini rivojlanish darajasi muayyan hududlarda o‘rganilgan aholining uddaburonligi va epchilligiga bog‘liq bo‘lgan. Shu jihatdan olganda bronza davri jamiyatining rivojlanish jarayonida bir — biridan farqlanish xususiyatlariga ega bo‘lgan ikki

hudud ya'ni, Farg‘ona va Surxondaryo, Toshkent, Zarafshon vohasi, Ustyurt va Janubiy Orolbo‘yi hududlari ko‘zga tashlaniladi.

Arxeologik tadqiqotlarda qayd qilinishicha, bronza davriga oid aholi manzilgohlari Quyi Amudaryo havzasi, Sho‘raxon qishlog‘i shimoli — sharqiy hududlari geografik holatini namoyon qilgan suv havzalari sohili etagiga ulanib ketgan hududlarda mil. avv. II ming yillik o‘rtalariga oid ashyolar terib olinib, ularni "Tozabog‘yob" madaniyati nomi bilan tarix fani sahifasiga olib chiqqan [8]. S. P. Tolstov Amudaryo o‘ng hududida aholi manzilgohlarida olib borilgan arxeologik izlanishlar natijalariga asoslanib (1938 — 1940 y.y) Tozabog‘yob madaniyatini Sharqiy Yevropa, Qozog‘iston va Sibir dasht hududlarida bronza davri aholisi olib borgan xo‘jalik madaniyatiga bog‘lab, Kaltaminor madaniyati davomi degan xulosasiga qo‘shilish qiyin. Negaki, Xorazm ekspeditsiyasi xodimlari mil. avv. II ming yillik o‘rtalariga oid manzilgohlar arxeologik jihatidan (hududda sochilgan kulolchilik ashyolarini olingan bronza manzilgohlari to‘g‘risida ma'lumotlar kuzatish qiyin) o‘rganilmagan xulosalar qilish lozimmikan. Ta'kidlash kerakki, Y. G‘. G‘ulomov tomonidan XX asrning 40 - yillar o‘rtalarida mil. avv. II ming yillik o‘rtalariga oid Yonbosh — 6 manzilgohi madaniy qatlamidan olingan moddiy ashyolarni ilmiy tahlil qilib, Yonbosh — 4 manzilgohi ona rahbarligidagi urug‘ jamoalarini yangi avlodlarining xo‘jalik madaniyatini Suvyorgan deb atab, Tozabog‘yobliklarni o‘zga yurtdan kelgan aholi faoliyati deb qayd qilganda haq edi [9].

Arxeologik tadqiqotlarda qayd qilingan ma'lumotlarga ko‘ra, Yonboshqal'a balandligi sharqiy, janubi — g‘arbiy va Sho‘raxon qishlog‘i shimoli — sharqiy hududlari Amudaryo suvi sathi ko‘tarilishi munosabati bilan neolit urug‘i jamoalari a'zolari tomonidan o‘zlashtirilishi etnik munosabatlar geografiyasi kengayganligidan dalolat beradi.

M. A. Itina rahbarligida arxeologik guruh izlanishlarni Sho‘raxon atroflarida (Ko‘kcha — 15, 16, 21, 22, Yonbosh — 33, 34, Tuyamo‘yin hududi Qarriqizil, Sulton Sanjar, Qo‘shbuloq manzilgohlari) olib borib, bronza davriga oid moddiy ashyolarni ochishga erishgan [10].

Ta'kidlash lozim bo‘ladiki, Xorazm vohasida bronza davri mahalliy Yonbosh — 4 ona urug‘i jamoa uyushmalari vorislari hamda Volgabo‘yi, Ural tog‘i janubiy hududlari va shimoli — sharqiy hududlarda yarim o‘troq aholining bir guruh vakillari Janubiy Oqchadaryo hududiga kelib, etnik munosabatlarni yanada jadallashtirganlar. Bunday etnik munosabatlar Quyi Zarafshon, Farg‘ona va Toshkent vodiylari hamda Surxondaryo shimoli — g‘arbiy hududlarini qamrab olgan.

Tarixiy ma'lumotlarga ko‘ra, Farg‘ona vodiysi chorvador qabilalari va ziroatkor qabilalari o‘rtasidagi munosabatlar darajasi Chust manzilgohida o‘z aksini topgan. Chust manzilgohi ichki tuzilishi manzarasini yog‘och ustunga mo‘ljallangan chuqurchalar tasvir qilsa, ammo u mudofaa devor bilan o‘rab olinganligi bilan Toshkent vodiysi va Xorazm aholisi madaniyatidan bir qadam oldinga tashlangan degan xulosaga kelish mumkin.

Chust madaniyati aholisi o‘troq hayot asosida uy chorvachiligi, hunarmandchilik va "qayr" dehqonchiligini mudofaa devorlari doirasida olib borganlar [11].

O‘zbekiston shimoli — g‘arbiy, janubi — sharqiy va markaziy hududlari aholisi olib borgan xo‘jalik sohalari, turar — joylar tuzilishidan tubdan farqlanishi Sopollitepa yodgorligida o‘z ma'nosini topgan. A. Asqarov tadqiqotlarida qayd qilingan ma'lumotlarga ko‘ra, Surxondaryo viloyati shimoli — g‘arbiy hududi Sherobod tumanida Muzrabot dashtida Sopollitepa yodgorligi aholi tomonidan bunyod qilingan. Sopollitepa to‘rt tomoni uch qatorli mudofaa devor bilan o‘rab olingan, uning ichki tuzilishi 60 ta kichik oiladan tashkil topgan 8 ta mavzeda istiqomat qilib, dehqonchilik, uy chorvachiligi, qo‘lda va charxda ishlangan xilma — xil kulolchilik ashyolari, zeb — ziynat buyumlari, harbiy qurol — aslahalar, loy va toshdan yasalgan yadro — shaharlar qoldiqlari ochilgan .

Xulosa. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida quyidagi yakuniy xulosa kelindi:

- O‘zbekiston hududida eneolit davri aholisi jamiyatning ijtimoiy — iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlarni rivojlantirishdagi zafarlari bronza davri taraqqiyotiga asos bo‘lib xizmat qildi, jamiyatning notekis rivojlanishi davom etdi. (Xorazm vohasi, Ustyurt, Toshkent vodiysi va Surxon vohasi).

- Mil. avv. II ming yilliklar o‘rtalaridan boshlab Xorazm, Toshkent, Buxoro vohalariga Uralbo‘yi janubi — g‘arbiy, Volgabo‘yida istiqomat qilgan yog‘ochband aholi va andranova qabilalari kirib kelib, etnik munosabatlarni yanada faollashtirgan. Mazkur davrda O‘zbekiston hududida bronza madaniyati Xorazmda Suvyorgan, Tozabog‘yob, Quyi Zarafshonda Zamonbobo, Farg‘onada Chust va Surxondaryoda Sopolli kabi madaniy — xo‘jalik hududlarning bosh markazlari bo‘lgan.

- Mil. avv. III — II ming yilliklarda O‘zbekistonning aksariyat hududida aholi yog‘och ustunli yarim yerto‘lalarda istiqomat qilgan aholi uy chorvachiligi, hunarmandchilik yo‘nalishlarini va “qayr” dehqonchiligining ibtidoiy usulini olib borgan. Farg‘ona vodiysi (Chust) va Surxon vohasida Sopollitepa to‘rt tomonini mudofaa devorlar bilan o‘rab olinganligi shaharsozlik madaniyati sari ilk qadamlarni tashlaganlar, uning natijalari so‘ngi bronza davriga mansub Jarqo‘tonda o‘z aksini topgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Виноградов А. В., Итина М. А., Кесь А. С., Мамедов Э. Д. Палеогеографическая обусловленность расселения древнего человека в пустынях Средней Азии // Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в Плейстоцене и Голоцене в Средней Азии. – М.: “Наука”, 1974. – С. 290 — 291.

2. Баратов П. Ўзбекистон табиий географияси. – Тошкент. “Ўқитувчи”, 1996. – Б. 7.

3. Кабиров Ж., Сагдуллаев А. Ўрта Осиё археологияси. – Тошкент. Asian Book House. 2020. – Б. 13.

4. Кесь А. С. Природные факторы, обусловливающие расселение древнего человека в пустыне Средней Азии // КСИЭ. – М.: “Наука”, 1958. Вып. XXX. – С. 171 — 172.

5. Баратов П. Ўзбекистоннинг табиий географияси. – Тошкент. “Ўқитувчи”, 1996. – Б. 246.

6. Баратов П., Маматқулов М., Рафиқов А. Ўрта Осиё табиий географияси. – Тошкент. “Ўқитувчи”, 2002. – Б. 26 - 27.

7. Исламов У. И. Древнейшая пещерная палеолитическая стоянка Селенгур Ферганской долине. – М.: “Наука”, СА. 1990. № 2. – С. 115, 126.

8. Толстов С. П. Древнехорезмийские памятники в Каракалпакии // ВДИ. – М.: “Наука”, 1939.№3 — С.174 — 175.;

9. Толстов С. П. Итоги двацати лет работы Хорезмской археолого – этнографической экспедиции // СЭ. – М.: №4. “Наука”, 1957. – С. 20 — 32.

10. Итина М. А. Раскопки н Акчадарье // АО.1976. – М.: “Наука”, 1977. – С. 527. Итина М. А. Памятники эпохи неолита у бронзы // Древности Южного Хорезма. ТРХАЭЭ. – М.: “Наука”, Т. XVI. 1991. – С. 66 — 79.

11. Матбобоев Б. Х. Қадимги Фарғонада илк давлатчилик илдизлари. Ўзбекистон тарихи. 2002.– Т.: №1. – Б. 9 — 10.

UDK 002.2

ZAMONAVIY HARBIY SHAROITDA IJTIMOIY ISHNING NAZARIY ASOSLARI, MOHIYATI VA O'ZIGA XOSLIGI

G.I.Hashimova, dots., Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. *Ushbu maqolada harbiy ijtimoiy ish va unga yaqin tushunchalar falsafiy tahlil qilingan, harbiy ijtimoiy ishning maqsadlari haqida fikr yuritilgan. Harbiy ijtimoiy ish harbiy xizmatchilarning huquq va imtiyozlarini amalga oshirish, ularning oilalarini qonun bilan himoyalash, shu asosda jangovar shaylikni oshirish, harbiy intizomni mustahkamlash, harbiy xizmatchilarning ma’naviy-ruhiy holatini yuqori darajada saqlash vazifalarini hal etishga qaratilgan faoliyat sifatida talqin qilingan.*

Kalit so‘zlar*: harbiy ijtimoiy ish, imtiyozlar, moddiy yordam, ijtimiy xizmat, ijtimoiy himoya, harbiy islohotlar, boshqaruv oganlari, harbiy xizmatchilar, ma'naviy-psixologik holat, harbiy intizom, ijtimoiy qo‘llab - quvvatlash.*

Аннотация. *В статье дается философский анализ военной социальной работы и связанных с ней концепций, а также обсуждаются цели военной социальной работы. Военно-социальная работа трактуется как деятельность, направленная на реализацию прав и льгот военнослужащих, защиту законом их семей и на этой основе на повышение боеготовности, укрепление воинской дисциплины, поддержание высокого морально-духовного состояния военнослужащих.*

Ключевые слова: *военно-социальная работа, льготы, материальная помощь, социальное обслуживание, социальная защита, военные реформы, органы управления, военнослужащие, духовно-психологическое.*

Abstract. *This article provides a philosophical analysis of military social work and related concepts, and discusses the goals of military social work. Military social work is interpreted as an activity aimed at implementing the rights and privileges of military personnel, protecting their families by law, and on this basis, increasing combat readiness, strengthening military discipline, and maintaining a high level of moral and spiritual condition of military personnel.*

Key words: *military social work, privileges, material assistance, social service, social protection, military reforms, management bodies, military personnel, moral and psychological state, military discipline, social support.*

Kirish. Bugungi kunda jamiyatdagi ijtimoiy keskinlikning kuchayishi harbiy sohadagi ijtimoiy muammolarning keskinlashuviga ham sabab bo‘lmoqda. Mavjud vaziyat harbiy xizmatchilar, ularning oila a’zolari va harbiy xizmatdan bo‘shatilgan shaxslarning ijtimoiy mavqeyini o‘zgartirish bo‘yicha qator jiddiy chora-tadbirlar ishlab chiqish va amalga oshirishni taqozo etmoqda. Harbiy xizmatchilar, ularning oila a’zolari va harbiy xizmatdan bo‘shatilgan fuqarolarning ijtimoiy ta’minotini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarning butun majmuasi “harbiy ijtimoiy ish” umumiy tushunchasi bilan belgilanib, bu atama ijtimoiy-siyosiy leksikada tobora mustahkamlanib bormoqda. So‘nggi yillarda harbiy ijtimoiy ish O‘zbekistonning ijtimoiy va siyosiy hayotida muhim hodisaga aylandi. Avvalo, bu davlat institutlari, tashkilotlari, siyosiy institutlar va nodavlat, nosiyosiy organlar tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy ishning ajralmas qismidir. Jamiyat hayotining sohalari tizimiga boshqacha qarashning natijasida ijtimoiy ish davlatning ijtimoiy siyosati va ijtimoiy sohadagi odamlar hayotida vosita mexanizmi sifatida harakat qila boshladi. Ma’naviyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, harbiylar va ularning ijtimoiy himoyasi masalasi qadimdan ijtimoiy fan vakillarining e’tiborini jalb etib kelganligi sir emas.

IX-X asrda Beruniy, Al-Forobiy, Tabariy, Narshaxiy, XIV asrlarda Alisher Navoiy, Bobur, XIX asarlarida Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy asarlarida ko‘tarilgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining shakllanishi, professional tizimga o‘tish tarixi, harbiy vatanparvarlik tarbiya nazariyasi, harbiy xizmatchilarning psixologik xususiyatlari bilan bog‘liq sohalarda ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Harbiy xizmatchilarni tarbiyalashning falsafiy, ijtimoiy va huquqiy jihatlari N.J.Eshnaev, B.T.To‘ychiev, A.K.Redjaboev kabi faylasuf, huquqshunos, sotsiolog olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, K.X.Usmonovning «O‘zbek xalqi ma’naviy-axloqiy merosida harbiy vatanparvarlik g‘oyalarining talqini» mavzusidagi dissertatsiyasida o‘zbek xalqi ma’naviy-axloqiy merosida harbiy vatanparvarlik g‘oyalarining rivojlanish tendensiyalari yoritilgan.

Xorij olimlaridan Yu.P. Yurchenko “Rossiya Federatsiyasi qurolli kuchlarida harbiy-ijtimoiy ishlarni institutlashtirish” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida «harbiylik kasbining o‘ziga xos tomonlarini, harbiy ijtimoiy sohasini institutlashtirish»ni[1] tahlillar asosida yoritib bergan. Amerikalik faylasuf D.Feyblman «harbiy madaniyat va ijtimiy munosabatlarni turlarini aniqlagan va jamiyat madaniyati bilan uzviy bog‘liqligi»ni[2] tahlil qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada tarixiylik, qiyosiy-tahlil, ob’ektivlik, tizimli yondashuv, innovatsion yondashuv, umumlashtirish kabi metodlardan foydalanildi. Maqolada harbiy ijtimoiy ishning mazmun –mohiyati va o‘ziga xos jihatlari haqida mulohazalar bildirilgan.

Muhokama. Muhokama bo‘limi бugungi kunda harbiy nazariyotchilar harbiy xizmatchilarning ijtimoiy himoyasi va mavqei, davlatning ijtimoiy siyosati va mudofaa qudratining ijtimoiy salohiyati, shuningdek, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy ta’minot va harbiy xizmatchilarning ijtimoiy salohiyati kabi muammolarni yoritadi.

Harbiy ijtimoiy ishning maqsadi harbiy xizmatchi va harbiy-ijtimoiy muhit, o‘ziga xos harbiy jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni uyg‘unlashtirishga yordam beradigan shart-sharoitlarni yaratish, ham harbiy xizmatchining, ham harbiy-ijtimoiy tuzilmaning optimal ishlashini ta’minlashdan iborat.

Bilamizki, har qanday soha mazmunining asosini asosiy kategoriya va tushunchalar tashkil qiladi. Harbiy ijtimoiy ishning xususiyatidan kelib chiqib, kategoriya va tushunchalarni bir nechta toifalarni ajratishni taklif qilamiz:

- boshqa sohalardan o‘zlashtirilgan kategoriyalar (ijtimoiy faoliyat, ijtimoiy tashkilot, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy tizim, ijtimoiy institut va boshqalar);
- turdosh sohalar tomonidan faol foydalaniladigan fanlararo kategoriyalar (psixo-ijtimoiy ish, ijtimoiy reabilitatsiya, ijtimoiy farovonlik, ijtimoiy diagnostika, ijtimoiy ehtiyoj va boshqalar)
- harbiy ijtimoiy ishning o‘z toifalari (ijtimoiy ta’minot, ijtimoiy yordam, ijtimoiy xizmatlar, ijtimoiy himoya, harbiy ijtimoiy ish va boshqalar).

Shundan kelib chiqib, «Harbiy ijtimoiy ish» tushunchasini tadqiq qilishda «ijtimoiy institut», «ijtimoiy tashkilot», «ijtimoiy tizim» «harbiy jamiyat», kabi atamalar mazmuniga to‘xtalib o‘tish joiz, deb hisoblaymiz. Ijtimoiy institut lotincha institutum, ruscha lug‘aviy ma’nosi - ustanovleniya, o‘zbekcha ma’nolarda, nizom, qoidalar yoki ularning to‘plamini, mahkama, muassasalarni bildiradi.

Ijtimoiy institutlar yoki institutsional sotsiologiya maxsus nazariy yo‘nalishdir. Sotsiologiyaga ijtimoiy institut tushunchasi huquqshunoslik fanlaridan kirib kelgan. Ijtimoiy institutlarni konkret tashkilot va guruhlardan farqlash lozim[3]. Yuzaki ko‘rinishda, ijtimoiy institut muayyan vazifani bajaruvchi odamlar, muassasalar, idoralar majmui sifatida gavdalanadi. Ijtimoiy institut, qisqacha ta’rifda, odamlarning ijtimoiy tashkillashgan va regulyatsiya qilinadigan faoliyatlarini anglatadi. Jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, ma’naviy, huquqiy va xalqaro sohalariga xos bo‘lgan ijtimoiy institutlarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Siyosiy institutlar muayyan hokimiyat mavjudligini, iqtisodiy institutlar esa, moddiy ne’matlarning ishlab chiqarilishini, taqsimlanishini ta’minlaydi. Bundan tashqari jamiyatda bir qator ijtimoiy madaniy institutlar (maorif, sog‘liqni saqlash tizimlari, madaniy-tarbiyaviy muassasalar,fan va din institutlari) amal qiladi.[4] Demak, ijtimoiy institutlarning eng muhim turlari sifatida oila va ijtimoiy-madaniy institutlar ko‘rsatish mumkin:

Ijtimoiy tashkilotlar tushunchasini va ularning tarkibi asosiy elementlariga esa quyidagicha izoh berish mumkin:

Ijtimoiy institutlar singari ijtimoiy tizim amal qilishini ta’minlaidigan ijtimoiy strukturaning asosiy «hujayra»laridan biri ijtimoiy tashkilotlardir. Tashkilot deb, eng avvalo o‘zaro bog‘langan va o‘ziga hos maqsadlarga erishishga yo‘naltirilgan ijtimoiy guruhlarga aytiladi. Ijtimoiy institutlardan farqli ravishda, ijtimoiy tashkilotlar, odamlarning ish jarayonida muayyan vazifalarni bajarishdagi ixtiyoriy yoki majburiy uyushmasi hisoblanadi. «Tashkilot» atamasi ijtimoiy birlashuvlarning shakli sifatida qo‘llaniladi. Tashkilot a’zosi bo‘lgan odamlarning manfaatlari umumiyligi, tashkilotning ideal holga ega bo‘lishini tashkilotning maqsadi uning barcha a’zolari maqsadi bilan muvofiq kelishi ko‘zda tutiladi. G‘arb sotsiologiyasida ijtimoiy tashkilotlarni tadqiq qilishda, ularning psixologik qonuniyatlariga ko‘proq e’tibor beriladi. Masalan: sotsiologik nazariyalarida ijtimoiy tashkilotlardagi subyektning hulqi va motivini psixologik asosda tushuntirishga asoslaniladi.

Tabiatdagi narsalar, jamiyatdagi hodisa va jarayonlar bir butun tizimni tashkil etadi. Tizimli yondashuvning asosiy vazifalaridan biri obyekt to‘g‘risidagi barcha bilimlarni bir butun sistemaga keltirishdir. Ijtimoiy tizimlar informatsion, madaniy, individual-shaxsiy sifat va darajalarida ko‘rilishi mumkin. Formatsion yondashuvda jamiyatda ishlab chiqaruvchi kuchlar va iqtisodiy munosabatlar ijtimoiy, mafkuraviy va siyosiy munosabatlardan iborat tabiiy-tarixiy bir butun sistemadir.

Mafkuraviy munosabatlar ijtimoiy tizim sifatida ma’naviy hayot qirralarini o‘z ichiga oladi. Uning tarkibiga ma’naviy munosabatlar va ular bilan bog‘liq bo‘lgan tashkilotlar:madaniy muassasalar, fan, milliy mafkura, qadriyatlar va boshqalar. Ijtimoiy tizimlarga xos xususiyat shundaki, shaxs strukturaning asosiy tarkibiy qismi sifatida ishlaydi.

“Ijtimoiy tizim” tushunchasining tizimlarning alohida sinfi sifatidagi alohida ahamiyatini, uning asosiy elementlari odamlar, shuningdek, ular o‘rtasida yuzaga keladigan munosabatlarni hisobga olish kerak. Jamiyatlar, tashkilotlar, jamoalar, ijtimoiy va boshqa guruhlar bilan bir qatorda, harbiy ijtimoiy ish ham ushbu tizimlar sinfiga kiradi, chunki u harbiy xizmatchilar va ularning oila a’zolari bilan bog‘liq. Ya’ni, harbiy-ijtimoiy ishni harbiy-ijtimoiy tizim sifatida haqli ravishda belgilashimiz mumkin.

“Ijtimoiy ish xizmati” tushunchasi, harbiy xizmatchilar va ularning oila a’zolarining tegishli ehtiyojlarini qondirish uchun ijtimoiy ishning bir yoki bir nechta o‘ziga xos turlari bilan shug‘ullanadigan muassasa (tashkilot, korxona, muassasa) tushuniladi. Harbiy jamiyatning ijtimoiy xizmati deganda, harbiy xizmatchilar va ularning oila a’zolarining harbiy va umumiy fuqarolik ijtimoiy muhiti bilan o‘zaro munosabatlari jarayonida ehtiyojlarini qondirishni ta’minlaydigan ijtimoiy xizmatlari va ularning boshqaruv organlari tizimi tushuniladi. Ijtimoiy xizmatning tibbiy-psixologik-pedagogik tabiati harbiy ijtimoiy ish ob’ektining o‘ziga xos xususiyatlari va harbiy va umumiy fuqarolik jamiyatidagi odamlar hayoti va faoliyatining tibbiy, psixologik va pedagogik jihatlariga ustuvor yo‘naltirilganligi bilan bog‘liq.

“Harbiy ijtimoiy ish” tushunchasi haqida esa, oldingi, harbiy ensiklopediyada tushunchalar keltirilmagan Lekin, harbiy masalalarga oid so‘zlarning juda ko‘p to‘plami jamiyatning harbiy ijtimoiy ish haqiqatan ham hodisa sifatida mavjudligini aniq ko‘rsatib turibdi. Bundan tashqari, tarixchi olim va yozuvchilarning ba’zi manbalari yoki xorijiy davlatlar olimlarining asarlarida harbiy ijtimoiyt ish to‘g‘risida ko‘p ma’lumotlar keltirilgan. Masalan, mil. avv. 1 ming yillikka oid yozma yodgorliklar, muqaddas «Avesto» kitobida, shuningdek, ahomaniylar davri kitoblarida (Naqshi Rustam, Bihistun va b.) Turon va Movarounnahrning tabiiy sharoiti, xalqlarining harbiy faoliyati haqida ma’lumotlar keltirib o‘tilgan. Yurtimizning boy tarixi hamda xalqimizning harbiy faoliyati haqidagi ma’lumotlarni Ksenofont, Polibiy, Strabon, Ktesiy, Kursiy Ruf, Gerodot, Diodor, shuningdek, arman, xitoy, arab mualliflari tomonidan yaratilgan yozma manbalarda uchratish mumkin. Asrlar davomida mamlakatimizning madaniy-ma’rifiy, siyosiy, ijtimoiy,harbiy hayotiga oid ma’lumotlar ko‘plab saroy yilnomachilari, tarixchi olimlar, xonlar tomonidan qo‘lyozma shaklida jamlanib borilgan. Urxun-Yenisey toshbitiklari, Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig», Nizomulmulkning «Siyosatnoma» kabi asarlarida harbiy ishga oid ko‘plab pandnomalarni uchratish mumkin. Ya’kubiyning «Kitob al buldon» («Mamlakatlar haqida kitob»), Tabariyning «Tarixi Tabariy», Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», Nasafiyning «Kitob alqand fi tarixi Samarqand» («Samarqand tarixi haqida kitob») hududlar tarixiga doir Narshaxiyning «Tarixi Buxoro» [5]asarlarida O‘rta Osiyo xalqlari tarixi, mamlakatlar aholisi, ularning hayot tarzi, kasbi-korlari, mamlakatning geografik joylashuvi, ularning harbiy faoliyati, olib borgan kurashlari, mamlakalarda olib borilgan siyosat, ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatlari yoritib berilgan.

Harbiy ijtimoiy ishni tahlil qilishda «harbiy ijtimoiy himoya», “harbiy ijtimoiy xizmatlar” tushunchalarini kiritish qanchalik maqsadga muvofiqligini ko‘rib chiqamiz.

Armiyada harbiy sohaning o‘ziga xos xususiyatlari mavjudligini hisobga oladigan bo‘lsak, harbiy ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash alohida ko‘rib chiqishimiz mumkin. Harbiy ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash - bu ijtimoiy inqiroz holatida bo‘lgan harbiy jamiyatning ijtimoiy ehtiyojlarini davriy ravishda qondirish bo‘yicha chora-tadbirlar majmui. Masalan, harbiy xizmatchilar va ularning oilalariga yil davomida eng yaqin qarindoshlarini dafn qilish, sog‘lig‘ini tiklash va boshqalar uchun vaqti-vaqti bilan moddiy yordam ko‘rsatishdir. Qiyin hayot sharoitida (ijtimoiy inqiroz holati) bo‘lgan shaxslarning ijtimoiy ehtiyojlarini davriy ravishda qondirish ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni anglatadi. Ayniqsa, harbiy xizmatchining oilasini boquvchisini yo‘qotgan taqdirda, harbiy xizmatchining o‘zi xizmat burchini bajarish chog‘ida halok bo‘lgan taqdirda harbiy-ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati katta.

“Harbiy ijtimoiy xizmatlar” atamasi esa, kengroq tushuncha bo‘lib - harbiy jamiyatdagi odamlarning ijtimoiy ehtiyojlarini ularga keng ko‘lamli ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish orqali qondirish bo‘yicha amaliy chora-tadbirlar majmui[6] Harbiy xizmatchilar va ularning oila a’zolarining ijtimoiy, tibbiy, psixologik, pedagogik, ijtimoiy va huquqiy xizmatlar ko‘rsatish, ijtimoiy moslashuv va reabilitatsiya qilish orqali ijtimoiy ehtiyojlari ijtimoiy xizmatlar sifatida tavsiflanadi.

Harbiy jamiyatga ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish jarayoni, bir tomondan, harbiy xizmatchilar va harbiy nafaqaxo‘rlarning ijtimoiy huquqlari, kafolatlari, imtiyozlarini amalga oshirishga qaratilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ularga ijtimoiy xizmatlarning yanada kengroq ko‘lamini ta’minlashga qaratilgan ijtimoiy va xayriya tadbirlarini o‘z ichiga oladi. Bu yerda davlat muassasalari va organlari ham muhim rol o‘ynaydi: kasaba uyushmalari tashkilotlari, ofitserlar yig‘ilishlari kengashlari,

faxriylar kengashlari, jangchilarga, nogironlarga, nafaqaxo‘rlarga yordam berishning xayriya va boshqa shakllari ham mavjud.

Harbiy ijtimoiy himoya - harbiy xizmatchilar, harbiy xizmatdan bo‘shatilgan shaxslar va ularning oila a’zolarining bir qator ijtimoiy erkinliklari va kafolatlarini yo‘qotish xavfini qoplash, oldini olish va bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui[6]. Ijtimoiy himoya ijtimoiy hayotning minimal zarur vositalari va usullarini yo‘qotish xavfi ostida bo‘lgan harbiy jamiyatni anglatadi. Harbiy xizmatchilar va ularning oila a’zolariga pul, kiyim-kechak va oziq-ovqat nafaqalari, uy-joy bilan ta’minlash, sog‘lig‘ini yaxshilash, bo‘sh vaqtini va turmush tarzini ta’minlashda qonuniy huquqlarini amalga oshirishda iqtisodiy, huquqiy va amaliy yordam ko‘rsatish ijtimoiy himoya qilish choralariga kiradi.

Harbiy ijtimoiy moslashuv – bu sobiq harbiy xizmatchilar, nogironlar va nafaqaxo‘rlarni hayot va faoliyatning yangi sharoitlariga qayta yo‘naltirishni ta’minlashga qaratilgan amaliy chora-tadbirlar majmui (yangi kasblarni egallashga yordam berish, ish topishda yordam berish va psixologik yordam ko‘rsatish). Harbiy ijtimoiy ishning asosiy funktsional yo‘nalishlardan harbiy ijtimoiy reabilitatsiya tushunchasi esa, harbiy jamiyatning huquqiy kafolatlarini, huquq va imtiyozlarini turli sharoitlar tufayli yo‘qotilgan taqdirda tiklashga, harbiy xizmatchilar, nafaqaxo‘rlar, urush nogironlari, "qaynoq nuqtalar" ishtirokchilarining ekstremal vaziyatda yo‘qotgan sog‘lig‘ini tiklashga qaratilganligi bilan izohlanadi. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun rasmiy davlat va norasmiy xayriya fondlari, harbiy-ijtimoiy reabilitatsiya muassasalari va organlari tizimi shug‘ullanadi. Bular uning funktsional yo‘nalishi nuqtai nazaridan harbiy ijtimoiy ishning asosiy elementlari, ya’ni, uni amalga oshirish bo‘yicha faoliyatning asosiy yo‘nalishlari mavjud. Ko‘rinib turibdiki, bu yerda ijtimoiy himoya harbiy ijtimoiy ish elementlaridan biri sifatida faqat tor ma’noda izohlanadi. Nazarimizda, muammoning bunday shakllantirilishi harbiy ijtimoiy xodimlarning vazifalarini tartibga solish va tizimlashtirishga xizmat qiladi. Ushbu sohalarga harbiy ijtimoiy diagnostika va profilaktika kabilarni qo‘shish mumkin. Biroq, bu sohalar uning mazmuni butun tizimini qamrab olmaydi. Harbiy ijtimoiy ishning mohiyati va mazmunini faoliyatning umumiy tuzilishidan kelib chiqqan holda, uslubiy jihatdan sub’ekt-ob’ekt munosabatlari nuqtai nazaridan to‘liq ochib berish mumkin ko‘rinadi. Harbiy ijtimoiy ish harbiy xizmatchilar, harbiy xizmatdan bo‘shatilgan shaxslar va ularning oila a’zolarini o‘z ichiga olgan aholining aniq guruhlari ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish uchun mo‘ljallangan. Ularni harbiy ijtimoiy ishning mijozlari deb atash mumkin. Ularni o‘rab turgan hayot sharoitlarini ijtimoiy harbiy muhit sifatida ifodalanishi mumkin. Ikkinchisiga makro muhit va mikro muhit kiradi. Ijtimoiy harbiy makro muhit mijozlarni o‘rab turgan mavjudlik, shakllanishi va hayotiy faoliyatining barcha moddiy va ma’naviy sharoitlarini qamrab oladi. Ijtimoiy harbiy mikro muhit - bu mijozga bo‘lgan munosabat, harbiy ijtimoiy ishning aniq mijozlari (oila, yashash joyidagi qo‘shnilar, harbiy jamoa, manfaatlar uyushmalari va boshqalar) bevosita ijtimoiy muhit kiradi.

Natijalar. Ko‘rinib turibdiki, «ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash» tushunchasiga nisbatan «harbiy ijtimoiy xizmatlar» tushunchasi kengroq ma’no anglatadi. Tahlil qilingan “harbiy ijtimoiy xizmatlar” tushunchasi “ijtimoiy ta’minot”, “ijtimoiy yordam”, “harbiy ijtimoiy himoya” tushunchalariga nisbatan ancha keng ma’noga ega, lekin bu harbiy ijtimoiy ish bilan bir xil ma’no anglatadi degani emas.

So‘nggi yillarda ba’zi harbiy nazariyotchilar «harbiy ijtimoiy ish» ni ijtimoiy hodisa sifatida asoslashgan. Harbiy ijtimoiy ish - harbiy qo‘mondonlik va nazorat organlarining harbiy xizmatchilarning qonun bilan belgilangan ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari va imtiyozlarini amalga oshirish va shu asosda aholining ushbu toifasini ijtimoiy himoya qilishni ta’minlash bo‘yicha faoliyati. Ijtimoiy himoyani ta’minlash bo‘yicha tadbirlar harbiy xizmatchilarga davlat tomonidan o‘z himoyachilari uchun belgilangan ijtimoiy ta’minot samaradorligining zarur sharti sifatida ularning huquqiy maqomini amalga oshirishni kafolatlovchi vositalardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Harbiy ijtimoiy ish - harbiy xizmatchilarning qonuniy ravishda belgilangan maqomi va ularning jamiyatdagi haqiqiy mavqei, ya’ni ijtimoiy mavqei o‘rtasidagi mavjud qarama-qarshilikni hal qilishning ijtimoiy-huquqiy mexanizmi. Muayyan davrda ushbu muammoni hal qilish darajasi olimlar tomonidan ijtimoiy ta’minot sifatida belgilangan. U jamiyatda turli toifadagi harbiy xizmatchilarning eng muhim ijtimoiy huquqlarini qay darajada amalga oshirish, shaxsning moddiy

va ma'naviy ehtiyojlari va manfaatlarini qondirish darajasini aks ettiradi, harbiy xizmatchilarning ijtimoiy mavqei ular o'ynashga chaqirilgan rolga mos keladi.

Demak, harbiy ijtimoiy ishni harbiy qo'mondonlik va nazorat organlari, harbiy mansabdor shaxslarning davlat hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari bilan yaqin hamkorlikda, harbiy xizmatchilarning huquq va imtiyozlarini amalga oshirish uchun huquqiy, tashkiliy, tarbiyaviy vositalardan foydalanib, ularning oilalarini qonun bilan himoyalash va shu asosda jangovar shaylikni oshirish, qonun ustuvorligi va harbiy intizomni mustahkamlash, harbiy xizmatchilarning ma'naviy-ruhiy holatini yuqori darajada saqlash vazifalarini hal etish uchun ijtimoiy sharoitlar yaratish faoliyati sifatida tushunish mumkin. Harbiy-ijtimoiy ishlar qo'shinlarning harbiy xizmatchilar, ularning oila a'zolari uchun qonunlarda va urush davri uchun boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda nazarda tutilgan ijtimoiy kafolatlar jangovar harakatlari davomida shaxsiy tarkibning o'z xizmat vazifalarini samarali bajarishi, qismlar va bo'linmalarda qonun-tartibot, harbiy intizomni saqlash uchun ijtimoiy shart-sharoitlarni yaratish maqsadida tashkil etiladi va amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Юрченко Ю.П. Институт военно-социалной работы: Социально-философский анализ. Дисс. ... канд. филос. наук. автореф. – М., 2001. – 37 с.

2. Фейблман Д. Типы культуры // Антология исследований культуры. – М.: СПб, 1997. – С. 203-224 .

3. Коврижкина, Е.В. Военно-социалная работа на этапе строителства и реформирования Вооруженных Сил России: дис. ... канд. филос. Наук.

4. Иноятов И.Ю. Ватан ҳимояси – муқаддас бурч – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – 59 б.;

5. Саифназаров И.С. Ватанпарварликнинг миллий ва умуминсоний жиҳатлари. – Тошкент: Меҳнат, 1997;

6. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. – Тошкент: ЎзМУ, 2006. – Б.50

7. Тўйчиев Б.Т. Проблемы патриотического воспитания будущих офицеров на этапе становления независимого Узбекистана. – Ташкент, 1996. – 78 с.;

UO'K:93/94

QO'QON XONLIGI VA ROSSIYA IMPERIYASI O'RTASIDAGI IJTIMOIY-IQTISODIY VA SIYOSIY MUNOSABATLAR TARIXI VA TARIXSHUNOSLIGI

A.L.Islomov, magistrant, Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti, Qo'qon
A.A.Sharibaev, talaba, Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti, Qo'qon

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Qo'qon xonligining tashkil topishi hamda Qo'qon xonligi va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlar tarixi va tarixshunosligi jarayonlarini tahlil qiladi. XVIII asr boshlarida shakllangan Qo'qon xonligi Markaziy Osiyoning eng muhim davlatlaridan biri bo'lib, XIX asrga kelib, o'zining harbiy va iqtisodiy qudrati bilan ajralib turgan. Ishda xonlikning davlat boshqaruvi tizimi, soliqlar va yer egaligi masalalari, ichki va tashqi siyosati, savdo yo'llari va xalqaro aloqalari yoritilgan. Shuningdek, Rossiya bilan diplomatik munosabatlari va bosib olinishi jarayonlari arxiv hujjatlari hamda ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Tadqiqot tarixiy jarayonlarni chuqur anglash, Qo'qon xonligining Markaziy Osiyo tarixidagi o'rnini baholash va uning bugungi kungacha yetib kelgan merosini o'rganish uchun muhim ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar*: Qo'qon xonligi, Markaziy Osiyo, siyosiy tuzilish, iqtisodiy rivojlanish, tashqi siyosat, Buxoro xonligi, Xiva xonligi, Rossiya imperiyasi, harbiy yurishlar, diplomatik munosabatlar, soliqlar tizimi, savdo yo'llari, yer egaligi, arxiv hujjatlari, tarixiy tahlil.*

Аннотация. *В данной статье анализируются процессы истории и историографии образования Кокандского ханства, а также социально-экономических и политических отношений между Кокандским ханством и Российской империей. Возникшее в начале XVIII века, Кокандское ханство стало одним из ключевых государств Центральной Азии, достигнув пика своего могущества в первой половине XIX века. В данной работе анализируются административное устройство ханства, налоговая система, земельные отношения, внутренняя и внешняя политика, а также торговые связи с соседними государствами. Особое внимание уделено дипломатическим отношениям с Российской империей, Бухарским и Хивинским ханствами, а также причинам падения Коканда. Исследование основано на архивных документах и научных источниках. Результаты исследования важны для*

понимания исторических процессов, происходивших в Центральной Азии, и оценки наследия Кокандского ханства в контексте современности.

***Ключевые слова**: Кокандское ханство, Центральная Азия, политическая структура, экономическое развитие, внешняя политика, Бухарское ханство, Хивинское ханство, Российская империя, военные походы, дипломатические отношения, налоговая система, торговые пути, земельные владения, архивные документы, исторический анализ.*

***Abstract.** This article analyzes the processes of the formation of the Kokand Khanate and the history and historiography of socio-economic and political relations between the Kokand Khanate and the Russian Empire. Emerging in the early 18th century, the Kokand Khanate became one of the key states in Central Asia, reaching the peak of its power in the first half of the 19th century. The research analyzes the administrative structure of the khanate, its taxation system, land relations, internal and external policies, as well as trade connections with neighboring states. Special attention is given to diplomatic relations with the Russian Empire, the Bukhara and Khiva Khanates, and the reasons for Kokand's downfall. The study is based on archival documents and scholarly sources. The findings of this study are essential for understanding historical processes in Central Asia and assessing the legacy of the Kokand Khanate in a contemporary context.*

***Keywords**: Kokand Khanate, Central Asia, political structure, economic development, foreign policy, Bukhara Khanate, Khiva Khanate, Russian Empire, military campaigns, diplomatic relations, taxation system, trade routes, land ownership, archival documents, historical analysis.*

Kirish. Bizga ma'lumki Buxoro xonligida XVIII asr boshlarida o'zaro kurashlar natijasida davlatda inqiroz davri boshlanadi. Bu vaqtdagi Buxoro xoni hisoblanmish Ubaydullaxon ll davridan boshlab birin ketin davlatdan Farg'ona, Samarqand, Qarshi, Balx va Badaxshon amalda mustaqil bo'lib olishadi va bulardan 1709 Shohruhbiy ibn Ashur Muhammad (1709-1721 yy.) yilda minglar urug'ining boshlig'I tomonidan tuzilib, lekin uning hokimiyati hali ashtarxoniylardan to'la yoki batamom mustaqil emas edi. Chunki manbalarda Shohruhbiyning nomi ashtarxoniy Abulfayzxondan so'ng tilga olinib, Shohruhbiyga Buxoro xoni tomonidan otaliq unvoni berilgani eslatiladi. Shohruhbiy Buxoro xonligidan mustaqil ravishda (nisbatan bo'lsa ham) siyosat olib borishga harakat qilib, minglar sulolasi tasarrufidagi yerlarni kengaytira boshladi. Shohruhbiy hukmronligi davrida Qo'qon, Namangan, Marg'ilon, Konibodom, Isfara va ularning atroflaridagi qishloqlar minglar sulolasi qo'lida bo'lgan. [1]

Shohruhbiyning o'g'li va vorisi Muhammad Abdurahimbiy (1721-1733 yy.) taxtga o'tirganidan so'ng minglar tasarrufidagi yerlar yana kengaya boshladi. Abdurahimbiy 1724 yilda Andijonni, 1725 yilda Xo'jandni, 1726 yilda O'ratepani bosib olib, xonlik hududlariga qo'shib oldi. U qisqa muddat bo'lsa-da Buxoroga qarashli Samarqand va Kattaqo'rg'onni egallab, Shahrisabzga ham tahdid solgan. Abdurahimbiy Qo'qon (Xo'qand) qishlog'i o'rni va atrofida yangi shaharga (dastlab Qal'ai Rahimbiy deb nomlangan, keyin esa Qo'qon) asos soladi va bu shahar xonlikning poytaxtiga aylanadi. [2]

1733-1750 yillarda hukmronlik qilgan Muhammad Abdulkarimbiy ibn Shohruhbiy asosiy etiborini mudofaa ishlariga qaratdi. U xonlikning poytaxti Qo'qonda Isfara, Qatag'on, Marg'ilon, Haydarbek nomli darvozalar qurdirib, shahar atrofini mustahkam devor bilan o'ratib oldi. Shu bilan birga u 1741-1745 yillardagi qalmoqlar (jung'orlar) ning Farg'onaga qilgan hujumlariga zarba berdi. Abdulkarimbiy qalmoqlarga qarshi kurashda qirg'iz-qipchoqlar va O'ratepa hokimi Fozilbiy yuz yordamiga tayandi hamda xonlik mustaqilligini saqlab qoldi.

Abdulkarimbiy 1750 yilda vafot etganidan so'ng xonlik taxtiga uning o'g'li Abdurahmon o'tirdi. Ammo, u taxtga to'qqiz oy o'tirib, so'ng Marg'ilonga hokim etib jo'natildi hamda taxtga Abdurahimbiyning ikkinchi o'g'li Erdonabiy o'tirdi. 1753 yilda qalmoqlarning tazyiqi va talabi bilan ularning qo'lida garov sifatida o'shalab turilgan Bobobek xonlik taxtiga ko'tarildi. Lekin, oradan bir yil ham o'tmay O'ratepa yurishi vaqtida Bobobek Beshariqda o'ldirildi hamda Erdonabiy (1755-1769 yy.) qayta Qo'qon taxtini egalladi. Xitoylik geograflarning ma'lumotlariga ko'ra, uning hukmronligi davrida, 1759-1760 yillarda Farg'ona to'rtta mulk: Andijon, Namangan, Marg'ilon va Qo'qonga bo'lingan bo'lib, ular ichida Qo'qon yetakchilik qilgan. Erdonabiydan so'ng taxtga Shohruhbiyning

uchinchi o‘g‘li Shodibekning farzandi Sulaymonbek o‘tiradi. Uning taxni egallashida urug‘ oqsoqollarining ko‘magi katta bo‘lgan bo‘lsada u atigi 6 oy hukmdorlik qildi.

1770 yilda Qo‘qon taxtiga Abdurahmonbiyning o‘g‘li Norbo‘tabiy (1770-1801 yy.) o‘tiradi. Norbo’tabiy Markaziy hikimiyatni mustahkamlashda, bo‘ysunmas hokimlar qarshiligini bostirishda nisbatan muvaffaqiyat qozonadi. U Chust va Namangandagi g‘alayonlarni bostirganidan so‘ng, bu shaharlarga o‘z odamlarini hokim etib tayinlaydi. Norbo’tabiy bir qancha urinishlardan so‘ng Andijon, O‘sh, Xo‘jand va yaqin atrofdagi qo‘shni hududlarni bosib oladi. U 1799 yilda Toshkentni ham bosib olishga harakat qildi, ammo, uning yuborgan qo‘shinlari mag‘lubiyatga uchradi.

Norbo‘tabiyning o‘g‘li Olimbek hukmronligi davrida Qo‘qonning siyosiy mavqei yanada kuchaygan, harbiy islohot o‘tkazilgan, Ohangaron vohasi, Toshkent, Chimkent va Sayram tobe etilgan, tashqi savdoga ham e’tibor kuchaytirilgan. 1805-yil davlat rasman Qo‘qon xonligi deb e’lon qilinib, Olimbek „xon“ unvonini olgan. Olimxonning markazlashgan kuchli davlat tuzish borasida qilayotgan harakatlari ayrim mansabparast zodagonlar guruhida norozilik kayfiyatlarini vujudga keltiradi. Natijada ular Olimxonning safardaligidan foydalanib 1810-yil Qo‘qonda „Olimxon Toshkentda o‘ldi“, degan mish-mish tarqatishadi va uning ukasi Umarbekka toj kiygizadilar. Olimxon bundan xabar topib, Qo‘qonga yo‘l oladi, biroq u Oltiqush mavzeida o‘g‘li Shohruhbek bilan birga Qambar Mirza tomonidan otib o‘ldiriladi.

Umarxon davrida xonlik hokimiyatini mustahkamlash va kengaytirish choralari ko‘rilgan. 1815-yil Buxoro xonligiga qarashli Turkiston, 1817-yil esa O‘ratepa bosib olingan. Sirdaryo bo‘yida bir qancha harbiy istehkomlar barpo etilgan; sug‘orish inshootlarini kengaytirish, kanallar qazish, masjid va madrasalar qurishga e’tibor berilgan. Xususan, Qo‘qon, Toshkent, Turkiston, Chimkent, Sayram, Avliyoota (hozirgi Jambul)da masjid va madrasalar qurilgan. Mozorlar tartibga solingan. Umarxon hukmronligi davrida Qo‘qon xonligida fan, adabiyot, san’at nisbatan yuksalgan. Bunda uning sevimli xotini — mashhur o‘zbek shoirasi Nodirabegimning xizmati katta bo‘lgan. Umarxonning o‘zi ham „Amiriy“ taxallusi bilan o‘zbek va tojik tillarida g‘azallar yozgan. Umarxon vafotidan so‘ng uning 12 yoshli o‘g‘li Muhammad Alixon taxtga o‘tirgan. Xon yosh bo‘lganligi uchun davlatni dastlabki davrda onasi Nodirabegim boshqargan. Nodirabegim madaniyat va san’atni rivojlantirishga intilgan.1826-yil Sharqiy Turkistonda xitoylarga qarshi bosh ko‘targan musulmon aholiga yordam berish uchun qo‘shin tortib borilgan. Natijada Xitoy hukumati Sharqiy Turkistonning 6 ta shahri (Oqsuv, Qashqar, Yorkend, Xo‘tan va boshqalar) dan soliq olish huquqini Qo‘qon xonligiga berishga majbur bo‘lgan. Bu 1832-yilgi Pekin shartnomasida batafsil o‘z ifodasini topgan. Muhammad Alixon xonlik hududini kengaytirishga intilib, Janubiy Olay tog‘ etagidagi Qorategin, Darvoz, Shug‘non, Ro‘shon, Vohon bekliklarini bo‘ysundirgan. Bu davrda xonlikda sug‘orish ishlari ancha yo‘lga qo‘yilgan. Toshkent yaqinida Xonariq kanali qazilgan. Tashqi iqtisodiy-savdo aloqalari ham ancha yaxshilangan.

Sheralixonning (1842-1845) taxtga o‘tirishida ko‘makchi va xayrixoh bo‘lgan qipchoqlardan Musulmonqul mingboshi qilib tayinlangan. Musulmonqul, asosan, harbiy ishlar bilan shug‘ullangan va xon qo‘shinlarining tarkibini ko‘proq qipchoq yigitlari bilan to‘ldirgan. Musulmonqul o‘z mavqeidan foydalanib, Sheralixonga o‘z ta’sirini o‘tkazishga intilgan. Ammo xon bunga yo‘l qo‘ymaslikka intiladi. Musulmonqul xondan norozi bo‘lib, boshqalarning qo‘li bilan suiqasd uyushtirishga harakat qilgan. 1845-yil O‘shda xonning soliq siyosatiga qarshi qo‘zg‘olon boshlanadi. Musulmonqul o‘z mavqeini tiklamoqchi bo‘lib, ruslar bilan aloqa o‘rnatishga intiladi va ruslarning vakili V.V.Velyaminov-Zernov bilan 1853-yil bahorida maxfiy uchrashadi. Musulmonqulning rus qo‘mondoni vakili bilan uchrashgani va hokimiyatni o‘z qo‘liga olmoqchi bo‘lganligidan xabar topgan o‘zbek va qirg‘iz zodagonlari (Muhammad Niyoz Qushbegi, Muhammad Rajab Qo‘rboshi, Muhammad Yoqubbek qushbegi va boshqalar) qipchoqlardan qutulish yo‘lini axtarib Xudoyorxonni o‘zlari tarafga og‘dirib, 1853-yil qipchoqlar qirg‘inini boshlab yuborishgan. Musulmonqul asirga olinib, qatl qilingan. Biroq Qo‘qon xonligida o‘zaro taxt uchun kurashlar tinchimagan, yuqoridagi harbiy amaldorlar Xudoyorxonga qarshi fitna tayyorlaganlar, biroq u muvaffaqiyatsiz chiqqan (qarang Yoqubbek). Qisqa vaqt ichida xonlar bir necha marta almashgan (1852-62 yillarda Sheralixonning o‘g‘li Mallaxon, 1862-1863 yilda Shohmurodxon, 1863-yil may-iyunda yana Xudoyorxon, 1863-yil iyul — 1865-yillarda Mallaxonning o‘g‘li Sulton Sayidxon xon bo‘lgan).

Xulosa. Qo‘qon xonligi va Rossiya imperiyasi o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlar tarixi murakkab jarayon bo‘lib, uzoq yillar davomida bosqichma-bosqich shakllangan. Ushbu magistrlik dissertatsiyasida Qo‘qon xonligi va Rossiya imperiyasi o‘rtasidagi aloqalar, bu munosabatlarning rivojlanish dinamikasi hamda oxir-oqibatda Qo‘qon xonligining Rossiya tomonidan bosib olinishi jarayoni atroflicha tahlil qilindi.

Maqolada Qo‘qon xonligi ichki siyosatining ziddiyatlarga boy ekani ham muhim omil sifatida ko‘rib chiqildi. Ichki siyosiy nizolar, xonlikdagi beqarorlik, mahalliy zodagonlar o‘rtasidagi kurash va xalq noroziligi xonlikning harbiy va iqtisodiy jihatdan zaiflashishiga sabab bo‘ldi. Bunday sharoit Rossiya imperiyasiga xonlikni asta-sekinlik bilan egallash imkonini berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. 1. Ahmedov B. A. «Qo‘qon xonligi tarixi (XVIII – XIX asrlar)». – Toshkent: Fan, 1966. – 200 b.
2. Musaev A. «Qo‘qon xonligi: siyosiy tuzilishi va xalqaro munosabatlar». – Toshkent: Akademnashr, 2008. – 250 b.
3. Norbekov I. «Qo‘qon xonligining iqtisodiyoti: agrar munosabatlar va savdo».– Toshkent: Sharq, 2012. – 180 b.
4. Fayziyev A. «Qo‘qon xonligi Markaziy Osiyo tarixining bir qismi sifatida». – Toshkent: Ma'naviyat, 2015. – 220 b.

UO'K 338.48(575.1)

O‘ZBEKISTONDA TURIZM RIVOJINING G‘OYAVIY ASOSLARI TARIXIDAN

D.A.Ismoilova, t.f.n., dots., Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti, Navoiy

Annotatsiya. *Maqolada Yangi O‘zbekistonda turizmga bo‘lgan e'tiborning kuchayishi, uning sabablari xaqida so‘z boradi. Turizmning rivojiga sabab bo‘lgan omillardan birining asosi uzoq tarixga borib taqalishi, shuningdek XIX asr oxiri - XX asr boshlarida vujudga kelgan jadidchilik xarakatlarining namoyondalari ham ko‘plab sayoxatlarga chiqqanlari bayon qilinadi. Shuningdek jadid ma'rifatparvarlarining sayohatlari nafaqat o‘zlari, balki Turkiston o‘zlkasi xalqlarini ma'rifatli qilishda ham katta yordam berganligi keltiriladi.*

Kalit so‘zlar: *Sayyohlik, sayohatchilik ishlari, ma'rifatparvarlar, xorijiy dalatlar, aholining turmush tarzi, ma'rifatchilik ishlari.*

Аннотация. *В статье говорится о повышении внимания к туризму в Новом Узбекистане и его причинах. Утверждается, что один из факторов, обусловивших развитие туризма, уходит корнями в давнюю историю, а также представители модернистских движений, возникших в конце 19 - начале 20 веков, совершали многочисленные путешествия. Упоминается также, что путешествия современных просветителей способствовали просвещению не только их самих, но и народов Туркестана.*

Ключевые слова: *Туризм, туристическая деятельность, просветители, зарубежные страны, образ жизни населения, просветительская деятельность.*

Abstrac*t. The article talks about the increased attention to tourism in New Uzbekistan and its reasons. It is stated that one of the factors that determined the development of tourism is rooted in ancient history, and representatives of modernist movements that emerged in the late 19th and early 20th centuries made numerous trips. It is also mentioned that the travels of the Jadids contributed to the enlightenment of not only themselves, but also the peoples of Turkestan.*

Key words: *Tourism, tourist activity, educators, foreign countries, lifestyle of the population, educational activity.*

Kirish. O‘zbekistonda turizm, sayyohlik ishlari keyingi yillarda jadal rivojlanib bormoqda. Aytish mumkinki, bunga avvalo davlatimiz tomonidan turizmga bo‘lgan e'tiborning davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi bo‘lsa, ikkinchi tomonda xalqimizning azal-azaldan sayru-sayoxat qilishga bo‘lgan qiziqishining kuchli bo‘lganligidandir. Shu sababli mamlakatimiz aholisining turmush darajasi, moliyaviy ta'minlanganlik darajasi oshib borishi barobarida yil sayin o‘lkamizda ham ichki va tashqi turizm salmog‘i oshib bormoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Yangi O‘zbekistonda turizm rivojida jadid ma'rifatparvarlarining sayohatchilik-ma'rifatchilik harakati g‘oyaviy asos sifatida mavzusi alohida

mavzu sifatida o‘rganilmagan. Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda turizmning rivojlanishining g‘oyaviy-nazariy asoslari, turizmning rivojlanishiga asos bo‘luvchi omillarni tadqiq etish borasida ba’zi ma’lumotlarni N. Daminov va boshqa tarixchilarning ayrim tadqiqotlarida uchratish mumkin.[1] O‘zbekistonda turizmning rivojlanishi to‘g‘risidagi omillari asosan iqtisod sohasi tadqiqotchilar tomnidan chop etilgan ma’lumotlarda uchrasa-da ular turizm rivojining iqtisodiy jihatlariga e’tibor qaratganlar.[2]

Natija va muhokama. Jadid ma’rifatparvarlarining hayoti va faoliyatini o‘rganar ekanmiz ular faoliyatlarida ham sayoxatchilik ishlari o‘ziga xos o‘rinda bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin. Jadidchilik faoliyati vakillarining aksariyat qismi o‘lka halqlari hayoti bilan birga xorijiy davlatlar xalqlarining hayoti, turmush tarzi bilan ham yaxshi tanish edilar. Jadidlar xorijiy davlatlarga quyidagi sabablarga ko‘ra sayohat qilganlar:[3]

- Yangi bilim va tajribalarni o‘rganish
- Maorif, madaniyat va siyosiy tuzilmalarni tahlil qilish
- Millatni rivojlantirish uchun xorijdagi yutuqlarni mahalliy sharoitga moslashtirish
- G‘arb va Sharq tajribasini solishtirish

Jadidlardan Usmon Nosir, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov va Behbudiy kabi ziyolilar Turkiya, Misr, Fransiya, Germaniya va Rossiya kabi davlatlarga sayohat qilib, u erdagi ilg‘or tajribalarni o‘rganganlar.

Ularning aksariyati ziyoli bo‘lishlari bilan bir qatorda moddiy jihatdan ham ta’minlangan kishilar edilarki, xorijiy davlatlarga borib o‘qishlari bilan bir qatorda turli halqlarning hayot tarzi bilan ham yaqindan tanishib, ular orasida yashab, faoliyat yuritishga, dunyoqarashlarining o‘ziga xos tarzda shakllanishiga olib keldi. Bu esa ma’rifatparvarlarga xorijiy davlatlar xalqlari turmush tarzi bilan Turkiston xalqlari hayotini qiyoslash imkoniyatini berdi. Shu asnoda o‘lka xalqlarining qoloqliklari va jamiyatda rivojlanib borayotigan ma’naviy-ma’rifiy chekinishlarning asosiy sababini izlay boshladilar. Jadidlar chet ellarga ham sayohat, ham ma’rifat izlab bordilar. O‘z asarlarida xorijiy davlatlar xalqlari hayoti bilan solishtirib, Turkiston halqlari qoloqliklarinining asl mohiyatini ochib berdilar va xalqni “uyg‘onish”ga da’vat qila boshladilar. Shu o‘rinda Bexbudiyning “Oyina” jurnalida chop etilgan “Bizni kemiruvchi illatlar” maqolasida xalqning qashshoqligiga sabablarni ochib berish asnosida “Yahudiylar ba’zan o‘zliklarni oqshom eltib ko‘marlar. Na uchun? Kunduzi ishdan qolarlar. Biz bo‘lsa, o‘lik va to‘y uchun haftalar, hatto oylar ila ishdan qolarmiz. Holbuki, shore’i a’zam payg‘ambarimiz akram salollohu alayhi vassalam hazratlari o‘lganni tez kzmib va ko‘mgandan so‘ngra tez tarqalib, ishga ketmoqg‘a va o‘likxona xalqini uch kundan ziyod ta’ziya tutmasg‘a, qaro kiymasg‘a, kir, falokat bo‘lmasg‘a amir etarlar” – deydi va “... Qur’oni karimda ham ortiqcha dabdabaga yo‘l qo‘ymaslik lozim ekanligi aytilgan bo‘lsa-da, na na xudoning, na payg‘ambarimizning so‘ziga, hatto o‘zimizning manfaatimizga ham amal qilmaymiz. ... bizni qilaturg‘on aqlsizligimizni qaysi millat qilur?”[3] – deya kuyunib yozadi.

Jadidlarning ko‘pchiligi Usmonli imperiyasiga borib, u erdagi ta’lim va islohotlar jarayonini kuzatishgan. Husayn Behbudiy va Munavvarqori Turkiya maktablarini o‘rganib, yangi usul maktablarini Turkistonga joriy qilishni maqsad qilganlar.

G‘arb va sharq davlatlari turmush tarzi bilan yaqindan tanish bo‘lgan ma’rifatparvarlardan biri Abdurauf Fitrat edi. Uning sayohatchilik-ma’rifatchilik faoliyati Buxorodagi Mir Arab madrasasini bitirishi bilanoq boshlanadi. dastlab haj safariga boradi. Usmonli va Rossiya imperiyalari, shuningdek, Hindiston bo'ylab sayohat qilgan. U haj ziyoratiga borgach, 1903 yilgacha sayohat qilib, Arabiston, Anadolu (hozirgi Turkiya), Zaqafqaziya, Fors, Afg‘oniston va Hindistonda bo‘ladi. Rossiyaga qilgan safarida Fitrat Qozon, Nijniy Novgorod, Yaroslavl, Moskva, Sankt-Peterburgda bo‘ldi. Safaridan qaytgach, 1909-yilda Istanbul universitetida o‘qish uchun Usmonlilar imperiyasiga borib, 1913-yilgacha Istanbulda o‘qigan va yashagan. Turkiyadagi hayoti Fitratning dunyoqarashi, siyosiy ongi va adabiy didini o‘zgartirib, o‘stirib yubordi. Turkiston xalqi hayotiga Turkiyadagi o‘zgarishlar (bu paytda u erda ”Yosh turklar inqilobi” voqeasi bo‘lgan edi) va ilg‘or mamlakatlar nuqtai nazaridan qaray boshladi: diniy xurofotlarni keskin tanqid qilishga, hatto dinni, maktab-maorifni va Turkistondagi idora usulini isloh etish g‘oyasi bilan nafas oldi. U “Hind sayyohining qissasi”ni 1912 yilda Istambulda nashr ettirdi. Asardagi hind sayyohi obrazi orqali Fitrat Buxorodagi

barcha illatlarni ochib beradi. Sayyoxning "sarguzasht"lari Buxoro shahri darvozasiga kirish jarayonidanoq boshlanadi.[4] Fitrat "Hind sayyohining qissasi"da ma'rifat haqidagi fikrlari, mulohazalarini ilgari surar ekan, Buxoro xonligida sodir bo'layotgan adolatsizliklarni chuqur tahlil etish, dalillarni qiyoslash, umumlashtirish yo'lidan boradi. Uning katta samimiyat va dard bilan aytgan fikrlari, hukm-xulosalari o'quvchiga kuchli ta'sir etadi. [5].

Fitratning "Munozara" asarida ham ikki chet ellikning fikrlari orqali Turkiston va Buxorodagi ta'lim, armiya boshqaruvi, ijtimoiy-iqtisodiy hayot haqida bahs yuritadi. Bu asar Fitratning chet el tajribasini o'rganganini va uni o'z yurtidagi islohotlar uchun qo'llashga intilishini ko'rsatadi.[6]

"Hind sayyohining qissasi" asarida Fitrat Muhammad payg'ambar hadislari, Qur'ondan suralar va parchalar keltirib, o'z fikrlarini yanada ta'sirli va ishonchli bo'lishiga harakat qiladi. Umuman olganda bunday badiiy bayon yo'li faqatgina Fitratga taalluqli bo'lmasdan, o'sha davrdagi ko'pchilik ma'rifatparvar yozuvchilarga xos edi. Masalan, Fitratning hammaslagi Mahmudxo'ja Behbudiyning "Oyina" jurnalida 1915 yilda nashr etilgan «Ikki emas, to'rt til kerak» nomli maqolasida Turkiston xalqlarining xorijiy tillarni o'rganishga targ'ib etish uchun tarixiy manbalarga murojaat etib, Muhammad payg'ambar ham o'ziga g'oyaviy dushman bo'lgan yahudiylar tilini o'rganishga amr etganligini yozadi.[7] Bizningcha, buning sababi jadid ma'rifatparvarlarining islom diniga e'tiqod kuchliligi va kuchli diniy bilimlar ham sohibi bo'lganliklarida edi. Shu sababli zamonasining diniy va dunyoviy bilimdonlarni bo'lgan jadidlar arab davlatlariga ham haj qilish munosabatlari bilan sayohat qildilar.

Abdurauf Fitrat shuningdek, Germaniya va Fransiyada bo'lib, Yevropa ta'lim tizimi haqida ma'lumot to'plagan. Misr ham jadidlar uchun muhim manba bo'lgan. Jadidlar u erda islom ilmlari va matbuot sohasidagi rivojlanishni o'rganganlar. Jumladan, arab gazetalarini tahlil qilib, Turkistonda gazeta va jurnal chiqarish g'oyalarini olganlar. Rossiya jadidlar uchun muhim manbalardan biri bo'lib, ular u erdagi kitobxonlik madaniyati va gazeta-tahririyat ishlarini o'rganganlar. Peterburg va Qozon shaharlari jadidlar uchun ta'lim maskani bo'lgan.

Jadidlar xorijga qilgan safarlari asosida olingan bilimlari ta'sirida, o'zbek an'anaviy musiqa uslublarini ham isloh qilishga, ya'ni Yevropa ko'p – ovozli musiqa san'atining yutuqlaridan unumli foydalanishga da'vat etishgan.[8]

Jadidlarning xorijiy sayohatlari Turkistondagi ma'rifiy va madaniy hayotga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Ular xorijda o'rgangan g'oyalarini quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirishga harakat qilganlar:

- **Maorif sohasi**: Yangi usul maktablari ochilishi va o'qitish usullarining isloh qilinishi.
- **Matbuot**: "Turkiston viloyati gazetasi", "Oyina", "Sadoi Turkiston" kabi gazeta-jurnallarning tashkil etilishi.
- **Madaniyat**: Yevropacha teatr va adabiyot uslublarining rivojlanishi.

Jadidlarning xorijiy sayohatlari natijasida Turkiston ziyolilari jahon madaniyati va fanini chuqurroq tushunish imkoniga ega bo'ldilar.

Xulosa qilib aytganda jadidlarning xorijiy davlatlarga sayohatlari ularning ma'naviy va intellektual rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Ular o'z sayohatlari davomida ilg'or bilim va tajribalarni o'rganib, uni Turkiston jamiyatiga tatbiq qilishga intilishgan. Bu jarayon millatni uyg'otish va yangi Bu jarayon millatni uyg'otish va yangi taraqqiyot bosqichiga olib chiqishda muhim o'rin tutgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Daminov N. "Mustaqillik yillarida samarqand viloyatida ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy aloqalarning rivojlanish tarixi va istiqbollari (1991 – 2016 yy.)". //Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan diss. Navoiy – 2021; Yo. Usmonov, Z. Jo'raeva, Sh Nishonova. O'zbekistonda turizm sohasining shakllanishi va uning taraqqiyoti //International journal of philosophical studies and social sciences. Vol 1, Issue 3, 2021.

2. Абдухамидов С.А. Совершенствование организатсионно экономического механизма регионального туризма. //Автореф. дис. доктора философии (PhD) по экон. наук. Самарканд, 2021 г., X.M.Mamatqulov, S.A.Abduxamidov, M.X.Xamitov Turizm infratuzilmasi. //O'quv qo'llanma, Samarqand, 2020.

3. Ismoilova D.A. Yangi O'zbekistonda turizm rivojida jadid ma'rifatparvarlarining sayohatchilik-ma'rifatchilik harakati g'oyaviy asos sifatida. //"Turkiston taraqqiyparvarlari merosi: tarixiy tajriba vamilliyo'zlik" Mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiya Buxoro shahri, 2025-yil 12-mart.

4. "Oyina" jurnali, 1915 yil, 15 son

5. Abdurauf Fitrat. "Hind sayyohining qissasi"
6. https://elib.buxdupi.uz/
7. https://tavorix.islamonline.uz
8. "Oyina" jurnali, 1915 yil, 15 son
9. https://www.uzanalytics.com

UDC:930.2:930.85

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE KUBRAVIYAH AND NAQSHBANDIYAH ORDERS: EXAMINING DEVIN DEWEESE'S THE ECLIPSE OF KUBRAVIYA IN CENTRAL ASIA

Sh.V.Khamdamova, PhD Student, Samarkand State University, Samarkand

Annotatsiya. *Ushbu maqolaXII-XVI asrlarda O'rta Osiyo kubraviy so'fiylik tariqatining qulashi, uni Yasaviya va Naqshbandiya tariqatlari bilan qiyoslab o'rganadi. Najmuddin Kubro va uning izdoshlari davrida Kubraviyaning ta'limoti, siyosiy va institutsional cheklovlari tufayli tanazzulga yuz tutdi. Tadqiqot ordenning chetga surilishini siyosiy munosabatlarning kamayishi, ichki kelishmovchiliklar va tarixiy yilnomalar, qo'lyozma dalillar va biografik manbalardan foydalangan holda shialik bilan bog'laydi. Yangi dalillar shuni ko'rsatadiki, Kubraviyah kuchli matn merosi va mahalliy bag'ishlanish tufayli 19-asrgacha alohida joylarda mavjud bo'lgan. Bu so'fiy tashkilotlarining ziddiyatli diniy va siyosiy kontekstdagi o'zgaruvchan pozitsiyasini tushuntirishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *so'fiylik, kubraviylik, Markaziy Osiyo, naqshbandiya, ma'naviy hokimiyat, siyosiy qonuniyat*

Аннотация. *В этом эссе исследуется упадок центральноазиатского суфийского ордена Кубравия в период с XII по XVI век, сравнивая его с орденами Ясавия и Накшбандия. При Наджм ад-Дине Кубре и его последователях Кубравия пришла в упадок из-за доктринальных, политических и институциональных ограничений. Исследование, используя исторические хроники, рукописные свидетельства и биографические источники, объясняет маргинализацию ордена ухудшением политических отношений, внутренними разногласиями и шиизмом. Новые данные свидетельствуют о том, что Кубравия существовала в изолированных местах вплоть до XIX века благодаря сильному текстовому наследию и местной преданности. Это помогает объяснить изменение положения суфийских организаций в спорных религиозных и политических контекстах.*

Ключевые слова: *суфизм, кубравия, Центральная Азия, накшбандия, духовный авторитет, политическая легитимность*

Abstract. *This article explores the fall of the Central Asian Kubraviyah Sufi order from the 12th to the 16th century, comparing it to the Yasaviyah and Naqshbandiyah orders under Najm al-Din Kubra and his followers, the Kubraviyah declined due to doctrinal, political, and institutional constraints. The study attributes the order's marginalisation to decreasing political relations, internal disagreements, and Shi'ism using historical chronicles, manuscript evidence, and biographical sources. New evidence reveals that the Kubraviyah existed in isolated locations until the 19th century because to a strong textual legacy and local dedication. This helps explain Sufi organisations' changing standing in contentious religious and political contexts.*

Keywords: *Sufism, Kubraviyah, Central Asia, Naqshbandiyah, spiritual authority, political legitimacy*

Introduction. Sufi brotherhoods have historically been instrumental in influencing the religious, social, and political dynamics of Central Asia. The Kubraviyah, established in the 12th century by Najm al-Din Kubra in Khwarazm, first arose as a prestigious mystical order, generating prominent spiritual leaders and disseminating swiftly throughout the region. The order's initial success derived from its charismatic leadership, organised initiation rituals, and esteemed reputation for spiritual discipline.

By the 16th century, the power of the Kubraviyah had markedly diminished. This collapse corresponded with the ascendance of the Naqshbandiyah, a Sufi order distinguished by its robust organisational discipline, political astuteness, and adherence to Sunni orthodoxy. The trajectory of the Kubraviyah's withdrawal from public life prompts significant enquiries into the adaptability—or lack thereof—of spiritual traditions in response to evolving political and social contexts.

This paper examines the principal elements contributing to the demise of the Kubraviyah in Central Asia, juxtaposing its evolution with that of the Naqshbandiyah and Yasaviyah orders[7,8]. It also reassesses views on the Kubraviyah's disappearance by emphasising evidence of its continued existence in distant places.

Methods. The research employs an interdisciplinary technique that integrates: Analysis of historical sources: Primary sources encompass hagiographies, silsilah writings, and historical chronicles, including Riyāz al-Awliyā and Jāddat al-ʿĀshiqīn.

Manuscript analysis: Investigation of late 16th to 19th-century manuscripts from the Ferghana and Qarategin regions demonstrating sustained Kubravi presence.

Comparative analysis: A thematic examination of the organisational techniques, ideological stances, and political affiliations of the Kubraviyah and Naqshbandiyah.

Secondary scholarship: The examination of religious continuity and transition is informed by the works of DeWeese [2;3], Szuppe [10], and Afrashteh [1].The research concentrates on the 12th to 19th centuries, with particular emphasis on the 15th and 16th centuries as the critical time of decline.

Results. The findings indicate a multifaceted deterioration of the Kubraviyah regime, influenced by internal weaknesses and external forces:The Kubravi Shaykhs frequently aligned with provincial leaders who resisted centralisation, particularly during the Timurid and Shaybanid eras. As authority centralised under regimes that favoured the Naqshbandiyah, the Kubraviyah lost courtly support and protection [4;5].

Doctrinal Ambivalence: Although the order prioritised personal cleansing and visionary experience, it exhibited a lack of a cohesive position about worldly involvement. This contrasted with the Naqshbandiyah, which actively encouraged participation in social and political affairs.

The Shi'ite Association: The spiritual lineage of the Kubraviyah highlighted the significance of ʿAli and his progeny, drawing allegations of heresy in mostly Sunni contexts. This was especially detrimental during times of Sunni-Shi'ite strife.

Decline of Organisational Vitality: By the 15th century, the Kubraviyah no longer generated individuals of equivalent prominence to its preceding saints. The schism within the silsilah, particularly on the contentious inheritance of Barzishabadi and Nurbakhsh, undermined its cohesion and authority.

The Naqshbandiyah's meticulously structured networks, proficient utilisation of waqf (endowments), and intellectual engagement overshadowed the more mystically introspective Kubraviyah.

Manuscript Continuity: Notwithstanding these challenges, manuscripts originating from the Ferghana and Qarategin valleys demonstrate the ongoing transmission of Kubravi writings and rites into the 19th century, especially within marginalised rural groups.

Discussion. The deterioration of the Kubraviyah exemplifies how religious orders may become obsolete when their frameworks and doctrines do not evolve in response to external changes. The Naqshbandiyah's allure was enhanced by its Sunni character and its intentional development of official endorsement and local legitimacy. The Kubraviyah's withdrawal from political affairs and suspected Shi'ite affiliations made it susceptible.The assertion of total disappearance is contradicted by recent manuscript evidence. Afrashteh [1] and Szuppe [10] illustrate that the order's activities, especially its distinctive types of dhikr, were maintained in mountainous and rural areas, distant from urban political hubs. This endurance underscores how informal networks and textual transmission preserved the spiritual identity of the Kubraviyah despite the decline of its institutional frameworks.The results also highlight the greater importance of doctrinal standing in the persistence

of Sufi groups [6]. The Kubraviyah's dedication to inner purity, while spiritually significant, was devoid of the social participation that characterised other successful Sufi movements in the area.

Conclusion. The decline of the Kubraviyah Sufi order in Central Asia stemmed from a complex interplay of political, ideological, and institutional obstacles. Their hesitance to openly participate in political authority, coupled with the disintegration of their silsilah and sectarian mistrust, rendered them overshadowed by the vibrant and politically influential Naqshbandiyah.The persistence of Kubraviyah practices in isolated areas into the 19th century demonstrates a more intricate heritage. Instead of disappearing completely, the order withdrew into cultural memory and manuscript tradition, safeguarded by dedicated adherents who upheld its doctrines outside official organisations.This instance provides significant insights into the evolution, decline, or persistence of religious movements under varying contexts, emphasising the necessity of adaptability, coherence, and public participation for sustaining religious significance.

REFERENCES:

1. Afrashteh, S. (2024). DHIKR in Islamic Sufism A Case Study: The Order of Kubrawiyya. *Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *3*(1), 20–35. https://doi.org/10.32739/ustad.2024.5.59

2. DeWeese, D. (1996). The eclipse of the Kubraviyah in Central Asia. Iranian Studies, 29(1–2), 141–169. https://doi.org/10.1080/00210869608701873

3. DeWeese, D. (2023). Studies on Sufism in Central Asia. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003420873

4. DeWeese, D., & Gross, J. A. (Eds.). (2018). Sufism in Central Asia: New perspectives on Sufi traditions, 15th–21st centuries. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004386963

5. Kars, A. (2021). Ismāʿīl al-Qaṣrī, Kubrawiyya, and Sufi genealogies. Iranian Studies, 54(4–5), 695–722. https://doi.org/10.1080/00210862.2021.1902788

6. Karimov, E. (2001). Kubravi waqf: XVII-XIX centuries—Written sources on the history of the Kubraviya Sufi brotherhood in Central Asia. Scholarzest. "Fan".Tashkent

7. Sopiyeva, S. (2023). The role of the Yasawiyya and Kubrawiyya orders in the Islamization of the Golden Horde. History and Modern Perspectives, (2), 134–140. https://www.researchgate.net/publication/369638443

8. Salimova, M. (2022). Sufism in the Timurid and Shaybanid periods. International Conference on Multidisciplinary Research, 3(1), 28–32. https://interonconf.org/index.php/ity/article/view/9554

9. Szuppe, M. (2018). Christoph Werner. Vaqf en Iran. Aspects culturels, religieux et sociaux. *Abstracta Iranica*, *Volume 37-38-39*. https://doi.org/10.4000/abstractairanica.46069

UO'K: 338:297.930.(584.4)

QADIMGI XORAZMDA DEHQONCHILIK VOHALARINING SHAKLLANISHI BRONZA DAVRIDAN ANTIK DAVRGACHA SUG'ORISH TIZIMLARI VA DAVLAT TUZILMALARINING RIVOJI

N.M.Matyaqubova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu maqolada qadimgi Xorazm vohasida bronza davridan antik davrgacha bo'lgan davrda dehqonchilik vohalarining shakllanishi, sug'orish tizimlarining rivoji va davlat tuzilmalarining evolyutsiyasi arxeologik tadqiqotlar asosida tahlil qilingan. Dastlabki dehqonchilik vohalarining tashkil topishi Tozabog'yob va Suvyorgan madaniyatlari bilan bog'liq bo'lib, keyinchalik Amirobod va Quyisoy madaniyatlari davrida sug'orish tizimlari kengaygan. Antik davrda markazlashgan sug'orish tarmoqlari va davlat boshqaruvi shakllanib, agrar sivilizatsiyaning yuksalishiga zamin yaratgan. Maqolada dehqonchilik vohalarining xronologik rivoji, suv resurslarini boshqarish tizimi va qabilaviy hamda davlat tuzilmalarining o'zaro bog'liqligi ilmiy asosda yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Xorazm, dehqonchilik vohasi, sug'orish tizimi, bronza davri, antik davr, Amirobod madaniyati, Tozabog'yob madaniyati, Quyisoy madaniyati, Dovdon kanali, davlat tuzilmasi, arxeologik tadqiqot.*

Аннотация. *В данной статье на основе археологических исследований анализируется формирование земледельческих оазисов, развитие ирригационных систем и эволюция государственных структур в Древнем Хорезме с Бронзового века до Античности. Первоначальное освоение орошаемых земель связано с культурами Тазабагьяб и Сувйоргон, а в последующий период культуры Амирабад и Куюсай способствовали расширению ирригационных сетей. В античный период сформировались централизованные ирригационные*

системы и государственное управление, что обеспечило расцвет аграрной цивилизации. В статье раскрываются хронологические этапы развития оазисов, система управления водными ресурсами, а также взаимосвязь племенных и государственных структур.

Ключевые слова: *Хорезм, земледельческий оазис, ирригационная система, бронзовый век, античность, культура Амирабад, культура Тазабагьяб, культура Куюсай, канал Довдон, государственные структуры, археологические исследования.*

Abstract. *This article analyzes the formation of agricultural oases, the development of irrigation systems, and the evolution of state structures in the ancient Khorezm oasis from the Bronze Age to the Antiquity period, based on archaeological research. The initial formation of agricultural oases is associated with the Tozabagyab and Suvlyorgan cultures, while in the subsequent Amirobod and Quyisoy cultures, irrigation systems significantly expanded. In the Antiquity period, centralized irrigation networks and state governance emerged, laying the foundation for the rise of an agrarian civilization. The article scientifically covers the chronological development of agricultural oases, water resource management systems, and the interrelation between tribal and state structures.*

Key words: *Khorezm, agricultural oasis, irrigation system, Bronze Age, Antiquity, Amirobod culture, Tozabagyab culture, Quyisoy culture, Dovdon canal, state structure, archaeological research*

Kirish. Qadimgi Xorazm vohasi Markaziy Osiyoning eng qadimiy agrar-madaniy markazlaridan biri hisoblanadi. Ushbu hududda dehqonchilik vohalarining shakllanishi bronza davridan boshlab, antik davrgacha bo‘lgan uzoq tarixiy jarayonni o'z ichiga oladi. Sug‘orish tizimlarining rivoji va davlat tuzilmalarining shakllanishi ushbu jarayonning asosiy tarkibiy qismlaridan bo'lib, agrar sivilizatsiyaning barpo etilishida muhim rol o'ynagan. Amudaryoning o'zani bo'ylarida qadimiy kanallar va ariqlarning qurilishi, suv resurslarini boshqarishning markazlashuvi qadimgi Xorazmda iqtisodiy va siyosiy tizimlarning takomillashuviga xizmat qilgan. Mazkur maqolada aynan shu jarayonlar arxeologik tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Qadimgi Xorazmda dehqonchilik vohalari va sug‘orish tizimlarini o'rganishga qaratilgan ilmiy izlanishlar bir qator olimlar tomonidan olib borilgan. B.V. Andrianov “Древние оросительные системы Приаралья” asarida qadimgi sug‘orish tizimlarining tuzilishi va rivojlanishini keng yoritgan. P. Baratov O‘zbekiston tabiiy geografiyasiga oid asarida Xorazm hududining suv resurslari va geosuv inshootlari haqida ma'lumot bergan. B.I. Vaynberg esa Quyisoy madaniyatiga oid arxeologik yodgorliklarni tahlil qilib, sug‘oriladigan yerlarning kengayishini ilmiy asoslab bergan.N.A. Egamberdieva tomonidan Amudaryo havzasining qadimgi madaniyati o'rganilib, sug‘orish tizimlari va agrar sivilizatsiya rivoji o'rtasidagi bog‘liqlik ko'rsatib berilgan. M.A. Qurbanov Xorazm vohasida mikrovohalarning shakllanishi va rivojlanish tarixini yoritgan bo'lsa, S.P. Tolstovning “Древний Хорезм” asari ushbu hududdagi qadimiy irrigatsiya tizimlarini kompleks tarzda o'rganishga bag‘ishlangan.

Metodologik asoslar. Tadqiqot davomida qadimgi Xorazmda dehqonchilik vohalari va sug‘orish tizimlarining shakllanish jarayonlarini kompleks o‘rganish maqsadida ko‘p tarmoqli ilmiy yondashuv qo‘llanildi. Asosiy metodlar sifatida arxeologik qazilmalar, tarixiy manbalar tahlili, kartografik va geoinformatsion texnologiyalar, paleoekologik tahlil hamda stratigrafik-xronologik usullar ishlatildi. Bu metodlar uyg‘unligi orqali vohalarning geografik joylashuvi, sug‘orish tizimlarining rivojlanishi, iqlim va tabiiy sharoitlarning ta’siri, shuningdek, agrar tizimlar bilan davlat tuzilmalarining o‘zaro bog‘liqligi chuqur ilmiy asosda tahlil qilindi.

Tahlil. Xorazm vohasida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasiga ko‘ra, dehqonchilik vohalarining tashkil topishi aniq xronologik ketma-ketlikda yuz bergan bo‘lib, bu jarayon hududdagi agrar sivilizatsiyaning shakllanish bosqichlarini aks ettiradi[2,Б.111.].Dastlabki dehqonchilik vohalari Amudaryoning o‘ng sohili bo‘ylab, janubiy Oqchadaryo o‘zani atrofida shakllangan. Bu davrda Tozabog‘yob va Suvyorgan madaniyatiga mansub aholi tomonidan sug‘oriladigan yerlar o‘zlashtirilgan[3,C. 23.]. Arxeologik tadqiqotlar natijasida Tozabog‘yob va Suvyorgan kanallari bo‘yidan qadimgi sug‘orish tizimlari va dehqonchilik faoliyatiga oid izlar aniqlangan². Bu madaniyat vakillari asosiy e’tiborni chorvachilik bilan bir qatorda oddiy sug‘orish tizimlari orqali

dehqonchilikni rivojlantirishga qaratganlar[7,C. 45.].Mazkur davrda dehqonchilik vohalarining geografiyasi kengayib, janubiy Oqchadaryo o‘zani atrofidagi yerlar yanada faol o‘zlashtirilgan. Kaltaminor, Tozabog‘yob, Suvyorgan va Amirobod kanallari atrofida agrar faoliyat jadallashgan. Ayniqsa, Amirobod madaniyatiga mansub aholi sug‘orish tizimlarini rivojlantirish orqali dehqonchilik madaniyatini yangi bosqichga ko‘targan. Ular keng va sayoz kanallar orqali suv ta’minotini yo‘lga qo‘yib, ekin maydonlarini kengaytirganlar. Shu bilan birga, chorvachilik va hunarmandchilik ham asosiy xo‘jalik tarmoqlari sifatida rivojlanishda davom etgan.Bu ikki bosqich jarayonida aholi o‘rtasida tabaqalanish jarayoni sust bo‘lib, urug‘ – qabilaviy munosabatlar kuchli bo‘lgan. Aholisi yerto‘la va chaylalarda iste’qomat qilganlar. Mil.avv.VII asrda Jonbos-7 uzun uylarni bunyod etganlar. Sariqamishbo‘yi o‘zanida mil.avv.VIII asrdan suv kupayganligi sababli ilk dehqonchilik madaniyati Quyisoy madaniyati tashkil topgan. Bu madaniyat mil.avv. VIII–V asrlarga oid bo‘lib, aholisi yarim yerto‘la, chaylalarda yashab, chorvachilik, lalmikor dehqonchilik bilan shug‘ullangan. Arxaik davr, mil.avv. VI -IV asrlar davrida Amudaryoning o‘ng qirg‘oq janubiy Oqchadaryo va chap qirg‘oq Sariqamish o‘zani bo‘ylarida suv ta’minoti kuchli bo‘lganligi sababli, ikkala tomonda ham dehqonchilik vohalari tashkil topgan.Bu davrda janubiy Oqchadaryodan Kaltaminor, Jonbosqal’a, Yakkaparson, qadimgi Gavxore, Tashxirmon kanallari chiqarilgan. Ulardan tarmoqlangan ariqlar chiqarilgan, har bir tarmoqlangan ariqlar atrofida aholi yashash joylari aniqlangan. Bular har bir urug‘ga tegishli bo‘lgan bo‘lishi mumkin. Sariqamishbo‘yi o‘zanidan chiqqan Dovdon kanalining quyi qismi Xiva va Urganch oralig‘idan boshlangan. Tadqiqotchilar shu joylardan qadimgi irrigatsiya izlarini topishgan. Arxaik davrda dehqonchilik vohalari aynan Dovdon kanali bo‘ylari bilan bog‘liq bo‘lgan. Uning bo‘yida ilk yirik shahar Ko‘zaliqir bunyod etilgan.

Natijalar. Antik davrda, ya’ni mil. avv. IV asrdan Xorazm vohasida tub siyosiy o‘zgarishlar kuzatiladi. Bu aholining ko‘payishi va mustaqil Xorazm davlatining tashkil qilinishi bilan bog‘liq bo‘lgan[8,C.102.]. Ushbu davrda Janubiy Oqchadaryo o‘zanidan chiqarilgan Amirobod, Kaltaminor, Suvyorgan, Jonbosqal’a, qadimgi Gavxore, Toshxirmon kanallari faoliyat olib borgan. Bu kanallar nihoyatda murakkab sun’iy tarmoqlarga ajratilgan bo‘lib, Qirqqiz va Yakkaparson kabi yangi kanallar ham tashkil etilgan[5,Б.150.].Amudaryo chap sohilidagi Dovdon kanali mil. avv. IV asrdan boshlab quriy boshlagan. Mil. avv. IV asrning birinchi yarmida Dovdonning o‘ng tomonida Ko‘hna Uaz kanali qurilgan. Dovdon kanalining eski o‘zanini qayta tiklash asosida mil. avv. IV–III asrlarda Chermonyob kanali barpo etilgan[6,Б.52-54.]. Bu hududda aholining suv bilan ta’minotini yaxshilash maqsadida sun’iy irrigatsiya inshootlariga alohida e’tibor qaratilgan. Dovdon kanali va undan chiqarilgan qadimiy kanallar faoliyatining to‘xtashi milodiy III-IV asrlar bilan bog‘liq bo‘lib, Chermoyob kanali esa milodiy IV asrga kelib butunlay qurib qolgan[1,C.103.].Dehqonchilik vohalarini bunday xronologik tahlil qilish Xorazm vohasida vohalarning shakllanishi bir tomondan suv resurslari bilan ta’minlash masalasi, ikkinchi tomondan esa aholining ko‘payishi va davlat boshqaruv tizimi bilan uzviy bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Xorazmda sun’iy sug‘orish tizimlari markazlashtirilgan holda barpo etilgan bo‘lib, bu hududda agrar ishlab chiqarishning samarali rivojlanishini ta’minlagan[5]. Natijada, ikki yirik dehqonchilik vohalari ajratiladi: Janubiy Oqchadaryo dehqonchilik vohasi va Dovdon kanali bo‘yi dehqonchilik vohasi[4,Б.150.].

Xulosa. Xorazm vohasida dehqonchilik vohalarining shakllanishi va rivojlanishi markazlashgan sug‘orish tizimlari va davlat boshqaruvi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Sug‘orish tizimlarining samarali faoliyatini ta’minlash maqsadida markaziy kanallardan tarmoqlangan har bir asosiy kanal boshida, o‘rtasida va yakuniy nuqtasida mudofaa va boshqaruv funksiyasini bajaruvchi qal’alar qurilgan. Bu qal’alar sug‘orish tizimlarini nazorat qilish, suv taqsimoti va xavfsizlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynagan.

Davlat boshqaruvida surg‘orma dehqonchilik jarayonlari murakkab muhandislik bilimlari va ko‘p yillik tajribani talab qilgan. Shu sababli sug‘orish tizimlarini boshqarish va nazorat qilish vazifasi ko‘pincha diniy va ma’muriy elita — kohinlar zimmasiga yuklatilgan. Bu holat qadimgi Xorazmda irrigatsiya sohasida maxsus bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirgan, natijada irrigatorlar maktabi shakllangan.

Markazlashgan sug‘orish tizimiga qaramasdan, kanallar va ariqlar bo‘ylarida yashagan aholi asosan urug‘- qabila tizimi asosida tashkil topgan bo‘lib, ular o‘z hududlarini birgalikda

boshqarishgan. Aholining ko‘payishi va qabilaviy tuzilmalarning kengayishi yangi yerlarni o‘zlashtirish zaruratini keltirib chiqargan. Bu jarayon markazlashtirilgan suv siyosati asosida kanallar va ariqlar tarmoqlarining bosqichma-bosqich kengayishiga olib kelgan.

Natijada, qadimgi Xorazm vohasida sug‘orish tizimlari va dehqonchilik hududlari strategik rejalashtirilgan holda rivojlangan va bu butun voha miqyosida ikki asosiy yirik dehqonchilik vohasining shakllanishiga sabab bo‘lgan: Janubiy Oqchadaryo dehqonchilik vohasi va Dovdon kanali bo‘yi dehqonchilik vohasi. Ushbu vohalar agrar ishlab chiqarish, siyosiy boshqaruv va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikning tayanch nuqtalariga aylangan.

Shunday qilib, qadimgi Xorazmda dehqonchilik vohalari va sug‘orish tizimlari faqatgina xo‘jalik faoliyati emas, balki davlat boshqaruvi, qabilaviy tizim va ijtimoiy tuzilmaning rivojlanishida ham hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Андрианов Б.В. Древние оросительные системы Приаралья. – Москва: Наука, 1969. – С.103.
2. Баратов П. Ўзбекистон табиий географияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997. – Б. 111.
3. Вайнберг Б.И. Памятники куюсайской культуры. // Труды ХАЭЭ – XI. – Москва: Наука, 1979. – С. 23.
4. Вайнберг Б.И. Этнография Турана. – Москва: Наука, 1979. – С. 75.
5. Эгамбердиева Н.А. Амударё ҳавзаси ҳудудларининг қадимги маданияти. – Тошкент: Фан, 2023. – Б. 150.
6. Қурбанов М.А. Хоразм воҳасида микровоҳаларнинг вужудга келиши ва ривожланиш тарихи // Хоразм Маъмун академияси Ахборотномаси. №3. 2018. – Б. 52-54.
7. Толстов С.П. Древний Хорезм. – Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1948. – С. 45.
8. Толстов С.П. Древний Хорезм. – Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1948. – С. 102.

UO’K 930

SHARQ ALLOMALARINING ANIQ FANLARDA ERISHGAN MUVAFFAQIYATLARINI TURKIYA OLIMLARI TOMONIDAN TADQIQ ETILISHI

L.Maxamadaliyev, magistrant, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. *Bu maqolada sharq allomalarining aniq fanlarda, jumladan fizika, matematika, astronomiya kabi sohalarda amalga oshirgan tajriba va amaliyotlarining natijasini va uning o’rta asr Yevropa davlatlarining ta’lim sohasiga qo’shgan hissasini Turk tarixshunoslari va shuningdek Yevropalik olimlar tomonidan o’rganilishini bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar: *ilmiy tadqiqot, fan, nazariya, sharq mutafakkirlari, aniq fanlar, arxeologiya.*

Аннотация. *В этой статье рассматривается результат экспериментов и практик восточных ученых в точных науках, включая физику, математику, астрономию, а также его вклад в образование средневековых европейских государств, изучаемый турецкими историками, а также европейскими учеными.*

Ключевые слова: *научные исследования, наука, теория, восточные мыслители, точные науки, археология.*

Abstract. *This article describes the result of the experiments and practices of eastern allomas in the exact sciences, including physics, mathematics, astronomy, and its contribution to the field of education of medieval European states, studied by Turkish historiographers and also by European scientists.*

Keywords: *scientific research, science, theory, Eastern thinkers, Exact Sciences, archaeology.*

Kirish. Franz Voepke (1826-1864-yillar) bugungi kungacha bo‘lgan xizmatlari, fransuz tilida yozilgan asarlari bugungi arab-islom matematika tarixnavisligi uchun mustahkam poydevor bo‘ldi. Ayniqsa, uning 1851-yilda nashr etilgan “L’algèbre d’Omar Alxayyami” nomli doktorlik ishi kutilmagan ta’sir ko‘rsatdi. Bu asarida Frans Voepke XI asrning ikkinchi yarmida yashagan faylasuf, astronom va matematik Umar al-Hayyomning algebra bo‘yicha asarining uchinchi darajali tenglamalarini tizimli ravishda taqdim etgan.

Erishilgan natija quyidagi sabablarga ko‘ra davr matematiklarini hayratda qoldirdi: Matematika tarixchisi avtoritet sifatida qabul qilingan Jan-Etyen Montuklaning algebrada kvadrat tenglamalardan oshib o‘ta olmasligi haqidagi yakuniy hukmini o‘z onglarida saqlab qolishdi.Shunday qilib, J.-J.

Sedillot, L.-A. Sedillot, J.-T. Reynaud, F.Voepke kabi buyuk sharqshunos olimlarning keng va keng qamrovli ishlari arab-islom olimlarining umuminsoniy fanlar tarixidagi o‘rni bo‘yicha kelgusi tadqiqotlar uchun kutilmagan va hayratlanarli istiqbollarni ochib berdi. Ushbu to‘rt olimning kuchli ta’siridan qat'i nazar, Eilhard Viedemann (1852-1928-yillar) 1876-yilda yarim asr davom etadigan ishini boshladi. Viedemann fizik edi va ishlarining aksariyati fizika va texnik sohalar bilan bog‘liq edi. Biroq u asta-sekin arab-islom tabiiy fanlarining barcha sohalariga e’tiborini qaratdi. Keyinchalik beshta katta jildda nashr etilgan asarlari to‘planib, muallif hayoti davomida va undan keyin ham tabiatshunoslik tarixshunosligiga katta ta’sir ko‘rsatdi va kelajakda ham bu sohaning ajralmas asarlari bo‘lib qolaveradi. Bundan tashqari, Viedemann o‘z atrofiga katta miqdordagi talabalarni to‘pladi va ularga ushbu sohaga tegishli mavzularni yoritishni topshirdi. Bu ma’lumotlar hozirgacha bo‘lgani kabi kelajakda arab-islom madaniyat doirasida olib boriladigan tabiiy fanlar tarixnavisligi uchun qurilish bloklarini tashkil etadi. Arab-islom madaniy muhitida ishlatiladigan, ishlab chiqilgan yoki ixtiro qilingan asboblar qurilmalar va asboblarning prototiplarini yaratishda Eilhard Viedemannni kashshof sifatida qabul qilishimizni aytish mumkin[1, 89].

Asosiy qism. Bizning zamonamizning tibbiyot tarixchisi X. Shipperges XIX asr oxirida gumanistik fikrlovchi fizika haqidagi bu yuksak ma’lumotli hukmni bergan. Muallif bunday fikrga Shrammning Ibn al-Haysamning fizika tarixidagi o‘rni va mavqei haqidagi tadqiqotidan kelib chiqqan. Muallif Schramm bilan bir xil fikrda: “Darhaqiqat, Ibn al-Haysam tabiatshunoslikka ixlosmand edi. Yunonlarning tabiatiga yangicha qarash birinchi bo‘lib Galiley davridan oshib, zamonaviy eksperimental fizikaga bog‘lash usulini kiritdi, bu uning tadqiqotidan aniq ajralib turadi. Abu Rayhon al-Beruniyning bizgacha yetib kelgan asarlaridan, uning yo‘qolgan asarlarining nomlaridan bu davr fizikasiga oid boshqa original g‘oyalar va muvaffaqiyatli asarlarini o‘rganamiz.

Tabiatshunoslik muammolari bilan shug‘ullanish uchun o‘sha davrning yetukligi al-Beruniy va o‘sha paytdagi 17 yoshli Abu Ali Ibn Sino o‘rtasidagi yozishmalarda o‘z aksini topdi. Bizgacha yetib kelgan bu yozishmalar matnidan tashqari, al-Beruniyning “O‘tgan davrlar xronologiyasi” asarida u Avitsenna bilan yorug‘lik tezligi va yerning isishi haqida yozishmalariga ishora qiladi va Ibn Sinoni katta xizmat ko‘rsatgan yosh olim sifatida maqtaydi (al-Asar al-Baḳiye an al-Hurun al-haliyye) o‘sha davrning yuksak ilmiy xarakteriga nisbatan mamlakatimizda shakllangan tasavvurni qo‘llab-quvvatlovchi jonli misoldir. Al-Beruniyning fizika tarixidagi haqiqiy yoki haqiqatga yaqin bahosi hali ham zarur tadqiqotlarni kutmoqda. Ko‘p urinishlar va muvaffaqiyatsiz tajribalardan so‘ng, u bu maqsadda zamonaviy apteker piknometriga o‘xshash asbob ishlab chiqarishga muvaffaq bo‘ldi. XI asrning qiziqarli tajribalaridan birini eslatib o‘tish kerak: Atmosfera balandligini aniqlash. Bu masala trigonometrik-astronomik usulda yechilgan va bu yechim yanglishib Ibn al-Haysamga tegishli “De krepuskulis at nubium askensionibus” deb nomlangan lotinchaga o‘girilgan asarda mavjud ekan. Bu asarning haqiqiy muallifi Andalusiyalik olim Abu Abdulloh — Muhammad Ibn Mu’o al-Jayyoniy. 1542 - yilda Portugaliyada chop etilgan bu lotin risolasi uzoq vaqt davomida Yevropani kezib chiqdi va uzoq vaqt davomida ta’sir qilgan. Arabcha "ilm el-hey'e" yoki "ilm al-falak" nomi bilan ham tanilgan astronomiya, matematika fanlari (al-ulum erriyaḍiyye) orasida joylashgan va ilm ahkam en-nujum yoki ṣina’at axkam an-nujum (yulduzlardan hukm chiqarish ilmi yoki san'ati) deb ataladigan astrologiyadan ajralib turadilar. Islomdan oldin arablarda astronomiya yo‘q edi, lekin yulduzlar mavzusi bo‘yicha boy bilimga ega edilar.

Yuqorida aytib o‘tilganidek, Kopernik (1473-1543-yillar) arab astronomlariga bog‘liq bo‘lgan an'anaga ega edi va ularning sayyora modellarini oldi. Faqat XVI asrning ikkinchi yarmida arab-islom madaniy doiralarida kuzatuv astronomiyasidagi taraqqiyot olti yuz yil davomida keng tarqalgan holda rasadxonalarning astronomiya xizmatiga kiritilishi bilan mumkin bo‘ldi. Oy orbitasida uchinchi tengsizlik yoki o‘zgaruvchanlikni (variatsiyani) aniqlash orqali birinchi ma’lum o‘zgarishni Tixo Brahe amalga oshirdi. Ammo shuni ta’kidlash kerakki, bu o‘zgarishning yarmi avvalroq arab astronomlari tomonidan kuzatilgan. Nazariy astronomiyada Kopernik va kuzatuvchi astronomiyasida Tixo Brahe erishgan yutuqlar arab-islom olimlariga qaramlik fazasi shu tariqa tugadi degani emas, albatta. Hatto Iogannes Kepler (1571-1630-yillar) arab-islom kashshoflariga qaram edi. Astronomiya sohasida quyidagilarni aytib o‘tish kerak: Andalusiyalik arab olimi ez-Zerhaliyning so‘zlari (XI asr oxiri) aytganidek, Merkuriy orbitasining oval ekanligi haqidagi deduktiv tushuntirish Keplerning

Mars orbitasi haqidagi tushuntirishiga o‘xshaydi. Kepler ez-Zerhaliy erishgan quyosh apogeumi (uy), ya’ni quyoshning yerdan eng uzoq nuqta qiymatiga katta e'tibor berdi.

Kopernik ez-Zerhaliy tomonidan ishlab chiqilgan quyosh modelini ham bilar edi. U bu tizimni «chiroyli ixtiro» deb atadi va uni o‘z nazariyasida qo‘llaydi. XVI asrning ikkinchi yarmida ham yaqqol namoyon bo‘lgan yevropalik olimlarning arab-islom madaniy muhiti faoliyatiga bog‘liqligi faqat shu astronomiya bilan cheklanib qolmagan, balki fanning barcha sohalariga ham tegishli edi. Yevropaliklarning Arab-islom madaniy muhitida yaratilgan va yana X asrda yorqin darajaga etgan bashariy geografiyasi bilan tanishishi juda kech amalga oshirildi. Ushbu fan bilan tanishish XVI asrning birinchi yarmida Afrikaning yuqorida tilga olingan Leo Afrikanus nomi bilan mashhur tavsifi tufayli sodir bo‘ldi.

XIII asrda o‘rganilgan xaritalarining keyingi faoliyatini bir chetga surib, Al-Idrisiyning “Geografiya” asari insoniy geografiya mazmuni bilan yevropaliklarga ancha kech yetib bordi. Ushbu asar 1619-yili lotin tiliga tarjima qilingan xulosa bilan tanildi. Biroq, biz Leo Afrikanus va al-Idrisiy ta’sirini XIX asrgacha kuzatishimiz mumkin.

XVI asrda ijodkorlik Yevropada ko‘plab ilmiy sohalarda namoyon bo‘lganida, XIII asrdan boshlab arabizmga hamroh bo‘lgan antiarabizm o‘zini ko‘rsatishda davom etdi[2, 69]. Masalan, Parakelsus (taxminan.1493-1541-yillar) yozadi: «Arablar yoki yunonlarning fikr va urf-odatlariga taqlid qilish vatanimiz uchun zarurat emas, balki aldanish va yot takabburlikdir» Al-Beruniy o‘lchash usulida suvning sifati va darajasini hisobga olishga va barcha tajribalarini “bir xil suvda va bir faslda” qilishga e’tibor bergan.

Al-Beruniy va ba’zi kichik tuzatishlar bilan boshqa olimlar tomonidan islom olamida vaqt o‘tishi bilan aniqlangan ko‘plab metallar va qimmatbaho toshlarning solishtirma og‘irligi zamonaviy qadriyatlar bilan to‘liq yoki juda mos keladi. Arab-islom madaniy doirasining bu boradagi tadqiqot usullari, E.Videmanning fikricha, Venetsiyaga va u yerdan italyan olimlariga, jumladan, Galileo Galileyga ham yetib kelgan.Uning fikricha, "Galiley o‘zining Bilanketta" asarida deyarli bir xil usullardan, ya’ni islom olamida keng tarqalgan usullardan foydalangan.

1903-yilda Karra de Veux tomonidan amalga oshirilgan grafik rekonstruksiya keyinchalik noto‘g‘ri ekanligi isbotlandi.1918-yilda E. Videman uning chizgan ko‘rinishlarini "noto‘g‘ri" yoki "o‘zboshimchalik" deb ta’riflagan. Agar bu noto‘g‘ri talqin uning texnik tarixshunosligiga singib ketgan bo‘lsa va masalan, F.M. Feldhaus Filondagi uning ostidan o‘tadigan suv bilan aylanadigan g‘ildirak haqida gapirsa, ya’ni kran orqali yoki odam doimiy yurish orqali harakatlanadigan shkafi orqali ishlaydigan uch turdagi quduq chelak zanjiri haqida gapirildi. Al-Jazariy (taxminan 1200-yillar) tomonidan tasvirlangan suv ko‘taruvchi mashinalar orasida chelakli suv shkafining sezilarli rivojlanishi paydo bo‘ladi. Ushbu mashinalarning uchinchi turi o‘z e'tirofiga ko‘ra, ko‘zni aldash uchun o‘z-o‘zidan aylanadigan yog‘och jabduqli sigir shaklini qo‘shgan modeldir.Ya’ni, mexanizm jabduqli hayvon tomonidan emas, balki suv kuchi bilan harakatlanadi.Oqim suvining bir qismi quvur orqali qayiqqa uzatiladi, u yerdan pastki turgan volanga quyiladi va kanal orqali oqadi.Oqayotgan suvning oxirgi uchdan bir qismi suvni to‘liq yoki qisman ko‘taradigan chelaklarga yetib boradi. Modelimiz chelakli suv shkafi rivojlanishining shu paytgacha ma’lum bo‘lgan tarixidagi eng yuqori cho‘qqini ifodalaydi[3, 961]. Bu model al-Jazariy tasvirlagan apparatning deyarli takomillashtirilgan variantidir. Asosiy farq, bu yerda harakatlantiruvchi suv kuchining eshkak g‘ildiragi (piyola g‘ildiragi o‘rniga) va oqayotgan suv (hovuzdan quyiladigan suv o‘rniga) bilan ishlatilishidadir. Modelimizni qurish uchun Halepli A.Y. al-Hasanning 1976-yilgi batafsil qoralamalari va tavsifidan foydalanganini yozadi Fuat Sezgin[3, 962]. 1216-yilda Sevilyada Muhammad ibn Futuh al-Hama’iriy tomonidan ishlab chiqarilgan.

Biz tomonimizdan modellashtirilgan usturlobnıng o‘ziga xos ahamiyati shundaki, 5 ta ichki diskdan biri 48°22, Parijning kenglik doirasi, shuningdek, o‘rgimchak va asosiy qismning ko‘tarilgan qirrasi (limbus, hujra), lotin belgilari va harf raqamlari (abjad) dan foydalanganda yevropaliklar tomonidan afzal ko‘rilgan arab sobit yulduz nomlari o‘rniga arab raqamlari bilan jihozlangan. Keyinchalik bu usturlob Yevropadan Istanbulga yetib keldi. Bu yerda Usmonli davlat arbobi (vazir) Gazi Ahmad Muhtor Posho (1839-1919) tomonidan “Riyad al-Muhtar, Mir’at al-Miḳyas va Edvar ma’a Mejmu’at al-Eshkal” nomli asarlarida eng kichik detallarigacha va beshta chizmada

tasvirlangan. Usturlob Sulton Selim III (davri: 1789-1807-yillar) tomonidan boshqa asbob-uskunalar va kitoblar bilan birga o‘sha davrdagi muhandislik kolleji va bugungi Istanbul Texnika universitetining peshqadami bo‘lgan muhandislik maktabiga sovg‘a qilingan.

Xulosa. Sharq allomalarini jahon sivilizatsiyasida tutgan o‘rni borasida turk olimlarining o‘rganishlari natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Hozirgi Markaziy Osiyo hududida O‘rta asrlarda yaratilgan ilmiy meros, O‘rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlari tomonidan yaratilgan kashfiyotlar, butun jahonning ma’naviy mulkidir. O‘rta asrlar Sharq allomalari qo‘lga kiritgan ilmiy yutuqlar va buyuk kashfiyotlar dunyoning ulkan mintaqasida ilmiy- madaniy yuksalishga kuchli turtki berdi. Ularning ilm-fan va dunyo sivilizatsiyasi taraqqiyotiga qo‘shgan beqiyos hissasi dunyo jamoatchiligi tomonidan Yevropada va dunyoning boshqa mintaqalarida Uyg‘onish jarayonlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan Sharq Uyg‘onish davri sifatida e’tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. M.Teshaboyev. Fuqarolik jomiyati. O’quv qo’llanma. Farg’ona, 2023.
2. David C. Lindberg. Science in the Middle Ages. University of Chicago Press, 1978. .
3. Sezgin F. Islam’da bilim ve Teknik. Cilt II Türkiye Bılımler Akademisi, 2007.
4. Эгамназаров, А. И., & Косимов, К. И. (2022). Диалектика межнациональных отношений и религиозной толерантности в формировании гражданского общества. *Экономика и социум*, (5-1 (96)), 843-848.

UO’K: 63.3(2)7

TEMURIYLAR VA USMONIYLAR ALOQALARI

M.A.Mo‘minova, assistent, Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Qarshi filiali, Qarshi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XIV-XV asrning birinchi yarmida temuriylar sulolasidan Amir Temur va Shohruh Mirzoning dastlab Sulton Boyazid Yildirim hamda uning vorislari bilan o‘rnatgan siyosiy aloqalari, “Anqara jangi” hamda ushbu jangdan so‘ng, keyingi usmoniy hukmdorlarining temuriylar sulolasining siyosatiga munosabati, sharqiy o‘lkalarning lideri sifatida Amir Temur va Shohruh Mirzoning o‘rni tarixiy manbalar asosida tahlil etiladi.*

Kalit so‘zlar: *temuriylar, usmoniylar, Xuroson, Anadolu, Dashti Qipchoq,Oltin O‘rda, Anqara jangi, siyosiy aloqalar, maktublar almashinuvi, fathnomalar.*

Аннотация. *В данной статье на основе исторических источников анализируются политические отношения, которые Амир Темур и Шахрух Мирза из династии Тимуридов изначально установили с султаном Баязид Йилдиримом и его преемниками в первой половине XIV-XV веков. Рассматриваются "Битва при Анкаре," последующее отношение османских правителей к политике династии Тимуридов, а также роль Амира Темура и Шахруха Мирзы как лидеров восточных регионов.*

Ключевые слова: *Тимуриды, Османы, Хорасан, Анадолу, Дешт-и-Кипчак, Золотая Орда, битва при Анкаре, политические отношения, обмен письмами, завоевания.*

Abstract. *This article analyzes, based on historical sources, the political relations established by Amir Timur and Shahrukh Mirza of the Timurid dynasty with Sultan Bayezid Yildirim and his successors in the first half of the 14th-15th centuries. It examines the "Battle of Ankara" and the subsequent Ottoman rulers' attitudes towards the policies of the Timurid dynasty. Additionally, the article explores the roles of Amir Timur and Shahrukh Mirza as leaders of the eastern regions.*

Keywords: *Timurids, Ottomans, Khorasan, Anatolia, Dasht-i Kipchak, Golden Horde, Battle of Ankara, political relations, exchange of letters, conquests.*

Kirish: Temuriylar va Usmoniylar o‘rtasidagi siyosiy munosabatlar Amir Temur davridan boshlangan. Amir Temur qudratli davlat tashkil etgan davrda, Anadoludagi Usmoniylar davlati ham kuchli edi va Yildirim Boyazid usmoniylar davlatini idora etardi. Chaqmoq ya’ni Yildirim Boyazid ham bu davrda hech bo'lmaganda Temur kabi kuchli va u o'ziga ishongan usmoniylar davlatining qudratli hukmdori edi. Amir Temur O‘rta Osiyodagi raqiblarini mag‘lub etganidan so‘ng Oltin O‘rda hukmdori To‘xtamishxonni mag‘lub etadi (1392-1397). Amir Temur ushbu g‘alabadan so‘ng Boyazid Yildirimga maktub yo‘llaydi va maktubda, “Men Dashti qipchoq o‘lkalaridagi ishlarimni

tugatganim bois, endi e'tiborimni Damashq o'lkalariga qaratamaman" mazmunidagi so'zlarni bitadi. Amir Temurning Anadolu va Suriyaga bostirib kirishga intilishining yaqqol isboti bo'lgan bu maktub Boyazidxonni ogohlantirish yoki qo'rqitish maqsadida yozilgan edi[1]. Shu vaqtdan boshlab, Anqara urushiga qadar ikki hukmdor o'rtasida tahdidlarga to'la bo'lgan maktublar almashinuvi bo'lib turadi.

Adabiyotlar tahlili: O'zining aql-zakovati va jasurligi, harbiy kuch qudrati jihatidan yuqorida keltirilgan davrda o'z nomini dunyoga yoygan bu ikki hukmdor hayoti, faoliyati va ularning o'zaro munosabatlari, xususan ular o'rtasida 1402-yilda sodir bo'lgan "Anqara jangi" tafsilotlarini bir qator tarixchi olimlar o'z asar va maqolalarida yoritib berishga harakat qilganlar. Xususan, ikki hukmdor o'rtasidagi munosabatlar va jang voqeyliklari Ibn Arabshohning "Ajoyib al-makdur fi tarixi Taymur", Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma", X.Dadaboyevning "Amir Temurning harbiy mahorati" nomli asarlarida yoritib beriladi. Shuningdek, Yashar Yujelning "Temurning O'rta Sharq-Anadolu safarlari va natijalari", Yusuf Halacho'ğlining "Anqara urushi", Yilmaz O'ztunaning "Anqara jangi", Halil Chetinning "Temurning Anadolu safari va Anqara urushi" nomli tadqiqotlarida ushbu mavzu haqida batafsil to'xtalib o'tiladi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu maqolada Amir Temur va Sulton Boyazid Yildirim davrida ikki yirik sulolaning o'zaro munosabatlari, "Anqara jangi"dan so'ng usmonli hukmdorlarining temuriylar siyosatiga munosabati, Shohruh Mirzo va Boyazid Yildirimning vorislari o'rtasidagi aloqalar asosan o'zbek hamda turk tarixchi olimlari va boshqa tadqiqotchilarning o'z asarlarida hamda tadqiqot ishlarida keltirilgan ma'lumotlarini o'zaro qiyoslash, tahlil etish, izchillikda, bosqichma-bosqichlikda yoritish hamda albatta xolislik metodiga alohida ahamiyat berilgan holda yoritib berish maqsad qilindi.

Natijalar va muhokama: Anqara urushida Boyazid Yildirimning yirik mag'lubiyatidan so'ng, Temur hali Anqarada ekanligi davrida Mehmet Chalabiy va Temur o'rtasida kichik to'qnashuv bo'lib o'tadi va o'lpon evaziga Temur Chalabiyning hukmdorligini tan oladi. Temur Mehmet Chalabiyning hukmini tan olganini bildirish maqsadida unga hukmronlikning ramzi sifatida kamar va salla yuboradi. Usmonli shahzodasi ham ilk tangalarining ustiga Amir Temurning ismini muhrlab, buni bildirish maqsadida Amir Temurga yuboradi. Bundan tashqari Amir Temur Edirneda joylashgan Sulaymon Chalabiyning Bolqon hududlaridagi hukmronlik huquqini tan oladi[2]. Amir Temur va Boyazid Yildirim o'rtasida bo'lib o'tgan Anqara jangidagi yirik mag'lubiyatdan so'ng Yildirim va uning ikki o'g'li Muso va Mustafolar Amir Temurga asirga tushadi. Yildirim Boyazid vafotidan so'ng Amir Temur uning o'g'illaridan biri Musoni Anqarada qoldiradi va Mustafoni o'zi bilan birga Samarqandga olib ketadi. Mustafo Samarqandda bo'lgan vaqtlari, qanday yashaganligi haqida ma'lumotlar uchramaydi. Ammo Temur vafotidan so'ng, ozod etilgan Mustafo Anqaraga keladi va dastlab ukasi Mehmetga va jiyani Murod II ga uchrashadi. Usmonli tarixchilari Mustafoni Yildirim Boyazidning haqiqiy o'g'li bo'lganligini rad etishadi. Shu sababli ushbu voqea tarix kitoblarida "Soxta Mustafo voqeasi" nomi bilan uchraydi[3]. Ammo bugungi kunda Mustafoning Boyazid Yildirimning haqiqiy o'g'li ekanligi ta'kidlanadi[4]. Temur vafotidan so'ng, uning o'g'li Shohruh dastlab ichki kurashlar bilan band edi, u bir muncha vaqt g'arbni e'tiborsiz qoldiradi. Bu vaqt mobaynida Qoraqo'yinlilar hukmdori Yusufbey va Usmonlilar hukmdori Mehmet davlat tizginini o'z qo'llariga oladilar. Shohruh otasi davrida barpo etilgan davlatni qaytadan tashkil etishni, ularni hukmini yana sulolasi izmida bo'lishligini orzu qilardi. Shu sababli Shohruh Mehmet Chalabiyning Anadoluda mustahkamlanib, yangidan davlatni birligini ta'minlashini, o'z foydasi jihatidan xohlamasdi. Shu sababli 1416-yilda amirlaridan biri Burundag' Bahodir orqali o'z maktubini yuboradi va maktubda usmonlilarning birodarlarini o'ldirishlarini qoralaydi[5]. Usmonli hukmdori tomonidan yuborilgan javob maktubida esa, "Hukmronlik sheriklikni qabul qilmaydi, sheriklik har doim dushmanlarga imkoniyat va jasorat beradi" deya keltiriladi[6]. Bu yillarda Oqqo'yunlilar hukmdori Qora Yuluk tomonidan Shohruhga yuborilgan maktub Shohruhga emas, balki Qoraqo'yinlilar hukmdori Qora Yusuf qo'liga tushadi. Maktubda boshlarida Oqqo'yunlilar bo'lgan holda Anadolu beklarining, Vizantiya va Trabzon, Gruziya beklari Shohruhni kutayotganliklari bildirilgandi[7]. Bu maktubdan keyin tashvishlangan Yusuf Bey Mehmet Chalabiyga maktub yo'llaydi va maktubda Shohruhni Bog'azlarga qadar hududlarni istilo qilib, Bolqondan Dashti Qipchoqqa va Darbanddan Ozarbayjonga qaytish niyati borligini aytadi[8]. Mehmet Chalabiy esa

bunday maktublarga har doim Shohruhga itoatini bildirgan mazmun bilan javob qaytarar edi. Mehmet Chalabiy Shohruhga yuborgan maktubida Karamano‘g‘li ustiga qilgan yurishini faqat o‘zini himoya qilish maqsadida qilganini ma’lum qiladi. Mehmetning o‘limidan so‘ng uning o‘g‘li Murod ham to o‘limiga qadar Shohruhga itoatini namoyon etgan siyosatini yuritadi. Usmoniy hukmdorlarining hech biri ikkinchi marta Amir Temurdan uchragan mag‘lubiyat alamlarini qayta his etishni xohlamas edilar. Shunga qaramasdan 1420-yilning 25-avgustida Qoraqo‘yinli hukmdori Yusuf Beyning temuriylarga qarshi chiqishi, temuriylarga bo‘yin egishni istamaganligi Shohruhning unga qarshi harakatga o‘tishiga olib keladi. Shohruhning qo‘shini Sharqiy Anadoluga qadar keladi, temuriylar va qoraqo‘yinlilar o‘rtasida katta urush bo‘lishi kutilayotgan vaqtda, to‘satdan qoraqo‘yinli hukmdori Qora Yusufbeyning o‘lim xabari keladi va Qoraqo‘yinlilar tarqala boshlaydi [9]. Temuriylar bu xabarni xursandchilik bilan qarshiladilar va osonlik bilan ba’zi g‘alabalarni qo‘lga kiritdilar. Shohruh Mirzo ushbu g‘alabalardan mamnun bo‘lib, ushbu davrning bir qancha hukmdorlariga fathnomalar yuboradi. Bu fathnomalardan ya’ni o‘z g‘alabasi haqidagi maktublardan biri usmonli hukmdorlariga yuborilgan edi. Shohruh ushbu maktubda qoraqo‘yinlilar ustidan qozongan g‘alabasi va Ozarbayjon hamda Tabrizni o‘z hukmi ostiga olganini keltirib o‘tgandi[10]. Faqat Shohruh Mirzo bu yerdagi barcha muammolarini hal etmasdan ortga qaytishga majbur bo‘ldi. Qaytishda Ozarbayjonni Qoraqo‘yinli hukmdori Iskandardan olib Qora Yuluqning o‘g‘illaridan Ali Beyga beradi. Bu safar davomida temuriylar va usmoniylar orasida hech qanday urush sodir bo‘lmadi[11]. Shohruh Xurosonga qaytishi bilanoq Iskandar Ozarbayjonni yangidan qo‘lga kiritadi. Bundan tashqari mamluklar ham Shohruhning ittifoqchilaridan bo‘lgan Oqqo‘yinlilarga hujum qildi. Shu sababli 1429-yilda Shohruh ikkinchi bir safarga chiqishga qaror qildi. Safar tashkil etilishi haqida xabar topgan butun Usmonli dushmanlari bu xabardan xursand bo‘lishdi. Chunki bu ikki davlat ushbu safar davomida bir-biriga qarshi yuzma-yuz kelishi mumkin edi. Shohruhning ushbu safar haqidagi qaroridan so‘ng, ko‘p o‘tmasdan bu safar amalga oshirildi va ushbu safar oldingisidan ham muvaffaqiyatli bo‘ldi. Iskandar bu safar davomida mag‘lub etildi[12]. Shohruh Mirzo bu zafarli yurishdan so‘ng ham fathnomalar yozdirdi. Ushbu fathnomalarni Usmonlilar hukmdori va boshqa hukmdorlarga ham yubordi. Iskandarning mag‘lubiyatidan so‘ng Shohruh bilan usmonlilar orasida hech bir to‘siq qolmagan edi. Barcha Shohruhning Usmonli o‘lkasiga yurish qilishini kutayotgan bir vaqtda uning tasodifiy qarori bilan Qorabog‘dan Xurosonga qaytishi, usmonlilarning chuqur nafas olishlariga imkon berdi. Kelgusi yilda Ozarbayjonda yana qarshiliklar boshlandi, Shohruh g‘arbga yana bir safar qilishga majbur bo‘ldi. Qoraqo‘yinlilar va temuriylar o‘rtasida bo‘lib o‘tgan yurishda qoraqo‘yinlilar og‘ir mag‘lubiyatga uchradi va hukmdori Iskandar Anadoluga qochishga majbur bo‘ldi. Ammo Shohruh Mirzo Anadoluda beylariga maktub yo‘llab, Iskandarni yurtlariga qabul qilmasliklarini talab qildi. Bundan tashqari Murod II ga yuborgan elchisi orqali Iskandarni qo‘lga olishlariga oid istagini yetkazdi[15]. 1436-yilda Iskandarni qo‘lga kirita olmagan Shohruh Mirzo Xorazmdan kelgan ba’zi ko‘ngilsiz xabarlar sababli ortga qaytishga majbur bo‘ladi. Murod II esa, Anadolu ham ikkinchi marta mag‘lubiyat alamini boshdan kechirishini istamasdi, shu sababdan Shohruh Mirzoni ranjitadigan yoki norozi qiladigan hech qanday ishga qo‘l urmaslikka intilardi. Shohruhning to‘satdan ortga qaytganligi sababli bu safardan ko‘zlangan maqsadlarga erishilmadi. Usmonli hukmdorlari Mehmet Chalabiy va Murod II Shohruh bilan qarama-qarshi kelmaslikka harakat qildilar va bu orada hokimiyatlari mustahkamlash hamda harbiy qudratini yanada kuchaytirish imkoniga ega bo‘ldilar. Shu tarzda Shohruhning “Bog‘azlarga qadar bo‘lgan o‘lkalarni fath etish” istagi kunlar o‘tgani sayin qiyinlashib borardi.

Xulosa va takliflar: Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, sharqiy o‘lkalarning hukmdori Shohruh Mirzoning vafotiga qadar temuriylar edi. Shohruh otasi Amir Temurdan so‘ng g‘arbga uch marta yirik safar tashkil etgan bo‘lsa, bu safarlar ham ko‘p marta Qoraqo‘yinli hukmdorlarining itoatsizligi sababli oxiriga yetmay qoldi. Shohruh ilk ikki safarda maqsadlariga to‘la erisha olmadi, ammo oxirgi safarda esa, Qoraqo‘yinli hukmdori Iskandar va keyinchalik Jahongir ham Shohruhning ustunligini qabul etishga majbur bo‘ldi. Shohruh bu safarlar davomida na Oqqo‘yinli, na Usmonlilar bilan qarama-qarshi kelmadi. Chunki har ikki davlat ham Shohruhning hukmini, ya’ni uning noibi ekanliklarini tan olgan edilar. Shu sababdan ushbu asrning birinchi yarmida Sharqning lideri, temuriylar hukmdori Shohruh edi. Usmonli hukmdorlari sharqdagi musulmon davlatlari bilan ijobiy

aloqalar o‘rnatishga intilganlar. Buni isbotlab beradigan dalillardan biri usmonlilar davrida yashagan asl ismi Mehmet, taxallusi esa Me'ali bo‘lgan adib tomonidan tayyorlanib 1474-yilda Fotih Beyga taqdim etilgan "Hunkarnoma" nomli asardir. Ushbu asarda Shohruh Mirzo va o‘g‘li Boysung‘ur Mirzo yuksak ehtirom bilan tilga olinadi va Murod II ning Shohruhga xizmat qilishlari uchun eng sara 40 askarlarini, elchilari va sovg‘a-salomlar bilan birga Hirotga yuborganligi keltiriladi. Ushbu asarda yana qayd etilishicha Shohruh ham ushbu elchilarni juda iliq kayfiyatda qarshilaydi va ular uchun Hirotda ziyofatlar tashkil etadi. Shuningdek, asarda Boysung‘urning o‘limiga bag‘ishlab yozilgan she'r ham bitilgan bo‘lib, unda chuqur qayg‘u ifodalanadi va Boysung‘urning xattotlik va naqqoshlik kabi hunarlari maqtov bilan tilga olingandi[17]. Ammo 1447-yilda Shohruhning vafoti haqidagi xabarning kelishi sharqiy o‘lkalardagi kuchlar muvozanatini o‘zgarishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Yaşar Yücel. XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar II. Belleten, XXXVII, 146, (1973), s.182; İsmail Aka, Timur ve Devleti, Ankara 1991, S.21.
2. Halil Eldem. Meskukat-ı Osmaniye. 1334, nr. 88-91.
3. M.Neşri. Neşri Tarihi II, haz. M.Altay Köymen, Ankara 1984, S.54.
4. Yılmaz Öztuna. Büyük Türkiye Tarihi. C.II, İstanbul 1977, S.380.
5. Feridun Beg, Münşeat-ı Selatin, I, İstanbul 1950, S.150.
6. Feridun Beg, a.g.e., S.151.
7. Feridun Beg, a.g.e., S.154
8. Feridun Beg, a.g.e., S.152
9. İsmail Aka. Mirzâ Şâhrûh ve Zamanı, Ankara 1994, S.144
10. Feridun Beg, a.g.e., S.160-161
11. Aka, Mirzâ Şâhrûh ve Zamanı, a.g.e., S.118.
12. Öztuna, a.g.e., S.402.
13. Feraid-i Gıyasi, Fatih Ktb., nr.4012, 462b-465b
14. Aka, Mirzâ Şâhrûh ve Zamanı, a.g.e., S.145.
15. Şevkiye İnalcık. İbn Hâcer'da Osmanlılara Dair Haberler III. DTCF Dergisi, VI, 5, (1948), 522; Öztuna, a.g.e., S.403.
16. İsmail Aka. Şâhrûh'un Azerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri. X.Türk Tarih Kongresi, C. III, (Ankara, 1991), S.1081-1086.
17. Z.Velidi Togan. Baysungur. İ.A, MEB, C.II, İstanbul 1970, S.536

UO'K 94(575.1) (092)

BOBUR DIPLOMATIK MUNOSABATLARINING TARJIMALARDA AKS ETISHI

A.I.Musayev, PhD, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. *Bugungi kunda diplomatiya sohasini rivojlanishi va yuksallikka erishuvi ko‘p jihatdan o‘tgan davrlardagi diplomatik munosabatlar tajribasini qo‘llashimizga hamda tajribali diplomatlarni ish tajribalarini chuqur o‘rganishimizga ham bog‘liq, albatta. XVI asrda buyuk davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur Hindistonda Boburiylar davlatini poydevorini qo‘yib, barpo etish jarayonida diplomatik munosabatlarga alohida ahamiyat bergani, bu uni katta tajriba egasiligi, diplomatik munosabatlarni mustahkam yo‘lga qo‘ya olishiga turtki bo‘lgan.*

Kalit so'zlar: *Tarjima, diplomatiya, diplomatik, elchi, munosabatlar, adekvat, kalkalash.*

Аннотация. *В наши дни развитие и процветание сферы дипломатии во многом зависит от применения опыта дипломатических отношений прошлых эпох, а также от глубокого изучения практической деятельности опытных дипломатов. В XVI веке великий государственный деятель Захириддин Мухаммад Бабур, заложивший основы государства Бабуридов в Индии, придавал особое значение дипломатическим отношениям, что свидетельствует о его большом опыте и способности наладить прочные дипломатические отношения.*

Ключевые слова: *Перевод, дипломатия, дипломатический, посол, отношения, адекватный, перевод.атические связи.*

Abstract. *Nowadays, the development and success of the field of diplomacy largely depend on applying the experiences of past diplomatic relations and thoroughly studying the practices of experienced diplomats. In the 16th century, the great statesman Zahiriddin Muhammad Babur, who*

laid the foundation of the Mughal Empire in India, attached great importance to diplomatic relations, which demonstrates his vast experience and ability to establish strong diplomatic ties.

Keywords: *Translation, diplomacy, diplomatic, ambassador, relationship, adequate, translation.*

Xaqiqiy diplomat bo‘lish va bu sohada ish yuritish uchun faqat bilim va tajriba, chet tillarni bilishgina yetarli deb bo‘lmaydi, buning uchun avvalo insonda barcha bilimlar bilan birgalikda tug‘ma talant ham bo‘lishi kerak. Eng muhimi, shundaki diplomat haqiqiy vatanparvar, o‘z xalqi, o‘z yurtining chinakam fidoyi insoni bo‘lishi bu diplomat uchun juda muhimdir. Bizga ma’lumki, milliy davlatchiligimiz necha ming yillik qadimiy tarix va madaniyatga boydir. Buning barobarida shuni ta’kidlash ham lozimki, diplomatik munosabatlar tariximizning eng qadimiy sanalariga xos ekanligi aniqlangan. Bizning ajdodlarimiz orasidan mashhur va mohir diplomatlar, elchilar yetishib chiqqani haqida ko‘plab tarixiy ma’lumotlar mavjud.

Bugungi kunda diplomatiya sohasini rivojlanishi va yuksallikka erishuvi ko‘p jihatdan o‘tgan davrlardagi diplomatik munosabatlar tajribasini qo‘llashimizga hamda tajribali diplomatlarni ish tajribalarini chuqur o‘rganishimizga ham bog‘liq, albatta. XVI asrda buyuk davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur Hindistonda Boburiylar davlatini poydevorini qo‘yib, barpo etish jarayonida diplomatik munosabatlarga alohida ahamiyat bergani, bu uni katta tajriba egasiligi, diplomatik munosabatlarni mustahkam yo‘lga qo‘ya olishiga turtki bo‘lgan desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu buyuk humdor va mohir diplomat hayotiga nazar solib, uning diplomatik qobiliyati teran, mantiqan yuksak ekanligi va bu sohada olib borgan muzokara, majlis, suhbatlari asosan ijobiy yakun topilganligini qayd etish mumkin.

“Boburnoma”da Boburning yuksak diplomatik mahoratidan ma’lumot beradigan ko‘plab lavhalarga duch kelamiz, bularni barchasida Bobur yuksak diplomatik mahoratga ega ekanligini anglab yetamiz. Bobur Hindistonda muhoraba chog‘ida ko‘plab diplomatik to‘siqlarga duch kelgani, lekin Boburning yuksak odamiylik va insonparvarlik tamoilida diplomatik munosabat asnosida noziklik jihatlarini ayrim tasvirlarda ko‘rish mumkin. Masalan, Xisravshoh, Boqi Chag‘oniyoniy, Muhammad Sharif munajjim, bir necha hind harbiy sarkardalari, rojalari Boburga qarshi kurashganlar va ko‘p ochiq diplomatik siyosat yurgizgan bo‘lsalar-da, ularni joniga ozor bermay mol-mulklari, ahlu ayollari va lashkarlari bilan boshqa yurtlarga ketishlariga ijozat berganligi ham Boburning mard hamda diplomat inson ekanligidan dalolat beradi.

Xaqiqatan ham, Boburning diplomatik munosabatlari hamisha ham muvaffaqiyatli natijaga erishavermagan, shu asnoda bizga ma’lumki, Hindiston diyoridagi mahalliy shart-sharoitning murakkabligi, hind xalqining urf-odati va qadriyatlarini boshida yaxshi anglab yetmaganligi hukmdorga qiyinchiliklarga duch kelishiga sabachi bo‘lgan. Shunday bo‘lsa-da, maqsadga erishish uchun ayrim vaqtlarda murosasozlik siyosatini olib borishga hamda ma’lum darajada ortga chekinish ham kerak bo‘lganki, bu galdagi zafarlarga imkon yaratfgan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Bobur Hindiston xalqining tarixi, etnografiyasi, madaniyatini chuqur o‘rganadi, natijada tog‘ oralig‘dagi viloyatni qattiqqollik bilan bo‘ysundirishni ma’qul ish deb, bilmaydi va bu masalada mantiqiy xulosa chiqaradi. Shu zaylda dushmanlari bo‘lgan afg‘onlar masalasiga kelsak, bunda Bobur o‘z siyosiy strategiyasiga ega bo‘lib, uni qo‘llab-quvvatlaydi. Muhoroba jarayonida mag‘lub bo‘lgan Dehliy sultonlikning ukasi Muhammad Lo‘diy afg‘onlarni birlashtirish istagida bo‘lgan bir vaqtda, Bobur o‘z hohshi bilan bo‘ysungan afgon beklari va boshqa sarkardalardan hurmat va e’tiborini ayamadi. Ularga mansablar berish bilan birga tegishli yer-mulk ham berdi, hamisha hurmatini darig‘ tutmadi. Barcha oila a’zolarini ham e’zozladi.

Boburning Eron davlati bilan munosabatlarini tahlili jarayonidan, ikki davlat o‘rtasidagi aloqalar do‘stona va xayrixoh tamoyillida bo‘lganligi bizga ma’lum. Professor N. Nizomiddinovning fikriga ko‘ra “1526-yili Xoja Asadning Tahmasp saroyiga elchi qilib yuborganligi va shu yilning o‘zida Eron shohi turkman millatiga mansub Sulaymon nomli vakilining Hindistonga kelganligi bilan tasdiqlanadi. Umuman, Tahmaspning Shaybonixonga bo‘lgan munosabati va uni jangda tor-mor keltirganligi haqida “Boburnoma”da qayta-qayta yozishi, Boburning Xuroson-Turondagi voqealarni zo‘r qiziqish bilan kuzatganligini ko‘rsatadi.

A.Beverij tarjimasida muallif diplomatik munosabatlari adekvat qayta yaratilgan. Tarjimon asliyat matnida keltirilgan voqealar tafsilotini tarjima matnida keng tarzda yoritib berishga uringan. Biroq birinchi jumladagi diplomatik tasvirda biroz semantik va grammatik noqislikka yo‘l qo‘yilgan. Asliyat matnida: “Chun mening sha'nimda bu emas edikim, og‘a-ini va uruq-qayoshtin har necha izoyliq voqi' bo‘lsa, mendin mutanaffir bo‘lg‘aylar” jumlasi “Urge it as he would however, I did not accept his suggestion, because it is against my nature to do an injury to my brethren, older or younger or to any kinsman soever, even when something untoward has happened” (uning taklifini qabul qilmadim, chunki bu mening fe'l-atvorimga yaqinlarimga, yoshi kattaroq yoki yoshroq yoki qarindosh-urug‘larga shikast yetkazish qarshi, hatoki biror ko‘ngilsizlik sodir bo‘lishi mumkin (M.A) deb beriladi. Tarjimon bunday xato talqini bilan matnga putur yetkazish bilan birgalikda, balki mazmunning tamomila teskari tushunilishiga yo‘l qo‘yadi.

V.Tekston tarjimasida: “Since it was not in me to allow my brothers or relatives to suffer from me on account of some breach of etiquette, although Jahangir Mirza and I had formerly had many fallings-out over territory and liege men, this time he had come along with me from our homeland and had taken up the proper stance of brother and servant. Until now he had done nothing to provoke a quarrel” (W.Thackston; 162) (menda odob-axloq qoidalarini buzish, shu boisdan aka-ukalarimga yoki qarindosh-urug‘larimga mendan azob chekishlariga yo‘l qo‘yish odati yo‘q, garchi ilgari Jahongir mirzo bilan o‘rtamizda mulk va xizmatda bo‘lgan kishilar yuzasidan ko‘p kelishmovchilik bo‘lgan, bu safar u men bilan o‘z vatanini tashlab kelgan, uka va xizmatkor maqomida edi. Hozircha u nizo chiqaradigan hech narsa qilgani yo‘q (M.A), deya tarjima qilgan. Uning tarjimasi mazmun jihatidan yuqoridagi ikki tarjimaga nisbatan asliyatga yaqinroq, adekvatroq tarjima bo‘lgan desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Asliyat matnidagi “sababi kudurat bo‘lg‘ay” diplomatik vaziyatni ifoda etuvchi jumla tarjima matnida tushirib qoldirilgan. Lekin mazmun shu holatida ham yaxshi saqlanib qolgan. Bu parchadagi diplomatik jarayonlar ifodasi Bobur va Jahongir mirzo ustida borib, Boburning hayotiy maqsadi Amir Temur saltanatini uning barcha qalamravi (Bobur ijodida qalam tebratish jarayoni)da qaytadan bunyod etish edi. Keltirilgan parchada ham asosiy mazmun shu bilan belgilanadi. Jahongir mirzoning ushbu masalaga bildirgan diplomatik munosabatini bunday baholay olmaymiz.Ushbu tasvir tarjimasida Leyden-Erskin va A.Beverij biroz erkinlik va ijodiylik bilan tarjimaga yondoshgan, shu sabab tarjimada ba'zi nomuvofiqliklarga yo‘l qo‘ygan bo‘lsalar, V.Tekston uni sodda, aniq qayta yarata olgan.

Tarjima jarayonida muallifning tasvir etgan diplomatik vaziyat va munosabatlari his qilinmas ekan, tarjima g‘aliz va tushunarsiz bo‘ladi. Agar tarjimon ijodiylikka berilsa, o‘zi tanlagan so‘zdan foydalanib ketaversa, oqibatda muallif fikrini bayon etuvchi, diplomatik jarayonni ifodalovchi so‘zlar qolib ketsa, albatta, tarjimada tushunarsizlik yuzaga keladi, asliyatda o‘z aksini topgan bu munosabatlar yo‘qoladi natijada muallif mahoratiga putur yetadi. Tarjimon asarni asl mohiyatini o‘zga tiliga o‘girar ekan, har vaqt so‘z tanlash masalasi borasida muammoga to‘g‘ri keladi. Bunday holat esa mutarjimdan matnga har tomonlama jiddiy yondashishni taqazo etadi. Har bir tilning gap tartibi gramatik jihatidan ikkinchi bir tilda o‘zgarishi aniq, lekin ushbu tarjimada ma'no-buzilishiga olib kelmasligi zarur. Matnda berilgan tasvirni asliyat matnidagidek ifoda etish uchun so‘zning tub ma'nosini bildiruvchi sinonimini aniqlash, leksik birliklarning ekvivalent variantlaridan foydalanish aynan qo‘l keladi. Tarjimashunos olim M.Xolbekovning yozishicha: “Teytler bu boradagi talablarni uchta asosiy tamoyil orqali ifodalaydi. 1) tarjima asliyat asarining mazmuni haqida to‘laqonli tasavvur uyg‘otishi kerak, shuningdek tarjimon tomonidan asliyat tili va uning predmeti to‘laqonli o‘zlashtirilgan bo‘lishi shart; 2) tarjima matnidagi yozuv uslubi va usullar aynan asliyatdagidek tarzda o‘girilishi lozim; 3) tarjima xuddi asliyat kabi tabiiy va oson o‘qilishi kerak” .

Ba’zi solnomalarda keltirilgan ma’lumotlarga qaraganda, Bobur Rossiya bilan do‘stona munosabat o‘rnatish fikrida bo‘lgan “…birinchi hind elchisi Moskvaga 1533-yili yetib kelgan. U Bobur nomidan Rossiyaga kelgan musulmon savdogari Husayn Xo‘ja bo‘lib, o‘zi bilan Rossiya hukmdoriga Boburning do‘stlik va birodarlikni taklif etuvchi yorliqini keltirgan. Har qalay yorliq buyuk knyaz Vasiliy Ivanovichga Boburning vafotidan uch yil keyin topshirgan bo‘lishi kerak. Yorliq saqlanib qolinmaganligi sababli solnomachi xabarini tekshirishning imkoni yo‘q” - deb ma’lumor beradi. Agarda Bobur Rossiyadek mamlakat bilan siyosiy-diplomatik munosabatni o‘rnatish niyatida

bo‘lgani, demak u muqaddam ikki mintaqa mamlakatlari o‘rtasida mavjud savdo-iqtisodiy aloqalardan xabardor bo‘lgan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Bizga ma’lumki, Zahiriddin Muhammad Boburga Rossiya bilan o‘zi hohlagan diplomatik munosabatni o‘rnatish nasib qilmagan bo‘lsada, ammo u 1526-1530 yillar mobaynida Hindistonda o‘z saltanatining siyosiy, ijtimoiy, diplomatik va savdo aloqalarini bunyod etish hamda rivojlantirish yo‘lida, nisbatan bir talay davlat manfaatlari uchun ibratli tadbirlarni amalga oshirgan. Nisbatan qisqa vaqt ichida mamlakat ichkarisi va tashqarisida qo‘llagan diplomatik siyosat va islohotlardan tashqari, “Amudaryodan to Bengaliya chegarasi hamda Himolaydan Gvaliordgacha cho‘zilgan katta bir hududda o‘z hukmronligini o‘rnatishga muvaffaq bo‘ldi”.

Zahiriddin Muhammad Boburning mohirona diplomatik siyosatini boburiylar sulolasining davomchilari Humoyun hamda Akbar ham davom ettirganlar. Bu diplomatik munosbatlar har doim o‘z mavqei va o‘rniga ega bo‘lgan.

Xulosa qilib aytganda, Boburning mohirona diplomatik munosabatlari xalqaro miqyosda davlat mavqeini yuksak darajada ekanligini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Qudratullayev H. “Boburning davlatchilik siyosati va diplomatsiyasi”T: “Sharq” 2011.-B.393
2. Эрскин У. Бобур Ҳиндистонда . / Ғ. Сотимов таржимаси /. – Тошкент: Чўлпон, 1995. – Б.105.
3. N.G‘.Nizomiddinov “Buyuk Boburiylar tarixi”(XVI-XIXasr). – T.: “Fan va texnalogiya”, 2012. – B.85-86
4. www.washdiplomat.com
5. https://uz.wikipedia.org/wiki/Diplomatiya

UO’K: 193.4(575.1)

OV QUROLLARINING KELIB CHIQISHI VA IJTIMOIY HAYOTDAGI O‘RNI: TARIXIY MANBALAR ASOSIDA TAHLIL

Z.A.Muxammadov, mustaqil tadqiqotchi, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ov qurollarining kelib chiqishi, rivojlanishi va ularning jamiyat hayotidagi o‘rni tarixiy-tahliliy yondashuv asosida o‘rganiladi. Ov qurollari nafaqat ovchilikda, balki harbiy sohada, marosimlarda va kundalik turmushda ham qo‘llanilganligi ta’kidlanadi. Shuningdek, maqolada Yevroosiyo hududidagi arxeologik va tasviriy manbaalar, jahon va mahalliy olimlar tadqiqotlari orqali ov qurollarining turlari va evolyutsiyasi atroflicha yoritiladi. Qadimgi jamiyatlarda nayza, kamon, arbalet, musket kabi qurollar qanday qo‘llanilgani, ularning madaniyat va harbiy tayyorgarlikdagi ahamiyati ilmiy tahlil etiladi. Ushbu tahlillar orqali ov qurollari tarixshunosligiga oid manbaalarning turlari va ulardan foydalanish usullari belgilab beriladi.*

Kalit so‘zlar: *ov qurollari, harbiy qurollar, tasviriy manbaalar, nayza, kamon, Yevroosiyo, ovchilik tarixi, tarixiy tahlil.*

Аннотация. *В статье рассматривается происхождение, развитие и роль охотничьего оружия в обществе с использованием историко-аналитического подхода. Подчеркивается, что охотничье оружие использовалось не только на охоте, но и в военном деле, в обрядах и в быту. В статье также представлен всесторонний обзор типов и эволюции охотничьего оружия в Евразии на основе археологических и изобразительных источников, а также исследований мировых и местных ученых. Будет проведен научный анализ того, как в древних обществах использовалось такое оружие, как копья, луки, арбалеты и мушкеты, а также его значение в культуре и военной подготовке. В ходе анализа определяются типы источников и способы их использования в историографии охотничьего оружия.*

Ключевые слова: *охотничье оружие, военное оружие, изобразительные источники, копье, лук, Евразия, история охоты, исторический анализ.*

Abstract. *This article studies the origin, development of hunting weapons and their role in society based on a historical-analytical approach. It is emphasized that hunting weapons were used not only in hunting, but also in the military sphere, in rituals and in everyday life. The article also provides a detailed overview of the types and evolution of hunting weapons through archaeological and pictorial sources in Eurasia, and research by world and local scientists. The use of weapons such*

as spears, bows, crossbows, and muskets in ancient societies, their importance in culture and military training, is scientifically analyzed. Through these analyses, the types of sources related to the historiography of hunting weapons and their methods of use are determined.
Key words: *hunting weapons, military weapons, pictorial sources, spear, bow, Eurasia, history of hunting, historical analysis.*

Kirish. Ovchilik insoniyatning ko‘plab jabhalarda jumladan, individual, ma’naviy va madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiy etishida muhim ahamiyat kasb etgan soha hisoblangan. Garchi ovchilik bugungi kunda o‘ziga hos “xobbi” sifatida saqlanib qolgan bo‘lsada tarixgacha bo‘lgan davrda va ilk kishilik jamiyati davrlarida jamiyat hayotida salmoqli o‘ringa ega bo‘lgan faoliyat turi hisoblangan. Ovchilik xo‘jaligini yuritishda eng asosiy vosita bu ov qurollaridir. Ovchilik xo‘jaligida ishlatilgan qurollar universal ahamiyatga ega bo‘lib undan harbiy maqsadlarda, diniy marosimlarda va kundalik turmush tarzida ham foydalanish mumkin bo‘lgan. Mazkur maqolada ov va harbiy qurollarni tadqiq etishda zarur bo‘ladigan manbaalar va ilmiy adabiyotlar yuzasidan ma’lumotlar jamlangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Markaziy Osiyo hududida ov qurollari va harbiy qurollar tarixi yuzasidan tadqiqotlar nisbatan kamroq o‘rganilgan soha hisoblanadi. Tadqiqotlar maxsus olib borilmaganligi va ba’zi darslik va qo‘llanmalar uchun ilmiy hisobotlardan yig‘ilgan ma’lumotlar to‘plamidan iborat holos. Biroq Sobiq Ittifoq olimlari tomonidan Evroosiyo dasht hududlari ov va harbiy qurollari nisbatan mukammalroq o‘rganilgan. Jumladan, rus arxeolog va tarixchi olimlari Litvinskiy B. A. [1] A., Xudyakov Yu.S.[2], Nikonorov V.P.[3], Ivanin M.[4] kabi bir qator arxeolog va etnograf olimlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan. Tadqiqotimizda yakka yoki hammualliflikda tayyorlangan ilmiy monografiyalardan tashqari alohida qurol topilmalariga bag‘ishlangan davriy nashrlar, hisobotlar va maqolalar to‘plamlari materiallaridan ham keng foydalaniladi.

Jaxon tarixida ov va harbiy qurollar tarixini tadqiq qilgan tadqiqotchilardan J. M. Makkinzining (J. M. Mackenzie) tadqiqotlari ov qurollarining tarixi va ularning jamiyatdagi o‘rni[5] ga bag‘ishlangan bo‘lsa, H. L. Blekmorning (H. L. Blackmore) tadqiqotlari ov qurollarining o‘rta asrlar va yangi davrdagi rivojlanishi hususida ma’lumotlarni jamlaydi[6]. Ingliz tarixchilaridan J. Daymond (J. Diamond) - Jamiyatlarning rivojlanishida qurollarning o‘rni xaqida[7] gi tadqiqotlari, T.N. Dyupoyning[8] (T. N. Dupuy) qurollar rivojlanishi va ularning harbiy strategiyalarga ta’siriga bag‘ishlangan ilmiy ishlari, R.E. Akshotning (R. E. Oakeshott) qadimgi va o‘rta asrlardagi qurollarning arxeologik tadqiqotlarda yoritilish masalasi[9] va B. T. Kerining (B. T. Carey) qadimgi Misr, Yunon va Rimdagi ov va harbiy qurollar va strategiyalar[10] to‘g‘risidagi tadqiqotlari mavzuni ilmiy yoritib berishda muhim o‘rin tutadi. Bundan tashqari Ov va harb qurollarning miloddan oldingi 5000 yillik tarixdan milodiy 2000 yillikkacha bo‘lgan tarixiy rivojlanishining entsiklopediyasi[11], J. Kiganning (J. Keegan) ov va harb qurollarning tarixini keng ko‘lamda tadqiq etgan ishlari, K. Omanning (C.W.C. Oman) o‘rta asrlardagi xarbiy strategiyalar va qurollar bo‘yicha o‘tkazgan tadqiqotlari, M. M. Kiinning (M. M. Keen) o‘rta asrlardagi ov va harbiy qurollar va urushlar to‘g‘risidagi tadqiqotlari A. Uilyamsning (A. Williams) o‘rta asrlardagi metallurgiya va qurollarning rivojlanishi hamda I. Xonning (Iqtidar Alam Khan) Hindistondagi ov va harbiy qurollarning tarixi tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani tayyorlash jarayonida tarixiy-tahliliy, taqqoslama, sistemali yondashuv hamda manbashunoslik usullaridan foydalanildi. Tarixiy-tahliliy yondashuv orqali ov qurollarining kelib chiqishi va ularning ijtimoiy hayotdagi o‘rni vaqt va makon nuqtai nazaridan o‘rganildi. Taqqoslama metodi yordamida turli davrlar va hududlarda qo‘llanilgan ov qurollari o‘zaro solishtirildi. Sistemali yondashuv esa mavzuga oid faktlarni mantiqiy izchillikda o‘rganishga imkon berdi. Shuningdek, arxeologik topilmalar, tasviriy manbalar, yozma tarixiy hujjatlar va ilgari chop etilgan ilmiy tadqiqotlar asosiy manba sifatida tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Ov kamonidan foydalanishning birinchi dalillari miloddan avvalgi 1397 yilga to‘g‘ri keladi. Fir’avn Tutmos IV sarkofagi rel’efli tasvirlarida aniqlangan. Ushbu tasvirda fir’avn kamon vositasida ov qilayotgan sahna aks ettirilgan. O‘sha davrlarda shu kabi kamonlardan Misr, Falastin va Suriya ovchilari keng foydalangan. Ossuriya rasmlari va freskalarida aravadan kamon bilan arslon ov qilayotgan Ashshurbanipal sahnalari tasvirlangan. Kamon tasvirlari Xitoyda

Xan sulolasi davrida (mil. avv. 206 – milodiy 220 y) saroy ustunlariga tushirilgan o‘yma naqshlarda uchraydi.

"Nayza" atamasi dastlab "sanchqi" atamasi bilan sinonim edi, ammo XVII asrdan boshlab u uzun dasta va kichik uchli nayzaga nisbatan qo‘llanila boshlandi. Ov quroli sifatida foydalanilganda, sanchqi cheklangan imkoniyatlarga ega edi, ammo uning yordami bilan ovchi uzoq quv-quvlardan charchagan o‘ljani bir zarba bilan harakatsizlantirishi mumkin edi. nayzaning uzunlik o‘lchami 4-6 metr, og‘irligi esa taxminan 1,5 kilogramm edi.

O‘qotar qurollar XV asrning ikkinchi choragida ovda keng qo‘llanila boshlandi. Shunday qilib, 1535 yilda Neapolda Pablo del Fukar tomonidan shaxsiy qurollarga bag‘ishlangan "Arbaletlar, mushketlar va arkebuslar" nomli ov qurollari haqidagi birinchi kitob bitildi. 1583 yilda Klod Gucher o‘zining "Ov shavqi" she'rida yovvoyi o‘rdak, bug‘u va yovvoyi cho‘chqalarni arkebus bilan otish usullarini tasvirlab bergan. Jost Amman va Stradanusning eskizlari asosidagi gravyuralarda o‘ljaga piyoda yaqinlashganini va miltiqdan o‘q uzgani tasvirlangan. Ko‘llardagi sevimli nishon suv qushlari bo‘lib qoldi, ammo bu holda maxsus o‘qitilgan ovchi it kerak edi. XV asrning o‘rtalariga kelib, chaqmoqtoshli qurollar shunchalik yasvlganki, ular bilan uzoq masofada uchayotgan qushlarni o‘ldirishi mumkin edi.

Antik va o‘rta asrlar davrida butun Evroosiyoda ko‘chmanchi, dasht madaniyati keng tarqaladi. Ushbu madaniyatning eng muhim elementlaridan biri – ovchilik hisoblanar edi. Insoniyat jamiyatining paydo bo‘lish davridan boshlab ovchilik turli xalqlarning hayoti va madaniyatida asosiy o‘rinni egallagan. Bu ayniqsa Evroosiyo ko‘chmanchilari uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Ovchilik asrlar davomida qadimgi an'analarni saqlab kelgan, ularning ildizlari uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Iqtisodiyotning rivojlanishi bilan qadimgi jamiyatlarda dehqonchilik mahsulotlari muhimroq rol o‘ynay boshladi. Miloddan avvalgi II ming yillik boshlarida Evroosiyo dashtlarida ko‘chmanchi chorvachilikka asta-sekin o‘tila boshlandi. Bu davrda ovchilik nafaqat qo‘shimcha oziq-ovqat manbai sifatida, balki yoshlarni harbiy hayotga tayyorlashning asosiy mashg‘ulotlaridan biriga aylangan. Shuni ham unutmaslik kerakki, ko‘chmanchilarning ovqat ratsioniga turli sut mahsulotlari, hayvonlarning go‘shti bilan bir qatorda ovda qo‘lga kiritilgan yovvoyi hayvonlar, dehqonchilik va yig‘im-terim mahsulotlari ham kirgan.

Ot minib ov qilishning ahamiyati haqida gap ketganda, birinchi navbatda yilqichilikning rivojlanishi bunda asosiy omil bo‘lganligini ta'kidlash kerak. Olimlar Zaybert V.F. va Nurumova T.M. larning fikriga ko‘ra, yilqichilikning vatani va otlarning dastlabki xonakilashtirilishi Volgabo‘yi va Qozog‘istonning dashtli hududlaridir. Eneolit davri Botay madaniyatidan, ya'ni miloddan avvalgi V ming yillikdan boshlab ovchi qabilalari otlarning odatlarini o‘rganib, ularni minishga o‘rgatgan. Faqat yovvoyi otlar muhitida yashovchi ovchi qabilalari yilqichilikni o‘zlashtirishga muvaffaq bo‘lgan. S.G. Klyashtorniyning fikricha, Jez davri madaniyati – otchilar madaniyatidir. Otlarning Evroosiyo dashtlarining tabiiy-iqlim sharoitlariga eng yaxshi moslashuvchanligi yilqchilikning rivojlanishiga va natijada ishlab chiqarish xo‘jaligining alohida turi bo‘lgan ko‘chmanchilikka olib keldi. Karl Yaspersning fikriga ko‘ra, "Otdan foydalanish" insonni odatdagi erlardan uzib, uzoq masofalarga va harakat erkinligining ochilishiga sabab bo‘ldi".

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida aytish mumkinki, ov va harbiy qurollar tarixshunosligi asosan birlamchi va ikkilamchi turdagi manbalarga bo‘linadi. Ularga arxeologik topilmalar, etnografik buyumlar, qadimgi ov va harbiy qurollari tasvirlari tushirilgan tasviriy san'at va o‘yma naqshlar hisoblansa ikkilamchi manbalarga tarixiy moddiy va yozma manbalarni o‘rganish orqali jamlangan monografiya, maqola va jamlanmalar misol bo‘la oladi. Ushbu manbalarni umumlashtirgan va qiyosiy tahlil qilgan holda mavzu yuzasidan qo‘yilgan maqsadga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Литвинский Б. А. Сложносоставной лук в древней Средней Азии (К проблеме эволюции лука на Востоке) // Советская археология. № 4. М.: Наука,1966. С. 51–69.

2. Худяков Ю. С. Вооружение центрально-азиатских кочевников в эпоху раннего и развитого средневековья. — Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1991. — 192 с. ; Вооружение средневековых кочевников Южной Сибири и Центральной Азии. — Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1986. — 272 с.)

3. Никоноров В. П. Сасанидские боевые рельефы и происхождение темы конной дуэли на пиках прокламативном искусстве доисламского Ирана // Археологические вести. № 29 (2020). Санкт–Петербург, 2020.

С. 220–243.; «Свистящие стрелы» Маодуня и «Марсов меч» Аттилы: Военное дело азиатских хунну и европейских гуннов. — СПб.: Петербургское Востоковедение; М.: Филоматис, 2004. — 320 с.

4. О военном искусстве при Чингиз-хане и Тамерлане. Алматы, 1998. С. 154.

5. Krüger G. History of hunting Zurich Open Repository and Archive University of Zurich University Library Strickhofstrasse 39. - Berlin: De Gruyter Oldenbourg. 2021. -P. 555-570.; Marvin G., Wild K. Contesting the Animal in Hunting. In Killing Animals, The Animal Studies Group (ed.), 10–29. Urbana, IL and Chicago, IL: University of Illinois Press, 2006; Fenske L. Jagd und Jäger im frühen Mittelalter. Aspekte ihres Verhältnisses. In Jagd und höfische Kultur im Mittelalter , Werner Rösener (ed.), 29 – 94. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1997, 36.; MacKenzie J. M. The Empire of Nature Hunting, Conservation and British Imperialism. Manchester University Press. Altrincham Street, Manchester Ml 7JA, UK. 1988. –P.589.

6. Blackmore H. L. Hunting Weapons: From the Middle Ages to the Twentieth Century. Dover Publications; Dover edition (March 31, 2000). –P. 480. https://a.co/d/ccw7VZh

7. Diamond J. Guns, Germs, and Steel. W. W. Norton & Company; First Edition (April 1, 1999). –P. 480. https://a.co/d/gpyA1IW

8. Dupuy T. N. The Evolution of Weapons and Warfare. Grand Central Publishing (March 22, 1990). –P. 360. https://a.co/d/08C0Fkx

9. Oakeshott R. E. The Archaeology of Weapons. Dover Publications (October 18, 1996). –P. 400. https://a.co/d/6vqxof1

10. Carey B. T. Warfare in the Ancient World" Penn & Sword Books; Illustrated edition (December 1, 2005). –P. 224. https://a.co/d/gfXZfzv

11. Weapons: An International Encyclopedia from 5000 BC to 2000 AD**.** Weapons: An International Encyclopedia from 5000 BC to 2000 AD". Diagram Group. **–**P. 336. https://a.co/d/6CRj875

UO'K 9

MIYONQOL MIKROVOHASINING TABIIY GEOGRAFIK TASNIFI

G.S.Norkulova, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Manbalarda Miyonqol hududi Ishtixon, Sog'arj, Ofarinkent, Dahbed kabi muhim strategik ahamiyatga molik qadimiy shaharlarga ega bo'lib, ular o'z davrida vohaning ma'muriy, iqtisodiy, savdo-hunarmandchilik va madaniy markazlari hisoblanganligi ta'kidlanadi. Ushbu maqolada Miyonqol vohasining geografik tasnifi, hududiy joylashuvi va strategik ahamiyati haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Zarafshon, Miyonqol, Ofarinkent, Sog'arj, Ishtixon, Oqdaryo, Qoradaryo.*

Аннотация. *В исторических источниках отмечается, что территория Миёнкола включала такие древние города, как Иштихан, Соғарж, Офаринкент и Дахбед, обладавшие важным стратегическим значением. В своё время эти города выступали в роли административных, экономических, торгово-ремесленных и культурных центров данного оазиса. В статье представлены сведения о географической классификации Миёнқольского оазиса, его территориальном расположении и стратегической значимости.*

Ключевые слова: *Зеравшан, Миёнкол, Офаринкент, Соғарж, Иштихан, Акдарья, Карадарья.*

Abstract. *Historical sources indicate that the Miyonkol region encompassed ancient cities such as Ishtikhan, Sogharj, Ofarinkent, and Dahbed, all of which held significant strategic importance. In their time, these cities served as administrative, economic, trade-craft, and cultural centers of the oasis. This article presents information on the geographical classification, territorial location, and strategic significance of the Miyonkol oasis.*

Key words*: Zarafshan, Miyonkol, Ofarinkent, Sogharj, Ishtikhan, Akdarya, Karadarya.*

Kirish. O'zbekiston hududida ko'plab tarixiy arxeologik mikrovohalar mavjud bo'lib, ularning o'rganilishi turlicha. Xususan, arxeologik izlanishlar va yozma manbalar asosida o'rganilgan hududlar ko'p, lekin hali hanuz o'rganilish darajasi miqyoslariga ko'ra ochilmagan joylar mavjud. Samarqand viloyatida joylashgan Miyonqol hududi ham tarixan hali to'liq ochilmagan hududlardan biri bo'lib, tarixga nazar tashlasak tarixiy jihatdan kam o'rganilgan joylardan biri hisoblanadi.

Tahlil va natija. Zarafshon daryosi Samarqand shahrining shimoli – sharqida Cho'ponota tepaligi yonidagi suvayrig'ich(to'g'on)dan ikki irmoqqa bo'linadi. Shimol tarafidagi irmoq Oqdaryo, janubidagi esa Qoradaryo deb ataladi Oqdaryoning uzunligi 130 km ni, Qoradaryoniki esa 127 km.ni

ular orasidagi orolning eng keng nuqtasi Qoradaryoning chap qirg‘og‘ida joylashgan Dovul qishlog‘i hududiga to‘g‘ri kelib, 15 km. ni tashkil etadi. Bu ikki irmoq hozirgi Navoiy viloyatining Xatirchi tumani hududida yana birlashadi. Hozirgi vaqtda bu hududda Samarqand viloyatining Oqdaryo va Ishtixon tumanlarini hamda Kattaqo‘rg‘on tumanining sug‘orma dehqonchilikka asoslangan eng asosiy hududi joylashgan bo‘lib, Orolning uzunligi 100 km.dan ortiq, kengligi 15 km, maydoni esa 1200 kv.km. dir [1].

Bu joy tarixiy manbalarda Zarafshon vodiysining eng obod, hosildor, dehqonchilik madaniyati yuksak rivojlangan hududi sifatida qayd etib kelingan [2].

Qadimda Sug‘d-Sug‘diyona deb atalgan o‘lkaning asosiy shaharlardan Samarqand atrofida xususan, Zarafshon daryosining irmoqlari Oqdaryo va Qoradaryo oralig‘ida joylashib, Samarqand Sug‘di, Nim Sug‘da (Yarim Sug‘d), Sug‘di Xurd(Kichik Sug‘d) nomlari bilan ma’lum bo‘lgan bu hudud o‘zining go‘zal tabiati, orasta tumanlari, mehmondo‘st xalqi bilan tarixda o‘ziga munosib iz qoldirgan [3].

Abulfazl Muhammad Samarqandiy “Qandiya” (“Kichik Qand”) kitobida “Samarqand atroflarida joylashgan kasabalar qatoriga Kesh, Naxshab, Ishtixon va Sog‘arjlar kirib, bu shaharlar qadimda Sug‘d davlati tasarrufida bo‘lgan va hozirda qaytadan qad rostlab, Samarqandga bo‘ysunadilar” [4] degan ma’lumot keltiriladi.

Abu Hafs Najmiddin Umar Nasafiy Samarqandiyning “Qandiya” kitobida Sog‘arj qal’asi va u yerda tug‘ilib o‘sgan Burhoniddin Sog‘arjiy to‘g‘risida quyidagi ma’lumotlar keltiriladi: “Shayx Burhoniddin Sog‘arjiy xalifa Umar ibn al-Xattob (584-644 yillarda yashagan) naslidandur. Ul kishining Sog‘arjiy deb nomlanishining sababi shulki, VIII asrda islom lashkarlari Samarqand viloyatiga yetib kelganlarida, Sog‘arj qal’asi Samarqand va Buxorodan keyingi eng katta qal’a bo‘lgani uchun u tomonga qarab yurish boshlashadi hamda qal’ani qamal etishadi. Biroz vaqtdan so‘ng uni egallaydilar va qal’ani boshqarishni Hazrati Shayx Sog‘arjiyning o‘sha zamonlardagi ajdodlariga topshirishadi” [5].

Abu Tohirxoja Samarqandiy o‘zining “Samariya” asarida “Zarafshon (Ko‘hak) daryosining shimol tomondagi yerlar ikki bo‘lakdir. Birinchisi suvloq, ikkinchisi dashtlik, suvloq bo‘lagi boshdan oyoq Ko‘hak daryosiga tutash bo‘lib, u ham ikkiga bo‘linadi. Kunchiqardagi bo‘lagini Sug‘udi Kalon tumani Kunbotardagi yarmisini Ofarinkent tumani deb ataydilar” [6].

Abulkarim as-Sam’oniy bergan ma’lumotga ko‘ra, Sog‘arj Samarqanddan besh farsax uzoqlikda joylashgan So‘g‘ddagi qishloq bo‘lib, Ishtixon nohiyasida, So‘g‘dning musaffo havoli katta qishloqlaridan bo‘lib, bu yerdan ilgari va hozir juda ko‘p olim va imomlar yetishib chiqqanlar [7].

Arab tarixchisi Ibn Havqal ham Sog‘arj tarzida zikr etgan bo‘lsa, «Musaxxir al-bilod» va «Boburnoma» asarlarida o‘rta (XVI) asrlarda ham Sog‘arj shaklida qayd etilgan.

“Qandiya” kitobida Ofarinkent shahrining bunyod etilishi to‘g‘risida shunday ma’lumotlar keltiriladi: “Qutayba Samarqand tomon hujum boshlaganda u yerda G‘o‘rak hukmronlik qilar edi. G‘o‘rakning (VII asrning oxiri) Tarxun va Ofarin ismli ikki ukasi bo‘lib, Ofarin eng kenjasi va kambag‘ali edi. Shundan so‘ng, G‘o‘rak Samarqand shahridan chiqib, to‘rt farsax masofada kasabaga asos soldi va uni ukasi Ofaringa tortiq qildi hamda Ofarinkent degan nom berdi. Hozirgi vaqtda ham bu shahar G‘o‘rakning ukasi sharafiga “Ofarinkent” deb yuritiladi”.

Miyonqol va uning atrofidagi tumanlar tavsifi Zahriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida ham keltirib o‘tilgan bo‘lib, unda quyidagicha ma’lumot beriladi: “Samarqandning ham yaxshi tumonoti bor. Ul jumladan, Sug‘d tumani va Sug‘dga payvasta tumanlardur. Boshi Yoryayloq, oyog‘i Buxoro, bir yig‘och (masofa o‘lchov birligi 8 chaqirimga teng) yo‘l yo‘qturkim, kent va ma’mura bo‘lmag‘ay. Andoq mashhurdirkim, Temurbek degandurkim: mening bir bog‘im borkim, tuli(uzunligi) o‘ttuz yig‘ochtur.

Amir Temur davriga kelib o‘lkada so‘fiylik ta’limoti shakllandi va Temur tomonidan Naqshbandiya ordeni tashkil etildi. Natijada bu yerda Naqshbandiylik ta’limoti rivojlana bordi. Naqshbandiya tariqatining XV asrdagi rahbari Xo‘ja Ahror bo‘lgan. Uning eng yaqin o‘quvchilaridan biri Muhammad Qozi bo‘lib, u o‘z davrining o‘qimishli kishisi, Koshg‘arda, Farg‘onada, Toshkentda yashagan. Uning o‘quvchilaridan Farg‘onada Xo‘ja Ahmad Sayid Jaloliddin Kosondir. Keyinchalik

O‘rta Osiyoda so‘fizmning ko‘zga ko‘ringan namoyondasiga aylangan va Mahdumi A’zam nomi bilan mashhur bo‘lgan.

Miyonqol Buxoro xonligida Shayboniylar, Ashtarxoniylar va Mang‘itlar sulolasi davrida ham ijtimoiy-siyosiy jihatdan markaziy viloyatlardan biri sanalgan.

Aholi yashash joyining geografik xususiyatiga qarab tasniflash holatini Muhammad Amin Buxoriyning asarida ham kuzatish mumkin. Xususan, muallif Buxoro shahrida yashovchi xalqqa nisbatan shahriy, Miyonqol atrofida yashagan aholiga esa sahroyi atamasini qo‘llagan.

Ofarinkent (Pirimkent)- ba’zan Firinkent deb ham ataganlar. Ofarinkent VII asrda G’urakning ukasi Ofarin nomiga qurilgan va unga tortiq qilinib shu yerga hokim etib tayinlangan.

Ofarin ko‘chib kelib joylashganda, bu joyda ma’lum kohin boshchiligidagi zardushtiylarning ibodatxonasi bo‘lib, Ofarin ularning himoyasiga chekingan. Bu yerdagi ikki tepalikni o‘zgacha birlashib ketganligi shundan dalolat beradiki, Samarqanddagi ixshidlar hukmdori G‘o‘rak bu yerda ibodatxona va saroyni topgan. Aynan shu ibodatxona janubiy tepalikda joylashgan bo‘lib, bu tepalikning ostidan muqaddas “Chilota” bulog‘i oqib chiqqan. Mazkur tepalikning shimoliy yonbag‘rida G‘o‘rak qal’ani qurdirib, ukasi Ofaringa tortiq qilgan.

X asrga oid bo‘lgan “Hudud ul-olam” asarida Ofarinkent “Farnkas” shaklida berilib, Zarafshon daryosi bilan Ishtixon oralig‘ida joylashganligi ko‘rsatiladi.

1512 yilda Shayboniylar bilan bo‘lgan jangda Bobur Mirzo mag‘lubiyatga uchrab, Samarqanddan quviladi. Shundan so‘ng, Movorounnahr shayboniyzodalar o‘rtasida taqsimlanadi. Zarafshon vodiysining o‘rta qismi Miyonqol va Nurota Jonibek sulton hamda uning o‘g‘illariga tegadi. Jonibek sultonning o‘zi Karmanada, Ofarinkentda esa uning o‘g‘li Iskandar sulton joylashadi va u Ofarinkent tumanini otasining vafotigacha 935 hijriy (1529)yilgacha boshqaradi. “Abdullanoma” (“Sharafnomayi shohiy”) asarining muallifi Hofiz Tanish al-Buxoriy Miyonqol hududidagi Ofarinkentni viloyat sifatida ta’riflab, uni “Iskandarnishonxon Abdulfath Iskandar Bahodirxon” boshqarganligi to‘g‘risida ma’lumot beradi.

Biz manbalarni o‘rganish orqali shuni bilib olamizki Ofarinkent viloyati- Oqdaryo va Qoradaryo hosil qilgan orolning yuqori qismida joylashgan. Bu hudud dastlab “Nim Sug‘da” yoki “Sug‘di Xurd” deb atalgan va Shayboniylar davridan boshlab Ofarinkent nomini olgan”. Ofarinkent shahrining mavqeyi dastlab IX-XI asrlarda, so‘ngra Shayboniylar davrida (1500-1599) o‘zining yuqori cho‘qqilariga ko‘tarilgan va XVI asrdan boshlab o‘z nomini butun tumanga bergan. Ofarinkent VIII asr boshlaridan to XVIII asrning o‘rtalarigacha ma’lum tanazzullar va rivojlanish bosqichlarini o‘z boshidan kechirib, qariyb ming yil davomida shahar sifatida mavjud bo‘lgan.

1841-1842 yillarda tabiatshunos A. Leman ishtirokida Buxoroga ilmiy ekspeditsiya uyushtirgan M.M. Solovev o‘zining esdaliklarida Miyonqol to‘g‘risida quyidagi ma’lumotlarni keltiradi: “Kattaqo‘rg‘ondan Samarqandgacha bo‘lgan yo‘l bo‘ylab ko‘plab sholi ekilgan maydonlar yastanib yotardi. Bu sholipoyalarga shunchalik suv quyilgan ediki, dastlab Leman bularni hovuzlar deb o‘yladi. Biz yo‘l davomida to‘rtburchak shaklida ekilgan daraxtzorlari, haybatli bog‘-rog‘lari va gullab-yashnagan ekin maydonlari mavjud bo‘lgan o‘zbeklarning ko‘plab qishloqlariga duch keldik. Ekspeditsiya Samarqandga yaqinlashgani sayin Zarafshon daryosining tarmoqlari oralig‘idagi hudud qisqarib borardi. Bu ikki tarmoq (Oqdaryo va Qoradaryo) oralig‘ida ko‘plab bog‘lar va madaniylashgan qishloq xo‘jalik ekinlari parvarishlanayotgan unumli va hosildor yer maydonlari mavjud edi. Vohaning ba’zi joylarida botqoqliklar va kichik-kichik ko‘llar uchrab, ular qamishzor va boshqa suv o‘tlari bilan qoplangan edi”.

Xulosa. Miyonqolning tarixiy-geografik tavsifi va aholisi to‘g‘risida ma’lumot beruvchi manba’larga tayanib, quyidagilarni xulosa qilishimiz mumkin:

Miyonqol Zarafshon daryosining tarmoqlari Oqdaryo va Qoradaryo oralig‘ida, vodiyning markaziy qismida joylashib, manbalarda geografik qulay, hosildor tuproqli va suv bilan yaxshi ta’minlangan hudud sifatida tilga olingan;

Ba’zi manba va adabiyotlarda voha hududidan tashqarida joylashgan ayrim shahar va mavzelar Miyonqolga tegishli deb ko‘rsatilgan;

Rus tadqiqotchilarining ko‘pchiligi Miyonqolni nafaqat Zarafshon vodiysining, balki butun Buxoro xonligining geografik qulay, unumdor tuproqli, dehqonchilik madaniyati rivojlangan hududi sifatida ta’riflaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Баратов П. Ўзбекистон табиий географияси. Тошкент: Ўқитувчи, 1996 йил. –Б.200.
2. Mulladjonova R, Norkulova G. O‘rta asrlarda Miyonqol yodgorliklari (Ofarinkent misolida).Toshkent-2011. –B.31.
3. Ҳофиз Таниш ал-Бухорий. Абдулланома («Шарафномаи шоҳий»). Иккинчи китоб / Форс тилидан С. Мирзаев ва Ю. Ҳакимжонов тарж. Изоҳлар муаллифи: Б. Аҳмедов. – Тошкент, 2000. –Б.86.
4. Қандия Малая. Перевод, предисловие и примечания В.Л.Вяткина// Справочная книжка Самаркандской области за 1906 год. Вып. VIII.-Самарканд. Изд СОСК 1906 -с 253.
5. Абу Ҳафс Нажмиддин Умар ан-Насафий ас-Самарқандий. Қандия. Форс тилидан таржима, тадқиқот, сўзбоши, изоҳ ва луғатлар муаллифи К.Каттаев- Самарқанд: Суғдиёна, 2004 йил -Б59-60.
6. Абу Тоҳирхўжа Самарқандий. Самария. Тошкент. 2009. –Б.121.
7. Абдулкарим ас-Самъоний. Ал-Ансоб (Насабнома) / Таржимонлар ҳожи Абдулғафур Раззоқ Бухорий, К. Раҳимов. – Тошкент, 2017 // madrasa.uz сайти.

UO‘K 93/94

ABULG‘OZIY BAHODIRXONNING TARIXIY MEROSI

T.G‘.O‘ktamov, talaba, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mashhur Xiva xoni, siyosiy arbob, tarixchi olim, Xorazm tarixnavislik maktabining asoschisi Abulg‘oziy Bahodirxonning tarixiy merosi, “Shajarayi turk” va “Shajarayi tarokima” kabi asarlarining mazmun-mohiyati haqida ma’lumotlar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Xiva xonligi, Abulg‘oziy Bahodirxon, Arab Muhammadxon, Buxoro xonligi, Yangi Urganch, tarixshunoslik maktabi, “Shajarayi turk”, Xorazm tarixi, “Shajarayi tarokima”, turkmanlar tarixi.*

Аннотация. *В этой статье представлена информация об историческом наследии известного хивинского хана, политического деятеля, историка, основателя Хорезмской школы историографии Абулгази Бахадур-хана, содержании таких его произведений, как “Шежере Тюрк” и “шежере тарокима”.*

Ключевые слова: *Хивинское ханство, Абулгази Бахадур-Хан, араб Мухаммад-Хан, Бухарское ханство, новый Ургенч, школа историографии, “Шежере Тюрк”, история Хорезма, “шежере тарокима”, история туркмен.*

Abstract. *This article provides information about the historical heritage of the famous Khiva Khan, political figure, historian scientist, founder of the Khorezm historiography school Abulghazi Bahodirkhan, the content of such works as “Shajarayi turk” and “Shajarayi tarokima”.*

Keywords: *Khiva Khanate, Abulghazi Bahodirkhan, Arab Muhammadkhan, Bukhara Khanate, New Urganch, School of historiography, “Shajarayi turk”, history of Khwarezm, “Shajarayi tarokima”, history of Turkmens.*

Abulg‘oziy Bahodirxon, o‘z zamonasining eng nufuzli tarixchilardan biri sifatida, o‘rta asrlar O‘rta Osiyo tarixini o‘rganishga katta hissa qo‘shgan shaxsdir. U nafaqat tarixshunoslik maktabini asos solgan, balki o‘z asarlari orqali milliy o‘zlikni anglash va tarixiy xotirani qayta tiklashda muhim rol o‘ynagan. Abulg‘oziy Bahodirxonning asarlari, xususan, “Shajarayi turk” va “Shajarayi tarokima” kabi manbalar, nafaqat o‘z davridagi voqealarni yoritibgina qolmay, balki kelgusi avlodlar uchun ham tarixiy meros sifatida ahamiyat kasb etadi.

Mashhur Xiva xoni, tarixchi olim, davlat arbobi, turkiy xalqlar shajarasi yaratuvchisi Abulg‘oziy Bahodirxon 1603-yilning 23-avgustida Xorazmning qadimiy poytaxti Urganch shahrida (Ko‘hna Urganchda) tavallud topgan. Abu’lg‘oziy o‘zining asari “Shajarayi turk”da bunday yozadi: “Urganch viloyatida tarix hijriy ming taqi to‘rtda topushkan yili va asad burji va rabi ul avval oyining o‘n beshinda dushanba kuni oftob birlan barobar tulu qilibmiz” [2. – B. 167.]. Abulg‘oziy Xiva xoni Arab Muhammadxon (1602 – 1623)ning to‘rtinchi o‘g‘li bo‘ladi. Arab Muhammadxonning Isfandiyor, Habash, Elbars, Abulg‘oziy, Sharif Muhammad, Xorazmshoh va Afg‘on sulton ismli yetti nafar o‘g‘illari bor edi. Otasi unga Yoyiq qozoqlari ustidan erishilgan g‘alaba munosabati bilan

Abulg‘oziy deb ism qo‘ygan [8.– B. 199.]. Abulg‘oziyxon olti yoshligida onasidan Mehribonu xonim (shayboniy Yodgorxonning avlodi bo‘lmish Jong‘ozi sultonning qizi)dan yetim qoldi, olti yoshidan boshlab otasi tarbiyasiga o‘tgan [4. – B. 217.]. Bu haqida shunday yozadi: “Olti yoshga yetkanda onamiz haq rahmatiga ketdi. To o‘n olti yoshkacha Urganchda ota qo‘linda bo‘lduk” [2. – B. 168.].

Arab Muhammadxon hukmronligining so‘nggi yillarida xon va o‘g‘ilari o‘rtasida toju-taxt uchun kurash boshlanadi. Bu kurashlardan Arab Muhammadxon taxtdan ag‘dariladi. Abulg‘oziy bu haqida shunday yozadi: “Arab Muhammadxonni tutub Habash sulton katig‘a olib borib tururlar. Shul soat otasining ko‘zun oldurdi-da, kishiga topshurub Xevakda o‘rdularig‘a yubordi. O‘zi Asfondiyor sultonni quvalab, Hazorasp bordi... Habash sulton otasini mayub qilg‘ani tarix hijriy ming taqi o‘ttuzda tovuq yilinda erdi [2. – B. 165.].

Keyinchalik, toju-taxt uchun kurash Arab Muhammadxonning o‘g‘illari o‘rtasida davom etadi. Uzoq kurashlar, muxojirliklardan so‘ng, Abulg‘ozixon 1644-yilda Xivada taxtiga chiqadi.

Abulg‘oziy hammasi bo‘lib yigrima yil atrofida xonlik masnadida o‘ltirdi. Lekin boshqa hukmdorlarga o‘xshab huzur halovat topmadi. Umri ko‘proq urush-talashlarda o‘tdi: 1646 – 1653 yillari u Tajan, Bomi baurma (Qizil Arvotning janubi-sharqiy tarafida joylashgan manzilgoh), Atrok va Jurjon turkmanlari bilan urush olib bordi, 1655 – 1662-yillari o‘lkaga vaqti-vaqti bilan bosqin qilib turgan yoyiq (ural)lik rus qozoqlari, qalmoqlar va qozoq ko‘chmanchilari bilan kurash olib borgan. Xonlikdagi o‘zaro urushlarga barxam bergan Abulg‘oziyxon faol tashqi siyosat olib boradi. 1663 – 1664-yillarda bir necha marotaba Buxoro xonligi ustiga yurish qilgan [4.– B. 219.]. Abulg‘oziyxon Buxoroga 6 marta qo‘shin tortadi, Qorako‘lni 2 marta, Karmanani va Buxoroni bir marta egallaydi. Buxoro hukmdori Abdulazizxon bilan to‘qnashgan so‘nggi jangda zafar qozonib, katta o‘ljalar bilan yurtiga qaytadi [1. – B. 31.].

Abulg‘oziyxon hukmronligi davrida ko‘pgina qurilish, bunyodkorlik ishlarini olib borgan. Xon topshirig‘i bilan Vazir qal’asi aholisi Gurlan qal’asi yaqinida tiklangan Kichik Vazir qishlog‘iga ko‘chirgan. Abulg‘ozixon 1646-yilda Urganch arna arig‘ini qazdirgan va uning yaqinida asos solingan qal’aga Yangi Urganch deb nom bergan. Bu yerga Ko‘hna Urganch aholisining bir qismi sal oldinroq – otasi davrida 1616-yilda ko‘chirib keltirilgandi. Biroz o‘tgach, G‘ozobod kanali ham qazilib, uning yaqinida chegara istehkomi sifatida qal’a tiklangan [1.– B. 32.].

Abulg‘oziyxon 1664 yili olamdan o‘tadi. Bu haqida manbalarda bunday yoziladi: “Xon ohir umrida o‘g‘li Anushaxonni podshoh qilib, uzlat ixtiyor qildi va tarix ming yetmish to‘rtda yaratganning oldiga rozi va hushhol bo‘lib qayt muqtazosi bila fano marhalasig‘a rihlat qadamin qo‘ydi” [7. – B. 92.]. Abulg‘oziyxon hammasi bo‘lib oltmish yilu yeti oy umr ko‘rdi.

Abulg‘oziy Bahodirxon tarixda siyosiy arbob sifatidan tashqari, yetuk tarixchi va tabib sifatida nom qoldirgan. 1657-yili Abulg‘ozixon tabobatga oid “Manafi ul inson” (Insonga foydali narsalar) nomli asar yozgan. Kitob 4 qism va 21 bobdan iborat bo‘lib, uning muallifi: “Illatga iloj qilmoqni mo‘tabar kitoblardan jam qilib, ul illatlarni bayon etib, so‘ngra chorasini bayon qildim. Shoyadkim, dardlaridan xolos bo‘lg‘aylar” deb yozgandi [1. – B. 32.].

Abulg‘oziyxondan bizga tarixga oid 2 ta asar yetib kelgan. Bittasi “Shajarayi tarokima” (1658 – 1661-yillar orasida yozilgan) atalib, turkiy qabilalarning, xususan, turkman xalqining kelib chiqishi haqida qimmatli ma’lumot beradi. Asarda barcha turklarning afsonaviy podshosi O‘g‘uzxon va uning avlodi tarixi, shuningdek, turkman urug‘lari (solur, bayondur, taka, yovmut, tevachi, hizr eli, sariq, Ali eli, yozir, ersori va boshqalar) ning kelib chiqishi qisqa tarzda bayot etilgan. “Shajarayi tarokima” Abulg‘oziyxon o‘z so‘zlariga qaraganda, turkman mullalari, shayxlari va beklarining iltimosi bilan yozilgan. Ushbu asarning tanqidiy matni, ruscha tarjimasi, katta ilmiy tadqiqot bilan birga, 1958-yili akademik A. N. Kononov (1906-1986) tarafidan Sank Peterburgda chop etilgan.

Abulg‘oziyxonning ikkinchi asari “Shajarayi tuk” nomi bilan mashhur. Mazkur asarning asosiy qismi 1663 – 1664-yillarda yozilgan. Unda Xorazmning XVI – XVII asrning birinchi yarmidagi ijtimoiy-siyosiy tarixi bayon etiladi.

“Shajarayi turk”ning yozilish sabablari haqida muallifning o‘zi shunday deydi: “…ammo bizning ota-akalarimizning beparvoliki va Xorazm xalqining bevukufliki, bu ikki sababdin, bizning jamoatimizning Abdullohning (shayboniy Abdulaxon II; 1583 – 1598-yillari Buxoro xoni.) otalari (Abulxayrxon; 1528-1568- yilar.) birlan bizning otalarimiz (shayboniy Yodgorxon; XV asr.)

ayrilgan yeridin to bizgacha kelguncha tarixlarini bitmay erdilar. Bu tarixnibir kishiga taklif qiladi deb fikr qilduq, hech munosib kishi topmaduk, zarur bo‘ldi ul sababdin o‘zimiz aytduk”.

Asar qisqa muqaddima va to‘qqiz bobdan iborat.

1. Odam Atodan to turklarning qadimgi xonlaridan Mo‘g‘ulxongacha kechgan hodisalar zikri.
2. Mo‘g‘ulxondan Chingizxongacha bo‘lgan tarix.
3. Chingizxonning tug‘ilganidan to vafotigacha bo‘lgan tarixi.
4. Chingizxonning boshqa o‘g‘illari naslidin bo‘lgan va Mo‘g‘ulistonda podsholik qilganlar zikri.
5. Chingizxonning ikkinchi o‘g‘li Chig‘atoyxon avlodidan Movarounnahr va Qoshg‘arda podsholik qilgan xonlarning zikri.
6. Chingizxonning kenja o‘g‘li ’tuliyxon avlodidan Eronda podsholik qilganlar zikri.
7. Chingizxonning ulug‘ o‘g‘li Jojixon avlodidan Dashti Qipchoqda podshoh bo‘lganlar zikri.
8. Jochixonning beshinchi o‘g‘li Shaybon avlodidan Movarounnahr, Qrim, Qozoq va Turonda xonlik qilganlar, shuningdek Jo‘chixonning o‘n uchinchi o‘g‘li To‘qay Temurxon naslidan Qrim, Qozoq va Movarounnahrda podsholik qilganlar zikri.
9. Shaybon avlodidan Xorazm mamlakatida podsholik qilganlar zikri.

Abulg‘oziyxon asarning 7, 8 va 9-bobining bir qismini (1644-yilgacha bo‘lgan voqealar) yozib ulgurgan xolos. 1 – 6-boblar va 9- bobning davomi (1644 – 1664-yillar voqealari) Anushaxonning topshirig‘i bilan Mahmud ibn mulla Muhammad Urganjiy degan ulamo tarafidan yozilgan. Bu haqida asarda mana bu qayd bor: “Ma’lum bo‘lsin kim Abulg‘oziyxonni jannatmakon bu kitobini tasnif qilib yarmiga yetganda hasta bo‘ldilar. O‘g‘illariga vasiyat qilib tururlarkim, bu kitobni notamom qo‘ymang itmomig‘a sa’yi qiling ul sababdin Abulmuzaffar va –l-Mansur Anushaxon ibn Abulg‘ozixon marxum va mag‘rufiy, bu bandayi bebizoat va kaminayi beistitoat Mahmudiy ibn mulla Muhammad Zamon Urganjiy bo‘lg‘ayman, bu kitobni itmomig‘a yetkur” deb hukm qildilar [4. – B. 219-220.].

Abulg‘oziyxonning bu asari ko‘pgina olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Masalan akademik Fren, Demezon, G.S.Sabluqov, A.N.Kononov, S.I.Ivanov, akademik V.V.Bartold, A.Abrajev, K.Yu.Yusupov, Y.G‘.G‘ulomov, B.Ahmedov kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan [6. – B. 12-13.].

Abulg‘oziyxonning asarlari Sharq tarixchilarining 1800-yillardan boshlab rus va G‘arbiy Yevropa olimlarining ham diqqat e’tiborini o‘ziga torta boshlagan. Asar matni 1825-yili Qozon shahrida akademik Fren tomonidan nashr etilgan. Bu matnga Fren tomonidan lotin tilida so‘zboshi ham yozilgan. 1874-yili asarning fransuzcha tarjimasi Sank Peterburgdagi Sharq tillari institutining professori baron Demezon tomonidan nashr etilgan. Birinchi jildda asar matni, ikkinchi jildda uning fransuzcha tarjimasi berilgan. Birinchi va ikkinchi jildga baron Demezon tarafidan fransuz tilida so‘zboshi yozilgan. U bunday deb yozadi: “Men birinchi jildda Abulg‘oziy Bahodirning “Mog‘ullar tarixi” nomli asarining matnini nashr qilaman. Ikkinchi jildda esa uning tarjimasi va asarga yozilgan sharxdan iborat bo‘ladi”.

Keyinchalik bu “Shajarayi turk” ustida G.S.Sabluqov ish olib borgan. G.S.Sabluqov bu asarni rus tiliga tarjima qilgan. Uning bu tarjimasi 1906-yili Qozonda nashr etilgan.

“Shajarayi turk”, zabardast o‘zbek olimi, akademik B.A.Ahmedov tomonidan o‘zbek tiliga tarjima qilib, Toshkentda nashr etilgan.

Abulg‘oziyxonning “Shajarayi tarokima” asari 1958-yili akademik A.N.Kononov tomonidan rus tilida Leningradda chop etilgan. Bu asar turkmanlarning XVII asrda Buxoro va Eron bilan o‘zaro aloqalarini o‘rganishda g‘oyat boy faktik materiallar mavjudlii bilan qimmatlidir. “Shajarayi tarokima” XVI – XVII asrlardagi turkmanlar tarixini o‘rganishda g‘oyat muhim obida sifatida hozirgacha o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Asar 1898 va 1966-yillarda bir necha marotaba rus tilida nashr etilgan [3. – B. 14.].

Xulosa o‘rnida aytadigan bo‘lsak, Abulg‘oziyxonning hukmronlik davrida Xiva xonligi mustahkamlanib, ichki va tashqi siyosiy barqarorlikka erishishga harakat qilingan. Abulg‘oziy Bahodirxon Buxoro va Eron kabi yirik davlatlar bilan siyosiy va harbiy to‘qnashuvlarga kirishgan, ko‘plab yurishlar uyushtirgan, g‘alabalarga erishgan. Shuningdek, Abulg‘oziy o‘z davrida ilm-fan va tarixga katta e’tibor qaratgan. U tomonidan yozilgan “Shajarayi turk” va “Shajarayi tarokima” asarlari

nafaqat o‘z davrining, balki keyingi avlodlar uchun ham qimmatli manba bo‘lib xizmat qilgan. Ushbu asarlar turkiy xalqlarning kelib chiqishi, shayboniylar sulolasi, Chingizxon avlodlari va Xiva xonligining siyosiy hayoti haqida muhim ma'lumotlarni o‘z ichiga oladi. Bu asarlar hozirda ham davlatchiligimiz tarixi bo‘yicha muhim manbalardan biridir.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mahmudov M., Sheripov U. Xiva xonligi tarixi. – Urganch, 2013. – 136 b.
2. Абулгозий Баходирхон. Шажарайи турк. – Т.: Чулпон, 1990. – 192 б.
3. Абдуллаев О. Хоразмлик тарихчи олимлар. – Урганч, 2007. – 84 б.
4. Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар. – Т.: Ўкитувчи, 1994. – 429 б.
5. Эшов Б. Ўзбекистон давлатчилиги ва бошқаруви тарихи. – Тошкент, 2012. – 456 б.
6. Мунировв. К. Хоразмда тарихнавислик (XVII – XIX ва XX аср бошлари). – Тошкент, 2002. – 192 б.
7. Мунис ва Огахий. Фирдавс ул иқбол. – Т.: Янги аср авлоди, 2010. – 520 б.
8. Матниёзов М. Хоразм тарихи (I жилд). – Урганч, 1996. – 263 б.
9. Худайберганов К. Хива хонлари шажараси. – Хива, 1996.

UO'K 93/94

MARKAZIY OSIYODA SUV MUAMMOSI VA UNING MINTAQAARO HAL ETILISHIGA OID SA'Y HARAKATLAR

Z.B.Qoraboyev, talaba, Namangan davlat universtiteti, Namangan

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mintaqada suvga oid muammolarning tobora ortib borayotgani, bu muammolarning geosiyosiy tus olib borishi, kelib chiqayotgan davlatlararo nizolar, shuningdek mintaqa hududidagi suv manbalari, xususan, daryolar, yirik ko'llar, irmoqlar, Tojikiston va Qirg'iziston hududidagi muzliklar va ularning hozirgi kundagi holati va asosiy masala hisoblanib borayotgan Orol dengizi qurishi ta'sirida vujudga kelayotgan muammolar, ekologik vaziyat keskinlashuvi, sahrolashuv jarayoni va buning oqibatida vujudga kelgan Orol qum muammosi, zaharli tuzlar va aholi salomatligi to'g'risida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Markaziy Osiyo, suv muammosi, O'zbekiston, Tojikiston va Qirg'iziston, suv manbalari, Amudaryo, Sirdaryo, Orol muammosi, Orolqum, BMT.*

Аннотация. *В данной статье рассмотрено возрастающее количество водных проблем в регионе, геополитическая природа этих проблем, возникающие межгосударственные конфликты, а также источники воды в регионе, в частности, реки, крупные озера, притоки, ледники в Таджикистане и Кыргызстане и их современное состояние, а также проблемы, возникающие из-за высыхания Аральского моря, которое считается основной проблемой, ухудшения экологической ситуации, процесса опустынивания и, как следствие, Будет обсуждаться проблема песка на острове, токсичных солей и здоровья населения.*

Ключевые слова: *Центральная Азия, водная проблема, Узбекистан, Таджикистан и Кыргызстан, водные источники, Амударья, Сырдарья, Арольская проблема, Оролкум,*

Abstract. *In this article, the increasing number of water problems in the region, the geopolitical nature of these problems, emerging interstate conflicts, as well as water sources in the region, in particular, rivers, large lakes, tributaries, glaciers in Tajikistan and Kyrgyzstan and their current state, as well as the problems arising due to the drying of the Aral Sea, which is considered the main issue, the worsening of the ecological situation, the process of desertification and the resulting The problem of sand on the island, toxic salts and the health of the population will be discussed.*

Key words: *Central Asia, water problem, Uzbekistan, Tajikistan and Kyrgyzstan, water sources, Amudarya, Syrdarya, Arol problem, Orolqum, UN.*

Kirish. Suv – hayot manbai. Uning qiymati dunyo globallashuvi jarayonida yanada yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Zero, suvsiz hayot yo‘q. Suv tiriklik evolyusiyasiga ham, atrof-muhit, iqlim o'zgarishlariga ham million yillardan buyon beqiyos ta'sir ko‘rsatib kelayotgan obi hayotdir. Shunday ekan, insoniyat uni ko‘z qorachig‘idek asrashi shart. Hozirgi tahlikali zamonda har bir mintaqaning o'ziga xos bir qator muammolari bor Shu bilan birga Markaziy Osiyoda ham suv degan oliy ne'matning mojarosi so'ngi yillarda anchayin keskinlashib bormoqda. Nafaqat Markaziy Osiyo balki butun dunyo miqyosida bu muammo globallashdi. Sovet Ittifoqning 70 yillik hukmronlik

davridan keyin Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlariga og’ir ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy meros qoldi. Ana shulardan biri transchegaraviy va suv muammolaridir. SSSR qulaganiga 30 yildan oshiq vaqt o‘tgan bo‘lsa-da, mintaqamizda chegaraviy muammolar to‘liq barham topgani yo‘q. 1991-yilda SSSR parchalanganidan so‘ng chegara hamda suv bo‘yicha keskinliklar Markaziy Osiyoda bir necha bor mojarolarni keltirib chiqardi.

Asosiy qism. Markaziy Osiyo davlatlarining yangi tarixida davlat chegarasi chizig‘ini huquqiy rasmiylashtirish muammosi alohida o‘rin tutadi. Markaziy Osiyoda suv tanqisligi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar muammoni keltirib chiqaradigan bir qancha muhim omillarni ta'kidlaydi. Iqlim modellari mintaqa daryolari uchun asosiy manbalar bo‘lgan qor qoplami va muzlik eritmasining kamayishi tufayli suv ta'minotining pasayishini taxmin qilmoqda. Bundan tashqari, samarasiz qishloq xo‘jaligi amaliyoti, ayniqsa sug‘orishda, juda ko‘p miqdorda suv iste'mol qiladi. Tuzsizlantirish va suvni qayta ishlash kabi global yechimlarni ko‘rib chiqish mintaqa uchun qo‘llaniladigan potentsial strategiyalar haqida tushuncha beradi. Tadqiqotlar, shuningdek, umumiy suv resurslarini samarali boshqarish uchun Markaziy Osiyo mamlakatlari o‘rtasida mintaqaviy hamkorlik zarurligini ta'kidlaydi. O’zbekiston Respublikasi suv resurslarining asosiy yer ustki oqar manbalari Amudaryo va Sirdaryo daryolarining havzalari bo’lib, ularning jami ko’p yillik oqimi 115,6 km³ ni tashkil qiladi, ulardan Amudaryo havzasida 78,5 km³, Sirdaryo havzasida esa – km³ oqim vujudga keladi. O’zbekistonning suv resurslari Orol dengizi havzasi ega bo’lgan umumiy suv resurslarining faqat bir qisminigina tashkil qiladi, xolos. Bu havzaga Markaziy Osiyoning eng yirik daryolari: Orol dengiziga quyiladigan yer usti oqimining asosiy manbai bo’lgan Amudaryo va Sirdaryo, gidrografik jihatdan shu havzaga moyil bo’lgan va Orol pasttekisligi hududida joylashgan boshqa daryolar ham kiradi. Bevosita O’zbekiston hududida vujudga keladigan suv resurslarining ulushi Amudaryo havzasi bo’yicha 6 foizni, Sirdaryo havzasi bo’yicha 16 foizni, respublika bo’yicha jami oqimning taxminan 8 foizini tashkil qiladi.

O’rta Osiyoning yuza suvlari resurslari o’lkaning iqlim va orografik xususiyatlariga bog’liq holda g’oyat notekis taqsimlangan. Uning deyarli uchdan ikki qismini egallab yotgan bepoyon tekisliklarida oqar suvlar juda kam uchraydi. Tog’lardan bu yerlarga oqib tushadigan ko’pchilik daryolarga, to ularning quyilish joylariga qadar, bironta ham irmoq kelib qo’shilmaydi. O’lkamiz tog’larida sertarmoq daryolar, kattakichik soy va jilg’alar juda ko’p. Tog’larni o’rab olgan tog’oldi tekisliklarida ancha zich bo’lgan sun‘iy gidrografik tarmoqlar mavjud. Ular daryolar, soylar va buloqlardan suv olib, tevarakatrofdagi yerlarga tarqalib ketuvchi irrigatsiya kanallaridan, ariqlardan va shuningdek, zovur hamda kollektorlardan iborat. Tekisliklarda va ayniqsa, tog’oldi tekisliklarida bug‘’lanish jarayoni juda kuchli bo’ladi. Chunki tog’larda hosil bo’lgan suvlar bu yerda sertarmoq irrigatsiya kanallari va ariqlari orqali keng dala maydonlariga yoyilib, ularning katta qismi bevosita suv yuzasidan, tuproq yuzasidan va o’simliklar orqali atmosferaga bug‘lanadi. Hozirgi kunda O’rta Osiyo ko’llari suv resurslaridan xalq xo’jaligining turli sohalari (qishloq xo’jaligi, energetika, baliqchilik, suv transporti va boshqalar) da yanada samarali foydalanish maqsadida ko’plab loyihalar ilgari surilmoqda. Shunday loyihalardan biri 1932-yilda injener M.A.Karaulov tomonidan taklif etilgan. Bu loyihaning afzalligi shundan iboratki, uning amalga oshirilishi natijasida bir yo’la ikki muammoni hal etish mumkin. Aniqroq qilib aytadigan bo’lsak, ko’lning chuqurligi 100-150 metrgacha kamaytirilib, to’g’on buzilishining oldi olinadi va shu bilan birga quvvati 500 ming kvt bo’lgan gidroelektr stansiyasi barpo etiladi. Afsuski, murakkab relef va tabiiy sharoitlar mazkur loyihani hozirgi kunga qadar ruyobga chiqishiga imkon bermayapti. Odatda Orol dengizi havzasi deb ataladigan mintaqani ikkita yirik daryo – Amudaryo bilan Sirdaryo suv bilan ta’minlaydi. Mintaqa tarixida suv resurslari har doim ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy tayanchi bo‘lgan. Orol dengizini birinchi batafsil tekshirgan buyuk olim Les Selanovich Berg o’zining “Orol dengizi” (“Аралская море”,1908) kitobida, orol dengizini dunyoda noyob va eng manzarasi chiroyli va “Dunyoda eng ko‘k osmon tusli” dengiz deb atagan edi.

Orol dengizi 1573-yilgacha Kaspiy dengizi bilan bog‘lanib turgan. Paleontologlar Orol dengizi qirg‘oqlaridan kit, akula va dengizda yashaydigan qizil baliq qoldiqlarini topishgan. 1850-yilda Rossiya buyurtmasi asosida Shvetsiyada qurilgan paroxod Orol dengiziga tushirilgan. 1965-yilgacha Aralsk, Mo‘ynoq, Xo‘jayli, Chorjo‘y o‘rtasida yo‘lovchi va yuk tashuvchi paroxodlar qatnagan. XX

asr o‘rtalarida Orol bo‘yida 10 ta baliq zavodi va baliq konservalash kombinati ishlab turgan, Orol dengizidan yiliga 450 ming sentnergacha baliq ovlangan. 1981-yilda Amudaryoda kema va parom qatnovi to‘xtatilgan. Markaziy Osiyoning osmono‘par tog‘lari, vodiylari va bepoyon cho‘llari ko‘hna shaharlar barpo etilishi, tamaddunlar paydo bo‘lishi, biroq ularning suv yetishmasligi, bog‘lar va sug‘oriladigan yerlar cho‘lga aylanib ketishi oqibatida yo‘q bo‘lib ketishiga ko‘p marta guvoh bo‘lgan. Orol dengizi havzasidagi har qanday tamaddun yashab qolishining asosiy sharti suvdan qay darajada foydalana olgani bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Mintaqada suvdan tejamay-tergamay foydalanishning ekologik oqibatlari nimalarga olib kelayotgani yaxshi ma’lum. Sovet davrida ekologiya ehtiyojlari uzoq vaqt nazar-pisand qilinmay kelgani Orol dengizi qurishiga sabab bo‘ldi. Dunyodagi hajmi jihatidan to‘rtinchi o‘rinda turuvchi ko‘l qurib qolib, o‘rnida 5 million gektarlik yangi cho‘l – Orolqum hosil bo‘ldi. Qurib qolgan dengiz tubidan ko‘tarilayotgan millionlab tonna qum tuz sug‘oriladigan yerlar, aholi salomatligi va tog‘larning muz qoplamasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bundan tashqari, yerlar va suv resurslarining sho‘rlanishi va inqirozga yuz tutishi mintaqadagi mamlakatlar iqtisodiyoti barqarorligiga tahdid solayotgan doimiy muammo bo‘lib qoldi. Tadqiqotlar natijasida Amerika hududida ko’tarilgan tornado changlari tarkibida Orolqum tuzlari topilgan. Bu albatta haqiqiy global muammodir.Orol atroflari aholisi bu muammodan anchayin aziyat chekmoqda.

Dengiz quriganida ifloslantiruvchi moddalar yer yuzasiga chiqib, tuproqqa o‘rnashadi, shu bilan birga havoga tarqaladi. Ushbu ekologik ta’sirlar mahalliy aholi salomatligiga keng ko‘lamli ta’sir ko‘rsatdi. Ko‘pgina kasallik holatlarining ko‘payishi Orol dengizi maydonining qisqarishi bilan bog‘liq. Ifloslantiruvchi moddalardan eng ko‘p zarar ko‘radiganlar: chaqaloqlar va bolalar. Hududda ekalogik muhitning o‘zgarishi chaqaloqlar o‘limining oshishiga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi tashabbusi bilan Orol bo‘yi mintaqasi uchun Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson xavfsizligi bo‘yicha ko‘p tomonlama sheriklik Trast fondi tuzildi. So‘nggi uch yil ichida Orol bo‘yi hududida o‘rmonzor barpo etish maqsadida ikki million gektarga yaqin yer maydoniga suvsizlikka chidamli daraxt ekildi va bu jarayon davom ettirilmoqda. Markaziy Osiyoda ichimlik suvi tanqisligini bartaraf etish uchun quyidagi usullar taklif etiladi: Tuzsizlantirish: dengiz suvini ichimlik suviga aylantirish uchun Kaspiy dengizi bo‘ylab tuzsizlantirish zavodlarini joriy etish. Suvni tejash: qishloq xo‘jaligi va maishiy foydalanishda suvni tejaydigan texnologiyalar va amaliyotlarni ilgari surish. Sug‘orish tizimlarini takomillashtirish: suv yo‘qotilishini kamaytirish va samaradorlikni oshirish uchun mavjud sug‘orish infratuzilmasini yangilash. Yomg‘ir suvini yig‘ish: suv ta'minotini to‘ldirish uchun yomg‘ir suvlarini yig‘ish tizimlarini ishlab chiqish. Oqava suvlarni tozalash va qayta ishlatish: ichimlik suvi uchun suvni qayta ishlash uchun oqava suvlarni tozalash inshootlariga sarmoya kiritish. Suvning qiymati dunyo globallashuvi jarayonida yanada yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Zero, suvsiz hayot yo‘q. Suv tiriklik evolyusiyasiga ham, atrof-muhit, iqlim o‘zgarishlariga ham million yillardan buyon beqiyos ta’sir ko‘rsatib kelayotgan obi hayotdir. Shunday ekan, insoniyat uni ko‘z qorachig‘idek asrashi shart.

Xulosa qilib aytish mumkin–ki, O'rta Osiyo mintaqasida suvdan noto'g'ri foydalanish, xususan, sanoat ishlab chiqarish va energetika sohalarida, suv resurslarini isrofgarchilik bilan sarflashga olib keladi. Bu, o'z navbatida, mintaqaning ekologik holatini yomonlashtiradi.Hozirgi kunda yashab kelayotgan aholi kelajak avlod uchun suvni tejab –tergab ishlatishni talab qiladi. Zero suv obi-hayotdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. https://www.oriens.uz/media/journalarticles/172_Abdulloyev_J.
2. https://uzsuv.uz/ru/posts.
3. https://davr24.uz/archives.
4. https://kknews.uz/oz/70352.html
5.iupr.ru/_files/ugd/b06fdc_3dd66f064efd49eea0e3a4df50d08936.pdf?index=true
6.https://kun.uz/news/2021/06/07/suv-tanqisligi-va-orol-muammosi-markaziy-osiyo-xalqlarini-kutayotgan-katastrofa-haqida

UO’K 930.1

ALI VA ROSHID XALIFALAR O‘RTASIDAGI MUNOSABAT

A.T.Raxmatov, assistant, Farg’ona davlat texnika universiteti, Farg’ona

Annotatsiya. *Islom tarixining ilk davrlari musulmonlar hayotida chuqur iz qoldirgan, muhim ijtimoiy va siyosiy o‘zgarishlar bilan boy bo‘lgan davrdir. Bu davrda yashagan to‘rt roshid xalifa — Abu Bakr, Umar, Usmon va Ali roziyallohu anhum — nafaqat siyosiy rahbarlar, balki din, adolat va ixlosning timsoli sifatida musulmonlar yodida qolgan. Afsuski, tarixda keyinchalik yuzaga kelgan ayrim firqaviy tafovutlar sababli ular orasidagi munosabatlar haqida turlicha talqinlar paydo bo‘lgan. Ushbu maqolada Ali ibn Abu Tolib roziyallohu anhuning Abu Bakr, Umar va Usmon roziyallohu anhum bilan bo‘lgan do‘stona va hurmatli aloqalari tarixiy dalillar asosida yoritiladi.*

Kalit so’z: *xalifa, musulmon, ijtimoiy munosabat, tarixiy manbalar.*

Аннотация. *Первые десятилетия исламской истории стали важнейшим этапом в формировании мусульманского общества, оказавшим глубокое влияние на религиозную, политическую и культурную жизнь уммы. Четыре праведных халифа — Абу Бакр, Умар, Усман и Али (да будет доволен ими Аллах) — запомнились верующим как образцы справедливости, богобоязненности и преданности Исламу. Однако в последующие века в результате возникновения различных течений появились искажения в описании их взаимных отношений. В данной статье рассматриваются дружеские и уважительные отношения между халифом Али и остальными праведными халифами на основе достоверных исторических источников.*

Ключевые слова: *халиф, мусульманин, общественное отношение, исторические источники.*

Abstract. *The early era of Islamic history marks a foundational period that significantly influenced the religious, political, and social development of the Muslim community. The Four Rightly Guided Caliphs — Abu Bakr, Umar, Uthman, and Ali (may Allah be pleased with them all) — are remembered as paragons of justice, piety, and dedication to Islam. Unfortunately, due to sectarian divisions that arose in later centuries, some have misunderstood or misrepresented the nature of their relationships. This article aims to clarify and highlight the respectful and fraternal ties between Caliph Ali and the other Rightly Guided Caliphs, based on authentic historical evidence.*

Keywords: *caliph, Muslim, social attitude, historical sources.*

Ali roziyallohu anhu va boshqa uch roshid xalifalar — Abu Bakr, Umar va Usmon roziyallohu anhum — o‘rtasidagi munosabatlar o‘zaro hurmat, maslahatlashuv va iymoniy birodarlik asosida qurilgan edi. Ularning o‘zaro aloqalari faqat siyosiy emas, balki diniy va shaxsiy do‘stlikka ham asoslangan.

1. Hazrat Abu Bakr bilan munosabatlari: Ali roziyallohu anhu, Rasulullоh sollallohu alayhi va sallam vafotlaridan keyin xalifa etib saylangan Abu Bakrga bevosita biat qilishda kechikkan bo‘lsa-da, u bilan hech qachon dushmanlik qilmagan. Ular birga masjidda namoz o‘qigan, maslahatlashgan, hatto Abu Bakr vafotidan so‘ng u zotni ulug‘lovchi so‘zlar bilan duo qilgan: “Ey Abu Bakr! Alloh senga rahmat qilsin. Sen islomda birinchi bo‘lib imon keltirding...”

2. Hazrat Umar bilan munosabatlari: Umar ibn Xattob roziyallohu anhu bilan Ali roziyallohu anhu o‘rtasidagi do‘stlik ko‘plab tarixiy voqealarda namoyon bo‘ladi. Ularning eng yorqin misollaridan biri — Ali roziyallohu anhu o‘z qizi Ummu Gulsumni Umar ibn Xattobga nikohlagani hisoblanadi. Bu oila qurilishi ular o‘rtasidagi ishonch, hurmat va yaqinlik belgisi edi. Umar ko‘p masalalarda Ali bilan maslahatlashgan, ayniqsa fiqhiy hukmlarda unga tayanar edi.

3. Hazrat Usmon bilan munosabatlari: Usmon ibn Affon roziyallohu anhu xalifaligi davrida Ali roziyallohu anhu unga qarshi emas, balki yordamlashgan. Fitna davrida ham Usmonni himoya qilish uchun o‘z o‘g‘illari Hasan va Husaynni yuborgan. Bu esa Ali roziyallohu anhuning o‘zaro birodarlikni saqlashga intilganini ko‘rsatadi.

4. Farzandlarga xalifalar nomini qo‘yish: Ali roziyallohu anhu va uning avlodlari tomonidan Abu Bakr, Umar va Usmon ismlarining farzandlarga qo‘yilishi ham ularning bu zotlarga bo‘lgan

muhabbat va hurmatidan dalolat beradi. Agar ular o‘zaro dushman bo‘lganida, bu kabi nomlar aslo ishlatilmagan bo‘lardi.

5. Salaflarning guvohliklari: Imom Ojurriy, Sufyon Savriy, Anas ibn Molik kabi salaflar Ali va boshqa xalifalarning bir-biriga bo‘lgan muhabbatini imon alomati deb bilganlar. Bu esa musulmonlar o‘rtasida kelishmovchiliklar emas, birdamlik va do‘stlik ruhi ustuvor bo‘lganini ko‘rsatadi.

Imom Ojurriy. O‘zining “Ash-Shari‘ah” asarida shunday deydi:

“Abu Bakr, Umar, Usmon va Aliga bo‘lgan muhabbat faqat eng taqvoli kishilarning qalblarida jam bo‘ladi.”

Bu fikr Ahlus-sunna val-jamoa aqidasi asoslaridan biri bo‘lib, bu to‘rt xalifaning har biri Rasulullоh sollallohu alayhi va sallamning yaqin do‘stlari va ishonchli xalifalari bo‘lganini, ular o‘rtasida e’tiqodiy dushmanlik bo‘lmaganini ifodalaydi.

Sufyon Savriy. U zotdan rivoyat qilinadi:

“Usmon va Aliga bo‘lgan muhabbat faqat eng oliyjanob qalblarda jamlanadi.”

Bu so‘zlar, xususan, ba’zi guruhlar tomonidan Ali va Usmon roziyallohu anhum orasidagi ziddiyatlar to‘g‘risida aytilayotgan da’volarning asossizligini rad etadi. Sufyon Savriyning ushbu fikri ularning aslida bir-birlariga nisbatan dushman emas, balki birodar va mehribon bo‘lganliklarini tasdiqlaydi.

Anas ibn Molik. Anas roziyallohu anhu:

“Ba’zilar aytishadi: Usmon va Aliga bo‘lgan muhabbat mo‘min kishining qalbida jam bo‘lmaydi. Bekor aytishibdi. Alloh azza va jalla ikkovlariga bo‘lgan muhabbatni bizning qalbimizda jamladi.”

Bu guvohlik sahobiy tomonidan aytilgani sababli nihoyatda muhim. Bu — to‘g‘ridan-to‘g‘ri hayotda birga yashagan, har ikki xalifani tanigan sahobiyning so‘zidir. Bu so‘zlar tarixiy shubhalarni ilmiy asos bilan rad qiladi.

Imom Ojurriy (v. 360 h.) — Abu Bakr Muhammad ibn Husayn al-Ojurriy, Bag‘dodlik muhaddis, “Ash-Shari‘ah” asarida e’tiqodiy masalalarni keng yoritgan, sahobalarga muhabbatni imon alomati deb bilgan.

Sufyon Savriy (v. 161 h.) — Sufyon ibn Said as-Savriy, Basra va Kufa ulamolari orasida mashhur, taqvo va ilm ahli, fitna davrida sahobalarning hurmatini saqlashga chaqirgan.

Anas ibn Molik (v. ~93 h.) — Rasulullоh sollallohu alayhi va sallamning xizmatkori bo‘lgan sahoba. Ko‘plab hadis rivoyat qilgan va sahobalar o‘rtasidagi muhabbatni o‘z hayotiy tajribasi asosida tasdiqlagan.

Xulosa. Ali ibn Abu Tolib roziyallohu anhu va roshid xalifalar – Abu Bakr, Umar va Usmon roziyallohu anhum o‘rtasidagi munosabatlar tarixiy haqiqatlar, sahih rivoyatlar va salaflarning guvohliklari asosida do‘stona, iliq va hurmatga asoslangan bo‘lgan. Tarixiy manbalarda, ayniqsa sunniy hadis to‘plamlarida Ali roziyallohu anhuning bu xalifalar bilan bo‘lgan aloqalari, ularning xalifaliklarini tan olganligi va ular bilan maslahatlasha ishlagani ko‘plab dalillar bilan bayon qilingan.

Ali roziyallohu anhu o‘z qizini Umar roziyallohu anhuga turmushga uzatgani, farzandlariga Abu Bakr, Umar va Usmon ismlarini qo‘ygani ularning o‘rtasidagi o‘zaro hurmat va mehr-muhabbatni ko‘rsatuvchi muhim faktlardandir. Bu esa shia rofiziylarining Ali roziyallohu anhu ularni dushman tutgan degan da’volarini qat’iy rad etadi. Salaflardan bo‘lgan olimlar – Imom Ojurriy, Sufyon Savriy va sahoba Anas ibn Molik roziyallohu anhu keltirgan guvohliklar bu to‘rt sahobaning bir-biriga bo‘lgan muhabbati, imon va taqvo egalari bo‘lgan kishilarning qalblarida birgalikda sevib eslanishini isbotlaydi.

Bugungi kunda ham bu tarixiy haqiqatni to‘g‘ri anglab yetish, tarixga bo‘lgan xolis va adolatli yondashuv orqali musulmonlar orasida birlik va totuvlikni mustahkamlash muhimdir. To‘rt roshid xalifani birdek e’zozlash – Ahlus-sunna val-jamoa e’tiqodining ajralmas qismidir. Bu mavzuni ilmiy asosda o‘rganish, ayni paytda zamonaviy musulmonlar ongida sahobalar orasidagi birdamlikni yodga solib, fitnalar oldini olishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. Sahih al-Buxoriy. Doral-Fikr, Bayrut, 1998.
2. Muslim, Ibn al-Hajjaj. Sahih Muslim. Doral-Fikr, Bayrut, 2000.
3. Ibn Kasir, Ismoil. Al-Bidoya wan-Nihoya. Doral-Ma’rifa, Bayrut, 2001.

4. Imom Ojurriy. Ash-Shari‘ah. Muassasat ur-Risala, Bayrut, 1999.

UO‘K 94(575.171)

A.BOLTAYEV TADQIQOTLARI XORAZM VOHASI MADANIY HAYOTI, TA’LIM TIZIMI VA ME’MORCHILIGIGA OID MUHIM MANBA SIFATIDA

D.Sh.Rajabova, kich.i.x., Xorazm Ma’mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Abdulla Boltayev materiallarida fan va ta’lim, sog‘liqni saqlash rivojida Xorazm xonligi va undan keying davrlarda Xorazm vohasida yashab ijod qilgan va mehnat faoliyati olib borgan, viloyat adabiyot va san’at sohasi vakillarining madaniy hayotga qo‘shgan hissalari masalasi tahlil qilinib, ilmiy xulosalar chiqarilgan.*

Kalit so‘zlar: *A.Boltayev, Xiva xonligi, XXSR, tarix, qo‘lyozma, xon, siyosat, me’morchilik, adabiyot, san’at.*

Аннотация. *В данной статье проанализированы вопросы, отражённые в материалах Абдуллы Болтаева о вкладе представителей сферы литературы и искусства области в культурную жизнь, проживавших и работавших в Хорезмском ханстве и в последующие периоды в развитии науки, образования и здравоохранения.*

Ключевые слова: *А.Болтаев, Хивинское ханство, СССР, история, рукопись, хан, политика, искусство, литература.*

Abstract. *This article analyses the issues reflected in the materials of Abdulla Boltaev about the contribution of representatives of literature and art of the region to cultural life, who lived and worked in Khorezm khanate and in subsequent periods in the development of science, education and health care.*

Keywords: *A.Boltaev, Khiva khanate, USSR, history, manuscript, khan, politics, art, literature.*

Kirish: A.Boltayev tadqiqotlari Xorazm vohasi madaniy hayotiga oid muhim manba sifatida alohida qimmatga ega bo‘lib, u o‘z esdaliklarida Xiva xonligidagi madaniy hayot va madrasalar bo‘yicha qimmatli ma’lumotlar qoldirgan. Jumladan, A.Boltayev o‘zining “Xiva esdaliklari” asarida Xiva xonligida masjid va madrasalarning soni va qurilgan sanasi, vaqf mulklari va daromadlari, vaqf muassasi xodimlari soni haqida aniq ma’lumotlar keltirib o‘tib, bu borada uning asarlari Muhammad Rizo Ogahiy, Muhammad Yusuf Bayoniy, Laffasiy, Komyob, Bobojon Tarroh kabi tarixchilarga nisbatan alohida ajralib turadi.

A.Boltayev o‘z asarlarida Xiva xonligida keyinchalik Xorazm Xalq Sovet Respublikasidagi mavjud qiyin sharoitlarga qaramasdan fan va ta’lim, sog‘liqni saqlash sohalari o‘zlarining faoliyatlarini bir lahza bo‘lsa ham to‘xtatmaganliklari, bu sohalar faoliyati uzluksizligini ta’minlash, shu yillarida adabiyot va san’at sohasi vakillari ham shu davr sharoitiga o‘tib, o‘zlarining bu boradagi faoliyatlari bilan osha davr tarixini yoritishga muhim hissa qo‘shganliklari va ta’lim, sog‘liqni saqlash, qishloq xo‘jaligi, sanoat sohalarida mehnat faoliyati olib borgan kishilar ahvoli va turmush tarzini yoritib bergan.

Muhokama: Bu masala ayniqsa, 10-chi va 27-daftarlarda batafsilroq aks etgan. Jumladan, 10 – daftar Xorazm Respublikasida maorif ishi, maktablar va ularning ish haqlari vedomostlari masalalari yoritilgan. Bu ma’lumotlar A.Boltayevning o’zining ta’kidlashicha bir nechta nusxada tayyorlangan. Bu daftarlarga asosiy manba sifatida esa, A.Boltayevning o’zining esdaliklari, maorif tizimida ishlagan davrlarida o’zi tayyorlagan hujjatlar va muzeyda saqlanayotgan arxiv ma’lumotlari hisoblanadi. Muallif buni mazkur daftarida bir necha bor ta’kidlab o’tgan [1].

A.Boltayev o’zining mazkur daftarida ta’kidlashicha, “maorif nazorati to’g’risidagi dokumentlarni shul yozg’on kitobdan o’qib ko’rib albatta Xorazmni o’z tarixini yozishg’a yordam qilg’on bo’lib. Ul yozg’on yosh kadrlar ham ushbu to’g’risinda qarrig’an vaqtda ko’pgina mehnat birlan vujudg’a kelturub, qo’yg’on ekan dab meni esga olib shu kitobni o’qig’an yosh kadr o’rtoqlarim albatta raxmatlar aytib qo’yarlar deb o’ylab ushbuni yozdim”, deb yozgan edi [2].

10-daftarda boshqa manbalarda uchramaydigan ma’lumotlar jumladan, Hamza Hakimzoda Niyoziyning 1923-1924 o’quv yilida Xo’jayli shahridagi pedagoglik faoliyati kabi ma’lumotlar

uchraydiki, bu daftarning muhim ahamiyatga egaligini va yanada kengroq o'rganish lozimligini ko'rsatadi [3].

Bu daftar shunisi bilan ahamiyatliki, unda aks etgan ma'lumotlar nafaqat Xorazm Respublikasida maorif ishi va maktablar haqida ma'lumotlar beradi, balki, shu davr iqtisodiy ahvoli xususida ham ko'plab ma'lumotlar olish mumkin.

Uning qalamiga mansub "Xorazm tarixiga doir material dokumentlar" qo'lyozma asarida, 24 bet asosiy matn hamda Xiva xonligi madrasalari ro'yxati keltirilgan ilovadan iborat.

Abdulla Boltayevning "Xiva esdaliklari" asarida Xiva xonligida masjid va madrasalarning soni va qurilgan sanasi, vaqf mulklari va daromadlari, vaqf muassasi xodimlari soni haqida ma'lumotlar keltiriladi [4].

Abdulla Boltayev XX asr boshlaridagi xonlikdagi vaqf yerlari hajmiga e'tibor qaratib, ular umumiy yer fondining jami 284 326 tanobini tashkil etishini qayd etadi. Shundan sug'oriladigan yerlar 122 855 tanob, ekilmaydigan yerlar 161 417 tanobni tashkil etgan. Mazkur umumiy vaqf yeri tarkibida madrasalar ulushi ancha salmoqli bo'lib, jami 244 104-tanobdan iborat bo'lgan. Madrasalar hujralari soni 1 229 tani tashkil etgan [5].

27 – daftarda A.Boltayev xonlikdagi va Xiva shahridagi madrasa-masjidlar ro'yxatini keltirib o'tadi. Shu bilan birga bu masjid – madrasalar uchun mablag'lar ajratilishi, vaqf yerlari miqdori, vaqf yerlaridan tushadigan mablag'lar hamda ularning qaysi yo'nalishlarga sarflanishi xususida qimmatli ma'lumotlarni keltirib o'tgan [6].

Masjid va madrasalar ta'minotining asosiy manbai bo'lgan vaqf yerlari to'g'risidagi ma'lumotlar hamda Xiva shahridagi madrasalar ro'yxati A.Boltayevning 11 – daftarida ham keltirilgan [7]. Ta`lim sohasining moliyaviy asoslari tahlil etilgan.

A.Boltayevning 18-sonli daftaridagi tadqiqotlarida Xorazmda XX asr birinchi choragida jami 120 madrasa, shundan Xiva shahrida 64 madrasa faoliyat yuritganligi, Xorazmda umumiy madrasalarning soni 1 363 bo'lib har bir masjid huzurida bir maktab ya'ni 1 363 ta maktab mavjudligi, maktablarda o'quvchilar soni 5- 50 nafargacha bo'lganligi qayd etilgan.

Mazkur materiallar Xorazm Xalq Sovet Respublikasi vaqtida maorif nazorati huzuridagi vaqf sho'basi tomonidan yozib qoldirilgan vaqf hujjatlari asosida yozilganligi qayd etilgan.

Xiva madrasalarida yoshlarga diniy bilimlar, amaliy bilimlar, jumladan, hattotlik va husnixatlik san'atidan ta'lim berilgan. A.Boltayevning ta'kidlashicha, ba'zi madrasalarda huquqshunoslik va moliya ishi bo'yicha ham mutaxassislar tayyorlangan bo'lib, shunday madrasalardan biri Qozi kalon madrasasida 35 nafar talaba ta'lim olgan. Xiva madrasalarida tahsil olgan ko`plab bitiruvchilar diniy bilimlarni tarqatib, qozoq va turkman ovullarga ketishgan [8].

1910 - yilda Islom Xo'ja va Xusayn Muhammad Devonbegilar birgalikda maktablarda jadid usulida turkiy tilda, musulmonlik dinining ta'limi va rus tili, jug'rofiya va tarix fanlarini o'qitishni yo'lga qo'yuvchi dastur yaratganlar.

A.Boltayev o'zi shoir sifatida ham, ikkinchidan o'rta asrlar musulmon tarixnavisligi an'analariga mos ravishda u o'zining barcha qo'lyozma asarlarida muayyan tarixiy voqealarni ochib berish jarayonida she'rlar bilan to'ldirib borgan. Bu she'rlar ikki turda bo'lib, birinchisi o'zi yozgan she'rlar bo'lsa, ikkinchi tur bu turli davrlar mashhur shoirlari Alisher Navoiy, Muhammad Rizo Ogahiy (1809-1894) va boshqa xonlikda ijod qilgan shoirlar she'rlari hisoblanadi. Bu shoirlar haqida yuqorida ta'kidlanganidek, barcha daftarlarda mazkur shoirlarning qisqa-qaisqa she'riy baytlari bilan bir qatorda muayyan bir daftarda, muayyan bir shoir haqida ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, №№12, 14, 15, 42 – daftarlar xonlikdagi shoirlar, turli davrlardagi xorazmlik shoirlar va ularning she'rlari keltirilgan bo'lsa, 43 – daftarda to'liq A. Boltayevning o'zining she'rlari keltirilgan.

A.Boltayev 12-daftarda Xiva xoni, shoir, musiqashunos, bastakor Muhammad Rahimxon II Feruz haqida yozib qoldirgan, Xiva saroyida ijod qilgan xorazmlik ijodkorlarning ism-shariflari, taxalluslarini keltirgan. 1890 - melodiy yilda xon saroyida faoliyat yuritgan musiqa va ashulachilar ro'yxati xususan Xo'sin Challot, Masharif Turg'oy, Jumaniyoz, Masharif kal kabi bulomonchilar, musiqachilar, ashulachilar, milliy maqomchilardan Abdurahmon bek, Avaz dorchi, Matxasanqul, Otajon, Abdulla mejana, Polvon do'zchi, Otanafas, Quryoz, Madrim xo'ja, Qurbon ota, Madrim Yoqubov – Sheroziy, Yusuf sozchi, Polvonnazar, Qalandar bola, dostonchi baxshilar Jumanazar

baxshi, Bekchon baxshi, o'yinchilar – masxarabozlar - Xudaybergan ko'r, Matchon baqaylar ismlari sanab o'tilgan. Muallif Muhammad Rahimxon II zamonidagi ashullachilar, va boshqalar haqida tahliliy ma'lumotlarni yozib qoldirgan.

San'atkor ayollar Anabibi qori, Anash cho'loq, Saroxon, Sharifa mahram, Rahimajon, O'g'iljon, Niyozbar halfalar laparlar aytganlar. Shu vaqtdagi xotin-qiz raqqosalar Poshshajon, Anabibi, Soliyajon, Durjonlar ayollar davrasida xizmat qilganlar.

O'zi mashhur me'mor bo'lishiga qaramay, A.Boltayev o'z daftarlarida me'morchilik tarixi va an'alariga faqat 88 – daftarida to'liq to'xtalib o'tgan. Chunki boshqa sohalar kabi me'morchilik an'analari masalasiga ham A.Boltayev o'zining deyarli barcha daftarlarida alohida o'rin ajratgan. Masalan, 11 – daftarda Xivada bino bo'lgan imoratlar ro'yxati, tarixi, ularning holati hamda inshootlar qurilgan yili haqida ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga bu daftarda Xivadagi koshin naqsh chizuvchi hamda koshin pishiruvchi ustalar ismlari hamda ular bilan koshin ishlash to'g'risida so'zlangan suhbatlar bayon qilingan [9].

40 – daftarda 1945-1946 - yillarda Navoiy teatri qurilishi bayoni, bu qurilishda me'mor va naqqosh sifatidagi o'zining faoliyati, bu loyihaning boshqa a'zolari to'g'risida ma'lumotlar berib o'tilgan [10].

Xorazm me'morchiligi tarixiga oid asosiy asar hisoblangan 88 – daftarda A.Boltayev Xiva arxitektura qoidalari, madrasa kunguralarini va minorani qurish qoidalari, koshinlarni ishlash va ularga rang berish tartiblari, Xiva shahri ichkarisida qayerda quduq qazish lozimligi masalasi, Xiva Ichonqal'ada yomg'ir va oqava suvlarni oqizib yuborishga mo'ljallangan "tagi zamin" yoki "gulbadav" inshootlarini qurish qoidalari va umuman Xivadagi arxitektura yodgorliklari qurilish uslublari xususida so'z yuritgan [11]. Ahamiyatli jihati shuki, A. Boltayevning bu daftaridan hozirgacha amalda foydalanib kelinmoqda.

Xulosa: A.Boltayev asarlarini xonlikdagi ta'lim tizimi va Xiva shahridagi madrasalar haqida ma'lumotlarga boy manba sifatida tasniflash mumkin. Uning "Xorazm tarixiga doir material dokumentlar" qo'lyozma asari avlodlari qo'lida, ya'ni shaxsiy arxivida saqlanib qolgan bo'lib, 24 bet asosiy matn hamda Xiva xonligi madrasalari ro'yxati keltirilgan ilovadan iborat.

A.Boltayev asarlari XIX asr oxiri va XX asr boshlarida mavjud madrasalar, masjidlar va boshqa turdagi inshootlar, ularning soni va qurilishi tarixi hamda Xorazm me'morchiligi tarixiga oid ma'lumotlari bilan muhim ahamiyatga ega. A. Boltayevning o'zi me'morchilik an'analari bilan tanish bo'lgani holda bu masalaga yondashuvi uning ma'lumotlarining qiymatini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boltayev A. № 10 daftar. O. Abdullayev shaxsiy kutubxonasida saqlanadi, Xiva shahri, qo'lyozma. –9-10, 25, 27-varaqlar.

2. Boltayev A. № 10 daftar. O. Abdullayev shaxsiy kutubxonasida saqlanadi, Xiva shahri, qo'lyozma. –9-10-varaqlar.

3. Boltayev A. № 10 daftar. O. Abdullayev shaxsiy kutubxonasida saqlanadi, Xiva shahri, qo'lyozma. –19-22, 35-36-varaqlar.

4. ЎзФАШИ қўлёзмалар фонди, инв. № 11645. – Б. 10a-11-b.

5. O'sha manba. - B. 10a-11-b.

6. Boltayev A. № 27 daftar. O. Abdullayev shaxsiy kutubxonasida saqlanadi, Xiva shahri, qo'lyozma. – 12 varaq.

7. Boltayev A. № 11 daftar. O. Abdullayev shaxsiy kutubxonasida saqlanadi, Xiva shahri, qo'lyozma. – 20, 39-43-varaqlar.

8. Карлыбаев М. Каракалпакское мусульманское духовенство XVIII-XIX вв. Бюллетень Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан. Нукус, 2020. – С. 132-136.

9. Boltayev A. № 11 daftar. O. Abdullayev shaxsiy kutubxonasida saqlanadi, Xiva shahri, qo'lyozma. – 35, 87-90-varaqlar.

10. Boltayev A. № 11 daftar. O. Abdullayev shaxsiy kutubxonasida saqlanadi, Xiva shahri, qo'lyozma. – 49-varaq. Bu haqda uning deyarli barcha daftarlarida to'xtalib o'tilgan.

11. Boltayev A. № 88 daftar. O. Abdullayev shaxsiy kutubxonasida saqlanadi, Xiva shahri, qo'lyozma. – 56 varaq.Yana qarang: Абдулла Болтаев. Хива архитектура қоидалари: таржимон талқинлари / М.Абдулҳаким, муҳаррир Х. Якубова. – Урганч: "Хоразм" нашриёти, 2013. – 102 б.

UO'K 908

BUXORO XONLIGIDA HARBIY SIYOSIY JARAYONLAR, QO'SHIN TUZILISHI, TARKIBI VA HARBIY BOSHQARUV TARKIBLARI

G.N.Samadova, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Buxoro Xonligida harbiy siyosiy jarayonlar, qo'shin tuzilishi, tarkibi va harbiy boshqaruv tarkiblari tarixiy manbalar va adabiyotlar asosida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Shayboniylar sulolasi, Dashti Qipchoq, harbiy islohot, harbiy asir, qul, lashkar, amlok, mahalliy hokimlar, askar, tavochi, otliq, "Abdullanoma", navkarlik xizmati, jangchi, diniy ulamo.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются военные и политические процессы, структура армии, состав и органы военного управления в Бухарском ханстве на основе исторических источников и литературы.*

Ключевые слова: *династия Шейбанидов, Дашт-и-Кыпчак, военные реформы, военные пленники, рабы, войско, имущество, местные правители, солдаты, тавочи, всадники, "Абдулланома", служба наёмников, воины, религиозные учёные."*

Abstract*. This article discusses the military and political processes, the structure of the army, composition, and military governance bodies in the Bukhara Khanate based on historical sources and literature.*

Keywords: *Shaybanid dynasty, Dasht-i-Kipchak, military reforms, prisoners of war, slaves, army, property, local rulers, soldiers, tavochi, cavalry, "Abdullanoma", mercenary service, warriors, religious scholars".*

Shayboniylar sulolasiga mansub xonlar va sultonlar o'zlarining barcha rejalarini amalga oshirish uchun Dashti Qipchoqda yashab kelayotgan ko'plab o'zbek urug'larining harbiy majburiyatlar taqozosi bilan zarur hollarda tez to'planadigan ko'p sonli qo'shiniga tayanar edi. Buxoro xonligida qo'shinni tashkil etish tartibi, askarlikka qabul qilish qoidalari, jangchilarning yoshi, kiyimlari, harbiy o'quv tayyorgarliklari, xonlik hududida qo'shinning taqsimlanishi va joylashtirilishi, harbiy islohotlar va yangi turdagi harbiy bo'linmalarning tashkil etilishi kabi bir qator masalalar doimo kun tartibida turgan. Xonlik qo'shinidagi dastalarda askarlar soni bir xilda bo'lmagan. Har qaysi urug' va hududdan mavjud imkoniyatlardan kelib chiqqan holda yoki davlatdagi nufuziga qarab qo'shin soni belgilangan. Bundan tashqari, qo'shin tarkibida harbiy asirlar, qullar va boshqa turli toifa vakillari ham mavjud bo'lgan.

Qo'shin asosan otliq va piyoda askar tuzilmalaridan tashkil topgan. Sardorlarning deyarli barchasi chingiziy sulola vakillari bo'lishgan.[1] O'rta asrlarda Movarounnahrlik jangchilar mohirligi, jasurligi va dovyurakligi bilan nom qozonganki, "Movarounnahrdan lashkar qil, Rumdan xotin ol va Balxda makon qil", degan naql shundan paydo bo'lgan.

Xonlikda qo'shin yig'ishda mahalliy boshqaruv apparatining o'rni nihoyatda katta bo'lgan. Bu masalada bekliklar tarkibidagi amloklar boshliqlariga katta mas'uliyat yuklangan bo'lgan. Tavochi va jarchi tomonidan yurish xabari aytilishi bilan, mahalliy hokimlar qo'shin yig'ishga boshlab yuborganlar. Harbiy yurishga chaqirish va qo'shin yig'ilishidan oldin askarlarning miqdori hisoblangan, ya'ni har bir ma'muriy birlikdan qancha qo'shin jalb etilishi oldindan hisob-kitob qilingan. Ayrim hollarda esa, askarlar hisobdan tashqari favqulodda ko'paygani yoki ma'lum viloyatning farmonga bo'ysunmaganligi oqibatida belgilangan hisobdan kam qo'shin yig'ilganligini kuzatish mumkin. "Abdullanoma"da Abdullaxon qo'shiniga aksariyat hollarda askarlarning "hisobdan tashqari" kelib qo'shilganligi haqidagi ma'lumotlarni uchratish mumkin.

Manbalar tadqiqotiga ko'ra shayboniylar qo'shinida turli yoshdagi jangchilar bo'lganligini kuzatish mumkin. Masalan, 1584-yilda Toshkent xoni Do'stim sulton (Navro'z Ahmadxonning o'g'li) Abdullaxonga qarshi urushga chiqqanida uning qo'shini qo'lidan ish keladigan yoshlardan tortib, to keksa yoshdagilarga qadar mukammal qurollangan askarlardan iborat bo'lgan.

Bundan tashqari, bahor faslida qo'shinda harbiy ko'rik o'tkazilgan. Jang boshlanishi oldidan lashkar qanday safga tizilsa, ko'rikda ham xuddi shunday saf tashkil qilingan va shaxsan xonning

o‘zi har bir qism navkarlarini nazoratdan o‘tkazgan (ko‘zdan kechirgan). Ko‘rikni ko‘zdan kechirish tartibi quyidagicha bo‘lgan: xon yaqinlashib kelganda qo‘shindagi har bir qism boshlig‘i otdan tushib, unga o‘z qismini ko‘rsatar, jangchilarning abjirligi va chaqqonligini namoyish qilar, keyin tiz cho‘kib, hukmdor sha’niga duo o‘qib, g‘alabalarini olqishlar, unga jonini fido qilishga tayyorligini izhor etar edi.[2] Hofiz Tanishning “Abdullanoma” asarida 1568-yilgi harbiy ko‘rik haqida shunday hikoya qilinadi: “...Qoratikan sahrosida lashkarning ko‘rigi o‘tkazilib, unda maxsus otlarni, qurol-aslahalarni va jang asboblarini ko‘zdan kechirdi. ... askarlar suvday suzuvchi otlarni maydonda javlon urdirardilar.

Har bir qism o‘z tomonini butun tartib va intizomga solib, qurollangan va mukammal saf tuzgan holda o‘z joylarida turdilar. ....Erta tongdan to shomgacha yulduz sipohli sulton lashkari ko‘rikdan o‘tkazildi”.

XVI asrning 50-yillarida Movarounnahrda bo‘lgan turk admirali va sayyohi Seydi Ali Rais shayboniylarga xizmat ko‘rsatayotgan usmonlilarning askarlari haqida quyidagi ma’lumotlarni keltiradi: “... saodatli podshoh (Turk sultoni) shayx Abdullatif va Dodosh elchi orqali Navro‘z Ahmadxonga ko‘pgina miltiq otuvchilar va bir qancha qal’a to‘plari yuborgan. Buxoro hokimi Burxon sulton (Ubaydullaxonning nabirasi, Muhammad Rahim sultonning o‘g‘li) va Navruz Ahmadxonlarning Shahrisabzda bo‘lgan to‘qnashuvlarida rumliklarning bir qancha boshliqlari halok bo‘lgan. Shundan so‘ng rumliklarning boshliqlaridan biri o‘z yoniga bir nechta kishilarni olib, Toshkent va Turkiston yo‘li orqali Rumga jo‘nagan bo‘lsa, yana bir Ahmad chovush ismli rumlik boshliq Buxoro va Xorazm yo‘li bilan Rumga qaytgan. Bir qancha yanicharlari Burhon sulton yonida va bir qanchasi esa Navro‘z Ahmadning o‘g‘illari yonida qolgan”. Xabarda Eron shohining Seydi Ali Raisdan “Sizlar bizga qarshi Buxoroga 300 harbiy yanichar yuborgansizlarmi”, deya so‘raganligi hamda usmonli turklar sultoni Sulaymon tomonidan Navro‘z Ahmadxonga Eron bilan urushda yordamlashish maqsadida 300 kishilik yanichar va bir to‘pchi bo‘linma yuborilganligi aytiladi. Ammo bu suhbat 1555-yilda bo‘lganligini e’tiborga oladigan bo‘lsak, keyingi yillarda turklar soni qo‘shinda ko‘pchilikni tashkil qilgan. Masalan, Bobo sulton (Navro‘z Ahmadning o‘g‘li) Abdullaxon himoya qilgan Nasaf qal’asini qamal qilgan vaqtida (1554) qo‘shinning o‘ng qo‘liga rumliklar joylashtirilgan. 1557-yili Abdullaxon Buxoroni qamal qilganida, shahar hokimi Burhon sulton askarlarining aksariyati rumlik to‘fangdozlardan iborat bo‘lgan. Keyinchalik, Abdullaxon barcha shayboniy sultonlarni mag‘lub etib, Movarounnahrni birlashtirganidan keyin, rumlik to‘fangchilar uning qo‘shini tarkibida xizmat qilganligi va ularning soni 2000 nafardan oshganligi haqida manbalar xabar beradi. Bundan ko‘rinadiki, turk yanicharlari Buxoro hukmdorlarining qo‘shini tarkibida ko‘pchilikni tashkil qilgan.

Muhammad Shayboniyxon armiyasida unga hali bo‘ysunmagan hududlardan ham turli toifadagi jangchilar bo‘lgan. Tarixchi Muhammad Haydar mirzoning aytishicha, qo‘shinda Movarounnahr va Xurosondan tashqari, Turkiston, Kirmon, Iroq va boshqa hududlardan kelgan askarlar ko‘pchilikni tashkil qilgan. Shayboniyxonning muvafaqiyatli yurishlari bunga asosiy sabab bo‘lgan. Chunki har bir g‘alabadan keyin, qo‘shinning belgilangan maoshidan tashqari, ularga o‘ljaning bir qismini olishiga ruxsat etilgan. O‘rta asrlarga xos qo‘shin tashkil etilishi jarayonlarini kuzatadigan bo‘lsak, bu holat ketma-ket mag‘lubiyatga uchrayotgan hukmdorlar sarkardalarining ko‘pchiligi o‘z qo‘shini bilan zafar qozonish imkoniyatlari katta bo‘lgan hukmdorlar tarafiga o‘tib ketish holatlari odatiy hol bo‘lganligi bilan izohlanadi.

Abdullaxonning qo‘shinida o‘zbeklar va turklardan tashqari, tojiklar, forslar, arablar ham xizmat qilgan. Hofiz Tanish Buxoriyning ma’lumot berishicha, Abdullaxon 1578-yilda Dashti Qipchoq tomon yurish oldidan tavochilarga “Balx, Shibirg‘on, Maymana, Garjiston, Termiz, Hisori Shodmon, Xurosonning eng uzoq hududlaridan Kobulgacha, Movarounnahrning barcha o‘lkalaridan qo‘shin to‘plash”ga topshiriq bergan. Bundan ko‘rinib turibdiki, shayboniylar qo‘shinga o‘z tasarrufidagi barcha molk-mulklardan lashkar jalb qilgan. Ular harbiy ko‘rikdan o‘tkazilgandan so‘ng, salohiyati va imkoniyatiga qarab vazifa va topshiriqlar taqsimlab berilgan.

Shayboniylar qo‘shinida turli-xil urug‘ vakillari xizmat qilgan. Akademik A.Asqarovning aytishicha, Shayboniyxon Movarounnahrga kirib kelganida, uning armiyasida 92 qavm suvoriylari xizmat qilgan.[3] Akademik B.Ahmedov “Tavorixi guzida, nusratnoma” asariga suyangan holda,

Dashti Qipchoqdan 25 ta qabilaning bevosita Muhammad Shayboniyxon bilan birga Movarounnahrga kirib kelganligini ta’kidlaydi[4]. Bular: qushchi, nayman, qarluq, uyg‘ur, o‘tarchi, ichki, qipchoq, do‘rmon, ming, qiyot, qo‘ng‘irot, kenagas, tuman, tangut, chimboy, burqut, shunqorli, mesit, shodboqli, yidjon, mang‘it, xitoy va boshqa qabilalardir.[5] XVI asr o‘rtalariga kelib qavmlar soni 40 taga yetgan: bahrin, besh yuz, do‘rmon, jaloir, kenagas, mang‘ut, ming, mojor, nayman, olchin, orlot, suldus, tongyoruq, uyg‘ur, xaloj, xitoy, shirin, o‘tarchi, qang‘li, qatag‘on, qipchoq, qo‘ng‘irot, qiyot, arg‘in, yobu, mo‘g‘ul, sajovat, tuboyi, tama, keroit, qorliq, saroy, turk, uyshin va boshqalar. Mahmud ibn Valining “Bahr ul-asror” asariga tayangan holda B.Ahmedov keyingi asr boshilarda yana 20 ga yaqin qabila qo‘shilganligini ta’kidlaydi. Bular: buyrak, qirq, qurama, dug‘doq, yuz, kelachi, o‘zz, qulon, ayonlik, ko‘ka arab, qo‘sh ayoq, uyrot, bulochi, makrit, fulovchi, shabiyat, mesit va h.k.[4]

Qo‘shinda diniy ulamolar – naqiblar, xo‘jalar, sayyidlar, qozilar olib yurilgan. Ularning o‘z tamoyillariga ko‘ra hukmdorlarga navkarlikka yollanishi qat’iy taqiqlangan. Ulamolar jang amaliyotida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishtirok etmasalar-da, qo‘shinning jangovar ruhini ko‘tarishda katta o‘rin tutgan. Taniqli din arbobi, eshon yoki sayyidlarning qo‘shin tarkibiga kiritilishi, harbiy harakatlarda ishtiroki, ularning duo va fotihalari g‘alaba keltirilishiga ishonch qo‘shinda kuchli bo‘lgan. Ayrim hollarda diniy ulamolarning da’vati bilan dushman tomon jangsiz taslim bo‘lgan, dushman qo‘shinining katta qismi g‘oliblar safiga qo‘shib olingan. Diniy ulamolar shayboniylar qo‘shini harbiy yurishlarining shariat qonun-qoidalariga mosligiga fatvo berib, ko‘p hollarda dushman qo‘shinini “qaroqchilar to‘dasi”, “kofirlar qavmi” va sunniy hanafiya mazhabida deb qoralangan boshqa nomlar bilan atab, olib borilayotgan urush va hatto talon-tarojliklar va talofotlarni shar’iy tarafdan oqlaganlar. Yirik va hal qiluvchi janglar oldidan diniy ulamolar qo‘shin oldida chiqish qilib, o‘z da’vatlarida jangda halok bo‘lganlar shahidlar sifatida jannatga kirishiga oddiy jangchilarni ishontira olganlar.

Xulosa qilib aytganda O‘zbek davlatchiligi tarixida muhim o‘rin tutgan Buxoro xonligi tarixini, xususan, xonlikning harbiy qo‘shinlari, harbiy boshqaruv tartiblari va harbiy-ma’muriy amaldorlarning mamlakat siyosiy hayotida tutgan o‘rnini tadqiq qilish o‘zbek xalqining o‘rta asrlardagi harbiy san’ati haqidagi bilimlarimizni yanada boyitadi. Muhammad Shayboniyxon tomonidan Movarounnahr va Xurosonda markazlashgan davlat barpo etilishidan boshlab, to xonlik tarixining so‘ngi davrlarigacha ham davlat boshqaruvida, siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy hayotda ma’muriy-harbiy amaldorlarning o‘rni va roli yuqori bo‘lib, shu sababdan Buxoro xonligi tarixini harbiy san’at tarixidan ajratgan holda o‘rganish mumkin emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Муҳаммадиёр ибн Араб Қатағон. Мусаххир ал-билод. –«Янги аср авлоди», 2009 йил. Б. 312.
2. Ҳофиз Таниш Бухорий. “Абдулланома” «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни бош таҳририяти Тошкент - 1999. – Б. 277
3.Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Т.: Ўзбекистон, 2015. – Б. 503.
4. Аҳмедов Б. Тариҳдан сабоқлар. – Т.: Ўқитувчи, 1994. – Б. 378.
5. Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. –Т.: Шарқ, 2001. – Б. 410.
6. Mavlonov O‘.Nurdinova N. O‘rta Osiyo harbiy san’ati tarixi. // Jamiyat va boshqaruv. – 2002. – № 4. – 40-42 b
7. Mukminova R. Agzamova G. Buxoro xonligi (amirligi). // O‘zbekiston davlatchiligi tarixi ocherklari. Kollektiv monografiya. T.: Sharq NMAK, 201. – 104-109 b
8. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Т.: Ўзбекистон, 2015. – Б. 503.

UO’K 908

SHAHRISABZ DAVLAT MUZEY – QO‘RIQXONASI: TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA ILMIY VA MADANIY MARKAZ SIFATIDA

B.X.Sattorov, assistant, Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mustaqillik yillarida O‘zbekistonda muzey qo‘riqxonalar faoliyati tizimida amalga oshirilgan islohotlar, ularning natijalari va sohadagi muammolar tadqiq etilgan. Muzeylar asosiy madaniy-ma’rifiy muassasalardan biri sifatida davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. O‘zbekistonda muzey ishini yo‘lga qo‘yishda turlicha yondashuvlarni kuzatish mumkin. Mustaqillikning dastlabki yillarida muzey ishi bo‘yicha yetarli*

huquqiy hujjatlar mavjud yemasligi, muzeylar moddiy ta'minotida muammolarning kuchayishi bilan xarakterlanadi.

Kalit so'zlar: *Arxeologiya parklari, Arxeologiya yodgorligi, Siypantosh, Quruqsoy, Qoyatosh, Sarmishsoy.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются реформы, проведенные в Узбекистане за годы независимости в системе музейно-заповедной деятельности, их результаты и проблемы в этой сфере. Музеи как одно из главных культурно-образовательных учреждений стали одним из важнейших направлений государственной политики. В Узбекистане можно проследить различные подходы к налаживанию музейной работы. Первые годы независимости характеризовались отсутствием достаточных правовых документов по музейному делу, обострением проблем с материальным обеспечением музеев.*

Ключевые слова: *Археологические парки, памятник археологии, Сипантош, Куркусай, Коятош, Сармишсай.*

Abstract.*This article examines the reforms implemented in the system of museum reserves in Uzbekistan during the years of independence, their outcomes, and existing challenges in the sector. Museums have become one of the key cultural and educational institutions, representing an important direction of state policy. Various approaches to organizing museum work in Uzbekistan can be observed. The early years of independence were marked by the absence of sufficient legal frameworks concerning museum operations and a growing number of issues related to their material support.*

Keywords: *Archaeological parks, archaeological monuments, Siypantosh, Quruqsoy, Qoyatosh, Sarmishsoy.*

Kirish. Hozirgi paytda mamlakatimizda turizm sohasi jadal rivojlanib bormoqda. Hali turizmni rivojlantirish uchun foydalanilmayotgan ko'plab resurslar mavjud. Shulardan biri arxeologiya yodgorliklari hisoblanadi. Bu turdagi resurslardan shu paytgacha faqatgina ilmiy-tadqiqotlar uchungina foydalanib kelingan. Bu esa ularni konservatsiya qilish va muzeylashtirish ishlariga umuman e'tibor qaratilmaganligidan dalolatdir.

Yurtimizda arxeologiya yodgorliklari eng ko'p tarqalgan hududlardan biri bu Qashqadaryo viloyati bo'lib, ulardan turizm ob'ekti sifatida foydalanishga hali kirishilgan emas. Shuni qayd etish lozimki, O'zbekiston turizm markazi ishlab chiqish dasturlarida qadimiy binolarni ta'mirlashga katta e'tibor berildi. Yodgorlik hamda obidalarni qayta tiklash kelajakda sayyohlar oqimini jalb etish bilan birga, mazkur tarixiy hududlarning iqtisodiy, madaniy, funksional ahamiyatlilik darajasini oshirishga xizmat qilmoqda.

2019-yil 30-mayda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 443 sonli qarori asosida Shahrisabz shahar Amir Temur nomli moddiy madaniyat tarixi muzeyi negizida tashkil etilgan "Shahrisabz" davlat muzey – qo'riqxonasining Chubin filialida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev tomonidan e'lon qilingan 2022-yil "Inson qadrini ulug'lash va faol mahallla yili"da Davlat dasturida belgilangan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun ilmiy-ma'rifiy yunalishda targ'ibot va tashviqot ishlarini olib bordi.

Natijalar va tahlil. Muzey faoliyatini yoritib borishda noshirlik faoliyatini o'rni beqiyos. Shuningdek, muzey xodimlari o'z ustida ishlashi va ilmiy izlanishlar olib borishi uchun ham bu faoliyat muhim sanaladi. Odatda muzey xodimlari ilmiy maqolalar yozishadi. Gohida esa ilmiy-ommabop va publisistik maqolalar ham chop etib turiladi. Muzey - qo'riqxona xodimlari tomonidan 2022-yilda 1 ta "A Journey into the history of nasaf, kesh and Shahrisabz" nomli kitob va bir nechta maqolalar chop etildi.

2022-yil davomida fuqarolar tomonidan toshirilgan 220 dona eksponat muzey fondiga qabul qilindi. Hozirgi paytda asosiy fond eksponatlari soni jami 35405 donani tashkil etdi. Shundan arab imlosidagi manba'lar 19 dona, arxeologiya buyumlari 32520 dona, gilamlar 17 dona, yog'och buyumlari 126 dona, qabir toshlar 60 dona, qurol-aslaha buyumlari 28 dona, maqom muzeyi buyumlari 195 dona, mato buyumlari 255 dona metal buyumlari 441 dona, numizmatika buyumlari 608 dona, rangtasvir buyumlari 37 dona, sopol buyumlari 837 dona, teri va charim buyumlari 4 dona,

taqinchoq buyumlari 52 dona, foto suratlar 104 dona, haykaltaroshlik buyumlari 78 dona, hamda boshqa turdagi buyumlar 24 donani tashkil etdi[1].

2022-yilda muzey fondiga qabul qilingan eksponatlar soni jami 220 donani tashkil etdi. Ularning barchasi muzeyning fond bo‘limiga tegishli kirimlar kitobiga ro‘yxatga olindi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2008-yil 12-sentyabrda tasdiqlangan “Muzeylar to‘g‘risida”gi qonun hamda Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 31-oktyabrdagi “Muzeylar faoliyatiga taaluqli me’yoriy hujjatlar to‘g‘risida”gi 237-sonli qarorining ijrosi, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 12-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasining “Muzeylar to‘g‘risida”gi Qonunni ro‘yobga chiqarish uchun zarur bo‘lgan normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash haqida”gi 68-sonli qarori ijrosi yuzasidan muzey fondi va ilmiy tadqiqot bo‘limlarida eksponatlarni ro‘yxatga olish, saqlash va namoyish etishga oid hujjatlashtirish ishlarini tartibga solish ishlari olib borilmoqda2

2022-yilda jami 1469 dona eksponat ko‘rgazmalarda namoyish etildi; shundan Shundan arab imlosidagi manba’lar 19 dona, arxeologiya buyumlari 605 dona, gilamlar 5 dona, yog‘och buyumlari 56 dona, qabir toshlar 60 dona, qurol-aslaha buyumlari 10 dona, maqom muzeyi buyumlari 119 dona, mato buyumlari 125 dona metal buyumlari 44 dona, numizmatika buyumlari 100 dona, rangtasvir buyumlari 36 dona, sopol buyumlari 183 dona, teri va charim buyumlari 4 dona, taqinchoq buyumlari 11 dona, foto suratlar 10 dona, haykaltaroshlik buyumlari 58 dona, hamda boshqa turdagi buyumlar 24 donani tashkil etdi[3].

Keyingi yillarda barcha sohalarda kabi muzeylarni rivojlantirish sohasida ham bo‘layotgan yangiliklarni inobatga olib, ko‘rgazmani zamonga moslash nuqtai nazaridan 2022-yilning birinchi choragida Chubin filiali Etnografiya va xalq amaliy san’ati bo‘limi xodimlari bilan hamkorlikda muzeydagi “Shahrisabz etnografiyasi” ekspozitsiyasini tashkil etishdi[4].

Shaxrisabz Davlat Muzey qo‘riqxonasi tarkibiga kiruvchi Malik Ashtar masjidida" Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Boburni yod yetib" mavzusida Shaxrisabz shaxar 1- sonli kasb-hunar maktabi o‘quvchilari va ona- tili fani o‘qituvchisi Murodova Lobar va Malik Ashtar ilmiy xodimlari bilan birgalikda tadbir o‘tkazildi.

2019-yil 30-mayda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 443-son «Sarmishsoy», «Shahrisabz», «Termiz» va «Qo‘qon» davlat muzey-qo‘riqxonalari faoliyatini tashkil yetish to‘g‘risida”gi gi qarori ye’lon qilindi. Qarorga muvofiq Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlaridagi moddiy- madaniy meros ob’ektlarini muhofaza qilish, ularni atrofidagi tarixiy muhit bilan birga asrash va ulardan oqilona foydalanish maqsadida Qashqadaryo viloyati Amir Temur nomidagi Shahrisabz shahar moddiy madaniyat tarixi muzeyi negizida «Shahrisabz» davlat muzey-qo‘riqxonasi, Surxondaryo viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi negizida «Termiz» davlat muzey-qo‘riqxonasi tashkil etildi[7].

Muzey-qo‘riqxona tabiiy-tarixiy, moddiy va ma’naviy yodgorliklarni saqlovchi ilmiy-tadqiqiy va madaniy-ma’rifiy muassasa tarkibiga ekspozitsiyadan tashqari qo‘riqxona hududida joylashgan me’moriy, tarixiy yodgorliklar ham kiritildi. Muzey qo‘riqxonalarning tarixiy-badiiy, tarixiy-me’morchilik, shuningdek kompleks turlari bor[10].

Shahrisabz davlat muzey-qo‘riqxonasi faoliyat boshlagach, Chubin madrasasi, Malik Ashtar masjidi binosi, Abdushukur Og‘aliq masjidi binosi, Kunchiqar masjidi binosi, Qadimiy arxeologik hammom hududi, Maqom muzeyi muzey-qo‘riqxonaning (filial) tarkibiy qismlari yetib belgilandi. Shuningdek, Muzey qo‘riqxonaning maydoni katta hududni qamrab olgan Sangirtepa, Uzunqir Podayotoqtepa kabi yodgorliklar ham qo‘riqxona tarkibiga kiritildi[11].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – Toshkent, 2019, 3214-son.

2. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 30.05.2019 y. // 09/19/443/3214-son.

3. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. – B. 115.

4. “Shahrisabz” davlat muzey – qo‘riqxonasi joriy arxivi. Muzey qo‘riqxonasining 2002 yildagi ish faoliyati to‘g‘risidagi yozma hisoboti papkasi, 2-varaq.

5. Yarkulov A. Qashqadaryoda Arxeologiya yodgorliklarini muzeylashtirish muammolari va istiqbollari // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Shahrisabz, 2024. – B.33.

6. Qashqadaryo viloyat madaniyat boshqarmasi joriy arxivi. Qashqadaryo viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi ning 2019-yilgi hisoboti papkasi, 2-varaq.

7. Olimov U. O‘zbekistonda muzey qo‘riqxonalarning faoliyati va ularning tashkil etilish asoslari // O‘bekistonda turizmni rivojlantirishda tarixiy muzeylarning o‘rni mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Shahrisabz, 2021. – B.166.

8. Tariximiz ko‘zgusi yangi binoda // Madaniyat. 2019-yil 31-oktyabr. № 44 (74).

9. Yo‘ldoshev B., Begmatov O., Sirojiddinova M. Madaniyatshunoslik. O‘quv qo‘llanma.–Toshkent,2015.–209 b.

10. Erkayeva B. Madaniy turizmni rivojlantirishda muzeylarning ahamiyati // O‘zbekistonda turizmni rivojlantirishda tarixiy muzeylarning o‘rni mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Shahrisabz, 2021. – B.150-151.

11. Muzeyshunoslik. – T.: TURON-IQBOL, 2018. – B. 6.

UO’K 908

ILK TEMIR DAVRIDA SUG‘DNING URBANIZATSIYA JARAYONLARI

S.O.Sharifov, magistrant, Qarshi Davlat Universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ilk temir davri Sug’ddagi urbanizatsiya jarayonlarining tahlili tarixiy manbalar va adabiyotlar asosida yoritilgan.*

Kalit so’zlar: *“Arxeologik tadqiqotlar”, “O’troq dehqonchilik”, “Ilk temir”, “Avesto”, “Afrosiyob”, “So‘g‘diyona”, “Zamonbobo”, “M. Masson”, “Urbanistik markazlar”, “Sug‘orma dexqonchilik”.*

Аннотация*. В данной статье анализ процессов урбанизации в Согде в эпоху раннего железа освещён на основе исторических источников и литературы.*

Ключевые слова: *“Археологические исследования”, “Оседлое земледелие”, “Раннее железо”, “Авеста”, “Афрасиаб”, “Согдиана”, “Замонбобо”, “М.Э. Массон”, “Урбанистические центры”, “Орошаемое земледелие”.*

Abstract. *This article presents an analysis of the urbanization processes in Sogdiana during the Early Iron Age based on historical sources and literature.*

Key Words: *“Archaeological research”, “Sedentary agriculture”, “Early Iron”, Avesta, “Afrasiab”, “Sogdiana”, “Zamonbobo”, “M. E. Masson”, “Urban centers”, “Irrigated agriculture”.*

Bugunga qadar olib borilgan arxeologik tadqiqotlar tahlili shundan dalolat beradiki, So‘g‘diyona va unga qo‘shni bo‘lgan Baqtriya hududlarida dastlabki shaharlarning tarixiy-madaniy asosi bo‘lgan o‘troq dehqonchilik madaniyati Janubiy Turkmaniston va Afg‘onistondagi qadimgi dehqonchilik markazlari bilan uzviy bog‘liqdir. Chunonchi, Zarafshonning yuqori oqimlarida ochilgan Sarazm manzilgohining eng pastki qatlami topilmalari Geoksyur I topilmalariga juda o‘xshash ekanligi eneolit davridayoq So‘g‘diyonaning tog‘ oldi hududlari qadimgi dehqonchilik o‘chog‘laridan biri ekanligining dalilidir.[1]

Ilk temir davriga kelib esa So‘g‘diyonaning Hisor tog‘ oldi tizmalarida, Qashqadaryoning yuqori oqimida va Qarshi vohasida shaharsozlik madaniyatining uzluksiz shakllanish jarayonlarini kuzatishimiz mumkin. “Avesto” matnlaridagi muqaddas Sug‘udaning markazi Samarqand So‘g‘di edi. Uning poytaxti Samarqand Zarafshon vohasida joylashgan bo‘lib, ushbu qadimgi viloyat va uning ko‘hna shaharlari g‘arb, Rossiya va o‘zbek sharqshunoslari hamda arxeologlari tadqiqotlarining diqqat markazida turgan. Tadqiqiy tasavvurlar nuqtai nazaridan bu hududlarni arxeologik va yozma manbalar tahlili asosida nisbatan to‘liq o‘rganish M.X.Isomiddinov tomonidan amalga oshirilgan bo‘lib, bu olimning asosiy e’tibori Afrosiyob, Ko‘ktepa va Yerqo‘rg‘on ko‘hna shaharlariga qaratiladi.[2]

Ulardan eng yirigi bo‘lgan Afrosiyob, qadimgi Samarkand ko‘hna shahri hozirgi Samarqandning shimoliy qismida tepaliklar ko‘rinishida joylashgan bo‘lib noto‘g‘ri yuraksimon (serdsevidnoy) shakldagi 220 gektar maydonni egallagan. Bu hududlarda qal’a devorining to‘rtta halqasi aniqlangan bo‘lib arxeologik tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, birinchi va to‘rtinchi halqalar nisbatan qadimgi hisoblanadi. Birinchi halqaning pastki qatlamlaridan xom g‘isht devor qodiqlari aniqlangan bo‘lib, bu devor qoldiqlari o‘z vaqtida G.V.Shishkina tomonidan mil.avv. I ming yillikning o‘rtalariga oid deb sanalagan.[3]

Ko‘hna shaharni o‘rab turgan qal’a devori mil. avv. VII-VI asrlarda bunyod etiladi. Bu davrda olib borilgan bunyodkorlik ishlari natijasida shahar oldi hududlari kengayib, ko‘hna shahar bir necha qismlarga bo‘linadi. Shaharning bir qismini mustahkam qo‘rg‘on, boshqa bir qismlarini esa qal’a devorlari bilan o‘ralgan saroy majmui, savdo-hunarmandchilik mahallalari tashkil etadi. Ko‘hna shahar atrofida shahar oldi tayanch inshootlaridan tashqari (Lolazor) yirik yer egalarining uy-qo‘rg‘onlari ham paydo bo‘ladi. Bularning barchasi So‘g‘diyona davlatchiligida Afrosiyob muhim ahamiyatga ega bo‘lganligidan hamda qadimgi So‘g‘d davri Afrosiyobning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida katta o‘zgarishlar sodir bo‘lganligidan dalolat beradi.[4]

So‘nggi yillarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida Samarqanddan 30 km g‘arbda joylashgan Ko‘ktepa ko‘hna shahri xarobalarining ochilishi So‘g‘diyona qadimgi shaharlari haqidagi tasavvurlarimizni yanada kengayishiga imkon yaratdi. Bu yodgorlik Payariq tumani markazi Chelakdan 5 km shimoli-sharqda joylashgan bo‘lib, umumiy maydoni 100 gektardan ziyod. Tadqiqotlar natijasida topilgan sopol buyumlari, rejasi, xom g‘ishtlar Afrosiyob topilmalari bilan solishtirilganda Ko‘ktepa ilk temir davriga oid bo‘lib, ilk shaharsozlik madaniyatini o‘zida aks ettiradi, degan xulosaga kelindi. Bir necha madaniy qatlamdan iborat bo‘lgan ko‘hna shaharning yangi tadqiqotlari Sug‘diyona qadimgi shaharsozligi uchun qimmatli ma’lumotlar berdi, jumladan Ko‘ktepaning mudofaa tizimi va ichki tuzilishi yozma manbalar bilan qiyoslanib o‘rganildi.[5]

Ko‘ktepadagi baland minorasi bo‘lgan yirik tepalikning pastki qatlamlaridagi uylardan qo‘lda ishlangan naqshli sopollar, yorg‘uchoqlar, tosh o‘roqlar topilgan. Tadqiqotlarga ko‘ra, bu yerdagi moddiy madaniyat majmuasi so‘nggi bronza va ilk temir asri Farg‘ona va Chochdagi Chust va Burg‘ulik madaniy majmualari bilan o‘xshashlik topadi.[6] Bu yerda to‘g‘ri burchakli xom g‘ishtdan hokim qarorgohi bo‘lganligi taxmin qilinayotgan mahobatli inshoot bunyod etilgan. Ushbu majmuaning bunyod etishlishi mil.avv. VII asrning boshlari bilan belgilangan. Ko‘ktepaning yirik o‘lchamlari, galereya shaklidagi himoya tartibini o‘z ichiga olgan mudofaa darajasi, hokim qarorgohini qamrab olgan ichki qurilishlar, yirik ibodatxona majmui uni Afrosiyob singari arxaik davr yirik ko‘hna shaharlari qatoriga qo‘shish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Buxoro shahri va Buxoro vohasida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijalarini tahlil qilish qadimgi So‘g‘diyona eneolit va bronza davridan boshlab bobo dehqonlar makoni bo‘lganligini ko‘rsatadi. Ular, avvalambor Zarafshonning yuqori oqimidagi Sarazm madaniyati bilan, qo‘yi Zarafshondan topilgan Zamonbobo madaniyatlaridir. Bu madaniyat sohiblari Buxoro vohasida ilk shaharsozlik madaniyatining shakllanishida katta ahamiyatga ega bo‘ldi hamda ilk temir davriga kelib mana shu qadimiy madaniyatlar asosida Buxoro vohasida o‘zida shaharsozlik belgilarini mujassamlashtirgan manzilgohlar paydo bo‘ldi va rivojlandi.[7] Xususan, vohada topib o‘rganilgan ko‘pgina manzilgohlar mustahkam devorlar bilan o‘ralgan bo‘lib, ularda ixtisoslashgan uy hunarmandchiligi va o‘troq dehqonchilik xo‘jaligi mavjud edi. Mil. avv. V-IV asrlarga kelib esa hozirgi Buxoro atroflari va o‘rnida shaharsozlik madaniyati rivojlanganligi izlarini kuzatish mumkin.

So‘nggi yillarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar Qashqadaryo vohasi (Janubiy So‘g‘d) qadimgi shaharlarini o‘rganish masalalariga ham ko‘pgina aniqliklar kiritdi. Asrimizning 60-yillarida M. Masson Yerqo‘rg‘on ko‘hna shahrida tadqiqot ishlari olib borib uning yirik ko‘hna shahar ekanligi, bir necha madaniy qatlamlar rivojlanish jarayonidan dalolat berishini ta’kidlasa ham, uning shakllanishi va rivojlanishi dastlabki bosqichdagi aniq sanasini bermagan.[8] Keyingi tadqiqotlar esa Yerqo‘rg‘on ko‘hna shahrining shakllanishi va rivojlanishi, shaharsozlikning paydo bo‘lishi, moddiy madaniyat va iqtisodiy tarixi, xronologiya va davrlashtirish masalalariga ko‘pgina aniqliklar kiritish imkonini berdi.

FA Arxeologiya institutining so‘nggi yillardagi tadqiqotlariga ko‘ra, Yerqo‘rg‘onning pastki qatlamlaridan mil.avv. IX-VII asrlarga oid madaniy qatlamlar aniqlandi. Shuningdek, Yerqo‘rg‘onda to‘rtta qurilish davri mavjud bo‘lganligi hamda birinchi qurilish davriga oid eng qadimgi himoya devori mil.avv. VIII-VII asrlarda bunyod etilganligi kuzatildi. Demak, so‘nggi tadqiqotlar ham Yerqo‘rg‘onni O‘rta Osiyoning boshqa shu davrga oid yodgorliklari qatori (Qiziltepa. Marv, Boloi Hisor, Uzunqir, Afrosiyob va boshq.) urbanistik markazlar safiga kiritish mumkinligini yana bir marta isbotlaydi.[8]

Sharqiy Qashqadaryo (Kitob-Shahrisabz vohasi) hududlaridan so‘nggi yillarda mil. avv. I ming yillikning birinchi yarmi va o‘rtalariga oid shaharsozlik madaniyati haqida yangi ma’lumotlar olindi. Bu hududlardagi Sangirtepa va Uzunqir yodgorliklari Qashqadaryo o‘rta oqimidagi SHo‘robsoy daryosi bo‘yida vohaning eng yirik va qadimiy madaniy-xo‘jalik hududida joylashgan.

Sangirtepadagi arxeologik-stratigrafik tadqiqotlar natijasida yodgorlikning shakllanish tarixi, uning o‘zlashtirilishi va tashlandiq holga kelish bosqichlari aniqlangan. Yodgorlikning ilk shakllanish davri mil. avv. IX-VIII asrlarga oiddir. Ushbu davrda bu yerda mustahkam paxsa devor bilan o‘ralgan yirik inshoot qad ko‘taradi.[9]

Uzunqir shaklidagi ilk shaharlarning paydo bo‘lishini O‘rta Osiyodagi eng qadimgi davlatlarning vujudga kelishi jarayoni bilan bog‘lash mumkin. Ilk temir davrida So‘g‘diyona hududlari qadimgi Baqtriya tarixiy-madaniy viloyati tarkibiga kirgan. Shuning uchun ham So‘g‘diyonaning yirik shahar markazlari (Afrosiyob, Ko‘ktepa, Buxoro, Uzunqir, Yerqo‘rg‘on) va aynan Baqtriya markazlarining (Baqtr, Oltindilyor, Qiziltepa) me’morchiligi, hunarmandchiligi va moddiy madaniyati birbiriga ancha yaqin bo‘lib, umumiy tarixiy madaniy jarayonlar ta’sirida rivojlangan.[10] So‘nggi yillarda Sangirtepada tadqiqot ishlarini davom ettirgan M.Xasanov xulosalariga ko‘ra, Sangirtepada mil.avv.IX-VIII asrlardan V-IV asrlargacha bo‘lgan Baktriyadagi Kuchuktepa uchala davri (I-II-II) sopol majmualari kuzatiladi. Shuningdek, bu yerdan So‘g‘d hududlarida birinchi bo‘lib zardo‘shtiylik ibodatxonasining markaziy zali ochildi.[11]

Fikrimizcha, So‘g‘diyona vohasidagi dastlabki shaharlar qishloklardan iqtisodiy, siyosiy va madaniy mavqei bilan ajralib turgan. Tadqiqotlar natijalarining tahliliga qaraganda eng qadimgi shaharlar asosan aholisi sug‘orma dexqonchilik bilan shug‘ullangan vohalarda, qadimgi savdo yo‘llari bo‘ylarida, hukmdorlar qarorgohlari atroflarida paydo bo‘lgan. Bunday shaharlar o‘zlari joylashgan vohalarning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va diniy markazlari vazifasini bajargan bo‘lishi shubhasidir.

Sug‘diyona shaharsozligining paydo bo‘lishi va rivojlanishi masalalariga xulosa yasab shuni aytish mumkinki, ilk shaharsozlikning shakllanishi jamiyat taraqqiyotidagi rivojlanish bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu jarayon uzoq va bosqichma-bosqich davrlarni o‘z ichiga oladi. So‘g‘diyona shaharsozligining shakllanishi va rivojlanishi bunga yorqin misol bo‘lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1.Сагдуллаев А.С. ва бошқалар. Марказий Осиёда тарихий-маданий вилоятларнинг шаклланиши ва этник географияси муаммолари.-Тошкент. 2020. В.41 (236)

2. Исамиддинов М.К. О дате основания Самарканда. // ОНУз.1997. № 5, С. 62-69

3. Шишкина Г.В. Древнейшая оборонительная стена Самарканда. // ОНУз.1990. № 9, С. 102-107

4. Массон В.М. Протогодская цивилизация юга Средней Азии // СА. 1967. № 4. С. 61-68.

5. Раимқулов А.А. Катта Суғд-Суғдиёна: тарихий жараёнлар чорраҳасидаги ўлка. Тошкент.: “Иқтисод-Молия” . 2017. В. 16-30 (208).

6. Матбобоев Б.Х. Қадимги Фарғона илк давлатчилик илдизлари // Ўзбекистон тарихи. 2002. №. 1. В. 3-11

7. Исаков А.И. Саразм (К вопросу становления раннеземледельческой культуры Зарафшанской долины. Раскопки 1977-1983 гг). Душанбе. 1991.

8. Массон В.М. Столичные города в области низовьев Кашкадарьи с древнейших времан. – Т. “Фан”, .971, С. 11-16.

9. Лушпенко О.Н. Раннежелезний век Южного Согда. А.К.Д. – Самарканд. 1998. С. 22-29

10. Эшов Б.Ж. Ўрта Осиёнинг қадимги шаҳарлари тарихи.- \В. 117 (236

11. Хасанов М. Некоторые новые данные к становлению городской культуры в Согде // Роль города 2007. Ташкент-Самарканд, 2007. - С. 38-41.

UO’K 93/94

XX ASRNING 50-60-YILLARIDA XALQ TA’LIMI XODIMLARINING NOMINAL VA REAL ISh HAQI DINAMIKASI

N.A.Sharipova, dots., Qo‘qon universiteti, Qo’qon

Annotatsiya. *Pedagoglar jamiyatdagi eng muhim va mas’uliyatli kasb egalari hisoblanadi. Ular kelajak avlodni tarbiyalash, jamiyatning ma’naviy va intellektual salohiyatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydilar. Biroq ta’lim sohasi xodimlarining moddiy ta’minoti ko‘p yillar davomida dolzarb muammolardan biri bo‘lib kelgan. So‘nggi yillarda maoshlar dinamikasida*

kuzatilayotgan ijobiy o'zgarishlar pedagoglarning hayoti va faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatmoqda? Ushbu maqolada aynan shu masala tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *maosh, o'qituvchi, iqtisod, ijtimoiy, ta'lim, maktab, direktor, xodim*

Аннотация. *Педагоги считаются самыми важными и ответственными профессионалами в обществе. Они играют решающую роль в воспитании будущих поколений, формировании духовного и интеллектуального потенциала общества. Однако материальное обеспечение работников сферы образования на протяжении многих лет оставалось одной из актуальных проблем. Как положительные изменения, наблюдаемые в динамике заработной платы в последние годы, влияют на жизнь и деятельность педагогов? В этой статье анализируется именно этот вопрос.*

Ключевые слова: *зарплата, учитель, экономика, социальная, образование, школа, директор, сотрудник*

Abstract. *Teachers are considered the most important and responsible professionals in society. They play a crucial role in educating future generations and shaping the spiritual and intellectual potential of society. However, the material support of education workers remained one of the pressing issues for many years. How are the positive changes observed in the dynamics of wages in recent years affecting the lives and activities of teachers? This article analyzes precisely this issue.*

Keywords: *salary, teacher, economics, social, education, school, director, employee*

Kirish. Maoshlar oshishi pedagoglarning iqtisodiy ahvoliga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Maoshi yuqori bo'lgan o'qituvchi asosiy ehtiyojlarini qondirish bilan birga, kasbiy rivojlanishga, shaxsiy taraqqiyotga ham e'tibor qarata oladi. Agar bugun pedagog maoshini belgilashda ish joyi shakli va ish beruvchining ta'siri sezilayotgan bo'lsa, sovet hukumati davrida o'qituvchilarning oylik maoshlari davlat budjeti tomonidan belgilandi. Maoshlar ko'pincha inflyatsiya va iqtisodiy sharoitlarga bog'liq ravishda o'zgardi. Ularning ma'lumot darajasi va ish faoliyatidagi yuqori natijalarga ko'ra qo'shimcha to'lovlar berildi.

Natijalar va muhokamalar. Shuni e'tirof yetish kerakki, hozirgi davrda ijtimoiy yo'nalishdagi tadqiqotchilarning asarlarida ta'lim sohasining barcha qarama-qarshiliklari va nomutanosibliklari to'lig'icha ochib berilmagan. Mavzu arxiv hujjatlarini jalb qilgan holda, mintaqaviy va milliy darajada yanada chuqurroq o'rganishga muhtoj. Shunga ko'ra, ushbu tarixiy davrda davlat tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar o'qituvchilarning ijtimoiy huquqlari, ularning farovonligi va munosib turmush darajasini ta'minlay olganmi-yo'qmi, bilib olish muhimdir[5].

Urush davrida o'qituvchilar o'z kasbiy vazifasidan tashqari front ehtiyojlari uchun ham ishladilar. Ta'lim sohasini yaxshilash, o'qituvchilarni safini kengaytirish maqsadida SSSR Xalq komissarlari va Moliya Ministrligining 1945-yil 2-sentabrdagi 2272-sonli qaroriga asosan maktab direktorlari, o'qituvchilar va o'quv bo'limi xodimlarining oylik maoshlari oshirildi[7, 16].

Lekin mamlakatdagi iqtisodiy qiyinchiliklar oqibatida 1946-1948-yillarda ta'lim sohasida ham tejamkorlik rejimi qo'llanildi. Xalq maorifini rivojlantirish keyingi o'rinlarga surilib qoldi. Urush yillarida o'qituvchilar uchun joriy qilingan kompensatsiya to'lovlari (kam ta'minlangan o'qituvchilar uchun bir martalik yordam) o'qituvchilarning moddiy ahvolini yaxshilashga hissa qo'shmadi[6, 721].

SSSR Ministrlar Sovetining 1948-yil 10-fevraldagi № 242-sonli "Boshlang'ich va yetti yillik maktablar o'qituvchilari uchun yengillik va imtiyozlar to'g'risida"gi qaroriga asosan maktab o'qituvchilarining oylik maoshlari 15 foizga oshirildi. Bundan tashqari pedagogik staji 25 yildan oshgan o'qituvchilarga oylik ish haqining 40 foizidan kam bo'lmagan nafaqa tayinlandi. Qishloq o'qituvchilariga yer uchastkalari, yashash uchun bepul uy-joy, qishda foydalanish uchun yoqilg'i, yonilg'ilar o'z vaqtida yetkazib berish ko'zda tutildi[1, 21].

Ma'lumoti va ish staji turlicha bo'lgan o'qituvchilarning mehnatiga haq to'lanishi turlicha bo'lib, ish haqi to'lanishida maktab va tuman halq ta'limi bo'limlarida kamchiliklarga yo'l qo'yilgan. "O'qituchilar" gazetasining 1948-1950-yillardagi sonlarida "Savollarga javob beramiz" rukni tashkil etilib, asosan o'qituvchilarning oylik maoshlari, mehnat ta'tili masalalari, ish staji yuzasidan savollarga mutaxassislar tomonidan javob berib borilgan[2, 4].

Namangan viloyatining xalq ta’limi bo‘limlarida eng yuqori va past miqdorda ish haqi oladigan o‘qituvchilarning hisobi yuritilgan.

1-jadval

1957-yilning 1-fevral holatiga Norin tumani maktab o‘qituvchilarining oylik maoshi dinamikasi[7, 13]

maosh summasi	Necha kishi shu summadagi maosh olgan
100-270 so‘m	78
301-330 so‘m	1
331-350 so‘m	33
401-500 so‘m	68
501-600 so‘m	30
601-700 so‘m	42
701-800 so‘m	40
801-900 so‘m	50
901-1000 so‘m	53

Mazkur hujjat asosida xulosa qilish mumkinki, o‘qituvchilar orasida yuqori summada maosh oladiganlar ko‘p edi.

SSSR Ministrlar Sovetining 1959-yil 26-noyabrdagi № 1305-sonli qarori asosida yuqori sinf o‘qituvchilaridan faqat chizmachilik va mehnat fani o‘qituvchilarining oylik ish haqini oshirildi. Bu qaror boshqa fan o‘qituvchilarining noroziliklariga sabab bo‘lgan. Maorif ministrligiga o‘qituvchilar tomonidan qilingan murojaatlar natijasida qaror ijrosi barcha o‘qituvchilarga nisbatan qo‘llanildi[9, 14].

SSSR Ministrlar Kengashining 1960-yil 10-martdagi № 165-sonli qaror bilan o‘qituvchi va rahbar xodimlarning oylik maoshi 15 foizga oshirildi[10,66].

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, oliy ma’lumot va o‘rta ma’lumotlilar uchun to‘lanadigan ish haqidagi tafovut kattagina. Demak ish haqi orasidagi farq o‘qituvchining ma’lumotini oshirish uchun turtki bergan. Lekin bu farq yillar o‘tgan sari kamayib bordi.

Maktab o‘qituvchilariga haq to‘lash miqdorining nizomi 1948-yilda ishlab chiqilgan va o‘zgarishsiz qolgan. Biroq, 60-yil boshlariga kelib xalq xo‘jaligining ta’lim va ishlab chiqarish tarmoqlaridagi ishchi-xodimlarining ish haqi darajasida sezilarli tafovut yuzaga keldi. Masalan, 1958-yilda ta’lim xodimlarining o‘rtacha oylik ish haqi sanoat ishchilari ish haqiga nisbatan 20 foiz past bo‘lgan[5, 362]. Ish haqi o‘rtasidagi farq 1960-yilda 24 foizni tashkil qildi. SSSR Ministrlar Soveti Markaziy Ijroiya qo‘mitasi 1964-yil 15-iyul kuni “Ta’lim va sog‘liqni saqlash, uy-joy va kommunal xizmatlar xodimlarini ish haqini oshirish” to‘g‘risidagi № 620 sonli qarorini qabul qildi[4, 65]. Ushbu qaror qabul qilingan vaqtda ta’lim sohasi xodimlariga ish haqi to‘lashda quyidagi kamchiliklar yuzaga keldi:

1. O‘qituvchilarning rasmiy ish haqi darajasi ishlab chiqarish ishchilari bilan solishtirganda past edi;
2. Maktab joylashishiga qarab o‘qituvchi ish haqining turli guruhlari bor edi. (shaharlar va qishloq joylarda);
3. Maktab o‘quvchilarining yoshiga qarab o‘qituvchilarga to‘lanadigan haqda farq bor edi. Stavkalarning uch guruhi mavjud edi: eng past (1-4 sinflarda), yuqori (5–8 sinflarda) va nisbatan yuqori (9-10 sinflarda)

Xodimlarning ta’lim darajasi va ishbilarmonlik ko‘nikmalarini oshirish uchun moddiy rag‘batlantirish zaif bo‘lib, oliy ma’lumotli va unga ega bo‘lmagan o‘qituvchilar uchun ish haqi stavkalari miqdorida farq kam edi. 1-4 sinflarda oliy ma’lumotli o‘qituvchilar uchun ish haqi darajalari yo‘q edi. Ularga o‘rta pedagogik ma’lumotga ega o‘qituvchilar uchun nazarda tutilgan darajalar bo‘yicha maosh to‘landi. Qo‘shimcha ishlar uchun to‘lov (sinf rahbarligi, yozma ishlarni tekshirish) o‘qituvchilarning haqiqiy mehnatiga yarasha to‘lanmadi. 1964-yilgi islohot maktab va boshqa o‘quv yurtlarining rahbar xodimlariga haq to‘lashda bir qator o‘zgarishlarni kiritdi. Haq to‘lashning yangi shartlari joriy etilishi natijasida oliy ma’lumotli o‘qituvchilarning ish haqi 26,5 foizga, to‘liqsiz oliy ma’lumotlilarniki 21,2 foiga, o‘rta maxsus ma’lumotlilarniki-19,6 foizga, umumiy o‘rta ma’lumotli-13,3 foizga oshdi. Shunday qilib, 1964-yilgi islohotdan so‘ng o‘qituvchilar xizmat muddati va o‘qitiladigan soatlar soniga qarab 65 so‘mdan to, 115 so‘mgacha ola boshladilar[3, 59].

Xulosa qilib aytganda, 1960-yillar O‘zbekiston tarixida iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar davri bo‘lib, bu o‘zgarishlar ta’lim sohasi va unda faoliyat yuritayotgan o‘qituvchilar hayotiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatgan. 60-yillarda o‘qituvchilarning oylik maoshlari maxsus tarif jadvallari asosida to‘langan. Maosh miqdori o‘qituvchining staji, ta’lim darajasi, dars soati va lavozimiga bog‘liq bo‘ldi. Oylik maosh iqtisdoiy holatni yaxshilash uchun rasman yetgan ko‘rinsa-da, ayrim zaruriy tovarlar (maishiy texnika, kiyim-kechak, oziq-ovqat) defitsitda bo‘lgan. Qishloqdagi o‘qituvchilar ko‘pincha transport, energiya, kiyim-kechak va boshqa xizmatlar yetishmasligidan qiynalishdi. Shaharda ishlagan o‘qituvchilar moddiy jihatdan biroz yaxshiroq ahvolda bo‘lishdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Кадыров И.К. Развитие школ УзССР послевоенный период. – Тошкент, 1965, - Б-21
2. Savollarga javob beramiz.// O‘qituvchilar gazetasi - 1948 yil 1 dekabr № 49 (136) – B 4
3. Sharipova Nargizaxon Abduqaxxorovna. XX asrning 40-80 yillarida Farg‘ona vodiysi o‘qituvchilarining jismoniy hordiq chiqarish imkoniyatlari/ Vol. 2 No. 16 (2023): Educational Research in Universal Sciences (ERUS)
4. Шарипова Наргиза Абдукаххаровна. Реформы народного образования в Узбекистане в годы Советской власти.//Central asian journal of social sciences and history volume: 04 ISSUE: 05 MAY 2023 (ISSN: 2660-6836)
5. Namangan viloyat davlat arxivi, 266-fond, 1-ro‘yxat, 266-ish, 13-varaq
6. Farg‘ona viloyat davlat arxivi, 1125-fond, 5-ro‘yxat, 2-ish, 16-varaq
7. Farg‘ona viloyat davlat arxivi, 716-fond, 2-ro‘yxat, 14-ish, 14-varaq
8. Farg‘ona viloyat davlat arxivi, 716-fond, 3-ro‘yxat, 15-ish, 66-varaq

UO’K 908

SAROY MULK XONIMNING AMIR TEMUR SALTANATIDA TUTGAN O`RNI

R.Sherqulova, talaba, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotasiya*. Ushbu maqolada Amir Temurning suyukli ayollaridan biri bo‘lgan Saroy mulk xonimning hayot yo‘li haqida ma’lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar*: Bibixonim, Qozonxon, Samarqand, Mirzo Ulug‘bek, Klavixo, olmos baldog‘, tosh lavh, Shod Mulk,Abu Tohirxo`ja, Ibn Arabshoh.*

Аннотация. *В данной статье представлена информация о жизни Сарай Мульк Ханум, одной из любимых жен Амира Тимура.*

Ключевые слова: *Бибиханум, Казан-хан, Самарканд, Мирзо Улугбек, Клавихо, алмазный браслет, каменная плита, Шод Мульк, Абу Тохир Ходжа, Ибн Арабшах.*

Abstract. *This article provides information about the life of Saray Mulk Khanum, one of Amir Timur's favorite wives.*

Keywords: *Bibikhanum, Qazan Khan, Samarkand, Mirza Ulugbek, Clavijo, diamond bracelet, stone tablet, Shod Mulk, Abu Tahir Khwaja, Ibn Arabshah.*

Tarixni o`rganar ekanmiz ijtimoiy hayotning barcha sohalarida erkaklar bilan bir qatorda buyuk jasorat sohibalarining nomlari ham tarannum etib kelinganligini guvohi bo`lamiz. Ularning orasida davlatning siyosiy hayotida muhim rol o`ynaganlari ham mavjud bo`lsa, ba`zilari o`zining aql-zakovati odobi bilan tarixda o`chmas iz qoldirgan. O`zbek davlatchiligi tarixida ayollar orasidan yetishib chiqqan mashhur malikalarning ijtimoiy siyosiy munosabatlarida tutgan faol o`rni yaqqol ko`zga tashlanadi. Amir Temur va Temuriylar saltanatini boshqarishda temuriy malikalardan ham oqila maslahatgo`ylar, yetuk donishmadlar, zabardast olimalar, suxandon shoiralar yetishib chiqqan. Bu malikalar haqida ko`pgina qo`lyozma va toshbosma asarlarda qiziqarli ma’lumotlar yozib qoldirilgan. Masalan Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma”, Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”, Ibn Arabshohning “Ajoyib ul maqdur fi axbori Taymur”, Zahriddin Muhammad Boburning “Boburnoma”, Gulbadan begimning “Humoyunnoma”, Hakimxon To`raning “Mutahab ut tavorix”, “Tazkirat ul xabotun” (Xotinlar tazkirasi) kabi asarlarda qimmatli ma’lumotlar berilgan[1].

Shunday o`z zamonasining mashhur malikalaridan biri Temuriylar mamlakatida muhim rol o`ynagan Saroy mulk xonimdir. Uning mavqei Temuriylar davlatini yuksaltirishdagi hissasi ulkanligi bilan ahamiyatlidir.

Saroy mulk xonim nomi tilga olinganda ko`z o`ngimizda bir tomondan buyuk Amir Temurning jufti haloli gavdalansa, ikkinchi tomondan davlat va jamiyat ishlarida arboblik darajasida yuksalgan, har qanday erkak siyosatchi havas qilsa arzigulik dono va tadbirkor ayol namoyon bo`ladi[2].

Kelib chiqishiga ko`ra Saroy mulk xonim Chig`atoy ulusiga mansub mo`g`ul xonlaridan Qozonxonning qizi bo`lib 1341-yilda tug‘ilgan. Qozonxon taxtdan azl etilib, qatl qilingan chog`ida Saroy mulk xonim hali besh yoshda edi. Saroy mulk xonim balog`atga yetgach 1355-yilda Movarounnahr hukmdori amir Qozog`onning nabirasi Amir Husayn uni nikohiga kiritadi[3].

1370-yilda Amir Husayning Balx jangidagi o`limidan so`ng 29 yoshli Saroy mulk xonimni Amir Temur o`z nikohiga oladi. Temur Saroyga uylanishi orqali Qozonxoning tangalarida tasvirlangan va Mamluk manbalarida tez-tez uchraydigan “Ko`ragon” (Kuyov) unvoniga ega bo`lish huquqini qo`lga kiritadi. Ko`ragon unvoni Temur uchun juda muhim edi. Chunki bu uning Chig`atoylar bilan munosabatlaridan dalolat beradi.

Saroy mulk xonim Temur saroyidagi barcha malikalardan ulug`rog`i bo`lib, Chingizxonning bosh rafiqasi Borte unvoniga o`xshash “Katta xonim” yoxud “Bibixonim” nomlariga sazovor bo`ladi. Albatta bunday e`tirofga ega bo`lish uchun avvalo u xon avlodiga mansub malika, bundan tashqari aql-zakovat, did-farosat fikrlash doirasining kengligi bosh omil bo`lgan. Bibixonim Amir Temurning ishonchli vakili edi. Davlatni boshqarishda o`zining oqilona fikrlari bilan maslahatlar berib turgan. Bibixonimning obru-e`tibori, Temurning unga bo`lgan hurmati o`z-o`zidan bosh malikaning boshqaruv ishlaridagi o`rnini tabiiy va tabir joiz bo‘lsa majburiy qilib qo`ygandi.

Shahzodalar amirlar u yoki bu masalada Sohibqironga murojaat etishda Bibixonim omilidan foydalanishga harakat qilishardi .Saroy mulk xonim Amir Temurning harbiy yurishlarida ko`pincha hamroh bo`lardi. Temurga hamroh bo`lmagan paytlar esa Samarqandda noiblik vazifasini bajargan va olisdan bo`lsada unga ma'naviy quvvat berib turgan. Bunga misol qilib Amir Temur Eronga yurish qilgan chog`ida ozuqa zahirasi tugab Samarqandga Bibixonimga maktub yo`laydi. Maktubda “Qo‘shinning zaxirasi tugadi, xazinadan zar yuboring” deyilgandi. Shunda Bibixonim donolik bilan maktubning orqa tomoniga “Ulug‘ amir zaringiz tugagan bo`lsa siyosatingiz ham tugadimi?” deb yozib yuboradi[4].

Bu gaplar Temurga qattiq ta’sir qilib bir g`oya ishlab chiqadi. Unga ko`ra askarlar iste`mol qilgan qoramollarning suyaklari bir yerga to‘planib, pul o`rnida bozorlarda ishlatiladi va shu yo`l orqali u o`z qo`shnini ochlikdan saqlab qoladi.

Eron egallangach suyaklar zar bilan almashtirib beriladi. Amir Temur Bibixonimga oshkora bo`ysunmasada biroq uning oqilona maslahatlariga o`zida doimo ehtiyoj turardi. Bibixonim haqida so`z ketganda ommabop adabiyotlarda ko`proq uning me`morchilik, obodonchilik sohalaridagi faoliyatiga urg`u berish odat tusiga kirgan. Bibixonim ayniqsa ilm-ma`rifatga alohida e’tibor bergan, tolibi ilmlarga homiylik Samarqanddagi XIV-asr oxiridagi eng muhim binolardan biri Temur katta madrasasi ro`parasida joylashgan Xonim madrasasi bo`lgan. Saroy mulk xonim xalq ta’limiga befarq bo`lmaganligi tufayli o`z jamg`armasi hisobidan madrasa qurilishi uchun Amir Temurdan ruxsat so`raydi. Hukumdor ruxsat bergach, otasi Qozonxon tomonidan sovg`a qilingan bir juft olmos baldog`ini sotib, bu mablag`ni madrasa qurilishiga sarflaydi[5].

Madrasa 1397-yilda qurilgan. Olim Vamberi takidlashicha, bu madrasada mingga yaqin talaba tahsil olgan. Ispaniyalik elchi Klavixo esa o`z esdaliklarida malika bu madrasani onasi sharafiga qurdirganini aytib o`tadi. Bu madrasa Shayboniy Abdullaxonning temuriylarga adovati borligi tufayli vayron qilinadi. Hozirgacha faqat bu madrasaning poydevori saqlanib qolgan. Bundan tashqari Amir Temur ham suyukli xotiniga bag`ishlab bir nechta binolar qurdirgan bo`lib, ulardan eng mashhuri Bibixonim jome masjididir. Bu obida hozirgi kunda ham Markaziy Osiyodagi eng yirik inshootlardan biri hisoblanadi. Mazkur masjid tarixi haqida Abu Tohirxo`ja “Samariya” asarida shunday keltiradi: “Amir Temur Ko`ragonnning jome masjidi shahar ichida, shimol tomonda Hazrat shoh darvozasining yaqinidadir”[6] deb aytib o`tadi.

XV-asr o`rtalarida Bibixonimning suyukli nabiralaridan biri Ulug‘bek tomonidan bino ichida ulkan tosh lavh (Qur`on o`qiladigan maxsus kursi) o`rnattiradi. Lavhga “Sultoni azim, oliy himmatli xoqon, din-diyonat homiysi, Hanafiya mazhabining posboni, aslzoda sulton amiri mo`min Ulug‘bek

Ko`ragon" deb bitilgan. Bibixonim jome masjidi keyinchalik zilzilalar natijasida asta sekin yemirilib vayronagarchiliklarga uchradi.

Manbalarni o`rganar ekanmiz, Bibixonim mamlakatni obodonlashtirish ishlaridan tashqari tashqi siyosatda ham faol bo`laganligini ko`ramiz. Bibixonim Temur saroyiga kelgan elchilarni qabul qilish marosimlarida bevosita ishtirok etgan va o`zining tadbir, bazmlariga ularni ham taklif etib turgan. Sohibqiron saroyidagi muhit, unda ayollarning tutgan o`ni haqida elchilar yozib qoldirgan esdaliklardan kengroq ma`lumotlar olishimiz mumkin.

Shunday asarlardan biri Ispaniya qiroli Genrix III tomonidan yuborilgan Klavixoning "Esdaliklar" asaridir. Bu asarda Saroy mulk xonim Kano ya`ni buyuk xonim deb yuritilib, uning tashqi ko'rinishi va kiyimlariga oid hech qayerda uchramaydigan e`tiborga molik ma`lumotlar berib o`tilgan. Masalan, asarda shunday deyiladi "egnida zarhal bezaklari etagi yerda sudralib turgan uzun va keng yengisiz yoqasiz qizil shoxi ko`ylak, ko`ylak belidan hech bir kesib toraytirilmagan holda etagigacha kengayib borgan. Malikaning yuziga yupqa oq mato tutilgan"[7].

Saroy mulk xonim faoliyatining bir tomoni Amir Temur farzandlari va nabiralarining tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan. Temur Saroy mulk xonimdan farzand ko`rmagan. Manbalardan ma'lumki Sohibqiron o'z avlodlari tarbiyasini tuqqan onalariga emas balki o'z harami sohibalariga yuklagan. Sohibqiron o'g`li Shoxruxni, suyukli nabiralari Muhammad Sulton Mirzo, Xalil Sulton Mirzo, Ulug'bek Mirzo va boshqalarni bevosita zukko Bibixonim tarbiyasiga topshirgan. Amir Temur 1404-yilning 18- fevralida Xitoyga yurish qilayotgan chog`ida vafot etgach, taxtga nabirasi Xalil Sulton o`tiradi. 1408-yilda Saroy Mulk xonim Xalil Sultonning xotini Shod Mulk tomonidan zaharlab o`ldiriladi[8].

Arab tarixchisi Ibn Arabshohning ma'lumotlariga ko`ra bir paytlar Temur Shod Mulkni o'limga hukm qilganda, uni Saroy mulk xonim qutqarib qolgan. Shu tariqa nafaqat o`zbek davlatchiligi, balki jahon xalqlari tarixida alohida maqom kasb etuvchi davlat va jamoat arbobi, ilmu ma'rifat homiysi, donishmand ayol, vafodor malika Saroy mulk xonim faoliyati xotima topgan.

Bibixonimning hayoti va faoliyati, uning o`z zamonasi va jamiyatiga qo`shgan ulkan hissasi, adabiyotda va madaniyatda qoldirgan izlari bugungi kunda ham ahamiyatini yo`qotmaydi. Uning san`ati, she`riyati va falsafiy qarashlari nafaqat o`z davrining ko`zoynagi bo`lgan, balki hozirgi kunda ham inson ruhiyatiga ta`sir ko`rsatadigan muhim manba sifatida qaraladi. Bibixonimning ijodi, o`zining ijtimoiy va axloqiy qadriyatlari bilan, kelajak avlodlarga to`g`ri yo`l ko`rsatadi va ularning o`zligini anglashlariga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Turg`un Fayziyev "Temuriy malikalar". Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr, – Toshkent, 1994. 3-4 betlar.
2. Azamat Ziyo. "O'zbek ayollari tarix sahnasida". – Toshkent, 2002. 18-bet.
3. Akbar Zamonov "O`rta asr tarixiy shaxslari hayotining ayrim noma'lum sahifalari". – Toshkent, 2020. 55-bet.
4. Turg`un Fayziyev "Temuriy malikalar". Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr. – Toshkent. 1994-yil.
5. Amir Temurning milliy davlatchilik siyosati tarix va hozirgi zamon. – Toshkent. 2006. 266-bet.
6. O`zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. DIN 1-jild. – Toshkent. 2000.
7. Klavixo "Samarqandga - Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406-yillar). –Toshkent. "O`zbekiston" – 2010.
8. Amir Temur tarixi. 2-kitob. –T.: 1992. 83-bet

UO'K:63.3(2)7

1941-1945-YILLARIDA QASHQADARYOLIK XOTIN-QIZLARNING SANOATDAGI FAOLIYATI

F.X.Temirova, assistent, Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Qarshi filiali, Qarshi

Annotatsiya. *Ikkinchi Jahon urushi insoniyat tarixidagi eng qiyin va og'ir davrlardan biri bo'lib, bu urushda millionlab odamlar, jumladan, O'zbekiston xotin-qizlari ham o'z jasoratlari va fidokorliklari bilan ajralib turdilar. O'zbekiston, urush davrida front ortida muhim rol o'ynagan, ko'plab xotin-qizlar esa o'z vatanini himoya qilishda faol ishtirok etganlar.Ushbu maqolada ikkinchi jahon urishida O'zbekiston xotin qizlarining frontda va front ortida ko'rsatgan jasoratlari haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Sovet Ittifoqi, O'zSSR Oliy Soveti Prezidiumi, Front, Qarshi shahar ijroiya qo'mitasi, Ixtirochilik harakati, ixtirochilik taklifi.*

Аннотация. *Вторая мировая война была одним из самых трудных и тяжелых периодов в истории человечества, в которой миллионы людей, в том числе женщины Узбекистана, отличались своим мужеством и самоотверженностью. Узбекистан в годы войны сыграл важную роль в тылу, а многие женщины активно участвовали в защите своей Родины.В этой статье приводятся сведения о подвигах женщин Узбекистана на фронте и в тылу во время Второй мировой войны.*

Ключевые слова: *Советский Союз, Президиум Верховного Совета УзССР, Фронт, Каршинский горисполком, Изобретательное движение, изобретательское предложение.*

Abstract. *World War II was one of the most difficult and difficult periods in human history, in which millions of people, including the women of Uzbekistan, stood out for their courage and selflessness. During the war, Uzbekistan played an important role in the rear, and many women actively participated in the defense of their homeland.This article provides information about the courage shown by the women of Uzbekistan on the front lines and in the rear during World War II.*

Keywords: *Soviet Union, Presidium of the Supreme Soviet of the Uzbek SSR, Front, Karshi City Executive Committee, Inventive Movement, Inventive Proposal.*

Kirish: Ikkinchi jahon urushi respublika sanoat tarmoqlarining yo'nalishini ham, sanoat xodimlarining ishini ham tubdan o'zgartirdi. Ko'pgina sanoat va qishloq xo'jalik rayonlarining bosib olinganligi xalq xo'jaligini og'ir ahvolga solib qo'ydi. Urush boshlanishi arafasida ya'ni 1940-yilda respublikada sanoatning xalq xo'jaligida egallagan ulushi 70 foizni tashkil etgan edi. Ana shunday sharoitda Volgabo'yi, Ural, G'arbiy Sibir, Qozog'iston, O'rta Osiyo hududlari bo'yicha 1941- yilning oxiri va 1942 -yilning boshida harbiy-xo'jalik rejasi qabul qilindi. Bu rejada umumittifoq miqyosida mamlakat sharqining ahamiyati keskin ortganligi qayd qilindi va shu yerda nihoyatda qisqa muddatda sanoat qurilishini avj oldirish, harbiy mahsulotlarni ishlab chiqarishni ko'paytirish, frontga umumxalq yordamini uyushtirish ko'zda tutildi.

O'zbekiston iqtisodiyoti ham harbiy vaziyatdan kelib chiqib zudlik bilan front manfaatlariga bo'ysundirildi. Front yaqinidagi hududlarda joylashgan sanoat korxonalarini O'rta Osiyo va Qozoqiston respublikalariga evakuatsiya qilish ishlari amalga oshirildi. Ushbu hududlarga keltirilgan 308 korxonaning 100 dan ortig'i O'zbekistonga joylashtirildi[1]. "Lentekstilmash", "Rostselmash", "Krasniy Aksay", "Suma Kompressor va Dnepropetrovek karborund zavodlari", Moskva ''Podmyomnik", "Elektrostanok" zavodlari shular jumlasidandir. Keltirilgan korxonalarni nihoyatda qisqa muddatlarda ishga tushirishga erishildi. 1941- yilning oxirigacha shunday korxonalardan 50 tasi ishga tushirildi. 1942-yilning birinchi yarmida esa barcha sanoat korxonalari to'liq quvvatda ishlab mudofaa uchun mahsulotlar ishlab chiqarishga moslashtirildi.

Adabiyotlar tahlili: N.R.Ibragimova urush davrida respublika shahar mehnatkashlarining qishloq xo'jaligi uchun texnika va ehtiyot qismlar yetkazib berish masalalariga e'tiborni qaratgan. J.Kalimbetov urush yillarida respublikadagi sanoat, transport sohalari yoritilgan. Ushbu ishlarda respublikaning turli viloyatlar xususida, jumladan, mazkur tadqiqot ishlarida qisman bo'lsada, ikkinchi jahon urushi yillarida Qashqadaryo viloyatida xotin-qizlar faoliyati ma'lum darajada yoritilgan.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston respublikasining ikkinchi jahon urushidagi ishtiroki, front ortidagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvol xususida asarlar yozildi va ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Ana shunday asarlar orasida Qashqadaryo vohasi tarixiga oidlari ham mavjud edi. S. Turdiyev va N. Irkayeva, M.To'rayevalarning izlanishlari diqqatga sazovordir. Bu asarlarda urush yillarida Qashqadaryoliklarning hayoti, viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy holati, aholining frontga qo'shgan hissasi, evakuatsiya qilingan aholini joylashtirish muammolari, sanoat va qishloq xo'jaligining harbiy izga solinishi, ta'lim, madaniyat masalalari yoritilgan. M.To'rayevaning monografiyasida ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonning janubiy viloyatlarida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot masalalari tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi: Ikkinchi jahon urushining g'alaba bilan yakun topishida qashqadaryolik xotin-qizlar ham munosib hissa qo'shdi. O'zaro tahlil, natija va qiyoslash metodlari vositasida Ikkinchi jahon urushining boshlanishi, butun respublikada bo'lganidek, Qashqadaryo vohasi aholisining ham urushga safarbar etilishi jarayonlari ko'rsatib berilgan holda, frontga ketayotganlar orasida xotin-qizlarning ham bo'lganligi, ularning urush janggohlaridagi jasoratlari misollar asosida dalillandi. 1941- yilning oxiriga kelib respublika bo'yicha 300 sanoat korxonasi faqat harbiy mahsulot bera boshladi[3]. Mazkur yilda O'zbekiston sanoatida xotin-qizlar salmog'i 29% ga oshdi. Mazkur yilda Qashqadaryo viloyatida ham urush sharoitidan kelib chiqib mahalliy sanoat tarmoqlarini qayta qurib, harbiy izga solish masalalari ko'rib chiqildi. 1941-yilning 15- dekabrida Qarshi shahar ijroiya qo'mitasining yig'ilishida "Yangi hayot", "Tikuvchi", "Ittifoq"," Uchqun", " Mehnat" artellarining ish rejalari muhokama qilindi. Urushning og'ir damlariga qaramay, shahardagi " Ittifoq" arteli jamoasi yillik rejani 112 foizga, " Uchqun" arteli 95 foizga, "Mehnat" arteli 88 foizga bajardilar[4]. Badiiy hunarmandchilik buyumlari ishlab chiqaradigan " Ittifoq" arteli beqasam to'qishni 228 foizga, palos gilamlar to'qishni 109 foizga, " Guliston" arteli 132,2 foizga ado etdilar. Sanoat korxonalarida urushga ketgan erkaklar o'rnini ayollar, yosh bolalar egalladilar.

1942-yilda Qashqadaryo hududida 309 ta tegirmon, 408 ta moyjuvoz, 77 ta temirchilik ustaxonalari, 46 ta transport uchun ehtiyot qismlar ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, 1943-yilga kelib tegirmonlar soni 352 tani, moyjuvozlar soni 408 tani tashkil etdi. Mazkur yilda faoliyat ko'rsatgan sanoat korxonalari soni 68 tani tashkil etdi[5]. Ammo urush sababli ularni xom-ashyo, elektr energiyasi bilan ta'minlash borasida talaygina muammolar mavjud edi. Shunday bo'lsa-da, davlat tomonidan sanoat korxonalari zimmasiga juda katta majburiyatlar yuklandi. Belgilangan rejalarni bajarish uchun katta mehnat kuchi, mablag' zarur edi. Sanoat korxonalari qo'yilgan rejalarni bajarish uchun asdoydil mehnat qilishib, mazkur yilda Qashqadaryo oblastida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish rejasini ortig'i bilan bajargan artellar anchagina edi.

Natijalar va muhokama: Frontdagi jangchilarni kiyim-kechak bilan ta'minlash maqsadida viloyat markazida tikuv va poyabzal fabrikasini barpo etish boshlandi. 1943-yil 19- iyulda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 3 soni " Qarshi tikuv va poyabzal fabrikasini tashkil etish to'g'risida" gi qaroriga asosan Qarshi shahrida tashkiliy ishlar qo'mitasi o'z faoliyatini boshladi. Korxona uchun qurilish materiallaridan 20 kub yog'och ajratildi, ishlab chiqarish uskunalari yasash uchun 16 kub taxta berildi. Viloyat maxalliy sanoati tomonidan fabrika uchun 52 dona taburetka , 8 dona 4 qavatli stelaj, 56 dona stul oyoqlari, 13 dona oyoq yopib turuvchilar tayyorlandi. Fabrika qisqa muddat ichida qurilib maxsulot ishlab chiqarish ikki ko'rinishda oilaviy va yakka tarzda ishlab chiqarishga kirishildi. Fabrikada ishlab chiqarilayotgan maxsulotlar asosini erkaklarning issiq kiyimi, kurtka, kastyum-shim, o'zbek milliy kiyimlari, ichki kiyimlardan iborat bo'lib ular tayyor maxsulot sifatida viloyat mehnatkashlariga va frontga yuborildi. Fabrika front yoqasidan ko'chirib keltirilgan mashinalarni tiklash hisobidan qurildi. Korxona turli xildagi oyoq-kiyimlari, barcha yoshdagilar uchun kiyim-boshlar ishlab chiqarishga moslashtirildi. 1943-yilning 15-sentabridan boshlab fabrika o'z mahsulotlarini chiqara boshladi. Fabrika ishchi xizmatchilari qisqa vaqt ichida 125 turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarishni yo'lga qo'ydi[6]. Uning asosiy ishchi xodimlari xotin-qizlardan iborat edi. Fabrikada asosan erkaklar uchun issiq kiyimlar, kurtka, kostyum-shim, xotin-qizlar uchun turli xildagi kiyim-kechaklar ishlab chiqarildi.

Urush yillarida frontda ko'rsatgan jasoratlari uchun 170 ming nafar mamlakatlarning ham orden va medallari bor edi. 300 ming nafar kishi jangovar orden va medallar sohibi bo'ldi. 387 nafar jangchi "Sovet Ittifoqi Qahramoni" degan mukofot sohibi bo'ldi, ulardan 91 nafari ayol jangchilar edi[7].

Xulosa va takliflar: Ikkinchi jahon urushi, respublika sanoat tarmoqlarining yo'nalishini ham, sanoat xodimlarining ishini ham tubdan o'zgartirdi. Qashqadaryo oblastida yengil sanoat tarmoqlari ham harbiy mahsulotlar ishlab chiqarishga moslashtirildi. 1941-yilda Qashqadaryo hududidagi sanoat artellari soni 22 tani tashkil etdi. O'zbekiston hududiga evakuatsiya qilingan sanoat korxonalarining birortasi Qashqadaryo hududiga joylashtirilmadi. Sanoat korxonalarining front

uchun va mahalliy aholiga zarur bo‘lgan mahsulotlarni etkazib berishda xotin-qizlarning faoliyati samarali bo‘ldi.

Qashqadaryo viloyati tashkil etilishi viloyat hududidagi resurslarni ishga solish imkoniyatini yaratdi. Qashqadaryo viloyatida yangidan “Uzzagatskot va “Uzmolmasloprom” kabi idoralar tashkil qilindi. Viloyatda Miraki va Ko‘kbuloq tumanlari tashkil topgandan so‘ng, mazkur tumanlarda “Mnogoprommislovoy” arteli tashkil etildi.

Xullas, Ikkinchi jahon urushi o‘zining murakkabligi va qiyinchiligi hamda ziddiyatlarga boyligi bilan har bir davlat tarixida o‘chmas iz qoldirdi. O‘zbekiston urush yillari g‘arbdan ko‘chirib keltirilgan sanoat korxonalari va aholini qabul qildi. Qashqadaryo viloyatiga ko‘chirib keltirilgan sanoat korxonalarining birontasi joylashtirilmadi. Viloyat sanoat korxonalarida asosan xotin-qizlar mehnat qildi. Sanoat korxonalarining front uchun va mahalliy aholiga zarur bo‘lgan mahsulotlarni etkazib berishda xotin-qizlarning faoliyati samarali bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O’zbekiston Respublikasi ensiklopediyasi. –Toshkent. QBT, 1997. – B. 173.

2. Irkayeva N. Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari Ikkinchi jahon urushi yillarida. – Toshkent: “Yangi nashr”, 2015. – B.26.

3. Usmonov Q . , Sodiqov M. O’zbekiston tarixi. –T.: Sharq, 2001 B-144

4. Jo’raqulov O., Ergasheva J . Qashqadaryo sanoati tarixi. Qarshi ,. “ Nasaf” 1996 B-44

5. Buyuk Jasorat // Qashqadaryo haqiqati. 1982. 8 may. – B. 1–2

6. Ergasheva Yu., O‘ljaboyeva N.K., O‘ljaboyev D.K. Fashistlar germaniyasini tor-mor etishda qashqadaryoliklarning qo‘shgan hissasi //“O‘zbekiston Respublikasi 1941-1945 urush yillarida. Ilmiy to‘plam. Qarshi, 1995. – B.56.

7. Turdiyev S. Jasorat solnomasi: Qashqadaryo 1941-1945 yillarda. – Toshkent: Fan, 2008. – B.28

8. To‘rayeva M. O‘zbekiston janubiy hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlat tarixi (1920-1945 yillar). -Toshkent, “Firdavs-Shoh”, 2023. – B.55

UO’K 33

BANK TIZIMINING SHAKLLANISHI VA IJTIMOIY-IQTISODIY AHAMIYATI

R.N.To‘xtayeva, dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi
N.U.Tosheva, magistrant, Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada banklarning yuzaga kelishidagi tarixiy-shart-sharoitlar va ularning ijtimoiy-iqtiosdiy ahamiyati ilmiy adabiyotlar asosida yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *bank, pul, metall pul, tanga, qog‘oz pullar, darik, kumush, draxma, Xorazm, Somoniylar.*

Аннотация. *В данной статье на основе научной литературы освещены исторические условия возникновения банков и их социально-экономическое значение.*

Ключевые слова: *банк, деньги, металлические деньги, монета, бумажные деньги, дарык, серебро, драхма, Хорезм, соманиты.*

Abstract. *This article, based on scientific literature, highlights the historical conditions for the emergence of banks and their socio-economic significance.*

Key words: *bank, money, metal money, coin, paper money, daryk, silver, drachma, Khorezm, Somanites.*

Tarixdan ma`lumki, banklarning yuzaga kelishi avvalo tovar - pul munosabatlarining asosiy bosqichi sifatida, pulning qiymat shakli paydo bo‘lishi bilan bir davrga to‘g‘ri kelgan edi.

Dastlabki metall pullar O‘zbekistonda miloddan ilgarigi VI-asrda Ahmoniylar shohi Doro I tomonidan zarb qilingan edi. Mazkur metall tangalarning sof og‘rligi 8,4 gramm bo‘lgan va u “darik” beb atalgan oltin tangalar bo‘lgan edi. Miloddan ilgarigi VI-IV asrlarda O'zbekistonning Xorazm, Sug‘diyona va Sak qabilalari yashagan mintaqalar Ahamoniylar davlati tarkibiga kirgan va “darik”lar O‘zbekiston hududida muomalada bo‘lgan. Miloddan avvalgi 330-327 yillari makedoniyalik Iskandar Ahmoniylar davlatini mag‘lub etib, O‘zbekiston hududida joylashgan Baqtriya va Sug‘diyonaga bostirib kirgan. Makedoniyalik Iskandarning sur`ati tushirilgan tanga pullarning og‘irligi 4,1 g. bo‘lgan kumush draxma, vazni 8,2 g. bo‘lgan kumush didraxma (ikki draxma), vazni

16,4 g. bo‘lgan kumush tetradraxma (to'rt draxma)lar zarb etilib, muomalaga kiritilgan[1,7]. Shuningdek, vazni 8,4 g. bo‘lgan tilla tanga (starer) va vazni 40 grammdan ortiq bo‘lgan kumush dekadraxma zarb etilgan[2,14].

Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidan Yunon - Baqtriya davlati tomonidan zarb qilingan tangalardan bir nechtasi (100 donaga yaqini) topib o‘rganilgan. Ushbu davlatning pul tizimi asosini o‘sha paytda draxma, didraxma, tetradraxma va dekadraxmalar tashkil etib, muomalada turli pul birliklari bo‘lgan. Eramizning V asrida O‘rta Osiyo qisqa vatq bo‘lsada sosoniylar tasarrufida bo‘lgan. Mazkur davrda O‘zbekistonda turli davrlarda zarb qilingan tangalar muomalada bo‘lgan. Sosoniylar tangalari tilla, kumush, bronza kabi metallardan zarb etilgan bo‘lib, ularda sosoniy hukmdorlarini rasmlari bilan turli hayvonlar va qushlar tasviri ham solingan. O‘zbekistonning asosiy hududi V asrning ikkinchi yarmida Sirdaryoning sharqiy sohilidan kirib kelgan va tarixda eftaliylar nomi ostida qolgan qabilalar zabt etadi.

Eftaliylar davrida rivojlana boshlagan O‘rta Osiyoda xalqaro savdo ham jonlana boshlagan. Tashqi savdo Hindiston, Xitoy, Eron va Vizantiya (Rum) bilan olib borilgan. Eftaliylar dastlabki paytlarda sasoniy hukmdorlari bo‘lgan Bahromshoh va Pero‘zshohlarning kumush tanga pullaridan keng foydalangan. Bunga asosiy sabab sosoniylar tomonidan eftaliylarga juda ko‘p o‘lpon to‘langan, shuning uchun ko‘p miqdordagi kumush tangalar xazinada to‘planganligiga bog‘liq bo‘lgan. Eftaliylar va ualrning hukmronligi davrida juda ko'p hajmda, ba`zi ma`lumotlarga qaraganda 200 dan ko‘proq metall tangalar zarb etilgan. Bu davr har bir viloyat, har bir yarim mustamlaka hudud o‘zi tanga zarb qilish huquqiga ega edi. V- VI asrlarda O‘zbekiston hududiga shimol va sharq tarafdan turli ko‘chmanchi xalqlar kop` marotaba bosqinchilikni qilgan. VIII-asrning o‘rtalarida O‘rta Osiyo arablar tomonidan zabt etilib, o‘‘lkada islom dini joriy etildi va qadimiy bizning hudud Movarounnahr deb nomlana boshlanadi. Arablar davridan boshlab muomalada bo‘lgan metall tangalarning tuzilishi hamda ko‘rinishida o‘zgarish bo‘ldi. Tangalardan shoh va hokimlarning sur`atlarini islom oyatlari bezaydi. Natijada “kufi” deb nomlangan tangalar davri boshlangan edi[3,7].

Xalifa Abdumalik 696-yilda Islom imperiyasida markazlashtirilgan boshqaruv tizimini tashkil etgandan keyin imperiyaning butun hududida bir xil pul tizimini joriy etgan edi. Yirik savdo bitimlarini amalga oshirish uchun vazni 4,3 gramm bo‘lgan tilla dinor zarb qilingan. Maosh va soliqlar to‘lovi uchun vazni 2,8 gramm bo‘lgan kumush drahmalar zarb ettiriladi. Kunlik savdo uchun mis tangalar ya`ni fuluslar yordamida (yunoncha “follis” hamyon ma`nosini anglatadi) amalga oshirilib borilgan. Pul birliklari Movarounnahrda ham o'sha davrda muomalada bo‘lgan[1,6].

Somoniylar davlati IX-asrga kelib Movarounnahrda vujudga kelib, Somoniylarni xalifa hukmronligini rasman tan olishgan bo‘lsada, ular amalda mustaqil bo‘lganlar. Somoniylar poytaxti shahri Buxoro edi. O‘zbekistonning asosiy hududi, Turkmaniston, Tojikiston, Eronning Xuroson kabi o‘lkalar Somoniylar davlati tasarrufida bo‘lgan. Davlat taxminan 120 yildan ko‘proq vaqt davomida mavjud bo‘lgan edi[4].

XII-asrning o‘rtalarida, Xorazmshoh Otsiz davrida Xorazm davlati anch kengayadi. XII-asrning 80-90- yillariga kelib Xorazm Movarrounnahr, Eron, Iroqni tasarrufiga kiritadi. Tekash (1172-1200- yillar) va uning o‘g‘li Muhammad (1200-1220-yillar) boshaqaruvi davrida Xorazm ayniqsa gullab-yashnagan edi. Xorazmshohlar davlatida an`anaviy musulmon pul birliklari – tilla dinorlar, kumush dirhamlar va mis fuluslaridan foydalanilgan. Bu tangalarda dastlab an'anaviy tarzida xalifa nomi yozilib, keyin Xorazmshoh nomi zarb etilgan. Mo‘g‘ullar istilosi davrida (1220-yil yozidan) Xorazmda va uning tasarrufidagi minaqalarda 1,8-1,9 gramm vaznli kumush dirhamlar muomalada bo‘lgan.

Amir Temurning 1370-yilda Samarqand taxtiga o‘tirishi va “Buyuk Temur” saltanatini tuzilishi bilan ushbu davlatga O‘zbekiston, Turkmaniston, Tojikiston, Afg'oniston, Qirg‘iziston, Eronning barcha hududi, Armaniston, Iroq, Hindiston, Ozarbayjon, Qozog'istonning bir qismi, Gruziya bo‘lgan edi. 2 grammli vaznni tashkil etgan oltin dinorlar, shuningdek, vazni 1,8 gramm bo‘lgan kumush tangalar miralar katta miqdorda zarb qilingan. 40 dan ortiq tanga zarbxonalari bo‘lgan Amir Temur saltanatida zarb qilingan oltin va kumush tangalar Yevropada dong‘i chiqqanligi aytib o‘tiladi. Ozarboyjon hamda G‘arbiy Eron hududida jahongir Amir Temurning nomi qayd etilgan 120 dan ortiq tilla va kumush tangalar muomalada bo‘lgan.

Rossiyada XIX-asrda va XX-asrning boshlarida naqd pul sifatida tilla tangalar keng doirada muomalada bo‘lgan, ayniqsa, 1895-1897-yillardagi pul islohotlaridan keyin ham birinchi jahon urushiga qadar muomalada o‘n va besh so‘mlik oltin tangalar bo‘lgan edi. O‘zbekiston hududida oktabr inqilobiga qadar Chor Rossiyasining tangalari bilan bir qatorda Buxoro va Xiva xonligining tilla tangalari muomalada edi. Qog‘oz pullarning vujudga kelishiga dunyo sivilizatsiyasining tobora rivojlanib borishi va iqtisodiy munosabatlarning takomillashuvi sabab bo‘ldi. qimmatbaho metallar o‘rnini qog‘oz pullar to‘ldirdi[2,13]. Dastlabki qog‘oz pullar Xitoyda X-asming oxiri XI-asrning boshlarida zarb etilgan. Qog‘oz pullar Xitoyda muomalaga chiqishida davlatda qog‘ozning kashf etilganligi va bosma mashinalarining yaratilganligi sabab qilib ko‘rsatilgan edi. Ilk muomalaga chiqarilgan qog‘oz pullari dastlab “erkin tanga”, keyinroq “qimmatbaho qog‘oz tangalar” deb nomlanib, ular davlatda erkin aylanadigan to‘lov vositalari bo‘lsada oltin yoki tovarlar bilan boyitilmagan edi[3,9].

Kvadrat shaklidagi bu qog‘oz pullar bir tarafida imperatorning nomi va saltanati tog‘risdagi ma`lumotlar, ikkinchi tarafida esa “G‘aznachilik boshqaruvi iltimosiga ko'ra qaror qilindi, hukmronlik qiluvchi imperator tomonidan tasdiqlangan va ushbu yozuv bo‘lgan bu qog‘oz tanga qiymatga ega va haqiqiy kumush tanga qatorida to‘lovga qabul qilinishi shart. Ushbu tartibni buzgan har qanday shaxsning boshi kesiladi” degan so‘zlar aks etgan[2,17]. Xitoyda muomalada bo‘lgan qog‘oz pullarning salmog‘i ortib ketganligi va ularni tartibga solish mexanizmlari mavjud bo‘lmaganligi uchun juda tezda qadrsizlanib qoladi.

1500-yillarga kelib qog‘oz pullarni chiqarishni davom ettirish bekor qilinadi. Yevropada ilk qog'oz pullar 1661-yilda Stokgolm banki tomonidan emissiya etilgan. Yevropada qog‘oz pullar emissiyasining namoyandalaridan biri shotlandiyalik Djon Lo (1671-1729) bo‘lib, uning ta'limotida muomalaga chiqarilgan qog‘oz pullar go‘yoki ishlab chiqaruvchilar faolligini oshiradi va davlatning xazinasini to‘ldirishda asosiy vosita hisoblanadi. U 1716-1720-yillarda Fransiyada o‘zi tashkil etgan bank orqali amalga oshirishga urindi. Ammo, muomalada bo‘lgan qog‘oz pullar juda ko‘payib ketishi tufayli pullarning qadr qiymati tushib ketgan. Uning ta`limoti esa inqirozga yuz tutgan edi[1,6].

O‘zbekistonda qog‘oz pullar dastlab 1918-yildan boshlab Buxoro amirligida muomalaga chiqarilgan va muomalaga chiqarilgan pullarning nominali 20, 60, 100, 200, 300, 500, 1000, 2000, 3000, 5000, va 10000 qog‘oz pullar tanga deb yuritilgan. 1920-yilda Buxoro sho‘ro qo‘shinlari tomonidan bosib olinib, Buxoro amirligi o‘rniga Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR) tashkil etilishi yangi BXSRda 1920-yilda Buxoro amirligi tomonidan chiqarilgan metall va qog‘oz tangalar muomalada bo‘lib keladi hamda ularni ozgina o‘zgartirilgan holda chiqarish, ya`ni sovet davlati ramzi qo‘yilgan holda tanga nomi bilan qog‘oz pullarni muomalaga chiqarish yo‘lga qo‘yilgan[5,225]. 1921-yilda BXSR muomalaga yangi, nominali rublda bo‘lgan qog'oz pullarni chiqara boshlagan. Pullar 3000, 10000 va 20000 rubl nominalida muomalaga chiqarib kelingan. 1922-yilda BXSR tomonidan denominatsiya amalga oshirilib, pullarning nominali yuzlab marta kamaytirilgan va 1, 5, 10, 25, 100 rubllik yangi pullar muomalaga chiqarilgan. Biroq ozgina vaqtdan so‘ng, kuchli inflatsiya oqibatida past nominaldagi pul birliklari bozorni qondirmaydi, hamda 1000, 2500 va 5000 rubllik pullarni zarb etila boshlangan edi[5,226] .

Turli iqtisodiy izlanishlar natijasida dastlabki banklarning vujudga kelishi haqida aniq ma‘lumotlar berilmagan. Ba`zi bir iqtisodchi olimlar banklarni o‘rta asrlarda vujudga kelganligini aytib o‘tsa, ularning ayrimlari esa yangi (kapitalistik) tuzumning dastlabki davrlarida paydo bo‘lganligini ta`kidlab o‘tadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Mullajonov F. O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi. – T.: 2001.
2. Omonov A.A, Qoraliyev T.M. Pul, kredit va banklar. – T.: 2012.
3. Abdullayev Sh.Z. Pul, kredit va banklar. – T.: “Iqtisod - Moliya”, 2007.
4. Rashidov O.Yu., va boshq. Pul, kredit va banklar. – T.: TDIU, 2008,
5. O‘zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – T.: 2000.

UO'K 908

XX-ASRNING 20-YILLARIDA MOLIYAVIY SIYOSAT (Buxoro Xalq Sovet Respublikasi misolida)

R.N.To'xtayeva, dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi
V.A.Alimova, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Buxoro xalq sovet respublikasining moliyaviy siyosati tarixiy adabiyotlar va arxiv materiallari asosida tahlil etilgan.*

Kalit so`zlar: *Buxoro, hukumat, byudjet, moliya, pul, iqtisod, soliq, daromad, xarajat, eksport*

Аннотация. *В данной статье на основе исторической литературы и архивных материалов анализируется финансовая политика Бухарской Народной Советской Республики.*

Ключевые слова: *Бухара, правительство, бюджет, финансы, деньги, экономика, налог, доходы, расходы, экспорт.*

Abstract. *This article, based on historical literature and archival materials, analyzes the financial policy of the Bukhara People's Soviet Republic.*

Key words: *Bukhara, government, budget, finance, money, economy, tax, income, expenses, export.*

Buxoro Respublikasida iqtisodiy sohani yo'lga qo'yish uchun, avvalo, moliya, davlat budjeti kabi masalalar hukumat tomonidan mukammal ishlab chiqilishi talab etildi. Ammo bu davrda yosh respublikaning moliyaviy hayoti to'la izdan chiqgan bo'lib, davlat daromadi va xarajatlari to'g'risida aniq hisob-kitobishlari yuritilmadi. Bu esa davlat budjetini ishlab chiqishga to'sqinlik qildi. Shu bois, dastlab davlat daromadining asosiy manbai hisoblangan soliq tizimi qonunchiligini ishlab chiqish va yo'lga qo'yishga e'tibor qaratildi. Yosh buxoroliklar Buxoroda yangi bir jamiyat tuzishga harakat qilib, bunda moliya va soliq tizimi ishini yangidan tashkil qilish, uni davlat va xalq manfaatiga muvofiqlashtirishga intildi. Ammo BXSRda soliq siyosati jadidlar dasturi bo'yicha emas, sovet hukumati talablaridan kelib chiqib amalga oshirildi. 1921 yil 26 noyabrda Umumbuxoro MIK Rayosati davlat solig'i to'g'risidagi qonunni qabul qildi. Eski turdagi soliqlar bekor qilinib, 1922 yil 1 yanvaridan boshlab, 1/10 ushr, chorvadan har 40 boshdan bir bosh olinadigan zakot, sarmoyaning 1/40 ulushi olinadigan hunarmandchilik, har bir tanob sug'oriladigan yerdan bir tanga olinadigan suv, mol-mulkdan 1/40 ulush olinadigan kommunal soliqlari joriy etildi[1].

BXSR da soliq yig'ish ishlariga juda qat'iylik bilan yondashildi. Hukumat asosan ushr va zakot solig'idan tushgan mablag' evaziga davlat apparati, maktablar, kasalxona va boshqa muassasalar xarajatlarini qoplashga harakat qildi. Buxoro Iqtisodiy Kengashi tomonidan soliqlar yig'imi haqida qat'iy ko'rsatmalar berildi. Unda mahalliy hokimiyat organlari ushr va zakot solig'ining o'z vaqtida to'la to'planishini ta'minlashi, har qanday qarshilik tezda bartaraf etlishi, soliqchilar tomonidan poraxo'rlikka yo'l qo'yilsa, shafqatsiz jazolanishi haqida gapirildi[2]. Ko'rilgan chora-tadbirlar natijasida soliq siyosatida jonlanish ro'y berdi. Masalan, 1921 yil BXSR da oziq-ovqat solig'idan jami 1450626 oltin pul hisobida 1843336 pud mahsulotlar (bug'doy, mayiz, paxta, mosh va boshqalar) yig'ilib, shundan 153478 oltin pullik 12430 bosh qora mol ham soliq sifatida aholidan olindi. Keyingi yili bu soliqlar miqdori oshib bordi va 1922 yil BXSR da 1490338 so'mlik 1855.048 pud mahsulot soliq sifatida yig'ib olindi.

Buxoro respublikasida ham Xorazm va Turkiston respublikalari kabi oziq-ovqat razverstkasi joriy etilib, dehqonlarning yetishtirgan mahsulotlari shafqatsizlarcha musodara qilindi. Masalan, 1921 yili Sharqiy Buxorodan oziq-ovqat razverstkasi bahonasida 1,5 mln puddan ortiq g'alla musodara qilindi.

RSFSR Buxoro va Xorazm respublikalari faoliyatiga rahbarlik qilish va ular ustidan kuchli nazorat o'rnatishga intildi. Respublikalarning turli ma'suliyatli davlat lavozimlarida albatta RSFSR hukumati vakillari turdi. Masalan, respublika xalq nozirlari o'rinbosarlari albatta RSFSR vakillaridan qo'yildi. Masalan, Buxoro Moliya noziri o'rinbosari Timofeyev edi[3]. Shuningdek, Gurevich,

Edrenkin, Miroshnikov, Sigilbam, Mixaylov, Platonovlar BXSR hukumatida turli ma’suliyatli lavozimlariga qo‘yildi.

BXSR va XXSRni davlat mustaqilligidan mahrum qilish, barcha sohalar faoliyatini muvofiqlashtirish ishini Rossiya qo‘liga berish, xususan, moliya, pul muomalasi siyosatiga umumiy yo‘nalish berish maqsadida 1923 yil 9 martda O‘rta Osiyo iqtisodiy Kengashi (Sredaz EKOSO) tuzildi[4].

Buxoro va Xorazm Iqtisodiy Kengashlari respublika iqtisodiyoti, qolaversa, moliya sohasini markaz manfaatlariga buysundirishda, moliyaviy boshqaruvni Markaz qo‘liga topshirishda, Ittifoq yagona xalq xo‘jaligini barpo etishda muhim rol o‘ynaydi. Iqtisodiy Kengashlar bolsheviklar mafkurasi uchun xizmat qildi.

Buxoro va Xorazm Iqtisodiy Kengashlari zimmasiga yagona moliyaviy xo‘jalik rejalarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish, iqtisodiy va moliyaviy ishini yo‘lga qo‘yish borasida nozirliklar va idoralar ustidan rahbarlik qilish, Respublikalarda xo‘jalik sohasida yuritilayotgan ishlarning sovet tuzumiga mosligi ustidan nazorat olib borish, turli sohalar faoliyatini muvofiqlashtirish va boshqarish kabi vazifalar yuklatildi. Shuningdek, Iqtisodiy Kengashlar eski pul birliklarini sovet pullariga almashtirish, yangi soliq tizimini ishlab chiqish, davlat budjetini shakllantirish, xo‘jalikning turli sohalari faoliyatini o‘rganish kabi vazifalarni ham bajardi. Ularning faoliyati asosan rejalashtirish va kuzatish xarakteriga ega bo‘ldi. Shuningdek, ular xo‘jalik masalalari bo‘yicha qonunchiligi nuqtai-nazardan rejalar ishlab chiqib, nozirlik organlarini rejalarda belgilangan vazifalarni hayotga tatbiq etishlarini nazorat qilib turdi[5]. Buxoro Iqtisodiy Kengashi raisi A. Muxitdinov, Xorazm Iqtisodiy Kengashi raisi A. Usmonov edi[6].

1923 yil 19 oktabrda Buxoro Iqtisodiy Kengashining navbatdagi yig‘ilishi bo‘lib, unda turli masalalar qatori, aholidan yig‘iladigan soliqlar xususida ham fikrlar bildirildi. Xususan, bundan buyon aholidan turli yig‘imlar to‘plashda “o‘zboshimcha”likka yo‘l qo‘ymaslik, faqat muayyan qonunlarga muvofiq yig‘imlar “jarchi” e’lonidan so‘ng to‘planishi lozimligi uqtirildi[7].

Ammo Buxoro respublikasining turli hududlarida soliqlar turli shakllarda to‘planib, G‘arbiy Buxoroda “ushr”, “zakot” pul shaklida, Sharqiy Buxoroda esa mahsulot shaklida yig‘ildi. 1923 yili G‘arbiy Buxoroda qishloq xo‘jaligidan yig‘iladigan soliq miqdori 1.810.000 rubl miqdorida belgilandi[8]. Zakot har 35 ta qo‘ydan 1 ta qo‘y belgilanib, 8 tagacha oti va tuyasi bo‘lgan xo‘jaliklarcha soliq solinmadi. 8-15 ot yoki tuyaga 1 ta qo‘y soliq sifatida belgilanib, katta qoramollar solig‘i ham shu tartibda undirildi[9].

BXSRning 1924 yil 9 fevralda aksiz to‘g‘risidagi Nizomi joriy etildi. 1924-1925 xo‘jalik yilida shahar aholisidan daromad solig‘i olish belgilanadi. Daromad solig‘i to‘lovchi aholi maoshi miqdori, mashg‘ulot turiga qarab 3 toifaga ajratilib, soliq miqdori belgilandi.

Buxoro respublikasi budjet daromadini shakllantirish asosan oddiy dehqon zimmasiga tushdi. Ammo fuqorolar urushi, siyosiy, iqtisodiy tanglik tufayli dehqon xo‘jaliklarining ko‘pchiligi xonavayron bo‘lgan edi. Ushbu holat hisobga olinib, 1923-1924 budjet yilida qishloq xo‘jaligining asosiy solig‘i ushur kamaytirildi. Natijada ushur solig‘idan tushadigan daromad 1.990.000 rublga kamaydi[10].

1924 yil Buxoro ichki savdosida davlat savdosiga qarshli 12 ta bo‘lim va 15 ta kooperatsiya ishlab turdi[11].

Davlat daromadlarining bir qismi asosan eksport hisobidan bo‘lib, ammo BXSRda turli sabablarga ko‘ra bir qancha vaqt teri, qorakul, kalta, jun kabi mahsulotlarini chetga sotish imkoni bo‘lmadi[12]. Birinchi jahon urushiga qadar Buxoroning eksporti birgina Rossiyaga 31.255.00 oltin rublni tashkil etdi. Shuningdek, Buxoro Hindiston, Eron, Afg‘oniston, Xitoy kabi davlatlarga ham mahsulotlar eksport qildi. Jumladan, 1911 yil Buxoro chetga 2.000.000 pud paxta, 1.800.000 dona qorakul teri, 280.000 pud jun, 900.000 pud qizilmiya dukkakli o‘simligi 1.000.000 pud ichak eksport qilinib, ularning umumiy miqdori 36.000.000 oltin rubl edi. 1923-1924 xo‘jalik yilida eksport miqdori keskin kamayib, 10.000.000 oltin rublga tushib ketdi[13].

Buxoroda davlat daromadining bir qismi xorijda paxta eksport qilish natijasida qo‘lga kiritildi. Masalan, Birinchi jahon urushiga qadar Buxoro yiliga 2 mln pudgacha paxta eksport qilgan bo‘lsa, 1920 yilda 1 pud ham paxta chetga chiqarilmadi. Ushbu holatlar hisobga olinib, Buxoro

respublikasida paxta ekin maydonlari ko‘paytirilib, 30.000 tanobgacha yerga paxtaning amerika navi ekilib, dehqonlar soliqdan ozod etildi[14].

BXSRning birinchi budjeti 1922-1923 xo‘jalik yilining iyun-iyul oylari uchun tuzilib, uning daromad qismi 53,6 mln tanga, xarajat qismi 144.0 mln tanga bo‘lishi rejalashtirildi va bunda budjet taqchilligi 90.4 mln tangani tashkil etdi[15]. Respublikaning ikkinchi budjeti 1923-1924 yil 15 oyga tuzilib, u quyidagicha holatda namoyon bo‘ldi[16]:

1923-1924 xo‘jalik yili BXSR davlat budjetining 8 foizi yoki 365.000 rubli suv xo‘jaligiga ajratiladi. Ushbu mablag‘ suv tizimini yo‘lga qo‘yish va tadqiq etish, botqoqliklarni quritish, eski Buxoro suv irmoqlarini tozalash, Duabin plotinasini ta’mirlash, chorvadorlar uchun quduqlar qazish tomon yo‘naltirildi[17].

Buxoro respublikasida davlat budjetidan xalq maorifi uchun ajratilgan mablag‘lar miqdori ham juda kam edi. Masalan, 1924 yil Buxoro respublikasida xalq ta’limi uchun 865.00 rubl, yoki davlat budjetining 2 foizi ajratildi[18].

O‘rta Osiyo respublikalari soliq tizimi taqqoslanganda o‘rtada katta farq namoyon bo‘ladi. Buxoro respublikasida budjet asosan soliqlar hisobiga qurilib, aholidan olinadigan turli soliq va yig‘imlarni to‘plashda qat’iy tartib-qoidalarga amal qilindi. Turkiston va Xorazm respublikalarida bu boradagi ishlar bir oz sust bo‘lib, ularda qishloq xo‘jaligi faqat bir xil solig‘i to‘plangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. ЎзР МА, 48-фонд, 1-рўйхат, 165-иш, 5-15-варақлар.
2. ЎзР МА, 49-фонд, 1-рўйхат, 1-иш, 11-варақ.
3. ЎзР МА, 53-фонд, 1-рўйхат, 48а-иш, 24-варақ.
4. ЎзР МА, 20-фонд, 1-рўйхат, 249-йиғма жилд, 26-29-варақлар.
5. Хоразм вилояти давлат архиви, 590-фонд, 1-рўйхат, 1-йиғма жилд, 153-159-варақлар.
6. ЎзР МА, 73-фонд, 1-рўйхат, 8-йиғма жилд, 3-варақ.
7. ЎзР МА, 53-фонд, 1-рўйхат, 48-а-иш, 26-варақ. +
8. ЎзР МА, 93-фонд, 1-рўйхат, 329-иш, 61-64-варақлар.
9. ЎзР МА, 93-фонд, 1-рўйхат, 329-иш, 61-64-варақлар.
10. Туркестанская правда. 1924, 4 май. №97.
11. Туркестанская правда. 1924, 31 март, №71.
12. ЎзР МА, 46-фонд, 1-рўйхат, 35-йиғма жилд, 51-варақ.
13. Юсуф Заде. Задачи и перспективы экономического строительство БНСР. // Народного Хозяйства Средней Азии. 1924, август. №1. С.18.
14. Туркестанская правда. 1924, 4 май, №97.
15. Бухарская жизнь, 1924, №1-2. С.20.
16. Бухарская жизнь, 1924, №1-2. С.20.
17. Хозяйство Республики. // Туркестанская правда. 1924, 11 март, №58.
18. Народное образование. // Туркестанская правда. 1924, 11 март, №58.

UO’K 93/94

TURKISTONDA ZAMONAVIY TEATRNING RIVOJLANISHIDA MILLIY ZIYOLILARNING O‘RNI

U.U.Tojiboyev, tayanch doktorant, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Turkiston ziyolilarining o‘lkada olib borgan ma’rifatchilik xarakatlari, hususan, zamonaviy teatrning shakllanishi jarayonlari taxlil qilingan. Shuningdek, “Turon” teatr truppasining tashkil etilishi, “Padarkush” dramasining sahnalashtirilishi, o‘lka ziyolilari tomonidan tashkil etilgan teatr truppalarining gastrol safarlari, tomoshalardan tushadigan mablag‘ning maktablarga yo‘naltirilishi holati o‘rganilgan.*

Kalit so‘zlar: *“Turon”, “Padarkush”, milliy ziyolilar, Gastrol, truppa, milliy san’at, zamonaviy teatr, sart spektakli.*

Аннотация. *В статье анализируются просветительские движения туркестанской интеллигенции в стране, в частности, процессы становления современного театра. Изучались также организация театральной труппы «Турон», постановка драмы «Падаркуш», гастроли театральных трупп, организованные местной интеллигенцией, распределение средств от спектаклей по школам.*

***Ключевые слова**: «Турон», «Падаркуш», национальная интеллигенция, Тур, труппа, национальное искусство, современный театр, сартовское представление.*

***Abstract.** This article analyzes the educational activities of the Turkestan intelligentsia in the country, in particular, the processes of the formation of modern theater. It also studies the establishment of the "Turon" theater troupe, the staging of the drama "Padarkush", the tours of theater troupes organized by the local intelligentsia, and the allocation of funds from performances to schools.*

***Keywords:** "Turon", "Padarkush", national intellectuals, Tour, troupe, national art, modern theater, sart performance.*

Sir emas, mamlakatimizda uzoq asrlar davomida xalq teatri faoliyat olib borgan va tomoshabinlarga madaniy xizmat ko‘rsatib, bayramlar va to‘y hashamlarning quvnoq o‘tishiga munosib hissa qo‘shib kelgan [7]. O‘lka milliy ziyolilari tomonidan boshlab berilgan teatrchilik harakatlari Turkistonda professional teatr shakllanishining dastlabki bosqichi bo‘ldi. Tarixiy manbalarni taxlil qilsak, Maxmudxo‘ja Bexbudiy 1911-yilda “Padarkush yohud O‘qimagan bolaning holi” dramasini yozib Turkistonda yangi san’at turiga asos solgan edi. Lekin ayrim manbalarda 1911-yil qo‘qonlik muallim (Abdurauf Samadov - Shahidiy) “Mahramlar” pyesasini risola shaklida nashr ettirganligi to‘g‘risida ma’lumot beriladi. Aslida A.Samadovning bu pyesasi Behbudiyning “Padarkush yohud O‘qimagan bolaning holi” dramasidan keyin sahnalashtiriladi. General guburnatorlikning maxfiy hizmati – chor oxrankasi xodimlari milliy ziyolilarning har qanday islohotchilik yo‘lidagi xarakatlarini diqqat bilan kuzatib borishdi. Chor ayg‘oqchisi 1912-yilda buday yozgan edi: Toshkent shahrida yashab turgan Munavvar Qorining hozirgi paytda 80 o‘quvchisi bor. Ularni tatar uslubida o‘qitadi. Bu maktabning o‘qituvchilari sart tilida sahna asarlari qo‘yadilar [4].

Turkiston milliy ziyolilari 1913-yil Toshkent shahrida tashkil qilgan dastlabki teatr truppasi “Turon” deb nomlandi. Hukumat tomonidan tasdiqlangan, 1916-yil 11-noyabr kuni 7176 raqamli restr bilan tasdiqlangan 73 banddan iborat “nizom”iga ega ”Turon” birinchi o‘zbek milliy teatr truppasi edi [2]. Ushbu truppaning tashkilotchilari Abdulla Avloniy, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Ilxomjon Inog‘omov, Komilbek Norbekov, To‘lagan Xo‘jamyorov(Tavallo), Muxammad Poshshoxo‘jayev, Ubaydulla Xo‘jayev, Toshpo‘lat Norbo‘tabekov [8] lar edi. 1913-yil iyun-iyul oylarida “Turon” truppasi o‘zining birnchi norasmiy spektaklini ko‘rsatdi. Xususan, truppaning dastlabki spektakli haqida quyidagicha ma’lumot beriladi: «… shahar bog‘ining yozlik teatrusida bir martaba spektakl qo‘yib, olti yuz so‘mga yaqin foyda qildi, buning ustiga ushbu avgustning 8-kuni ramazon munosabati-la Shayx Xovandi Tahur bog‘ida birinchi martaba «Tomosha kechasi» yasadi, ushbu tomosha kechasining daromad va buromadi ushbu tariqa bo‘ldi: sotilgan biletlardan 1387 so‘m 54 tiyin…» [15]. Ta’kidlash kerakki, Turon truppasining tashkil etilishi Turkistondagi teatrchilik xarakatlarini jonlantirib yubordi. Truppaning Toshkentning eski shahar qismida joylashgan yozgi va qishki teatr binosi, 30 ga yaqin doimiy ijodiy faoliyat bilan band bo‘lgan aktyorlar guruhi, maxalliy, shuningdek, tatar va ozarbayjon rejissyorlariga ega edi. Truppani moddiy jihatdan Toshkentning ma’rifatli boylari aka-uka Komilbek Norbekov va Karimbek Norbekov qo‘llab-quvvatlab turganlar. “Turon” guruhi Toshkentning eski va yangi shahar qisimlarida o‘zining qishlik va yozlik binosiga ega teatr jamoasi darajasiga ko‘tarilgan [13]. Tomoshalarning repertuari milliy va baynalmilal ruhda bo‘lgan.

1914-yilning 15-yanvarida Samarqand xavaskorlari tomonidan “Padarkusht” sahnaga qo‘yildi [11]. Samarqanddagi tomoshada “Xalq nihoyatda ko‘p kelib, bilet yetmagani va joyning yo‘qligi uchun uch-to‘rt yuz kishi qaytib ketdi. Uch so‘m berib, tikka turmoqqa ham rozi, yana yer yo‘q...” [14] 27-fevralda esa Toshkentdagi mashxur “Kolizey”da “Turon” truppasi o‘z faoliyatini shu spektakl bilan boshladi [14]. 1914-yil 27-fevralda o‘tkazilgan sart spektakli ijrochilari, san’at olamining turli yevropalik mashhur arboblari o‘tkazilgan birinchi sart spektaklining ijrochilari va aktyorlariga nasib etgan misli ko‘rilmagan muvaffaqiyatga bemalol havas qilishlari mumkin. Bu spektakl nafaqat shovqinli olqishlar bilan, balki butun zalning to‘lganligida ham o‘tdi [3].

Spektakl namoyishlaridan tushadigan mablag‘ joylarda moddiy qiyinchilikdan qiynalib va yopilib qolayotgan “usuli jadid” maktablarini kerakli o‘quv anjomlari bilan ta’minlash uchun ham

zarur edi. Teatr tomoshalaridan tushgan mablag‘lar to‘liq maorif ishlariga yo‘naltirildi. “Oyina” jurnali 1914-yil 19-fevral kungi sonida Qo‘qonda namoyish etilishi rejalashtirilgan spektakl haqida o‘z an’anasi bo‘yicha oldindan shunday xabarni bosgan... Ho‘qandda maktablar naf’iga “Padarkush” fojiasini 24-fevralda sahnada qo‘ymoq uchun Ho‘qand taraqqiyparvar yoshlari g‘ayrat etibdurlar. Ho‘qandda turg‘uchi janob Akobir Samarqandiy Shomansur o‘g‘li baland darajalik Farg‘ona volisidan ruxsat olibdur. Samarqand ko‘ngullilaridan bir nechasi Ho‘qandga borib yetmag‘on keraklik shaxslarni Ho‘qandiy birodarlardan tayyorlab “Padarkush” fojiasini sahnada qo‘ymoqchidurlar” [11]. Shuningdek, xavaskorlardan iborat truppa Qo‘qonda “To‘y” spektaklini ham sahnalashtirdi. Samarqandlik xavaskor aktyorlarga spektakllarni saxnalashtirishda qo‘qonlik san’atkorlar va Hamza yaqindan yordam berdi [1]. Bexbudiy ham teatr tomoshalaridan tushgan mablag‘larni taqsimlanishini quyidagicha bayon qiladi. Muharriri ojiz “Padarkush”ni yozdiki, o‘tgan fevral oyinda Samarqand, Xo‘qand, Buxoro va Toshkand va Qattaqo‘rg‘on shaharlarinda millat naf’i uchun ko‘ngullilar sahnada qo‘yub, to‘rt-besh ming so‘mni to‘rt-besh kechada jamlab, maktablar foydasig‘a berdilar. Mana-endi muhtaram Samarqandiy ko‘ngulli mushaxxislar g‘ayrat qilib, yana “Padarkush”ni Samarqandda yettinchi moyda sahnag‘a qo‘yub, hosilini maktablarg‘a sarf uchun berdilar [14]. Maxmudxo‘ja Bexbudiy boshchiligdagi samarqandlik havaskorlardan iborat truppa a’zolaridan Abdulla Badriy, Xoji Mu’in, Xoshimqul, Rabbimqul, Abdusalom boyvachcha, Mardonqul kabilar Qo‘qonga kelib, mahalliy yoshlar va ziyolilardan Mirzohid Miroqilov Ashurali Zohiriy, Xodixo‘ja Yoqubxo‘ja o‘g‘li, Sharifjon xoji Solih o‘g‘li, Mulla Mahmudjon qori, Mulla Xakimjon muallimlar yordami bilan “Padarkush” spektaklini namoyish etadilar [14]. Lekin, samarqandlik xavaskorlardan iborat bo‘lgan truppaning doimiy sahna imkoniyatlari bo‘lmaganligi sababli, qolaversa moddiy qiyinchiliklar va xukumatning qarshiligi sababli bu truppa inqilobgacha tarqalib ketgan edi. Fikrimizcha, truppa tashkilotchisi va yetakchilari bo‘lgan Bexbudiy va Ayniyning siyosiy faoliyat bilan ko‘proq vaqt o‘tkazganligi ham truppaning tarqalib ketishiga sabab bo‘ldi. Samarqand viloyati arxivida saqlanayotgan arxiv xujjatlari fikrimizni isbotlaydi [5,6].

“Oyina” jurnalining xabar berishicha Padarkush dramasining 1914-yil 7-may kuni bo‘lib o‘tgan namoyishida biletlar sotilishidan 384 so‘m 50 tiyin yig‘ilib, shundan 184 so‘m 50 tiyin spektaklga sarflangan xarajatga ketgan. Qolgan 200 so‘mdan 110 so‘mi maktab islohiga, 35 so‘mi Jomboydagi Bozoramin Hodixo‘ja ta’sis etgan va muallim mulla Komil idorasidagi maktabga, 15 so‘mi Buxoriy qishlog‘idagi mulla Jo‘raboy maktabiga, 15 so‘mi “Gorodskoy uchilishe”da tahsil olayotgan musulmon bolalarga, qolgan 35 so‘mi esa mulla Abduqodir Shakuriy maktabiga ajratilgan [7].

1914-yilning 6-iyunida Andijon shahridagi Lyuks mexmonxonasida mahalliy havaskor sart yoshlari tomonidan ko‘ngilni xush etuvchi kecha tashkil qilindi, unda Maxmudxo‘ja Behbudiyning sart tilida yozilgan “Padarkush” nomli pyesasi sahnaga qo‘yilgandi. Shu kechada to‘plangan mablag‘ning bir qismi xozirgi borayotgan urushda halok bo‘lganlarning boquvsiz qolgan oilalariga, bir qismi Andijondagi erkaklar progimnaziyasi foydasiga sarflandi. Bunday kechani tashkil etish uchun mahalliy rus hukumatidagilarning ruxsati olingandi. “Padarkush” andijonlik taraqqiyparvarlar Abdulhamid Cho‘lpon, Qo‘chqor Alimov, Abduqodir Qushbegiyev, Akbar O‘rozaliyev, Sa’dullaxo‘ja Tusunxo‘jayev [9] tomonidan sahnalashtirilgan. Spektakldan tushgan mablag‘ “Sadoyi Farg‘ona” gazetasining 20 sonida yozilishicha, 1500 so‘mni tashkil qildi [11]. Milliy ziyolilar tomonidan tashkil etilgan hususan, jadid teatri o‘z burjuaziyasidan yordam olib turgan [12]. Aytish joizki, Turkistondagi maorif ishlarini moliyalashtirish manbalaridan biri teatr hissoblangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Milliy Arxivi. R –2454 - fond, 1-ro‘yxat, 199-ish.
2. O‘zbekiston Milliy Arxivi. R–34 - fond, 1-ro‘yxat, 1521-ish.
3. O‘zbekiston Milliy Arxivi. I –1009 - fond, 1-ro‘yxat, 136-ish.
4. O‘zbekiston Milliy Arxivi. I –461 - fond, 1-ro‘yxat, 2144-ish.
5. Samarqand viloyat davlat arxivi. R –1484 - fond, 1-ro‘yxat, 53-ish.
6. Samarqand viloyat davlat arxivi. R –1484 - fond, 1-ro‘yxat, 37-ish.
7. Karimov N. “Mahmudxo‘ja Behbudiy”. “O‘zbekiston”. —T.: 2011.
8. Karimov Sh., Shamsutdinov R. “Turkiston rusiyo bosqini davrida”. “Meros”. —Andijon.: 1995.
9. Akbarova M., Iminov J. //Padarkush pyesasida rol o‘ynagan Akbar O‘rozaliyevning taqdiri//Vodiynoma. №2. 2019 yil (13).

10. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi. 2011 yil 29-son.
11. Rizayev Sh. "Jadid dramasi". "Sharq". —T.: 1997.
12. Usmonov J. "Muqumiy Furqat va Hamza adabiy joylari". Monografiya. " "Fan nashriyoti". —T.: 1986.
13. Q.Rajabov. "Turkiston Muxtoriyati tarixi". "Fan". —T.: 2023.
14. M.Bexbudiy "Oyna" jurnali, 1914 yil, 29-son.
15. Ahmedov C. "Munavvar qori". "Sharq yulduzi" jurnali, 1992 yil, 5-son.

UO'K 908

XONLIKLARIDAGI TABIBLAR FAOLIYATI

S.To'raqulova, talaba, Osiyo texnologiyalar universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Ushbu maqolada so'nggi o'rta asrlar O'rta Osiyo xonliklari aholi turmushida an'anaviy tibbiyot muhim o'rin tutgan, tabiblarning davolash usullari hamda vositalari asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib, takomillashib, boyib borgani haqidagi ma'lumotlar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Tibbiyot, tabobat, tabib, shifoxona, O'rta Osiyo, tabiblar sulolasi, dorishunoslik, shifobaxsh o'simliklar, shifobaxsh o'simliklar, Shifo beruvchi manzil, Dori-darmonlar, tib ilmi.*

Аннотация. *В данной статье изложены сведения о том, что традиционная медицина играла важную роль в жизни народов среднеазиатских ханств позднего средневековья, а методы и инструменты врачевания передавались из поколения в поколение, совершенствовались и обогащались на протяжении веков века.*

Ключевые слова: *Медицина, медицина, целительница, больница, Средняя Азия, династия целителей, фармакология, лекарственные растения, лекарственные растения, Лечебный адрес, Лекарства, медицинская наука.*

Abstract. *This article provides information that traditional medicine played an important role in the life of the peoples of the Central Asian khanates of the late Middle Ages, and healing methods and tools were passed down from generation to generation, improved and enriched over the centuries.*

Keywords: *Medicine, hospital, Central Asia, doctors, pharmacology, medicinal plants, medicinal plants, Medical address, Medicines, medical science.*

Xalq tabobati juda qadimdanoq dunyoning barcha joylarida ma'lum va mashhur bo'lgan. Tabiblarning davolash usullari hamda vositalari asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib, takomillashib, boyib borgan. Tabiblar, avvalo, o'zlaridan oldin o'tgan hakimlarning davolash usullari va tajribalariga suyanishgan [1].

O'zbekistonda xalq tabobati tarixi uzoq asrlarga borib taqaladi. Qadim zamonlardan boshlab tabiblar inson salomatligini tiklashda asosiy o'rin tutganlar. Ular nafaqat oddiy xalq orasida, balki yuqori tabaqa vakillari, aslzodalar o'rtasida ham obro'-e'tibor va ishonch qozonganlar. Ular aholining turmush sharoiti, urf-odati va ruhiyatdan kelib chiqib bemorlarni muolaja qilganlar.

Shayboniylar davrida o'zbekiston hududida yashagan yirik tabiblardan bizga Muhammad husayn al-Miroqiy as-Samarqandiy, Shoh Ali ibn Sulaymon al-Kaxxol, Sulton Ali Xurosoniy, toshkentlik Mullo Muhammad Yusuf tabib, Ubaydulla ibn Yusuf Ali al-Kaxxol, Mir Muhammad husayn al Oqiliylar ma'lum. Muhammad husayn al-Miroqiy as-Samarqandiy 1545 yilda dorishunoslikga oid bir asar yozib, unda har xil shifobaxsh o'simliklarning xossalari, ularni izlab topish, dori tayyorlash va ishlatish usullarini batafsil bayon etgan. Kitobda turli dorivor o'simliklarning rangli rasmlari berilgan, dorixonada ishlatiladigan asbob-uskunalar, dori saqlanadigan idishlarning rasmlari ham keltirilgan.

Muhammad Husayn Miroqiyning bu kitobi dorixona xodimlari uchun dastur rolini bajargan. Undan tabiblar ham foydalanganlar, chunki ular bemorlarga dorini o'zlari tayyorlab berganlar. Shoh Ali ibn Sulaymon al-Kaxxol asli toshkentlik bo'lib, kaxxol ya'ni ko'z tabibi edi. Bu sohada u eng ko'zga ko'ringan mutaxassis hisoblanardi.

Ashtarxoniylar hukmronlik qilgan davrda Movorounnahrda iqtisodiy va madaniy hayot sohasida unchalik siljish ko'zga ko'rinmadi. Bundan tibbiyot istisno edi. Bu sohaga zarurat

bo‘lganligi uchun ba’zi bir siljish alomatlari ko‘rindi. Ayrim shaharlarda kasalxonalar barpo etildi. Ularda bemorlarni davolash bilan birga talabalar ham o‘qitilar edi.

Bu vaqtdagi ko‘zga ko‘ringan tabiblardan biri – Subxonqulixon (Sayid Muhammad Subxonqulixon ibn Saydiod Muhammadxon)dir [2]. Subxonqulixon Buxoro amiri edi. U har xil fanlar bilan qiziqqan, ayniqsa, tibbiyot bilan ko‘proq shug‘ullangan. Subxonqulixon saroyda tabiblarni yig‘ib, tabobat borasida ilmiy anjumanlar o‘tkazib turar edi. Subxoniqulixonning amaliy tibbiyot bilan shug‘ullangani ma’lum emas, ammo tibga oid ikkita asari borligi ma’lum. Bular “Subxon tibbiyoti” va “Subxonning hayotbaxsh tibbiyoti” dir.

O‘zbekistonning har bir viloyati, shahri va tumanlarida o‘zlarining mashhur siniqchi-tabiblari dardmandlarini tuzata bilganlar. Siniqchilarning davolash usullari zamonaviy tibbiyot usullaridan farq qilgan. Chunonchi, singan yoki chiqqan suyaklarni qisqa muddatda o‘zlari tayyorlagan dori-dormonlar bilan asl holiga keltira bilishgan. Shu bosidan ularni xalq ehtirom ila “Usta” deb atagan.

O‘zbek xonliklarida XVIII – XIX asrlarda tibbiyotni rivojlanishi va tabiblarning faoliyati haqida ma’lumotlar kamligiga qaraganda, ular unchalik ko‘p bo‘lmagan. Quyida ayrim tabiblar va ularning faoliyati to‘g‘risida ma’lumotlar beriladi.

Solih ibn Muhammad Qandahoriy – o‘zbek xonliklaridagi ko‘zga ko‘ringan tabiblardan biri bo‘lgan. U Hirotda tug‘ilgan va amir Shohmurod (1785 – 1800) davrida Buxoroda tabiblik bilan shug‘ullangan. Solih ibn Muhammad ko‘proq bolalar kasalliklari bilan shug‘ullangan va uni ishlarining asosiy qismi pediatriyaga bag‘ishlangan. Uning asarlaridan biri “Tuhfat al-shoista” (“Arzigulik sovg‘a”) asari hisoblanadi [3].

Ushbu davrda mashhur “Tuxfai ahli Buxoro” (1912 y.) asarining muallifi Mirzo Sirojiddin Xakim Buxoriy (1877—1914 yillar) tabib sifatida faoliyat yuritgan. Mirzo Sirojiddin ovrupacha ilmiy tibbiyotni birinchilar qatorida o‘rganib, (u Tehronda Amerika tibbiy kollejini bitirib, shaxodatnoma olgan va muayyan vaqt amerikalik tabiblar bilan xamkorlikda Texron kasalxonasida ishlagan) uni o‘z vatanida targ‘ib va joriy qilgan hakimlardandir. U Buxoro axolisini soxta tabiblardan extiyot bo‘lishga davat etgan va sharni zamonaviy usulda davolash maqsadida ko‘p ishlar qilgan. Uning “Tuxfai axli Buxoro” asari Yaqin Sharq va Yevropa mamlakatlaridagi tibbiyot taraqqiyotidan xabar beruvchi, aholiga tibbiyotga nisbatan rag‘bat uyg‘otuvchi manbadir. U musulmon mamlakatlari nufuzi kamayib borishining asosiy sababini xifz-us-sixat (sog‘likni saqlash) qoidalariga rioya qilmaslik va aholi darajasining pastligida, tajribali tabiblar va kasalxonalarning kamligida deb biladi [4].

Shahrisabz O‘zbekistonning qadimiy go‘shalaridan biridir. Shahrisabz shahrining Qozi guzarida Mamatmurod (1882-1920 yillar) degan tabib o‘tgan. U kishi nihoyatda bilimdon bo‘lgan. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Qo‘qon, Xiva shaharlariga safar qilib, ko‘plab bemorlarni davolagan. Tabib farzandi Eshonqulni ham 20 yoshigacha elga taniqli tabib qilib tarbiyalagan. Shuningdek, xalq tabobati sohasidagi mahoratlarini boshqa tabiblarga ham o‘rgatgan.

Boshqa bir tabib Xoliqdahvoshi Nurjon, u kishining rafiqasi Xoliqova Sofiya, nabirasi Ahmad hoji tabib Ravot qishlog‘ida yashagan Tursun Ortiqov, ayni paytda Miroqi qo‘rg‘onchasida istiqomat qilayotgan uning o‘g‘li Abdusamad Tursunov, Shahrisabz shahrida yashagan Yusuf Boqi, Halim, Ahmadjon, Lutfullo Ubaydullayev kabi tabiblar tabobat bilan shug‘ullanib, ko‘plab kishilarning dardlariga davo topganlar [5].

XIV-XV asrlarda ham tabobat ilmi o‘zining yirik namoyandalariga ega edi. Xususan, Samarqandga kelib ijod qilgan tabobat ilmining yirik vakillaridan Burxoniddin Nafis ibn Evaz xakim al-Kirmoniy, Sulton Ali tabib Xurosoniy, tabib Xusayn Jarrox, shular jumlasidandir.

XVI asrga oid ma’lumotlarda Samarqandda tabiblar, ko‘z tabiblari, shikastabandlarning muolaja ishlari bilan shug‘ullanganlari xaqida ma’lumotlar keltiriladi. Jumladan, ko‘z tabibi Shoh Ali ibn Sulaymon o‘sha davrda Navro‘z Axmadxon xuzurida ishlagan. Ko‘chkunchixon zamonida Samarqandda “xurosonlik tabib” Sulton Ali faoliyat olib borgan. U kasalliklar haqida umumiy ma’lumot beruvchi “Tabiblik dasturilamali”ni yozgan.

Barcha xonliklarda asosan konfessional maktablar bo‘lgan. Madrasalardagi ta’limni mazmunini eski kitoblardagi bahslar, musulmoncha qarashlar va ta’limotlar edi. O‘rta Osiyoga Yevropa va Rossiyadagi o’sha davrda rivojlangan fani va texnikasini kam kirib keldi. Saviyasi baland kishilar

kuzatuv ostida bo‘lgan. Faqatgina bir-ikkita hukamatga yaqin shoir va olimlargina ma’lum darajada erkinroq ishlash va asarlar yaratishga muvaffaq bo‘lganlar. Masalan xiva xoni Muhammad Rahim II buyrugiga binoan, shoir va tabib Ahmad Tabibiy Xiva antalogiyasi haqida she’r yozgan. Ahmad Tabibiy Xiva xoni Muhammad Rahim II ni tabibi bo‘lgan. Qo`qon xonligida xuddi shunga o’xshash antalogiyani shoir Fazli yozgan.

O’zbekistanda XVIII – XIX asrlarda tibbiyotni rivojlanishi va tabiblarning faoliyati haqida ma’lumotlar kamligiga qaraganda, ular unchalik ko’p bo’lmagan.

XIX asrning oxirlaridagi Xorazm tabiblaridan biri Jafar Xoja Xazoraspiy (Jafar Xoja ibn Nasriddin Xoja al-Xusayn Karvakiy Xazoraspiy) hisoblanadi. Uning asarlari sharqning asosiy yo’nalishi mijoz haqida bo’lgan. Xazoraspiy kasallik rivojlanganda organizmni suyuk qismida o’zgarishlar yuzaga keladi deb hisoblagan. Shu sababli bemorlarga dori vositalari berishdan avval qon chiqarish kerak deb hisoblagan. Xazoraspiyning «Tibbiyot ilmining yig’indisi» nomli asari mashhurdir [6].

Manbalardan bizga ma’lumki qadimgi davrdan to xozirgi kungacha xalq tabobatida tabiblar alohida o’rin tutgan. Tabiblar turli xil dorivor giyohlar yordamida kasallar dardiga davo izlashgan. Aynan, XVII asr oxirlaridan to XX asr boshlarigacha tibbiyotga oid maxsus asarlar bo‘lmasada, "Devoni Bayoniy", "Shajarayi Xorazmshohiy" ("Xorazmshohlar shajarasi"), "Xorazm tarixi" nomli she’riy va nasriy asarlarida xalq tabobatiga oid ayrim fikrlarni uchratamiz [7].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Шодиев Т. Шаҳрисабзда тиббиёт тараққиётининг нурли йўли. Халқ табобати тарихи // Қарши “насаф” нашриёти 2004, 13-бет.

2. Akbar Zamonov. Ashtarxoniy hukmdorlari. – Toshkent, Bayoz nashriyoti, 2021.

3. Rustamova X.YE., Stojarova N.K., Nurmamatova Q.CH., Abdurashidova SH. A. Tibbiyot tarixi. – T., 2014. – 207 b.

4. Rajabova S. Unutilgan tabib. Fan va turmush.- Tashkent, 1997. -;№1.-B..32

5. Шодиев Т. Шаҳрисабзда тиббиёт тараққиётининг нурли йўли. Халқ табобати тарихи. / Қарши “насаф” нашриёти 2004, 13-бет.

6. Rustamova X.YE., Stojarova N.K. Tibbiyot tarixi. – T., 2004. 132-133-betlar.

7. Абдуллаев О.Б. Хоразмлик тарихчи олимлар. – Урганч: УрДУ, 2007. – Б 49

UO’K 93/94

FARG‘ONA VODIYSINING SHO‘RABASHOT DEHQONCHILIK MADANIYATI TARIXI

A.A.Xakimov, PhD, dots., Andijon davlat texnika instituti, Andijon

Annotatsiya. *Ushbu maqolada, islom sivilizatsiyasiga qadar Farg‘ona vodiysi hududida joylashgan va vodiy tarixida alohida ahamiyatga ega bo’lgan antik davrga tegishli hisoblangan Sho’rabashot arxeologik yodgorligining tashkil topishi, geografik joylashuvi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy holatlari, arxeolog olimlarining olib borgan tadqiqotlari tahlil qilingan. Sho’rabashot yodgorligi arxeologik jihatdan muhim hududdir. Bu yerda tashkil topgan urbanizatsiya jarayonlari hamda boshqa antik davri shaharlari o’rtasidagi aloqalar tilga olingan. Uning o’rganilish tarixi hamda olimlar xulosalari asosidagi ma’lumotlar atroflicha yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Sho’rabashot, Xitoy, Farg’ona vodiysi, migratsiya, shahriston, ark, metallsozlik, kulolchilik, Xak, steatit toshi, urbanizatsiya, artefakt, istehkom.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются организация, географическое положение, социально-политические, экономические условия археологического памятника Шорабашот, который расположен в регионе Ферганской долины до появления исламской цивилизации и считается принадлежащим к древнему периоду, имеющему особое значение. значение в истории долины, проанализированы исследования, проведенные археологами. Памятник Шорабашот является археологически важной территорией. Упоминаются сформировавшиеся здесь процессы урбанизации и связи между другими древними городами. Подробно освещена история его изучения и информация, основанная на выводах ученых.*

Ключевые слова: *Шорабашот, Китай, Ферганская долина, миграция, город, арка, металлоконструкции, керамика, хак, стеатитовый камень, урбанизация, артефакт, фортификация.*

Abstract. *This article discusses the organization, geographical location, socio-political, economic conditions of the archaeological site of Shorabashot, which is located in the Fergana Valley region before the advent of Islamic civilization and is considered to belong to the ancient period of particular importance. significance in the history of the valley, the studies conducted by archaeologists are analyzed. The Shorabashot monument is an archaeologically important territory. The processes of urbanization formed here and the connections between other ancient cities are mentioned. The history of its study and information based on the findings of scientists are covered in detail.*

Keywords: *Shorabashot, China, Fergana Valley, migration, city, arch, metal structures, ceramics, hack, soapstone, urbanization, artifact, fortification.*

Kirish. Farg‘ona vodiysi – atrofi tog‘lar bilan o’ralgan ulkan makondir. Bu yerning birgina g‘arbiy tomoni ochiq bo’lib, uncha katta bo‘lmagan kenglik bilan Mirzacho‘lga tutashgan. Vodiy atrofidagi tog‘lar o‘z hududini bir tomondan issiq va sovuq iqlim oqimidan saqlasa, ikkinchi tomondan, o‘z bag‘rida O’rta Osiyoning asosiy suv manbai – Sirdaryoning boshlanishiga zamin yaratgan.

Eramizdan avvalgi III-II ming yilliklarga oid noyob artefaktlarning ayrim topilmalari ma’lum. Jumladan, vodiy janubi - So‘hdan topilgan toshdan yasalgan ilohiy ashyo (tosh tumor), shimolda kashf etilgan Xak (Xaq, Xok) va Aflotun xazinalari. Mazkur artefaktlar qayerda tayyorlanganligi aniq - ravshan isbotlanmagan bo‘lsa-da, ularning ayrimlari hatto Elamdan olib kelingan bo‘lishi mumkin, degan farazlar mavjud[1. B – 14]. Shubhasiz, mazkur davrga kelib Farg‘onada hayot barx urgan, vaqti kelib bu yerlardan hozirda qalin sariq tuproq qatlamlari ostida yotgan ilk dehqonchilik yodgorliklari topilishi mumkin. Qirg‘iz respublikasi Jalolobod viloyati O‘zgan shahri yaqinidagi Shag‘im qadimgi mozori topilmalari, Andijon viloyati Qorasuv shahridan chiqqan «tarozi toshi» (yana Dalvarzindan tosh haykal, steatit toshidan idish) bunday faraz qilishimiz uchun asos bo‘la oladi[2. B – 34].

Adabiyotlar taxlili va metodologiya. Urbanizasiya jarayonlari - shaharlarning paydo bo‘lish tarixi, ularning jamiyat rivojlanishidagi o‘rni va ahamiyatini tadqiq etish tarix fanining eng dolzarb masalalari qatoriga kiradi. Ma’lumki, shaharlar paydo bo‘lgandan e’tiboran jamiyat uchun alohida o‘rin egallay boshlaydilar. Shaharlar ta’rifisiz insoniyat rivojlanishining muhim bosqichlarini tasavvur qilish qiyin. Urbanizasiya deganda: bir tarafdan shaharlarning vujudga kelishi va rivojlanishi, ikkinchi tarafdan ularning jamiyat rivojlanishi ta’siri tushuniladi. Insoniyat tarixi rivojida urbanizasiya jarayonlari barcha joylarda birdek kechmagan va ushbu jarayon bir necha bosqichdan iborat. Shumer, Elam va Hindistonning ilk shaharlari eramizdan avvalgi IV-III ming yilliklarda, Xitoyda esa - eramizdan avvalgi III-II ming yilliklarda vujudga kelgan. Shimoliy Yevropada ushbu jarayonlar birmuncha keyinroq - eramizning I ming yilligi o‘rtalarida kechgan[3. B – 10]. O‘rta Osiyo ilk shaharlarining o‘ziga xos xususiyatlariga oid turli nuqtai nazarlar A.A.Asqarov, Yu.F. Buryakov, E.V. Rtveladze, V.M. Masson Yu.A. Zadneprovskiy N.N. Negmatov, T.Sh. Shirinov, A.S.Sagdullaev, B.X.Matboboev, B.J.Eshov, O‘.Abdullaev, A.A.Xakimov va boshqa olimlarning ilmiy izlanishlarida aks etgan. Eramizdan avvalgi IV-II ming yilliklardagi urbanizasiya jarayonlari har xil tadqiqotlarda ikki bosqichdan sakkiz bosqich oralig‘idagi davrga ajratilgan. Xususan, V.M. Masson ushbu jarayonlarni ikki bosqichga jamlagan - Qadimgi Sharq bosqichi (eramizdan avvalgi III ming yillik oxiri - I ming yillik o‘rtalari) hamda antik bosqich (eramizdan avvalgi IV asr - eramizning IV-V asrlari). N.N. Ne’matov eng qadimgi davr (o‘troq dehqonchilik turmush tarzi asta-sekin rivojlangan vaqt)dan, to XX asrgacha bo‘lgan vaqtni qamrab oluvchi sakkiz bosqichni aytib o‘tadi. Urbanizasiya jarayonlarining taklif qilinayotgan bosqichlari ayrim hollarda bir-biriga zid keladi, shu bois ularni kamchiliklardan xoli emas, deyish mumkin. Buni tushunish mumkin, zero yuqoridagi xulosalar mahalliy manbalar negizida yaratilgan bo‘lib, asosan mualliflarning shaxsiy izlanishlari natijalariga asoslanadi. Mazkur qarashlarda vaqt va urbanizasiya bosqichlarining soni

turlicha talqin etilsa-da, barchasida bir jihat bo‘yicha yakdillik kuzatiladi, ya’ni Markaziy Osiyo shaharlari shakllanishi boshqa hududlarga nisbatan ancha erta boshlangan.

Natija va muxokama. Miloddan avvalgi XIV-VII asrlarda Farg‘ona vodiysida qadimgi dehqonchilik Chust madaniyati keng tarqaladi. Ushbu madaniyat sohiblari asosiy unumdor hududlarda guruh-guruh bo‘lib joylashgan 90 ga yaqin aholi istiqomat joylarida kun kechirganlar.

Farg‘onaning qadimiy shaharlari o‘z rivojlanishida **ikki bosqichdan** o‘tganlar. **Birinchi bosqichda** (miloddan avvalgi IX-IV asrlar) Dalvarzin, Chust (Buvonamozor) va Eylaton kabi shaharlar vujudga kelib rivoj topgan. **Ikkinchi antik bosqichda** (miloddan avvalgi IV - milodning IV asrlari) shaharsozlik madaniyati yanada yuqori darajaga ko‘tariladi. Eylaton, Sho‘rabashot, Mingtepa, Quva, Andijon va boshqalar kabi shaharlar paydo bo‘ladi va taraqqiy etadi.

Qadimgi shaharlarning vujudga kelishi va rivojlanishi ilk davlatchilikning paydo bo‘lish tarixi bilan bevosita va uzviy bog‘liq. Aytish joizki, Chust madaniyati yodgorliklaridagi murakkab bo‘lmagan sug‘orish inshootlari va alohida qilib qurilgan ark, rivojlangan mudofaa istehkomlari tizimi, shuningdek, hunarmandchilik ishlab chiqarishining shakllanishi (ma’lum ma’noda bozor uchun ko‘p sonli tovar ishlab chiqarish) davlatchilikning paydo bo‘lishidan darak beradi. Shulardan kelib chiqib, urbanizasiyaning birinchi davrida vodiyda ilk davlatchilikning dastlabki belgilari yuzaga keladiki, buni voha davlatchiligi sifatida ta’riflash mumkin. Bunday bunyodkorlik jarayonlarini faqat davlat maqomiga ega bo‘lgan tashkilotgina (uyushma) amalga oshirishga qodir edi [1. B – 44]. Keltirilgan ma’lumotlarga tayanib hamda Farg‘ona arxeologik komplekslarini Xorazm, Baqtriya, Sug‘diyona bilan taqqoslagan holda mazkur hududda ham ilk davlatchilik mavjud bo‘lganligini e’tirof etishimiz mumkin. Aynan shu davrda O‘rta Osiyoda davlat maqomiga ega shaharlar yuzaga kelganligini, ular asosida esa keyinchalik miloddan avvalgi VIII-VI asrlarda nisbatan yirik ijtimoiy-siyosiy tuzilmalar paydo bo‘lganini ta’kidlash o‘rinli bo‘ladi. Shu kabi jarayonlarni Farg‘ona vodiysida ham kuzatish mumkin. Yuqoridagilar Dalvarzinda qal’a-shahar, dehqonchilik vohalari va ularning madaniy va iktisodiy markazlar sifatidagi yirik yodgorliklarning mavjudligi dastlabki davlat birlashmasi bo‘lganligidan dalolat beradi. Bayon etilganlarga yakun yasab ta’kidlash mumkinki, 2002 yildayoq B.X.Matboboev miloddan avvalgi VIII- VII asrlarda Farg‘ona vodiysida voha davlatchiligi mavjud bo‘lgan degan xulosaga kelgan.

Farg‘ona vodiysi yodgorliklarining so‘nggi bronza va ilk temir davridagi tarqalish voha tizimini birinchi marta Yu.A.Zadneprovskiy ishlab chiqqan. So‘nggi vaqtlarda T.Sh. Shirinov tomonidan O‘rta Osiyoda voha davlatchiligi mavjud bo‘lganligi to‘g‘risida faraz ilgari surilgan. B.X. Matboboev ham bu borada salmoqli ishlarni amalga oshirmoqda [1. B – 22] .

Manbalarning dalolat berishicha, antik davrdayoq bu hududda yuqori taraqqiy topgan shahar madaniyati gullab-yashnagan. Xitoy solnomasida aytilishicha: «Davanda (Farg‘onada) 70 taga yaqin katta va kichik shaharlar bor; ularda bir necha yuz minglab aholi istiqomat qiladi» [4. B – 115]. Antik davrda yoki miloddan avvalgi IV asrdan to milodning IV asrlarida vodiy shaharsozlik madaniyatida katta o‘zgarishlar kechadi.

Farg‘ona vodiysining boshqa yodgorliklaridan yana biri Sho‘rabashot dehqonchilik madaniyatidir. Sho‘rabashot (Shoroboshot) dehqonchilik madaniyati Qoradaryoning irmoqlaridan biri Yassi daryosining o‘ng qirg‘og‘ida, O‘zgan shahridan to‘g‘ri chiziq bo‘ylab 8 kilometr uzoqlikda Qirg‘iz Respublikasi O‘sh viloyati O‘zgan tumani, “Shoroboshot” sovxozining Bo‘ston uchastkasi hududida joylashgan [4. B – 116]. Qadimiy manzilgohdan 2-2,5 kilometr g‘arbda Andijon suv ombori (yoki Kampirravat suv ombori) joylashgan.

Sho‘rabashot yodgorligini mahalliy aholi (qirg‘izlar, o‘zbeklar, turklar) "To‘rtkul" deb ham atashadi, bu qadimiy shahar xarobalari degan ma’noni anglatadi va bu toponimlar ta’rifiga mos keladi.

Ma’lumki, “to‘rtko‘l”, “tyortkyol”, “Do‘rtko‘l” atamalari turkiyzabon xalqlar yashaydigan Markaziy Osiyoning deyarli butun hududida ma’lum. Masalan, Qozog‘iston (Chimkent), O‘zbekiston (Farg‘ona, Toshkent, Qashqadaryo va boshqalar), Qirg‘iz (Laylak, Tyan-Shan), Qoraqalpog‘iston (viloyat va shahar). Xorazmdagi toponimlar xulosasiga ko‘ra, hozir ham maydon “to‘rtko‘l” deb ataladi, ya’ni qadimiy mustahkamlangan hudud ma’nosini bildiradi.

Ayrim turkiy xalqlar to‘rtburchak shaklidagi qadimiy yodgorliklarni “Do‘rtko‘l” yoki “Tyortkyol” deb ataydilar. Tyan-Shanda mahalliy aholi barcha qadimiy manzilgoh va aholi punktlari xarobalarini To‘rtko‘l deb ataydi. Professor K.K. Yudaxinning fikriga ko‘ra “Dalvarzin” (O‘zbekiston), “Dilberdjin” (Afg‘oniston), “Dilvarzin” (Tojikiston), “Dolberdjun” (Qirg‘iz) atamalari mo‘g‘ulcha “Dolbordjun” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, forscha “Chaldivor” va turkiy "To‘rtko‘l" suzlari bilan bir xil semantik ma’noga ega. “Shoroboshot” ikkinchi ma’nosiga kelsak, qirg‘iz tilida sho‘r (ishqoriy) yer boshlanadigan joy ma’nosini bildiradi.

Sho‘rabashot arxeologik yodgorligi miloddan avvalgi IV-I asrlarga oid bo‘lib, birinchi marta 1954-yilda Janubiy Qirg‘iz otryadi tomonidan topilgan va 1954-1957 yillarda ular tomonidan yodgorlikning barcha qismlari tadqiqotlari amalga oshirilgan. Umuman olganda, yodgorlikning 21 nuqtasida qazish ishlari olib borilib, bu yerda Sho‘rabashot hayotining barcha bosqichlarini qamrab olgan katta hajmdagi materiallar olingan [4. B – 119].

Shaharning o‘lchamlari katta: 1400 x 510 kv.m., ya’ni 70 gektardan ortiq.

Uch qismdan iborat:

Sho‘rabashot I - aholi uchun boshpana va chorva qo‘rasi bo‘lib xizmat qilgan; Sho‘rabashot II - asosiy turar-joy qismi;

Sho‘rabashot III - qal’a-ark [5. B – 10].

1954 yilda yuqoridagilardan faqat Sho‘raboshat III qal’asi saqlanib qolgan edi. Qolgan qismlari 1989 yilda qishloq xo‘jaligi ishlari paytida butunlay yoki deyarli vayron qilingan. Hozirgi vaqtda shimoliy mudofaa devorining shimoliy-sharqiy qismi yakka tartibdagi uy-joy uchastkalarini qurish uchun foydalanilmoqda. Tadqiqot obyektlari qal’adagi hududlar edi. Bu yerda ikki joyda stratigrafik shurflar solingan.

1993-yili 1-shurf B.X.Matboboev tamonidan sonli chuqur Sho‘rabashot III ning janubiy qismida, Yu.A.Zadneprovskiyning qazishmalaridan 30 m. janubi-g‘arbida solingan. O‘lchamlari 4x4m. Ular 1 m. 65 sm. chuqurlikda, chunki qishloq xo‘jaligi ishlari davomida keyingi madaniy qatlamlar buzilgan. Bu yerda turli davrlarga oid, Sho‘rabashot davridan boshlab to IX-X asrlarga oid kulolchilik buyumlarini uchratish mumkin [6. B – 12].

1993-yilda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, bu tepaliklarining eng baland nuqtasiga qadar balandligi 10 m. dan oshadi. Agar 1957 yilda qo‘rg‘ondagi tepalikning balandligi 12 m. bo‘lganini inobatga olsak [5. B – 16], madaniy qatlamining ikki metrga yaqin qismi buzib tashlanganligi ma’lum bo‘ladi. Yodgorlikning mutlaq balandligi, albatta, 12 m. dan ortiq edi.

Demak, Sho‘rabashot yodgorligi maydoni kattaligi mahobati bilan xitoy manbalarida tilga olingan Yu(Yuchen) bilan qiyoslanadi. Farg‘ona vodiysining tarixiy shaharlari ham o‘z taraqqiyoti mobaynida Markaziy Osiyo urbanizasiya markazlariga xos bo‘lgan tadrijiy yo‘lni bosib o‘tdilar.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkunki Sho‘rabashot yodgorligida olib borilgan tadqiqotlardan bronza davridan boshlab kishilik jamiyati madaniy taraqqiyotida katta-katta o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Qadimgi shaharlar tarkib topishi, albatta, aholining o‘troq dehqonchilik madaniyati bilan bog‘liq bo‘lib, dehqonchilik vohalarining markazlari sifatida shaharlar qad ko‘targan. Bu davrga kelib, O‘rta Osiyoning ijtimoiy tuzumida ham o‘zgarish jarayonlari bo‘lib o‘tdi. Bu davrda jamiyat hayotidagi sodir bo‘lgan turli taraqqiyot jarayonlari kishilik tarixida muhim bosqich bo‘lgan davlatchilikning paydo bo‘lishi va rivojlanishi uchun ulkan ahamiyat kasb etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Матбобоев Б.Х., Машрабов З.З. Андижон тарихи. Тошкент.: 2014. – Б. 60.

2. Машрабов З., Матбобоев Б. Фарғона водийси тарихига чизгилар. Андижон. 2022.

3. Аскаров А.А., Ширинов Т.Ш. Ранняя городская культура эпохи бронзы юга Средней Азии. Самарканд. 1993. С.10.

4. Заднепровский Ю.А. Древнеземледельческая культура Ферганы. – М. –Л. 1962. – С.115.

5. Заднепровский Ю.А. Археологические памятники южных районов Ошской области. Фрунзе. 1960. – С.10-11.

6. B.X. Matboboyev., B.Amanboyeva. 1993 yili Sho’rabashot shahar xarobasida olib borilgan ishlar hisoboti. Samarqand arxeologiya instituti.

UO'K 908

XIVA XONLIGINING IJTIMOIY-IQTISODIY HAYOTI

N.Sh.Xamrayeva, katta o'qituvchi, Osiyo Texnologiyalari universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Xiva xonligining eng yirik shahri va poytaxti bo'lgan Xiva XVII asr boshlaridan 1920-yilgacha o'z ahamiyatini saqlab qolgan. Qadimda Xiyvaq deb atalgan bu shahar Sharq va G'arb o'rtasidagi savdo yo'lidagi muhim bog'lovchi halqa bo'lib, uning iqtisodiy va madaniy rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. XVII -asrda Abulg'ozixon tomonidan qurilgan Yangi Urganch hozirgi Xorazm viloyatining markazi bo'lib, xonlikning yangi poytaxti Xiva esa o'z tarixiy va madaniy ahamiyatini saqlab qolgan.*

Kalit so'zlar: *Xorazm shahri, Xiva Xonligi, O'zbekiston, 17-asrdan 1920-yilgacha, Sharq va G'arb o'rtasidagi yo'llar, Amudaryoning o'zani, Yangi Urganch, Sulton-Tekesh maqbarasi.*

Аннотация. *Хива, расположенная в современном Узбекистане, была крупнейшим городом Хорезма, или Хивинского ханства, и его столицей с начала XVII века до 1920 года. В древности город назывался Хийвак. С момента своего основания Хива играла ключевую роль на торговом пути между Востоком и Западом, что способствовало ее экономическому и культурному развитию. В XVII веке при Абулгази-хане был построен Новый Ургенч, который стал центром современной Хорезмской области.*

Ключевые слова: *город Хорезм, Хивинское ханство, Узбекистан, XVII век – 1920 год, пути между Востоком и Западом, русло Амударьи, Новый Ургенч, мавзолей Султан-Текеша.*

Abstract. *The largest city of Khorezm or the Khiva Khanate was Khiva (modern Uzbekistan) — its capital from the beginning of the 17th century until 1920. In ancient times, the city was called Khiyvak. Since its foundation, Khiva was a link on the trade route between the East and the West. New Urgench was built under Abulgazi Khan in the 17th century.*

Keywords*: the city of Khorezm, Khiva Khanate, Uzbekistan, 17th century to 1920, the routes between East and West, the Amu Darya riverbed, New Urgench, the mausoleum of SultanTekesh.*

1512 yilda Shayboniylardan ajralib chiqqan yangi O'zbek sulolasi Xorazmda mustaqil xonlikni barpo qilgan [1]. Davlatning dastlabki poytaxti hozirgi Turkmaniston hududida joylashgan Urganch (ilgari Gurgonj) shahri bo'lgan. 1598 yilda Amudaryo Urganchdan chekinib, poytaxt yangi joyga – Xivaga ko'chirilgan. Amudaryo xonlik hududidan oqib o'tib, Orol dengiziga quyib, aholini suv bilan ta'minlagan va Yevropaga suv yo'lini ham taqdim etgan. Asrlar davomida daryo bir necha marta o'z yo'nalishini o'zgartirgan. Xivadan 150 km uzoqlikda, "qadimgi Urganch" ma'nosini anglatadigan Ko'hna Urganch shahri yaqinida qadimgi poytaxt xarobalari joylashgan. Bu o'n asrlik tarixi bo'lgan, mustahkamlangan kichik shaharcha edi. Uning paydo bo'lish haqidagi rivoyatda aytilishicha, shahar Xeyvaq qudug'i atrofida o'sgan, uning suvi ajoyib ta'mga ega bo'lgan va quduq Injildagi Nuhning o'g'li Shemning buyrug'i bilan qazilgan. Hozirgacha Xivaning ichki shahri – Ichan-Qal'ada bu quduqni ko'rish mumkin. Poytaxt yangi joyga ko'chirilganda, vaqt o'tishi bilan xonlik yana gullab-yashnagan, o'z ta'sirini kengaytirgan va mustahkamlangan.

Bu mamlakatning qadimdan beri asl nomi Xorazm bo'lgan. Xorazm davlatni 1511 yildan boshlab Yadgorxonning avlodlari bo'lgan sultonlar Elbars va Balbars boshchiligidagi ko'chmanchi o'zbek qabilalari boshqargan. Elbars va Bilbars, Jo'jining beshinchi o'g'li Shaybon Sibonning merosi bo'lgan Arabshoh avlodlaridan kelib chiqishlari sababli, ularning xonlik sulolasi tarixda Arabshohlar deb atalgan. Ammo na ular, na boshqalar davlatni Xiva xonligi deb atamagan, faqat Xorazm deb ataganlar. Bu nom mamlakatning tarixiy va madaniy an'analarini saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega edi.

XVI asrda mamlakatning faqat janubiy qismidagina aholining ko'p qismi o'troq turmush kechirgan. Ayniqsa, shimoldagi ko'plab sug'oriladigan yerlar tashlab ketilgan, bu esa suv ta'minoti va qishloq xo'jaligining pasayishiga olib kelgan. Natijada, shahar madaniyati ham pasayib ketgan. Xonlikning iqtisodiy zaifligi XVIII-asrning oxirigacha o'z puli bo'lmaganligi va Buxoro tangalaridan foydalanganligida aks etgan. Bu xonlikning iqtisodiy mustaqilligining yo'qligini va Buxoro bilan

bo‘lgan bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Bu sharoitda o‘zbek xalqi janubiy qo‘shnilariga qaraganda ko‘chmanchi turmush tarzini uzoqroq saqlab qolishga muvaffaq bo‘lgan.

Abulg‘ozi (1643-1663) va uning o‘g‘li hamda vorisi Anushxon hukmronligi davri nisbatan siyosiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanish davri bo‘lgan. Bu davrda keng ko‘lamli sug‘orish ishlari amalga oshirilgan, bu esa qishloq xo‘jaligining rivojlanishiga va aholining o‘troqlashishiga olib kelgan. Yangi sug‘oriladigan yerlar o‘zbek qabilalari o‘rtasida taqsimlangan, bu esa ularning o‘troqlashishiga olib kelgan. Xorazm, o‘z iqtisodiy resurslarining kamligi tufayli, Buxoro va Safaviylar bilan urushlar olib borgan, bu esa xonlikning iqtisodiy ahvolini yanada yomonlashtirgan. Davlatning turkmanlari Xorazmni bosib olishgan, bu esa xonlikning chegaralarida beqarorlikni kuchaytirgan [2]. Xorazmni boshqargan Shayboniy-Arabshohiy sulolasining oxirgi vakili Ilbarsxon II bo‘lgan, u 1740 yilda Nadirshoh tomonidan o‘ldirilgan.

XVIII asrning katta qismida Xorazmda tartibsizlik hukm surgan va 1740 yilda mamlakat Eronning Nadirshohi tomonidan zabt etilgan, ammo uning hokimiyati nomiga bo‘lgan va 1747 yilda shohning o‘limi bilan tugagan. Keyingi Qo‘ng‘irotlar va Mangitlar o‘rtasidagi kurashda Qo‘ng‘irotlar g‘olib chiqqan. Ammo Xiva va Orol o‘rtasidagi, shuningdek, turli o‘zbek qabilalari o‘rtasidagi uzoq urushlar, ularda turkmanlar faol ishtirok etgan, Xorazmni to‘liq anarxiya chegarasiga olib kelgan, ayniqsa 1767 yilda Xivaning turkmanlarning Yomud qabilasi tomonidan zabt etilishidan keyin. 1770 yilda o‘zbek Qung‘irot qabilasining rahbari Muhammad Amin-biy Yomudlarni mag‘lub etib, xonlikda o‘z hukmronligini o‘rnatgan. U Xivada yangi Qung‘irot sulolasining asoschisi bo‘lgan. Ammo bundan keyin ham Qung‘irot inakkalar qabila rahbarlarining qarshiligini bostirish uchun o‘nlab yillar kerak bo‘lgan va Chingizidlarning qo‘g‘irchoqlari hali ham taxtda edi. [6] Bu holat Xorazm xonligining ichki va tashqi omillar ta’sirida qanchalik beqaror bo‘lganini ko‘rsatadi.

Muhammad Rahimxon I hukmronligi davrida Xiva xonligida hududiy kengayish va markazlashgan hokimiyatni mustahkamlashga qaratilgan siyosat amalga oshirildi. U janubdagi turkmanlarni va shimoldagi qozoqlarni bo‘ysundirishga harakat qildi va bu borada muvaffaqiyatga erishdi. Uning vorislari ham shu siyosatni davom ettirdi. Eltuzar va Muhammad Rahimxon I nihoyat sartlarning yordami bilan qabila aristokratiyasining qarshiligini sindirib, turkmanlarning harbiy kuchini cheklab qo‘ydi. Ular turkmanlarni harbiy xizmat evaziga sug‘oriladigan yerlar taqsimlab, Xorazmda yashashga ko‘ndirishdi yoki majburlashdi. Bu siyosat Xiva xonligining hududiy chegaralarini kengaytirishga va uning harbiy kuchini kuchaytirishga yordam berdi, shuningdek, xonlikning ichki siyosiy barqarorligini mustahkamlashga ham yordam berdi. Natijada, viloyat hokimlarining hokimiyati cheklangan nisbatan markazlashgan davlat yaratildi.

Xiva xonligida, Buxoro xonligida bo‘lgani kabi, feodal tuzumning asosiy xususiyatlaridan biri soliqlarning ko‘pligi edi. Asosiy soliq "salg‘ut" deb atalgan yer solig‘i hisoblangan. Bu soliq har bir dehqondan yer maydoni va hosiliga qarab to‘langan. Shuningdek, aholi "alg‘uq" (yiliga bir marta), "miltin puli" (qurol sotib olish uchun), "arava oluv" (aholining aravalaridan foydalanish), "uloq tutuv" (tortish hayvonlarini safarbar qilish), "qo‘nalg‘a" (kerak bo‘lsa, elchilar va amaldorlar uchun turar joy ta’minlash), "so‘ysun" (davlat amaldorlarini davolash uchun hayvonlarni so‘yish), "chalar puli" (xabarchilar uchun to‘lov), "tarozuyana" (tarozi uchun to‘lov), "mirobona" (suv bo‘linishi uchun oqsoqol to‘lovi), "darvazubon puli" (darvozabon va qo‘riqchiga to‘lov), "mushrifona" (hosildan soliq miqdorini aniqlash uchun to‘lov), "afanak puli" (begar xabarini olib kelganga to‘lov), "chibik puli" (jamiyatdan boshqa ishlardan ozod qilish uchun to‘lov), din arboblariga to‘lov va hokazo soliqlarni to‘lagan. Jami aholi 20 ga yaqin turdagi soliqlarni to‘lagan. Bu soliqlar aholining og‘ir yuki bo‘lib, ularning turmush darajasini pasaytirdi va xonlikning iqtisodiy rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

Xiva xonligida feodal tuzumning asosiy xususiyatlaridan biri majburiy mehnat edi. Aholi soliqlardan tashqari, quyidagi majburiy jamoat ishlarini bajarishga majbur edi:

– "begar": har bir oiladagi bir kishi yiliga 12 kun (ba’zida 30 kungacha) turli qurilish maydonchalarida, sug‘orish kanallarini tozalash va hokazo ishlarda ishlashi kerak edi.

– "qazuv": kanallar qurish.

– "ichki va obxura qazuv": sug‘orish tizimlari va to‘g‘onlarni tozalash.

– "xachi": himoya devorlari va to‘g‘onlarni qurish.

– "atlanuv": honning ovchilariga ot bilan yordam berish.

Bu majburiy mehnat aholining hayotini og‘irlashtirardi va ularning o‘zlarining ishlari va oilalariga vaqt ajratish imkonini cheklab qo‘yardi. Bu holat xonlikning iqtisodiy rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi va aholining turmush darajasini pasaytirdi. Bu majburiy mehnat tizimi xonlikning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim o‘rin tutgan va xonlikning tashqi dunyo bilan munosabatlariga ham ta’sir ko‘rsatgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Allayeva Nigora Ashirovna. Xiva xonligi diplomatiyasi (XVI-XIX asrlar). – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2018. – 272 b.

2. Абул-Ғози Баҳодирхон. Тарихи турк. Сўз боши, нашрга қайта тайёрловчи, изоҳлар муаллифлари Ш.Воҳидов ва Н.Ҳамраева. Асар нашрига кириш ва табдил муаллифи академик Б.Аҳмедов. – Панжакент.

3. Allayeva N.A. Xorazm va Eron: XVI-XIX asrlarda savdo-diplomatik aloqalar dinamikasi. – Toshkent: Fan, 2023. 220 b.

4. https://ru.wikipedia.org/wiki/

5. https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/

6. https://www.caa-network.org/archives/24703

UO’K 93/94

TURKISTONNING XIX ASRNING IKKINCHI YARMI- XX ASR BOSHIDAGI TARIXINI O’RGANISHDA SHU DAVRDA YASHAB O’TGAN TARIXCHI OLIMLARNING ASARLARI MANBA SIFATIDA

Z.Dj.Xasanova, o’qituvchi, Samarqand Davlat Universiteti, Samarqand

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Turkiston tarixini tadqiq etish uchun, shu davrda Turkiston hududida yashab faoliyat ko’rsatgan tarixchi olimlarni asarlarini diqqat bilan o’rganish orqali qimmatli ma’lumotga ega bo’lishimiz mumkinligi to’g’risida so’z boradi. Sababi ushbu tarixchi olimlar asarlarini yozishda asosan o’zlari guvohi bo’lgan tarixiy voqealarni bayon etishgan.*

Kalit so’zlar: *Aziz Marg’iloniy, Farg’ona, yorliq, uyezd, Toshkandiy, Qo’qon, kutubxona, podsho, shajara, asar.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается возможность получения ценной информации для изучения истории Туркестана посредством тщательного анализа трудов историков, живших и работавших на территории Туркестана в указанный период. Это объясняется тем, что данные историки в основном описывали события, свидетелями которых они были, при написании своих произведений.*

Ключевые слова: *Азиз Маргиляни, Фергана, ярлык, уезд, Ташкент, Кокand, библиотека, хан, генеалогия, труд.*

Abstract. *This article discusses the possibility of obtaining valuable information for studying the history of Turkestan by carefully studying the works of historical scientists who lived and worked in the territory of Turkestan during this period. The reason is that these historical scientists mainly described the historical events they witnessed when writing their works.*

Keywords: *Aziz Margilani, Fergana, label, uyezd, Tashkent, Kokand, library, king, genealogy, work.*

Kirish. XIX asr oxiriga kelib xonliklar hayotida juda katta siyosiy o’zgarishlar sodir bo’lganiga tarix guvoh. O’rta Osiyo xonliklarini Chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi, xonliklarni tugatilishi, yangi boshqaruv tizimining joriy etilishi oddiy xalqning hayotiga katta tasir ko’rsatdi. Aynan mana shu davrdagi atmosferani yaqindan his etish uchun, shu davrda yashab, bo’lib o’tayotgan voqealarni o’z asarlarida bayon etib borgan tarixchilarning asarlari muxim ahamiyatga ega. Masalan Muhammad Aziz Marg’iloniy, Mulla Mirzo Olim Toshkandiy, Mulla Ibadulla va Mulla Muhammad Sharif, Muhammad Fozilbek ibn Qozi Otabek, Muhammad Muhammad Fozilbek ibn Qozi Otabek, Muhammad Yusuf Bayoniylarning asarlari orqali biz qimmatli ma’lumotlarga ega bo’lamiz. Quyida ushbu tarixchilarni qisqacha biografiyasi va asarlari to’g’risida ma’lumotlar keltiriladi.

Muhammad Aziz Marg’iloniy- XIX asrda o’tgan Farg’onalik tarixchi olim. Asarida keltirilgan ma’lumotlarga qaraganda, asli Chimyonlik (Farg’onaning Chimyonidan) bo’lib, otasi Muhammad Rizo Qo’qon xonlari xizmatida bo’lgan. O’zi esa , Farg’ona Rossiyaga

bo'ysundirigandan keyin uyezd maxkamasida 27 yil xizmat qilgan. Og'ir mehnat bilan yarim och, qashoqqlik va yalang'ochlikda kun kechirgan. Buni u quyidagicha hikoya qiladi:"Hamisha kunduzi ish qilaman to kechgacha va kechasi uyimga qog'ozlarimni olib kelib junbush qilaman, to ulug' sahargacha. Shu minvolda az ruyi g'ayrat ish qilar edim. Har kuni yozgan xatlarim bir kitob bo'lur edi. Shul tariqa yurib erta bilan Eski Marg'ilondan Yangi Marg'ilonga mahkamaga kelaman va kechqurun Eski Marg'ilonga uyga qaytaman. Taomimni uyda yeyman. Shu kayfiyatda yurib, o'zimdan behabar ekanman, oxiri dardman bo'lib qoldim. Ko'zlarim xira bo'ldi. Ozgina ishlab (ko'zoynak) bilan xizmat qiladigan bo'ldim. Avqoti manfaat kam" (Muhammad Aziz Marg'iloniy. "Tarixi Aziziy", nashrga tayyorlovchilar : Sh. Vohidov, D.Sanginova . Toshkent-1999, 5-bet).

Muhammad Aziz Marg'iloniydan "Tarixi Aziziy" nomli qimmatli bir tarixiy asar qolgan. Asarda Chingizxon xurujidan boshlab XIX asr oxirlarigacha Farg'onada bo'lib o'tgan voqealar ixcham qilib bayon etilgan. Muallif maskur asarini o'zidan avval o'tgan tarixshunoslar: Minhojiddin Juzjoniy, Hamidulla Mustavfiy Kazniviy, Sharafiddin Ali Yazdiy , Abdurazzoq Samarqandiy, Xondamir, "Tuzuki Temuriy"ga va boshqalarning asarlariga tayangan holda yozgan. Asarning beshinchi bobini o'zi ko'rgan, bilgan va eshitgan ma'lumotlarga asoslanib yozgan.

"Tarixi Aziziy" muqaddima, besh bob va 166 fasldan iborat. Mazkur asarning bitta durust nusxasi (O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmasi, tartib raqami 11108, 436 betdan iborat) Toshkentda Abu Rayxon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti kutubxonasida saqlanadi.

Asarning birinchi bobida Chingizxon xuruji, o'zi va vorislarining hukumati tarixi;

Ikkinchi bobda Temur va Temuriylar tarixi;

Uchinchi bobda turli kasb-hunar risolalari;

To'rtinchi bobda Farg'ona mamlakati va hukumdorlarining yorliqlari;

Beshinchi bobda mamlakatda XIX asrning ikkinchi yarmidan to 1910 yilgacha bo'lgan ijtimoiy –siyosiy voqealar bayon etilgan.

"Tarixi Aziziy"da keltirilgan voqealar ichida, bizning fikrimizcha, eng muximlari, Xudoyarxonning 1870 yili qo'shin soning ko'paytirishi, Ulug' nahr (Ulug' nor) kanalining qazilishi; soliq va jarimalarning ko'paytirilishi , rus qo'shinlarining Farg'ona ustiga yuzlanishi; mamlakatda o'zaro ur-yiqitlarning kuchayib ketishi; Qo'qonning bosib olinishi, General Skobelevning Farg'ona viloyatiga harbiy gubernator etib tayinlanishi, Farg'ona viloyatining uyezd-uyezdlarga bo'linishi voqealari hamda bozordagi narx-navolar haqidagi ma'lumotlardir.

Mulla Mirza Olim Toshkandiy. Muallifning hayoti va faoliyatiga oid ma'lumotlar deyarlik yo'q. Nisbasiga (Mulla Mirza Olim ibn domla Mirza Raxim Toshkandiy) qaraganda , u asli Toshkentlik bo'lgan. Undan o'zbek tilida yozilgan "Ansob us-salotin va tavorixi xavoqin" ("Sultonlarning shajarasi va xonlarning solnomasi") nomli muhim bir asar qolgan. Bu asar Qo'qon xonligining XV asrdan 1875 yilgacha kechgan tarixini bayon etgan. Asar 1884 yil atrofida yozilgan. Asarni Qo'qon xonligining to'la tarixi deb ham atash mumkin yoki muallifning so'zlari bilan aytganda, ushbu asar "Farg'ona mamlakati hukumronlarining shajarasi va mamlakatda o'tmishda bo'lib o'tgan voqealar tarixi"dir . Asarning muhim jihati shundaki , u muallifning dasxati bilan ko'chirilgan. Asarning qo'lyozma nusxalari ko'p. Eng yaxshilari- muallif o'z qo'li bilan ko'chirilgan nusaxalaridan ikkitasi(tartib raqmlari:574| 3753 I, 214 varaq va 575| 1314 I, 179 varaq) va boshqalar bo'lib ular O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayxon Beruniy nomidagi sharqshunoslik instituti kutubxonasida saqlanadi.

Mulla Ibodulla va Mulla Muhammad Sharif. XIX asrda o'tgan Buxorolik tarixnavis. hayoti va ijtimoiy –siyosiy faoliyatiga oid ma'lumotlarga ega emasmiz , lekin ikkala tarixchi ham Buxoro amirligining ijtimoiy-siyosiy tarixiga oid ko'p ham katta bo'lmagan (hammasi bo'lib 39 varaqdan iborat) qimmatli asar yozib qoldirgan . Asar nomalum muhariri tarafidan qisqartirilgan. U "Tarixi amir Haydar" deb ataladi. Asar asosan Mang'itlar sulolasining to'rtinchi namoyondasi amir Haydar davri tarixini (1800-1826) o'z ichiga oladi. Muhim tarixiy manbalar asosida yozilgan. Lekin , baxtga qarshi ularning nomi qayd etilmagan. Asar asosan 81 bob (doston)dan iborat bo'lib , 1-2 boblari Buxoro tarixiga , 3-6 boblari Ashtarxoniylar (1601-1785) tarixi qisqa tarzda bayon etilgan, 7-81 boblarda esa Buxoro amirligining Amir Haydarning tug'ulishidan to vafotigacha (1826 yil 6 oktyabr)

kechgan tarixi hikoya qilinadi. Asar oxirida muallif Amir Haydardan keyin uning o'g'li va toj –taxt vorisi Amr Nasrulloxon (1826-1860) tarixini ham yozib mazkur asarga qo'shish niyatida ekanligini aytadi. Aftidan, uning bu niyati amalga oshmay qolganga o'xshaydi.

"Tarixi amir Haydar" XX asrning 50 yillarida prof. A.A. Semenov (1873-1958) tarafidan rus tiliga tarjima qilinib nashrga hozirlangan edi. Lekin tarjima nima sababdandir nashr etilmay qolgan. Tarjimadan bir nusxa O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti kutubxonasida bo'lishi kerak.

Muhammad Fozilbek ibn Qozi Otabek. XIX asr oxiri –XX asr boshlarida o'tgan Andijonlik tarixchi. Hayoti va faoliyatiga oid ma'lumotlar yo'q. Faqat bir narsa ma'lum: muallif Andijon qozisi Muhammad Otabekning o'g'li Farg'onaning harbiy gubernatori A.I. Gippiusga yaqin kishi bo'lgan va uning topshirig'i bilan "Mukammali tarixi Farg'ona"(Farg'onaning mukammal tarixi) asarini yozgan . Asarda Qo'qon xonligining tarixi to'la o'z aksini topgan. Voqealar bayoni xonlik asoschisi Shohruxbiy (1709-1721-27) dan Xudoyorxon uchinchi hukumronligi (1865-1875 yillargacha davom etgan) aks ettirgan. Asar muqaddima va 21 bobdan iborat. Asar boshida poytaxt shaxar –Qo'qonning bunyod etilishi voqealari bayon etiladi.

Asar hali chop etilmagan. Uning ikkita qo'lyozma nusxasi saqlangan. Ulardan biri (avtograf) hozir Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti kutubxonasida (tartib raqami: 09-648)(qo'lyozma haqida qarang : A.A.Semenov . Opisaniye persidskix , arabiskix, turedskix rukopisiy Fundamentalnoy biblioteki SAGU, vip 1, Tashkent 1935, str 73), ikkinchisi ko'chirilgan nusxasi Abu Rayxon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti kutubxonasida(tartib raqami 632/5971, 89 varaq) saqlanadi. Maskur asar Qo'qon xonligi tarixini o'rganishda asosiy manba vazifasini o'tashi mumkin.

Muhammad Yusuf Bayoniy. (1923 yili vafot etgan) –XX asr oxiri va XX asrning birinchi choragida o'tgan Xorazmlik adabiyotshunos va tarixshunos olim. To'liq ismi-sharifi Muhammad Yusuf ibn Bobojonbek Bayoniy. Undan "Shajarayi Xorazmshohiy" (Xorazm podshohlarining shajarasi) nomli katta muhim tarixiy asar. Mazkur asar 16 bobdan iborat bo'lib, uning birinchi bobida Odam alayhissalomdan turk-mug'ul xalqlarining afsonaviy avlodi Yofas o'g'longacha kechgan tarixi bayon etiladi, undan keyin tadrijiy tartibda Xorazmning 1913-14 yilgacha bo'lgan tarixi zikir etilgan. Asarning katta qismi Munisning "Zubdat ut-tavorix" asarlari materiallariga tayanib yozilgan. Uning bir qismi Muhammad Aminxon (1846-1855) va Isfandiyorxon davrining yetti yiligacha (1913-14) bo'lgan voqealarni ko'rgan-bilganlarning hikoyalari bilan birga muallifning o'zi ko'rgan voqealari asosida yozilgan. Asar hali to'la ravishda chop etilmagan. Qo'lyozma nusxalari (tartib raqami: 607/9596; 515 varaq; 742; 91 varaq to'la emas) O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti kutubxonasida saqlanadi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, xar bir olimning asari bizga takrorlanmas ma'lumotni taqdim etadi. Ushbu asarlar orqali xar bir tarixchi o'zi uchun kerakli bo'lgan ma'lumotga ega bo'lishi mumkin. Asarlarni diqqat bilan tadqiq etgan zamonamiz tarixchilar bazan arxiv xujjatlarida ham uchratish qiyin bo'lgan ma'lumotlar borligi to'g'risida takidlashgan. Bu albatta yuqorida nomlari keltirilgan tarixchi olimlarni ijodi Vatanimiz tarixini tadqiq etish uchun muxim manba bo'lishini izohlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aziz Marg'iloniy "Tarixi Aziziy" . Tarjimonlar Vohidov Sh., Sanginova D. Toshkent, Manaviyat-nashriyoti, 1999 yil
2. Akademik Bo'riboy Axmedov. O'zbekistonning atoqli tarixshunos olimlari. "Cho'lpon" nashriyoti, Toshkent-2003
3. Shajaraiy Xorazmshoxiy. Ma'sul muharir filologiya fanlari nomzodi, Nusratullo Jumayev. NamDU-2024
4. Ibratning ijodiy faoliyati. Muallif rasulbek Ummatov . Toshkent "Ma'naviyat"-2005
5. Tarixi Turkiston Mirzo Olim Maxdum Toshkandiy. Tarjimon: Shodmon Huseynovich Vohidov. Toshkent-2008
6. Bo'riboy Ahmedov, O'zbekiston tarixi manbalari. Toshkent "O'qituvchi"-2001

UO'K 902

O'RTA ASRLARDA XORAZM DAVLATI POYTAXTI KO'HNA URGANCH VA YANGI URGANCHDAGI IJTIMOIY-MADANIY YUKSALISH

D.Q.Yuldasheva, ilmiy tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'rta asrlarda Xorazmda davlati poytaxti Ko'hna Urganch va Yangi Urganchdagi Ijtimoiy-madaniy yuksalish, Urga va Ko'hna Urganchning paydo bo'lishi 2500-3000 yilliklarni o'z ichiga olish tarixi, VI-VII asrlardagi Ko'hna Urganch haqidagi ma'lumotlar, 995-yilda Gurganch miri Ma'mun ibn Muhammad Kat shahrini ishg'ol qilib, Xorazmning ikkala qismini birlashtirib Xorazmshoh unvoniga sazovor bo'lib Ko'hna Urganch Xorazmshohlar davlatining poytaxtiga aylantirilgani,afrig'iylar sulolasi barham topib, ma'muniylar hukmronligi tarixi, Urganch X-XIII asrlarda Sharqning eng muhim ilmiy markazlaridan biriga aylanganligi, Qoraxoniylar, Saljuqiylar va Xorazmshohlar hukmronligi davrida Urganch dunyoning eng ilg'or ilm-fan va madaniyat markazlaridan biriga aylanganligi, 1646-yilda Xiva xoni Abulg'ozi Bahodirxon tomonidan tashkil qilingan shaharga Urganchning nomi o'chmasin deb Yangi Urganch shahri nomini berib rasman asos solinganligi, ijtimoiy-madaniy hayotning gullab yashnaganligi masalalarini ochib berishga harakat qilingan.*

Kalit so'zlar: *Xorazm, Ko'hna Urganch, Ma'muniylar, Yangi Urganch, Urganch, Kat, Gurganch, Jayhun ,Xuroson, Amudaryo, Xiva, Saljuqiylar, Iroq, Qoraxoniylar, Xorazmshohlar, Abu Rayhon Beruniy, Anushteginiylar, Abulg'ozi Bahodirxon, Ma'mun ibn Muhammad, Qoraxitoylar, Urga, Marv, Turon.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается социально-культурное развитие, имевшее место в средневековый период в столицах государства Хорезм — Куня Ургенч (Старый Ургенч) и Янги Ургенч (Новый Ургенч). Освещается происхождение и исторический путь Урги и Куня Ургенча, чьи истоки восходят к периоду в 2500–3000 лет. В статье также приводятся сведения о Старом Ургенче, относящиеся к VI-VII векам. В 995 году правитель Гургенджа Маъмун ибн Мухаммад захватил город Кат, объединил обе части Хорезма и получил титул Хорезмшаха. Вследствие этого Куня Ургенч стал новой столицей государства Хорезмшахов. Далее в статье исследуется падение династии Афригидов и становление власти Маъмунидов, а также превращение Ургенча в один из ведущих научных и культурных центров Восточного исламского мира в X-XIII веках. Ургенч в эпоху правления Караханидов, Сельджуков и Хорезмшахов продолжал развиваться как важнейший центр науки и культуры. Основание города Янги Ургенч (Новый Ургенч) в 1646 году правителем Хивинского ханства Абулгазиханом Бахадуром, который, стремясь увековечить историческое имя «Ургенч», официально дал новое имя городу. Новый Ургенч стал символом устойчивого социально-культурного процветания региона.*

Ключевые слова: *Хорезм, Куня Ургенч, Маъмуниды, Янги Ургенч, Ургенч, Кат, Гургандж, Джейхун, Хорасан, Амударья, Хива, Сельджуки, Ирак, Караханиды, Хорезмшахи, Абу Райхан Бируни, Ануштегиниды, Абулгази Бахадурхан, Маъмун ибн Мухаммад, Каракитаи, Урга, Мерв, Туран.*

Abstract. *This article examines the socio-cultural development that occurred in the medieval period within the Khorezm state's capital cities — Kohna Urganch (Old Urgench) and Yangi Urganch (New Urgench). It explores the origins and historical trajectory of Urga and Kohna Urganch, whose roots extend back 2,500 to 3,000 years. The study also includes references to the earliest documented information on Kohna Urganch dating to the 6th and 7th centuries. In 995 CE, Mamun ibn Muhammad, the ruler of Gurganj, successfully seized Kath, thereby unifying both parts of the Khorezm region and earning the title of Khorezmshah. Consequently, Kohna Urganch was established as the capital of the Khorezmshah state. The article further investigates the decline of the Afrigian dynasty and the subsequent rise of the Mamunid dynasty, as well as the emergence of Urgench as one of the foremost intellectual and cultural centers of the Eastern Islamic world during the 10th to 13th centuries. Despite the turmoil, the city of Urgench — under the rule of the Karakhanids, Seljuks, and Khorezmshahs — continued to flourish as a major hub of science and*

culture. Finally, the article addresses the founding of Yangi Urganch (New Urgench) in 1646 by the Khiva Khan Abulghazi Bahadur Khan, who sought to preserve the historical legacy of the name "Urgench". This newly established city became a symbol of the region's enduring socio-cultural vitality.

Key words: *Khorezm, Old Urgench, Mamunids, New Urgench, Urgench, Kath, Gurganj, Jayhun, Khorasan, the Amu Darya, Khiva, Seljuks, Irak, Karakhanids, Khorezmshahs, Abu Rayhan al-Beruni, Anushteginids, Abulghazi Bahadur Khan, Mamun ibn Muhammad, Kara Khitai, Urga, Merv, Turan.*

Kishilik sivilizatsiyasining qadimiy beshiklaridan bo'lgan Xorazm O'zbekistonning birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'biri bilan aytganda, ilk o'zbek davlatchilikning tamal toshi qo'yilgan muqaddas o'lkalardan biridir.

O'rta asrlarda ham Xorazm davlati poytaxti Ko'hna Urganch va yangi Urganchdagi ijtimoiy-madaniy hayot ancha yuksaldi. Urganch shahar nomining kelib chiqishi miloddan avvalgi VII-VI asrlarga borib taqaladi «Avesto» kitobida Virukash (Orol) dengizi bo'yida Urga (Urva) shahri bo'lganligi yozilgan.Tabiiy ofatlar suv toshqini ,qurg'oqchilik tufayli Urga hozirgi Ko'hna Urganch o'rniga ko'chirilgan. VIII-asrgacha Gurganj nomi bilan yuritilgan. 712-yilda shahar arablar tomonidan bosib olingandan keyin Jurjoniya deb ataldi.1221-yil mo'g'ullar egallagandan keyin shahar nomi Urganch shaklida yuritila boshladi.

O'rta asrlarda Xorazmda davlati poytaxti Ko'hna Urganch va Yangi Urganchdagi Ijtimoiy-madaniy yuksalish, Urga va Ko'hna Urganchning paydo bo'lishi 2500-3000 yilliklarni o'z ichiga olish tarixi,VI-VII asrlardagi Ko'hna Urganch haqidagi ma'lumotlar Qadimiy Xorazm davlatining yuragi bo'lgan bu shahar asrlar davomida muhim savdo va madaniyat markazi sifatida faoliyat yuritib kelgan.

Urganch toponimini qadimiy turkiy aholi Gurganj,arab manbalarida Jurjoniya shakllarida qayd qilinadi.Xalq orasida ushbu nomning kelib chiqishi haqida turli afsonalar saqlangan.Jumladan «Xur» ismli qiz va Ganj nomli yigit muhabbati sharafiga Xuhganj yoki Urganj deb nomlangan,Urganch – Xur-quyosh(yoki Baxt) xazinasi degan ma'noni bildiradi.Ahmad Ishayev Urganch shahar nomini qadimgi Urgin «Taxt» (saroy) so'zi bilan bog'laydi, Ch so'z yasovchi qo'shimcha ekanligini ta'kidlagan [1].

Eramizdan avvalgi ming yilliklar davrida ham Xorazmda markazlashgan davlat bo'lgan ,lekin zamonasining tarixiy siyosiy jarayonlar tufayli parchalangan va tarqoqlik hukm surgan. Xorazmning hukmronlari – Xorazmshohlar alohida o'rin tutadi. Xorazmda, uning qadimiy poytaxti Katda (hozirgi Beruniy) 305- yildan to 995-yilgacha afrigiylar hukm suradi. Lekin 712 yildan boshlab Xorazmning ikkinchi qadimgi shahri Gurganch (Ko'hna Urganch) arablar tomonidan qo'yilgan amirning qarorgohi vazifasini bajaradi.

Shu tariqa 995-yilgacha Xorazm ikki qismga ,shimoliy va janubiy qismlarga bo'lingan feodal davlat bo'lib kelgan. 995 yili Gurganch amiri Ma'mun I ibn Muhammad ibn Iroq Afrigiylar sulolasiga barham beradi va poytaxtni Gurganchga ko'chirib, o'zini Xorazmshoh deb e'lon qiladi. Ma'mun I ibn Muhammad ibn Iroq vafotidan keyin uning o'g'li Ali ibn Ma'mun ana shunday og'ir siyosiy muhitda dono va zukko maslahatchilarga muxtoj edi. Uning baxtiga tog'asi Abu Nasr ibn Iroq o'z davrining o'ta bilimdon olim edi. U tirikligidayoq "o'z davrining Ptolemeyi" degan laqabni olgandi. Undan tashqari Abu Nasr, Beruniyni o'z xonadonida tarbiyalab, yetishtirgan. Ana shu ikki siymo tufayli Iroqiylar saroyida ilm ahli uchun ideal sharoit yaratiladi. Bu ikki shaxs yaqin va o'rta sharqdagi ko'plab olimlar bilan shaxsiy yozishmada edilar. Buning ustiga X asr oxiriga kelib Somoniylar sulolasiga barham beriladi. Ibn Iroq va Beruniyning takliflari bilan 1004- yildan boshlab Nishopur, Balx va Buxorodan va hatto arab Iroqidan ham olimlar Gurganchga kela boshladilar. Shu tariqa Gurganchda "Dorul hikma va maorif" nomini olgan ilmiy muassasa to'la shakllanadi. Bu ilmiy muassasada xuddi Bag'doddagi "Bayt ul-Hikma"dagi kabi ilmning barcha sohalarida tadqiqot va izlanishlar olib boriladi. Beruniy keltirgan ma'lumotlarga ko'ra, bu muassasada suryon va yunon tillaridan ba'zi tarjimalar ham bajarilgan.

Bundan ming yil muqaddam Xorazmning poytaxt shahri Gurganjda (Ko'hna Urganch) ma'rifatparvar ma'muniylar sulolasiga mansub Xorazmshox Ali Ibn Ma'mun va Ma'mun ibn Ma'munning sa'yi-harakati hamda qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning bevosita rahnamoligida Sharqning yirik ilmiy markazi "Dor-ul hikma va ma'rifa" tashkil qilingan edi. Ma'mun akademiyasi avvalo ko'hna Xorazmning uzoq o'tmishdagi ilm-ma'rifat ildizlari bilan bevosita aloqador, shuningdek, u ilk o'rta asr Uyg'onish davri madaniy yuksalishining qonuniy natijasi bo'ldi. Ali ibn Ma'mun vafotidan keyin (1009) uning ukasi Ma'mun ibn Ma'mun xorazmshohlar taxtini egallaydi. U Beruniyni saroyga yaqinlashtiradi va o'ziga eng yaqin maslahatchi qilib oladi. Ma'mun akademiyasi faoliyati uchun yanada kattaroq imkoniyatlar ochiladi. . Ma'mun va Ma'mun II ibn Ma'mun davrida Xorazmning qudrati yanada oshadi. Urganch yirik madaniy markazga aylanadi. U yerda davrning yirik olim va shoirlar Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Sahl Mashiy, Abu Bakr Muhammad Xorazmiy, Abu Sa'id Shabibiy, Abulxasan Ma'mun kabilar yashab, ijod etdilar.

Markaziy Osiyoda ilm-fan, madaniyat rivojida X asr oxiri XI asr boshida faoliyat ko'rsatgan Xorazmdagi Akademiya muhim rol o'ynadi. Barcha darbadar yurgan olimlarni bir joyga to'plab, ularni ilm bilan shug'ullanishga chorladi.

1017-yili Xorazmni Mahmud G'aznaviy bosib olib, o'zining bosh Hojibi Oltintoshni Xorazmshoh unvoni bilan Xorazm xokimi etib tayinladi.

Beruniy o'zining "Qonuni Mas'udiy" va Bayhaqiy o'zining "Ta'rixi Mas'udiy" asarlarini Mas'ud G'aznaviyga bag'ishlashgan. Firdavsiy mashhur "Shohnoma" dostonini Mahmud G'aznaviyga taqdim etgan. Biroq buyuk tabib Abu Ali ibn Sino G'aznaga – sulton saroyiga borishdan bosh tortgan.

1043-yili Xorazm saljuqiylar davriga qo'shib olindi. Saljuqiylarning Xorazmdagi noibi Otsiz xorazmshoh saljuqiylar zaifligidan foydalanib, mustaqil siyosat yurgiza boshladi va Xorazmda yangi sulolaga asos soldi.

Yangi Urganch shahriga 1646-yilda Xiva xoni Abulg'oziy Bahodirxon tomonidan asos solingan.Amudaryo o'z yo'nalishini o'zgartirib,Orol dengizi tomon oqa boshlaganidan so'ng Gurganj shahri (Ko'hna Urganch) suvsiz qolgan Abulg'oziy Bahodirxon Gurganj,Vazir qal'alarida va ular atroflarida tarqoq holda yashagan aholini ko'chirib Amudaryoning janubiy qismlarida joylashtirgan va aholi o'rnashgan hudud atrofini qal'a devoir bilan mustahkamlab unga Toza Urganch,ya'ni Yangi Urganch deb nom bergan. Shundan keyin Gurganj shahrining nomi Ko'hna Urganch bo'lib qolgan. Yangi Urganch bilan Ko'hna Urganchning oraliq masofasi 170 kilometrni tashkil etadi [2].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, kishilik sivilizatsiyasining qadimiy beshiklaridan bo'lgan Xorazm ilk o'zbek davlatchilikning tamal toshi qo'yilgan muqaddas o'lkalardan biri Xorazm davlatida o'rta asrlarda poytaxti Ko'hna Urganch va Yangi Urganch yirik madaniy markazga aylangani, shuningdek, orta asrlarda yashab ijod qilgan ,o'z davrining yirik olim va shoirlari Abu Abdullo Muhammad Ibn Muso al — Xorazmiy ,Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino bobolarimizning davomchisi sifatida olimlarning ilmiy meroslarini chuqur o'rganish bilan birgalikda ilm-fan rivojlanishiga biz yoshlar ham Yangi O'zbekiston rivojlanishiga o'z hissamizni qo'shadigan olim-u,olimalar bo'lib yetishishimiz lozim.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Do'simov Z . «Xorazm toponimlari».-Toshkent:Fan,1985.104-bet.
2. Urganch //O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.9-jild.-Toshkent,2005.115-bet

УЎК 93/94

БУХОРОДА ШАЙБОНИЙЛАР МАРКАЗИЙ БОШҚАРУВИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

Д.Б.Абдуазимов, докторант, Гулистон давлат университети, Гулистон
ORCID 0009-0000-0431-4793

Аннотация. *Ушбу мақолада Бухорода Шайбонийлар даври давлат бошқарувининг шаклланиши ва марказлашуви жараёнлари, марказий бошқарув аппаратининг вужудга келиш жараёнлари, ўзбек давлатчилиги тарихида давлат бошқарувининг шабонийлар таъсирида*

пайдо бўлган янги аспектлари холислик, илмийлик асосида тарихий фактлар билан ёритиб берилади.

Калит сўзлар: *Шайбонийлар, давлат бошқаруви, мингбоши юзбоши Қози калон шариат судлари ёр-йўсу доруға девонбеги қушбеги, мирохур, хон-улусбеклар-туманбеги-ёриммуманбеги*

Аннотация. *В статье на основе объективных и научных исторических фактов рассматриваются процессы становления и централизации государственного управления в Бухаре в эпоху Шейбанидов, процессы зарождения центрального управленческого аппарата, а также новые аспекты государственного управления, возникшие под влиянием Шейбанидов в истории узбекской государственности.*

Ключевые слова: *шейбаниды, государственное управление, тысяча и сто, шариатские суды Кази калон ёр-йосу даруга девонбеги кушбеги, мирохур, хан-улусбеклар-туманбеги-ёриммуманбеги*

Abstract. *This article describes the processes of formation and centralization of state administration in Bukhara during the Shaybanid period, the processes of the formation of the central administrative apparatus, and the new aspects of state administration that emerged under the influence of the Shaybanids in the history of Uzbek statehood, based on objective and scientific historical facts.*

Keywords: *Shaybanids, state administration, thousand-headed chieftain, Qazi, senior sharia courts, yor-yousu, daruga, devanbegi, kushbegi, mirokhur, khan-ulusbeks, tumanbegi, yarimtumanbegi*

Кириш. Барчамизга маълум, шайбонийлар даври - бу Марказий Осиёда ўзбек давлатчилиги тарихидаги энг муҳим босичлардан бири бўлиб, минтақада снёсий марказлашув, мамурий бошкарув аппаратининг такомиллашуви, шу билан бирга, фан ва маданиятнинг гуллаб-яшнаган бир даври сифатида тарих саҳифаларида ўчмас из колдирган. Бу даврда ҳукмронлик килган Муҳаммад Шайбонийхон ва унинг авлодлари Мовароуннаҳр ва Хуросонда кучли марказлаштан давлат барпо этдилар.

Шайбонийлар давлати ўз моҳиятига кўра йирик давлат бўлиб, давлат тепасида чекланмаган ҳокимятга эга бўлган хон ўтирган. Хонликнинг сиёсий тизимида ва давлат бошқарувида Темур ва темурийлар даврида қарор топган тартиб қоидалар, хусусияти билан бирга кўчманчи ўзбеклар давлатига хос бўлган анъаналар ҳам мавжуд эди. Шайбонийлар марказий бошқарувининг шаклланиши ва ривожланишининг асосий жиҳатларидан бири қабилавий бошқарув тизимидан давлат тизимига ўттанлигида яққол намоён бўлади. Шайбонийлар давлати Ўрта Осиёда мавжуд бўлган бошқа давлатлар, Қўкон ва Хива хонлигидан фарқли равишда, қабила бирлашмасидан профессионал давлат аппаратига асосланган бошқаруви тизимига ўтишни амалга ошира олдилар.

Бу жараёнда қабила бошлиқлари ўрнига хон тайинлаган ҳокимлар жорий қилинди. Марказий вазирликлар ташкил этилди. Доимий ҳарбий тизим шакллантирилди.

Яна бир муҳим жиҳат, диний ва дунёвий ҳокимиятнинг уйғунлиги бир қадар ошди. Дин уламолари давлат бошқарувида муҳим рол ўйнадилар. Бу ўша давр давлатчилиги тарихида бошқарувнинг марказлашув жараёнида муҳим рол ўйнаган бўлса, кейинчалик давлатнинг таназзулга юз тутишида муҳим омил бўлди. Фундаментализм, диний ақидапарастлик давлатнинг ҳар жабҳадаги янгилиг-у тараққиётига раҳна солди.

Иқтисодий тизимнинг ривожланиши ҳам Бухорода шайбонийлар марказий бошқарувининг шаклланиши ва ривошланишига ҳисса қўшди. Хусусан, солиқ тизими такомиллаштирилиб, хирож, закот, тамға каби солиқлар тартибга солинди. Савдо йўлларининг ривожланишида сулола ҳукмдорлари томонидан Буюк ипак йўлини тиклаш борасидаги саъй-ҳаракатлар ҳам муҳим қадам бўлди. Шунингдек, давлат томонидан ҳунармандчилик ва қишлоқ хўжалиги соҳасининг қўллаб-қувватланиши ҳам сезиларли таъсир қилди.

Шайбонийлар давлатида марказий бошқарувнинг шаклланишида Муҳаммад Шайбонийхонхон (1500-1510) даври алоҳида аҳамият касб этади. Ўзбек қабилаларини

бирлаштириб, марказий бир давлат барпо этди. Барча ўзбек қабилаларини бир фуқаролик доирасида жамлади. Бухорони асосий сиёсий марказ қилиб белгилади. Жумладан, пойтахтни 1505 йилда Самарқанддан Бухорога кўчириши марказий бошқарув асосларининг яратилишига сабаб бўлди [2].

Қабила тизимидан давла тизимига ўтиш ҳам унинг номи билан боғлиқ. Хусусан, қабила сардорлари ўрнига хон томонидан тайинланадиган ҳоким лавозими жорий этилди. Баъзи манбаларда ҳар бир вилоятда "ўлкабек" ёки "улусбек" лавозимларини жорий этганлиги ҳам қайд этилади. Муҳаммад Шайбонийхонхон давлат бошқарувида суюрғол тизимини жорий этди, яъни забт этилган ҳудудларни бошқариш ишини ўз фарзандларига, қариндош-уруғларига, биродарларига, қабила бошлиқлари бўлган султонларга топширади. Хусусан, Балх – Султоншоҳга, Ҳисор – Маҳди ва Ҳамза султонларга, Андижон – Маҳмуд султонга, Қундуз – Аҳмад султонга, Ҳирот – Жонвафобийга, Марв – Қўбиз найманга, Тошкент – Суюнхожага, Хоразм – Кепакбий қушчига, Самарқанд ва Кеш Муҳаммад Темурга, Бухоро ва Қоракўл – Маҳмуд султонга, Туркистон эса Кўчкунчихонга тақдим этилган [1].

Шунингдек, мамлакатда ер-сувни қайтадан тақсим қилди. Кўчманчи қабила зодагонлари енгилган маҳаллий мулкдорлар мол-мулкини мусодара қилиш, сотиш, эгасиз қолган ерларни ўзлариники қилиб олиш йўли билан мулкларини кўпайтириб олдилар. Шайбонийхон 1507 йилда пул ислоҳотини ўтказди. Бунга кўра, мамлакатнинг ҳамма катта шаҳарларида вазни бир хил – 5,2 грамм бўлган янги кумуш тангалар ҳамда мис чақа пуллар зарб қилиниб муомалага чиқарилди. Бу ислоҳот иқтисодиётни тартибга солиш ва савдо-сотиқни жонлантириш мақсадида ўтказилган эди. Айни пайтда бу ислоҳот марказий ҳокимиятнинг сиёсий ва иқтисодий мавқеини кучайтиришга, маҳаллий ҳокимлар мавқеини эса кучсизлантиришга, деҳқонларнинг солиқ тўлаш имкониятини оширишга, давлат в ахон мулкини кўпайтиришга имкон берди [3].

Шайбонийхон таълим соҳасида ҳам ислоҳотлар ўтказди. Бу ислоҳотнинг ўтказилишига амалдорлар гуруҳини вужудга келтириш ва уларни жамиятнинг асосий таянчига айлантириш зарурати сабаб бўлди. Хонларга ва султонларга барча соҳалар бўйича илмли, дипломат қобилиятига эга бўлган амалдорлар зарур эди. Ислоҳотга кўра, кўп босқичли ўқитиш тизими жорий этилди. Бу орқали малакали давлат

Девон тузилмасининг илк шакллари молия, ҳарбий, адлия идоралари пойтахтдан туриб, ягода ижро органи орқали вилоятларда бир хилда назорат қилиб бориладиган бўлди. Армия ислоҳ этилиб, **мингбоши** (1000 кишилик қисм) ва **юзбоши** (100 кишилик) тартиб ўрнатилди.

Кейинги ҳукмдор Кўчкинчихоннинг ҳукмронлик даври (1510-1530) девоннинг такомиллаштирилиши билан боғлиқ. Жумладан, **Қози калон** [1] лавозимининг мустаҳкамланиши, суд тизимида **шариат судлари** ва **ёр-йўсу** (анъанавий қонунлар) ўртасида мувозанатнинг пайдо бўлиши, **доруға** лавозимининг нуфузи ошиши, шунингдек, вилоят раҳбарларининг ваколатларини қисқартирилиши идора иўларида доимий равишда марказий ҳоқимиятдан туриб бошқариш меҳанизмининг юзага келиши билан аҳамиятли саналади.

Убайдуллахон (1533-1539) шайбонийлар сулоласининг энг ижодкор ҳукмдорларидан бири сифатида тарихга кирган. Унинг даврида марказий бошқарув тизими янада такомиллашди. Ҳар бир вилоятда иккинчи даражали бошқарув тизими жорий этилди: ўлкабек (вилоят ҳокими) ва туманбеги (туман бошлиғи). Ҳокимларнинг ваколатлари аниқ белгиланди, уларнинг ихтиёри чекланди. Бухоро шаҳрининг маъмурий аҳамияти кучайтирилди. "Шайбоний номахон" қонунлар тўпламини ишлаб чиқди. Давлатнинг асосий қонунлари батафсил ёритилиб, қатъий белгилаб қўйилди. Қозиларнинг ҳуқуқлари кенгайтирилди. Судлар маъмурий ва жазо судларига ажратиб олинди.

Абдуллахон II (1583-1598) ҳукмронлиги даври кучли марказлашган давлат қурилиши билан эътиборга моликдир. Барча вилоят ҳокимларини шахсан тайинлаш амалиётининг жорий этилиши қабила бошликларининг таъсирини пасайтирди. Айнан, Абдуллахон II давридан бошлаб, ихтисослашган вазирликлар пайбо бўла бошлади. Яъни, **девонбеги** – бош вазир, молия ва давлат ишлари раҳбари, **қушбеги –** ҳарбий ишлар вазири, **мирохур –** отлиқ қўшинлар қўмондони ва бошқа ихтисослашган вазирлик ва ташкилотлар шакллантирилди. Ҳарбий

соҳада янгиланиш рўй берди, хусусан, доимий қўшин тузилди. Бунда қабила қўшинларидан ташқари профессионал аскарлар бўлинмалари юзага келди. Абдуллахон II даврида шайбонийлар марказий бошқарувининг энг юксалган даври ҳисобланади. Унинг ислоҳотлари кейинги аштархонийлар ва манғитлар даврида ҳам сақланиб қолди [1].

Марказий бошқарувнинг муҳим хусусиятларидан яна бири, **хон-улусбеклар-туманбеги-ёримтуманбеги** – иерархик тартибида бошқарилганлигидир.

Хуллас, Бухорода шайбонийлар даври марказий бошқаруви Қўқон ва Хива хонликларига нисбатан анча марказлашган ва тизимли бўлган. Қўқонда қабила таъсири, Хивада эса географик ва иқтисодий шароитлар ҳукмронлик қилган. Марказий бошқарув шаклланиши ва ривожланишида Бухорода дин ва давлат бирлиги кучли бўлса, Хива ва Қўқон хонликларида маҳаллий анъаналар устунлик қилган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Эшов Б. Ўзбекистонда давлат ва маҳаллий бошқарув тарихи. Иккинчи китоб. Тошкент. "Янги аср авлоди". 2019.

2. Сагдуллаев А., Мавлонов Ў. Ўзбекистонда Давлат бошқаруви тарихи. – Тошкент: Академия, 2006.

3. Азамат Зиё. Ўзбек халқи Давлатчилиги тарихи. – Тошкент: Шарқ, 2001

УДК 93/94

ПИСЬМЕННЫЕ ИСТОЧНИКИ ОБ УСТРУШАНЕ (РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ)

Р.Ф.Бекташев, преподаватель, филиал КФУ в г. Джизаке, Джизак

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Ustrushona nomi bilan mashhur bo'lgan tarixiy hudud haqida yozma manbalarda keltirilgan ma'lumotlar hamda ularning O'zbekistonda turizmni rivojlantirishdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Muallif arab va fors tilidagi o'rta asr geografik va tarixiy manbalarga, shuningdek, zamonaviy arxeologik tadqiqotlar natijalariga tayangan holda Ustrushonaning ijtimoiy-iqtisodiy roli va madaniy boyligini ta'kidlaydi. Ushbu hududni turizm salohiyatiga qo'shish yo'llari, ya'ni madaniy meros obidalarini asrab-avaylash, tematik yo'nalishlar tashkil etish, sayyohlarni ma'lumot bilan ta'minlash hamda mahalliy aholini jalb etish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so'zlar: *Ustrushona, yozma manbalar, arxeologik yodgorliklar, madaniy meros, turizm salohiyati, O'zbekiston*

Аннотация. *В статье рассматриваются письменные источники, свидетельствующие об историческом регионе Уструшана, и их значение для развития туризма в Узбекистане. Автор анализирует средневековые арабские и персидские географические, исторические тексты, указывающие на социально-экономическую роль Уструшаны, а также современную археологическую базу, подтверждающую культурное богатство этого края. Предлагаются пути интеграции историко-культурного наследия Уструшаны в туристический потенциал республики, в том числе сохранение памятников, создание тематических маршрутов, информирование туристов и вовлечение местных сообществ.*

Ключевые слова: *Уструшана, письменные источники, археологические памятники, культурное наследие, туристический потенциал, Узбекистан*

Abstract. *This article focuses on written sources describing the historical region of Ustrushana and their relevance to the development of tourism in Uzbekistan. The author examines medieval Arabic and Persian geographical and historical texts, along with modern archaeological findings, to highlight Ustrushana's socio-economic role and cultural richness. The paper proposes strategies for integrating Ustrushana's cultural heritage into the country's tourism potential, including the preservation of monuments, creation of thematic tours, better information services for tourists, and the involvement of local communities.*

Keywords:*Ustrushana, written sources, archaeological sites, cultural heritage, tourism potential, Uzbekistan*

Уструшана – один из исторических регионов, занимавший северо-восточную часть современного Узбекистана и частично смежные территории Таджикистана. Название «Уструшана» упоминается в ряде средневековых письменных источников на арабском и персидском языках, а также в более поздних трактатах и хрониках. Этот край, славившийся плодородными землями, своеобразной культурой и важными торговыми путями, играл немаловажную роль в политической и экономической жизни Центральной Азии. Изучение письменных свидетельств об Уструшане помогает глубже понять процессы этнокультурного развития Средней Азии, а также даёт основания для привлечения туристического внимания к богатой истории региона. В контексте сегодняшнего этапа, когда Узбекистан уделяет особое внимание развитию туризма, исследование исторических и археологических достопримечательностей Уструшаны может внести существенный вклад в расширение туристического потенциала страны.

В средневековых арабских географических сочинениях, таких как «Китаб ал-масалик вал-мамалик» Ибн Хордадбеха и трудах Ибн Хаукаля, Уструшана упоминается как область, расположенная между Ферганской долиной и Чачем (Ташкентским оазисом), к югу и юго-востоку от неё находились горные системы, а к западу – земли, прилегавшие к долине Сырдарьи. Границы Уструшаны могли смещаться в разные исторические периоды, однако регион сохранял статус ключевого звена между долиной Зеравшана, Ферганой и степными пространствами к северу. Ибн Хордадбех, описывая пути и расстояния, указывал на важность торговых дорог Уструшаны, которые связывали Трансоксанскую часть Халифата с Восточным Туркестаном. В более позднем сочинении аль-Макдиси «Ахсан ат-такасим фи معرفат аль-акалим» также подчеркивается роль Уструшаны как отдельного и значимого региона, который обладал собственной административной и культурной спецификой. Эти письменные свидетельства позволяют сделать вывод, что Уструшана была не просто промежуточной территорией, но имела развитые аграрные центры, сеть укреплённых городов и формировала оригинальные формы государственной власти (в частности, известны сведения о правивших здесь местных династиях).

Археологические исследования, начатые ещё в советский период и продолжающиеся в независимом Узбекистане, дали богатый материал, подтверждающий сведения из письменных источников. Раскопки в районе Кумкургана, Чустана, Бунджиката позволили обнаружить остатки крепостей, дворцов, храмовых комплексов, а также ремесленные кварталы. Анализ найденной керамики, металлических изделий, монетных кладов и настенных росписей указывает на широкие внешнеторговые связи Уструшаны, воздействие различных религиозных традиций (зороастризм, буддизм, позже ислам) и высокую ремесленную культуру местного населения. Это наследие, будучи правильно организованным и представленным, способно привлечь туристов, интересующихся культурными и историческими маршрутами по Центральной Азии. Однако для реализации этого потенциала важно создать благоприятные условия для посещения археологических памятников, информационного обеспечения и развития инфраструктуры.

Учитывая приоритетное направление Узбекистана на развитие туристической отрасли, изучение письменных источников об Уструшане несёт не только научную, но и практическую ценность. За последние годы республика открыто заявляет о стремлении расширить спектр туристических продуктов, предлагая посетителям не только классические маршруты, связанные с Бухарой, Самаркандом и Хивой, но и новые направления: горный, экологический, археологический и этнографический туризм. В данном контексте Уструшана способна занять особое место как территория, которая сочетается с близлежащей Ферганской долиной и Ташкентской областью, а также с Памиро-Алаем. Такое пересечение культурно-исторических ландшафтов помогает разнообразить туристический маршрут и даёт возможность углубиться в изучение разных эпох.

Для эффективного использования возможностей, которые открывает Уструшана, важно разработать комплексные проекты развития туристической инфраструктуры. Во-первых, сохранение и музеефикация археологических памятников: создание охранных зон, открытие

специальных площадок для посетителей, оснащённых информационными щитами, виртуальными экскурсиями и возможностью безопасного осмотра исторических объектов. Во-вторых, формирование туристских кластеров, которые бы объединяли несколько точек интереса на относительно небольшой территории – например, один-два археологических памятника, горные пейзажи, поселения с традиционной культурой, ремесленными мастерскими и гостевыми домами. Такой кластерный подход позволит путешественникам погружаться в атмосферу Уструшаны более глубоко и целостно, а местному населению – получать экономический эффект от туризма.

Роль письменных источников в этом процессе не может быть недооценена. Архивные документы, летописи и средневековые географические сочинения позволяют создавать аутентичную историческую «легенду», которая привлекает любителей культурного и познавательного туризма. Надписи, цитаты из источников, их адаптированные переводы, вынесенные на информационные стенды или в экскурсионные буклеты, создают у посетителей впечатление «ожившей истории», где факты и научные открытия переплетаются с образами средневековых путешественников и правителей. Вместе с тем научная достоверность должна гармонично сочетаться с интересной подачей материала, соответствующей международным стандартам в сфере культурных маршрутов.

Международная практика показывает, что качественный историко-культурный бренд способствует развитию сразу нескольких видов туризма: ознакомительного, паломнического (если речь идёт о религиозном наследии), гастрономического (местная кухня и традиции), эко- и приключенческого (при наличии подходящих природных условий). У Узбекистана уже имеются положительные примеры по продвижению своих культурных центров, включённых в список Всемирного наследия ЮНЕСКО. Между тем потенциальный объект в Уструшане пока не имеет столь широкой международной известности, что открывает возможности для будущих крупных проектов и заявок на включение отдельных памятников в список ЮНЕСКО. Это, в свою очередь, потребует усиления научных исследований, реставрации и разработки стратегических планов по охране культурного наследия.

Ещё одним важным моментом является экологическое измерение. Уструшана, как горно-равнинная территория, обладает уникальной природой, где сочетаются степные и предгорные ландшафты. Интеграция исторического и экологического туризма способна принести дополнительную привлекательность для путешественников, ищущих нетривиальные маршруты и аутентичный контакт с природой. Параллельно необходимо обеспечить бережное обращение с окружающей средой, внедряя практики экотуризма и устойчивого развития, чтобы не нарушить хрупкую экологическую балансировку региона. Присутствие охраняемых природных зон, рекреационных возможностей (походы, велосипедные маршруты, горный треккинг) даст ещё один импульс для привлечения заинтересованных туристов, в том числе из-за рубежа.

Таким образом, письменные источники об Уструшане открывают богатое историческое и культурное наследие, которое может стать одним из локомотивов развития туризма в Узбекистане. Сочетание археологических находок, упоминаний в средневековых хрониках и привлекательных природных ландшафтов способно сформировать новое направление культурно-познавательного и экотуризма. Государственная поддержка, комплексные исследования и вовлечение местных сообществ в туристическую деятельность являются ключевыми факторами, гарантирующими успех инициатив по популяризации этого региона. Узбекистан, обладая великим историко-культурным потенциалом, может существенно укрепить свою позицию на международном туристическом рынке, если своевременно превратит такие регионы, как Уструшана, в полноценные туристические кластеры. Использование письменных источников, обогащённых результатами новейших научных работ, позволит не только привлечь путешественников, но и закрепить многоуровневую основу для научных, культурных и экономических связей как внутри страны, так и за её пределами.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран. Пер. А. Крымского. – М.: Восточная литература, 1962. – 310 с.

2. Ибн Хаукаль. Книга образа земли. Пер. Ю. Крачковского. – М.: Наука, 1984. – 416 с.
3. Narshakhi A. History of Bukhara. – Trans. R. Frye. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1954.–260 p.
4. Ал-Макдиси. Лучшее разделение для познания климов. Пер. Б. Дорна. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1872. – 288 с.
5. Бартольд В. В. Сочинения. Т. I–IX. – М.: Наука, 1963–1977.
6. Аҳмедов Б. А. Историческая география и археология Уструшаны. – Ташкент: Фан, 1975. – 215 с.
7. Ртвеладзе Э. В., Садыкова М. Уструшана: история и археология. – Ташкент: Университет, 2008. – 184 с.

УЎК 343.137.2

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА СОДДАЛАШТИРИЛГАН ТАРТИБДА ИШ ЮРИТИШНИНГ МДҲ ДАВЛАТЛАРИ ТАЖРИБАСИ

М.Дж.Ботаев, PhD, доц., Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, Тошкент

Аннотация. *Мақола "Жиноят процессида соддалаштирилган тартибда иш юритишнинг МДҲ давлатлари тажрибаси" жиноят ишларини соддалаштириш ва процессуал келишувлар институтига оид Россия Федерациясининг ва МДҲ давлатларининг амалий тажрибаларини таҳлил қилинган. Амалга оширилаётган процессуал келишувлар, жиноят ишлари юритишдаги янги йўналишлар, айбланувчи ва прокурор ўртасидаги келишувлар уларнинг иш юритишга таъсирини кўрсатиб ўтади. Шунингдек, ҳамкорлик келишуви ва айбига иқрорлик ҳақидаги келишувлар асосида суд жараёнининг соддалаштирилиши, ишларнинг ишончли кўриб чиқилиши ва жиноятчиликнинг камайтирилишига қаратилган асосий қадамлар ва қонунчилик амалиётлари ҳам кўриб чиқилган.*

Калит сўзлар: *соддалаштириш, тажрибаси, жиноят иши, иқрорлик, жараён, келишувлар, прокурор, айбланувчи, юритув, амалиёт, тезлаштириш, механизмлар.*

Аннотация. *В статье «Опыт упрощённого порядка судопроизводства в странах СНГ» проводится анализ практического опыта Российской Федерации и стран СНГ в вопросах упрощения уголовных дел и института процессуальных соглашений. Рассматриваются процессуальные соглашения, новые направления в уголовном судопроизводстве, а также соглашения между обвиняемым и прокурором, показывающие их влияние на процесс ведения дел. Особое внимание уделено упрощению судебного процесса на основе соглашений о сотрудничестве и признании вины, надёжному рассмотрению дел и ключевым шагам в законодательной практике, направленным на снижение уровня преступности.*

Ключевые слова: *упрощение, опыт, уголовное дело, признание вины, процесс, соглашения, прокурор, обвиняемый, судопроизводство, практика, ускорение, механизмы.*

Abstract. *The article "The Experience of Simplified Criminal Proceedings in CIS Countries" analyzes the practical experience of the Russian Federation and CIS countries in simplifying criminal cases and the institution of procedural agreements. The study focuses on procedural agreements, new directions in criminal proceedings, and agreements between the accused and the prosecutor, highlighting their impact on the process of handling cases. Special attention is given to the simplification of court proceedings based on cooperation agreements and plea bargaining, reliable case review, and key legislative practices aimed at reducing crime rates.*

Keywords: *simplification, experience, criminal case, plea bargaining, process, agreements, prosecutor, accused, proceedings, practice, acceleration, mechanisms.*

Кириш. Кўп йиллар давомида МДҲ мамлакатларининг аксариятида айбига иқрорлик исботлаш предмети доирасини торайтириш, дастлабки тергов ва суд терговини қисқартиришга асос бўлмаслиги умумэътироф этилган қоида сифатида намоён бўлган эди. Мамлакатимиз ЖПКнинг 113-моддасига кўра гумон қилинувчи ва айбланувчининг берган кўрсатувлари билан аниқланган ҳолатлар, айбланувчи ўз айбига иқрор бўлган тақдирда ҳам, ўзининг айбдор эканлигини инкор қилган тақдирда ҳам ишнинг ҳамма ҳолатлари билан боғланган ҳолда бошқа далиллар каби текшириб чиқилиши ва баҳоланиши лозим. Яъни иқрорлик ишни муҳокама қилиш предметини қисқартириш учун мезон бўлмайди. Бу албатта

иқрорликни нотўғри баҳолаш хавфи билан боғлиқ бўлган. Муқаддам ягона ҳуқуқий тизим ва процессуал доктринага асосланган МДҲ давлатларида процессуал келишув институтини қўллаш айнан қандай шаклда татбиқ қилинганлиги ва қандай натижаларга эришилганлигини ўрганиш шубҳасиз муҳим аҳамиятга эга.

Россия Федерациясида жиноят ишлари юритувининг бир неча соддалаштирилган шакллари шу жумладан, суриштирув, соддалаштирилган суриштирув ва процессуал келишувлар, 2009 йилдан бошлаб босқичма-босқич жорий қилинган.

Материал ва методлар. Процессуал келишувнинг асосий шакли бўлган, ЖПКнинг 40-бобида кўзда тутилган алоҳида тартибда иш юритиш айбланувчининг процессуал ҳуқуқи бўлиб, мазкур тартибни айбланувчи айбига иқрор бўлган ва судга алоҳида тартибда ишни кўриш ҳақида ариза берган ҳолларда қўллаш мумкин бўлади. Айбловга розилик, қилмишнинг фактик ҳолатлари, айб шакли, мотиви, квалификация, етказилган зарар хажми ва миқдорига розиликни англатади. Бироқ кейинчалик ЖПКда кўзда тутилмаган бўлсада РФ Олий суди томонидан вояга етмаганларга нисбатан мазкур институт қўлланмаслиги ҳақида тушунтириш берилган.

Россия Федерациясида ишни Кодекснинг 40-бобида белгиланган тартибда кўриб чиқишнинг 5 та шартини белгиланган бўлиб, объектив шартлар вояга етганлар томонидан содир этилган, 10 йилгача озодликдан маҳрум қилиш кўзда тутилган ишларга нисбатан қўлланиши, давлат айбловчиси ва жабрланувчисининг, хусусий айблов ҳақида ишлар бўйича хусусий айбловчининг розилиги, айбланувчининг илтимоснома киритилгунга қадар ҳимоячиси билан маслаҳатлашуви, шунингдек илтимоснома киритилишида ҳимоячининг қатнашувидан, субъектив шартлар айбга ихтиёрий иқрорлик ва илтимосноманинг ихтиёрийлиги, айбланувчининг илтимоснома мазмуни ва оқибатларини англаб етишини назарда тутади. Юқоридаги барча шартлар мавжуд бўлгандаги суд ишни алоҳида тартибда кўриб чиқиши мумкин бўлиб, улардан биттаси мавжуд бўлмаганида хам иш умумий тартибда кўриб чиқилади.

Айбланувчининг ишни алоҳида тартибда муҳокама қилиш ҳақида илтимосномаси дастлабки тергов тамомланиб, жиноят иши материаллари билан таништирилгандан сўнг ёки дастлабки муҳокама вақтида берилиши мумкин, бўлиб мазкур ҳуқуқ суриштирувчи ёки терговчи томонидан тушунтирилиши шарт. Агар суд муҳокамаси жараёнида мазкур ҳуқуқ тушунтирилмагани аниқланса иш прокурорга қайтарилади.

Суд мажлисида судланувчи, жабрланувчи, давлат ёки хусусий айбловчининг иштироки шарт. Бевосита суд тергови ўтказилмасада, судья жиноят ишидаги айбланувчининг айбини исботловчи далилларни текшириши шарт. Бироқ, суд тарафларнинг илтимосномаси ёки ўз ташаббусига кўра жазони енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатларни текшириш мақсадида айбланувчининг шахсига оид маълумотларни ўрганиши мумкин. Ишни кўришда суд терговидан ташқари одатий суд муҳокамасининг барча босқичлари (суд мажлисининг тайёрлов қисми, тарафларнинг музокараси ва судланувчининг охирги сўзи, ҳукм) ўтказилади. Ишни кўриш илтимосномани ўқиб эшиттиришдан эмас, айблов хулосасини ўқиб эшиттиришдан бошланади. Шундан сўнг судья судланувчидан ва бошқа иштирокчилардан айбловнинг моҳияти унга тушунарли эканлигини ва ўз айбига иқрорлиги ёки иқрор эмаслигини, суд тергови ўтказмасдан ишни кўришга муносабатини сўрайди.

Ишни кўриш айблов ҳукми чиқариш билан якунланади. Судланувчи учун асосий имтиёз у айбланаётган моддада белгиланган энг оғир жазонинг 2/3 қисмидан оғир жазо берилмаслиги ва ундан процессуал чиқимларни ундирилмаслигида ўз ифодасини топади. Алоҳида тартибда қабул қилинган ҳукмнинг яна бир ўзига хос жиҳати, ҳукм бошқа ишлар учун преюдицион аҳамиятга эга эмас. Бошқача айтганда мазкур ҳукмдаги ҳолатлар бошқа жиноят ишлари бўйича далилий аҳамиятга эга эмас, сабаби мазкур ҳолатлар суд тергови ўтказиш йўли билан аниқланмаган.

Алоҳида тартибда қабул қилинган ҳукм устидан апелляция, кассация, назорат тартибида шикоят берилиши мумкин. Бироқ, шикоят бериш асослари табиийки, чекланган. Масалан, ҳукм устидан ишнинг фактик ҳолатлари бўйича шикоят қилиш мумкин эмас. Алоҳида

тартибда ишни кўриш натижаси юзасидан оқлов ҳукми чиқариш мумкин эмас, сабаби суд тергови ўтказилмаган ва давлат айбловчига исботлаш имкони берилмаган. Судланувчининг айби бошқа далиллар мажмуаси билан тасдиқланмаган ҳолларда умумий тартибда суд мажлиси тайинланиши, тарафларга барча процессуал имкониятлар берилиши, шундан сўнггина оқлов ҳукми чиқариш масаласи кўриб чиқилиши мумкин.

Суд ишини юритишнинг шаклини жиноий таъқиб остидаги шахснинг ўзи томонидан танланиши ҳақида қоида эълон қилинганлигига қарамасдан, амалиётда РФ ЖПКнинг 40-моддасида белгиланган тартибда далилларни текширмасдан жиноят ишини кўриб чиқиш ташаббускори аксарият ҳолларда (тахминан 80 фоизи) қонун талаби бўйича айбланувчи (судланувчи)ни фош қилиш учун етарли далиллар тўплаши лозим бўлган дастлабки тергов (суриштирув)ни амалга ошираётган шахс бўлади [1].

Статистик маълумотларга кўра, Россия Федерациясида 2019 йилда жами 579 853 та иш кўриб тамомланган бўлса, шундан 431 292 та жиноят иши яъни жами кўрилган ишларнинг 74 фоизи айбланувчи эълон қилинган айбловга розилиги сабабли кўриб чиқилган. 2022 йилда судга иш юритишда ҳамкорлик ҳақида келишув тузилганлиги муносабати билан 3 319 та жиноят иши кўриб чиқилган [2].

Россия Федерациясида жиноят ишларини алоҳида тартибда кўриб чиқиш ҳақида илтимоснома билан судга келиб тушган ишларни кўришда қуйидаги муаммоларни қайд этиш мумкин: судлар томонидан дастлабки тергов органлари томонидан йўл қўйилган жиноят-процессуал қонун нормалари жиддий бузилиши ҳолатларига кўз юмиш; далиллар етарли бўлмаган ҳолларда айблов томони жиноят иши бўйича айбланувчиларни алоҳида тартибга оғдиришга ҳаракат қилиши;

айбланувчилар томонидан жиноят ишини алоҳида тартибда кўриб чиқиш ҳақида илтимоснома бериш сабаби кўп ҳолларда одил судловнинг адолатли эканлигигига ишонч йўқлиги, бундай ҳолларда жиноий жавобгарликка тортилганлар унда аниқланган ҳолатларнинг ҳаққонийлиги нуқтаи назаридан унчалик ҳам қонуний бўлмаган ҳукм ўрнига бўлса ҳам қилмиши учун енгилроқ жазо олиш мақсадга мувофиқлигидан келиб чиқади [3].

АҚШда "cooperation agreement" деб номланадиган судга қадар ҳамкорлик келишуви фақатгина прокурор ва айбланувчи ўртасида келишувни легализация қилса РФда 2009 йил 29 июндан ЖПКга 40^1-модда билан киритилган мазкур тартиб кенгроқ маънода қўлланилади.

А.С. Шаталов эътироф этганидек ҳамкорлик ҳақида келишув аввалбошдан оммавий қўллаш учун мўлжалланмаган бўлсада, жиноятчиликнинг уюшган шаклларига қарши курашда таъсирчан чора бўлишга лойиқдир [4].

Тадқиқот натижалари. Мазкур институт умумпроцессуал бўлмасдан фақат айрим тоифадаги ишлар бўйича ўта хавфли жиноятлар бўйича, исботлаш ва жиноятни очишда ёрдам бериши кўзда тутилган. Келишув, тергов билан ҳамкорлик қилган айбланувчиларга қонунда белгиланган барча имтиёзлардан фойдаланиш ҳуқуқини беради. Яъни судга қадар ҳамкорлик келишуви суд муҳокамасини тезлаштиришга ёрдам бериш билан бирга, ўта оғир жиноятларни очиш ва исботлашда ёрдам беради.

Ушбу қонунга тушунтириш хатида қайд этилганидек буюртма қотиллик, бандитизм, наркожиноятлар, коррупция кўринишларини фош этиш ва тергов қилишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга уюшган гуруҳ ва жиноий уюшма аъзолари бўлган шахсларни, уларга жиноий жазоларни жиддий камайтириш, жабрланувчи, гувоҳлар ва жиноят суд ишларини юритишнинг бошқа иштирокчиларига давлат ҳимояси чораларини татбиқ қилиш орқали ҳамкорликка жалб қилиш муҳимдир [5].

Бунда айбланувчининг фақат ўзига нисбатан жиноят иши эмас, бошқа жиноят ишлари ва тезкор-қидирув тадбирлари, қидирилаётган шахс, жиноий йўл билан топилган мулк, уюшган гуруҳ ва унинг раҳбарлари ҳақида маълумотлар олиниши мумкин. Илтимоснома терговчига берилганида у прокурорга келишув тузиш ҳақида илтимоснома қўзғатиш ёки илтимосномани рад қилиш ҳақида қарор чиқаради. Яъни бунда терговчи шахснинг манфаатидан эмас, тергов манфаатларидан келиб чиқади. (агар айбланувчи берадиган маълумотлар хеч қандай қимматга эга бўлмаса рад қилинади). Прокурор 3 сутка ичида илтимосномани кўриб чиқиб

қаноатлантириш ёки рад қилиш ҳақида қарор чиқаради. Россия Федерацияси Бош прокурорининг 2010 йил 15 мартдаги N107-сонли "Гумон қилинувчи (айбланувчи) билан жиноят ишлари бўйича судга қадар ҳамкорлик ҳақида келишув тузишда прокурорнинг ваколатларини амалга оширишни ташкил қилиш ҳақида" буйруғига асосан прокурор илтимосномани қаноатлантирган ҳолда, терговчи, айбланувчи ва ҳимоячи иштирокида келишув тузилади. Бунда жабрланувчи қатнашмайди ва унинг манфаатлари ҳисобга олинмайди, сабаби битим тергов манфаатларида тузилади [6].

Тадқиқот натижалари таҳлили (муҳокама). Келишув тузилган ҳолда, айбланувчига нисбатан иш алоҳида иш юритувига ажратилиши мумкин. Терговчи жиноят ишини айблов хулосаси билан прокурорга юборади. Прокурор айбланувчи ўз мажбуриятларини бажарган деган хулосага келса, ишни алоҳида тартибда кўриш учун тақдимнома билан судга юборади. Агар айбланувчи ўз мажбуриятини бажармаган деган хулосага келса, келишув шартини ўзгартириш ёки келишувни тугатиш ҳақида қарор қабул қилади.

Агар дастлабки суд муҳокамаси ўтказилса судья ишни алоҳида тартибда ёки айбланувчи ўз мажбуриятларини бажармаган бўлса умумий тартибда кўриш ҳақида қарор қабул қилади.

Судга қадар ҳамкорлик ҳақида келишув бўйича ишни кўриб чиқиш айбига иқрорлик ҳақида келишувдан 3 жиҳати билан фарқ қилади.

1. Судга қадар ҳамкорлик келишуви бўйича ишни кўриш учун жабрланувчининг розилиги талаб қилинмайди.
2. Судланувчининг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида ёпиқ суд мажлисида кўрилиши мумкин.
3. Суд тергови ўтказилмасада, судланувчининг ҳақиқатда жиноятни очишга ёрдам берганлигини текширилади. (исботлашнинг махсус предмети).

Россия Федерациясида ҳамкорлик ҳақида келишувда марказий ўринни прокурор эгаллайди ва у дискрецион ваколатлари орқали оммавий мафаатларни ҳимоя қилади, айнан у келишув шартлари бажарилганлигини судда тасдиқлаш ваколатига эга.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Пиюк А.В. Теоритические основы упрощения форм разрешения уголовных дел судом в Российской Федерации: типологический аспект. дис. … д-ра юрид. наук. Т., 2017. С. 23.

2. http://www.cdep.ru/

3. Тиссен О.Н. Теоретические и практические проблемы института досудебного соглашения о сотрудничестве в Российском уголовном судопроизводстве: дис. … д-ра юрид. наук. – О., 2017. – С. 46

4. Шаталов А.С. Заключение досудебного соглашения о сотрудничестве: правовая регламентация, достоинства и недостатки // Журн. рос. права. 2010. № 5. С. 36.

5. https://sud.gov.kz/rus/kategoriya/statisticheskie-dannye-sudov

6. Expert Forum on Criminal Justice for Central Asia. Final Report, OSCE ODIHR, 17-18 June 2010, Dushanbe, Tajikistan.

УЎК: 72.03

ОРОЛБЎЙИ КАРВОН ЙЎЛЛАРИ, ЁДГОРЛИКЛАР ТИПОЛОГИЯСИ ВА МЕЪМОРЧИЛИГИ

А.Б.Джолдасов, катта ўқитувчи, Қорақалпоқ давлат университети, Нукус

Аннотация. *Мазкур мақола Оролбўйи минтақасидаги карвон йўллари ва уларга алоқадор ёдгорликларнинг тарихий, меъморий ҳамда маданий аҳамиятига бағишланган. Ушбу ҳудудда жойлашган карвон йўллари савдо, маданият, ижтимоий ва сиёсий муносабатларни шакллантиришда муҳим роль ўйнаган. Мақолада ёдгорликларнинг типологик хусусиятлари, меъморий шакллари, тарихи ва уларни муҳофаза қилишдаги муаммолар муҳокама қилинади. Шунингдек, туризмни ривожлантириш ва ёш авлодда тарихий онгни шакллантиришда ушбу ёдгорликларнинг аҳамияти алоҳида таъкидланади.*

Калит сўзлар: *Оролбўйи, карвон йўллари, ёдгорликлар, меъморчилик, типология, тарихий аҳамият, туризм, таълим, муҳофаза, маданий мерос.*

Аннотация. *Статья посвящена историческому, архитектурному и культурному значению караванных путей и связанных с ними памятников в Приаралье. Караванные пути,*

расположенные в этом регионе, играли важную роль в формировании торговых, культурных, социальных и политических связей. В статье обсуждаются типологические особенности памятников, их архитектурные формы, история и проблемы охраны. Также подчёркивается значение этих памятников в развитии туризма и формировании исторического сознания у молодого поколения.

Ключевые слова: *Приаралье, караванные пути, памятники, архитектура, типология, историческое значение, туризм, образование, охрана, культурное наследие.*

Abstract. *This article is devoted to the historical, architectural, and cultural significance of caravan routes and the associated monuments in the Aral Sea region. The caravan routes located in this area played an important role in shaping trade, cultural, social, and political relations. The article discusses the typological characteristics of the monuments, their architectural forms, history, and the challenges of their preservation. It also emphasizes the importance of these monuments in tourism development and in fostering historical awareness among the younger generation.*

Keywords: *Aral Sea region, caravan routes, monuments, architecture, typology, historical significance, tourism, education, protection, cultural heritage.*

Оролбўйи минтақаси тарихий, географик ва маданий жиҳатдан жуда бой ҳудуд бўлиб, асрлар давомида турли цивилизациялар, халқлар ва маданиятлар кесишган маскан сифатида намоён бўлган. Қадим замонлардан буён ушбу ҳудуддан ўтган карвон йўллари нафақат иқтисодий алоқалар учун, балки маданий, ижтимоий ва сиёсий муносабатларнинг шаклланишида ҳам муҳим роль ўйнаган. Савдо-сотиқ, ҳунармандчилик, илм-фан ва дин каби турли соҳалардаги алмашинувлар айнан ана шу карвон йўллари орқали амалга ошган.

Қуйи Амударё, яъни Оролбўйи минтақаси тарихан Буюк Ипак йўли таркибида бўлиб, Марказий Осиёдан Шарқ ва Ғарбга йўл олган савдо карвонларининг ўтиши учун асосий йўлаклардан бири ҳисобланган. Бу йўллар нафақат бир неча шаҳар ва қишлоқларни боғлаб турган, балки улар атрофида турли маданий ва меъморий ёдгорликларнинг пайдо бўлишига ҳам туртки берган. Айниқса, карвонсаройлар, кўприклар, масжидлар, бозорлар ва мажмуалар каби инфратузилмалар айнан шу йўллар атрофида шаклланган ва ривожланган. Оролбўйида жойлашган ёдгорликлар нафақат қурилиш услуби ва меъморий ечимлари, балки уларнинг функциялари ва типологик хусусиятлари билан ҳам диққатга сазовордир. Карвон йўллари бўйлаб қурилган иншоотлар йўловчилар ва савдогарлар учун қулай шароит яратибгина қолмай, маҳаллий аҳоли ҳаёти ва маданиятига ҳам сезиларли таъсир кўрсатган. Ушбу иншоотлар халқлар ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлаш, маънавий бойликларни тарқатиш ва турли маданиятлар ўртасидаги таъсирни кучайтиришда воситачи вазифасини бажарган.

Ҳозирги кунда мазкур тарихий йўллар ва улар билан боғлиқ ёдгорликлар давлат ва жамият диққат марказида турибди. Улар нафақат моддий маданий мерос сифатида, балки туризм, таълим ва илмий тадқиқотлар нуқтаи назаридан ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бироқ бу ёдгорликларнинг аксарияти вақт ўтиши билан шикастланган, айримлари эса йўқолиб кетиш хавфи остида турибди. Шу боис, уларни ўрганиш, муҳофаза қилиш ва келажак авлодга бутун ҳолда етказиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан биридир.

Мазкур мақолада Оролбўйи минтақасидаги карвон йўллари ва уларга алоқадор ёдгорликлар ҳар томонлама ўрганилади. Хусусан, ёдгорликларнинг типологик таснифи, меъморий хусусиятлари, тарихий аҳамияти, ҳозирги ҳолати ва уларни муҳофаза қилиш борасидаги таклифлар кенг ва атрофлича таҳлил қилинади. Шунингдек, туризмни ривожлантириш ҳамда таълимий дастурлар орқали ёш авлодда тарихий онгни шакллантириш масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратилади.

Оролбўйи минтақасининг тарихий-географик аҳамияти жаҳон цивилизацияси тарихида муҳим ўрин эгаллаб, геосиёсий ва геоиқтисодий жиҳатдан алоҳида аҳамиятга эга бўлган ҳудудлардан бири ҳисобланади. Мазкур ҳудуд бугунги кунда Қорақалпоғистон Республикасининг асосий қисми ҳамда Қуйи Амударё етакларини ўз ичига олади. Бу минтақа қадим замонларданоқ инсониятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий тараққиётида фаол иштирок этган. Унинг тарихий аҳамияти, аввало, табиий-географик жойлашуви билан боғлиқ

бўлиб, Амударё дарёсининг қуйи қисми айнан шу ерда жойлашгани сабабли, ҳудуд обод ва ўткинчи карвонлар учун қулай масканга айланган. Қуйи Амударё ҳудудлари Буюк Ипак йўлининг муҳим қисмларидан бири сифатида танилган. Бу йўл орқали Шарқ ва Ғарб ўртасида фақат тижорат алоқалари эмас, балки маданий, илм-фан ва дин билан боғлиқ ғоялар ҳам тарқалган. Оролбўйи минтақаси орқали ўтган карвон йўллари Хоразм, Хива, Қўнғирот, Беруний, Тўрткўл каби шаҳарларни ўзаро боғлаб, ички ва ташқи бозорлар ўртасида мулоқот ҳамда савдо алмашинувининг фаоллашувига олиб келган. Минтақанинг табиий шароити ҳам унинг аҳамиятини янада оширган. Амударёнинг суви, тоғ ва чўл ландшафтларининг ўзаро уйғунлиги, шўрхонлик ва тоғ ёнбағирларидаги ўтлоқлар карвонлар учун зарур бўлган сув ва озиқ-овқат таъминотини таъминлаган.

Шунингдек, минтақадаги иқлим шароити йилнинг кўп қисмида ҳаракат учун қулай бўлгани сабабли, бу ер орқали ўтувчи карвонлар сони йил сайин ортиб борган. Қуйи Амударёда жойлашган жамоалар, асосан, деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланган бўлиб, карвончилар учун зарур бўлган маҳсулотлар – ғалла, сут, гўшт ва бошқа озиқ-овқатлар билан таъминлашда муҳим рол ўйнаган. Шу боис, бу ҳудуд нафақат ўтувчи йўл, балки доимий ижтимоий-иқтисодий муносабатлар маркази бўлиб хизмат қилган.

Бундан ташқари, тарихий манбалар ва археологик топилмалардан маълумки, мазкур ҳудудда қадимги даврларда қишлоқлар, аҳоли пункти ва йирик шаҳарлар мавжуд бўлган. Улар нафақат иқтисодий марказлар, балки маънавий ва маданий ҳаётнинг ҳам маркази сифатида фаолият юритган. Масалан, Хоразмдаги маданий ёдгорликлар, қазилма ишлари чоғида топилган карвонсаройлар, кўприклар ва кўчалар ушбу ҳудудда ҳаёт юксак даражада ташкил этилганини тасдиқлайди.

Карвон йўллари инсоният тарихида жуда муҳим аҳамият касб этган коммуникация vositalaridan biri бўлиб, улар орқали қадимги жамиятлар ўртасида нафақат тижорат, балки илмий, маданий ва диний алоқалар ҳам фаол ривожланган. Бу йўллар — ўша давр цивилизацияси тараққиётининг кўзгуси сифатида хизмат қилган ва минтақаларни ўзаро боғлаб турган стратегик восита бўлган. Айниқса, Оролбўйи ҳудудида жойлашган карвон йўллари тарихий жиҳатдан алоҳида ўрин тутиб, минтақанинг иқтисодий ва маданий ривожида ҳал қилувчи омил сифатида намоён бўлган. Қадимги Хоразм замини ўзининг табиий жойлашуви ва географик шароити туфайли кўп асрлар давомида Буюк Ипак йўлининг муҳим қисмларидан бири сифатида фаолият юритган. Бу ердан ўтган карвон йўллари Марказий Осиёнинг бошқа йирик марказлари — Бухоро, Самарқанд, Урганч, шунингдек, Сарай-Бату орқали Волгабўйи ва Хитой каби мамлакатлар билан боғланган. Ана шундай кенг қамровли йўллар тармоғи орқали товарлар, ҳунармандчилик буюмлари, озиқ-овқат, атирлар, зеб-зийнатлар, шунингдек, китоблар, илм-фан ва маданиятга оид ғоялар тарқалган. Карвон йўлларининг фуқаролар ҳаётида тутган ўрни турли функциялар орқали намоён бўлган. Аввало, улар асосий транспорт тармоғи сифатида хизмат қилган. Бу йўллар орқали товарларнинг савдоси амалга оширилган, тижорат алоқалари ривожланган ва маҳаллий иқтисодиёт тараққий этган. Бундан ташқари, карвон йўллари илм-фан тараққиёти учун ҳам муҳим восита бўлиб хизмат қилган. Ушбу йўллар орқали турли ҳудудлардаги олимлар, донишмандлар ва сайёҳлар ҳаракатланиб, илм, билим ва фалсафий ғояларни тарқатишга ҳисса қўшганлар.

Шунингдек, карвон йўллари диний ғоялар тарқалишида ҳам муҳим роль ўйнаган. Ислом дини ва бошқа динлар билан боғлиқ маданий таъсирлар айнан ушбу йўллар орқали бир ҳудуддан бошқасига тарқалган. Бу эса минтақаларда диний ёдгорликлар, масжидлар ва мадрасалар қурилишига, аҳоли ўртасида диний билимлар тарқалишига олиб келган.

Карвон йўллари фақат йўллар мажмуаси эмас, балки улар билан боғлиқ инфратузилмалар — карвонсаройлар, мажмуалар, дам олиш жойлари, сув қудуқлари, масжидлар ва бозорлар тизимини ҳам ўз ичига олган. Бу инфратузилмалар карвон йўлидаги сафарни енгиллаштириш, юк ташиш ва савдо жараёнини самарали ташкил этиш учун мўлжалланган. Карвонсаройлар карвонлар учун нафақат дам олиш, балки хавфсизликни таъминловчи ҳимоя иншоотлари ҳам бўлган.

Оролбўйи минтақасидаги карвон йўллари иқтисодий функциялар билан бир қаторда ижтимоий ва маданий функцияларни ҳам бажарган. Турли миллат, дин ва маданият вакиллари ўртасида мулоқот ўрнатилиши, ўзаро тажриба алмашуви ҳам ана шу йўллар орқали юз берган. Бу эса цивилизациялар ўртасидаги мулоқот ва ҳамкорликни мустаҳкамлаган.

Оролбўйи минтақаси қадимий савдо йўллари ўтган ҳудуд сифатида кўплаб тарихий ёдгорликлар билан бой. Бу ёдгорликлар, асосан, карвон йўллари атрофида жойлашган бўлиб, улар нафақат тижорат ва транспорт соҳаларида, балки ижтимоий, маданий ва диний ҳаётда ҳам муҳим роль ўйнаган. Ушбу ёдгорликларнинг турларини таҳлил қилиш орқали, биз уларнинг архитектураси, функцияси ва умумий аҳамиятини яхшироқ тушуниш имкониятига эга бўламиз.

Карвонсаройлар, кўприклар, савдо марказлари, масжид ва мадрасалар каби иншоотларнинг типологияси кенг қамровда таҳлил қилинади. Архитектура жиҳатдан карвонсаройлар қўрғонсимон деворлар билан ўралган бўлиб, ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилинган. Ички ҳовли атрофига хоналар жойлаштирилган бўлиб, уларда саёҳатчилар яшаган. Карвонсаройлар нафақат дам олиш маскани, балки маданий мулоқот, ахборот алмашинуви ва ҳатто сиёсий музокаралар ўтказиладиган жойлар сифатида ҳам хизмат қилган. Қуйи Амударё ҳудудидаги айрим тарихий манбаларда мазкур турдаги иншоотлар ҳақида маълумотлар учрайди. Масалан, Янгиқалъа, Шилпиққалъа, Тўртқалъа атрофидаги харобалар орасида карвонсаройлар қолдиқлари топилган.

Карвон йўллари бўйлаб шаклланган савдо марказлари ва бозорлар қадимги иқтисодий фаолликнинг муҳим нуқталари сифатида намоён бўлган. Бундай марказларда карвончилар, маҳаллий ҳунармандлар ва деҳқонлар ўртасида товар алмашинуви амалга оширилган. Бозорлар маҳсулотлар, озиқ-овқат, тўқимачилик, ҳунармандчилик ва заргарлик буюмлари савдоси билан шуғулланиладиган асосий макон бўлган. Архитектура жиҳатдан бозорлар кенг ҳовлига эга бўлиб, дўконлардан иборат тартибда қурилган. Аксар бозорлар марказдаги катта майдон атрофида шаклланиб, у ерда одатда катта миқёсдаги савдо тадбирлари ўтказилган. Савдо марказлари, шунингдек, шаҳар ва қишлоқларнинг ижтимоий ҳаётида ҳам муҳим ўрин тутиб, маҳаллий аҳоли учун мулоқот ва ахборот алмашинуви макони сифатида хизмат қилган.

Карвон йўллари бўйлаб қурилган масжид ва мадрасалар карвончиларнинг диний эҳтиёжларини қондириш мақсадида барпо этилган. Масжидлар, асосан, карвонсаройлар ёки бозорлар яқинида жойлашган бўлиб, кундалик намоз ўқиш, диний маърузалар тинглаш ва сайёҳлар учун маънавий таскин топиш жойи сифатида хизмат қилган. Мадрасалар эса таълим муассасалари сифатида фаолият юритган. Уларда маҳаллий ёшлар диний ва дунёвий илмларни ўзлаштирган. Карвон йўллари орқали келган уламолар ва саёҳатчилар айнан ушбу мадрасаларда билим тарқатиб, маданий алмашинув жараёнини таъминлаган. Қуйи Амударё минтақасидаги масжид ва мадрасалар меъморчилигида Хоразм услуби — сирланмаган ғишт, камонсимон дарвозалар ва нақшли деворлар кенг қўлланилган.

Оролбўйи минтақасида жойлашган тарихий ёдгорликлар нафақат уларнинг тарихий ва маданий аҳамияти, балки меъморий ечимлари ва бунёдкорлик услублари билан ҳам алоҳида эътиборга лойиқдир. Бу ёдгорликлар маҳаллий табиий-географик шароит, иқлим, қурилиш материаллари ва минтақавий меъморчилик анъаналари таъсирида шаклланган. Уларнинг тузилиши, шакли ва функционал элементлари турли даврлар талабларига мос равишда ривожланган ва такомиллашган.

Оролбўйида қурилган карвонсаройлар, одатда, тўртбурчак шаклда лойиҳалаштирилган бўлиб, ички ҳовли орқали бир неча функцияни бажарувчи хоналар тизимидан иборат бўлган. Уларнинг асосий таркибий қисми — кенг ички ҳовли бўлиб, у атрофида меҳмонхона, ошхона, омборхона, емишхона ва баъзи ҳолларда ибодатхона ҳам жойлашган.

Карвонсаройларнинг деворлари баланд ва мустаҳкам бўлиб, ташқи таҳдидлардан ҳимоя вазифасини бажарган. Кириш қисмида кенг камонсимон дарвоза ва бир неча сақлаш хоналари жойлашган. Қурилишда кўпинча маҳаллий хом ғишт ва лой қопламали ғиштлар ишлатилган. Айрим ҳолларда сўзбоши айвонлар, чироқлар ўрнатилган тирқишли деворлар ва ҳаво айланиши учун махсус чиллахонага ўхшаш элементлар ҳам қурилган. Айрим ёдгорликлар

фақат битта вазифани эмас, балки бир нечта функцияни ўз ичига олган мажмуалар сифатида барпо этилган. Масалан, савдо маркази, масжид ва карвонсарой бир-бирига яқин жойлаштирилиб, уларнинг ўзаро боғлиқлигини таъминловчи умумий ҳовли ёки айвон билан бирлаштирилган. Бундай меъморий ечимлар карвончилар учун барча зарур эҳтиёжларни бир жойда қондириш имконини берган.

Муаллифдан хулоса: Ушбу мақолада Оролбўйи минтақасининг тарихий аҳамияти ва у ердаги карвон йўлларига алоқадор ёдгорликларнинг ўрни аниқланди. Бу ёдгорликлар нафақат иқтисодий алоқалар, балки маданий, ижтимоий ва сиёсий муносабатларнинг шаклланишида ҳам муҳим аҳамият касб этган. Уларни муҳофаза қилинган ҳолда келажак авлодларга етказиш ва туризмни ривожлантиришдаги имкониятлар таҳлил қилинди. Мақола, шунингдек, ёдгорликларнинг типологияси ва меъморчилик жиҳатидан ўрганишга қизиқиш уйғотишга қаратилган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. В.И.Петров, «Оролбўйи минтақасининг тарихи ва маданияти». Тошкент: 2021.
2. М.И.Абдуллаев, «Марказий Осиёдаги Буюк Ипак йўлининг аҳамияти». Самарқанд: 2019.
3. Н.Р.Исмоилова, «Карвонсаройлар қурилиш усуллари ва функционал аҳамияти». Бухоро: 2020.
4. К.И.Аминов, «Туризм ва маданий меросни муҳофаза қилиш». Тошкент: 2022.
5. М.М.Умаров, «Оролбўйи минтақасининг меъморий ёдгорликлари». Наманган: 2023.

УЎК 950(575.1)

АМИР ҲАЙДАР ДАВРИДА БУХОРОДА ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИ

Н.Каримов, таянч докторант, Навоий давлат университети, Навоий

Аннотация. *Ушбу мақола Амир Ҳайдар даврида Бухоро амирлигида маданий ҳаёт, XIX аср бошларида амирликдаги илм-фан тараққиёти ҳамда амирнинг таълим соҳасидаги ислоҳотлари, мадрасалар фаолиятига бағишланади.*

Калит сўзлар: *Мирзо Содиқ Жондорий, Мирзо Содиқ Мунший, мадраса, Амир Ҳайдар, Амир Шоҳмурод, мадраса, Муҳаммад Ёқуб Бухорий, Саййид Аҳмад хожа Файзий.*

Аннотация. *Статья посвящена культурной жизни Бухарского эмирата в период правления Амира Хайдара, развитию науки в эмирате в начале XIX века, реформам эмира в сфере образования, деятельности медресе.*

Ключевые слова: *Мирза Садик Джондари, Мирза Садик Мунши, медресе, Амир Хайдар, Амир Шахмурад, медресе, Мухаммад Якуб Бухари, Сайид Ахмад Ходжа Файзи.*

Abstract. *This article is devoted to the cultural life in the Emirate of Bukhara during the reign of Amir Haidar, the development of science in the Emirate at the beginning of the 19th century, the reforms of the Emir in the field of education, and the activities of madrasas.*

Keywords: *Mirzo Sadiq Jandori, Mirzo Sadiq Munshi, madrasa, Amir Haydar, Amir Shohmurod, madrasa, Muhammad Yakub Bukhari, Sayyid Ahmad Khoja Faizi.*

Mang‘it hukmdorlaridan Amir Haydar (1800-1826) o‘z hukmronligi davrida ilm-fan, din va ta’lim sohalariga alohida e’tibor qaratdi. U Buxoro amirligida madrasalar faoliyatiga e’tibor berdi hamda ularni ko‘plab qo‘lyozma kitoblar bilan ham boyitgan.

Amir Haydar xukmronlik qilgan davrda Buxoroda ilm-fan, xususan, tarix va islom ilmlari rivojlangan. U Konstantinopol, Kobul va boshqa shaharlardan madrasalarda dars berishda foydalaniladigan ko‘plab qo‘lyozma kitoblarni olib keltirtirib, ulardan nusxa ko‘chirtirgan. Uning o‘zi muntazam ravishda 400—500 talabalarga saboq bergan, madrasalarda otasi kabi dars o‘tgan.

Ma’rifatparvar Ahmad Donishning bir risolasida quyidagi ma’lumotlarni o‘qiymiz “Tinch va osoyishta kunlarda amir poytaxtda ekanida ulamolar guruhi uning huzurida to‘planar va o‘z suhbatlari bilan ko‘nglini xushnud qilar edi. Buxoro maxdumlarining mashhur va izzatli farzandlari guruh-guruh bo‘lib arkka chiqar va amir qoshida ta’lim olishar va ilmiy baxslar yuritar edi. Hech kim bir davrda bunday hukmronlik tartiboti haqida so‘z yuritishmaydi. Uning ovozasi barcha musulmon o‘lkalariga tarqaldi va zaminning turli yerlari va yurtlaridan maxdumlar Buxoroga ta’lim olish uchun kela boshladi. Ilm va shariat qonunlari shu qadar ravnaq topdiki, islomiyatda ilgari o‘tgan bironta

hukmdor davrida ulomolar bu kabi izzat va shuhratga erishgan emaslar”. Shuningdek, “Tarixi Turkiston” asarida shunday ma’lumot ham uchraydi: “Ahli ilm va talabaga muhabbat va suhbat aylab, alarga zakot berib, ixtilot aylab, darc etmakka rag‘bat qilib, o‘z arki o‘rdalarida vaqti muayyanlarda tolibi ilmlarga darc etmak va ular birla majolisot va kitobxonlik qilmak birla mashg‘ul bo‘lur edi”.

“O‘z davrining ulamoyu fuzalolaridan Mullo Abdulaziz ibn Abdulg‘atiy, Mullo Hojiboy ibn Safar al-Muhammadiy, Mullo Mo‘minxo‘ja Vobkandiy, Mullo Husniddin ibn Bashir Tuftariy va Mullo Abdulg‘affor ibn Said ash-Shirvoniy kabilar bilan yaqin muloqotda bo‘lgan. Amir Haydar o‘zi tomonidan chiqarilgan barcha farmonlar va tarixiy hujjatlarni to‘plab tartibga solishni buyurgan. U tarix faniga ko‘proq e’tibor berganligi bois, uning davridan bizgacha to‘rtta yilnoma yetib kelgan”.

Amir Haydar saroyida shoir Hoziq, shoir va tarixchi Mirzo Sodiq Jondoriy(u munshiy lavozimida ishlab, tarixga oid “Futuhoti amiri ma’sum(Shohmurod) va amir Haydar” va “Tarixi manzum”asarlarini yozgan), tarixchi olimlardan Mulla Ibodulloh va Mullo Muhammad Sharif(“Tarixi Amir Haydar” asarining mualliflari), Muhammad Shariq ibn Muhammad Naqiy (“Toj at-tavorix” asarini 1800-yili yozgan), Mir Zohid Xo‘ja Sadr ul-Hattob, Abdulkarim Buxoriy(“Shijoatnomai sultoni olam” yoxud “Tarixi amir Haydar” nomli asar muallifi), Abdulkarim Buxoriy ("Xuroson, Hindiston, Afgon va Turon davlatlaridagi podshohliklar va mulklarning 1747-18Z0 yillardagi tarixi" asari muallifi), Mir Husayn ibn Shohmurod - Miriy ("Mahazin at-taqvo"asarini yozgan), Mu’in ("Zikri ta’dad-i podshohon-i o‘zbak" asari muallifi), Muhammad Yaqub Buxoriy ibn Amir Doniyol ("Risola" va "Gulshan al-muluk" asarlari muallifi), sufiy va qozi Humuliy ("Tarixi Humuliy" asari muallifi), Mirzo Shams Buxoriy ("Buxoro, Xuqand va Qashqardagi hodisalar bayoni” asarini yozgan) kabi olimlar va shoirlar yashab, ijod etgan.

“Saroy tarixchisi, amir Doniyolbekning kichik o‘g‘li Muhammad Yoqub Buxoriy amir Haydar to‘g‘risida yozar ekan, uni shunday ta’riflaydi: Ilmli, ma’rifatli, qat’iyatli, xudojo‘y, Hadis ilmining bilimdoni. Davlat ishlari bilan qanchalik band bo‘lmasin, baribir u har kuni 400 talaba (mullabachcha) uchun ma’ruza qiladi, 10 minglab qalandar va darvishlarga xayr-ehson qiladi, shuningdek tegishli suratda vatandoshlariga yordam ko‘rsatadi. Shayxlarni xurmat qiladi hamda ularga katta miqdordagi g‘allani in’om etadi. Juma namozini va kechqurungi ibodatlarni hech qachon kanda qilmaydi”.

Amir Haydar davrida diniy va dunyoviy ta’lim rivojlangan va ta’lim sohasiga e’tibor kuchayib, 1803-1804 yillarda islohot o‘tkazdi. Unga ko‘ra amirlikda hamma fuqarolar uchun zaruriy umumiy ta’lim joriy etildi. Islohotni amalga oshirish uchun har bir beklikka maxsus vakillar jo‘natildi. Ayni paytda jiyani - Qarshi begi Sayyid Ahmad xoja Fayziy amirlik bo‘yicha mas’ul etib tayinlandi. Amir Haydar jiyaniga yo‘llagan xatida, jumladan, bunday deb yozgan edi: „Siz muallimlarga tayinlangki, ular zaruriy umumiy ta’limni barcha tobe xalq puxta egallamog‘ini ta’minlasinlar. Barcha kishilar umumiy zaruriy ta’limni puxta egallasinlar”.

Amir Haydar davrida Buxoro madrasalariga chet davlatlardan o‘qishga keluvchilar soni ortib borgan. Buxoro butun O‘rta Osiyoning ma’rifat markazi edi. Bu yerda Xiva, Qo‘qon, Hisor, Samarqand va Rossiyaning musulmonlar yashaydigan viloyatlaridan kelgan talabalar ham ilm olishgan. Ular uchun qulay sharoit yaratish choralari ko‘rilgan. “Ahmad Donish (1826-1897 yy.) va Sadri Ziyolar Amir Haydar hukmronlik qilgan davrda ilm olish maqsadida Buxoroga dunyoning turli joylaridan talabalar kelganini, ilm-fan taraqqiy etib, ilgari olimlar bunchalik yutuqqa ega bo‘lmaganligini ta’kidlashadi. Ingliz sayyohi A.Byorns esa Buxoro madrasalarida Erondan tashqari barcha mamlakatlardan kelgan talabalarni uchratish mumkinligi, ular yetti yoki sakkiz yillik o‘quv kursini tugatib, o‘z vatanlariga bilim zaxirasi bilan qaytishlarini qayd etadi. Xorijdan kelgan ayrim talabalar o‘qishni tamomlagach, yurtiga qaytmasdan shu yerda mudarris bo‘lib qolishi ham kuzatilgan. Jumladan, Muhammad Sharif ibn Mahammad Naqiy Shohmurod va Haydar davrida yashab, Buxoro madrasalaridan biriga tarix va adabiyot tarixidan dars bergan. O‘zi shoirlik qilgan”.

Amir Haydar Arkdagi masjid qoshida madrasa qurdirgan va o‘zi ham o‘sha madrasada dars bergan. «Tahqiqoti Arki Buxoro» asarining muallifi Said Muhammad Nosir ibn Muzaffar Amir Haydar haqida: «Odatda u tushdan keyin xonaqoh oldida yigirma nafar talaba bilan suhbat o‘tkazar, qimmatli umrini zoe ketkazmas edi», desa, Sharifjon Maxdum (Sadri Ziyo) ham amirning Ark qasrida bir necha guruhdan iborat talabalarga dars bergani haqida ma’lumot beradi. Amir Haydar ko‘plab shogirdlarni tarbiyalagan. U «Sharhi Kofiya», «Sharhi Mishkot», «Shamoili nabaviy» va «Tafsiri

Qozi Bayzoviy»dan dars bergan. Talabalaridan yettitasi amirdan ijozat olib mudarrislik bilan shug'ullangan. Sadri Ziyoning ma'lumotiga ko'ra, Amir Haydar qiroat ilmi va xattotlik san'atini ham puxta egallagan.

Amir Haydar saroyida munshi (amir kotibi) lavozimida xizmat qilgan Mirzo Sodiq Munshiy XIX asr boshlaridagi adabiy hayotning ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biridir. Undan meros qolgan she'riy devon hamda she'riy usulda bitilgan "Mang'it xukmdorlari tarixi" asari uning adabiyot rivojiga sezilarli hissa qo'shgan talantli shoirligini ko'rsatib turibdi.

Amir Haydar davrida Buxoro amirligiga chet ellardan ham kitoblar keltirish yo'lga qo'yilgan. Uning davrida Buxoro kutubxonalari diniy va dunyoviy kitoblar bilan boyitilgan. Bu haqda Lobar Asrorova "Buxoro madrasalari tarixidan" kitobida quyidagicha ma'lumot beradi: "Amir Haydar talabalar uchun Istanbul (Usmonli turk sultonligi)dan kitoblar keltirishga shaxsan o'zi bosh-qosh bo'lgan. Ya'ni, 1815 yilda devonbegi Eshmuhammad va Mirzo Muhammad Yusuf qo'rchiboshini maktub bilan Istanbulga yuborib, sulton Mahmud II dan shariatga doir kitoblarni so'ratganda, Mahmud II o'z elchisi Hasan Chalabiy orqali Buxoroga 32 jildli kitob yuborgan. Amir Haydarning o'zi ham fiqhning xanafiya mazhabiga oid "al-Fa-void al-alfiya"asarini yozgan.

Muhammadhakimxon To'ra "Muntaxab at-tavorix" asarida amir Haydarning saltanatni adolat bilan boshqargani haqida quyidagi ma'lumotlarni yozadi: "amir Haydar podshoh saltanat taxtiga o'tirdi va taxt poyasini osmon tomi ustiga qo'ydi. Davlat tojini to Surayyo yulduziga tekkudek qilib boshiga qo'ndirdi. Va Buxoro mamlakatini adolat zevari bilan bezadi.

Xulosa qilib aytganda, Amir Haydar davrida mamlakatda ta'lim tizimi sohasida muhim islohotlar amalga oshirildi. Madrasalarda o'qish va o'qitish ishlari yaxshi yo'lga qo'yildi. Buxoroga chet ellardan kelgan talabalarga ilm olishlari uchun barcha sharoitlarni yaratib berdi. Madrasalar qurilishiga va butun amirlikdagi maktablar faoliyatiga alohida e'tibor qaratdi. O'zi ham ko'plab madrasalar qurdirib, ularning moddiy texnik bazasini mustahkamlashga o'z hissasini qo'shdi. Shuningdek, bu ta'lim dargohlarini kitoblar bilan ta'minlashni ham yo'lga qo'ydi. Mang'it amirlari orasida Amir Haydarning ta'lim sohasida amalga oshirgan islohotlari muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон тарихи (Buxoro тарихи). X жилд. Таҳрир ҳайъати раиси: А.Асқаров – Тошкент: "Ўзбекистон", 2023. - Б. 262.

2. Муҳамедов Т. Савод тарихига оид ҳужжат// Жаҳон адабиёти. –Т.: 2019.№1. 154-бет.

3. Мирзо Олим Махмуд ҳожи «Тарихи Туркистон». – Тошкент. «Янги аср авлоди», 2009. 178-бет.

4. Ўзбекистон тарихи (Buxoro тарихи). X жилд. Таҳрир ҳайъати раиси: А.Асқаров – Тошкент: "Ўзбекистон", 2023. - Б. 262.

5. Ражабов Қ. Амир Ҳайдар ёҳуд амири саййид // "Бухоро мавжлари", 2006. №2. – Б. 42

6. Ўзбекистон тарихи (Buxoro тарихи). X жилд. Таҳрир ҳайъати раиси: А.Асқаров – Тошкент: "Ўзбекистон", 2023. - Б. 262-263.

7. Асророва Л. Бухоро мадрасалари тарихидан. – Тошкент: "Ҳилол-нашр", 2016. 8-бет.

8. А.Сагдуллаев, Б.Аминов, У.Мавлонов, Н.Норкулов "Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти" I қисм "Академия" Тошкент – 2000. 209-б.

9. Асророва Л. Бухоро мадрасалари тарихидан. – Тошкент: "Ҳилол-нашр", 2016. 37-38-бетлар.

10. Ражабов Қ. Амир Ҳайдар //Ўзбекистон миллий энсциклопедияси. Том 11.-Тошкент: ЎзМЕ Давлат илмий нашриёти, 2005. 276-бет.

11. Муҳаммадҳакимхон Тўра. Мунтахаб ат-таворих. Форс-тожик тилидан таржима, муқаддима, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ш.Воҳидов. – Тошкент: "Янги аср авлоди", 2010. 49-бет.

УДК 2.5 (09) (575.172)

КАРАКАЛПАКСТАН В 1941-1945 гг.: ТРАНСФОРМАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ И ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ

Ф.М. Мадреймов, старший преподаватель, Нукусский государственный педагогический институт, Нукус

Annotatsiya. *Maqolada Qoraqalpog'istonning Ikkinchi jahon urushi yillarida (1941–1945) yuz bergan ijtimoiy o'zgarishlari tahlil qilinadi. Urush davrida safarbarlik, aholini evakuatsiya qilish, mehnat yuklamasining oshishi va ayollarning iqtisodiyotdagi rolini kuchayishi natijasida jamiyatda yuzaga kelgan o'zgarishlar yoritib beriladi. Aholining yangi sharoitlarga moslashuvi, ijtimoiy*

infratuzilmaning faoliyati hamda front ortida mehnat qilayotgan aholiga va frontdagi askar oilalariga davlat tomonidan ko'rsatilgan yordam choralari alohida o'rganiladi. Shuningdek, urush yillarida oziq-ovqat ta'minoti, tibbiy xizmat va ta'lim sohalaridagi muammolar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot arxiv materiallari, statistika ma'lumotlari va guvohlarning xotiralariga asoslangan.

Kalit so'zlar: *Ijtimoiy o'zgarishlar, infratuzilma, davlat yordami, mehnat resurslari, ayollar mehnati, front ortidagi oilalar, demografik o'zgarishlar, migratsiya, tibbiy xizmat, bolalar va urush.*

Аннотация. *Статья посвящена социальным изменениям в Каракалпакстане в годы Великой Отечественной войны (1941–1945). Анализируются ключевые аспекты трансформации общества, вызванные мобилизацией, эвакуацией населения, усилением трудовой нагрузки и изменением роли женщин в экономике. Особое внимание уделено адаптации местного населения к новым условиям, функционированию социальной инфраструктуры, а также государственным мерам поддержки трудящихся и семей фронтовиков. Рассматриваются вопросы обеспечения продовольствием, медицинского обслуживания и образования в военное время. Исследование опирается на архивные материалы, статистические данные и воспоминания очевидцев.*

Ключевые слова: *Социальные изменения, инфраструктура, государственная помощь, трудовые ресурсы, женский труд, семьи фронтовиков, демографические изменения, миграция, медицинское обслуживание, дети и война.*

Abstract. *This article examines the social changes in Karakalpakstan during the Great Patriotic War (1941–1945). It analyzes key aspects of societal transformation caused by mobilization, population evacuation, increased labor burden, and the changing role of women in the economy. Special attention is given to the adaptation of the local population to new conditions, the functioning of social infrastructure, and state support measures for workers and families of soldiers. The study also explores issues related to food supply, medical services, and education during wartime. The research is based on archival materials, statistical data, and eyewitness testimonies.*

Keywords: *Social changes, infrastructure, state assistance, labor resources, women's labor, families of frontline soldiers, demographic changes, migration, medical care, children and war.*

Введение. Вторая мировая война 1941–1945 годов стала серьезным испытанием для народов бывшего советского государства, в том числе для населения Каракалпакстана. Война затронула все сферы жизни общества, вызвав значительные демографические, экономические и социальные трансформации. В условиях военного времени происходили кардинальные изменения в системе социальной организации, занятости, обеспечении населения продуктами питания и медицинским обслуживанием.

Каракалпакстан, как и другие регионы оказался в сложной ситуации, связанной с мобилизацией, эвакуацией и необходимостью обеспечения фронта ресурсами. Большая часть трудоспособного мужского населения была призвана на фронт, что привело к росту женского и детского труда в экономике. Население столкнулось с нехваткой продовольствия, одежды, медицинских товаров, что повлияло на уровень жизни и обострило социальные проблемы. Одновременно происходило усиление государственной поддержки, направленной на обеспечение тыла, социальную защиту семей фронтовиков и эвакуированного населения.

Основная часть. В качестве арсенала фронта в Каракалпакстане на повестке дня встал вопрос мобилизации всех материальных средств республики для оказания помощи фронту. Республика обладала огромными ресурсами для удовлетворения нужд фронта и тыла стратегическим сырьем и продовольствием. Был определен общий прирост посевных площадей на 1941 г. в размере 38 815 га, из них под хлопок 10 700 га [10].

Одновременно была поставлена задача обеспечить республику собственным зерном. Для этого предполагалось увеличить в дальнейшем площади под основные посевы зерновых культур до 60 100 га и под повторные, покровные посевы - до 22 132 га. Ставилась задача повысить урожайность хлопчатника до 18 ц/га, озимой пшеницы до 14,5, яровой пшеницы и чистой шалы до 18, бобовых культур до 11 ц/га [11].

В начале 1942 г. в республике работало более 4000 агитаторов и пропагандистов. На колхозных базарах были созданы агитпункты и красные чайханы. Здесь регулярно проводились читки газет и беседы на политические темы. В базарный день агитатор с трибуны сообщал съехавшимся колхозникам последнюю сводку Совинформбюро, постановления правительства, сведения о работе колхозов и их помощи фронту. Другой новой формой массово-политической работы явилось привлечение к агитации стариков - родителей воинов.

Урожай 1941 г. оказался необыкновенно высоким. Сбор хлопка начался в августе. На хлопковых полях развернулась упорная борьба за сбор всего выращенного урожая. Государственный план развития животноводства в 1941 г. был выполнен по крупному рогатому скоту на 105,4%, по каракульским овцам на 107,5%, козам - на 111,7%. Поголовье скота за 1941 г. возросло на 15,1 % по сравнению с 1940 г. Наряду с этим увеличилось количество скота на колхозно-товарных фермах. Если в 1940 г. было 147 ферм крупного рогатого скота (15800 голов), 145 овцеводческих ферм (97 100 голов), то на 1 июля 1942 г. число ферм крупного рогатого скота возросло до 407 (58 990 голов), овцеводческих - до 225 (358 300 голов) [11].

В Каракалпакстане наряду с предприятиями по первичной обработке хлопка-сырца, люцерны и рыбы в военное время особо важное значение имели предприятия местной промышленности. В 1942 г. выросло число предприятий и значительно расширился ассортимент выпускаемой продукции для обеспечения нужд населения. Предприятия Наркомата местной промышленности в 1941 г. выполнили годовой план выпуска продукции на 102,2%, увеличив при этом выпуск продукции по сравнению с 1940 г. на 18,7% [13].

Работники местной промышленности Каракалпакстана в 1942 г. обеспечили выплавку тысячи тонн чугуна, что дало возможность отказаться от завоза металла. На основе произведенного сырья местная промышленность республики в течение короткого времени выпустила 1100 печных приборов, 8000 втулок для арб, 11000 штук запасных частей для сельскохозяйственных машин, 7000 наконечников для омачей, 29000 конских подков, 9600 железных лопаток, 21000 железных ведер, 23000 серпов и др. Объем продукции местной промышленности вырос в денежном отношении по сравнению с сравнению с 1940 г. почти в 3 раза [14].

Население сдавало на нужды обороны собственные сбережения, драгоценности, облигации государственных займов; народ жертвовал всем во имя защиты своей Родины. За первые девять месяцев войны по республике в фонд обороны, было внесено 3652 тыс. руб. и на 3497 тыс. руб. облигаций. К 1 мая 1944 г. от населения Каракалпакстана поступило в фонд обороны 5107700 руб., перечислено вкладов на сумму 66000 руб. и пожертвовано облигаций государственных займов на 4863000 руб. [12]

Обычным явлением стали воскресники. Средства, заработанные на них, молодежь передавала в фонд обороны. В 1942 году по республике были засеяны дополнительные площади зерновыми, бобовыми культурами и шалой: в фонд обороны - 672,25 га, в фонд помощи - 463,06 га [15].

Большой вклад в фонд обороны внесла молодежь, собрав 1500 тыс. руб. на постройку танковой колонны и 500 тыс. руб. на постройку авиаэскадрильи «Колхозник Узбекистана». Среди молодежи республики началось движение за сбор металлолома. Только за январь - февраль 1942 г. было собрано 423 г черного и 5,4 т цветных металлов [2].

Началось всеобщее движение за сбор теплых вещей для армии. К концу 1941 г. в республике для армии было собрано, 4000 ватных курток, 3370 ватных брюк, 1344 свитера, 9217 кг шерсти, 10058 овчин и др. Женщины-домохозяйки стали создавать бригады для шитья и вязания теплых вещей из собранных населением шерсти и тканей [3].

Накануне войны Каракалпакстан не располагал развитой промышленностью. Основу ее экономики составляло сельское хозяйство и обработка сельхозпродуктов. Потребность населения республики в большей части предметов широкого потребления - хлебе, лесе, нефтепродуктах, машинах и механизмах - удовлетворялась перед войной за счет ввоза из других частей Союза. Ввоз этот всегда был сложным делом, так как республика не имела железной дороги, и связь с остальной частью Узбекистана осуществлялась при помощи судоходства,

авиации и автотранспорта. Условия военного времени привели к большому сокращению ввоза товаров. Теперь республика должна была обеспечивать свои внутренние потребности за счет местных возможностей. В то же время главной задачей Каракалпакстана было снабжение фронта продовольствием, а оборонной промышленности - хлопком. Поэтому необходимо было резко увеличить посевные площади под зерновыми культурами и хлопчатником, для чего требовалось осуществить значительные ирригационные работы. В 1941 г. в республике было построено 68 ирригационных сооружений. Это позволило подготовить к посевам свыше 65000 га новых земель. Замена чигирного орошения на самотечные дала большую экономию средств и горючего и высвободила для кругах работ тягловый скот.

Методом народной стройки было успешно осуществлено строительство нескольких магистральных оросительных каналов. В Шаббазском районе силами 54 колхозов к середине 1942 г. был построен самотечный канал Боз-яб. В целях обеспечения водой плодородного Ходжакуль-Назарханского массива силами колхозников Куйбышевского, Кипчакского и Ходжейлинского районов был построен канал Таза-Ярмыш. Большие работы по освоению плодородных земель древнего орошения были предприняты в Турткульском районе. Здесь по трассе древнего канала был проложен канал Кырк-Кыз, оросивший весной 1942 г. 3133 га новых земель [5].

Методами народной стройки было осуществлено строительство канала Шуманай, давшего возможность постепенно оросить в давно заброшенной Шуманайской степи 12000 га [6].

Борьба за хлеб требовала от колхозников большого напряжения. Нехватка рабочих рук компенсировалась ночной работой на уборке зерновых. Понимая, как необходим армии хлеб, колхозники Каракалпакстана отказывались от отоваривания хлопка зерном, максимально использовали для удовлетворения своих нужд внутренние резервы.

Говоря о героическом труде в тылу, следует особо сказать о женщинах. Борьба с фашистскими полчищами, вторгшимися в нашу страну, потребовала привлечения в армию огромного числа людей, занимавшихся ранее мирным трудом. Мужчины ушли на фронт, их места у станков и в поле заняли женщины. В своей работе они нисколько не уступали мужчинам. За очень короткий срок из числа женщин, молодежи, подростков были подготовлены механизаторские кадры: трактористов - 660, механиков тракторных бригад - 60, механиков по ремонту - 32, учетчиков и заправщиков - 360, шоферов - 74, ремонтников – 51 [7].

Большую помощь взрослым, оказывали подростки и школьники. Они собирали лом и запасные части, создавали на хирманах посты по борьбе с потерями урожая, собирали колоски. В школах были введены новые программы, знакомившие учеников с агротехникой, уходом за хлопчатником, зерновыми. Старшие школьники работали на полях республики наравне со взрослыми.

Особое внимание проявили к эвакуированным детям, потерявшим своих родителей. В республике была создана комиссия по оказанию помощи эвакуированным детям. В комиссию поступили многочисленные заявления от семей, желающих взять на воспитание детей. В Шаббазском районе такие заявления подали 413 женщин. К февралю 1942 г. в Каракалпакии, по неполным данным, было собрано для эвакуированных детей 100 тыс. руб. деньгами и на 8615 руб. облигаций [8].

Многие предприятия республики стали регулярно оказывать материальную помощь эвакуированным детям. Например, промыслово-транспортная артель «Кзыл байрак» открыла на свои средства детский сад.

В 1942 г. было подготовлено 623 квалифицированных рабочих. В системе промкооперации в 1942-1944 гг. путем индивидуального обучения было подготовлено 1100 квалифицированных работников. Среди промышленных рабочих республики резко возрос процент женщин. В довоенном 1940 г. женщины составляли всего 20-25% всех рабочих, а в 1943 г.- около 40% [9].

С 1 июля 1941 г. по 1 января 1943 г. в Каракалпакстане семьям военнослужащих и инвалидам Отечественной войны было выплачено 9282290 руб. На многих предприятиях и в учреждениях республики создавались специальные фонды помощи семьям красноармейцев. В колхозах республики семьям красноармейцев также оказывалась постоянная помощь. Им выдавали не только деньги, но и продукты питания и во временное пользование скот. В Чимбайском районе для семей военнослужащих были выделены 37 т. зерна и денежная помощь в 70000 руб. Колхозники помогали ремонтировать дома семей фронтовиков, обрабатывать их приусадебные участки; из колхозных фондов семьи фронтовиков обеспечивались семенами [1].

В начале 1943 г. были созданы специальные отделы по государственному обеспечению и бытовому устройству семей военнослужащих. За 4 месяца 1943 г. по Каракалпакстану нуждающимся семьям было выдано около полумиллиона рублей, 4769 предметов одежды, дано во временное пользование 1757 коров и коз [7].

В Ходжейлинском районе в фонд помощи детям фронтовиков было собрано 25 тыс. руб. и 1500 кг различных продуктов. Коллективы многих организаций проводили субботники и весь заработок передавали в пользу детей военнослужащих.

Колхозники республики ежегодно проводили сбор продуктов питания для защитников Родины, отправляли на фронт продовольственные посылки. В 1942 году население республики послали на фронт 3437 пудов зерна, 2102 пуда мяса и 1230 пудов рыбы. Широко развернулся сбор продовольствия для украинских партизан. Собрали для них 500000 руб. и 760 пудов сельскохозяйственных продуктов [8].

За 2 года войны республика превратилась из республики, потребляющей зерно, в республику, производящую зерно. Валовая продукция зерна увеличилась в два раза - с 53 млн. пудов в 1940 г. до 104 млн. пудов в 1943 г., это дало возможность выделить для нужд Красной Армии дополнительно десятки миллионов пудов зерна [9].

Поголовье крупного рогатого скота возросло на 5,1%, овец каракульских - на 18, овец прочих пород - на 14, коз - на 10, лошадей - на 13, свиней - на 34,5%; наладилось воспроизводство скота на колхозно-товарных фермах [10].

В 1943 г. 400 человек из Каракалпакстана работало на строительстве Бекабадского металлургического комбината. Многие девушки из Каракалпакстана поехали работать на шахты Ангрена. Население Каракалпакстана оказывало большую помощь крупнейшей энергетической стройке Узбекистана - Фархадской ГЭС. Для строителей собирали продовольствие и подарки, многие колхозы засевали для них специальные гектары. Рыбаки Муйнака послали строителям 10000 ц рыбы, выловленной сверх плана [3].

В 1943 г. среди стариков возникло движение за возвращение на колхозные поля. В колхозе им. Ахунбабаева 2-го аулсовета Кунградского района 42 старика в возрасте от 64 до 80 лет создали огородно-бахчевую бригаду. За год они выработали 7655 трудодней. В этом же колхозе по инициативе 67 летнего Розума Нуруллаева была организована полеводческая бригада, в которую вошло 35 стариков. Бригада систематически перевыполняла нормы и обеспечила высокий урожай на своем поле [4].

В 1943 г. республика передала в помощь освобожденным районам 14500 голов мелкого и 1100 голов крупного рогатого скота. В колхозах, на предприятиях и в учреждениях республики проводился сбор добровольных пожертвований. В колхозах стали засевать дополнительные площади и ставили на откорм скот, предназначенный для отправки на Украину. Узбекистан, в том числе и Каракалпакстан, отправил в помощь Украине свыше 200 тыс. голов скота [5].

Были построены кожевенный завод в Ходжейлинском районе мощностью 35-40 г. жестких кожтоваров и 1500 - 1600 дм^2 кож в год. В Нукусе вступили в строй обувная фабрика мощностью 50-60 тыс. нар обуви в год, швейная фабрика мощностью 1,5-2 млн. штук швейных изделии, прядильно-ткацкая фабрика мощностью в 2,5-3 млн. суровых тканей в год. Кроме этого, были построены 2 небольших хлопкоочистительных завода в Шаббазском и

Тахтакупырском районах и механизированная пекарня в Нукусе мощностью 15 г хлеба в сутки [8].

В 1944 г. продукция местной промышленности увеличилась до 3,4 млн. руб. против 1.3 млн. руб. в 1940 г. Объем продукции промысловой кооперации достиг 17 млн. руб. по сравнению с 14,2 млн. руб. в 1940 г. Расширилась производственная деятельность кооперации инвалидов. В 1944 г. она выпустила продукции на 2,9 млн. руб. против 1,1 млн. руб. в 1940 г. [9].

Условия военного времени требовали выпуска новых изделий, которые в мирный период не вырабатывались. Острый недостаток в тканях был в значительной степени восполнен производством кустарной ткани маты, используемой для изготовления спецодежды, верхнего готового платья, мешков для сбора хлопка и других целей.

В 1944 г. райпромкомбинаты и кооперативные артели республики выпустили в общей сложности 160 тыс. м кустарной ткани, которая производилась не только из завозной пряжи, но г. из пряжи, изготовлявшейся в самих артелях промысловой кооперации. В 1945 г. кооперативные артели выработали на своем прядильном оборудовании 36 т. пряжи. Большую роль сыграла промысловая кооперация Каракалпакстана в обеспечении населения топливом. Артели о промсоюза были единственным поставщиком топлива для нужд народного хозяйства и населения. Объем продукции этой отрасли увеличился с 13 тыс. руб. в 1940 г. до 3216 тыс. руб. в 1945 г. За время в товаров широкого потребления в целом по республике увеличился с 5,9 до 16 млн. руб. [1].

Общая численность рабочих в местной промышленности увеличилась за годы войны с 452 до 1341 человека, в промысловой кооперации - с 1628 до 3545 человек и кооперации инвалидов - с 413 до 671. Увеличение численности рабочих шло в основном за счет привлечения на производство женщин и молодежи. Так, в артелях промысловой кооперации в 1944 г. из общего числа 3545 рабочих было 1950 женщин [2].

На работу в хлопководство вернулись с других участков 190 бригадиров и 560 звеньевых - испытанных мастеров высоких урожаев. Проводилась энергичная борьба с маловодьем, в короткий срок колхозники построили 56 подпорных сооружений и пустили в ход дополнительно 115 насосных установок. Повысилась трудовая дисциплина. Количество трудодней, выработанных в хлопководстве, увеличилось в 1944 г. на 28% по сравнению с 1943 г. [3].

В начале 1944 г. в колхозах республики 250 бригад и 613 звеньев развернули борьбу за право называться гвардейскими. Повысилось использование техники во всех отраслях сельского хозяйства. В 1944 г. МТС республики выполнили годовой план тракторных работ. В результате всех осуществленных мероприятий план сдачи хлопка в 1944 г. был выполнен на 109,7%, а урожайность с гектара повысилась в среднем в 2 раза против 1943 г. [4].

Постоянно заботились о нуждах населения, особенно о бытовых условиях семей фронтовиков. В последний год войны некоторые семьи фронтовиков, особенно семьи погибших, остро нуждались в материальной помощи. За последние месяцы войны 522 семьям военнослужащих была оказана денежная помощь в размере 153662 руб. 639 семей были обеспечены одеждой, 547 - обувью. Кроме того, 789 семей получили 11884 кг зерна, 154 семьи - 2455 кг овощей, 297 кг сухих фруктов и т. д., 1601 семье фронтовиков были даны для личного пользования 545 голов крупного рогатого скота и 1044 - мелкого. 338 семей получили 731 $м^3$ дров. За это же время отремонтировано 1040 квартир семей воинов Красной Армии и свыше 97 семей получили новые квартиры или были переселены в более благоустроенные [1].

За голы Великой Отечественной войны колхозы Каракалпакстана сдали государству 285 тыс. т. хлопка-сырца, 764 тыс. т. коконов, 386 тыс. пудов зерна, 1050 пудов риса, 15,2 тыс. т. мяса. 571 тыс. т. жиров и масла, 609 т. шерсти, рыбозаводы Муйнакского района выпустили 622,3 тыс. т. соленой, сушеной и копченой рыбы. Общая валовая продукция промышленности республики в 1945 г. составила 37,9 млн. руб. Общая подписная сумма на государственные займы обороны составила 154589 тыс. руб. [9].

Заключение. В ходе проведенного исследования была проанализирована трансформация социальной структуры и повседневной жизни Каракалпакстана в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). Представленные данные позволяют сделать ряд важных выводов.

Во-первых, военное время оказало значительное влияние на демографическую ситуацию в регионе. Уход мужчин на фронт вызвал рост женского и детского труда, что привело к серьезным изменениям в традиционных ролях и структуре семьи. Женщины не только взяли на себя значительную часть хозяйственных обязанностей, но и освоили профессии, ранее считавшиеся мужскими.

Во-вторых, экономическая ситуация Каракалпакстана в эти годы характеризовалась тяжелыми условиями труда и дефицитом ресурсов. Регион играл важную роль в снабжении фронта сельскохозяйственной продукцией и сырьем, что повлияло на перераспределение рабочей силы и приоритеты хозяйственной деятельности. Несмотря на трудности, местное население проявило высокий уровень самоотверженности и организованности, участвуя в производственных инициативах и добровольных кампаниях.

В-третьих, война способствовала перестройке общественных институтов и социальной структуры региона. Государственные органы стремились мобилизовать все возможные ресурсы, что отразилось на усилении административного контроля, распространении трудовой повинности и изменении социальной мобильности. При этом культурная и идеологическая политика активно использовалась для поддержки патриотического духа и повышения морального состояния населения.

Таким образом, годы Великой Отечественной войны стали для Каракалпакстана периодом серьезных испытаний и изменений. Несмотря на все трудности, регион внес значительный вклад в общую победу, а его население продемонстрировало стойкость, адаптивность и способность к саморганизации. Влияние этих событий продолжало ощущаться и в послевоенные годы, формируя дальнейшее развитие социальной структуры и экономической жизни Каракалпакстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Очерки истории Каракалпакской АССР. Том II. –Ташкент, ФАН, 1964.
2. Бабашев Ш. Труд во имя победы. – Нукус, 1980.
3. Шарипова К.Г. Қарақалпақстан партия шөлкеми Уллы Ўатандарлық урыс жылларында. – Нөкис, 1974.
4. Тангирбергенова К. Развитие промышленности и подготовка квалифицированных кадров Каракалпакстана в годы второй мировой войны. //Вестник ККО АН РУз. 2007, №3.
5. Кощанов Б.А., Сайманов С.С. Вклад Каракалпакстана в Великую Победу//Журнал исторических исследований, Москва, 2020, № 3
6. Национальный архив Узбекистана, ф.Р-2325, оп.1, д.423, л.6
7. Национальный архив Узбекистана, ф.Р-27455, оп.1, д.147, л.9
8. Центральный государственный архив Республики Каракалпакстан, ф.Р-273, оп.1, д.122, л.54
9. Центральный государственный архив Республики Каракалпакстан, ф.Р-322, оп.1, д.794, 61
10. Қызыл Қарақалпақстан, 1941, 20-сентябрь.
11. Қызыл Қарақалпақстан, 1942, 13-февраль.
12. Қызыл Қарақалпақстан, 1943, 10-июль
13. Қызыл Қарақалпақстан, 1944, 5-апрель.
14. Советская Каракалпакия, 1942, 10 мая.
15. Советская Каракалпакия, 1944, 22-апрель.

УЎК 94 (575.172)

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИ ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА ҲАВО ТРАНСПОРТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

А.Ж.Матжанов, доц., PhD, Қорақалпоқ давлат университети, Нукус

Аннотация. *Мақолада Мустақиллик йиллари Қорақалпоғистонда ҳаво транспортининг ривожланиш тарихи ёритилган. Ҳаво транспортининг халқ хўжалиги,савдо ва маданият ривожланишидаги аҳамияти очиб берилган.*

Калит сўзлар: *«Ўзбекистон ҳаво йўллари»,аэропорт, «Боинг-757» савдогарлар,савдо алоқалар, Москва, , Алма-Ота, Тошкент.*

Аннотация. *В статье описывается история развития воздушного транспорта в Каракалпакстане, раскрывается значение воздушного транспорта в развитии народного хозяйства, торговли и культуры.*

Ключевые слова: *"Узбекистон хаво йуллари," аэропорт, "Боинг-757" торговцы, торговые связи, Москва, Алма-Ата, Ташкент.*

Abstract. *The article describes the history of the development of air transport in Karakalpakstan, reveals the importance of air transport in the development of the national economy, trade and culture.*

Key words: *"Uzbekistan Airways," airport, "Boeing-757" merchants, trade relations, Moscow, Alma-Ata, Tashkent.*

Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йилларидан бошлаб тоталитар тузумдан қолган муаммоларни ҳал қилиш учун транспорт-коммуникация тизимларини такомиллаштириш зарурати туғилди. Бунда Сурхондарё вилояти ва Қорақалпоғистон Республикаси билан Туркманистон ҳудуди орқали боғланадиган темир йўл муаммоларини ҳал этиш, шунингдек, жаҳон стандартларига жавоб берадиган автомагистралларни қуриш ва реконструкция қилиш, янги ҳаво йўлларини очиш (авиация) ҳамда мавжудларини янада такомиллаштириш каби долзарб вазифалар ўз ечимини кутмоқда эди.

1992 йили Ўзбекистонда «Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпанияси ташкил этилди. Республиканинг, айниқса, чет давлатлар билан ташқи иқтисодий, туристик алоқаларни йўлга қўйишда давлатларнинг ўз ҳаво транспорти катта роль ўйнаган. Шуни ҳисобга олган ҳолда «Ўзбекистон ҳаво йўллари» нинг бир қанча Европа ва Осиё, Америка давлатларида ваколатхоналари очилди.

1993-1995 йилларда 18 давлатга халқаро маршрутларда самолётлар қатнови йўлга қўйилди. 1993 йилга келиб Тошкентдан МДҲ давлатларидан бошқа Лондон, Манчестр, Франкфурт-Майн, Тель-Авив, Станбул, Дели, Куала-Лумпур, Бангкок, Пекин, Афина, Амстердам, Сеул ва Нью-Йорк шаҳарларига халқаро авиарейслар, Сингапур ва Осиё ва Европанинг кўпгина давлатларига йўловчи ташиш рейслари ташкиллаштирилди[1]. «Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпанияси Германия, Франция, Россия фирмалари билан турли соҳаларда алоқа қилмоқда. Европанинг илк «Эрбас Индастри» концернидан «Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпаниясининг сотиб олган «Эйрбас» А-310-300 аэробуслари халқаро маршрутларда йўловчиларга хизмат кўрсата бошлади.

«Ўзбекистон ҳаво йўллари» авиакомпанияси турли хилдаги ҳаво кемаларига эгадир. Қишлоқ хўжалиги ишларига мўлжалланган Ан-2, республика ичида парвоз қиладиган Ан-24, ЯК-40 халқаро классдаги Ил-76, Ил-62, Ил-86, Тупро3-154, А-310 каби самолётлар, вертолёт паркида Ми-2, Ми-8, Ка-26 каби машиналар бор. Республикада Ан-2 самолёти, Ми-2, Ми-8, КА-26 вертолётлардан иборат ўзига хос мақсадлардаги авиация парки қишлоқ хўжалиги, мед-санитария хизмати, метеорология, геология-қидирув, газ саноати ва бошқа соҳаларда унумли фойдаланилади.

1996 йилга келиб «Боинг-757» ва «Боинг-764» самолётлари, республикамиз ҳаво йўлларида Ил-114, RI-85 самолётларидан юртимиз кенг-турда фойдаланмоқда.

Ўша йилларда Нукус авиаотряди экипажларининг парвоз маршрутлари бирмунча кенгайди. Энди улар ТУ-154 самолётларида Москва, Киев, Алма-ота, Запорожье, Днепропетровск ва бошқа шаҳарларга йўловчилар ташийдиган рейсларни бажара бошлади. Мазкур жараёнда ТУ-154 самолёти экипажларининг командирлари Ерполатов, Карвасарний В., Бақбергенов М., Абдурахманов Р., Гущин Б. ва бошқалар яхши фаолият олиб борган.

Парвозчи мутахассисларни тайёрлашда парвоз отрядининг командири В.Константиди, унинг парвоз ишлари бўйича ўринбосари М.Бақбергенов соҳада тизимли ишларни амалга оширди[2].

Кейинги йилларда Қорақалпоғистон ҳаво йўлларида ижобий ўзгаришлар амалга оширилди. Республика миллий авиакомпаниясининг самолётлари яқин ва олис давлатларга парвозларни йўлга қўйди. Шу билан бирга Нукус аэропортига ҳам чет давлатлар авиакомпанияларининг самолётлари келиб қўнмоқда.

Қорақалпоғистон марказий аэропортининг муваффақиятли ҳаракат қилишининг яна бир жиҳати бу радио-техник таъминланиш ва алоқа фойдаланиш базаси бўлиб ҳисобланади. Бу жуда аҳамиятли бўлимга тинимсиз меҳнат қилган нуроний, «Қорақалпоғистон Республикасида меҳнат кўрсатган алоқа хизматчиси» Матвей Иванович Базаркин раҳбарлик қилди. У истеъфога чиққанидан сўнг, ўрнига уша бўлимда кўп йиллардан бери бош инженер лавозимида меҳнат қилаётган А.К.Дильмухамедов тайинланди.

Бироқ бозор иқтисодиёти шароитида Нукус аэропортида ҳам иш фаолияти ҳам бирмунча пасайиб кетди. Авиация ёқилғисининг қимматлаб кетиши ўз навбатида авиа чипталарнинг нархига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Шунинг учун ҳам самолётлар билан юк ва йўловчиларни ташиш олдинги йилларга нисбатан анча камайди. Шундай қийин шароитда республика ичидаги туманларга ҳам рейсларнинг сони камайиб кетди.

2005 йилда аэропортда янги терминал қурилди, 2006-2007 йилларда замонавий ёритиш ускуналари ўрнатилди. Натижада Нукус аэропорти қуйидаги самолётларни қабул қилади: Ан-12, Ан-24, Ан-26, Ан-28, Ан-30, Ан-32, Ан-72, Ан-74, Ан-124, Ил-62, Ил- 76, Ил-86, Ил-96, Л-410, Ту-134, Ту-154, Як-40, Як-42, Аирбус А310, Аирбус А319, Аирбус А320, АТР 42, АТР 72, Боинг 737, Боинг 757, Боинг 767 ва бошқа турдаги 3-4-даражали самолётлар, барча турдаги вертолётларни қабул қила бошлади[3].

Таъкидлаш лозимки, тармоқда амалга оширилган ислоҳотлар натижасида халқаро рейслар сони ортиб, халқаро авиакомпаниялар билан ўзаро ҳамкорлик мустаҳкамланди. Жумладан, Москвага мунтазам рейсларни "Ўзбекистон ҳаво йўллари" ва "Урал ҳаво йўллари" амалга ошира бошлади. 2011 йил 20 июнда учиш-қўниш йўлагини кенг миқёсда реконструкция қилиш бошланиб, 110 кун ичида 3000 метр узунликдаги участкага асфалт-бетон қопламаси ётқизилди. Нукус аэропортида ҳаво учиш-қўниш йўлагини реконструкция қилиш билан бир қаторда, самолётларнинг автоулови учун тўхташ жойлари ва перрони капитал таъмирланди. Натижада Нукус аэровокзалининг ўтказувчанлик қуввати соатига 200 кишини ташкил қилади. Аэровокзал комплекси иккита терминалдан иборат бўлиб, унда жўнаётган ва келаётган йўловчиларга хизмат кўрсатиш, халқаро ва маҳаллий йўналишдаги багаж, почта ва юкларни ташиш заллари мавжуд эди[4]. Албатта, республикада бу ишлардаги ислоҳотлар янада давом этиши баробарида 2018 йил 11 июлда Нукус халқаро аэропортининг янгиланган йўловчи терминали иш бошлади. Энди терминал соатига 400 йўловчини қабул қилиш имкониятига эга. Қозоғистоннинг “Ссат Аирлинес” авиакомпанияси билан Олмаота ва Оқтовдан Нукусга парвозларни очиш бўйича музокаралар олиб борилмоқда. Урал авиакомпанияси Москвага доимий рейсларни тиклади.

2019 йил 1 октябрдан бошлаб Ўзбекистондаги қатор халқаро аэропортларда халқаро чартер рейсларини чекловсиз қабул қилишга имкон берадиган "очиқ осмон" режими жорий этилмоқда. Мазкур жараёнда Мамлакатнинг учта аэропорти - Қарши, Термиз, Нукус - тўлиқ очилмоқда.

Модернизация лойиҳаси кучга кириши билан ИСАО халқаро стандартларига мувофиқ ва халқаро юкларни ташийдиган аэропортларга қўйиладиган халқаро талаблар асосида самолётларнинг мунтазам ва хавфсиз ишлашини таъминлаш учун зарур ускуналар сотиб олинди. Текшириш пунктлари бинолари қурилиб фойдаланишга топширилди, аэропорт хавфсизлик қўриқхонаси бинолари реконструкция қилинди.

Нукус аэропорти географик жиҳатдан қулай жойлашганлиги сабабли бу ерда бошқа авиакомпанияларнинг самолётларини қўнишлари ёки Германия, Голландия, Франция, Европанинг бошқа шаҳарлари ва Афғонистон ёки Хитойга йўналиш бўйича парвоз қилаётган ИЛ-76 юкларига ёнилғи қуйиш пункти сифатида ҳам фойдаланишлари мумкинлиги эътиборга олинган.

Яқин келажакда "АББ-ЛУСЕБИТ" компаниясининг шўъба корхонаси "Нукус" аэропортида ёруғлик сигнализацияси ускуналарини алмаштириш бўйича ишларни бошлайди. Халқаро стандартларга мувофиқ 1-тоифали мосламаларни электр энергияси билан таъминлашни қайта қуриш, аэропортнинг қозонхоналарини қуриш ва ҳаво терминалининг иккинчи терминалини фойдаланишга топшириш режалаштирилган.

Республиканинг ҳаво транспорти хизматчилари ҳозирги давр талабига жавоб берадиган янги техникаларни ўзлаштирмоқда натижада дунёнинг кўпгина давлатларига қатнов имкониятлари ортиб бормоқда.

Ҳозирги вақтда Қорақалпоғистон Республикаси фақат Марказий Осиё республикалари билан алоқага эга бўлиб қолмасдан, Россия, Украина, Кавказ орти республикалари билан ҳам ҳаво йўллари орқали алоқа ўрнатган. Иккинчи томондан мустақиллик йилларида Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон республикаси ҳаво йўллари орқали Европа, Осиё давлатлари билан иқтисодий алоқаларни ривожлантирмоқда. Ушбу мақсадда узоқ масофага уча оладиган (иккинчи авлод) турбовинтли самолётлардан АН-24, АН-10, ИЛ-18, ТУ-114 ва (учинчи авлод) турбореактив самолётлардан ТУ-104, ТУ-154, ИЛ-40, ЯК-42 республика йўловчилари учун хизмат қилмоқда.

Қорақалпоғистонда илк учувчиларнинг бири, инженер-учувчи, биринчи класс учувчиси Байрон Ўразбаевич Таженов бўлиб, 1969 йили Ленинград шаҳридаги Ленин номидаги Академиянинг фуқаролик авиация факультетига ўқишга кириб, 1973 йили яхши тамомлаб, фуқаролик авиация вазирлигининг шартномаси асосида Нукус авиаотряди Ил-14 авиаэскадрилиясида командир бўлиб хизмат қилган. 1984 йили ўзининг хоҳиши бўйича Як-40 самолётида 1-тоифа инженер учувчиси бўлиб хизмат қилган. Унга узоқ йиллик самарали меҳнатлари учун «Қорақалпоғистон Республикасида хизмат кўрсатган инженер» унвони берилган[5].

«Менинг ўзим бугунги кунгача бир қанча ёшларга устозлик қилдим - дейди Байрон Таженов. Уларнинг барчаси ҳам ҳозир яхши фаолият олиб бормоқда. Улардан Шимберген Ерполатов, Павел Гушен, Баймурат Матмуратов, Кўмекбай Уббиниёзов, Рашид Салиқовлар "Як-40", "Ту-154" самолётларида меҳнат қилмоқда. Булардан бошқа Ренат Мамутов Санкт-Петербург фуқаролик авиацияси академиясида, Эдик Сериков, Жақсибай Таженов, Лаврентий Паклер Актюбинск шаҳридаги билим юртида таълим олмоқда. Мана, буларнинг барчаси бизнинг келажак кадрларимиз бўлиб ҳисобланади. Эски иттифоқ республикалар орасидаги алоқаларнинг мураккаблашиши, ҳозирги бозор муносабатлари ҳолатида ёқилғи ва ёғлаш материалларининг бир мунча қимматлаб кетишига боғлиқ ҳаво йўллари алоқасида ҳам бир мунча муаммолар пайдо бўлди. Шундай бўлса-да, Нукус аэропортидан Москва, Минвода, Алма-Ота, Тошкент йўналишлари бўйича самолётлар учмоқда. Бугунги кунда чет давлатлар, шунинг ичида Марказий давлатлар билан алоқаларимиз яхши йўлга қўйилган. Биз келажакда ҳаво йўллари алоқасининг янада ривожланишига ишонамиз[6].

«Ўзбекистон ҳаво йўллари» авиакомпаниясининг 10 йиллиги арафасида «Меҳнат шуҳрати» ордени билан Нукус аэропортининг директори Худайбергенов Кенжебай Ешбаевич кўп йиллик меҳнат фаолияти ва учувчиларинг мунтазам фаолиятини ва хавфсизлигини таъминлаш, замонавий технологияларни ўзлаштириш, юқори малакали учувчи ва техник кадрларни тайёрлаш бўйича иш фаолиятида эришган ютуқлари учун тақдирланди[7].

Шу билан бирга Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик авиациянинг бир гуруҳ ходимлари Қорақалпоғистоннинг фахрий унвонлари билан тақдирланди[8].

Ўзбекистон миллий авиакомпанияси ёрдами ва кўмаги остида Нукус аэропортининг техник имкониятлари, самолётлар паркини кўпайтириш ва аэровокзаллар билан учиб-қўниш йўлакларини халқаро стандартларга мос қайта қуриш ишлари бўйича тинимсиз ишлар олиб борилмоқда. Бу катта қурилиш лойиҳасини амалга оширишнинг тендер танловларида дунёга таниқли Италиянинг «Аления Маркони Системиз» фирмаси билан «Боркалмайэ кэпитал» банки ва Франциянинг «Томсон» фирмалари қатнашди. Мазкур ўзгаришлардан сўнг Нукус аэропорти халқаро стандартларга жавоб берадиган аэропорт бўлади ва дунё давлатларининг авиакомпаниялари билан алоқа ўрнатиш янада кучаяди. Халқаро аэропорт статусини олгандан

сўнг «Боинг» ва бошқа ҳаво лайнерлари Нукус аэропортига бемалол қўниб учадиган бўлади. Қорақалпоғистоннинг фуқаролик авиациясининг тарихидаги бундай ўзгаришлар республиканинг иқтисодига, маданиятига халқаро ўзаро муносабатларнинг кучайишига техник ўзгаришларнинг бўлишига олиб келади.

Юқорида таъкидланганидек, янги авиайўналишларни очиш бугунги кунда ҳам долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Шу жиҳатдан Нукус-Ақтаў, Нукус-Атираў-Алма ота йўналиши бўйича йўловчи ташувчи самолётлар қатновини ташкил этиш борасида Қозоғистон миллий авиакомпанияси билан музокаралар олиб борилиб, натижада янги рейслар очилди[9]. Шу билан бирга Қорақалпоғистон Республикасида соҳа олдида турган қатор муаммоларни қайд этиш лозим. Аввало, бугунги кундаги замонавий билимларни эгаллаган ёш кадрларни соҳага жалб этиш ишлари оқсамоқда. Ҳозирга қадар республикада мазкур тармоққа етук кадрлар тайёрловчи бирорта олий ўқув юртининг мавжуд эмаслиги. Иккинчидан республиканинг туристик имкониятларини ҳисобга олган ҳолда чет эл компаниялари билан биргаликда янги авиайўналишларни очиш муаммоси мавжуд. Учинчидан эса республика орқали транзит савдо ва бошқа алоқаларни кучайтириш тизим олдида турган устувор вазифалардан бири ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда Қорақалпоғистоннинг фуқаролик авиациясининг тарихидаги бундай ривожланишлар республика иқтисодига, маданиятига, халқаро ўзаро муносабатларнинг кучайишига, техник ўзгаришларнинг амалга ошишига имкон яратди. Қорақалпоғистон авиациясининг ҳозирги мутахассислари илгари фаолият олиб борган ветеранларнинг фахрли ишини давом эттирмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ:

1. Рахимов М. и др. Новейшая история Узбекистана. – Ташкент, 2018. 278-б.
2. Джумашев А., Нуржанов С., Уразова Л., Таджиева Р. Қарақалпақстан тарийхы (1991-2015 жыллар). -Н.: Илим, 2018. 178-б.
3. Нукусский аэропорт // компания «АК "Uzbekistan Airways" // https: // www.aviaport.ru/digest/2005/05/16
4. Нукус халқаро аэропорти жорий архиви. 2011 йил. 67-китоб.
5. Еркин Қарақалпақстан. 1991, 3 октябр.
6. Еркин Қарақалпақстан. 1994, 15 феврал.
7. Халқ сўзи. 2002. 29 январь.
8. Еркин Қарақалпақстан. 2002. 23 январ.
9. Еркин Қарақалпақстан. 2002. 26 январ.
10. Елмуратов Ы., Гришанович А. Қарақалпақстанда ҳаўа транспортының пайда болыўы ҳәм раўажланыўы тарийхынан. Нокис, 1998. – 79 б.
11. Таженов Б. Пәрўаз.Мемуар. Нокис: Билим, 2012. – Б.193 б.

УЎК 93/94

XX-АСРНИНГ 50-70 ЙИЛЛАРИДА САМАРҚАНД ВИЛОЯТИДАГИ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ ЎЗГАРИШЛАР

Ў. С. Назаров, докторант, Самарқанд давлат университети, Самарқанд

Аннотация. *Мазкур мақолада XX асрнинг иккинчи ярмида Самарқанд вилоятининг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши ўрганилди. Совет даврида шаҳар саноат марказига айланиши, янги саноат корхоналари, уй-жой қурилиши ва транспорт тизими ривожи ҳақида сўз юритилди. Шундай қилиб, аҳоли сонининг ортиши ва ижтимоий хизматлар сифатининг яхшиланиши таҳлил қилинди. Мақолада, марказлашган бошқарув ва ресурслар етишмаслиги каби муаммолар ҳам кўриб чиқилди. Самарқанднинг иқтисодий ўсиши ва саноатлашуви XX асрнинг 50-70-йилларида амалга оширилган асосий ўзгаришлар сифатида баён қилинди.*

Калит сўзлар: *«Красный двигател», «Кинап», кооператив савдо, "СХТЗ-НАТИ", "ГАЗ-АА", "ЗИС-5", Ўзбекистон Давлат Қурилиш Қўмитаси (Госстрои)*

Аннотация. *В данной статье изучены экономическое и социальное развитие города Самарканда во второй половине XX века. Рассматривается превращение города в промышленный центр в советский период, развитие новых промышленных предприятий, строительство жилья и развитие транспортной системы. Также анализируется рост численности населения и улучшение качества социальных услуг. В статье также*

рассматриваются проблемы, такие как централизованное управление и нехватка ресурсов. Экономический рост и индустриализация Самарканда в 50-70-х годах XX века представлены как основные изменения этого периода.

Ключевые слова: *"Красный двигател", "Кинап", кооперативная торговля, "СХТЗ-НАТИ", "ГАЗ-АА", "ЗИС-5", Государственный комитет по строительству Узбекистана (Госстрои)*

Abstract*. This article examines the economic and social development of Samarkand in the second half of the 20th century. It discusses the transformation of the city into an industrial center during the Soviet era, the development of new industrial enterprises, housing construction, and the expansion of the transportation system. It also analyzes the growth of the population and the improvement of the quality of social services. The article also addresses issues such as centralized management and the scarcity of resources. The economic growth and industrialization of Samarkand in the 1950s to 1970s are presented as key changes during this period.*

Keywords*: "Krasny Dvigatel", "Kinap", cooperative trade, "SHTZ-NATI", "GAZ-AA", "ZIS-5", Uzbekistan State Construction Committee (Gosstroi)*

Самарқанд нафақат Марказий Осиёда, балки бутун жаҳонда энг қадимий шаҳарлардан бири бўлиб, умумбашарий маданият тарихига эга бўлган муҳим сиёсий, маданий марказлардан бири ҳисобланади. Самарқанднинг бутун жаҳон тарихида тутган ўрни беқиёсдир. Ушбу тарихий ва навқирон шаҳар бугунги кунда жаҳон миқёсида турли ривожланган давлатларнинг замонавий тарихшунослик институтларида тадқиқот марказига айланган десак муболаға бўлмайди. Инсоният цивилизациясига бебаҳо ҳисса қўшган Самарқанд азалдан дунёдаги кўплаб олим ва тадқиқотчилар диққат-эътиборини тортиб келган. Марказий Осиёнинг ички ва ташқи алоқалари тизимида Ўзбекистон, хусусан Самарқанднинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётда тутган ўрнини ёритиб бериш ватанимиз тарихшунослигида муҳим аҳамиятга эга масаладир.

Самарқанд шаҳри Ўзбекистон ССРнинг муҳим иқтисодий, сиёсий ва маданий маркази сифатида XX аср 20-йилларидан қаттиқ марказлаштирилган халқ хўжалиги бошқаруви негизида шаклланди. Совет ҳокимияти йилларида Самарқанд республиканинг Тошкентда кейинги энг йирик саноат марказига айланди. Самарқанд чой қадоқлаш фабрикаси Ўзбекистондаги энг тўнғич ва йирик саноат корхоналаридан бири бўлиб, у 1923 йилда ташкил топган. У вақтда чой қўлда қадоқланиб, асосан, 200 граммли чой пачкалари тайёрланган, йиллик ишлаб чиқариш ҳажми 1000 тоннадан ошмаган. 1938 йилда фабриканинг янги биноси фойдаланишга топширилди. Фабрика собиқ Иттифоқда кўк чой қадоқлайдиган ягона фабрика бўлиб, унда тайёрланган маҳсулот бутун Ўрта Осиё ва бошқа республикаларнинг эҳтиёжини қондирган. Иккинчи жаҳон уруши йиллари ва ундан кейин фабрика яна ҳам кенгайтирилди. Собиқ Иттифоқда қадоқланадиган барча чойнинг 1/5 қисми ушбу фабрика ҳиссасига тўғри келган.

Урушдан кейинги даврда Самарқанд вилояти ижтимоий-иқтисодий ҳаётида сезиларли ўзгаришлар юз берди. Коммунистик мафкуранинг тазйиқларига қарамай, Самарқандликлар ўз вилоятини ободонлаштириш ва янада ривожлантиришга интилдилар. Ушбу йилларда вилоят аҳолиси олдида мураккаб вазифалар турарди. Тинч қурилиш даврида саноатни тиклаш, аҳолининг озиқ-овқат ва кундалик эҳтиёж моллари билан таъминотини яхшилаш муҳим масалалардан бири бўлди. Республика миқёсида бу жараёнга катта эътибор қаратилиб, ёқилғи, электр энергияси ва хомашё етказиб бериш масаласида қийинчиликлар кузатилди. Шунингдек, малакали ишчилар ва муҳандис-техник кадрларнинг етишмовчилиги Самарқанд вилоятида саноат ва қишлоқ хўжалигининг ривожланишига таъсир кўрсатди. Шу вазиятга қарамай, вилоятнинг инфратузилма, ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳа ҳаётини ривожлантириш бўйича муҳим бўлган ўзгаришлар амалга оширилди

Ўрганилаётган даврда Самарқанд шаҳри аҳоли сони жиҳатидан Тошкент шаҳридан кейинги ўринда турган. Бу унинг мавқеи ва иқтисодий-ижтимоий тараққиётини белгилаб берган омиллардан бири бўлган. 1968 йилга келиб Самарқандда 57 та йирик саноат корхонаси

ишлаб турган. Жумладан, Иттифоқ миқёсидаги йирик трактор ва қишлоқ хўжалик машинасозлиги корхоналаридан бири бўлган «Красный двигател» заводи, киноаппаратлар ишлаб чиқарадиган «Кинап» заводи, суперфосфат заводи, шойи тўқиш фабрикаси, шойи тўқиш, чой қадоқлаш ва трикотаж фабрикалари, тери, консерва, вино заводлари ўз даврида нафақат республика, балки минтақа ва Иттифоқ миқёсида машҳур эди. Бироқ совет даврида Ўзбекистон иқтисодиётининг хомашёга йўналтирилгани, маъмурий-буйруқбозлик тизимига асосланган марказлаштирилган бошқарув, совет режалаштириш сиёсати билан боғлиқ муаммолар, давлат манфаатларининг асосий ўринга қўйилиши, шаҳарларда меҳнат ресурсларини жойлаштиришда маҳаллий шарт-шароитлар ва анъаналарни эътиборга олмаслик сингари қатор омиллар шаҳарларнинг иқтисодий ривожига тўсқинлик қилди.

Жумладан, Ўзбекистондаги саноат корхоналарининг аксарияти Иттифоқнинг бошқа республикаларида жойлашган корхоналар учун хомашё етиштириб беришга мослаштирилган эди. Самарқанддаги «Реммаш» заводи маҳсулотлари Москва, Белоруссия, Узоқ Шарқ, Олтой, Шимолий Осетия ҳамда Ўрта Осиё республикаларининг барчасига жўнатилган. Шунингдек, шаҳарнинг муҳим саноат корхоналаридан бири бўлган «Кинап» заводида ишлаб чиқарилган киноаппаратуралар ва овоз чиқариш мосламаларининг 90% иттифоқдош республикалар билан бир қаторда Мексика, Покистон, Англия, Афғонистон, Индонезия каби мамлакатларга юборилган.

Ўзбекистон ССР халқ хўжалигини қайта тиклаш ва ривожлантиришнинг 1946 – 1950 йилларга мўлжалланган, СССР беш йиллик планнинг таркибий қисми бўлган тўртинчи беш йиллик план Ўзбекистон ССР Олий Советининг VIII сессиясида (1946 йил 30 август – 2 сентабрда) кўриб чиқилди ва тасдиқланди.[1] Ушбу режанинг асосий мақсади уруш йилларида зарар кўрган халқ хўжалигини тиклаш, саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини қайта жонлантириш ҳамда аҳолини асосий эҳтиёж маҳсулотлари билан таъминлаш эди. Шу даврда Самарқанд вилоятида йирик саноат корхоналарининг фаолиятини тиклаш, янги ишлаб чиқариш қувватларини яратиш ва қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Айниқса, пахта етиштириш ҳажмини ошириш, суғориш тизимларини яхшилаш ва меҳнат ресурсларини сафарбар қилиш устувор йўналишлардан бири бўлди.

1946 йилда Самарқандда иттифоқ қарамоғида 7 та, республика қарамоғида 31 та корхона, саноат кооперациясининг 27 та артели ва маҳаллий саноатнинг 3 та корхонаси мавжуд бўлиб, бу корхоналарда 20.7 минг ишчи хизматчи ишлади.[2] Ушбу корхоналар асосан енгил саноат, озиқ-овқат, металлга ишлов бериш ва қурилиш материаллари ишлаб чиқариш йўналишларида фаолият юритган. Самарқанд вилоятида саноатнинг тикланиши ва ривожланиши учун ёқилғи ва хомашё етказиб бериш, шунингдек, малакали ишчи кучи тайёрлаш масалалари долзарб эди. Давлат томонидан амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида мавжуд завод ва фабрикалар босқичма-босқич қайта тикланди, ишлаб чиқариш қувватлари оширилди ҳамда янги иш ўринлари яратилди. Шу билан бирга, урушдан кейинги қийинчиликларга қарамай, маҳаллий аҳоли меҳнатсеварлиги ва фидокорона ҳаракати натижасида вилоят саноати босқичма-босқич тикланиб борди.

Самарқанд вилоятидаги давлат ва кооператив савдо ташкилотларининг сонининг ўсиши**,** айниқса 1960 -1969 - йилларда, вилоятнинг иқтисодий ривожланишини ва саноатлашув жараёнларини яхши акс эттиради. 1960 - йилда 2748 та савдо ташкилоти мавжуд бўлиб, бу кўрсаткич 1969 - йилда 3499 тага етди.[3] Бу ўсиш нафақат савдо секторининг ривожланишини, балки саноат тармоқларининг кенгайишини, ишлаб чиқаришнинг ўсишини ва аҳоли турмуш даражасининг яхшиланишини ҳам кўрсатади.

1951-1955 йилларда Самарқанд саноати икки йўл билан ҳунар - билим ўқув юртлари ва ишлаб чиқариш корхона ҳамда бригадаларида махсус курслар очилиб, малакали ишчилар тайёрланди.[4] Бу ислоҳот саноатнинг ривожланишига бирмунча хизмат қилган бўлиб, мутахассисларнинг назарий билим олишлари билан бирга, ишлаб чиқариш жараёнларида бевосита иштирок этиб, тажриба орттиришларига ҳам имкон яратди. Айниқса, техник билимларни чуқурлаштириш ва ишлаб чиқариш соҳаларига ходимларни кенг жалб қилиш, бу

даврда муҳим вазифалардан бири эди. Таълим бериш йўли билан 9000 га яқин малакали ишчи тайёрланди. Уларнинг 60 фоизидан кўпроғи маҳаллий миллатлардан иборат.[5] Маҳаллий миллатларга мансуб мутахассисларнинг кўпайиши саноат корхоналарида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини маҳаллий кадрлар иштирокида ташкил этиш, ҳамда ҳудудий иқтисодий ривожланиш жараёнларига комплекс таъсир кўрсатди. Ишчиларни тайёрлаш жараёни нафақат махсус ўқув муассасаларида, балки бевосита завод ва фабрикалар қошидаги амалиёт дастурлар асосида ҳам олиб борилди. Меҳнат резервлари билим юртларининг кўплари ўқитишни етти йиллик таълим асосида ташкил этдилар. Фабрика - завод таълими мактаблари ва ҳунар билим юртлари шу йилларда 7400 мутахассис тайёрлади. Бундан ташқари 1951 йилда Самарқанддаги 15 та саноат корхонасида, маҳаллий кооператив саноатида хотин - қизлардан 318 ишчи тайёрланди.[6]

Самарқандда ноозиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талаб ошиб борганини қуйидаги маълумотлардан кўриш мумкин. Жумладан, 1959–1966-йиллар оралиғида шаҳарда мебелларни сотиш 2,2 бараварга, радиоприёмниклар ва тикув машиналарини сотиш 2 бараварга, велосипедларни сотиш 2,1 бараварга кўпайган. Шу йиллар ичида автомашина, мотоцикл ва велосипедларни сотиш уч мартага ошган.[7] Истеъмол бозорининг кенгайиши натижасида маҳаллий ишлаб чиқарувчилар томонидан мебел, маиший техника ва транспорт воситаларини ишлаб чиқариш ҳажми оширилди. Айниқса, автомашина ва мотоцикларга бўлган талабнинг уч бараварга ошгани шаҳарнинг транспорт инфратузилмаси ва аҳоли ҳаёт тарзи ўзгараётганидан далолат беради.

Самарқанд пахта тозалаш заводини реконструксия қилиб кенгайтириш, 5 минг урчуқли йигирув фабрикасини қўриб ишга тушириш, поябзал фабрикасининг қувватини ошириш, шойи тўқиш фабрикасида 145 та янги тўқув станокларини ўрнатиш ҳисобига ўсириш керак эди.[8] Бу ислоҳотлар Самарқанд вилоятининг саноат салоҳиятини янада мустаҳкамлашга хизмат қилди. Айниқса, тўқимачилик ва енгил саноат корхоналарининг фаолиятини кенгайтириш нафақат маҳаллий эҳтиёжларни қондириш, балки республика ва иттифоқ миқёсида экспорт имкониятларини оширишга ҳам имкон яратди. 1950-йилга келиб, Самарқанд саноати ва транспортининг ишчи ва муҳандис-техник ходимлари "СХТЗ-НАТИ", "Универсал" тракторларга, "ГАЗ-АА" ва "ЗИС-5" автомашиналарига керакли эҳтиёт қисмлари, кинотеатрларга керакли аппаратлар ва бошқа шу каби маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ўзлаштиришди. Дизел, перфоратор, автомашиналарнинг олдинги ўқини капитал таъмирлаш ҳам яхши йўлга қўйилди.[9] 1950 йилларга келиб, Самарқанд саноати нафақат тўқимачилик ва енгил саноат билан чекланмай, балки оғир саноат тармоқларига ҳам кенг қадам қўйди. Машинасозлик ва металлга ишлов бериш соҳалари ривожланиб, муҳандис-техник кадрлар тайёрлашга эътибор кучайди. Самарқанддаги завод ва фабрикалар трактор, автомобил ва кинотеатр ускуналари учун эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган ҳолда ишлаб чиқариш жараёнларини диверсификатсия қилди.

Зарафшон дарёсининг суви фақат Самарқанд вилоятини сув билан таъминлаши натижасида 1970–1975 йилларда 50 минг гектарга яқин янги ерлар ўзлаштирилди. Дарғом каналининг бир бўлаги ҳисобланган Эски Ангор каналининг қайта реконструксия қилиниши натижасида бу ҳудудда «Самарқанд» ва «Гулистон» хўжаликлари ташкил этилди.[10] Янги ўзлаштирилган ерларда пахта, ғалла, сабзавот ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларини етиштириш йўлга қўйилди. Айниқса, «Самарқанд» ва «Гулистон» хўжаликларининг ташкил этилиши натижасида ушбу ҳудудларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши кескин ошди. Хўжаликлар таркибида чорвачилик, боғдорчилик ва узумчилик ривожланиб, вилоят озиқ-овқат таъминотига катта ҳисса қўшилди.

1951-йилда Самарқандда трамвай йўлини иккинчи навбати қурила бошланди. 1954 йилда Самарқандда 24 та трамвай вагони бўлиб, трамвай йўлларининг узунлиги 15,3 км га етган.[11] Бу даврда транспорт инфратузилмасининг ривожланиши нафақат шаҳар, балки вилоятдаги бошқа ҳудудларида ҳам ижобий ўзгаришларга олиб келди. Самарқанднинг транспорт тармоқларининг кенгайиши, аҳоли учун қулай транспорт воситаларини яратди ва шаҳарнинг иқтисодий фаолиятини янада самаралироқ қилишга ёрдам берди. Совет даврида

троллейбуслар қатнови республиканинг жами 6 та – Тошкент, Самарқанд, Олмалиқ, Андижон, Фарғона, Наманган шаҳарларида йўлга қўйилган. 1956 - йилда Самарқанд шаҳар ижроия комитети томонидан транспорт хизматини яхшилаш мақсадида 1,5 млн сўм пул ажратилган. Натижада 1957 -йилда шаҳарда 3 км масофадаги троллейбус линияси очилиб, у шаҳарнинг чекка ҳудудларини унинг маркази билан боғлашга хизмат қилган.[12] Троллейбус тизими шаҳарда транспортнинг янги шаклини жорий этиб, тижорат ва ижтимоий эҳтиёжларни қондиришда муҳим рол ўйнади. Ушбу янги транспорт тизими нафақат шаҳарнинг ички алоқаларини яхшилаб, балки аҳоли учун қулай ва самарали хизматларни тақдим этди. Тизимнинг жорий этилиши, Самарқанд шаҳрининг транспорт инфратузилмасини яхшилаш, аҳоли ҳаракатини осонлаштириш ва шаҳар атрофидаги ҳудудлар ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлашга хизмат қилди. Бу нафақат аҳолининг турмуш даражасини яхшилаш, балки шаҳар иқтисодиётининг ривожланишига ҳам ижобий таъсир кўрсатди.

Самарқанд аҳолиси сони бўйича совет даврида Ўзбекистонда Тошкентдан кейин иккинчи ўринда турган. XX асрнинг 70-йилларида Самарқанд аҳолиси 10 йил ичида 178 минг кишига кўпайган.[13] Бу йилларда саноат ривожланиши, янги иш ўринларининг яратилиши ва уй-жой қурилиши аҳоли ўсишига хизмат қилган. Самарқанд пахта тозалаш заводи, текстил фабрикалари ва бошқа саноат корхоналари ишчи кучига бўлган талабни оширди, бу эса шаҳарга кўчиб келувчилар сонининг ортишига олиб келди. Бироқ XX асрнинг 90-йилларида шаҳарда аҳоли сони тез камайган.[14]

Шаҳарда аҳолининг ўсиши уй – жой қурилишига бўлган талабни сезиларли оширган, хусусан, 1960-йилларнинг бошларида Самарқанд шаҳрида янги турдаги биринчи кўп қаватли уйлар қурилиши бошланди. Деҳқон кўчасида (ҳозирги Гагарин кўчаси) Ўзбекистон Давлат Қурилиш Қўмитаси (Госстрои) томонидан 15 000 м² яшаш майдонини ўз ичига олган уй-жой қурилиши буюртма қилинди. Дастлабки уйлар ҳали ҳам пишиқ ғиштдан қурилган эди. 1961-йилда шаҳар ғарбий чеккасида йирик панелли уйлар учун бетон панелларни олдиндан тайёрлашга ихтисослашган комбинат ишга туширилди ва у Самарқанд атрофидаги турар-жой қурилиш майдонларини таъминлаш учун етарли ишлаб чиқариш қувватига эга бўлди.[15]

Хуллас, ўрганилаётган даврда Самарқанднинг иқтисодий-ижтимоий ривожланишида муҳим ўзгаришлар юз берди. Хусусан, шаҳар аҳолиси сонининг ортиши, саноат корхоналарининг кўпайиши, ижтимоий инфратузилманинг ривожланиши ҳамда аҳолига кўрсатиладиган хизматлар сифати яхшиланиши кузатилди. Ҳақиқатан ҳам, Самарқанд ўз даврига хос йирик шаҳарлар қаторида тараққиёт йўлидан борди. Самарқанднинг саноатлашуви, аҳоли сонининг ортиши ва уй-жой қурилиши соҳасидаги ютуқлари XX асрнинг 50-70 йилларида шаҳар тараққиётининг асосий омилларидан бири бўлди. Бироқ, совет иқтисодий тизимидаги муаммолар, ресурслар тақчиллиги ва марказлашган режалаштириш натижасида шаҳар ривожида турли қийинчиликлар ҳам юзага келди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. "Samarqand tarixi". II tom. mas'ul muharr I. M. Mo'minov. Toshkent, FAN. 1971 – 251 b
2. "Samarqand tarixi". II tom. mas'ul muharr I. M. Mo'minov. Toshkent, FAN. 1971 – 252 b
3. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1969 г. Статистический ежегодник. – Т.: Узбекистан, 1970. 248-с
4. "Samarqand tarixi". II tom. mas'ul muharr I. M. Mo'minov. Toshkent, FAN. 1971 – 280 b
5. "Samarqand tarixi". II tom. mas'ul muharr I. M. Mo'minov. Toshkent, FAN. 1971 – 280 b
6. "Samarqand tarixi". II tom. mas'ul muharr I. M. Mo'minov. Toshkent, FAN. 1971 – 280 b
7. "Samarqand va Zarafshon vohasi tarixi zamonaviy tadqiqotlarda". Samarqand o'qishlari -1. mas'ul muharrir D. A. Alimova. Toshkent – Samarqand "Akademnashr»- 2020. 218 b
8. «Samarqand tarixi». II tom. mas'ul muharr I. M. Mo'minov. Toshkent, FAN. 1971 – 332 b
9. «Samarqand tarixi». II tom. mas'ul muharr I. M. Mo'minov. Toshkent, FAN. 1971 – 332 b
10. «O'zbekiston tarixi (Samarqand tarixi), IX jild». mas'ul muharrir B. S. G'oyibov. TOSHKENT "O'zbekiston" - 2023. 336-b
11. «Samarqand va Zarafshon vohasi tarixi zamonaviy tadqiqotlarda». Samarqand o'qishlari -1. mas'ul muharrir D. A. Alimova. Toshkent – Samarqand "Akademnashr»- 2020. 215 b
12. «Samarqand va Zarafshon vohasi tarixi zamonaviy tadqiqotlarda». Samarqand o'qishlari -1. mas'ul muharrir D. A. Alimova. Toshkent – Samarqand "Akademnashr»- 2020. 215 b
13. «Samarqand va Zarafshon vohasi tarixi zamonaviy tadqiqotlarda». Samarqand o'qishlari -1. mas'ul muharrir D. A. Alimova. Toshkent – Samarqand "Akademnashr»- 2020. 215 b

14. «Samarqand va Zarafshon vohasi tarixi zamonaviy tadqiqotlarda». Samarqand o'qishlari -1. mas'ul muharrir D. A. Alimova. Toshkent – Samarqand "Akademnashr»- 2020. 215 b

15. Jonas van der Straeten vs Mariya Petrova. «The Soviet city as a landscape in the making: planning, building and appropriating Samarkand, 1960s – 80s» Central Asian Survey – 2022

УЎК 93/94

ҚАДИМГИ ЁЗМА МАНБАЛАРДА ОРОЛБЎЙИ АХОЛИСИНИНГ ЖАНГ УСУЛЛАРИГА ОИД МАЪЛУМОТЛАР

Б.М. Сатимов, доц., Урганч инновацион университети, Урганч
Г.М.Хайитбоева, магистрант, Урганч инновацион университети, Урганч

Аннотация. *Ушбу мақолада қадимги ёзма манбаларда Оролбўйи ахолисининг жанг усулларига оид маълумотлар келтирилган.*

Калит сўзлар: *Авесто, Саклар, хорасмийлар, Геродот, Нақши Рустам, Доро I, Страбон, Спитамен.*

Аннотация. *В данной статье представлены сведения о способах борьбы жителей Аральского залива в древних письменных источниках.*

Ключевые слова: *Авеста, Саки, Хорезмийцы, Геродот, Нахши Рустам, Дарий I, Страбон, Спитамен.*

Abstract. *This article provides information on the fighting methods of the inhabitants of the Aral in ancient written sources.*

Key words: *Avesta, Sacs, Khorasmians, Herodotus, Nakhshi Rustam, Darius I, Strabon, Spitamen.*

Ёзма манбаларга кўра, мил.авв. V–IV асрларда илгари даврларга нисбатан ("Авесто" даври) Оролбўйи ва унга туташ дашт сарҳадларида яшаган қабилаларнинг қуролланиши соҳасида маълум янгиликлар намоён бўлган. Мисол учун, массагетларнинг жанговар отлари мис пластинали ёпинчоқлар билан ёпиб химояланиши ва от анжомларини олтин билан безатиш шулар жумласидандир.

Қадимги форс маъмуриятининг турли халқлардан иборат ҳарбий хизматни ташкиллаштириш ҳарбий – стратегик ва сиёсий жихатдан қулай усул бўлган. Турли ҳудудларда жойлашган ҳарбий кучлардан форс шоҳига қарши уюштирилган фитна, норозилик ва ғалаёнларни бостиришда ҳамда забт этилмаган мамлакатларни босиб олишда қудратли кучга айланган.

Саклар ва хорасмийлар қадимги форсларга тобе бўлган Ўрта Осиё ва Шарқнинг бошқа халқлар вакиллари қаторида подшоҳ Ксеркснинг Юнонистонга юришида иштирок этишган. Геродотнинг ёзишича, парфияликлар, хорасмийлар ва суғдийлар қурол – аслаҳалари бақтриялик жангчиларнинг қуролларига ўхшаган. Бақтрияликлар камон ва калта найзалар билан қуролланган, сакларда ханжар, "сак камони" ва жанг болталар – сагарислар мавжуд бўлган. [1]

Доро I бошлаб берган юнон–форс урушлари Марафон жангида саклар саботли жанг килишган, Ксеркс саркардаси Мардоний, ниҳоятда жасурлиги билан ажралиб турган саклар ва бақтриялик жангчиларни танланган бўлинмалар сифатида ўзининг қўшинлари таркибига жалб этган.[1]

Эҳтимол, Кир II ва Доро I нинг сак – массагетлар билан урушларидан сўнг форсларнинг суворий қўшинларида ҳам ёпинчиқли совутлар отни ва чавандозни ҳимояланиш воситаси сифатида кенг тарқалган. Геродотнинг ёзишича, зодагон форс саркарда ва суворийлар қўшин йўлбошчиси Масист махсус зотли , олтин юганли от миниб юнонларга қарши жанг майдонига кирган. Саркарда устига олтиндан ясалган совут кийилган, у билан жангчининг қўллари ва оёқлари ҳам ҳимояланган. Биқинига ўқ зарбидан яраланган от бехосдан кейинги икки оёқ устида тикка туриб, Масистни ерга ташлаб юборган. Форс саркардасига шошилиб хужум қилган юнонларнинг зарблари, улар билан курашган Масистга бошда зиён етказмаган, негаки у олтин совут устига жунли тўқимадан кийимни кийган. Қандайдир эллин аскари юнонлар

беҳуда уринишларига сабабини англаб, рақибни кўзига найза урган. Шу заҳотиёқ Масист жон берган. [1]

"Авесто"да тасвирланган баланд ғилдиракли енгил жанг аравасига ўхшаш от қўшилган аравани Доро I нинг цилиндрсимон мухридаги тасвирда кўриш мумкин. Унда икки кегайли ғилдиракларга эга арава, чаққонли от ва от ҳайдовчиси иасвирланган ҳамда арава устида тож кийиб тик турган шоҳ камон ўқини дарахт тагида, кейинги икки оёқ устида тикка турган сержахл шерга йўналтирилганлиги манзараси акс этилган. [2]

Дастлаб форслар ва сак–массагетларнинг жанг усуллари бир–бирига ўхшаб яқин бўлган. Тўмарис бошчилигидаги массагетларнинг Кир II қўшинига қарши жангни тасвирлаб берган Геродот, шундай ёзган: "Мен билишимча, варварлар ўртасида юз берган барча жанглар ичида, ушбу жанг энг шавқатсиз бўлган. Аввалига хар икки душман кучлар бир – бирларига узокдан рўпарада туриб, камондан ўқ отишган. Ўқлари тугагач улар ханжар ва найзаларни қўлларига олиб шиддатли хужумга ташланишган". [1]

Геродот форслар ҳарбий стратегияси ва тактикасига оид ҳамда Ахамонийлар давлати таркибига кирган алоҳида халқларнинг қуролланиш соҳаси бўйича билимлари зўр муаллифга ўхшайди. Мисол тариқасида, Геродот Персепол шаҳрини бориб кўрмаган. Бироқ Персепол саройи бўртма тасвирларида ўрин олган саклар ва хорасмийлар яроғлари, тарихчи асаридаги шу қабила–элатнинг қурол–яроғлари тарифида гўё Персепол тасвирларининг акси бўлиб кўринади.

Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, Геродотнинг баён қилиш асосида форслар ва Кичик Осиёда яшаган юнонларнинг оғзаки ҳикоялари ётган. Шунингдек, тарихчининг юнон тилига ўгирилган ва Кичик Осиё юнонлар шаҳарларида тарқатилган Ахамонийлар девонхонаси расмий хужжатларидан фойдаланганлиги эҳтимоли юқори. [3]

Персепол атрофида Нақши Рустам қояси ичига кесиб – ўйилган форс подшоҳлари Доро I ва тахминан, Ксеркс, Артаксеркс ва Доро II нинг мақбараси мавжуд. Унга кириш пештоқ устида ҳайкаллар тасвирлари юксалиб турибди. Доро I тахтда ўтирган ҳолда тасвирланган. Тахт ёнида форслар забт этишган халқларнинг 30 та вакиллари, "тахт кўтарувчилари" тирсакда эгилган қўлларини юқорига кўтариб турибди. Улар барчасининг этник мансублиги ҳайкаллар ёнидаги ёзувга алоҳида белгиланган. [4] Энг асосий ажратувчи белги шундаки, манзарада кўпроқ кўчманчиларга (скифлар, саклар, массагетларга) хос қурол– яроғлар тасвирланган.

Нақши Рустам манзарасида Доро I нинг ўнг қўлида камон мавжуд, шоҳнинг соқчилари найза, камон, садоқ ва жанговар болтани ушлаган ҳолатда кўрсатилган. [4]

Яна бир ўзига хос жихат эътиборга молик. Тахт кўтарувчиларнинг ичида биринчи ҳайкалдан бошлаб, ўнинчи ҳайкалга қадар сак қабилаларининг тўртта вакиллари, хорасмий ва бошка Ўрта Осиёликлар (парфиялик, ариялик, бақтриялик ва марғиёналик) ўрин олишган.

Саклар ва хоразмлик тасвирлари, антропологик кўриниши ва этнографик белгиларига кўра (қиёфа, усти–боши, қуроллар) бир хил кўрсатилган. Улар хар бирининг ўнг биқинига қинга солиниб осилган ханжар – акинак мавжуд. [5]

Страбон хорасмийлар элатини саклар ва массагетлар қабилаларининг таркибий этник қисми сифатида қуйидагича таърифлаган: "Шунингдек, массагетлар ва саклар қабиласига аттасийлар ва хорасмийлар мансуб, улар юртида бақтрияликлар ва суғдийлар мамалакатидан Спитамен бекинган".

Ушбу юнон географи ва тарихчиси сакларни қадимдан урушқоқ, узоқ ўлкаларга юришлар қилган қабилалар сифатида шундай ёритади: "Киммерийлар сингари саклар босқинларни ташкиллаштирган, улардан бирлари анча узоқ, бошқалари яқин масофаларда амалга оширилган". [6] Римлик Квинт Курций Руф хам саклар талончиликка одатланиб қолган ва ҳамиша қуролланиб юришган деб, уларни жанговар қабила сифатида бахолаган. [7]

Геродотга нисбатан Македониялик Александр юришларини ёритган юнон–рим тарихчилари асарларида сакларнинг ҳарбий ҳаракатлари ҳақида ахборот жой олиб, уларнинг қуролланишга оид чекланган маълумотлар келтирилган. Хоразмликлар фақат бир марта Арриан ҳамда Курций Руф асарларида тилга олинган.

Аррианнинг ёзишича, Александрнинг қароргоҳига 1500 та отлиқ қўшини билан Хоразм шоҳи Фарасман келади (мил.авв.328),[8] Курций Руф асарида хоразмлик ҳукмдорнинг исми " Фратаферн" шаклида қайд этилган.[7] Бизнингча, ушбу шахснинг исмини хар ҳил талқин қилиниши, қадимги тарихчилар турлича манбалардан фойдаланганлиги билан белгиланган. Негаки, турлича мазмундаги манбаларни Александр юришларида иштирок этишган саркардалар, тарихчилар ва файласуфларнинг ҳикоялари, хотиралари ва ёзилган кундалик маълумотлари ташкил этган. [9]

Айрим манбаларда форс шоҳи Доро III нинг юнон–македонияликлар билан Гавгамелла жангида (мил.авв. 331), Бақтрия сатрапи Бесс бошчилигида ҳиндлар, бақтрияликлар, суғдийлар ва саклардан иборат жангчилар қайд этиб ўтилган бўлсада, бироқ хоразмликлар тилга олинмаган. Шу йили, аниқроғи бундан хам илгари, Хоразм Ахамонийлар давлати таркибидан чиқиб, мустақил подшоҳликка айланган шекилли.

Мил.авв. 329 йили Мароқанда теварагида Политимет (Зарафшон) бўйидаги юнон – македонияликлар билан Спитамен бошчилигида жангда, енгил қуролланган саклар отлиқ қўшиннинг ўзига хос ҳарбий тактикаси қўлланилган. Саклар Политимет қирғоқларига яқинлашиб келган ва дарёдан кечиб ўтаётган македонияликларга рўпара бўлиб, рақибни ўққа тутишган, шунингдек, дарёни кечиб ўтган душманнинг тартибсиз сафи кетидан қувиб, камондан ўқлар отишган.[8]

Македониялик Александр ва кейинги қадимги тарихий босқичларда Оролбўйи саклари ва хоразмлик жангчилар кесувчи, зарба бериш учун мўлжалланган ханжар ва қиличлар, жанговар болта, найза ва камон каби қурол яроғлари билан қуролланишган. Палахмон хам Ўрта Осиё жанг қуроллари ичида анъанавий ҳарбий воситага айланган.

Курций Руфнинг ёзишича, Курушката шахри қамал пайтида ҳимоячилар томонидан палахмон ёрдами билан йўналтирилган тош Александрнинг бўйнига тегиб, подшоҳ «ажал чеккасига етган, у от устидан йиқилиб, беҳушлик ҳолатга келган, подшоҳ ҳалок бўлди деган ҳаёлда қўшин ваҳима ахволга тушган». [7]

Мил.авв. IV– милодий III асрларга оид сопол, суяк, чарм юзасига ва ёғоч тахтачаларга битилган хоразм ёзувларида қурол, жанг ва жангчилар билан боғлиқ алоҳида тушунчалар ва шахсий исмлар мавжуд. Бу ёзув намуналари Тупроққалъа, Қўйқирилганқалъа, Қалъалиқир каби ёдгорликлардан топилди.

Шу ёзувларнинг тахлилларига кўра, мил.авв.V–IV асрларда, Қадимги Шарқда кенг тарқалган арамей ёзувини Хоразм тилига мослаштириш рўй бериб, натижада Қадимги Хоразмда ўз алифбо тизими ва ёзув маданияти ривожланган. [10] Хоразм ёзуви нафақат ижтимоий ва иқтисодий алоқаларни ҳамда маънавий маданият тарихини ўрганишга ёрдам берган, [11] шунингдек, у ҳарбий соҳанинг айрим жихатларини таҳлил этишда қўшимча манба бўлиб хизмат қилади.

Қўйқирилганқалъадан топилган хум сиртига қора сиёх билан битилган « аспабарак» сўзи «аспа» – «от» тушунчасидан « отни миниб юрган», « от устида ўтирган», яъни « суворий, чавандоз» деган маънони англатади. [12]

Шунингдек, шу сўз – «Аспабарак» шаклида шахсий исмни ифодалаганлиги, эхтимолдан ҳоли эмас, чунки бир қатор Хоразм ёзуви намуналари, хусусан, ҳарбий юришлар ва жангларга тегишли маънода шахсий исмларга эга. Чунончи, Тупроққалъадан аниқланган ёзувларда « ўша кимнинг олдида юзта жанг турган», «ўша, кимнинг шухрати ошади», «шонли», «жангчилар фойдаси» ва «ғалаба йўлига эга», «жанг қалқони», «қиличга таянган» каби ва бошқа тушунчалар мавжуд.[13]

Хулоса қилиб, шуни таъкидлаш жоизки, Оролбўйи қабилаларининг қуролланиши ва жанг усулларига оид маълумотлар турли давр манбаларда ўз аксини топган. «Авесто»да улар қадимий илдизларга эга бўлиб, юришлар ва босқинлар шароитида ҳарбий йўлбошчилар ҳамда жангчиларнинг жамиятдаги мавқеи ўсиб бориши ҳолатларини тасвирлаган. Бундай даврларда ҳарбий ишни, қурол–яроғлар ва жанг усулларини такомиллаштириш катта ахамиятга эга бўлган. Шунингдек, манба асосини тарихий ривоятлар ташкил этган (Михр– Яшт, Вертрагна

алқови), аммо улар хам турли сиёсий воқеа– ҳодисаларнинг акс – садосидир. "Авесто" Ўрта Осиё халқларининг ҳарбий тарихига оид энг қадимги маълумотларни ўз ичига олади.

Ахамонийлар даври қадимги форс битикларида Оролбўйи ва Ўрта Осиёнинг бошқа ўлкалари қабила – элатларнинг қуролланиш сохасига тегишли маълумотлар мавжуд эмас. Бироқ Персепол саройи ва Нақши Рустам қоясидаги бўртма тасвирлар ушбу соҳа бўйича мавжуд бўшлиқни тўлдиришади. Персепол манзараларида турли этник гурухлари қаторида, илк бор хорасмийлар элати ва сакларнинг қиёфаси, усти – боши ва қурол–яроғлари акс этилган. Саклар ва хорасмийлар хам Персепол тасвирларида отни етаклаб келиши ҳолатлари эътиборга молик.

Ахамонийлар шоҳлари Ўрта Осиё ҳарбий кучлардан ўз юришларида ва давлат ҳарбий қалъалари хизматида фойдаланишган. Геродот саклар ва хорасмийларнинг қурол–яроғларини таърифлаб берган. Шу маълумотлар асосида отлиқ суворийлар ва пиёда жангчилар, ўқ ва найза отувчилар, калта ханжар – акинак ва жанговар ойболта– сагарис билан қуролланган пиёдаларнинг жанг майдонидаги ҳаракатларини тасаввур қилиш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Геродот. Кн. VII, 64, 66.
2. Фрай Р. Наследие Ирана / Пер.с англ. В.А.Лившица и Е.В.Зеймаля.– М.: Наука, 1972.– Иллюстрации, рис. 96.
3. Дандамаев М.А. Иран при первых Ахеменидах.– М.: ИВЛ, 1963.– С.140.
4. Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державы – М.: Наука, 1985 – С. 133–134.
5. Вишневская О.А.,Рапопорт Ю.А. Городище Кюзели – гыр. К вопросу о раннем этапе истории Хорезма // ВДИ . № 2.– М.,1997.– С.168. Рис. 8.
6. Страбон. Кн. XI,VIII, 8.
7. Квинт Курций Руф . История Александра Македонского / Отв.редактор А.А.Вигасин.– М.,1993. – Кн.IV, VI, 3.
8. Арриан. Поход Александра / Пер.М.Е.Сергеенко.– М. – Л., 1962.– Кн. VI 15, 4.
9. Пьянков И.В. Хорезм в античной письменной традиции // Хорезм и Мухаммад ал– Хорезми. – Душанбе: Дониш, 1983.– С.41.
10. Исхоков М. Тарихни тилга киритган ёзув // Фан ва турмуш, 2006. № 1–3. – Б. 3–35.
11. Қурбонова Д.Ш. Хоразм вохасининг қадимги ва илк ўрта асрлар маънавий маданияти.– Тошкент, 2015.–Б. 92–94.
12. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. – М.: ИВЛ, 1962. – С.130.
13. Лившиц В.А.Документы. Топрак–калъа. Дворец // Тр. ХАЭЭ. Т.XIV.– М.,1984.– С. 257–258, 268–269, 273.

УЎК 908

ЖАНУБИЙ ЎЗБЕКИСТОН МУЗЕЙЛАРИ ВА ХОРИЖИЙ МУЗЕЙЛАР ЎРТАСИДАГИ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ҲАМКОРЛИК ШАКЛЛАРИ

Х.О.Хосиятов, PhD, доц., Қарши давлат техника университети, Қарши

Аннотация. *Мақолада Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида музей ишини йўлга қўйишда халқаро нуфузли ташкилотлар ва хорижий мамлакатлар билан ҳамкорлик алоқаларининг ўрнатилиши ёритиб берилган.*

Калит сўзлар*: "Сангиртепа ибодатхонаси", "Ўрта аср ёдгорликлари", Ўзбекистон-Туркия ҳамкорлигида, "Оқсарой фавворалари таъмирлаш", Нормаль Супермер Сеголен де Понтбрианд, Ислом маданияти, Яник Линдтс, Рокко Ранте, Лувр музейи, Виртуал музей.*

Аннотация. *В статье освещается налаживание сотрудничества с международными организациями и зарубежными странами в создании музеев в Кашкадарьинской и Сурхандарьинской областях.*

Ключевые слова: *«Монастырь Сангиртепа», «Средневековые памятники», Сотрудничество Узбекистана и Турции, «Реставрация фонтанов Оксарай», Normal Supermer Сеголен де Понбриан, Исламская культура, Янник Линдтс, Рокко Ранте, Лувр, Виртуальный музей.*

Abstract. *The article highlights the establishment of cooperation with international organizations and foreign countries in the foundation of museums in Kashkadarya and Surkhandarya regions.*

Keywords: *"Sangirtepa Monastery", "Medieval Monuments", Uzbekistan-Turkey Cooperation, "Renovation of the Oksaray Fountains", Normal Supermer Segolene de Pontbriand, Islamic Culture, Yannick Lindts, Rocco Rante, Louvre Museum, Virtual Museum.*

Бугунги кунда жаҳоннинг етакчи илмий-тадқиқот марказлари ва олий таълим муассасаларида музейлар фаолиятини йўлга қўйиш, музей экспонатларини тўплаш ва намойиш этишда инновацион усуллардан фойдаланиш, кўргазмаларни ташкил қилиш классификаторларини ишлаб чиқиш, музейларда экспонатларнинг информатив ва экспрессив хусусиятларини аниқлаш, музейларнинг QR-кодини яратиш, виртуал экспозицияларининг стандартларини ўрганишга қаратилган илмий изланишлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда тарихий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, туризмни ривожлантириш ўз ўрнида музейлар фаолияти ва музей ишининг тизимли ташкил қилиш йўналишларида замон талабига мос қатор ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Қашқадарё ва Сурхондарё вилояти музейлари илмий ходимлари доимий равишда халқаро анжуманларда иштирок этиб, ўзларининг тадқиқотлари натижаларини илмий маъруза шаклида эълон қилиб борди. Бу эса жаҳон ҳамжамиятида Ўзбекистон маданий мероси ҳақида кенг тушунча ҳосил қилишга хизмат қилди.

Ўзбекистонда музейлар ишини ривожлантиришда халқаро ташкилотлар ва хорижий давлатлар билан ҳамкорлик муҳим аҳамиятга эга. Бу борада Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари музейларида қатор ишлар амалга оширилди. Жумладан, халқаро ташкилотларни музейларга жалб этиш, хорижий мутахассислар билан ҳамкорликда илмий экспедицияларда, халқаро лойиҳаларда иштирок этиш, илмий анжуманлар уюштириш ишлари, шулар жумласидандир. YUNESCO инсониятнинг маданий меросини асраб қолишга катта аҳамият бериб, бунда музейларнинг етакчи роль ўйнашини, давлатлараро ва маданиятлараро алоқаларнинг барқарор ривожланишини таъминлаш учун катта имкониятлари борлигига эътиборни қаратади. Ўзбекистон ҳозирги замон шароитида музейлар ишини ривожлантиришда YUNESCO халқаро ташкилотининг кўмагига таяниб иш тутмоқда. Бу ташкилот Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари музейлари ишининг йўлга қўйилишида яқиндан ёрдам бериб келди. 1999 йил YUNESCO ташкилотининг Андреано Бруно бошчилигидаги вакиллари Шаҳрисабзга ташриф буюриб, ўзбек халқининг моддий ва маънавий меросини асраб-авайлаб, келажак авлодлар учун сақлаётганлиги халқаро ҳамжамият вакилларида катта таасурот қолдирди. YUNESCO вакилларига Шаҳрисабз шаҳар тарихига доир ҳужжатлар ва манбаларни Амир Темур номидаги моддий-маданият тарихи музейи ходимлари тақдим қилди.

2000 йил декабрда Шаҳрисабз шаҳрининг YUNESCO ташкилотининг "Маданий мерос" рўйхатига киритилиши, Шаҳрисабзнинг 2002 йил ноябрида 2700 йиллик юбилейини ўтказилиши музейлар фаолиятини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Мазкур музей ходимлари YUNESCO нинг тадбирларида фаол иштирок этиб келмоқдалар.

2000 йили Қашқадарё вилоят ўлкани ўрганиш музейида "Қарши шаҳрининг тарихи ва этнографияси, зардўштийлик даҳмалари" мавзусида халқаро анжуман ўтказилди. Халқаро анжуманда Исроил, Германия, Туркия, АҚШ, Франция, Афғонистон, Россия, Қозоғистон, Қирғизистон, Украина ва бошқа давлатлардан келган олимлар иштирок этди. Анжуманда Қашқадарё вилоят ўлкани ўрганиш музейи ходимлари томонидан "Қашқадарё халқ амалий санъати ва этнографияси" деб номланган кўчма кўргазма намойиш қилинди. Бу тадбирлар ўз ўрнида жаҳонга ўзбек халқ амалий санъати намуналари ва урф-одатлари, расм-русумлари тарғиботида катта аҳамиятга эга бўлди. Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари музейлари Республиканинг бошқа шаҳарларида ўтказилган халқаро илмий анжуманларда ҳам фаол иштирок этди. 2000 йил ноябрда Самарқандда "Ўзбекистон музейлари бозор иқтисодиёти шароитида" мавзусида ўтказилган халқаро семинарда Қашқадарё ва Сурхондарё ўлкашунослик музейи вакиллари иштирок этди. Бу анжуманда Буюк Британия ва Россиядан келган музейшунос мутахассислар ўз иш тажрибаси билан ўртоқлашди

Ўзбекистон жанубий вилоятларида музей ишини йўлга қўйишда халқаро нуфузли ташкилотлар ва хорижий мамлакатлар билан ҳамкорлик алоқаларининг ўрнатилиши соҳа ривожида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Хорижий мамлакатларнинг мутахассислари Қашқадарё ва Сурхондарё музейлари илмий ходимлари билан ноёб экспонатларни излаб топиш, экспозицияга қўйилган ва заҳира фондларида сақланаётган экспонатларни илмий тадқиқ этиш, консервация ва музейификация қилиш, виртуал музей яратиш муаамолари ечимини топиш, объектга оид тарихий маълумотлар ва иншоотни техник жиҳатдан ўрганиш каби масалаларда ҳамкорлик қилди.

Музей ишини яхшилашда хорижий давлатларнинг мутахассислари билан илмий учрашувлар ҳам муҳим роль ўйнайди. Масалан, Термиз Археология музейида 2002 йил 22 апрелда Япония археология экспедиция вакили К. Като, шу йилнинг 6 май куни россиялик археолог олим В.С.Соловьёв, Россиянинг "Шарқ музейи" катта илмий ходими археолог олим Т.Мкртчев билан илмий учрашувлар ўтказилди. Хорижлик мутахассислар учрашувда музей иши бўйича муҳим маълумотларни баён қилди. 2007 йил 7-11 майда республика музейлар фаолиятини янада такомиллаштириш музей ходимларининг касбий маҳоратини ва малакасини ошириш, уларни замонавий билимлар ва янги иш шакллари билан таништириш мақсадида "Дашт и Арт" замонавий маданият марказининг "Музей экспозицияси замонавий тажриба ва имкониятлар" мавзусидаги илмий семинари Шаҳрисабз шаҳар моддий-маданият тарихи музейида ўтказилди. Россиялик санъатшунос Готкина Светлана Александровна ушбу семинарда иштирок этиб, ўзининг музей иши бўйича тажрибалари билан иштирокчиларни таништирди.

Қашқадарё ва Сурхондарё вилояти музейлари илмий ходимлари хорижий мамлакатларда музейшунослик бўйича ташкил этилган илмий анжуманларда ҳам ўз маърузалари билан иштирок этдилар. Термиз Археология музейи катта илмий ходими Т.Аннаев 2008 йилнинг 28 сентябридан – 10 октябригача Ҳиндистонда илмий сафарда бўлиб, Деҳлидаги "Халқаро марказ" ва Банорас университетида Кушонлар археологиясига бағишланган илмий семинарда иштирок этди. Шу музейнинг "Тош даври" бўлими катта илмий ходими Ш.Б.Шайдуллаев эса 2009 йили Ашхобод шаҳрида ўтказилган Халқаро конференцияда "Дехистан на пароге раннеклассового общества" номли маърузаси билан қатнашди. Шу йилнинг 18 май – Халқаро музейлар кунида Термиз Археология музейида франциялик профессор Жерар Фуссман "Кушон давлати тарихи ҳақида янги изланишлар" мавзуида маъруза қилди. Шунингдек, франциялик профессор Ж.Фуссманнинг амалий ёрдами билан нумизматика фондида сақланаётган турли даврларга мансуб тангаларнинг қайси даврга мансублилик даражаси ва ёзувларини аниқлаштириш ишларига ёрдам берди. Бу каби тадбирлар музей ишини йўлга қўйишда хорижий давлатлар билан ҳамкорлик муҳим аҳамиятга эга эканлигини кўрсатди.

Хорижий мамлакатларнинг мутахассислари билан ҳамкорликда олиб борилган ишлар якунида тақдимотлар қилиб борилди. Жумладан, 2011 йил 8 июнда Термиз Археология музейида Эски Термиз ҳудудида ўзбек археологлари билан биргаликда археологик қазув ишлари ўтказган Жанубий Кореялик қадимшунос олимлар томонидан шарқ мамлакатларидаги (Ҳиндистон, Афғонистон, Хитой, Ўзбекистон ва Жанубий Корея) буддавийлик маданиятига мансуб ёдгорликларнинг тақдимоти ўтказилди. Ушбу тақдимотга Ўзбекистон жанубидан топилган кўплаб буддавийлик маданаяти намуналари киритилди.

Хуллас, Ўзбекистон жанубий вилоятларида музей ишини йўлга қўйишда халқаро нуфузли ташкилотлар ва хорижий мамлакатлар билан ҳамкорлик алоқаларининг ўрнатилиши соҳа ривожида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Хорижий мамлакатларнинг мутахассислари Қашқадарё ва Сурхондарё музейлари илмий ходимлари билан ноёб экспонатларни излаб топиш, экспозицияга қўйилган ва заҳира фондларида сақланаётган экспонатларни илмий тадқиқ этиш, консервация ва музейификация қилиш, виртуал музей яратиш муаамолари ечимини топиш, объектга оид тарихий маълумотлар ва иншоотни техник жиҳатдан ўрганиш каби масалаларда ҳамкорлик қилди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ergasheva Yu.A.-History and ethnocultural changes of the kashkadarya Arabs/American Journal of Research in Humanities and Social Sciences/ISSN (E): 2832-8019 Volume 35, | April – 2025

2. Эргашева Ю.А.-Рыночные трансформации: новые бизнес-модели, инновационные технологии, практика решений. 021 Страницы 461-461.

3. Ergasheva Yu.A.-Political persecutions and ideological pressure on the creative intellectuals of Uzbekistan in post-war decades /2019/ International Journal of Recent Technology and Engineering/ Страницы 374-377

4. Х.О.Хосиятов.- Қашқадарё Ва Сурхондарё Вилоятлари Музейларида Кўргазмаларни Ташкил Этиш Жараёнлари/ Miasto Przyszłości/ 2023/6/13. 225-229

5. Х.О.Хосиятов.- Жанубий Ўзбекистон музейларида халқаро ташкилотлар ва хорижий мамлакатлар билан ўзаро алоқалар. История и культура центральной Азии/ 509-512

6. Ўз МА, М-7-фонд, 1-рўйхат, 283-иш, 21-варақ.

7. Ўз МА, М-7-фонд, 1-рўйхат, 283-иш, 26-варақ.

8. Ўз МА, М-7-фонд, 1-рўйхат, 541-иш, 5-варақ.

9. Ходжаев Б. ЮНЕСКОнинг жаҳон тарихий-маданий меросини асраш соҳасида олиб бораётган фаолияти // Моддий-маънавий мерос ва умумбашарий қадриятлар мавзусидаги илмий мақолалар тўплами. – Тошкент: 2013. –Б. 348-349.

10. Ўз МА, М-7-фонд, 1-рўйхат, 849-иш, 17-варақ.

11. Ўз МА, М-7-фонд, 1-рўйхат, 1213-иш, 17-варақ.

12. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, М-7-фонд, 1-рўйхат, 1098-иш, 9-варақ.

13. Ўз МА, М-7-фонд, 1-рўйхат, 1206-иш, 7-варақ.

14. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, М-38-фонд, 1-рўйхат, 718-иш, 30-31-варақлар.

15. Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, М-38-фонд, 1-рўйхат, 718-иш, 43-варақ.

16. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, М-38-фонд, 1-рўйхат, 1342-иш, 6-варақ.

17. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, М-38-фонд, 1-рўйхат, 1738-иш, 4-варақ.

18. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, М-38-фонд, 1-рўйхат, 1577-иш, 11-варақ.

19. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, Термиз Археология музейининг 2018 йилдаги иш фаолияти тўғрисида ёзма ҳисоботи папкаси, 77-варақ.

20. Жонихонов М. Ўзбекистон маданий мероси – жаҳон ҳамжамияти эътиборида // Халк сўзи, 18 май 2017 йил, №96 (6790)

21. Сурхондарё вилояти Термиз археология музейи жорий архиви. Музейнинг 2018 йилдаги иш фаолияти тўғрисидаги ёзма ҳисоботи папкаси, 14-варақ.

22. Халқ сўзи. 18 май 2019 йил. № 102 (7332).

УЎК 908

ТАРИХ МУЗЕЙЛАРИДАГИ ЯНГИ КЎРГАЗМАЛАР ВА УЛАРНИНГ ЁШЛАР ТАЪЛИМ-ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ

Х.О.Хосиятов, PhD, доц., Қарши давлат техника университети, Қарши

Аннотация. *Мазкур мақолада Янгиланаётган Ўзбекистон шароитида ёшларга давлат сиёсати даражасида эътибор берилаётганлиги, фан, таълим ва ишлаб чиқариш жараёнида ёшларнинг интеллектуал салоҳияти ва тафаккур тарзи ижобий томонга ўзгариб бораётганлиги ҳамда баркамол авлодни тарбиялашда музейларнинг ўрни ҳақида баён этилади.*

Калит сўзлар: *“Экспозиция” “виртуал экспозиция” “AspenMovieMap”, “Буюк ипак йўли”, “миллий истиқлол курашчиси”, “қулоқлаштириш”.*

Аннотация. *В данной статье поясняется, что в условиях модернизирующегося Узбекистана молодежи уделяется внимание на уровне государственной политики, что интеллектуальный потенциал и образ мышления молодежи меняются в положительную сторону в процессе наука, образование и производство, роль музеев в воспитании зрелого поколения.*

Ключевые слова: *"экспозиция", "виртуальная экспозиция", "AspenMovieMap", "Великий шелковый путь", "борец за национальную независимость", "графство".*

Abstract. *In this article, it is explained that in the conditions of the modernizing Uzbekistan, attention is paid to young people at the level of state policy, that the intellectual potential and way of thinking of young people are changing in a positive direction in the process of science, education and production, and the role of museums in raising a mature generation.*

Keywords: *"exposition", "virtual exposition", "AspenMovieMap", "Great Silk Road", "national independence fighter", "earldom".*

Ўзбекистон музейларини жаҳон стандартларига мослаштириш, жаҳонга танитиш, улардан ёшларимиз онгида миллий ғурур ва ифтихор ҳиссини тарбиялаш, истиқлол ғоясига содиқлик ва уларда Ватанга садоқат туйғуларини шакллантиришга алоҳида эътибор берилмоқда.

1994 йилда Қашқадарё вилоят ўлкани ўрганиш музейида “Истиқлол ва маданий мерос”, “Қашқадарё вилояти ва хорижий давлатлар ҳамдўстлиги”, “Дўстлик – ҳамкорлик самараси”, “Музейлар тарих ойнаси”, “Қашқадарё вилоятининг 70 йиллигига бағишланади”, “Мирзо Улуғбек буюк мунажжим” ва бошқа мавзуларда кўргазмалар ташкил қилинди. Қарши шаҳрида 1994 йили Шон-шуҳрат кўрғонида Жанговар меҳнат ва шон-шуҳрат музейи ташкил қилиниб, музей 1995 йил 9 майда очилди. Музейда 4 та йирик кўргазмалар ташкил этилди. “Қашқадарёликлар уруш йилларида (1941-1945 йиллар)”, “Қашқадарё аҳлининг фронтга кўрсатган ёрдами”, “Ҳеч ким, ҳеч нарса унутилмайди”, “Қашқадарёлик ёш йигитлар Афғонистонда” каби кўргазмалар, шулар жумласидандир. Музейларда доимий равишда кўргазма заллардаги мавжуд экспонатларни асраб-авайлаб сақлаш талаб этилади, бироқ аксарият ҳолларда музейларнинг заллари тор, ноқулай бўлишига қарамасдан экспонатларни иссиқдан, намдан, ёруғликдан, зарарли ҳашоратлар таъсиридан сақлаш чора-тадбирлари кўрилиб борилади. Музейларда ҳар бир кўргазма учун тематик режалар тузилиб, методик кенгашда тасдиқланади. Масалан, Сурхондарё вилоят ўлкашунослик музейи археология бўлимида 1995 йил учун “Ўлкамизда археологик тадқиқотлар” деб номланган кўргазманинг тематик тузилиши ва тематик экспозицион режалари тузилди ва методик кенгашда тасдиқланди.

Кўргазма “Қадимги тош асри ёдгорликлари”, “Бронза асри ёдгорликлари”, «Ўрта аср ёдгорликлари” каби бўлимлардан иборат эди. Шунингдек, музейнинг “Воҳамиз тарихи ҳақида” номли археологик экспонатлардан ташкил этилган махсус кўргазмасига “Тош асри ёдгорликлари”, “Зараутсойдаги деворга солинган суратлар”, “Бронза асри ёдгорликлари”, “Сополлитепа – ҳунармандчиликнинг ривожи”, “Жарқўтон – шаҳар маданияти ташкил топиши”, “Ўрта асрлар даври ёдгорликлари”, “Ўлкамизга Ислом динининг кириб келиши” каби мавзуларда эскпонатлар қўйилди. 1995 йилда Сурхондарё вилоят ўлкашунослик музейининг этнография ва халқ амалий санъати бўлими ходимлари музейнинг махсус кўргазмалар залида “Халқ амалий санъати намуналари” кўргазмасини ташкил қилди. Кўргазма муваффақиятли ўтди.

1995 йили Қашқадарё вилоят ўлкани ўрганиш музейи илмий экспозициясини тузишда ва кўргазмада акс эттиришда музей қизиқарли бўлиши учун қашқадарёликларнинг уруш жанггоҳларида ва фронт орқасида кўрсатган меҳнат жасоратига оид мойли бўёқда ишланган нафис тасвирий санъат асарлари, диаграммалар, қизиқарли ҳужжатлар намойиш этилди. Шу йили мазкур музей кўргазмалари билан 80 минг, кўчма кўргазмалар билан 57 минг, 1997 йилнинг 9 ой давомида эса 42400 киши танишди.

Музей кўргазмалари янги-янги экспонатлар билан бойитиб борилди. 1998 йили Қашқадарё вилоят ўлкани ўрганиш музейи ходимлари янгидан 261 та осори- атиқалар тўплаб, музей экспонатлари сонини 19900 тага етказди. Булар ноёб гиламлар, сўзаналар, халқ амалий санъати буюмларидан иборат эди. 1998 йил Қашқадарё вилоят ўлкани ўрганиш музейи экспонатлари билан танишганлар сони 52600 тани ташкил этган бўлса, уларга 200 дан ортиқ маърузалар ўқилди, 70 га яқин радио, телевидение, газета ва журналларда чиқишлар ташкил қилинди. Янги буюмлар асосида кўргазмалар ташкил этилди. 1998 йилда Қашқадарё вилоят ўлкани ўрганиш музейида Амир Темур ва темурийлар даври санъати ва маданиятига оид доимий кўргазма ташкил қилинди. “Обидалар мозийдан сўзлайди”, “Осори-атиқалар тарихидан” мавзуларида ташвиқот ишлари олиб борилди. Музейга ташриф буюрувчилар кўлами ортиб борди. Қашқадарё вилоят ўлкани ўрганиш музейи тарих, халқ амалий санъати, табиат, жанговар меҳнат ва шон-шуҳрат бўлими билан танишганлар сони 52,6 минг, кўчма кўргзамалардаги иштирокчилар сони 35.3 минг кишини ташкил қилди.

1999 йил Қашқадарё вилоят ўлкани ўрганиш музейида аҳоли ва ўқувчи ёшларни ўзбек халқининг бой маданий мероси билан кенг таништириш мақсадида Қашқадарёнинг "Халқ амалий санъати", "Еркўрғон ёдгорлигининг янги топилмалари" мавзуларида кўргазмалар ташкил этилди. Шу йили музейда сақланаётган 157 та нафис мойли бўёқда яратилган асарлардан кўргазмада 12 таси, 28 та график туркум асарларидан 13 таси, 380 та амалий санъат буюмларидан 110 таси, 2816 та археологик ашёлардан 120 таси, 830 та этнографик буюмларидан 95 таси, 1971 та тарихий ҳужжатлардан 350 таси намойиш этилди. Масалан, музейнинг халқ амалий санъати бўлимида "Қашқадарё халқ ижодиёти", "Касби кулоллари", "Оқсарой кошинпазлиги тарихидан" каби мавзуларда кўргазмалар ташкил этилди. Кўргазмалар муваффақиятли ўтди. Ташриф буюрувчиларда катта таассурот қолдирди.

2002-2010 йиллар давомида Сурхондарё вилоят ўлкашунослик музейида Термиз ва термизий алломалар тарихи, этнография, халқ амалий санъати ва ижодиёти, археология ва нумизматика, ўлка табиати, спорти ва тасвирий санъати бўлимлари фаолият кўрсатди. Вилоят ўлкашунослик музейи воҳадаги бошқа музейлар фаолиятини йўлга қўйишга ёрдам бериб келди. Масалан, 2002 йили Термиз Археология музейи ташкил этилгач, вилоят ўлкашунослик музейи кутубхона фондига қарашли 16 минг нусхадан зиёд китоблар Археология музейига топширилди.

Термиз Археология музейида кўргазма ишлари ҳам жонланиб борди. Музейнинг кўргазмалар залидаги экспонатлар сони ортиб борди. Музейнинг 4-залида Александр Македонский даврига оид 2 та мисдан ясалган Гелиокл (мил. авв. 173 йй.) тангаси намойиш этилади. Бундан ташқари, Кушон даврига оид шу залда 20 та мис тангалар бор. Музейда ҳатто Кудзуло Кадфиз тангалари ҳам сақланади. Музей фондида ўрта асрлар, яъни эфталитлар даврига оид 13 та кумушдан ясалган танга, Қорахонийлар даврига оид 14 та, Амир Темур ва Темурийлар даврига оид 490 та, Шайбонийхон ва Бухоро амирлиги даврига оид 88 та мис тангалар кўргазмаларга қўйилган эди. Умуман Термиз Археология музейининг фондида жами 18650 та тангалар бўлиб, улар ҳар хил даврларга оид бўлиб турли хил металлардан – мис, кумуш, бронзадан тайёрланган тангалар эди. Музейнинг "Нумизматика" бўлими илмий ходимлари томонидан бу тангалар классификация қилинди. Бу осори-атиқалар доимий равишда кўргазмаларда намойиш қилиб келинади.

Мазкур музейнинг "Тош даври" бўлими 2002 йилнинг 3 апрелида ўз фаолиятини бошлади. Шу йили музейда "Қадимги Бақтрия ва элинизм даври" бўлими фаолияти ҳам йўлга қўйилди. Бўлим умумий кўргазмалар залининг 3, 4- залларидан ўрин олган бўлиб, унда 167 та экспонатлар витриналарга тартиб билан жойлаштирилган. Музейнинг кўргазмалар залига келувчилар сони йилдан-йилга ортиб борди.

Ўлкашунослик музейлари табиат бўлими кўргазмаларидан ўлканинг табиати, ҳайвонот дунёсини тарғиб этувчи маълумотлар, китоблар, рисолалар, гербарийлар, табиат ҳайвонот дунёсини муҳофаза этиш қўриқхоналари, янги нефть-газ корхоналари ҳақида маълумотлар жой олди.

Музейлардаги кўргазмаларга ўзгаришлар киритилиб, вилоятлар ўлкани ўрганиш музейи тарих бўлимида воҳанинг қадимги давридан бошлаб бугунги кунгача бўлган йилномасини ёритувчи янги кўргазмалар ташкил этилди. Кўргазмаларга қадимги тош даврининг барча даврлари (палеолит, мезолит, неолит)га оид экспонатларнинг ҳам қўйилиши, ўлка тарихининг инсоният цивилизацияси қадимги ўчоқларидан бири эканлигини асослаб беришга имкон берди. Ташкил этилган кўргазма муайян бир мавзу доирасида бўлиб, улар томошабинларга етарли даражада маълумотлар бериш имконини берди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Воронцев Б. Забота о посетителях. Методы работы с аудиторией, не требующий больших затрат // Материалы российско-британского семинара "Музеи в период перемен". – СПб., 1997. - С. 89.

2. Қурбонова Д. Замонавий музейшуносликда виртуал кўргазмаларнинг истиқболлари // Ўбекистон музейлари истиқболлари. Илмий қўлланма. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б. 36.

3. Ҳабибуллаев Н.Н. Музей ва фан-таълим // Ўбекистон музейлари истиқболлари. Илмий қўлланма. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б. 15.

4. Юренева Т.Ю. Музееведение. – М., 2003.

5. Толипова Н. Музей кўргазмаларини ташкиллаштиришда ўзига хослик // Ўзбекистон музейлари

истиқболлари. Илмий қўлланма. –Тошкент: Akademnashr, 2013. –Б. 112.
6. Курязова Д. Ўзбекистон музейлари ва уларнинг мустақиллик давридаги фаолияти. Тарих фан. ном. дисс. – Т.: ЎзМУ. 2009. – Б. 59.
7. Қашқадарё вилоят давлат архиви, М-687-фонд, 1-рўйхат, 3-иш, 3-4-варақ.
8. Қашқадарё вилоят давлат архиви, М-687-фонд, 1-рўйхат, 17-иш, 77-варақ.
9. Ўзбекистон миллий архиви, М-7-фонд, 1-рўйхат, 283-иш, 11-варақлар.
10. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги жорий архиви, Сурхондарё вилоятида музейлар ҳамда музей иши билан боғлиқ бўлган кўргазма муассасалари фаолиятини ўрганиш бўйича йиғма жилдли папкаси, 110-варақ.

УЎК 94(51)(063)

ТУРК ХОҚОНЛИГИНИНГ ЙИРИК ИМПЕРИЯ СИФАТИДА ШАКЛЛАНИШИГА ТАЪСИР КЎРСАТГАН ОМИЛЛАР

Ж.Ю.Эргашев, PhD, доц., Бухоро давлат университети, Бухоро

Аннотация. *Мазкур мақолада Турк хоқонлигининг ташкил топиши ва қисқа муддат ичида йирик империяга айланиши учун хизмат қилган муҳим ижтимоий-иқтисодий, ҳарбий ва геосиёсий омиллар таҳлил қилинган. Бундан ташқари, дашт минтақалари ва Хитойдаги кучли сиёсий бирлашмаларнинг заифлашуви ёки мавжуд эмаслигининг халқаро омил сифатидаги аҳамияти тўғрисида сўз юритилган. Дашт аҳолиси анъаналари ва тартиблари асосида ташкил этилган қўшинларнинг империя шаклланишидаги ўрни хусусида мулоҳазалар илгари сурилган.*

Калит сўзлар: *Турк хоқонлиги, Сюнну, Ашина, Олтой, Шимолий Чжоу, Шимолий Ци, Бумин хоқон, Жўжан хоқонлиги, кўчманчилар.*

Аннотация. *В статье анализируются важные социально-экономические, военные и геополитические факторы, способствовавшие образованию Тюркского каганата и его превращению в крупную империю за короткий период времени. Кроме того, обсуждалось значение ослабления или отсутствия сильных политических объединений в степных регионах и Китае как международного фактора. Высказываются соображения относительно роли армий, организованных на основе традиций и обычаев степных народов, в формировании империи.*

Ключевые слова: *Тюркский каганат, Сюнну, Ашина, Алтай, Северное Чжоу, Северное Ци, Бумин каган, Жужан каганат, кочевники.*

Abstract. *The article analyzes the important socio-economic, military and geopolitical factors that contributed to the formation of the Turkic Khaganate and its transformation into a large empire in a short period of time. In addition, the significance of the weakening or absence of strong political associations in the steppe regions and China as an international factor was discussed. Considerations are made regarding the role of armies organized on the basis of the traditions and customs of the steppe peoples in the formation of the empire.*

Key words: *Turkic Khaganate, Xiongnu, Ashina, Altai, Northern Zhou, Northern Qi, Bumin Khagan, Rouran Khaganate, nomads.*

Кириш. Тарихда Евросиё даштлари халқларининг сиёсий жиҳатдан бирлаштирилиши бир неча бор содир бўлган. Тарихдан маълум, ҳар қандай давлатнинг сиёсий чегаралари амалга оширилаётган сиёсатнинг натижаси бўлиб, табиий ва географик чегаралар уларга қараганда анча барқарор ҳисобланади. Қадимги туркий халқлар Хитой деворидан Қора денгизгача ва Амударёдан Ишим дарёсининг юқори оқимигача бўлган ҳудудларда яшаганлар. Шунингдек, маълум даврларда уларнинг яшаш манзиллари Европага қадар ҳам чўзилган. Айтиш мумкинки, туркийзабон халқлар этник харитасининг шаклланишида Биринчи Турк хоқонлигида юз берган этник жараёнларнинг кучли таъсири бор. Ҳозирги кунда маълум бўлган манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, илк ўрта асрларда туркий тилли дунё анчагина ёркин, маданий ва антропологик жиҳатдан жуда хилма-хил бўлган. Қадимги турклар – бу ўзига хос этник гуруҳ бўлиб, қадимги туркийзабон қабилалар ва уларнинг тиллари VI аср

бошларида ўзини "турк" деб атаган этник гуруҳ пайдо бўлганидан анча олдин мавжуд бўлган. Ёзма манбаларга кўра, ушбу гуруҳ V асрдан бошлаб Жанубий Олтойда яшаган.

Турк хоқонлиги кўчманчи аҳолисини бир қабила ёки халқ деб ҳисоблаш унчалик тўғри бўлмаслиги мумкин. Чунки, Ўрхун дарёсидан Афғонистонгача, Каспий денгизи ва Қрим яриморолигача бўлган кенг ҳудудлардаги турк ва турк бўлмаган турли қабилалар Турк ҳукмронлигига бўйсунган. Аммо, тарихда биринчи марта бу суверенитет уруғ ёки фамилия эмас, бир қабила, яъни "турк" номини олган. Тарихий адабиётларда "турк" номининг V-VI асрларда теле қабилалари таркибидаги бир қабиланинг номи сифатида сиёсий майдонда тилга олина бошланганлиги ҳақидаги фикрлар бор [**13.** ***17***]. Аммо, бу ном кейинсҳалик руник битикларда оддий қабила ёки гуруҳ эмас, балки хоқонга бўйсунувчи қабилалар иттифоқи маъносида ишлатила бошланган.

Шунга қарамай, қадимги туркийзабон қабилалар цивилизацияси сифатида хунн даврини ҳам мисол келтириш мумкин. А.Хўжаев қадимда беш аср мобайнида "ху" ёки "сюнну" деб аталган халқнинг туркий қабилалардан иборат бўлганлигини таъкидлайди**[12.*51*]**. Сюнну империяси (мил.авв. 209 – мил.46)нинг парчаланиши қадимги дунё тарихининг сўнгги асрлари ва илк ўрта асрларда шимолий Евросиёда бир қатор янги туркий давлатларнинг шаклланишига йўл очган.

Биринчи Турк хоқонлиги Марказий Осиё тарихидаги энг муҳим сиёсий тузилмаларидан бири бўлиб, кўчманчи халқларнинг давлат қуриш салоҳиятини дунёга намойиш этган илк йирик империялардан саналади. Бу хоқонлик қадимги туркий халқларни бирлаштирган, дашт ҳудудларида ягона ҳукмронлик ўрнатишга интилган ва Буюк Ипак йўли орқали савдо-сотиқни назорат қилишда муҳим ўрин тутган. Хоқонликнинг ташкил топиши нафақат кўчманчи жамиятларнинг ижтимоий-сиёсий эволюциясини, балки бутун минтақа тарихидаги кескин бурилишларни ҳам белгилаб берди. Бу давлат ўз ҳарбий кучи, сиёсий таъсири ва иқтисодий стратегияси туфайли қисқа муддат ичида Марказий Осиё ҳудудининг катта қисмини ўз назоратига олган. Биринчи Турк хоқонлигининг вужудга келиши, ижтимоий ва сиёсий тузилиши, ҳарбий қудрати ва халқаро майдондаги ролини ўрганиш нафақат туркий халқлар тарихини, балки ўша даврдаги халқаро муносабатлар ва маданий ўзаро таъсирларни кенгроқ ёритишга имкон беради.

Турк хоқонлиги VI асрнинг ўрталарида, Марказий Осиёда қудратли давлат сифатида шаклланди. Бу давлатнинг вужудга келиши туркий қабилаларнинг узоқ муддат давомида олиб борган ҳарбий, сиёсий ва иқтисодий фаолиятлари натижаси бўлиб, унинг асосчилари асосан Ашина уруғидан чиққан раҳбарлар ҳисобланади. Турк хоқонлигининг Евросиё минтақасидаги йирик империя сифатида пайдо бўлишининг асосий омиллари қуйидагилардир:

1. Ижтимоий-иқтисодий омиллар: VI аср бошларида Марказий Осиёдаги кўчманчи ва ярим кўчманчи қабилалар кучли марказлашган давлатга эҳтиёж сезган. Савдо йўлларини назорат қилиш ва иқтисодий барқарорликни таъминлаш зарурати бу эҳтиёжни кучайтирган.

2. Ҳарбий омиллар: қадимги туркий қабилалар, айниқса, Ашина уруғи, ҳарбий салоҳият ва ташкилотчиликда катта муваффақиятларга эришган. Улар ўз рақиблари устидан ғалабалар қозониб, йирик ҳудудларни бирлаштирганлар.

3. Геосиёсий вазият: VI асрда Хитойнинг шимолий сулолалари заифлашган, Эфталийлар давлати эса ички зиддиятлар билан банд эди. Бу қадимги туркларнинг халқаро сиёсий майдонга чиқишига қулай шароит яратган.

Турк хоқонлиги шаклланишининг муҳим шартлардан бири VI асрда Жанубий Сибир ва Марказий Осиёнинг шимолий чеккаларида ҳарбий-сиёсий вазиятнинг таранглиги бўлган. Албатта, Турк хоқонлиги кенг истилоларининг юзага келиши Ашина уруғининг ҳокимият тепасига келиши билан боғлиқ. Аниқроғи, Хитой манбаларига кўра, турклар хуннларнинг ўзига хос авлоди деб ҳисобланиб, уларда ҳукмдор уруғининг номи Ашина эди. Ашина уруғининг ҳокимиятга келиши тўғрисидаги афсона хитой манбалари орқали таниш бўлиб, унинг ўзига хос сюжети хоқонлик ҳокимиятининг легитимлиги усҳун маълум маънода хизмат қилган.

Айтиш лозимки, IV-VI бошларида қадимги туркий қабилаларнинг кўпчилиги Жўжан хоқонлиги фуқаролигида эди. Дастлабки турклар яшаган Олтойнинг Жанубий ёнбағрида кончилар, темир эритувчилар манзилгоҳлари жойлашган эди. Уларнинг ишлаб чиқариш ихтиролари жуда ноёб ва фойдали эди. Гап шундаки, Марказий Осиё шароитида темир ва мис рудалари конлари жуда кам бўлиб, энг яқин конлар фақат Саяно-Олтой тоғларида мавжуд бўлган. Бу ерда турли хил туркийзабон этник гуруҳлар ҳозирга қадар яшаганлар. Олтойнинг руда конларида тўғридан-тўғри яшаган металлург турклар 568-йилда Олтойдаги хоқонликнинг қароргоҳига ташриф буюрган Византия элчиси Земархнинг ҳикоясига кўра, машаққатли меҳнати самараси ўлароқ, рудани эритиш учун ўзларининг темир конларига эга бўлиб, улар ярим тайёр маҳсулотлар билан кенг савдо қилганлар**[5. *376,* 7. *11*].** Уларда ҳужум ва мудофаа қуроллари, шунингдек, от ускуналари ишлаб чиқариш алоҳида ўрин эгаллаган. Албатта, бу собиқ кўчманчилар учун обрўли, аммо жуда ғалати фаолият бўлиб ҳисобланади. Эҳтимолки, маҳаллий қардош ўтроқ ёки ярим кўчманчи туркий халқлар қочоқ қадимги хунн кончилари ва темирчиларининг ушбу касбларини мерос сифатида қабул қилиб олганлар.

Қадимги туркларнинг дастлабки тарихидаги воқеалар давомийлиги Шимолий Хитой давлатларининг тарихи билан чамбарчас боғлиқ. Хитой тарихидан маълумки, IV аср охири – V аср бошларида бутун Шимолий Хитой бир империяга бирлашган бўлиб, бу давлат Шимолий Вэй (Бей Вэй, яна бир номи Тоба Вэй, 386-535) деб номланган. Кейинчалик Шимолий Вэй империяси Ғарбий Вей (Си Вэй, 535-557) ва Шарқий Вэй (Дун Вэй, 534-550) давлатларига бўлинган. 557-йилда Ғарбий Вэй империяси ўрнида янги давлат – Шимолий Чжоу (Бэй Чжоу, 557-581) империяси пайдо бўлиб, Шарқий Вэйнинг вориси бўлган Шимолий Ци (Бэй Ци, 550-577) сулоласига қарши кураша бошлаган **[4. *106*]**. Иккала шимолий подшолик ҳам иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан анча кучли эди. Бироқ, Шимолий Чжоу ва Шимолий Ци ўртасида пайдо бўлган рақобат уларни ўз кучларини бирлаштириб, фаол сиёсат олиб бориш имкониятидан маҳрум қилган. Бундан ташқари, шимолдаги яна бир сиёсий куч – Жўжан хоқонлиги ички курашлар гирдобига тушиб қолган эди. Ушбу сиёсий беқарорлик шартлари Турк хоқонлиги юксалиш тарихини бошлайди.

Туркларнинг биринчи марта Хитой чегараларида пайдо бўлиши ҳақида ёзма манбалардан бизга маълум: "*Датуннинг 11-йилида (545) (Шимолий) Чжоу императори Тайцзу (Ғарбий Вэй императори Вэньди) Цзюцюань шаҳридан Ань Нопаньто исмли Ху (ажнабий) элчини Туцзюэ (турклар)га юборди. У ерда йиғилганлар, давлатимиз гуллаб-яшнайди, чунки бугун бизга Буюк давлатдан элчи келган, деб бир-бирларини табрикладилар*" **[1. *16*]**. Бумин бунга жавобан 546-йилда совға-саломлар билан Хитойга ўз элчиларни юборади. Шундай қилиб, турклар ҳақидаги илк халқаро эътироф пайдо бўлган.

Туркларга Ғарбий Вэй элчилиги юборилишининг асосий сабаби иттифоқ тузиш бўлиб, Шарқий Вэй жўжанлар билан иттифоқчиликда Ғарбий Вэйга қарши кайфиятда эди. Аммо икки давлат ўртасида иқтисодий ҳамкорлик ҳам элчилик сабаблардан бири бўлиши мумкин кўра. "*Давлатимиз гуллаб-яшнайди*" жумласи давлатлар ўртасидаги яқин иқтисодий ҳамкорликка ишора қилиши мумкин. Бундан ташқари, Ань Нопаньто сўғдлик бўлганлиги эҳтимоли мавжуд бўлиб, ўша вақтларда сўғдлар ўзларининг савдо соҳасидаги маҳоратлари билан машҳур эдилар **[9. *64*]**. Айтиш мумкинки, турклар ҳали хоқонлик ташкил топмаган вақтларда ҳам халқаро муносабатларда муҳим ўрин тута бошлаганлар. Бу вақтда қўзғолончи кучлар жўжан зулмкорларига қарши уруш олиб боришди. Теле деб номланган яна бир туркийзабон қабила турк қўшини томонидан мағлуб этилган ва уларни хоқон ўз халқига қўшиб олган. Шундан сўнг, ўз кучига таяниб Бумин жўжанлар хоқонидан қизини унга турмушга беришни сўрайди. Аммо, ушбу таклиф рад этилган**[11.*70-71*].** Хитой манбаларида Бумин хоқоннинг 546-йилда атрофдаги кўпчилик қабилаларни бўйсундириб, жўжанлар билан никоҳ орқали ҳамкорликни ривожлантиришни таклиф қилганлиги ҳақида ёзилган**[1. *16*]**. Айтиш лозимки, Бу манбада жуда муҳим далил мавжуд бўлиб, унга кўра, бу даврда турклар аллақачон Ғарбий Вэй билан дўстлик шартномасига эга эдилар. Жўжанлар эса Шарқий Вэй билан Ғарбга қарши бирлашганлар. Шунга қарамай, турклар савдо йўлларини назорат қилиш учун хитойлардан кўра уларга яқинроқ бўлган дашт халқи – Жўжан хоқонлиги билан

келишувга эришмоқчи бўлган бўлишлари мумкин. Л.Гумилев Бумин хоқоннинг ҳаракатларини "провокация" деб баҳолайди ва "жўжанлар" билан низо келтириб чиқаришга интилса-да, ҳуқуқбузар ролида бўлишни истамаган Бумин шундай йўл тутган **[6. *65*]**. Аммо, туркларнинг асосий мақсади жўжанлар билан тўқнашувдан иборат бўлмаганлигини ҳам айтиш мумкин. Уларнинг давлати минтақада жадал ривожланиши учун сиёсий барқарорликка муҳтож бўлганлар.

Аммо, туркларнинг раҳбари шу даврдан бошлаб қўшни қабилаларга ҳужумлар бошлаб юборган эди: "*12-йил (546) ёзида Тумин (Бумин) (Ғарбий Вэйга) элчи юбориб, ўз мамлакати маҳсулотларини тақдим этди. Бу вақтга келиб у телелар Жўжан (хоқонлиги)га қарши урушаётган эдилар. Тумин аскарлари билан ҳужумга ўтди ҳамда уларни мағлуб қилиб, 50 минг уйдан иборат ҳамма одамларини қул қилди...*"**[3. *228*]**. Манбада жўжанларнинг туркларга қиз беришдан бош тортишининг асл сабаби тушунтирилмаган. Ўша вақтда юз берган воқеаларни Бумин ўз куч-қудратидан келиб чиқиб, никоҳ иттифоқи тузишни таклиф қилганлиги сифатида баҳолаш мумкин. Лекин жўжанларнинг ҳукмдори Анагуй (520-552) бундан жуда ғазабланиб, Буминга қуйидагича хабар юборган: "*Сен бизнинг темирчимизсан, холос. Бундай сўзларни айтишга қандай журъат этасан!*" Бу Буминнинг жўжанларга қарши уруш очишига олиб келган**[1. *16*]**. Жўжанлар томонидан рад этилишидан бир мунча вақт ўтгач, Бумин дипломатик йўналишни ўзгартириб, Ғарбий Вэй ҳукмдори Вэньди (535-551) билан никоҳ шартномасини тузади ва Хитой маликаси Чанлэга уйланади. Шундан сўнг Бумин жўжанларга қарши уруш ҳаракатларини бошлаб юборган.

552-йилда Бумин жўжанларга қарши уруш фонида Турк хоқонлигини ташкил этганлигини эълон қилган. Тўқнашувларда жўжанлар деярли тўлиқ яксон этилган. Ҳукмдор эса қочиб кетиб, кўп ўтмай ўзини-ўзи ўлдирган. Жўжанларнинг мағлубиятидан сўнг, зодагонларнинг кўпчилиги Шимолий Ци империясига қочиб кетишган. Анагуйнинг қариндоши Тефа (552-553) янги хоқон деб эълон қилиниб, Буминга қарши курашмоқчи бўлган. Аммо, Тефа ва унинг тарафдорлари туркларнинг кучига қарши тура олмайдилар. Унинг ўзи кўп ўтмай хитан қабилалари томонидан ўлдирилган **[10. *22*]**. Жўжанларнинг қолган қўшинлари Анагуйнинг амакиси Дэншуцзи (553-555)ни раҳбар деб эълон қилганлар. Бумин ўзини "Эллиг хоқон" деб аташга буюрган. Бу исм Шанюй (Сюнну ҳукмдорлари унвонига)га мос келиб, ҳокимиятнинг легитимациясига таъсир кўрсатарди. Унинг хотини "хотун" унвони билан атала бошланган. Бумин вафот этганида, унинг ўрнига ўғли Қора Иссиқ хоқон (552-553) келган**[3. *228*]**. Жўжан хоқонлигининг урушда тезлик билан мағлубиятга учраши, эҳтимолки, даштдаги қабилалар устидан назоратнинг сустлашуви билан боғлиқ эди.

Шунингдек, Турк хоқонлиги шаклланиши омиллари ҳақида гапирганда туркдардаги ҳарбий тизимнинг тўғри ташкил қилинганлиги масаласига ҳам эътибор қаратиш лозим. Турк хоқонлиги армияси хуннлар моделига асосан ташкил қилинган. Чунки, хуннларнинг ўзи туркий халқлардан бири бўлган **[8. *8*]**. Қадимги туркларда армия икки қанотга – чапга ва ўнгга (ғарбий ва шарқий) бўлинган. Хоқонлик армияси бўлинмаларининг ташкилий тузилмаси ўнлик тамойил деб аталадиган принципга асосланган: ҳарбий бўлинмалар ўнлик, юзлик, минглик бўлинмаларга бўлинган. Энг катта бўлинма ўн минг жангчидан иборат ҳарбий қисм ҳисобланган. Армиянинг бундай ташкил этилиши узоқ вақт давомида туркий халқлар учун умумий характер касб этган. Кўчманчилар армиясининг асосини, албатта, отлиқлар ташкил этган. Енгил отлиқлар дастлаб душманга ўқлар ёғдирганлар ва жанг майдонида маневр қилиш орқали унинг жанговар тартибини бузишга ҳаракат қилганлар. Кейин эса оғир қуролланган жангчилардан иборат бўлинмалар жангга киришган. Ушбу қўшинлар жанг тақдирини ҳал қилиб берган. Турклар армиясида пиёда аскарлар ҳам бўлиб, асосан, қалъалар ва шаҳар истеҳкомларига ҳужум қилишда ҳаракат қилганлар. Тарихда турклар армиясида биринчи бўлиб отлар эгар-жабдуқ билан оммавий равишда таъминланган эди. Уларнинг ёрдамида чавандознинг, айниқса оғир қуролланган аскар отга чиқиш ва минишда мувозанатни сақлаши осонроқ бўларди. Оғир қуролланган отлиқ душман билан тўқнашганда унга найза билан янада кучли зарба берди. Узангиларга суянган чавандозлар қилич билан уришда ҳам камроқ куч сарфлаганлар. Шунингдек, камондан отиш пайтида нишонга аниқроқ зарба бериш имконияти

ошган. Узангидан фойдаланиш ўз навбатида тактика ва қуролларни қўллаш стратегиясини ўзгартирган**[2. *15-18*]**. Ҳарбий ҳаёт тажрибасининг бошқа халқларга нисбатан устунлиги туркларнинг қисқа вақт ичида Буюк Ипак йўли муҳим қисмларини назорат қилиб, минтақанинг иқтисодий ва ҳарбий жиҳатдан энг қудратли давлатларидан бирига айланишига бевосита таъсир кўрсатган.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, Турк хоқонлигининг шаклланиши турли омиллар: даштда инсон мослашувининг тарқоқ шакли, табиий ва иқлим ўзгаришларига юқори даражада боғлиқлик, илгариги империя инқирози, бирлашган қабила гуруҳларининг мавжудлиги, харизматик лидерлар, ҳарбий муваффақиятлар, Хитойнинг таъсири, даштлардаги қулай шароитлар, бошқа кучга даъвогарларнинг йўқлиги билан белгиланади. Структуравий ва сиёсий нуқтаи назардан, туркларнинг дашт империялари бошқарувнинг турли анъаналари (қабила, қабиладан юқори раҳбарлик, давлат)ни бирлаштирган. Хоқонлик бу таркибий қисмларнинг ҳар хил нисбатига эга эди ва у ўз ривожланишининг алоҳида босқичларида сезиларли даражада ўзгарган.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Liu Mau-tsai. Çin kaynaklarına göre Doğu Türkleri. – İstanbul: Selenge yayınevi, 2006. – 640 s.

2. Атилла и орды кочевников / Военно-исторический альманах "Новый Солдат", №125. – 32 с.

3. Бичурин (Иакинф) Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена / Т.1. – Москва – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1950. – 384 с.

4. Бокщанин А.А., Непомнин О.Е., Степугина Т.В. История Китая: древность, средневековье, новое время. – Москва: Восточная литература, 2010. – 599 с.: ил.

5. Византийские историки (Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патриций, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец). Пер. с греч. Спиридоном Дестунисом, прим. Гавриила Дестуниса. – Санкт-Петербург: Типография Леонида Демиса, 1860 (обл. 1861). – 495 с.

6. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – Москва: Издательство «Наука» – Главная редакция восточной литературы, 1967. – 504 с.

7. Жданович О.П. Посольство Земарха в ставку тюркского кагана (перевод и комментарии фрагментов труда Менандра Протектора) // Золотоордынское обозрение. 2014, №2(4). – С.6-20.

8. Иностранцев К. Хунну и Гунны (разбор теорий о происхождении народа Хунну китайских летописей, о происхождении европейских Гуннов и о взаимных отношениях этих двух народов) / Труды туркологического семинария. Т.1. – Ленинград, 1926. – 152 с.

9. Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. – Москва: «Наука», 1964. – 216 с.

10. Латипов Ж. Хитанлар: давлатчилик сари йўл (монография). – Тошкент: Наврўз, 2019. – 92 б.

11. Маҳмудов Қ. Қадимги Туркистон. – Тошкент: «Ижод дунёси», 2003. – 192 б.

12. Ходжаев А. Из истории древних тюрков (сведения древнекитайских источников). – Ташкент: Издательство "Tafakkur", 2010. – 220 с.

13. Хўжаев А., Хўжаев К. Қадимги манбаларда халқимиз ўтмиши. – Тошкент: "Маънавият", 2001. – 40 б.

UDC 378.016

FORMATION OF LEXICAL COMPETENCE BY MEANS OF A FOREIGN LANGUAGE

S.I.Abdalimov, trainee teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. *Maqolada leksik kompetensiya tushunchasi va uning chet tilidagi kommunikativ kompetentsiyaning bir qismi sifatida va uni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan leksik ko'nikmalar. tushunchalar ko'rib chiqiladi*

Kalit so'zlar: *ingliz tili, leksik kompetentsiya, kommunikativ kompetentsiya, leksik ko'nikmalar.*

Аннотация. *В статье рассматривается понятия лексическая компетенция как часть иноязычной коммуникативной компетенции и лексические навыки, необходимые для ее развития.*

Ключевые слова: *английский язык, лексическая компетенция, коммуникативная компетенция, лексические навыки.*

Abstract. *The article discusses the concepts of lexical competence as a part of foreign language communicative competence and the lexical skills necessary for its development.*

Keywords: *English, lexical competence, communicative competence, lexical skills.*

Lexical competence is a person's ability to understand and use the vocabulary of a foreign language in various communication situations. It is an integral part of communicative competence and plays a key role in the successful acquisition of a foreign language. The improvement of lexical competence should be carried out simultaneously with the development of productive and receptive types of speech activity and using non-translational methods of presentation and semanticization of lexical units, which allow improving students' linguistic guessing skills and associative thinking, as well as embedding new units in the context, fixing them in memory. Therefore, for the successful assimilation of foreign language vocabulary and the expansion of the active vocabulary, it is necessary to include the studied lexical units in productive speech activities. Primarily lexical units can be assimilated on the basis of receptive types of speech activity, i.e. with the help of reading or listening and appropriate language exercises that allow you to familiarize yourself with the graphic and sound form of the unit and its contextual use, after that it is necessary to activate the skill of its independent use through various written or oral conditional speech and speech exercises in English.

Basic principles of lexical competence formation:

- Active learning: Passive memorization of words is ineffective. It is important to involve students in active processes.
- Creating associations: connect new words with already known ones, use mnemonic techniques.
- Using context: to study words in the context of sentences, texts, situations.
- Practice: often use new words in speech, writing, games, role-playing games.
- Systematic: Vocabulary teaching should be systematic, taking into account the level of complexity of words and their frequency.

The development of communicative competence, according to various studies in the field of psycholinguistics, is carried out by generalizing verbal phenomena, improving by complicating images and representations, combining them into groups according to certain characteristics, methods, etc. Based on the above, the primary task of language teaching is to reveal and improve cognitive potential, which will later lead to natural language skills. conclusions in the process of applying the language being studied, and will help to systematize the initially existing "appearance" of the language. The purpose of this improvement of abilities will be the effective implementation of communication by the student. It is possible to imagine the training of verbal communication as the formation of primary cognitive aggregates in the student, giving the individual the opportunity to perceive, analyze and interpret the signals coming to him. This takes into account socio-cultural, communicative and situational factors.

As a result, the subject of the analytical process is a system of dynamic images and associations that correspond to the meaning of language units and directly depend on the cognitive component and individual characteristics of the student. Speech activity appears to be a dynamic process based on the mechanisms of synthesis, generalization and analysis of information, in which the conditions for presenting the communication process in a visual communicative process, as well as improving the culture and individual speech style of communication participants, play a leading role.

Therefore, the development of lexical competence is one of the main tasks in learning a foreign language. Vocabulary is defined as the totality of all the words of a language, its vocabulary. It consists of lexical units — words and phrases. At the same time, the main component of the lexical composition of the language is precisely the word, which has an external and an internal side. The external or sensory side of a word refers to its visual or auditory perception, as well as articulatory or motor-graphical representation. The internal or semantic aspect of a word is related to its semantics and meaning.

At the same time, under the influence of a speech situation, the word may acquire an additional implicit meaning. Lexical competence is based on the lexical skills of:

1) word formation (knowledge of the principles of the formation of lexical units in a language, the creation of derived units from the original word),

2) combinations of words (the construction of logically and grammatically correct phrases),

3) the use of lexical units (the ability to select adequate and appropriate speech situation words and phrases).

Therefore, for the successful assimilation of foreign language vocabulary and the expansion of the active vocabulary, it is necessary to include the studied lexical units in productive speech activities. Primarily lexical units can be assimilated on the basis of receptive types of speech activity, i.e. with the help of reading or listening and appropriate language exercises that allow you to familiarize yourself with the graphic and sound form of the unit and its contextual use, after that it is necessary to activate the skill of its independent use through various written or oral conditional speech and speech exercises in English.

The problematic nature of the dialogue presupposes a joint search for solutions, leads to the need for discussion and, as a result, the development of communication between the participants in the training. This process affects the culture of behavior of the subjects of communication, stimulates the creative thinking of students, leads to the unconscious assimilation of the necessary material. By integrating new knowledge into the process of real "live" communication, students involuntarily focus on them. This process is more efficient than rote memorization.

Use different teaching methods:

- Game methods: quizzes, crosswords, card games.
- Project methods: creation of presentations, commercials, theatrical productions.
- Working with texts: reading, translating, analyzing texts.
- Individual approach: Take into account the individual characteristics of students, their level of language proficiency, interests and motivation.
- Positive motivation: To create a positive learning environment, encourage initiative and independence of students.
- Association method: creating a "word map" where words are linked by associations.
- The "tell a story" method: Students compose a story using given words.
- The "role-playing" method: students play roles in situations using the vocabulary they have learned.

The formation of lexical competence is a long process that requires efforts from both the teacher and the student. It is important to create conditions for active and interesting learning so that students can enjoy learning a foreign language and succeed in mastering it.

Reliance on a communicative approach helps to optimize the learning process at almost all stages of the lesson. Take, for example, the stage of introducing new vocabulary on the topic of "Music". The textbook highlights key words — evaluative adjectives related to music, performers, and concerts. Once the teacher has previously set a task for which it is necessary to use the proposed

words, they become memorable, evoking students' memories of real cases of interaction with music and a desire to praise one performance and express dissatisfaction with the proposed words.

Another example of effective vocabulary work is the activation of evaluative adjectives on the topic of "Advertising." The introductory lesson offers a long list of adjectives that are quite difficult to remember. The following tasks are offered: to correlate colorful advertising images, advertising texts with adjectives that most accurately characterize them, highlighted as active vocabulary. You can demonstrate commercials by asking students to rate each advertisement depending on its advantages or disadvantages, explaining the rationale for their choice. When choosing the best or, conversely, the worst ads, they use keywords — amusing (funny), attractive (attractive), dull (boring), offensive (offensive), ridiculous (ridiculous), weird (strange, incomprehensible), etc. — and they do it purposefully, consciously, solving a clearly defined communicative task.

Communication-oriented learning implies a personality-oriented approach, the emphasis is shifted to the students themselves, they are given more initiative and freedom in the classroom. The communicative approach involves teaching vocabulary, grammatical structures and functions, as well as communication strategies, so that students can successfully solve their tasks in the process of communication. The presented methodological techniques that activate communicative activity, diagnostic tools will help to create a positive psychological attitude in the child when learning English and make the learning process motivated and purposeful.

REFERENCES:

1. Konyaeva L. A. "Formation of students' linguistic and cultural competence based on a competence-based approach." Bulletin — 2012.

2. Lehan V. et al. Formation of lexical competence in foreign philology (English) students during online education //Multidisciplinary Science Journal. – 2023. – T. 5.

3. Caro K., Mendinueta N. R. Lexis, lexical competence and lexical knowledge: a review //Journal of Language Teaching & Research. – 2017. – T. 8. – №. 2.

UDC 37.012.2

THEORIES OF EDUCATION THROUGH VIRTUAL REALITY AND AUGMENTED REALITY

L.T.Abdullayeva, PhD, associate professor, Samarkand State Institute of Foreing Languages, Samarkand

Annotatsiya*. Ushbu maqola immersiv, interaktiv va moslashuvchan o'quv muhitini yaratish orqali ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishda virtual va kengaytirilgan reallik imkoniyatlarini ko'rib chiqadi. Mavjud tadqiqotlar va amaliy qo'llanmalarni ko'rib chiqish asosida ushbu texnologiyalar ijtimoiy hayotda ishtirok etishdagi to'siqlarni qanday bartaraf etishi, muloqot qobiliyatlarini yaxshilashi va o'quvchilarda empatiyani rivojlantirish mumkinligi haqida fikrlar keltirilgan. Maqolada, shuningdek, virtual va kengaytirilgan reallikni inklyuziv sharoitlarda amalga oshirish muammolari muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, ijtimoiy integratsiya, virtual, kengaytirilgan reallik, nogironlik, immersiv ta'lim, ta'lim texnologiyalari.*

Аннотация*. В этой статье рассматривается потенциал виртуальной и дополненной реальности в усилении социальной интеграции за счет создания иммерсивной, интерактивной и адаптивной среды обучения. На основе обзора существующих исследований и практического применения мы исследуем, как эти технологии могут устранять барьеры на пути участия в социальной жизни, улучшать коммуникативные навыки и способствовать развитию эмпатии у учащихся. В статье также обсуждаются проблемы внедрения виртуальной реальности и дополненной реальности AR в инклюзивных условиях.*

Ключевые слова*: инклюзивное образование, социальная интеграция, виртуальная реальность, дополненная реальность, инвалидность, иммерсивное обучение, технологии в образовании, эмпатия.*

Abstract*. This article explores the potential of VR and AR in enhancing social integration by providing immersive, interactive, and adaptive learning environments. Through a review of existing*

studies and practical applications, we examine how these technologies can address barriers to social participation, improve communication skills, and promote empathy among students. The article also discusses the challenges of implementing VR and AR in inclusive settings.

Keywords: *Inclusive education, social integration, Virtual Reality, Augmented Reality, disabilities, immersive learning, technology in education, empathy.*

Introduction. The integration of students with diverse needs into mainstream educational settings has long been a challenge in inclusive education. Recent advancements in Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) technologies offer promising solutions to foster social integration and engagement among students with disabilities. Inclusive education aims to provide all students, irrespective of their abilities, with equal access to learning opportunities. Students with disabilities, particularly those with sensory, cognitive, or social communication challenges, often face difficulties in fully participating in classroom activities and interacting with peers. The social aspect of education plays a crucial role in the holistic development of these students, and fostering social integration has become an essential goal for educators.

Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) are emerging technologies that can transform traditional teaching and learning methodologies. These technologies offer immersive and interactive environments that can be tailored to meet the diverse needs of students in inclusive settings. VR and AR have the potential to overcome barriers in social integration by enabling students to interact with virtual peers, participate in simulated social scenarios, and experience situations from different perspectives.

The use of VR and AR in inclusive education is grounded in several educational and psychological theories. Vygotsky's Social Development Theory emphasizes the importance of social interaction in cognitive development, particularly the role of peer interactions in shaping learning outcomes. VR and AR technologies align with this theory by providing interactive environments where students can engage with others, overcoming the physical limitations of the traditional classroom setting. Vygotsky's concept of the Zone of Proximal Development (ZPD) is particularly relevant to VR and AR applications. The ZPD refers to the difference between what a learner can do independently and what they can achieve with guidance. VR and AR can support learners by offering personalized learning experiences where they can explore social interactions at their own pace, with virtual or augmented scaffolding that aids their development. For instance, VR simulations can present social scenarios that fall within a student's ZPD, providing just enough challenge to help them develop necessary skills, such as understanding non-verbal cues or practicing communication in social contexts [1].

Additionally, the Theory of Mind (ToM) is relevant to understanding how VR and AR can promote empathy and social understanding. ToM refers to the ability to attribute mental states to oneself and others, which is critical for social interactions. By allowing students to experience scenarios from different perspectives, VR and AR can enhance their understanding of diverse social cues and emotions, fostering empathy and social cohesion. Both VR and AR technologies have the potential to enhance ToM by providing immersive environments where students can engage with virtual peers, observe and interpret social cues, and experience situations from different perspectives. For example, in VR simulations, students might assume the perspective of another person, allowing them to understand their emotions and thoughts. Similarly, AR can overlay emotional cues onto real-world interactions, helping students recognize and respond appropriately to others' feelings. These technological interventions can foster empathy, which is critical for successful social integration.

Jean Piaget's Constructivist Learning Theory asserts that learning occurs through the active construction of knowledge, with individuals building new understandings based on their previous experiences. Piaget's theory emphasizes the importance of hands-on, experiential learning, which aligns well with the interactive nature of VR and AR technologies [2].

Jerome Bruner, another key figure in constructivism, introduced the concept of discovery learning, wherein learners actively explore and solve problems in an environment [3]. VR and AR technologies enable such discovery learning by offering students immersive environments where they

can explore social scenarios and educational content interactively. For example, VR can provide simulations of social situations where students must actively engage with virtual peers or make decisions based on social cues. This process of exploration, problem-solving, and reflection fosters deeper cognitive and social development, supporting students' learning in inclusive settings.

Urie Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory emphasizes the importance of environmental contexts in child development. According to Bronfenbrenner, development occurs within nested systems - ranging from immediate settings like the family or classroom to broader societal and cultural influences [4]. This framework underscores the dynamic interaction between the individual and the environment, with each influencing the other.

In the context of inclusive education, VR and AR offer a means to create flexible, adaptive environments that are responsive to the needs of individual students while also fostering social integration. For instance, VR can transport students into virtual environments that simulate different social settings, helping them practice social skills within various ecological contexts. Similarly, AR can augment the real-world environment with digital tools and resources that help students navigate social interactions, allowing for more inclusive participation. These technologies help bridge the gap between individual learning needs and broader social contexts, supporting students' integration into diverse environments.

Activity Theory (Engeström, 1987) is a framework rooted in Vygotsky's ideas, emphasizing that human activity is socially situated and occurs within a context of interacting elements, such as tools, rules, community, and division of labor [5]. According to this theory, learning is a process of engaging in activities that require problem-solving and interaction with others, often facilitated by tools or mediating artifacts.

In the context of inclusive education, VR and AR can act as mediating tools that reshape the way students with disabilities engage in social activities. By using VR, students can engage in shared activities where the boundaries of physical presence are dissolved, allowing them to participate in collaborative problem-solving exercises. In an inclusive classroom, VR and AR provide a platform for students to experience and practice social interactions and skills within various activities. These technologies enhance the tools (i.e., VR and AR) students use for interaction and learning, creating a more inclusive space where students can collaborate and socialize within an environment designed for maximum participation and engagement.

Albert Bandura's Social Learning Theory emphasizes the role of observation, imitation, and modeling in learning. According to Bandura, people learn by observing the behaviors of others and the consequences of those behaviors, which may encourage them to imitate or avoid such behaviors.

In the context of inclusive education, VR and AR allow students to observe appropriate social behaviors in a controlled, immersive environment. For instance, VR can simulate social settings, where students with disabilities can observe positive peer interactions and the social consequences of their actions (such as making friends, working together in a team, or resolving conflicts). These behaviors can be modeled by avatars or virtual agents, providing a safe and supportive space for students to practice and develop appropriate social skills. Additionally, AR can provide real-time feedback or cues to guide students during social interactions, helping them recognize and model effective social behaviors.

One of the most significant benefits of VR in inclusive education is the ability to simulate complex social scenarios. For students with autism spectrum disorder (ASD) or social communication challenges, VR can provide controlled environments where they can practice social interactions, such as initiating conversations, interpreting non-verbal cues, and managing emotional responses. These simulations can be tailored to suit individual needs, offering students the opportunity to rehearse real-world situations in a low-pressure setting.

AR, on the other hand, can overlay digital information on the physical world, enhancing real-time social interactions. For example, AR can provide students with contextual information about a peer's emotions, gestures, or intentions, facilitating better communication. By merging the real and virtual worlds, AR can create a more inclusive environment for students who may struggle with interpreting social cues.

Collaboration is a critical aspect of social integration. VR platforms enable students to work together in virtual spaces, solving problems, creating projects, and sharing experiences. These virtual environments can promote teamwork and reduce the physical barriers that may exist in traditional classrooms. Students with disabilities who may face challenges in face-to-face interactions can participate more effectively in group work through VR, as they are able to communicate through avatars or through voice interactions, bypassing some of the limitations of physical presence.

AR can also support collaboration by allowing students to interact with digital content in a shared physical space. For instance, students can engage in AR-enhanced activities where they collaborate to solve puzzles, create art, or explore educational content in real time. This shared experience can foster a sense of community and inclusion, as students work together toward common goals.

For students with speech and language impairments, VR and AR can provide opportunities to practice and improve communication skills in a safe, non-threatening environment. VR applications can simulate various communication contexts, allowing students to engage in conversations, practice public speaking, or participate in role-playing activities. These virtual interactions help students gain confidence in their abilities to communicate with others.

AR can complement this by offering real-time assistance, such as visual cues or speech recognition technology, which can guide students in their interactions. For example, an AR application could display a virtual coach offering tips on how to initiate a conversation or use appropriate body language during an interaction.

Conclusion. The integration of VR and AR into inclusive education has the potential to significantly enhance social integration for students with disabilities. By providing immersive, interactive, and adaptable learning environments, these technologies can break down social barriers, foster collaboration, and improve communication skills. While challenges remain in terms of cost, accessibility, and teacher training, the promise of VR and AR in creating more inclusive educational settings warrants continued exploration and investment. Through thoughtful implementation, VR and AR can play a pivotal role in ensuring that all students, regardless of ability, can participate fully in the social and academic life of the classroom.

REFERENCES:

1. Vygotsky L. S. Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press. 1978.

2. Piaget J. The psychology of the child. Basic Books. 1972.

3. Bruner J. S. The process of education. Harvard University Press. 1960

4. Bronfenbrenner, U. The ecology of human development: Experiments by nature and design. Harvard University Press. 1979.

5. Engeström Y. Learning by expanding: An activity-theoretical approach to developmental research. Orienta-Konsultit. 1987.

6. Bandura A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Prentice-Hall. 1986.

UDC 174:378.4 (045)

UPHOLDING ACADEMIC INTEGRITY: PRINCIPLES AND IMPORTANCE

S.H.Akhmedova, Associate professor, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. *Akademik yaxlitlik talabalar va olimlarni bilimga intilishlariga yo'naltiradigan tamoyillarni o'zida mujassam etgan oliy ta'limning asosidir. Ushbu axloqiy asos ta'limni rivojlantirish va akademik muassasalarning ishonchliligi uchun zarur bo'lgan ishonch, halollik va hurmat muhitini yaratadi. Ushbu maqolada biz akademik yaxlitlikning asosiy tamoyillari, uning ahamiyati va ushbu tamoyillarni buzish oqibatlarini o'rganamiz.*

Kalit so'zlar*: akademik yaxlitlik, iqtibos, plagiatdan qochish, ta'lim tajribasi, halollik, ishonch, adolat, hurmat, mas'uliyat.*

Аннотация. *Академическая честность является краеугольным камнем высшего образования, воплощающим принципы, которыми руководствуются студенты и ученые в своем стремлении к знаниям. Эти этические рамки способствуют созданию атмосферы доверия, честности и уважения, необходимой для продвижения обучения и повышения*

авторитета академических учреждений. В этой статье мы рассмотрим фундаментальные принципы академической честности, их значение и последствия нарушения этих принципов.

Ключевые слова: *академическая честность, цитирование, предотвращение плагиата, образовательный опыт, честность, доверие, беспристрастность, уважение, ответственность.*

Abstract. *Academic integrity is a cornerstone of higher education, embodying principles that guide students and scholars in their pursuit of knowledge. This ethical framework fosters an environment of trust, honesty, and respect, essential for the advancement of learning and the credibility of academic institutions. In this article, we will explore the fundamental principles of academic integrity, its significance, and the consequences of violating these principles.*

Key words: *academic integrity, citation, avoidance of plagiarism, educational experience, honesty, trust, fairness, respect, responsibility.*

At its core, academic integrity refers to the commitment to honesty and ethical behavior in all scholarly activities. This encompasses a range of practices, including proper citation of sources, avoidance of plagiarism, and the maintenance of originality in one's work. The main principles of academic integrity include:

1. *Honesty:* Students are expected to present their work truthfully and accurately. This means not fabricating data, misrepresenting oneself, or submitting work that is not one's own.
2. *Trust:* Academic integrity fosters a trusting atmosphere among students and faculty. When students adhere to these principles, it builds confidence in the academic community.
3. *Fairness:* Fairness is crucial in evaluating academic work. Students should be aware of and adhere to the same standards and expectations, ensuring a level playing field for all.
4. *Respect:* Respect for oneself and others is vital in academic settings. This includes acknowledging the contributions of others in one's work and engaging in respectful discourse.
5. *Responsibility:* Students must take responsibility for their actions and understand the impact of their choices on their academic reputation and the integrity of their institution.

The Importance of Academic Integrity

Maintaining academic integrity is essential for several reasons:

1. Credibility of Institutions. Academic institutions rely on the integrity of their members to uphold their reputations. When students and faculty members act ethically, the institution as a whole earns respect and credibility. This trust is vital for securing funding, attracting students, and maintaining partnerships with other organizations.

2. Personal Growth. Engaging with academic integrity encourages personal growth and self-discipline. By committing to honest practices, students develop critical thinking skills and a deeper understanding of their fields. This commitment prepares them for future challenges in their careers and personal lives.

3. Innovation and Knowledge Advancement. When students produce original work and contribute new ideas, they enhance the body of knowledge in their respective fields. This innovation is only possible in an environment where integrity is valued, allowing for a genuine exchange of ideas and collaboration.

4. Consequences of Violating Academic Integrity. The repercussions of violating academic integrity can be severe. Consequences may include failing grades, suspension, or even expulsion from the institution. Such actions not only harm academic records but can also have lasting effects on future employment opportunities. Employers often seek candidates with a strong ethical foundation, making integrity a key factor in career advancement.

Strategies for Upholding Academic Integrity

To promote academic integrity, students can adopt several strategies:

1. *Educate Themselves:* Understanding institutional policies on academic integrity is crucial. Students should familiarize themselves with what constitutes plagiarism, cheating, and other forms of misconduct.

2. *Cite Sources Properly:* Learning how to accurately cite sources is essential. Proper citation not only gives credit to original authors but also strengthens one's arguments by providing evidence.

3. *Seek Help When Needed:* If students struggle with understanding material or completing assignments, they should seek assistance. Many institutions offer resources such as tutoring centers or writing workshops.

4. *Collaborate Ethically*: Group work is common in university settings, but students must ensure that collaboration does not cross the line into academic dishonesty. Clear communication regarding contributions and responsibilities is key.

5. *Reflect on Ethical Dilemmas:* Engaging in discussions about ethical dilemmas can help students develop a deeper understanding of integrity. Case studies and real-world examples can illustrate the complexities involved in maintaining academic integrity.

Research is a fundamental aspect of academic life, particularly at the university level, where the ability to gather, analyze, and present information is crucial. This informational text aims to provide an overview of the research process and the importance of proper citation practices. Understanding these components not only enhances the credibility of your work but also contributes to the broader academic community.

Research is a systematic investigation into a specific topic or question, aiming to discover new information or validate existing knowledge. It involves several key steps:

1. *Identifying a Research Question*: The first step is to define a clear and focused research question. This question will guide your investigation and help you determine what information you need to collect.

2. *Conducting Literature Review:* Before diving into primary research, it's essential to review existing literature. This step involves searching for books, journal articles, and other scholarly works that relate to your topic. A comprehensive literature review not only informs your research question but also helps you identify gaps in current knowledge.

3. *Choosing Research Methods*: Depending on your question, you may choose qualitative, quantitative, or mixed-method research approaches. Qualitative research focuses on understanding human behavior and experiences, while quantitative research involves numerical data and statistical analysis.

4. *Collecting Data*: This step involves gathering information through various means such as surveys, interviews, experiments, or archival research. Ensuring that your data collection methods are ethical and rigorous is paramount.

5. *Analyzing Data*: Once data is collected, the next step is to analyze it. This may involve statistical analysis for quantitative research or thematic analysis for qualitative data. The goal is to derive meaningful insights that answer your research question.

6. *Drawing Conclusions*: After analysis, you must interpret your findings. Reflect on what your results mean in the context of your research question and existing literature. This step is crucial for understanding the implications of your work.

7. *Presenting Research*: Finally, you will need to present your research findings in a clear and organized manner, often in the form of a research paper or presentation. This is where proper citation practices become essential.

Citing sources is a critical component of academic writing. Proper citation acknowledges the work of other scholars and allows readers to trace the origin of your information. Here are key reasons why citing sources is important:

1. *Credibility*: Citations lend authority to your work. By referencing reputable sources, you demonstrate that your arguments are based on established research, which enhances your credibility as a scholar.

2. *Avoiding Plagiarism*: Plagiarism is the unethical practice of using someone else's work without proper attribution. It can have serious consequences in academia, including loss of reputation and academic penalties. Citing your sources helps to avoid this issue by giving credit where it is due.

3. *Facilitating Further Research*: By providing citations, you allow readers to locate the original sources of your information. This promotes further research and exploration of the topic, contributing to the academic dialogue.

4. *Demonstrating Knowledge*: Proper citations show that you have engaged with existing literature and understand the context of your research. This reflects a deep understanding of your field and the ongoing conversations within it.

Academic integrity is not merely a set of rules; it is a fundamental principle that underpins the educational experience. Upholding these principles fosters a culture of trust, respect, and excellence in academic settings. As students navigate their university journeys, they must recognize the importance of honesty and ethical behavior, not only for their own success but for the integrity of the academic community as a whole. By committing to academic integrity, students not only enhance their own learning but also contribute to a legacy of trust and respect in their institutions.

In conclusion, embracing academic integrity is an essential aspect of higher education that prepares students for both academic and professional success. As future leaders and innovators, students must carry these principles forward, ensuring that integrity remains at the forefront of their endeavors.

REFERENCES:

1. Dartington, T. (2000). The preoccupations of the citizen–reflections from the OPUS listening posts. *Organizational and Social Dynamics*, 1(1), 94–112.

2. East, J., & Donnelly, L. (2012). Taking responsibility for academic integrity: A collaborative teaching and learning design. *Journal of University Teaching and Learning Practice*, 9(3), 1–11. https://doi.org/10.53761/1.9.3.2

3. Fishman, T. (2016). Academic integrity as an educational concept, concern, and movement in US institutions of higher learning. In Bretag, T. (Ed.)., *Handbook of academic integrity* (1st ed., pp. 7–21). Springer.

4. McWilliam, E. (2007). Managing 'nearly reasonable' risk in the contemporary university. *Studies in Higher Education*, 32(3), 311–321. https://doi.org/10.1080/03075070701346857

5. Tabsh, S. W., El Kadi, H. A., & Abdelfatah, A. S. (2012). Faculty response to ethical issues at an American university in the middle-East. *Quality Assurance in Education*, 20(4), 319—340. https://doi.org/10.1108/09684881211263957

UO'K 37.02

NOFILOLOGIK OLIY O'QUV YURTLARIDA O'ZBEK GURUHLARIDA RUS TILINI O'QITISH METODIKASI

R.X.Alibekova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada nofilologik oliy ta'lim muassasalarida o'zbek guruhlari uchun rus tilini o'qitish jarayoni tahlil qilinadi. Muallif rus tilini o'rgatishda duch kelinadigan asosiy muammolarni, jumladan talabalarda boshlang'ich til ko'nikmalarining yetishmasligi, motivatsiya pastligi va zamonaviy o'quv-uslubiy vositalarning cheklanganligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, maqolada rus tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv, kasbiy yo'naltirilgan materiallardan foydalanish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va multimedia vositalari orqali darslarni interfaol tashkil etish kabi samarali metodik yechimlar tavsiya etiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nofilologik yo'nalishlarda til o'rgatishda nazariy emas, balki amaliy va kasbiy muhitga moslashtirilgan dars shakli yuqori natija beradi.*

Kalit so'zlar: *rus tili, nofilologik yo'nalish, o'qitish metodikasi, kommunikativ yondashuv, axborot texnologiyalari, til kompetensiyasi, interaktiv ta'lim, o'zbek guruhlari*

Аннотация. *В данной статье анализируется процесс обучения русскому языку узбекских групп в нефилологических высших учебных заведениях. Автор подчеркивает основные проблемы, с которыми сталкиваются при преподавании русского языка, в том числе отсутствие у студентов базовых языковых навыков, низкую мотивацию и ограниченность современных учебно-методических средств. Вместе с тем, в статье рекомендуются такие эффективные методические решения, как коммуникативный подход в обучении русскому языку, использование профессионально ориентированных материалов, внедрение информационно-коммуникационных технологий и интерактивная организация занятий с помощью мультимедийных средств. Результаты исследования показывают, что в*

нефилологических направлениях более высокие результаты дает форма урока, адаптированная к практической и профессиональной среде, а не теоретическая.

Ключевые слова: *русский язык, нефилологическое направление, методика преподавания, коммуникативный подход, информационные технологии, языковая компетенция, интерактивное обучение, узбекские группы*

Abstract. *This article analyzes the process of teaching Russian to Uzbek groups in non-philological higher education institutions. The author emphasizes the main problems encountered in teaching Russian, including the lack of basic language skills among students, low motivation, and the limited availability of modern teaching aids. At the same time, the article recommends effective methodological solutions such as a communicative approach to teaching Russian, the use of professionally oriented materials, the introduction of information and communication technologies, and the interactive organization of classes using multimedia. The results of the study show that in non-philological areas, higher results are achieved by a lesson form adapted to the practical and professional environment, rather than a theoretical one.*

Keywords: *Russian language, non-philological direction, teaching methods, communicative approach, information technology, language competence, interactive learning, Uzbek groups*

Bugungi global integratsiya va axborotlashgan jamiyat sharoitida xorijiy tillarni bilish nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki kasbiy muvaffaqiyatning ham muhim omiliga aylandi. O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, xorijiy tillarni o‘rganishga qaratilgan davlat dasturlari (masalan, “2020-2030-yillarda xorijiy tillarni o‘rganishni rivojlantirish konsepsiyasi”) bu boradagi ishlarni yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Shu bilan birga, rus tili o‘zbek talabalari uchun nafaqat chet tili, balki mamlakatning ko‘plab sohalarida (ilmiy adabiyotlar, texnik hujjatlar, turli soha mutaxassislari o‘rtasidagi muloqot) muhim muloqot vositasi sifatida ham alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, nofilologik oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar uchun rus tilini bilish ularning kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi.

Bunday sharoitda nofilologik yo‘nalishdagi o‘zbek guruhlarida rus tilini o‘qitish metodikasi o‘ziga xos yondashuvni talab qiladi. Ushbu yo‘nalish talabalari tilni chuqur lingvistik yondashuv asosida emas, balki amaliy maqsadlar - kasbiy muloqot, hujjatlar bilan ishlash, texnik ma’lumotlarni tushunish asosida o‘rganadilar. Shuning uchun rus tilini o‘qitishda an’anaviy grammatik-tarjima metodi o‘z o‘rnini yangi, samarali, kommunikativ va innovatsion metodlarga bo‘shatib bermoqda.

Ushbu maqolada bu masalalar chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi nofilologik yo‘nalishdagi o‘zbek guruhlarida rus tilini o‘qitish amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bunda asosiy e’tibor ta’lim jarayonidagi muammolarni aniqlash, o‘qitishning zamonaviy texnologiyalarini joriy etish va ta’lim mazmunini talabalarning kasbiy ehtiyojlariga moslashtirish masalalariga qaratilgan.

Nofilologik yo‘nalishlarda o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, nofilologik yo‘nalish talabalarining rus tiliga bo‘lgan ehtiyoji amaliyotga yo‘naltirilganligini, ular tilni kasbiy faoliyatda qo‘llash uchun o‘rganayotganligini ta’kidlash mumkin. Shuning uchun kommunikativ kompetensiyani shakllantirish grammatik tuzilmalarni chuqur o‘rganishdan ko‘ra muhimroqdir.

Nofilologik oliy ta’lim muassasalarida o‘zbek guruhlariga rus tilini o‘qitish jarayonida bir qator muammolar kuzatilmoqda. Birinchi navbatda, talabalarning rus tili bo‘yicha bilim darajasi odatda boshlang‘ich yoki yetarli darajada emas, bu esa o‘quv jarayonidagi asosiy to‘siqlardan biridir. Shu bilan birga, ko‘plab talabalarda til o‘rganishga bo‘lgan shaxsiy qiziqish va o‘quv motivatsiyasi past darajada bo‘lib, bu mashg‘ulotlarni samarali tashkil etishga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yana bir muhim muammo - oliy o‘quv yurtlarida metodik ta’minotning yetarli emasligi, sohaga oid zamonaviy darslik va o‘quv qo‘llanmalarining yetishmasligidir. Bu esa o‘qituvchilarga ta’lim jarayonini zamon talablari darajasida tashkil etishni qiyinlashtiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishda ham ma’lum cheklovlar mavjud. Talabalarda ham, ba’zi hollarda o‘qituvchilarda ham ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish

ko‘nikmalari yetarli emas, bu esa interaktiv va raqamli ta’lim imkoniyatlaridan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qiladi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun ta’lim jarayoniga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish, talabalarning motivatsiyasini oshirishga qaratilgan usullardan foydalanish, elektron resurslar va multimedia materiallarini qo‘llash zarur.

Nofilologik yo‘nalishdagi o‘zbek guruhlarida rus tilini samarali o‘qitish uchun an’anaviy grammatik-tarjima usuli bilan cheklanib qolmasdan, zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish zarur. Quyidagi usullar amalda o‘z samarasini ko‘rsatdi:

Kommunikativ metod. Bu usul ta’lim jarayonini bir vaqtning o‘zida turli xil til ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltiradi - gapirish, tinglash (ya’ni, nutqni eshitish), o‘qish va yozish. Asosiy maqsad talabalarni faol muloqotga jalb qilish, haqiqiy hayotiy vaziyatlar bilan bog‘liq mashqlar orqali ularning lisoniy muhitdagi nutqiy xulq-atvorini faollashtirishdan iborat. Bu usul kasbiy yo‘naltirilgan mutaxassislar uchun ayniqsa muhim bo‘lgan amaliy til ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Keys-stadi usuli. Bu usul talabalarni haqiqiy yoki simulyatsiya qilingan kasbiy vaziyatlarga qo‘yadi. Masalan, muhandislik, tibbiyot yoki iqtisodiyot sohasida yuzaga keladigan muammolarni rus tilida tahlil qilish va yechimini taklif qilish orqali talabalar nafaqat til, balki tanlangan mutaxassislik bo‘yicha ham bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar. Bu yondashuv tilni nafaqat grammatika, balki vosita sifatida ham o‘rgatishni ta’minlaydi.

Lotin yozuvidan foydalanish. Rus tilida kirill alifbosi qo‘llanilsa-da, o‘zbek guruhlariga til o‘rgatishda ba’zi tushunchalar va grammatik qoidalarni lotin alifbosida tushuntirish rus tilini tushunishni osonlashtiradi. Bu, ayniqsa, rus alifbosiga ko‘nikmagan yosh talabalar uchun foydali. Bu usul o‘qituvchiga tillararo ko‘prik yaratish imkonini beradi.

Audio va video materiallardan foydalanish. Multimedia vositalaridan, xususan, rus tilidagi video, audio materiallar va podkastlardan foydalanish tinglab tushunish ko‘nikmalarini shakllantirish, talaffuzni to‘g‘rilash va so‘z boyligini oshirish imkonini beradi. Bunday materiallar yordamida talabalar haqiqiy til muhitini his qilishlari, turli kontekstlarda so‘z va iboralardan to‘g‘ri foydalanishni o‘rganishlari mumkin.

Bu metodlardan o‘rinli foydalanish ta’lim samaradorligini oshiribgina qolmay, o‘quvchilarning tilga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, o‘quv ishtiyog‘ini oshiradi, ularda mustaqil bilim olishga intilishni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, nofilologik yo‘nalishlarda rus tilini samarali o‘qitish uchun, birinchi navbatda, kommunikativ yondashuvga e’tibor qaratish lozim. Talabalarning kasbiy yo‘nalishini hisobga olgan holda materiallarni tanlash, axborot texnologiyalaridan keng foydalanish va interfaol mashg‘ulotlarni tashkil etish ularning tilni amaliy jihatdan o‘zlashtirishini yaxshilaydi. Ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan metodlar asosida tashkil etish samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdurahmonov Q. «Xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi», Toshkent, 2018.
2. Гальскова Н.Д. «Современная методика преподавания иностранных языков», Москва, 2010.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. Rus tili fanidan o‘quv dasturi, 2021.
4. Костина И.Г. «Русский язык как иностранный: методика преподавания», СПб, 2015.

UO’K 37.02

JISMONIY MADANIYAT DARSLARIDA HARAKATLI O`YINLARNI FANLARARO ALOQADORLIKDA NAZARIY O`QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH (BOSHLANG`ICH SINF MISOLIDA)

J.Ch.Amirqulov, o‘qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. *Maqola boshlang`ich sinf jismoniy madaniyat darslarida harakatli o`yinlarni fanlararo aloqadorlik asosida nazariy o`qitish usullarini takomillashtirishga bag`ishlangan. Tadqiqotda harakatli o`yinlarning bolalarning jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishidagi ahamiyati, shu bilan birga matematika, ona tili va tabiiy fanlar bilan bog`liq holda o`qitishning samaradorligi o`rganilgan. Boshlang`ich sinflarda o`quvchilarning qiziqishini oshirish, bilimlarni mustahkamlash va darslarni qiziqarli tashkil etish uchun fanlararo integratsiyalangan yondashuvlar taklif etilgan.*

***Kalit so`zlar:*** *jismoniy madaniyat harakatli o`yinlar boshlang`ich sinf fanlararo aloqadorlik nazariy o`qitish metodik takomillashtirish o`quv jarayoni bolalar rivojlanishi pedagogik usullar dars samaradorligi.*

Аннотация. *Статья посвящена совершенствованию методов теоретического обучения подвижным играм на уроках физической культуры в начальных классах на основе межпредметных связей. В исследовании раскрыта значимость подвижных игр в физическом, умственном и социальном развитии детей, а также эффективность их интеграции с такими предметами, как математика, родной язык и естественные науки. Предложены подходы межпредметной интеграции для повышения интереса учащихся, закрепления знаний и повышения увлекательности уроков.*

Ключевые слова: *физическая культура, подвижные игры, начальные классы, межпредметные связи, теоретическое обучение, методическое совершенствование, учебный процесс, развитие детей, педагогические методы, эффективность уроков.*

Abstract. *This article focuses on improving the theoretical teaching methods of active games in primary school physical education lessons through interdisciplinary integration. The research highlights the role of active games in the physical, intellectual, and social development of children, as well as the effectiveness of teaching them in connection with subjects such as mathematics, native language, and natural sciences. Interdisciplinary approaches are proposed to increase student engagement, reinforce knowledge, and make lessons more engaging.*

Keywords: *physical education, active games, primary school, interdisciplinary integration, theoretical teaching, methodological improvement, educational process, child development, pedagogical methods, lesson effectiveness.*

So‘nggi yillarda mamlakatimizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ta’lim-tarbiyasida harakatli o‘yinlar orqali fanlararo integratsiyani shakllantirish, milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish, me’yoriy-huquqiy asoslarni takomillashtirish hamda moddiy-texnik shart-sharoitlarni yaxshilashga qaratilgan islohotlar keng miqyosda amalga oshirilmoqda. Bularning barchasi barkamol avlodni tarbiyalash yo‘lida ta’lim tizimi oldiga yangi maqsad va vazifalarni qo‘ymoqda.

O‘zbekiston Respublikasi taraqqiyot strategiyasida "jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan yetuk, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash" ustuvor vazifa etib belgilangani bu yo‘nalishdagi ishlarni yana-da jadallashtirishni taqozo etmoqda. Shuningdek, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish va bolalar salomatligini mustahkamlashda harakatli o‘yinlardan foydalanish muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda harakatli o‘yinlarni fanlararo aloqadorlikda, ayniqsa jismoniy madaniyat darslarida nazariy jihatdan asoslangan holda qo‘llash masalasi dolzarb bo‘lib bormoqda. Birinchidan, global pandemiya davrida jismoniy faollikning ahamiyati yanada ortdi. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi 2021-yilgi ma’lumotlariga ko‘ra, bolalar orasida jismoniy faollikning kamayishi turli kasalliklarning ko‘payishiga olib kelmoqda. Bu esa ularning umumiy rivojlanishiga va ta’lim jarayoniga salbiy ta’sir qilmoqda.

Ikkinchidan, fanlararo integratsiyani rivojlantirish ta’lim samaradorligini oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jismoniy madaniyat darslarida matematika, biologiya kabi fanlar bilan uyg‘unlashgan harakatli o‘yinlar o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirib, ta’lim sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqot doirasida harakatli o‘yinlarni boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan fanlararo aloqadorlikda o‘rgatishning nazariy asoslarini yoritish, ularning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish asosiy maqsad etib belgilandi.

Harakatli o‘yinlarning kelib chiqishi insoniyat tarixining qadimiy davrlariga borib taqaladi. O‘yinlar nafaqat bolalar hayotining ajralmas qismi, balki ularning ijtimoiylashuvi, ruhiy va jismoniy rivojida muhim vosita sifatida e’tirof etiladi. Etnograflar tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar, jumladan Margaret Midning XX asrning 30-yillarida Yangi Gvineya qabilalariga oid kuzatuvlari o‘yinlarning bolalar turmush tarzidagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

N.C.Volovik qadimiy o‘yinlarning mohiyati faqat ko‘ngil ochish emas, balki amaliy ahamiyatga egaligini ta’kidlaydi. Bu fikrlar N.M.Koryak va Ya.S.Ginzburg tomonidan ilgari surilgan pedagogik o‘yinlar nazariyasida ham o‘z ifodasini topgan.

Shuningdek, E.Bern konsepsiyasiga ko‘ra, o‘yinlar avloddan-avlodga o‘tuvchi ijtimoiy muloqot vositasi bo‘lib, ular insonni jamiyatga tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Harakatli o‘yinlar orqali bolalar do‘stlar, hamfikrlar va ijtimoiy sheriklarni tanlash imkoniga ega bo‘ladi, bu esa o‘yinlarning ijtimoiy-pedagogik ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Boshlang‘ich sinf darslari uchun tanlangan o‘yinlar ularning asosiy harakat mazmuni (yugurish, sakrash, uloqtirish, muvozanat saqlash, tirmashish va h.k.)ga qarab aniqlanadi. Masalan, "Bo‘ri g‘ovda" o‘yinida qadamlab sakrash orqali harakat malakalari mustahkamlanadi, "To‘p kapitanga" o‘yinida esa to‘pni aniq uzatish va koordinatsiyani rivojlantirish ko‘zda tutiladi.

Harakatli o‘yinlarni o‘quv jarayoniga kiritishda quyidagi mezonlarga amal qilish zarur:

- Pedagogik vazifa: o‘yin orqali hal qilinadigan ta’limiy maqsad aniqligi;
- Darsdagi o‘rni: o‘yinning mavzuga bog‘liqligi va dars tuzilmasidagi roli;
- Yosh va jismoniy tayyorgarlik: o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va jismoniy imkoniyatlariga mosligi;
- Jismoniy va emotsional yuklama: o‘yinlar orqali bolaning jismoniy chiniqishi va emotsional holatiga ta’siri;
- Tashkiliy sharoitlar: o‘yin o‘tkaziladigan joy va kerakli uskunalar mavjudligi;
- O‘yin metodikasi: bolalarni harakatli o‘yinlarga jalb etishning samarali usullari.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jismoniy tarbiyasida harakatli o‘yinlarning vazifasi quyidagilardan iborat: bola sog‘lig‘ini mustahkamlash, kasalliklarga qarshi chidamlilikni oshirish, tashqi muhit sharoitlariga moslashish qobiliyatini rivojlantirish hamda har qanday faoliyatga layoqatlilikni shakllantirish.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf jismoniy madaniyat darslarida harakatli o‘yinlarni fanlararo aloqadorlik asosida nazariy jihatdan o‘qitish zamonaviy ta’lim jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu yondashuv nafaqat o‘quvchilarning jismoniy salomatligini mustahkamlash, balki ularning aqliy va ijtimoiy rivojlanishini ham samarali qo‘llab-quvvatlaydi.

Integratsiyalashgan darslar orqali bolalar matematika, ona tili, tabiiy fanlar kabi nazariy bilimlarni amaliy harakatlar bilan bog‘laydi, bu esa ta’lim sifati va samaradorligini oshiradi. Shuningdek, harakatli o‘yinlarning tarixiy, madaniy va ijtimoiy ahamiyati ularni pedagogik jarayonga integratsiyalashni yanada asosli qiladi.

Mazkur tadqiqot doirasida ilgari surilgan nazariy va amaliy tavsiyalar boshlang‘ich ta’limda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish hamda milliy qadriyatlarni targ‘ib qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, jismoniy madaniyat darslarida harakatli o‘yinlarni fanlararo integratsiya asosida tizimli va ilmiy asosda tashkil etish – barkamol avlodni tarbiyalash yo‘lida ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Abdullayev A., Xonkeldiev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati. darslik. 2000 y. Toshkent.

2. Achilov A.M., Akramov J.A. Goncharova O.V. Bolalarning jismoniy sifatlarini tarbiyalash. O`quv qo`llanma. 2004y. Toshkent.

3. Salomov R.S., Kerimov F.A. Jismoniy tarbiyada pedagogik texnologiyalar. O`quv qo`llanma. 2002 y. Toshkent.

4. Sharipov T.Yu., Usmonxodjaev T.S. Jismoniy tarbiya. Dars ishlanmalari va xarakatli o`yinlar. O`quv qo`llanma. 2005y.

5. Akhmedova M. The role of physical culture in the development of a healthy lifestyle among students. Journal of Physical Education and Sport, 2021. 21(1), 123-130.

UO‘K: 378.147:624(075)

QURILISH MUHANDISLIGI TALABALARINING KASBIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARI

B.M.Artikova, tadqiqotchi, Toshkent davlat transport universiteti, Toshkent
Orcid: http://orcid.org/0000-0001-8921-4125

Annotatsiya. *Mazkur maqolada qurilish muhandisligi ta’limida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan zamonaviy ta’lim texnologiyalarining o‘rni va samaradorligi tahlil qilinadi. Qurilish sohasi innovatsiyalarga asoslangan bo‘lib, talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham o‘zlashtirishlari zarur. Shu maqsadda, muammoga yo‘naltirilgan ta’lim, raqamli simulyatsiyalar, virtual va kengaytirilgan reallik, loyiha asosida o‘qitish kabi metodlardan foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili, taqqoslash, amaliy-tahliliy va empirik metodlar qo‘llanilgan bo‘lib, qurilish muhandisligi ta’limida innovatsion yondashuvlarning kasbiy rivojlanishga ta’siri baholangan.*

Kalit so‘zlar: *Qurilish muhandisligi, kasbiy kompetensiya, zamonaviy ta’lim texnologiyalari, muammoga yo‘naltirilgan ta’lim, raqamli simulyatsiyalar, virtual va kengaytirilgan reallik, loyiha asosida o‘qitish, Building Information Modeling (BIM), texnik tafakkur, innovatsion ta’lim metodlari.*

Аннотация. *В данной статье анализируется роль и эффективность современных образовательных технологий, направленных на развитие профессиональной компетентности в обучении строительному инжинирингу. Строительная отрасль основана на инновациях, поэтому студентам необходимо овладевать не только теоретическими знаниями, но и практическими навыками. В этой связи раскрываются преимущества таких методов, как проблемно-ориентированное обучение, цифровые симуляции, виртуальная и дополненная реальность, проектное обучение. В исследовании использованы методы анализа литературы, сравнительный, практико-аналитический и эмпирический подходы, на основе которых оценивается влияние инновационных подходов в образовательном процессе на профессиональное развитие будущих специалистов в области строительного инжиниринга.*

Ключевые слова: *строительный инжиниринг, профессиональная компетентность, современные образовательные технологии, проблемно-ориентированное обучение, цифровые симуляции, виртуальная и дополненная реальность, проектное обучение, Building Information Modeling (BIM), техническое мышление, инновационные методы обучения.*

Abstract. *This article analyzes the role and effectiveness of modern educational technologies aimed at developing professional competence in civil engineering education. The construction industry is driven by innovation, requiring students to acquire not only theoretical knowledge but also practical skills. In this context, the advantages of methods such as problem-based learning, digital simulations, virtual and augmented reality, and project-based learning are highlighted. The study employs literature analysis, comparative, practical-analytical, and empirical methods to assess the impact of innovative approaches in the educational process on the professional development of future civil engineering specialists.*

Keywords: *civil engineering, professional competence, modern educational technologies, problem-based learning, digital simulations, virtual and augmented reality, project-based learning, Building Information Modeling (BIM), technical thinking, innovative teaching methods.*

Kirish: Bugungi kunda qurilish muhandisligi sohasi jadal rivojlanib, yangi texnologiyalar, muhandislik yondashuvlari va innovatsion yechimlar talab qilmoqda. Shu bois, ushbu yo‘nalishda kadrlar tayyorlash jarayoni ham zamonaviy ta’lim texnologiyalarini joriy etish orqali yangilanib bormoqda. Qurilish muhandisligi talabalari nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy ko‘nikmalarga ham ega bo‘lishlari zarur. Kasbiy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish uchun an’anaviy ta’lim usullari bilan bir qatorda, muammoga yo‘naltirilgan ta’lim, raqamli simulyatsiyalar, virtual hamda kengaytirilgan reallik, loyiha asosida o‘qitish hamda interaktiv dasturlar tobora keng qo‘llanilmoqda. Zamonaviy ta’lim texnologiyalarining qo‘llanilishi talabalarning kasbiy mahoratini oshirish, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga,

o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan va moslashuvchan formatda tashkil etish imkonini beradi. Ushbu maqolada qurilish muhandisligi ta’limida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar tahlil qilinib, ularning samaradorligi va amaliy ahamiyati yoritib beriladi.

Adabiyotlar tahlili: D.U.Qo‘chqarov o‘z tadqiqotlarida professional ta’lim tizimida rahbar kadrlarning intellektual salohiyati va kasbiy kompetensiyasini oshirish muhimligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, rahbar kadrlarning yuqori intellektual darajaga ega bo‘lishi ta’lim muassasalarini samarali boshqarish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ta’lim sifati oshishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, rahbarlarning analitik fikrlash qobiliyati, zamonaviy menejment tamoyillarini egallashi va pedagogik jarayonlarni to‘g‘ri boshqara olish ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi[1]. Bunday kadrlarni shakllantirishda metodologik yondashuvlar muhim o‘rin tutadi. Jumladan, kasbiy kompetensiyani rivojlantirish uchun uzluksiz ta’lim tizimini yo‘lga qo‘yish, tajriba almashish platformalarini yaratish va zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish zarur.

M.E.Qodirov tadqiqotida kasbiy tayyorgarlik jarayonida texnik bilim va ko‘nikmalarning o‘rni beqiyos ekanligini ta’kidlaydi. Xususan, Qurilish muhandisligi talabalari nafaqat nazariy bilimlarni egallashi, balki zamonaviy qurilish texnologiyalaridan foydalana olish ko‘nikmalarini ham shakllantirishi zarur. Shu bois, ularning texnik tafakkurini rivojlantirish, qurilish muammolarini innovatsion yondashuvlar asosida hal qilish qobiliyatini oshirish va ilg‘or texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish muhim vazifalardan biri sanaladi[2]. Uning fikricha, Qurilish muhandisligi talabalari uchun amaliy mashg‘ulotlar, laboratoriya ishlarini tashkil etish va ishlab chiqarish amaliyotining ahamiyati alohida ta’kidlangan. Chunki texnik kompetensiyani shakllantirish uchun talabalar nazariy bilimlarini real qurilish jarayonlarida qo‘llashlari zarur. Shu jihatdan qaraganda, universitet va qurilish sanoati korxonalari hamkorligini kuchaytirish, talabalarga innovatsion loyihalar ustida ishlash imkoniyatini yaratish hamda ilg‘or qurilish texnologiyalaridan foydalangan holda o‘quv jarayonini tashkil etish samarali natija beradi. Xorijiy tadqiqotchilar Damek, Heinrich, Weise va Reichelt o‘zlarining tadqiqotlarida qurilish muhandisligi sohasida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishning ahamiyatini ta’kidlab o‘tganlar[3]. Ularning fikricha, zamonaviy qurilish jarayonlarida Building Information Modeling (BIM) kabi innovatsion texnologiyalarni qo‘llash nafaqat loyiha sifatini oshiradi, balki qurilish muhandislarining kasbiy tayyorgarligiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, talabalarning raqamli muhitda ishlash qobiliyatini shakllantirish hamda BIM texnologiyalari bilan ishlash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, kelajakdagi qurilish jarayonlarida muhandislarning kasbiy muvaffaqiyati ularning raqamli kompetensiyalariga bevosita bog‘liq bo‘ladi.

A.Aymuratov ta’kidlashicha, zamonaviy ta’lim jarayonida talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligini oshirish uchun innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega[4]. Uning fikriga ko‘ra, talabalarning nazariy bilimlari va amaliy ko‘nikmalarini uyg‘unlashtirish, ularni real ish muhitiga tayyorlash hamda mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri bo‘lishi lozim. Tadqiqotda kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning metodik jihatlari tahlil qilingan bo‘lib, bunda amaliy mashg‘ulotlar, muammoga asoslangan ta’lim (PBL), loyiha faoliyati va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muhim omillar sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. Pedagogik metodlarni takomillashtirish orqali talabalarning o‘quv jarayoniga bo‘lgan qiziqishini oshirish va ularni yanada faol o‘rganishga undash mumkinligi qayd etilgan. Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarning barchasi shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim texnologiyalari qurilish muhandisligi talabalari uchun kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Biroq, bu texnologiyalarning samaradorligi ta’lim jarayoniga to‘g‘ri integratsiya qilinishiga bog‘liq bo‘lib, bu borada pedagogik yondashuvlarni yanada takomillashtirish zarurati mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot metodologiyasi sifatida mazkur ishda qurilish muhandisligi talabalari uchun kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan zamonaviy ta’lim texnologiyalarini o‘rganish asosiy yo‘nalish sifatida tanlangan. Ishda adabiyotlar tahlili, taqqoslash, amaliy-tahliliy yondashuv hamda empirik metodlar qo‘llanilgan. Adabiyotlar tahlili usuli orqali

qurilish muhandisligi ta’limida kasbiy kompetensiyani shakllantirishga oid ilg‘or tadqiqotlar va olimlarning ilmiy qarashlari o‘rganilgan. Xususan, texnik bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish, muammoga yo‘naltirilgan ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, raqamli simulyatsiyalar hamda virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalarining samaradorligi tahlil qilingan. Taqqoslash usuli asosida turli innovatsion ta’lim texnologiyalari va an’anaviy yondashuvlar o‘rtasidagi farqlar, ularning samaradorligi va ta’sirchanligi baholangan. Xususan, xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan Building Information Modeling (BIM) kabi texnologiyalar hamda mahalliy o‘quv tizimida qo‘llanilayotgan usullar o‘zaro solishtirilib, ularning kasbiy kompetensiyani rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Amaliy-tahliliy yondashuv asosida qurilish muhandisligi ta’limida interaktiv metodlarni joriy etish natijalari o‘rganilgan. Talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik metodlarni tahlil qilish orqali ta’lim jarayonining real muhitga yaqinligini oshirish yo‘llari aniqlangan.

Empirik metodlar asosida mavjud ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash tajribasi o‘rganilib, ularning talabalar bilim darajasi, texnik tafakkuri va kasbiy tayyorgarlikka ta’siri baholangan. O‘quv jarayonida muammoga asoslangan ta’lim va loyiha metodikasidan foydalanishning natijalari amaliy ma’lumotlar asosida o‘rganilib, samaradorlik darajasi aniqlangan. Shu tariqa, tadqiqot metodologiyasi kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy ta’lim texnologiyalarining ilmiy asoslarini, ularning samaradorligini va amaliy qo‘llash imkoniyatlarini har tomonlama o‘rganish orqali shakllantirilgan.

Tadqiqot natijalari: Qurilish muhandisligi talabalari uchun kasbiy kompetensiyani rivojlantirish zamonaviy ta’lim texnologiyalarining samarali qo‘llanilishiga bog‘liq. Tadqiqot davomida muammoga yo‘naltirilgan ta’lim, raqamli simulyatsiyalar, virtual va kengaytirilgan reallik, loyiha asosida o‘qitish hamda interaktiv dasturlarning talabalar bilim va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. An’anaviy ta’lim usullari bilan solishtirilganda, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, qurilish muhandisligi talabalari texnik bilim va ko‘nikmalarni chuqur o‘zlashtirishlari uchun nazariy va amaliy mashg‘ulotlarning uyg‘unlashtirilishi zarur. Xususan, laboratoriya ishlari, ishlab chiqarish amaliyoti va qurilish sanoati bilan hamkorlikda tashkil etilgan treninglar talabalarning texnik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Building Information Modeling (BIM) texnologiyalaridan foydalanish kelajakdagi muhandislarning raqamli kompetensiyalarini oshirish uchun muhim vosita ekani aniqlandi. Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalarining joriy etilishi talabalar uchun real qurilish muhitiga yaqinlashish imkoniyatini yaratib, ularning amaliy tayyorgarligini kuchaytiradi. Empirik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, muammoga asoslangan ta’lim va loyiha asosida o‘qitish metodlari talabalar o‘rtasida faol ishtirokni oshirib, ularga mustaqil izlanish olib borish, tanqidiy fikrlash va innovatsion yechimlar ishlab chiqish ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Xorijiy va mahalliy tajribalar taqqoslanganda, ta’lim jarayoniga interaktiv metodlarni keng joriy etish kasbiy kompetensiyani shakllantirishda samarali natijalar berishi tasdiqlandi. Shu bois, qurilish muhandisligi ta’limida texnik fanlarni o‘qitishda ilg‘or texnologiyalarni qo‘llash, talabalarning amaliy tajribasini oshirish va ularni mustaqil ijodiy izlanishga yo‘naltirish muhim strategik yo‘nalishlardan biri ekani aniqlangan.

Muhokama: Maqolada qurilish muhandisligi ta’limida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga zamonaviy ta’lim texnologiyalarining ta’siri tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, an’anaviy ta’lim yondashuvlari zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirilganda, talabalarning kasbiy mahorati sezilarli darajada oshadi. Xususan, muammoga yo‘naltirilgan ta’lim, raqamli simulyatsiyalar, virtual va kengaytirilgan reallik, loyiha asosida o‘qitish hamda interaktiv dasturlar talabalarning texnik tafakkurini shakllantirish va mustaqil ijodiy yondashuvini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida xorijiy tajriba va ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy qurilish muhandisligi ta’limida Building Information Modeling (BIM) kabi texnologiyalarni qo‘llash nafaqat nazariy bilimlarni chuqurlashtirish, balki amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Bu texnologiyalar orqali talabalar real qurilish jarayonlari

bilan tanishib, jamoaviy muhitda ishlash va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatini rivojlantiradi.

Empirik tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirish uchun ta’lim jarayonida amaliy mashg‘ulotlarga katta e’tibor qaratish lozim. Universitet va qurilish sanoati korxonalari o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, talabalarni real loyihalarda ishtirok etishga jalb etish ularning kasbiy kompetensiyasini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, ta’lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish jarayonida muayyan muammolar ham kuzatiladi. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetishmovchiligi, o‘qituvchilarning yangi texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha malakasi va talabalar uchun moslashuv jarayoni ayrim to‘siqlarni yuzaga keltirishi mumkin. Qurilish muhandisligi ta’limida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish talabalarning nazariy va amaliy bilimlarini uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, mehnat bozorida raqobatbardosh, innovatsion tafakkurga ega muhandislarni tayyorlashga imkon yaratadi. Kelgusida ushbu yondashuvlarni yanada takomillashtirish, ularni ta’lim jarayoniga yanada chuqur integratsiya qilish hamda pedagoglarning malakasini oshirish bo‘yicha tadqiqotlar olib borish zarur.

Xulosa: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, qurilish muhandisligi talabalari uchun kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda zamonaviy ta’lim texnologiyalarining qo‘llanilishi samarali natijalar beradi. Xususan, muammoga asoslangan ta’lim, interaktiv metodlar, raqamli simulyatsiyalar va loyiha asosida o‘qitish talabalarning texnik tafakkurini rivojlantirishga, innovatsion qurilish usullarini o‘zlashtirishga hamda real ish sharoitlariga tayyorlanishiga yordam beradi. BIM va boshqa raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi kasbiy tayyorgarlikni sezilarli darajada oshirish imkonini beradi. Biroq, zamonaviy pedagogik yondashuvlarning samaradorligi ularni ta’lim jarayoniga to‘g‘ri integratsiya qilishga bog‘liq bo‘lib, bu borada didaktik metodlarni yanada takomillashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ulug‘bekovich, Q. D. (2024). Professional Ta’lim Tizimida Rahbar Kadrlarning Intellektual Salohiyati Va Kasbiy Kompetensiyasini Takomillashtirishning Metodologik Asoslari. Miasto Przyszłości, 54, 1062–1065.

2. M.E.Qodirov "Bo‘lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida texnik kompetentligini rivojlantirish" Xalqaro konferensiya/ Jizzax. 2022-9b.

3. Sebastian Damek, Heinrich Söbke, Franziska Weise, Maria Reichelt "Competences for Digital Practice: Educational Scenarios for the Workplace of the Future Exemplified by Building Information Modeling Work Processes"/ Cornell University-2022-14p.

4. Aymuratov, A. (2023). Talabalarda kasbiy kompetensiyani shakllantirish metodikasini takomillashtirish. Conference on Digital Innovation: "Modern Problems and Solutions". извлечено от https://fer-teach.uz/index.php/codimpas/article/view/1622

UDC 37.02

DEVELOPMENT OF A SYSTEM OF TEACHING TASKS FOR FORMING STUDENTS' CORRECT PRONUNCIATION SKILLS IN PRIMARY GRADE NATIVE LANGUAGE LESSONS

G.Sh.Atamurodova, teacher, ISFT Institute Samarkand Branch, Samarkand

Annotatsiya. *Ma’lumki, hozirgi kunda yosh avlodni tarbiyalashda asosiy e’tibor o‘zbek tili va adabiyotini o‘quvchilarga singdirish, ularga milliy urf-odatlarni o‘rgatish birlamchi omil sifatida ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunda pedagogdan boshlang‘ich sinflardan boshlab nutq tovushlarining ma’nosini farqlash, vazifasini aniqlab, o‘quvchilarning so‘z boyligini boyitish talab etiladi. Ushbu maqola boshlang‘ich sinf ona tili darslarida to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali o‘quvchilarda adabiy talaffuzni o‘rgatish uchun mashq va topshiriqlar ishlab chiqishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar. *Nutq malakalari, fonetik mashqlar, nutq tovushlari, to‘g‘ri talaffuz, test va topshiriqlar, adabiy til me’yorlari.*

Аннотация. *Как известно, в воспитании подрастающего поколения основное внимание уделяется привитию учащимся узбекского языка и литературы, привитию им национальных традиций как первостепенного фактора. В связи с этим от учителя требуется учить детей различать значение звуков речи, определять их функцию, обогащать словарный запас,*

начиная с младших классов. Целью данной статьи является разработка упражнений и заданий для обучения учащихся литературному произношению путем развития навыков правильного произношения на уроках родного языка в начальной школе.

Ключевые слова. *Речевые навыки, фонетические упражнения, звуки речи, правильное произношение, тесты и задания, нормы литературного языка.*

Abstract. *As is known, in the upbringing of the younger generation, the main focus is on instilling the Uzbek language and literature in students, teaching them national traditions as a primary factor. In this regard, the teacher is required to distinguish the meaning of speech sounds, determine their function, and enrich the vocabulary of students, starting from primary grades. This article is aimed at developing exercises and tasks for teaching literary pronunciation to students by developing correct pronunciation skills in primary school native language classes.*

Keywords. *Speech skills, phonetic exercises, speech sounds, correct pronunciation, tests and tasks, literary language norms.*

In order to ensure the improvement of the purpose and content of the correct pronunciation education in native language classes, the role of exercises on speech sounds is very large. Because with their help, conditions are created for the student to speak in the literary language, to use its diverse capabilities. This issue, that is, the issue of interpreting phonetic materials in textbooks, is presented in English, German, and French textbooks in a more complete, complete, and diverse form, and it is noteworthy that the use of phonetic exercises is continued in educational processes after primary grades [1].

The literary language and pronunciation norms, which are an important component of it, are manifested as the face of the nation, a sign of civilization, and also ensure that the communication between representatives of this nation is understandable and effective. While working on pronunciation in native language lessons, the correct pronunciation of all sounds does not require special training. In every language, there are speech sounds that are problematic in pronunciation and spelling. Including in Uzbek. Basically, students, representatives of all fields, and most regrettably, some specialist teachers also regularly make mistakes in pronouncing and spelling such sounds as [x]–[h], [u]–[o‘], [i]–[e] and in some regions [q], [ng]. O‘. Usmonova cites dialects as the reason for the difficulties in solving this issue [2]. The researcher emphasizes that the issue of pronunciation is still not studied in the Uzbek language, and in this regard, he relies on the valuable ideas of the scientist F.K. Kamolov, who was the first to set the norms of literary pronunciation, and Professor S.I. Ibrohimov.

Even today, difficulties are encountered in teaching the pronunciation of some vowels and consonants. If we take into account that the cause of the variety in pronunciation is dialect, it becomes clear that an effective way to form literary pronunciation is to work on phonetic exercises. The most confusion in both pronunciation and writing is associated with the guttural consonant [h]. To eliminate it, the following approach is recommended [3]:

If we use specially designed phonetic exercises and oscillographic images reflecting the pronunciation of these sounds using a video projector (if this is not possible, they can also be recorded on posters), the result may change to a positive one. In our opinion, the means of developing speech skills is the regular use of the following exercises. Pronunciation and spelling of the letters [X] and [H] [4]:

h-h-h-h-h-h	x-x-x-x-x-x
ham – (va bog‘lovchi)	xam – (egik)
hamma – (barcha, jami)	xamma – (bug‘doy saqlanadigan idish)
hil – (bug‘)	xil – (tur)
hush (es, aql)	xush – (yaxshi, ajoyib)
shoh – (podshoh)	shox – (novda)
hol – (ahvol)	xol – (meng, tanadagi belgi)

As you can see, in the pronunciation of the [h] - pharyngeal consonant, unlike the sound [x], the air flow coming from the lungs passes freely between the tongue and the palate in the oral cavity, and it is formed almost noiselessly: h-h-h...

The scientific literature emphasizes that the [h] pharyngeal consonant does not occur in words of its own class [5]:

The consonant "h" is used in words of the acquired lexicon and does not occur in words of its own lexicon. Although it is articulated according to the Uzbek orthoepic norm, in the living language it is more closely related to the deep lingual back sound. Therefore, in dialects other than the Bukhara and Samarkand dialects, it cannot be distinguished from the deep lingual back consonant.

Nevertheless, it cannot be denied that the throat consonant is involved in words unique to the Uzbek language, such as hil-hil, eh, ho, himm, ha, huvv, hoy, oh, and the pronunciation of this sound is not alien to Uzbeks.

When pronouncing the consonant [x], the back of the tongue is very close to the hard palate, so the air flow coming from the lungs is squeezed through a narrow gap, resulting in a strong noise due to strong vibration: x-x-x...

Below we recommend special exercises and tasks on the pronunciation and spelling of the throat consonant [7]:

Exercise 1. Read the following information and practice pronouncing it correctly.

[h] is the only consonant sound formed in the throat, and the air coming from the lungs encounters an obstacle in the throat. Its difference from vowels is that it consists of noise.The deep lingual back consonant [x] differs from the pronunciation:

[h] - in the pronunciation, the tongue does not touch the palate, does not vibrate.

[x] - in the pronunciation, the back of the tongue touches the hard palate and the air pressure coming from the lungs slides between the tongue and the palate and vibrates.

hal – hol – hil – ho‘l	xol – xil – xo‘r – xas
hol– xol	hush – xush
ham – xam	hil – xil
hamma – xamma	hatto – xato

If the teacher explains this situation in detail through a video projector (due to its large size, all the students in the class can clearly see the image, and this is the most important thing), and can pronounce it correctly on this basis, the result will be as desired. Then, for reinforcement, a text, for example, Muhammad Yusuf's poem "Ilm istang" with the letters [h] and [x], is displayed on the screen with the letters [h] and [x], so that students can simultaneously apply what they have learned independently in practice. Time is also saved. As a homework assignment, they are given to find and write 20 words containing the sound [x] or [h] using the example of a favorite work. In this regard, working more on poetic texts will give better results.

Exercise 1. Put the necessary letters in the blanks in the given poetic text and read the poem expressively.

Alp o‘g‘lonlar o‘lkasi bu ko‘…na Turon,
Qalqonlari, qanotlari, ilm istang.
Yarim ja…on bunyod etgan So…ibqiron,
Alisherning avlodlari, ilm istang.
Ilm istang, izingizdan ibrat yog‘sin,
I…losingiz sha…dingizdan shiddat yog‘sin,
Ortingizdan mag‘rur-mag‘rur millat yog‘sin
Mulki Turon najotlari, ilm istang. (M.Yusuf)

Exercise 2. Find 15 examples of words containing the consonants [x] and [h] from a work assigned as homework in the "Literature" textbook, write them down in your notebook, and get used to pronouncing them correctly.

Expression of the stop sign [6]: There are shortcomings in the pronunciation of words containing the stop sign, and sometimes in their spelling. Although textbooks provide detailed information about the three functions of this sign, in pronunciation

Such exercises, firstly, ensure that the student's speech is accustomed to literary pronunciation, and secondly, they enrich the student's knowledge of the Russian and Uzbek languages. In addition, when pronouncing the words in this exercise as examples, the teacher tries to explain the meaning of the words to the students and uses synonyms, which also helps to increase the student's vocabulary. Or, if, after the pronunciation exercise, the students are given the task of finding other words that correspond in meaning to the Uzbek words, conditions are created for their independent work, thinking, and applying what they have learned in practice.

The student's oral speech comes to school shaped by the place where he was born and raised, his family, and his relatives. Sometimes it is quite difficult to transfer them from the state they are accustomed to to the framework of literary pronunciation standards. In such conditions, the teacher, of course, should start the initial activity in the process of teaching correct pronunciation by focusing on working on speech sounds that are difficult to pronounce due to regional problems. Otherwise, some students will remain unable to pronounce some speech sounds even when they reach adulthood. Such "speech defects" can hinder the student in cultural circles for life. If the teacher pays special attention to students who have problems with oral speech in a timely manner and regularly works on special pronunciation exercises, there will be no room for problems.

In our opinion, a comprehensive study of the problems in this regard based on the analysis of the formation and historical development of educational materials on correct pronunciation will allow us to find solutions to them.

REFERENCES:

1. G.R. Bozorova, Effective ways to teach the life and creativity of Muhammad Yusuf in school literature education. Международный журнал языка, образования, перевода 3 (2). 2022.

2. Bozorova, G., & Eshniyazova, M. Zahiriddin Muhammad Bobur Hayoti Va Ijodini o'rganishda Interaktiv Metodlardan Foydalanish. Lteachin Anguage, 156.

3. Nafisa, K., & Kamola, A. (2024). The Problem Of Teaching Students Lexical And Phraseological Features In Translation Studies Of Phrasal Verbs In English And Uzbek Languages. Eurasian Journal Of Academic Research, 4(10), 39-42.

4. Nafisa, K., & Matluba, D. (2023). Psychological And Pedagogical Aspects Of Research Into The Problem Of Bilingual Foreign Language Teaching. Conferencea, 31-34.

5. Tasheva, D. S., & Kubaeva, N. A. (2022). Modern educational technologies in the aspect of a student-centered approach in teaching foreign languages. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 12, 35.

6. Tasheva Dilorom, Djanzakova Matluba. The role of literary text in teaching the Russian language. International Multidisciplinary Conference. Manchester, England. 25th December 2023. -p.19. https://conferencea.org

7. Tasheva, D. (2022). Methods Of Using Didactic Materials To Enhance Activities In The Russian Language Lessons. Ta'lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnali, 2(1), 325-328.

UDC 378.02

COMMUNICATION SKILLS FOR STUDENTS THROUGH COMMUNICATION LANGUAGE TRAINING

F.R.Begov, Associate professor, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers National Research University, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talabalarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muloqot tili o'qitishning ahamiyati muhokama qilinadi. Maqolada muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy tamoyillari, turli xil o'quv usullari va texnikalari, shuningdek, o'quv jarayonida muloqot tili o'qitishning samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *muloqot ko'nikmalari, muloqot tili o'qitish, talabalar, o'quv usullari, texnikalar, samaradorlik.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается важность обучения языку общения для развития коммуникативных навыков студентов. В статье представлены основные принципы развития коммуникативных навыков, различные учебные методы и техники, а также практические рекомендации по повышению эффективности обучения языку общения в учебном процессе.*

Ключевые слова: *коммуникативные навыки, обучение языку общения, студенты, учебные методы, техники, эффективность.*

Abstract. *This article discusses the importance of communication language training in developing communication skills for students. The article presents key principles for developing communication skills, various teaching methods and techniques, as well as practical recommendations for improving the effectiveness of communication language training in the learning process.*

Keywords: *communication skills, communication language training, students, teaching methods, techniques, effectiveness.*

Teaching a foreign language is always aimed at helping students discover the diversity, richness and value of world culture. The result of learning a foreign language is the formation of communicative competence, which is always realized in activities. This is a skill that, in the narrow sense of the word, boils down to the ability to use one or another form of language, observing social norms.

Traditionally, it is believed that communicative competence is revealed in written and oral formats through understanding and expression, which, in turn, from the point of view of pedagogy, allows us to talk about the formation of four skills: understanding oral speech, understanding written speech, in fact, oral speech itself and writing. It is these four communication skills that are the goal of formation and evaluation in teaching a foreign language. However, it is worth noting that there is also a fifth, no less significant skill that is directly related to the other four skills: assessment. Indeed, any communication involves evaluation. When we speak, write, the audience or readers evaluate our speech. When we read or listen to ourselves, we evaluate the creativity of others.

Learning the language of communication is not just learning grammar and vocabulary, but also developing the ability to use language to effectively interact with others. It is communication skills, not just language skills, that allow students to communicate freely, express their thoughts and feelings, understand the other person and achieve their goals in the communication process. Students should be active participants in the learning process, not just passive listeners. Training should be as close as possible to the real conditions of communication. The use of various forms and methods of work, such as role-playing games, debates, presentations, group projects, discussions. Creating conditions for the constant use of the language in the educational process, for example, organizing language clubs, holding events in a foreign language.

The accent, fluency of speech, features of syntax and vocabulary - all this reveals the origin of the speaker, his social affiliation. Thus, evaluative competence is one of the main components of communication. As comprehension and expression skills develop, so does assessment. Accordingly, the teacher needs to plan his activities taking into account the formation of students' assessment competence. In communication, there is a continuous interaction between oral and written expression, as well as between understanding and speech production. Of course, oral speech differs from written speech, and the processes, especially cognitive ones, associated with acts of understanding or expression are different. The teacher always takes into account these differences and peculiarities and approaches them from the point of view of dialectics, trying to reproduce the authenticity of everyday communication in the communication process. Based on pedagogical experience, it is worth noting that educational practices are far from always clearly defined: the oral form of communication can turn into writing, the process of understanding can always transform into speech production and, accordingly, vice versa. In addition, the formation of communicative competence based on the analysis of students' needs does not mean that everything else should be ignored.

Teaching a foreign language with a professional orientation is aimed not only at students being able to read and understand texts in their specialty, but it also prepares them for understanding and being able to speak out in situations of student and everyday life. By considering oral and written understanding, speaking and writing separately, it is possible to formulate more specifically the purpose and objectives of teaching a foreign language in accordance with the analysis of personal and social needs, it also facilitates the development of educational programs and curricula, even if these differences may seem "artificial" both from a theoretical point of view and from a pedagogical point

of view.. These four skills are fundamental and in fact they are intertwined with each other both in a learning communication situation and in a real one.

Methods and techniques of teaching the language of communication:

- Role-playing: Students play roles in various communication situations, practicing communication skills in specific contexts.

- Debates: Students participate in debates, defending their positions and arguing their point of view.

- Presentations: Students prepare and conduct presentations on various topics, using the language of communication to convey information and interact with the audience.

- Games: The use of language games that develop communication skills, for example, "Associations", "Who am I?", "Tell a story".

- Group projects: Students work in groups on projects, using the language of communication to coordinate actions, solve problems and achieve common goals. - Discussions: Students participate in discussions, discussing current topics and expressing their opinions.

- Working with texts: Analyzing texts in a foreign language, highlighting key ideas, retelling, drawing up a plan, expressing one's own opinion.

One of the main difficulties in understanding the meaning of spoken speech for students, especially for beginners, is to reveal the meaning of a word through sounds, prosodic features of oral communication. This is difficult, primarily because you have to adapt your own phonological system to the sounds of a foreign language. Auditory perception plays a fundamental role for communication, and we can only perceive what we have learned to perceive. Listening in foreign language classes has the sole purpose of "taming the ear" of students to recognize the voice, the number of speakers, pauses, etc., that is, there are so many elements that are not really related to the informative component of the utterance. Although this step is carried out without any real purpose of understanding, it can nevertheless reveal important elements of information.

All types of listening exercises train the ear and help to better distinguish words by ear, although there is no meaning in sounds, letters, syllables, or words individually, and meaning is formed only in their totality, the integrity of their organization, and the connections that are established between these elements. For oral understanding, it is necessary to be able to use contextual cues, especially audio or audiovisual recordings.

Audio recordings help to consolidate elements related to a specific communication situation, and to perceive and distinguish intonation variations necessary for understanding speech as a whole. Video recordings help to assimilate non-verbal elements of the message, such as gestures, facial expressions. The development of understanding skills in this case is carried out in close correlation with non-verbal contextual markers.

The variety of audio and video materials is so great that sometimes the teacher may be confused about the choice of material for educational purposes. When using video recordings, the image quality should not be neglected, as it not only provides an indisputable aid to understanding, but also allows you to simultaneously study paralinguistic signals (gestures and facial expressions) and phonetic elements (prosody, accent, etc.), which can also be combined with a lexico-grammatical analysis of the utterance and its genre characteristics.

Understanding a written message in a foreign language is a complex process that results from the transfer of knowledge in one's native language and the development of skills to understand the lexical, syntactic and textual specifics of a foreign language, taking into account the student's background knowledge and socio-cultural experience and worldview. Knowing only the linguistic meanings does not provide understanding of the written message, the fundamental role is played by the experience of reading and working with the text. Reading is not about deciphering signs or graphic units, but about building meaning. Access to meaning is achieved through trial and error and constant reflection. Reading is, in fact, the interaction between the text and its reader; the role of the teacher, therefore, is to encourage the student to become a co-author of the material read.

The development of communication skills is a key element of successful foreign language teaching. The use of various methods and techniques, the creation of a language environment and the

encouragement of active participation of students help them to master the language of communication and become confident in their communication abilities.

REFERENCES:

1. Rahmatullayevich B. F. Effective english language teaching with an emphasis on the development of communication skills //Theory and analytical aspects of recent research. – 2024. – T. 3. – №. 26. – C. 124-127.

2. Rakhmatullayevich B. F. The role of communicative competence in the language learning sphere //Theory and analytical aspects of recent research. – 2024. – T. 3. – №. 26. – C. 128-130.

UDC 37.02

THE IMPORTANCE OF ARIAS AND DUETS IN THE PERFORMANCE OF MUSICAL DRAMAS CREATED IN HISTORICAL PROCESSES

N.A.Boychaeva, Associate Professor, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Аннотация. *Ушбу мақолада баркамол авлодларни миллий мусиқий асарлар воситасида тарбиялашда ария, дует, жанрларининг мазмун ва моҳияти, ижрочилик талаблари, ўзига хос овоз ва нафас, талаффуз, ҳамда мусиқий сезгиларнинг аҳамияти борасида сўз юритилган.Ўзбек бастакор ва композиторларининг яратган мусиқали драмалари ва уларни маромига етказиб ижро этишнинг аҳамияти ҳақидаги фикрлар баён этилган.*

Калит сўзлар: *мусиқа, ария, дует, соз ва ансамбил, овоз воситасида образларни яратиш, ижодий изланиш.*

Аннотация. *В статье рассматриваются содержание и сущность жанров арии, дуэта, требования к исполнению, особенности голоса и дыхания, произношения, а также значение музыкальной чуткости в воспитании будущих поколений посредством национальных музыкальных произведений. В статье также обсуждаются музыкальные драмы, созданные узбекскими композиторами и аранжировщиками, и важность их исполнения с максимальной отдачей.*

Ключевые слова: *музыка, ария, дуэт, песня и ансамбль, создание образов средствами звука, творческий поиск.*

Abstract. *This article discusses the content and essence of the genres of aria, duet, performance requirements, the importance of a unique voice and breathing, pronunciation, and musical sensitivity in educating the future generations through national musical works. Thoughts are expressed about the musical dramas created by Uzbek composers and arrangers and the importance of performing them to their full potential.*

Keywords: *music, aria, duet, sound and ensemble, creating images through sound, creative research.*

The call of our country's leader, Shavkat Mirziyoyev, in the renewed Uzbekistan to increase the interest of young people in music, painting, literature, theater, and other types of art, as well as to reveal their talents, is highly commendable today.

The musical heritage of our great ancestors is an invaluable source, historically significant and a means of national education passed down through the centuries. In this regard, the educational sources and progressive ideas of scholars such as Abu Nasr Farabi, Ibn Sina, Mahmud Kashgari, Abdurahman Jami, Alisher Navoi, and the king and poet Zahiriddin Muhammad Babur serve as a guiding principle for the generations of the 20th and 21st centuries.

One of the great founders of our national musical heritage, Farabi, emphasized that music is an essential factor for harmony and brotherhood among people, which is vital for the nation and the country. He firmly defended the idea that music fosters peace among people. In his works, he highlighted that music has the power to soothe, awaken human emotions, and develop human thinking. In this sense, even in Farabi's time, the role of musical art in educating young people in the spirit of national identity was demonstrated.

Living with an awareness of the demands of the time every moment and every minute, developing personal responsibility and perfection, and making it the ultimate goal of every Uzbek

intellectual will contribute to the advancement of education and upbringing processes and the implementation of developmental work.

Such professional requirements will guide future music culture teachers to improve their knowledge, internal and external spirituality, culture, and experience in accordance with the demands of the time, helping them reach the level of an educated Uzbek intellectual. In recent years, increasing attention has been paid to studying and perfecting works in the Uzbek estrada (pop) style, traditional performance, Uzbek folk songs, and classical music in both historical and contemporary contexts.

One such direction is the study of arias, duets, and romances from "musical dramas" created by Uzbek composers. Before studying the works in national musical dramas, it is essential to understand the concept of "musical drama." In the early days, opera in Italy was known by this name. Due to the emergence of opera in other countries during the 16th and 17th centuries, by the 19th century, the term "opera" replaced "musical drama."

In musical dramas, instrumental and vocal music play a dominant role in the dramatic composition. This genre has been developing for a long time in Indian and later Chinese musical theaters. In the 20th century, the musical drama genre became widespread in Central Asia, particularly in Uzbekistan. The Uzbek Musical Drama Theater was established in 1929 and transformed into an opera theater in 1939, when the Uzbek State Theater named after Muqimi was founded.

The outstanding composer and musician, People's Artist of Uzbekistan To'xtasin Jalilov, played a significant role in the history of 20th-century Uzbek music, creating remarkable songs, lyrical melodies, and dance tunes. In addition, he collaborated on nearly forty musical dramas, contributing significantly to the development of these genres in the republic.

Among his works is the musical drama *Tohir and Zuhra*, co-created with B. Brovetsin. Another significant work is *Nurkhon*, a musical drama based on Kamil Yashin's play, with music by To'xtasin Jalilov (co-composed with G. Sobitov). Other notable musical dramas include *Fergana Hikoyasi* (Hamid Gulom's play, music by To'xtasin Jalilov and Baris Zeidman), *Ravshan va Zulkhumor* (K. Yashin's play, music by To'xtasin Jalilov and G. Mushel), *Muqimi* (Sabir Abdulla's play, music by To'xtasin Jalilov and G. Sobitov), and *Gul va Navruz* (Sabir Abdulla's play, music by To'xtasin Jalilov and G. Mushel).

In the *Nurkhon* musical drama, the national spirit reflected in the duet of Nurkhon and Haydar showcases moral values such as decency, modesty, cultural etiquette, loyalty, and devotion. Studying these aspects helps young people learn exemplary attitudes, both in internal and external cultural expression.

Performing the arias and duets from this drama requires great skill, deep knowledge, and patience. Analyzing and interpreting the musical content and significance of the arias and duets in *Nurkhon* provides insights into their unique characteristics. For instance, Haydar's aria begins in 4/4 time at an Allegretto tempo, with a four-measure introduction, incorporating harmonic textures with a tonic pedal point. The dynamics shift from forte in the introduction to a softer level when the vocal part enters. The aria is composed in D-Mixolydian mode and follows a two-part form, featuring melodic development with layered textures.

Similarly, the *Nurkhon va Haydar* duet is created in a national spirit and holds a special place in the hearts of our people. It starts with a four-measure introduction using octave doubling in the upper voices and chordal structures in the lower voices. This duet, also in D-Mixolydian mode, reflects the rhythmic movement characteristic of traditional Uzbek music. The structure, featuring thematic repetitions and harmonic progressions, enhances the expressive nature of the piece.

Preserving and transmitting our classical musical heritage to future generations is a crucial task. Future music culture teachers should develop loyalty to their profession, discipline, and hard work from childhood. In universities and pedagogical institutes across our country, students pursuing a degree in music culture must acquire fundamental knowledge of music literacy and theory.

Even though these students study at pedagogical universities and art faculties, they must have musical aptitude, performance skills, talent, and the ability to perceive rhythms and meters. They should also develop proficiency in playing various musical instruments and performing pieces from children's repertoires, folk songs, duets, arias, romances, and pop genres.

Additionally, future music culture teachers should cultivate pedagogical and acting skills, as well as organizational, entrepreneurial, and creative abilities that align with the demands of the new era. Developing professional competency in teaching music education and culture will ensure that they can effectively convey their knowledge to future generations.

REFERENCES:

1. A.N.Farabi "City of Virtuous People." A.Qadiriy Publishing House. 1993.
2.Navoi.A.G.G. Publishing House of Literature and Art. 1983.
3.Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 28, 2017 No. PP 3160 "On increasing the effectiveness of spiritual and educational work and raising the development of the sector to a new level" // "People's Word" newspaper, July 29, 2017 issue.
4.Tokhtasin Jalilov. "Chrestomathy of Songs". G.G. Publishing House of Literature and Art. 1989.
5.Tokhtasin Jalilov. "Selected Works". G.G. Publishing House of Fiction. 1968.

UDC 37.02

INTEGRATION OF CLIL INTO TEACHING A FOREIGN LANGUAGE AS A MODERN VECTOR OF DEVELOPMENT OF LANGUAGE EDUCATION

P.F.Bozorov, teacher, Termez State Pedagogical Institute, Termez

Annotatsiya. *Maqolada hozirgi bosqichda chet tillarini o'qitishda turli xil yondashuvlardan foydalanishning muammoli masalalari tahlil qilinadi. Xususan, Yevropaning aksariyat yetakchi universitetlarida joriy qilingan CLIL-learning dasturini qo'llash xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Muallif zamonaviy universitetlarda qo'llaniladigan ikkita asosiy yondashuvning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladi - ESP va CLIL.*

Maqolada har bir yondashuvning ijobiy xususiyatlari va hozirgi vaqtda CLILni amalga oshirishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar aniqlanadi. CLILning fan-tilni integratsiyalashgan ta'lim sifatida ta'rifi o'quv jarayonidagi fanning fan mazmunini va kasbiy faoliyatning muayyan sohasiga xos bo'lgan lingvistik jihatlarni teng ravishda o'qitishga o'tishni tavsiflaydi. CLIL yondashuvining dualistik xususiyati kasbiy va chet tilidagi kommunikativ kompetensiyalarni o'stirish imkoniyatlarini oshirishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: *Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili, fan-til integratsiyalashgan o'rganish, yondashuv, motivatsiya, chet tilining kommunikativ kompetensiyasi.*

Аннотация. *В статье анализируются проблемные вопросы применения различных подходов в обучении иностранному языку на современном этапе. В частности, рассматриваются особенности применения CLIL-обучения, которое реализуется в большинстве передовых европейских университетах. Автор анализирует отличительные особенности двух основных подходов, применяемых в современных вузах, – ESP и CLIL.*

В статье определяются положительные характеристики каждого из подходов и трудности, которые возникают при внедрении CLIL в настоящее время. Определение CLIL в качестве предметно-языкового интегрированного обучения характеризует смещение процесса обучения в сторону равноценного обучения предметному содержанию дисциплины и лингвистическим аспектам, которые свойственны конкретной области профессиональной деятельности. Дуалистическая особенность CLIL подхода позволяет усилить возможности роста и профессиональной и иноязычной коммуникативной компетенций.

Ключевые слова: *английский язык для специальных целей, предметно-языковое интегрированное обучение, подход, мотивация, иноязычная коммуникативная компетенция.*

Abstract. *The article analyzes the problematic issues of applying various approaches to teaching a foreign language at the present stage. In particular, the features of the application of CLIL-learning, which is implemented in most leading European universities, are considered. The author analyzes the distinctive features of the two main approaches used in modern universities - ESP and CLIL.*

The article defines the positive characteristics of each approach and the difficulties that arise in the implementation of CLIL at the present time. The definition of CLIL as subject-language integrated learning characterizes the shift in the learning process towards equivalent learning of the subject content of the discipline and linguistic aspects that are inherent in a specific area of

professional activity. The dualistic feature of the CLIL approach allows enhancing the opportunities for growth of both professional and foreign language communicative competences.
Key words: *English for Specific Purposes, subject-language integrated learning, approach, motivation, foreign language communicative competence.*

At present, when the society of the whole world is involved in the processes of globalization and dynamic development of information and communication technologies, knowledge of several foreign languages is becoming the norm for a specialist both from the point of view of his demand and for the purpose of constant self-development and self-improvement, since the modern information space provides a wide range of resources from different countries that are useful for professional growth. As a rule, one of the main languages of these resources is English. Changes occurring in society cause changes and development of approaches to teaching the discipline "Foreign Language". The introduction of the approach to professionally oriented teaching of a foreign language dates back to the 70s of the last century.

Teaching a foreign language at that time was based on the study of texts on the specialty and mastering special terminology characteristic of a specific area of professional activity. The change in the role of a foreign language and its transformation from an academic subject into a tool for mastering the subject content of the discipline is a consequence of changes in the directions of educational activities of universities, one of which is the integration of academic disciplines [1, p. 241]. The most commonly used modern approaches to teaching a foreign language in universities include: ESP (English for Specific Purposes), CLIL (Content and language integrated learning), EMI (English as Medium for Instructions). Each of the approaches is focused on teaching a foreign language based on a professional context, the difference is presented in the degree of actualization of the linguistic aspect and the inclusion of specialized content in the course of study. Currently, the ESP approach is used in teaching a foreign language, which is aimed at meeting the needs of students in mastering the language of their specialty based on the context of various subject areas, taking into account the grammar, vocabulary and register characteristic of each specific area of training. EMI is not related to teaching a foreign language, it is considered as a means of lecturing and conducting seminars. ESP-based teaching of students, usually second and third years, often allows them to master thematic content, which is basic and / or key to understanding the specialty, which, in turn, represents the integration of language learning with the content of specialized disciplines.

The basic provisions of subject-language learning define CLIL as an approach that involves the use of a foreign language as a means of studying a specialized discipline, in which both the language and the subject are of equal importance for cognition, and concentrated attention is paid to both subjects of the educational content. The goal of training is to create educational situations in which the discipline is taught in a foreign language, but attention is focused not only on the nuances of the subject content, but also on the linguistic aspects that are characteristic of a particular subject area [6].

Unlike ESP, when using CLIL, the subject content is fundamental for mastering, knowledge, and skills are formed on the basis of discussing the topics of the content of the discipline, where the language becomes an instrument for mastering this knowledge, an instrument for discussing, analyzing and drawing conclusions on the content of the discipline, an instrument for directly studying a foreign language - language of learning; language for learning; language through learning [6, p. 39]. Despite the priority of the subject content, teaching a foreign language using CLIL contributes to the growth of students' foreign language competencies. The cognitive aspect is of great importance in teaching, the successful implementation of which predetermines the creation of conditions for an effective learning process, educational interaction that contributes to the development of students' cognitive abilities. integrated teaching of the subject and language. One of the authors of subject-language integrated learning D. Coyle suggests three main models of teaching using the CLIL approach. The first model C1 assumes multilingual teaching, when students are given the opportunity to master different disciplines in different courses. This teaching model can be applied to highly motivated students and, undoubtedly, contributes not only to the formation of professional

competencies, but also to the mastery of several languages during their studies at a university. The second teaching model C2 is based on teaching special disciplines and a foreign language in parallel, while teaching a foreign language is focused on the study of professionally oriented areas of a particular specialty. The purpose of this training model is to develop foreign language communicative competence for the use of language knowledge and skills in professional activities. And the third training model C3 involves the implementation of subject courses with the inclusion of language support. Training in this model is carried out by both teachers of the specialty disciplines and teachers of the foreign language, and students are supported throughout the entire course of study [7, pp. 24-25]. It should be noted that the training model C2 is, in essence, training based on the application of the ESP approach.

REFERENCES:

1. Kamilova, Saodat, and Berdieva Shakhnoza. "The Paradigm Of Contemporary Russian Literary Process." *Solid State Technology* 63.6 (2020): 22274-22286.

2. Sh, Berdieva. "Solving problems related to the translation of texts with a historical focus." *Экономика и социум* 7 (110) (2023): 86-89.

3. Berdieva, Shakhnoza. "Документальная проза: отражение реальности через перо писателя." *Journal of universal science research* 2.5 (2024): 91-95.

4. Nabidzhanovna, Berdieva Shakhnoza. "Theoretical basis for the formation of communication skills in preschool children through role-playing games." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 5.01 (2025): 35-38.

5. Nabidzhanovna, Berdieva Shakhnoza. "Theoretical basis for the formation of communication skills in preschool children through role-playing games." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 5.01 (2025): 35-38.

6. Kizi, Alaudinova Dilnoza Rustam. "Lexical errors and shortcomings in the translation process." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 3.10 (2023): 275-280.

7. Alaudinova, Dilnoza. "Theoretical approach of oral communication competency." *Society and innovations* 3.3 (2022).

8. Alaudinova, Dilnoza. "Frazeologik birikmalar va ularni tarjima qilish usullari." *Xalq ta'limi* 57.

9. Alaudinova, D. R. "Pedagogical Practice-Test Results Assessment Criteria, Quantity And Quality Multiplier Analysis." *Экономика и социум* 8 (99) (2022): 7-10.

10. Rustamovna, Alaudinova Dilnoza. "Technology Of Teaching Languages." *JournalNX* (2020): 180-183.

UDC 378.046.4

METHODOLOGY OF DEVELOPING PRAGMATIC COMPETENCE IN SPEAKING SKILL

M.A.Buriyeva, master's student, Termiz University of Economics and Service, Termiz

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz tili darslarida og'zaki nutq orqali pragmatik kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Unda real hayotga yaqin muloqotni aks ettiruvchi rolli o'yinlar, suhbatli mashqlar va topshiriqqa asoslangan faoliyat kabi o'qitish uslublari ta'kidlanadi. Tadqiqot madaniy ong, o'qituvchining fikr-mulohazalari va o'quvchilar o'rtasidagi muloqotning tildan to'g'ri foydalanishni shakllantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Shuningdek, pragmatik o'rganishni qo'llab-quvvatlovchi o'quv dasturlari va haqiqiy materiallardan foydalanish masalasi ham yoritilgan. Xulosa sifatida, madaniy va vaziyatli omillar bilan boyitilgan, kommunikativ va o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuv pragmatik kompetensiyani shakllantirishda muhim vosita ekanligi ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *pragmatik kompetensiya, og'zaki nutq, o'qitish strategiyalari, real hayot konteksti, madaniy ong, o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuv, interaktiv ta'lim, ingliz tili ta'limi*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются методические подходы к развитию прагматической компетенции через формирование навыков устной речи на уроках английского языка. Особое внимание уделяется таким педагогическим приемам, как ролевые игры, моделирование диалогов и задания, ориентированные на реальные жизненные ситуации. Исследование подчеркивает важность культурной осведомлённости, обратной связи от преподавателя и взаимодействия между учащимися для формирования адекватного языкового поведения в различных контекстах. Также обсуждается роль учебных программ и аутентичных материалов в поддержке прагматического обучения. В заключение*

отмечается, что коммуникативный, ориентированный на учащихся подход, дополненный культурным и ситуативным содержанием, является ключевым фактором в успешном формировании прагматической компетенции через устную речь.

Ключевые слова: *прагматическая компетенция, устная речь, методика преподавания, реальный контекст, культурная осведомлённость, ориентированность на учащегося, интерактивное обучение, преподавание английского языка.*

Abstract. *This paper examines the methodological approaches used to enhance pragmatic competence through the development of speaking skills in English language classrooms. It highlights teaching techniques such as role-plays, simulated conversations, and task-oriented activities that reflect real-world communication. The research underlines the role of cultural awareness, instructor feedback, and student interaction in helping learners use language appropriately in different contexts. It also discusses how well-structured curricula and authentic resources can support pragmatic learning. The study concludes that a communicative, learner-focused approach enriched with cultural and situational elements is essential for fostering pragmatic competence through speaking.*

Keywords: *pragmatic competence, oral communication, teaching strategies, real-life context, cultural awareness, learner-centered instruction, interactive learning, English language teaching*

Introduction: As language education continues to evolve, the significance of pragmatic competence is becoming more widely recognized. Knowing grammar rules and vocabulary is essential, but it does not guarantee effective communication unless learners also understand how to use language appropriately in various social and cultural contexts. Pragmatic competence involves the ability to communicate in a way that is both contextually and socially suitable, considering aspects like politeness, tone, level of formality, and the nature of the interaction.

Among the four main language skills, speaking holds particular importance in developing pragmatic abilities, as it requires learners to engage in spontaneous and interactive communication. This paper investigates the methods used to build pragmatic competence through speaking-focused instruction. It examines practical techniques such as task-based activities, role-plays, and the inclusion of cultural elements to help bridge the gap between language knowledge and real-life communication. By applying these strategies, teachers can create more effective, engaging, and culturally aware learning environments that support students in becoming fluent and socially competent English speakers.

Methodology:

This study used a qualitative research design to examine effective methods for developing pragmatic competence through speaking skills in English language classrooms. The research employed a combination of classroom observations, teacher interviews, and analysis of teaching materials to gain insights into current practices and strategies.

Participants:

The study involved 12 English language instructors from both secondary and higher education institutions in Uzbekistan. These participants were selected based on their experience in teaching speaking skills and their familiarity with methods that emphasize communicative and pragmatic teaching.

Data Collection Methods:

Data were gathered using three main approaches:

1. Classroom Observations:

Observations took place in 15 English language classrooms over six weeks. The focus was on how teachers incorporated speaking tasks, such as role-playing, debates, and scenario-based exercises, aimed at enhancing pragmatic competence. The observations specifically looked at how these tasks reflected real-life contexts, the level of interaction between teachers and students, and the students' engagement in the activities.

2. Interviews with Teachers:

Semi-structured interviews were conducted with the teachers to collect detailed qualitative data on their teaching approaches, strategies, and perceptions of pragmatic competence. These interviews provided valuable insights into how teachers integrated pragmatic elements into their lessons and the resources they relied on.

3. Review of Teaching Materials:

The materials used in the observed classrooms, including textbooks, worksheets, and digital resources, were analyzed to evaluate their focus on pragmatic aspects of language use. This included looking for tasks that promoted cultural awareness, politeness strategies, and appropriate language usage based on context.

Data Analysis:

The data collected from classroom observations, teacher interviews, and material analysis were examined using thematic analysis. This approach helped identify recurring patterns and themes related to teaching practices, challenges faced, and effective strategies for promoting pragmatic competence in speaking. Key themes that emerged included cultural sensitivity, the role of teacher feedback, and the use of task-based learning.

Limitations:

The study's findings are limited by the small sample size and the focus on a specific region (Uzbekistan). Future research could involve a broader sample of teachers from diverse regions to validate and expand on the results.

In conclusion, this methodology provided a comprehensive understanding of the practices and challenges involved in teaching pragmatic competence in speaking, with an emphasis on real-world communication skills.

Results:

The findings of this study indicate that the use of focused speaking methodologies plays a significant role in enhancing pragmatic competence among learners. Several effective strategies and their outcomes were identified through classroom observations and teacher interviews:

1. Enhanced Pragmatic Awareness:

Students who participated in speaking tasks based on real-world situations, such as role-plays and scenario-based discussions, showed a stronger understanding of how to use language appropriately, considering factors like context, tone, and the relationship between participants.

2. Greater Cultural Awareness and Flexibility:

Incorporating cultural components into speaking exercises helped learners better understand how to adapt their language to different social contexts. The use of authentic materials and dialogues with cultural references increased students' sensitivity to the social norms of English-speaking communities.

3. Boosted Confidence and Fluency in Speaking:

Engaging in interactive speaking activities allowed students to gain more confidence and fluency in using English. The opportunity to practice in a dynamic and supportive setting helped them improve both their language proficiency and their ability to use language functionally.

4. Essential Role of Teacher Feedback:

Teachers who provided specific feedback on pragmatic aspects of language use, such as politeness, formality, and indirectness, played a crucial role in advancing students' pragmatic competence. Constructive guidance from teachers helped students make adjustments to their speech according to different situations.

5. Challenges with Materials and Training:

While teachers made significant efforts to incorporate pragmatic training, many expressed the need for more resources and formal professional development in this area. This lack of support sometimes hindered the depth of pragmatic instruction provided.

In conclusion, the results demonstrate that pragmatic competence in speaking can be effectively developed through context-driven, communicative teaching methods, provided there is adequate support and exposure to real-life language use.

REFERENCES:

1. Barron, A. (2003). *Acquisition in Interlanguage Pragmatics: Learning How to Do Things with Words in a Study Abroad Context.* John Benjamins Publishing.
2. Bachman, L. F., & Palmer, A. S. (2010). *Language Assessment in Practice: Developing Language Assessments and Justifying Their Use in the Real World.* Oxford University Press.
3. Kasper, G., & Blum-Kulka, S. (Eds.). (1993). *Interlanguage Pragmatics.* Oxford University Press.
4. Kasper, G., & Rose, K. R. (2002). Pragmatic development in a second language. *Oxford Applied Linguistics.*
5. Rose, K. R., & Kasper, G. (Eds.). (2001). *Pragmatics in Language Teaching.* Cambridge University Press.
6. Taguchi, N. (2015). *Developing Interactional Competence in a Foreign Language: Pragmatic Routines in English as a Lingua Franca.* Multilingual Matters.
7. Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4(2), 91–112. https://doi.org/10.1093/applin/4.2.91
8. Yule, G. (1996). *Pragmatics.* Oxford University Press.

UDC 372.881.111.1

THE METHODOLOGY OF WORKING ON THE LEXICAL MINIMUM IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION

S.S.Hodjayeva, senior teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent
Kh.B.Bakirova, PhD, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Аннотация. *Мазкур мақолада чет тилни ўқитишда лексик минимум билан ишлашнинг назарий ва амалий жихатлари тахлил қилинган. Мавзунинг долзарблиги чет тил таълимида лексиканинг тутган ўрни билан белгиланади. Олийгохларда чет тилни ўқитишнинг асосий мақсади бўлажак мутахассисларнинг тилдан кўп функцияли алоқа воситаси сифатида фойдалани олиш малакаларини шакллантириш ва ривожлантириш билан боғлиқдир. Шу боис лексикани ўқитишда ўқитувчи ва ўқувчидан алохида эътибор талаб қилинади. Бу борада чет тилни ўқитиш методикасига оид мавжуд тадқиқотларни ўрганилиб ва умумлаштирилган.*

Калит сўзлар: *лексик кўникма, ESP таълими, фаол лексик минимум, методик фаолият, нутқнинг лексик асоси, лексик машқлар.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается развитие лексических навыков в языковых учебных заведениях. Актуальность темы заключается в необходимости повышения мотивации к изучению коммуникации на иностранном языке. Основной целью обучения иностранному языку является развитие у студентов способности использовать его как многофункциональное средство общения. Поэтому каждый преподаватель должен стремиться к достижению правильности речи студентов. Мы попытались получить исследовательские цели, такие как изучение и обобщение имеющихся исследований по этой проблеме в методике обучения иностранному языку и раскрытие сути функционального подхода к обучению лексической стороне речи.*

Ключевые слова: *лексические навыки, образование ESP, активный лексический минимум, методические действия, лексическая сторона речи, лексические упражнения.*

Abstract. *This article considers about the development of lexical skills at the language education establishments. The actuality of the topic is the need to increase motivation to study the communication of a foreign language. The main goal of teaching a foreign language is to develop the ability of students to use it as a multifunctional means of communication. Therefore, each teacher should strive to achieve the correctness of students' speech. We tried to get the research objectives as to study and summarize the research available on the problem in a foreign language teaching methodology and to reveal the essence of the functional approach to learning the lexical side of speech.*

Key words: *lexical skills, ESP education, active lexical minimum, methodological actions, lexical side of speech, lexical exercises.*

The main goal of teaching a foreign language in language establishments is to develop the ability of students to use it as a multifunctional means of communication. Therefore, each teacher should strive to achieve lexical correctness of students' speech. In this sphere, an assimilation occurs during the implementation of training exercises, the purpose of which is to develop students' skills

regarding the exact reproduction of the phenomenon under study in speech situations typical for its functioning and to develop their flexibility by varying the communication conditions that require adequate lexical presentation. After all, the source text used for familiarization represents a new lexical phenomenon one-sidedly, in one or two forms. For the expression of thoughts, that is, for the formation of "their" text, this will not be enough for students; training, therefore, should help expand the range of use of this lexical phenomenon.

Training is a crucial stage in the assimilation of lexical material in teaching language: it inevitably combines formal exercises aimed at creating stereotypes of form, with conditionally-speech, bringing students closer to expressing their own thoughts in connection with certain communication tasks. The success of assimilation depends on the establishment of the right balance between them. It is necessary to build training exercises in such a way that students, when they are completed, understand the need for this lexical phenomenon in a thematic-situational whole. The methodology adopted the following main types of exercises.

1. Simulation exercises can be built on one-structured or oppositional (contrast) grammar material. The lexical structure in them is given, it should be repeated without change. Performing exercises can take place in the form of listening and repeating forms in the pattern; contrasting repetition of various forms for the teacher, while the adjustment of the organs of speech to the pronunciation of new lexical phenomena in a small context; cheating text or its part with emphasizing lexical landmarks.

2. Substitution exercises are used to consolidate the lexical material, develop automatism in the use of the lexical structure in similar situations. This type of exercise is especially responsible for the formation of the flexibility of the skill, here the assimilation of the whole variety of forms inherent in this lexical phenomenon occurs due to various transformations, paraphrase, additions and expansions.

3. Transformational exercises make it possible to form skills of combining, replacing, reducing, or expanding given lexical structures in speech. Here, the training method merges with the method of applying the learned lexical material in speech.

When performing these exercises, the teacher needs to keep in mind two interrelated tasks: to ensure the memorization of lexical material, the development of relevant skills and at the same time open to students a clear speech perspective of using these skills. In this regard, one cannot disagree with the opinion that even the smallest grammar exercise should be built so that students can immediately feel the benefits of the effort, and not in the knowledge of linguistic theory, but in the practical use of the language. Consider these types of exercises from this angle.

Exercises to modify the lexical form also cover exercises in the restoration and addition of the corresponding form. Whenever possible, a communicative stimulus is given to these exercises. They are reproductive in nature, since the additions to them are made mainly from memory.

The exercise is performed as follows: the teacher tells the first time completely about his brother and himself, the second time - only about himself, and students add about the brother. In this case, the teacher can tell what action should be mentioned. [2]

This exercise should be preceded by a formal exercise on stereotyping the 3rd person form of verbs in present indefinite with voiced [z] and deaf [s]; for this purpose, invite students to form 3rd person forms of the following verbs: to play, to watch, to eat, to work, to sow, to learn, to look, to write. Material actualized in formal exercises is immediately included in an exercise of a higher rank with a speech task.

In this educational dialogue, virtually all forms of the verb are singular: I have already read. You have already read. He has already read. Moreover, they appear in a speech whole. Gradually, students need to be encouraged to give a more natural form to these dialogs by using modal-emotional vocabulary, replacing nouns with appropriate pronouns, etc.

In exercises in modification, the proportion of voluntary attention to the lexical phenomenon is quite high. However, the rules in their pure form are hardly used in exercises of this type. It only makes sense from time to time to encourage students to justify their actions, especially if they show uncertainty in them. It is also important to instill in students the belief that lexical transformations are the result of functional changes that they are caused by changes in the situation.

The grammar skill formed with the help of training exercises is used in speech skills, which are developed using the application method. The contents of this method are exercises in combining lexical material, or so-called transformational exercises. [3]

In order to develop in students the ability necessary for coherent meaningful speech that can serve communicative purposes, it is necessary to conduct them through exercises in combining lexical phenomena. For this, appropriate situations are set. However, the situation itself does not dictate the use of specific lexical material, because grammar is intrinsically non-thematic and non-situational. The student is free to choose lexical means, and he can get out of the situation at the expense of his old lexical stock without transferring the new skill to speech, as a result of which speech will be primitive and inaccurate, and the "idle" skill will collapse over time. To prevent this, special efforts must be made, that is, at first, at the level of the prepared form of speech, the students 'speech behavior should be tightly controlled, only then will it be possible to instill in them the habit of using the necessary material on their own initiative, i.e., already in unprepared speech. [3]

Therefore, the given situations should be provided with lexical support. These supports can be of varying degrees of deployment, ranging from specific and detailed to a "hint" in the form of a diagram, a "cipher"; it all depends on the degree of students' advancement in the language and on overall development.

Thus, this system of exercises provides the assimilation of an active lexical minimum serving oral speech and reading at the initial and secondary stages of teaching a foreign language.

The transition from skills to skills is provided by exercises in which the activated lexical phenomenon must be used without a language hint in accordance with speech circumstances. Exercises of this stage can be carried out on the basis of oral topics, home reading, filmstrips, and movie clips.

It is advisable to improve the speech grammar skill by:

a) activation in the educational conversation of a new lexical structure as part of dialogical and monological statements in communication situations;

b) various types of retelling or presentation of the contents of the listened (read) text;

c) the use of different types of lexical structures in prepared speech;

d) the inclusion in the conversation of learned lexical material in new situations involving alternating juxtaposition of lexical structures;

e) conversations on the listened (read) text, watched filmstrip (film, film fragment), involving the free contrast of lexical forms;

f) the organization and conduct of various types of lexically directed role-playing games. [1]

So for the special purposes of teaching a foreign language in high school, the task of teaching grammar is to form students' grammar skills in productive and receptive types of speech activity within the lexical minimum defined by the programs. The communicative goal of grammar education in high school allows us to formulate the basic requirement for lexical material to be mastered in high school: it must be sufficient for using the language as a means of communication within the limits set by the program and real for learning it in these conditions. The need to limit linguistic, including lexical, material is due to the objective factor that in high school conditions there is no real opportunity for students to master the entire lexical structure of this particular foreign language due to its vastness and the difficulty of forming lexical skills.

REFERENCES:

1. Brumfit C.J., Johnson K. "The Communicative Approach in Language Teaching", Oxford Univ. press, 1991.

2. Eastwood J. Oxford guide to English Grammar. Oxford.1994.

3. Gez I.I., Lyakhovitsky M.V., Mirolyubov A.A., Folomkina S.K., Shatilov S.F., Methods of teaching foreign languages in high school. M., 1992.

UDC 37.02

THE USE OF AN INTEGRATED APPROACH TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES

A.P.Ismoilov, teacher, Kokand University Andijan Branch, Andijan

Annotatsiya. *Tadqiqotda integratsiyalashgan didaktik strategiyalar, integratsiyalashgan ta'lim faoliyati va o'rganishning integrativ tabiati ko'rib chiqildi. Ushbu yondashuvda o'quvchilarning ona tillari ham e'tiborga olinadi, ayniqsa bu tillar aniq o'rgatilganda. Natijada, bir vaqtning o'zida ikkita (yoki uch yoki to'rtta) tilni "kuzatish" mumkin. Bugungi milliy ta'lim evolyutsiyasi innovatsion maktablarning keng doirasi bilan tavsiflanadi. Individual ta'lim va moslashuvchan jarayonni tashkil etish bilan bir qatorda o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'limning elementlaridan biri bu o'quv jarayonini kompleks asosda loyihalashdir. Chet tillarini o'rgatishda integratsiyalashgan yondashuvdan foydalanishning afzalliklari ushbu maqolada ko'rib chiqiladi. Qaysidir ma'noda, bu, shuningdek, tabaqalashtirilgan tilni o'qitish va talabalarning ehtiyojlarini qondirish uchun yaxshi yondashuvlar uchun eshiklarni ochadi. Shunga qaramay, kelajakdagi tadqiqotlarda turli vaziyatlar va ingliz o'qituvchilarining mashg'ulotlari va/yoki tajribasining metoddan keyingi davrda qanday o'qitishga ta'siri bo'yicha qo'shimcha aniqliklarni kiritish tavsiya etilishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *transdisiplinar va ichki intizomiy faoliyat, metodologiya, ichki motivatsiya va integratsiyalashgan didaktik usullar.*

Аннотация. *В исследовании рассматривались интегрированные дидактические стратегии, интегрированные образовательные мероприятия и интегративный характер обучения. Родные языки учащихся также принимаются во внимание этим подходом, особенно когда эти языки преподаются явно. В результате можно «отслеживать» два (или, возможно, три или четыре) языка одновременно. Сегодняшняя национальная эволюция образования характеризуется широким спектром инновационных школ. Одним из элементов обучения, ориентированного на студента, наряду с индивидуализированным обучением и гибкой организацией процесса, является проектирование процесса обучения на интегрированной основе. Преимущества использования интегрированного подхода при обучении иностранным языкам рассматриваются в этой статье. В некотором смысле это также открывает дверь для дифференцированного обучения языку и лучших подходов к удовлетворению потребностей студентов. Тем не менее, можно рекомендовать, чтобы будущие исследования были посвящены дополнительным особенностям, касающимся разнообразия ситуаций и влияния, которое подготовка и/или опыт преподавателей английского языка оказывают на то, как они преподают в постметодную эпоху.*

Ключевые слова: *трансдисциплинарная и внутренняя дисциплинарная деятельность, методология, внутренняя мотивация и интегрированные дидактические приемы.*

Abstract. *The study examined integrated didactic strategies, integrated educational activities, and the integrative nature of learning. The native languages of the learners are also taken into consideration by this approach, especially when those languages are explicitly taught. As a result, it is possible to "track" two (or possibly three or four) languages at once. Today's national education evolution is characterized by a wide range of innovative schools. One of the elements of studentcentered learning, along with individualized instruction and flexible process organization, is the design of a learning process on an integrated basis. The benefits of using an integrated approach while teaching foreign languages are examined in this article. In a sense, this also opens the door for differentiated language instruction and better approaches to meeting the needs of the students. Nevertheless, it can be recommended that future studies go into additional specifics regarding the variety of situations and the effect that English instructors' training and/or experience has on how they teach in a post-method age.*

Key words: *transdisciplinary and internal disciplinary activities, methodology, intrinsic motivation, and integrated didactic techniques.*

The expansion of national education is currently distinguished by a diversity of innovative schools. One of the elements of student-centered learning, along with individualized instruction and

flexible process organization, is developing a learning process on an integrated basis. A special sort of educational work, during which updated certain integrative duties in the field of educational theory and practice, is an example of a specific type of integrative educational activities. [1]

Introduction. A small number of subjects offered in the school curriculum are connected in a limited number of ways via integrated didactic techniques. Utilizing what is already known to gain access to what is less known is the central tenet of pluralistic approaches, and it forms the foundation of integrated didactics. For example, using the language of instruction to gain access to the first foreign language can then be used as a launching pad to make learning a second foreign language easier, and so on. Always remember that languages may help each other out. When native languages are explicitly taught, this method does not disregard them. This makes it possible to "tack" on two (or even three or four) languages simultaneously.

Materials and methods. In the present study, emergent foreign language in a preschool context is seen. Since we saw this as a chance for pedagogical innovation and teacher training, we set about devising and executing an integrated approach to teaching English using a methodology based on the action research paradigm. The primary objective of the study, which is concurrently taking place in elementary schools, is to compare older students' perceptions toward their foreign language literacy efforts. Lesson observation, audio recordings that were later transcribed, research diaries, questionnaires, portfolios, and semi-structured interviews with specialists in foreign and second language instruction were all used to obtain data. In order to analyze the corpus, content analysis methods were applied.

Due to the fact that modern education is characterized as a comprehensive process, there is a quest for such fundamental educational models that would facilitate the full development of the self and of the personality.

Third, much more advanced technical skills are required for the creation of an integrated educational process. For example, the problematic situation or emotional attitudes in the classroom, to provide mutual learning exercise dive t.e., are inherent parameters that make integrative educational process easier to create in the context of convergence and fusion of different quality knowledge, ways of life, ways of thinking, etc. Use the most recent, effective educational tools.

According to M.N. Ryskulova's research, when teaching English at the basic level, it is best to allow time for both transdisciplinary and internal disciplinary integration. The integration of community structural components of educational material, as well as the generality of concepts, ideas, and concepts in the presentation of different curricular sections, underpins interdisciplinary integration. Top ideas, concepts, notions provide internal unity to the information being studied, serve as backbone linkages in school topic matter, and are a type of pivot around which there is a focus, the association of this educational material. To reach this degree of integration in academic discipline material, a portion of the differentiated (basic, inherent only in the topic) and integrated, which can become a structural element, and other items must be allocated. (For example, the study of history, ecology, geography and so on English lessons). Integration of the content at this level avoids duplication in presenting the material a number of subjects, allows a more concentrated study many topics and themes.

Regard to the lessons of the English language can speak of two levels of integration. The first relates to the large number of the studied program topics related to other objects (social studies, history world art culture, literature, ecology, geography, and others.) In addition, represents the development of common universal lessons that combine the contents of these items. For example, topics such as "youth problem" in the UK, the USA, and Uzbekistan can be the basis for the development of integrative cycle English classes for college students together with social science. Theme "Countries of the world and nationality", and "Natural disasters" are the basis of integrative cycle English lessons for pupils of 7-8 classes in conjunction with geography.

A current topic "Protecting the environment "must be integrated with lessons on ecology. As a result, the integrated courses will assist build the students' more holistic view of the world in which he will perform a foreign language unique function – serve as a medium of learning and communication. These lessons contribute to the broad and holistic development of children through

educational associations, educational and developmental abilities of various subjects; additionally, integrated lessons extend meaningful plans of foreign language teaching and lead to the formation and development of the children's broader interests, aptitude, and abilities to various activities [1]. Last but not least, these sessions set the stage for a practical application of information and abilities in a foreign language that is grounded in reason. They also provide kids the chance to see the fruits of their labor, which brings them delight and satisfaction. Practice demonstrates that after years of instruction, pupils' motivation in studying a foreign language has decreased. The novelty and uniqueness of this training phase may have sparked students' interest in the subject at an early stage, but by the secondary level, extra search incentive was needed. Reduction of interest in pupils brought on by their particular age and socially influenced personal traits. Additionally, it was at this point that student learning levels, their particular capacities to overcome challenges in their studies, and the interfering impact of the native tongue started to be clearly recognized. The absence of natural needs and the likelihood of its application is thought to be one of the causes for the majority of students losing interest in this topic. Utilizing several integrative courses might help to tackle this issue to some level.

In addition to all of this, the development of integrated lessons partially resolves the issue of the development and application of techniques for accelerated education and training, which is significant in the current context in which humanity seeks to shorten the duration of the educational process [2]. When it comes to the second group of integration training approaches. This is especially true when employing computers and the internet, which have virtually limitless potential, to integrate all aspects of the educational process. One effective way to include multimedia technologies into the modern educational process is to recognize how they, like electronic media, CDs, and video information, permit going back and pausing for information linking new channels of perception of the subject.

At the level of techniques, methods, and training formats, as well as at the content level, the second component of interdisciplinary integration is executed successfully. The most effective technology among the several cutting-edge formats and methods for teaching English, according to practice, is collaborative learning mixed with the mini-project method. The highest potential knowledge retention will be achieved by using these learning exercises, which will also encourage each student's own voice activity. Due to time limits, mini-projects are incorporated into training sessions, allowing us to generalize the information gained and have a conversation about it before lessons are through. Effective and appropriate training of students in the English language seems to be technology integration of critical thinking and the traditional communicative method.

REFERENCES:

1. Абзалова, Ш. Р., et al. "Морфологические паралели изменений печени при экспериментальном ишемическом поражении головного мозга." in Library 2.2 (2014): 350-356.

2. Buranova D. (2021) The Importance of English Language Learning in the Training of Competitive Staff in Medical Higher Education Педиатрия научно – практический журнал № 1 264-266.

3. Buranova, D.D. (2021). To Teach or Not to Teach English for Medical Students. Psychology and Education 58(3): 990-996.

4. Buranova, D.D. (2021). Motivational support for the study of English language by medical students. Chin J Ind Hyg Occup Dis, Vol.39, No.13.

5. Latipova D. (2020) Improving the Grammatical skills of students Studying English Using Ict. Journal of Advanced research in Dynamical and control systems.

6. Nazirova, Z., Turakulova, D., Buzrukov, B., Abzalova, S.Analysis of the results of surgical treatment with the use of glautex in children with congenital glaucoma. Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems, 2020, 12(6), pp. 1173–1175.

7. Zahidova M.F (2023) "English with Games" Journal of Pedagogical Inventions and Practices.

UDC 372.881.1:316.7

THE ROLE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO FUTURE MANAGERS OF SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES AT THE PRESENT STAGE

A.P.Ismoilov, teacher, Kokand University Andijan Branch, Andijan

Annotatsiya. *Maqolada O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga jadal kirib borishi munosabati bilan O'zbekistonda chet tillarni o'qitish jarayonining maqsad, vazifalari va o'qitish usullarini qayta ko'rib chiqish zarurati, bu esa, o'z navbatida, chet tillarini o'qitish nazariyasi va amaliyotida ham umumiy metodologiya, ham o'ziga xos metodlar hamda uslublarning o'zgarishiga olib keladi. Ta'kidlanganidek, chet tilini o'rganishdan asosiy maqsad hayotning turli darajalarida va turli sohalarida boshqa madaniyat vakillari bilan real, samarali muloqotga tayyor bo'lgan lingvistik shaxsni shakllantirishdan iborat. Birinchi o'rinda madaniyatlararo muloqotni og'zaki qo'llab-quvvatlash kerak. Kommunikatorlar tomonidan taqdim etilgan turli dunyoqarashlarning o'zaro ta'siri ularning mantiqlari, tafakkuri, qadriyatlarini o'z ichiga oladi va to'sqinlik qilmaydi, balki o'zaro tushunish, bag'rikenglik, ijobiy munosabat bilan rag'batlantirilishini nazarda tutuvchi madaniyatlararo dialog sharoitida chet tillarini o'qitishga integratsiyalashgan yondashuv ayniqsa muhimdir. Ta'kidlanganidek, agar ishtirokchilar o'zlarining an'analari, urf-odatlari, g'oyalari va xatti-harakatlariga murojaat qilmasalar, balki boshqa odamlarning kundalik muloqot qoidalari va normalari bilan tanishsalar, munosabatlar madaniyatlararo hisoblanadi. Madaniyatlararo muloqot xabarni jo'natuvchi va qabul qiluvchining turli madaniyatlarga mansub bo'lishini talab qiladi. Shuningdek, u muloqot ishtirokchilaridan bir-birlarining madaniy farqlarini bilishlarini talab qiladi.*

Kalit so'zlar: *madaniyatlararo muloqot; chet tillarini o'rgatish; ijtimoiy-madaniy tadbirlar rahbarlari; lingvistik shaxs; aloqa ishtirokchilari; madaniy farqlar; shaxslararo muloqot; kommunikativ xatti-harakatlar.*

Аннотация. *В статье рассматривается необходимость пересмотра целей, задач и методов обучения в процессе обучения иностранным языкам в Узбекистане в связи со стремительным вхождением Узбекистана в мировое сообщество, что, в свою очередь, приводит к изменениям как общей методики, так и конкретных методов и приемов в теории и практике обучения иностранным языкам. Отмечается, что основной целью изучения иностранного языка является формирование языковой личности, готовой к реальному, продуктивному общению с представителями других культур на разных уровнях и в разных сферах жизни. На первый план выходит необходимость вербальной поддержки межкультурной коммуникации. Акцент делается на том, что в условиях межкультурного диалога особенно важен интегративный подход к обучению иностранному языку, который предполагает, что взаимодействие различных мировоззрений, представляемых коммуникаторами, включает их логику, мышление, ценности и не блокируется, а стимулируется взаимопониманием, толерантностью, позитивным отношением. Подчеркивается, что отношения являются межкультурными, если их участники не прибегают к собственным традициям, обычаям, представлениям и способам поведения, а знакомятся с чужими правилами и нормами повседневного общения. Межкультурная коммуникация требует, чтобы отправитель и получатель сообщения принадлежали к разным культурам. Она также требует, чтобы участники коммуникации знали о культурных различиях друг друга.*

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация; обучение иностранным языкам; менеджеры социально-культурной деятельности; языковая личность; участники коммуникации; культурные различия; межличностное общение; коммуникативное поведение.*

Abstracts. *The need to review goals, objectives and teaching methods in the process of teaching foreign languages in Uzbekistan in connection with the rapid entry of Uzbekistan into the world community, which, in its turn, leads to changes in both general methodology and specific methods, and techniques in the theory and practice of teaching foreign languages is discussed in the paper. It is noted that the main purpose of learning a foreign language is the formation of a linguistic*

personality who is ready for real, productive communication with representatives of other cultures at different levels and in different spheres of life. At the forefront is the need for verbal support for intercultural communication. Emphasis is placed on the fact that an integrative approach to foreign language teaching is especially important in the context of intercultural dialogue, which assumes that the interaction of different worldviews presented by communicators includes their logics, thinking, values and is not blocked but stimulated by mutual understanding, tolerance, positive attitude. It is emphasized that relations are intercultural if their participants do not resort to their own traditions, customs, ideas and ways of behavior, but get acquainted with other people's rules and norms of everyday communication. Intercultural communication requires that the sender and recipient of the message belong to different cultures. It also requires participants in communication to be aware of each other's cultural differences.

Keywords: *intercultural communication; teaching foreign languages; managers of socio cultural activities; a linguistic personality; participants in communication; cultural differences; interpersonal communication; communicative behavior.*

In modern society, it is the practical knowledge of a foreign language that is the main goal of not only linguistic, but also any education, since there is a growing need for specialists in various fields of knowledge, practically speaking one or several foreign languages. Therefore, the main goal of teaching a foreign language is the formation of a linguistic personality, who is ready for real, productive communication with representatives of other cultures at various levels and in various spheres of life. The foreground is the need for verbal support for intercultural communication (establishing personal contacts, conducting telephone conversations, exchanging correspondence, holding presentations, meetings, negotiations, participating in conferences and seminars).

Language as the main exponent of the identity of culture is also the main mediator in the intercultural communication process [1].

Thus, a foreign language speaker must not only correctly formulate thoughts in a foreign language, but also comply with the cultural norms adopted by the speakers of the target language. Mastering the language, the student must penetrate into a different system of values and life guidelines and integrate it into his/her own picture of the world. Depending on how adequately people understand the values of their culture and compare them with the values of the cultures of other peoples, the well-being of a given people is also determined.

An integrative approach to teaching foreign languages in the context of a dialogue of cultures has acquired particular importance in this regard. The dialogue of cultures assumes that the interaction of different pictures of the world presented by communicants includes their logics, thinking, value meanings and is not blocked, but stimulated through mutual understanding, tolerance, and positive attitude.

Numerous studies of the issues of interaction of cultures indicate that the content and results of diverse intercultural contacts largely depend on the ability of their participants to understand each other and reach agreement, which is mainly determined by the ethnic culture of each of the interacting parties, the psychology of peoples, values, dominating in a particular culture. In cultural anthropology, these relationships between different cultures are called "intercultural communication", which means the exchange between two or more cultures and the products of their activities, carried out in various forms [2]. This exchange can take place both in politics and in the interpersonal communication of people in everyday life, family, informal contacts.

Relationships are intercultural if their participants do not use their own traditions, customs, ideas and behaviors, but get acquainted with other people's rules and norms of everyday communication. For intercultural communication, it is necessary for the sender and recipient of the message to belong to different cultures. It also requires the communication participants to understand each other's cultural differences. In its essence, intercultural communication is always interpersonal communication in a special context, when one participant discovers the cultural difference of the other [3].

It is known that communication occurs at three levels: communicative, interactive and perceptual. The communicative level is contact through the language and cultural traditions characteristic of a particular community of people. The result of this level of interaction is mutual understanding between people. The interactive level is communication that takes into account the personal characteristics of people. It leads to certain relationships between people. The perceptual level provides an opportunity for mutual knowledge and rapprochement of people on this rational basis. It is a process of partners' perception of each other, determining the context of the meeting. Perceptual skills are manifested in the ability to manage their perception, "read" the mood of partners by verbal and non-verbal characteristics, understand the psychological effect of perception and take them into account to reduce its distortion [2].

A necessary condition for communicative interaction is communicative competence, which is understood as the possession of several types of general knowledge shared by communicants [1; 4; 5]. They are formed, firstly, from the knowledge of the symbolic system proper, within the framework of which communication takes place, and, secondly, from the knowledge about the structure of the external world. Knowledge about the external world consists of the individual's personal experience, basic, fundamental knowledge about the world that all people have, and all other knowledge that people possess due to their belonging to various national, ethnic, social, religious, professional and other groups.

Taking into account the named factors of the communicative process, the Council of Europe back in 1986 identified six components in the concept of "communicative competence" that must be taken into account in the learning process:

– linguistic competence as "the ability to reproduce and interpret meaningful statements, built in accordance with the rules of the language and expressing their generally accepted meaning";

– socio-linguistic competence as "the selection of such methods in which the choice of linguistic forms is determined by such conditions, as the environment, the relationship between communication partners, communicative intention, etc.";

– discourse competence as "the ability to use acquired strategies in the construction and interpretation of the text";

– strategic competence as "the ability to use communication strategies of various kinds to overcome difficulties in communication";

– socio-cultural competence as "an essential ability to use the language correctly and appropriately, as well as a condition for expanding the student's communicative horizon beyond that which corresponds to his/her linguistic community";

– social competence which "presupposes the presence of desire and ability to interact with others and differs from other components in that it is less language-oriented and more concerned with the personality of the student".

Thus, successful intercultural communication presupposes, along with knowledge of a foreign language, the ability to adequately interpret the communicative behavior of a representative of a different society, as well as the readiness of communication participants to perceive another form of communicative behavior, to understand its differences and variation from culture to culture. The strategy of convergence of foreign culture knowledge is aimed at preventing not only semantic, but also cultural failures in communication. The main problem here is the problem of understanding. When solving it, it should be remembered that language is only a tool for conveying forms of speech behavior, it only creates an environment for intercultural communication. Understanding in intercultural communication is a complex process of interpretation, which depends on a complex of both linguistic and non-linguistic factors [6]. To achieve understanding in intercultural communication, its participants must not only master the grammar and vocabulary of a particular language, but also know the cultural component of the meaning of a word, the realities of a foreign culture.

The point is that the real use of words, real speech reproduction is largely determined by the knowledge of the social and cultural life of the speech community speaking this language. Language does not exist outside of culture, that is, outside of the socially inherited set of practical skills and

ideas that characterize our way of life. Since linguistic structures are based on socio-cultural structures, then for the active use of language as a means of communication, it is necessary to know the world of the language being studied as deeply as possible [7].

Without knowing the world of the language being studied, it is impossible to master the language as a means of communication. It can only be mastered as a way of storing and transmitting information, as a "dead" language, devoid of life-giving soil – the culture of the carrier. This, by the way, explains the failures with artificial languages, which have not become widespread and are doomed to die. That is why the study of a foreign language presupposes the assimilation not only of the plan of expression of a certain linguistic phenomenon, but also of the plan of its content, that is, the development in the students' minds of the concept of new objects and phenomena that have no analogues either in their native culture or in their native language. It is necessary for this to include elements of country studies in language teaching as this creates a synthetic type of teaching work called linguistic and country study teaching.

The very concept of intercultural communication is based on equal cultural interaction between representatives of various linguo-cultural communities, taking into account their originality, which leads to the need to identify common humanity on the basis of comparing foreign languages and their own cultures [8; 9]. Modern teaching of a foreign language is impossible without instilling in students a foreign language culture. Most methodologists focus on the current state of the theory and practice of teaching a foreign language with a pronounced communicative orientation, which contributes to the all-round development of the personality, the development of students' spiritual values. Intercultural communication training can't exist without including the linguistic-and-country study aspect in the learning process. In the light of modern requirements to learning goals, the status and role of country study information is changing, presented in such a way as to match students' experience, needs and interests and to be comparable with the similar experience of their peers in the country of the target language.

Traditionally, teaching foreign languages in our country was limited to reading texts. At the same time, at the level of higher education, the training consisted in the fact that philologists read fiction, but non-philologists read special texts according to their future profession, and everyday communication was considered a luxury or was represented by so-called everyday topics: at the hotel, at the restaurant, at the store. Studying of these famous topics in conditions of complete impossibility of real acquaintance with the world of the language under study and the practical use of the knowledge gained was useless.

Thus, almost exclusively one function of the language was realized, i.e. the function of the message, informative, and then in a narrowed form, since of the four skills of language proficiency (reading, speaking, writing, understanding), only one developed, focused on "recognition", i.e. reading.

Teaching foreign languages based only on written texts reduced the communicative capabilities of a language to a passive ability to understand texts created by someone, but not create, not generate speech, and without this, real communication is impossible.

Conclusions. Summarizing the above mentioned, we can conclude that intercultural communication involves overcoming not only the language barrier, but also, very importantly, the cultural one. The formation of intercultural communication is an urgent task caused by global world processes. And it is language education that is called to fulfill this important mission. Educational activities should be aimed at a deeper holistic study of the culture of native speakers, their way of life, national character and mentality.

REFERENCES:

1. Grushevitskaya, T.G., Popkov, V.D., Sadokhin, A.P. (2002). Basics of Intercultural Communication. Moscow. 298 p.

2. Gudkov, D.B. (2003). Theory and Practice of Intercultural Communication. Moscow. 288 p.

3. Galitska, M.M. (2014). Intercultural communication and its significance for the professional activities of future professionals. Educational Discourse, 2(6), 23–32.

4. Mikhailichenko, Yu.V. (2016). International community as a dominant factor in the formation of the social community competence of the potential for the international community. Young Scientist, 4.1(31.1), 76–78.

5. Georgieva, S. (2018) The polysubject interaction between the teacher and the student in the teaching of methodology – the path from the preferred to the realized and feasible. Interaction of teacher and student in the conditions of university education: traditions and innovations. Second book. Gabrovo, EX-PRESS. 350–355.

6. Batsevich, F.S. (2010). Essays on linguistic pragmatics: Monograph. Lviv: PAIS. 336 p.

7. Vedenina, L.G. (2000). Theory of Intercultural Communication and the Meaning of the Word. Foreign Languages at School, 5, 72–76.

8. Kostenko, D.V. (2018). Intercultural communication in the modern world. Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy: collection of scientific works, 30, 80–85.

9. Slyushchinsky, B.V. (2004). Intercultural communication as a phenomenon of modern culture. New paradigm, 37, 223–232.

10. Ter-Minasova, S.G. (2000). Language and Intercultural Communication. Moscow. 624 p.

11. Axmedova A., Gabidulin R. Kulturologiya. Mirovaya kultura Akademiya Xudojestv Uzbekistana. T., (2001) 45-47/

UO'K 37.02

INGLIZ TILI O'QISH DARSLARIDA ERTAKLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

S.Izzatilloyeva, talaba, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz tili o'qish darslari uchun ertaklardan foydalanishning ahamiyatli jihatlari, o'ziga xosliklari va samaradorligi, shu bilan bir qatorda, buning ko'plab ijobiy taraflari muhokama qilinadi. Ertaklarni qiyoslab o'rganish ingliz tili o'qish darslari uchun foydalanish an'anaviy usul bo'lsa-da, bu turli metodlar bilan boyitib qo'llanishi yuqori samaradorlikni ko'rsatadi hamda hozirgi kundagi eng mashhur o'qitish yo'llaridan biri hisoblanadi. Bu maqola ertaklarning barcha o'ziga xosliklari va ulardan foydalanishning ijobiy ahamiyatini yoritishga bag'ishlanadi va tahlillar bilan berib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Xalq og'zaki ijodi,inkluzivlik,boshlang'ich ta'lim,qahramonlar, o'xshashlik va tafovutlar, dizaynlar*

Аннотация. *В данной статье обсуждаются значимые аспекты и эффективность использования сказок на уроках английского чтения, а также многие его положительные стороны. Хотя сравнительное изучение сказок является традиционным методом уроков английского чтения, его обогащение различными методами демонстрирует высокую эффективность и является одним из самых популярных методов обучения сегодня. Данная статья посвящена освещению всех особенностей сказок и положительной значимости их использования, представлена с анализом.*

Ключевые слова: *Фольклор, инклюзивность, начальное образование, герои, сходства и различия, дизайн*

Abstract. *This article discusses the significant aspects and effectiveness of using fairy tales for English reading lessons, as well as many of its positive aspects. Although the comparative study of fairy tales is a traditional method for English reading lessons, its enrichment with various methods shows high effectiveness and is one of the most popular teaching methods today. This article is devoted to highlighting all the peculiarities of fairy tales and the positive significance of their use and is presented with analyses.*

Key words: *Folklore, inclusivity, primary education, heroes, similarities and differences, designs*

Kirish. Xalq og'zaki ijodining ilk ko'rinishlari bo'lmish ertaklar, matallar qadim zamonlardan to hozirgi kunga qadar o'z qadr-qimmatini yo'qotgani yo'q. O'ziga xosligi, e'tiborni tez jalb qila olishi bilan barcha yosh vakillari ko'nglidan chuqur o'rin egallab kelmoqda. Ertaklardan ta'lim jarayonida foydalanish ham hozir kunda o'qish, yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga juda qo'l keladi. Ayniqsa, bular turli metod va texnikalar bilan boyitilsa, ertaklarning jozibadorligi, inkluzivligi yanada ortadi. Ertaklar tili ravon va turli dizaynlarga to'la bo'ladi. Shuning uchun ham ertaklar o'qish uchun eng munosib vosita sifatida tanlanadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda ham til ko'nikmalarini

rivojlantirishda yaqin yordamchi bo‘la oladi. Asrlar oshsa ham ertaklar o‘zining xalq orasidagi ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O‘qish darslarida ertaklardan foydalanish har bir pedagogdan sifatli yondashishni talab qiladi. Chunki u adabiyotni tahlil qiladi va sinf amaliyotini kuzatadi. O‘qish darslarida qo‘llaniladigan bu juda foydali hikoyalar keng ko‘rib chiqiladi; ularning yuqori mohiyati va xususiyatlarini belgilovchi ijobiy tomonlari ularning sehrini qanday ishlashi uchun tahlil qilinadi.

O‘qishga bo‘lgan qiziqish o‘quvchilarning ilmiy muvaffaqiyatlarini qo‘llab-quvvatlashning muhim qismidir. Hidi [3] o‘qishga bo‘lgan qiziqishni kuchli o‘qish istagi va sa’y-harakatlar deb hisoblaydi. Sadoski va Paivio (2004) o‘quvchining o‘qishga tayyorligining asosiy g‘oyasini tushunishini ta’kidlaydi. Ortiz, Stou va Arnold (2001) ta’kidlashicha, o‘qishga bo‘lgan qiziqish — bu kimnidir zavqlanib o‘qishga yo‘naltiradigan kuchli istak.

Natija va muhokama. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ertak matnini qayta hikoyalash boshqa janrdagi asarlarni hikoyalashga nisbatan ancha oson hisoblanadi. Xalq og‘zaki ijodida ertak janrining bolalar tomonidan yaxshi qabul qilinib, qiziqib o‘qilishining sabablaridan biri ertak tilining ta’sirchanligi, o‘tkirligi, ma’nodorligi va xalq tiliga yaqinligidir. Ertaklarning ko‘pchiligida real hayot tasviri sarguzasht elementlari bilan qo‘shilib ketadi. Ertakning o‘tkir, maroqli syujeti, voqea rivojidagi favqulodda ajoyib vaziyat bolalarni maftun qiladi, undagi mard, kuchli, topqir, dovyurak, chaqqon qahramonlar, ertakning g‘oyaviy yo‘nalishi, unda ezgulik kuchining, yaxshilikning yomonlik ustidan doimo g‘alaba qilishi bolalarni o‘ziga tortadi. Ertaklar boshlanmasi ham ko‘p hollarda ertaklarda odatiy usulda bo‘ladi, ya’ni “Bir bor ekan, bir yoq ekan…” deb boshlanadi. Shuning uchun ham bola uni ertak janrida taalluqli ekanligini osongina anglaydi. Shu bilan bir qatorda ularning tugallanmas ham juda ajoyib tarzda beriladi: “Qirq kecha-yu qirq kunduz to‘y qilib, baxtli hayot kechirishibdi”. Ertaklarning shu kabi boshlanish va tugallanish undagidaki qofiyalar mutanosibligini, jozibadorligini oshirishda xizmat qiladi.

Ingliz tilini o‘rgatishda ertaklardan foydalanish eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Ingliz tili o‘qish darslarida osonroq ingliz ertaklaridan foydalanishning ham ahamiyati katta. Shuningdek, ertaklar chog‘ishtirma adabiyot nazariyasiga tayangan holda ham tahlil qilinishi mumkin. Ya’ni ushbu usul ingliz xalq ertaklarining ba’zilari o‘zbek xalq ertaklariga ma’no-mazmun jihatdan o‘xshash, voqealar rivoji, qahramonlar o‘xshashligini ko‘rishimiz mumkin. O‘quvchilar shu ikkala ertakni olib, ham o‘zbek, ham ingliz variantini tahlil qilishlari mumkin. Bunda ular jadval tayyorlab, ikkala o‘xshash ertakning farqli jihatlari hamda o‘xshashliklarini tahlil qiladilar va o‘z fikrlarini bayon etadilar. Ushbu interfaol usul orqali bolalarda tanqidiy fikrlash va muammolarni yecha olish mahoratlari ilk davrlardan rivojlana boshlaydi hamda o‘quvchilarning fanga nisbatan qiziqishlari bilan bir qatorda savodxonlik darajalari ham ortib boraveradi. Masalan, inglizlardagi **“The Chronicle of the Pancake”** ertagi va **“Bo‘g‘irsoq”** ertagilari badiiy mazmun jihatdan o‘xshash. Ma’no-mazmun jihatdan ham bir-biriga juda mos keladigan ertaklarning qahramonlari turlicha hayvonlar sifatida gavdalanadi. Masalan, **“Bo‘g‘irsoq”** ertagida bo‘g‘irsoq yo‘lda quyon, bo‘ri, ayiq, tulki singari hayvonlarga duch kelsa, **“The Chronicle of the Pancake”** ertagida esa janob Tan, xo‘roz, g‘oz singari hayvonlarni yo‘lida uchratadi. **“Bo‘g‘irsoq”** ertagida kampir, **“The Chronicle of the Pancake”** ertagida ayol bosh qahramon sifatida bo‘g‘irsoq yoki quymoq tayyorlaydi, u esa keyin qochib ketadi. Ushbu tahlillar orqali ikki ertak orasidagi o‘xshashlik va tafovutlarni ko‘rib, tahlil qilishimiz mumkin. Ikkala ertak tili ham ravon va ertaklarda bo‘g‘irsoq va quymoqvoyning qochib ketish sayohati tasvirlanadi. Buni quyidagi jadvalda ko‘rish mumkin:

T/R	O‘xshashliklar va farqli belgilari	Bo‘g‘irsoq	The Chronicle of the Pancake
1.	**Ertakning boshlanishi**	Chol bilan kampir bo‘lgan ekan. Bir kuni chol kampiriga qarab: Menga bo‘g‘irsoq pishirib ber, — debdi	Qadim o‘tgan zamonlarda bir ayolning 7 nafar och bolasi bor ekan va u ular uchun quymoq tayyorlayotgandi.
2.	**Qahramonlar**	Chol, kampir, quyon, bo‘ri, ayiq, tulki	Ayol va uning yetti bolasi, janob Tan, xo‘roz Buster, g‘ozvoy Lus, o‘rdakvoy Tak, cho‘chqa Snig
3.	**Voqealar rivoji**	“Bo‘g‘irsoq” ertagida chol va kampir qiynalib bo‘g‘irsoq tayyorlaydi. Bo‘g‘irsoq esa	“The Chronicle of the Pancake” ertagida ham ayol qiynalib, farzandlari uchun quymoq tayyorlayotgan bir paytda u ham

		o‘zboshimchalik bilan chiqib ketib, yo‘lda turli hayvonlarga duch keladi, oxirida tulkivoy uni yeb qo‘yadi yem bo‘ladi.	qochib ketadi va so‘ngida cho‘chqavoy uni yeb qo‘yadi.
4.	**Ertakning tugallanishi**	Bo‘g‘irsoq tulkining og‘ziga sakrab tushibdi, tulki bo‘lsa bo‘g‘irsoqni “xap” etib yeb qo‘yibdi!	“Uff, uff!” – dedi cho‘chqa va quymoqni bir og‘izda yutib yubordi. *“Va endi, quymoq boshqa hech qayerga keta olmadi,* *Bu kichik hikoya shunday o’z nihoyasiga yetadi”.*
5.	**Ertakning badiiy - g‘oyaviy mazmuni**	Bo‘g‘irsoq ham, quymoqvoy ham aldoqchiligi, o‘zboshimchaligi, ishonuvchanligi tufayli ertak so‘ngida hayvonlarga yem bo‘ladi.	

Ertaklarni taqqoslash orqali o‘quvchilar ular o‘rtasidagi tafovutlar va mushtarakliklarni taqqoslaydi, bu esa ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishiga yordam beradi.

Ertaklarni turli metodlar orqali taqqoslash til o’rganish hamda o’qitish va yozish ko’nikmalarini rivojlantirishda ko’prik vazifasini o’taydi. Ertaklar o’zining adabiy mazmundorligi, tilining oson uslubi, qahramonlarining xilma-xilligi, yetarlicha axloqiy-ma’naviy xususiyatlarni o’zida jam eta olganligi uchun o’quvchilar tomonidan osongina tushuniladi hamda ularning ko’nglidan chuqur o’rin egallaydi, hattoki ertaklardagi jamiyatdagi dolzarb muammolar ham muhokama qilinadi hamda ular qahramonlarning harakatlari, muammoga nisbatan qarashlari orqali ijobiy yechim topadi. Ertaklar real hayotning ko‘zgusi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Nega deganda, ertaklardagi ko‘plab voqealar, qahramonlar hayotga qiyosan tanlanadi va har bir ertak bir ibratli g‘oyani ilgari surishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi. Bunga misol qilib **“Bo‘g‘irsoq”** va **“The Chronicle of the Pancake”** ertaklarining badiiy -g‘oyaviy mazmunini keltirib o‘tishimiz mumkin.

Xulosa. Qisqa qilib aytganda, ertaklar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ingliz tili o‘qish darslarida o‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun juda foydali bo‘lib, ular ertaklarni o‘qish orqali turli xil yangi so‘zlar va grammatik qurilishlarga duch keladi. Ularni o‘rganish orqali esa voqealarni ko‘z o‘ngida gavdalantiradi. Ertaklar orqali bolalar yangi so‘zlarni, axloqiy saboqlarni, turli mamlakatlar madaniyatini o‘rganadilar va ertaklar orqali zavq oladilar. Turli milliy madaniyatlarga xos bo‘lgan ertaklarni qiyoslab o‘qish esa o‘quvchilarning tanqidiy dunyoqarashini o‘stiradi. Ularning dunyo manzarasini anglashning yangi bosqichlariga olib chiqadi. O‘quvchilar, shuningdek, o‘z hikoyalarini xayolan tasavvur qilishni va yaratishni o‘rganadilar, bu esa ularda ijodiy qobiliyatning rivojlanishi uchun zamin bo‘ladi. Shuning uchun ham ertaklar o‘qishning va o‘qitishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Romdanih, Eny Yuningsih Pendidikan Bahasa Inggris, STKIP Kusuma Negara Integrating Fairy Tales into Reading Class: Do They Catch Young Learners’ Reading Interest?

2. Teshaboyev D.R, Ibroximjonova Z.B.Ertakni o‘qitish darslarida interfaol metodlardan foydalanish.May, 2023

3. Hidi. S. (2001). Interest, reading, and learning: Theoretical and practical considerations. Educational Psychology Review, 3(3), 191–209.

4. Hidi. S. (2006). Interest: A unique motivational variable. Educational Research Review, 1, 69–82.

5. Cresswell, J. W. (2012). Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research.

UO’K 37.02

THE CONCEPT OF TECHNOLOGY AND ITS INTEGRATION IN EFL CLASSROOM

Yu.R.Jurayeva, trainee-assistant teacher, Samarkand State Medical University, Samarkand

Annotatsiya. *XXI asr raqamli texnologiyalar asri hisoblanadi. Kompyuterlar, laptoplar, qo'l telefonlari va internet gadjetlari shaxsiy va kasbiy hayotimizning asosiy qismiga aylanib bo'ldi. Texnologik rivojlanishlar ta'lim va xorijiy tillarning rivojlanishi uchun ko'plab imkoniyatlar yaratdi. Bu ishda multimedianing qanday qilib ishlatilishi va ijobiy tomonlariga urg'u berilishi ta'kidlangan.*

Kalit so'zlar*: multimedia, o'yinlar metodi, grafika, animatsiya, qattiq disk, yumshoq xotira.*

Аннотация. *XXI век считается веком цифровых технологий. Компьютеры, ноутбуки, мобильные телефоны и интернет-гаджеты стали неотъемлемой частью нашей личной и профессиональной жизни. Технологические достижения создали множество возможностей*

для развития образования и изучения иностранных языков. В данной работе подчеркивается, как используется мультимедиа, и выделяются ее положительные аспекты.

Ключевые слова: *мультимедиа, геймификация, графика, анимация, аппаратное обеспечение, программное обеспечение.*

Abstract. *The 21st century is considered the age of digital technologies. Computers, laptops, mobile phones, and internet gadgets have become an essential part of our personal and professional lives. Technological advancements have created many opportunities for the development of education and foreign languages. This work emphasizes how multimedia is used and highlights its positive aspects.*

Keywords*: multimedia, gamifaction, graphics, animation, hardware, software.*

Introduction. Language proficiency enables a person to join the world culture, to use the potential of the Internet resources, as well as to work with information and communication technologies (ICT), and multimedia teaching aids. In this regard, there is a need to develop methods of using computer information technologies in teaching a foreign language. Innovation technologies are becoming an incentive part of the educational process. The main goal of education is to form communicative competencies in the process of teaching English [7, 36]. This can be obtained by means of advanced technology, especially information and communication technologies. The role of the teacher is to create English speaking environment in the classroom relying on various means of technologies, e.g. projector, laptop, speakers, multimedia book. Besides, the teacher should attempt to activate the student's cognitive activity in the process of learning foreign languages. Today, the ability to use computer technology and telecommunications in its subject area should be considered as a criterion of general literacy, precisely the ability to read, write and count. Digital tools have long been a feature of the world of education and particularly language education. These digital tools are, of course, central in the existed and recognized sphere of computer assisted language learning (CALL), but are also increasingly a core part of English language teaching (ELT) in general [5, 71]. Technology has been defined by many researchers. It has various interpretations and specific fields. The impact of technology on an individual is crucial, thus it requires a careful study of its notions and accessories.

Literature review.

Technology is a body of knowledge devoted to creating tools, processing actions and the extracting of materials. The term 'Technology" is wide, and everyone has their way of understanding its meaning. We use technology to accomplish various tasks in our daily lives, in brief; we can describe technology as products and processes used to simplify our daily lives. We apply technology to extend our abilities, making people the most crucial part of any technological system [2, 9].

Technology is also an application of science used to solve problems. But it is vital to know that technology and science are different subjects which work hand-in-hand to accomplish specific tasks or solve problems.

We apply technology in almost everything we do in our daily lives; we use technology in the office, we use technology for communication, transportation, learning, manufacturing, securing data, scaling businesses and much more. Technology is human knowledge which involves tools, materials, and systems. The application of technology typically results in products. If technology is well applied, it benefits humans, but the opposite is true, if used for malicious reasons [2, 11].

According to Isman, it is the practical use of knowledge particularly in a specific area and is a way of doing a task especially using technical processes, methods, or knowledge. The usage of technology involves not only computer hardware and instruments, but also includes structured relations with ooher humans, machines, and the environment [6, 207].

Eady defined technology integration as the use of technology to enhance the educational environment. It supports the classroom teaching through creating opportunities for learners to complete assignments on the computer rather than the normal pencil and paper [5, 72].

Research methodology.

Education technology focuses on improving students' performance by creating and managing

various technological processes and resources in or out the classroom. It is an academic discipline which prepares individuals to percieve deeper understanding and knowledge. It helps them learn how to apply solutions to problems through research, design, evaluation, and utilization. Educational technology helps in improving the way we learn, some of the benefits of educational technology include [6, 209]:

 – encourages individual learning.

 – Easy access to educational material

 – Assists students in learning new subjects and languages through gamification

Multimedia is the combination of different content forms. It includes a combination of text, audio, still images, animation, video, or interactivity content forms. It is usually recorded and played, displayed, or accessed by information content processing devices, such as computerized and electronic devices, but can also be part of a live performance. Multimedia devices are electronic media devices used to store and experience multimedia content [6, 213]. Multimedia is distinguished from mixed media in fine art; by including audio, for example, it has a broader scope. Multimedia provides a complex multi-sensory experience in exploring our world through the presentation of information through text, graphics, images, audio and video, and there is evidence to suggest that a mixture of words and pictures increases the likelihood that people can integrate a large amount of information [2, 14]. These components can contribute differentially to the learning of material.

Text. It is fundamental element in all multimedia applications. It conveys most information. We can use ordinary text or various typographic effects for emphasis or clarification in English teaching. In order to catch the reader's attention, teachers can use different font size, color, and style to present information; emphasize a certain word or phrase [4, 180].

Graphics. It refers to images and pictures, such as chart, diagram, and photograph, which contain no movement. According to Andrew Wright's Book Picture for Language Learning, graphics can stimulate interesting and motivation, improve understanding ability of language, and offer especial reference object and topic. Graphics plays a very important role in language teaching process [8, 128].

Animation. Animation is the rapid display of a sequence of images of 2-D or 3-D artwork or model positions in order to create an illusion of movement. Simply speaking, it ranges scope from the basic graph with a simple motion to a detailed image with complex movements. Assisted by the use of animation, teachers can highlight key knowledge points and heighten students' motivation.

Sound. It is speech, music, or any other sound that is stored and produced by computers. It has more advantages than tape recorder. In multimedia, teacher can use more vivid and fruitful sound to help students' English learning [8, 129].

Video. It is the visible part of a television transmission and broadcasts visual images of stationary or moving objects. Compared with animation, video can offer more vivid information. But it will consume more storage space than animation [2, 16].

Analysis and results.

Technology integration is the use of technology tools in general content areas in education in order to allow students to apply computer and technology skills to learning and problem-solving [1, 100]. Generally speaking, the curriculum drives the use of technology and not vice versa. Technology integration is defined as the use of technology to enhance and support the educational environment. Technology integration in the classroom can also support classroom instruction by creating opportunities for students to complete assignments on the computer rather than with normal pencil and paper [3, 176].

Curriculum integration with the use of technology involves the infusion of technology as a tool to enhance the learning in a content area or multidisciplinary setting. Effective integration of technology is achieved when students are able to select technology tools to help them obtain information in a timely manner, analyze and synthesize the information, and present it professionally to an authentic audience. The technology should become an integral part of how the classroom functions—as accessible as all other classroom tools. The focus in each lesson or unit is the curriculum outcome, not the technology [1, 102].

Integrating technology with standard curriculum can not only give students a sense of power, but also allows for more advanced learning among broad topics. However, these technologies require infrastructure, continual maintenance and repair – one determining element, among many, in how these technologies can be used for curricula purposes and whether or not they will be successful. Examples of the infrastructure required to operate and support technology integration in schools include at the basic level electricity, Internet service providers, routers, modems, and personnel to maintain the network, beyond the initial cost of the hardware and software [1, 104].

Finally, educational and multimedia technology promote student-centered education. They provide freedom of choice in learning, wide opportunities for self-development and ability to be in the pace with outer world.

REFERENCES:

1. Almerich G., Orellana N., Suarez-Rodríguez J., Díaz I. Teachers' Information and Communication Technology Competences: A Structural Approach. Computers and Education. - Cambridge: Cambridge University Press. 2016. - P.100-110.

2. Bosco J. An Analysis of Evaluations of Interactive Video. Educational Technology. -New York: Springer. 1986. - P.9-16.

3. Brumfit Ch. Communicative Methodology in Language Teaching. -Cambridge: Cambridge University Press. 1990. - P.176-178.

4. Carrell P., Devine J. Interactive Approaches to Second Language Reading. - Cambridge: Cambridge University Press. 1988. - P.180-185.

5.Eady M. J., Lockyer L. Tools for Learning: Technology and Teaching Strategies: Learning to Teach in the Primary School. - Queensland University of Technology, Australia. 2013. - P.71-83.

6. Isman A. Technology and Technique: An Educational Perspective. TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology. 2012. - P.207-213.

7. Mackey A. and Gass S. Second Language Research: Methodology and Design. - New Jersey: Routledge. 2005. - P.36-39.

8. Mari A. M. Movies in the English Classroom. - NY: Academic Press. 1983. - P.128-129.

UDC 378.1

THE USE OF CHATGPT IN TASK-BASED ESP LEARNING AT UNIVERSITY: DOES IT MAKE A DIFFERENCE?

D.Yu.Kambarova, Associate Professor, PhD, Fergana State University, Fergana
ORCID: *https://orcid.org/0000-0002-9164-5343*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ChatGPT sun'iy intellekt vositasining universitet darajasidagi ESP (kasbiy yo'naltirilgan ingliz tili) o'qitishida qo'llanishi o'rganilgan. Adabiy manbalarga tayangan holda, ChatGPT'ning topshiriqqa asoslangan o'qitish modelidagi o'rni va ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalar bu vositani nafaqat tarjimon sifatida, balki til o'rgatuvchi, texnik yozuv yordamchisi sifatida faol foydalanishni boshlagan.*

Kalit so'zlar: *ChatGPT, ESP, til o'rganish, universitet, sun'iy intellekt*

Аннотация. *В статье рассматривается использование ChatGPT в обучении английскому языку для профессиональных целей (ESP) на университетском уровне. На основе анализа открытых источников показано, как изменяются восприятие и взаимодействие студентов с ИИ при целенаправленном применении. Результаты демонстрируют переход от пассивного использования (перевод) к более активным формам — обучению, техническому письму и диалогу. Студенты выражают растущую уверенность в применении ChatGPT для задач ESP.*

Ключевые слова: *ChatGPT, ESP, изучение языка, университет, ИИ*

Abstract. *This article explores the integration of ChatGPT in task-based English for Specific Purposes (ESP) learning at the university level. Based on open-source literature analysis, it evaluates how students' engagement and perceptions of AI tools evolve with purposeful implementation. Findings reveal a shift from passive to interactive uses of ChatGPT, including its role as a language tutor and writing assistant. Students show increased confidence and willingness to use AI for ESP learning tasks.*

Keywords: *ChatGPT, ESP, language learning, university, AI*

Introduction. The integration of ChatGPT into English for Specific Purposes (ESP) learning, particularly in task-based instructional models, represents a notable shift in how students at the university level engage with language learning. As higher education embraces artificial intelligence (AI) technologies, it is crucial to assess whether these tools genuinely make a difference in learners' outcomes and experiences. The study by Chaikovska et al. (2024) reveals significant post-intervention changes in their interaction with ChatGPT. The use of ChatGPT in task-based ESP contexts allows for personalized, interactive, and learner-driven engagement, making it an essential area of investigation in modern language pedagogy.

Methods. The author employed a qualitative analysis of existing literature available through open sources to examine the role of ChatGPT in task-based ESP learning. By synthesizing a wide range of studies, including empirical data from Chaikovska et al. (2024) and other recent publications, the analysis captures evolving trends, diverse perspectives, and key challenges surrounding the use of AI tools in ESP instruction. This method enabled a comprehensive understanding of how ChatGPT is being adopted in university contexts, the impact it has on learner engagement and skill development.

Results. Based on the findings of Chaikovska et al. (2024), the integration of ChatGPT in task-based ESP learning at the university level demonstrates a significant shift in both perception and usage among Master's students in Electrical Engineering. The pre- and post-experimental surveys reveal a notable increase in students' familiarity with AI tools for language learning—from 16% to 97%—highlighting ChatGPT's transformative role in shaping learner engagement. Initially, students used the tool mainly as a content provider or translator. However, post-intervention data show a shift toward more sophisticated and interactive applications such as using ChatGPT as a language tutor, conversation simulator, and technical writing assistant. This transition reflects not only an improved awareness of the tool's capabilities but also a growing confidence in utilizing AI for diverse ESP-related tasks, including self-study and vocabulary acquisition.

Moreover, the percentage of students expressing willingness to continue using ChatGPT in ESP instruction rose significantly, with "Agree" and "Strongly Agree" responses increasing from 37% to 74%, while neutral responses dropped from 57% to 21%. Students also recognized its potential to enhance technical writing (from 6% to 9%) and support autonomous learning (from 9% to 12%), although improving reading comprehension remained a less acknowledged benefit. These findings align with earlier studies that highlight the favorable outlook of engineering students toward AI technologies (Synekop et al., 2024) and reinforce the argument that ChatGPT, when meaningfully integrated into task-based learning, can serve as a valuable educational ally.

The study of ChatGPT's role in task-based English for Specific Purposes (ESP) learning highlights a nuanced transformation in higher education, particularly in language instruction. According to Chirobocea-Tudor (2024), the academic community initially reacted with apprehension and even fear upon ChatGPT's release, with many educators worried that AI would undermine their roles and compromise academic integrity. These concerns persist, especially regarding overreliance, potential for cheating, and diminished authenticity in student output (Kostikova et al., 2024; Rahman & Watanobe, 2023).

The case study by Wang, Liu, and Zhou (2024) sheds light on the impact of ChatGPT in task-based ESP learning by exploring its role in enhancing vocabulary acquisition within the context of educational technology. Their human-machine interactive vocabulary learning model demonstrates that ChatGPT can significantly enrich learners' vocabulary depth and comprehension, offering a more dynamic and engaging learning environment compared to traditional methods. This suggests that ChatGPT does make a difference, especially in terms of increasing lexical exposure and retention. These findings highlight the importance of refining prompts and allowing greater learner control to ensure relevance and focus in the learning process.

Discussion. The findings from Chaikovska et al. (2024) demonstrate that the use of ChatGPT leads to a profound transformation in students' engagement with language learning tasks. Initially limited to passive roles like translation, ChatGPT use expanded to include interactive and productive

applications such as technical writing assistance, conversation simulation, and personalized tutoring. This shift from basic utility to sophisticated integration highlights students' increasing digital literacy and comfort with AI-enhanced learning. Notably, student familiarity with ChatGPT surged from 16% to 97%, underscoring its role as a catalyst in fostering self-directed, autonomous learning.

However, despite these promising outcomes, the literature warns of potential drawbacks, particularly concerning academic integrity and cognitive development. Researchers such as Chirobocea-Tudor (2024) and Lo (2023) caution against overreliance on AI, which can lead to issues like plagiarism, diminished authenticity in student work, and reduced critical thinking. Moreover, while educators acknowledge ChatGPT's potential to enhance ESP instruction, they emphasize the need for clear ethical guidelines and professional training to prevent misuse and to maintain the integrity of assessment processes (Synekop et al., 2024).

Conclusion. In conclusion, the integration of ChatGPT in task-based ESP learning at the university level does indeed make a difference—when implemented strategically and ethically. It fosters increased learner autonomy, enhances engagement, and supports the acquisition of technical language skills, particularly in STEM fields such as Electrical Engineering. Nevertheless, its success hinges on the development of clear pedagogical frameworks, professional development for educators, and policies that safeguard academic integrity. For countries like Uzbekistan, where higher education institutions are rapidly modernizing and seeking innovative methods to improve.

REFERENCES:

1. Chaikovska, O., Bodnar, A., Spivachuk, V., & Zavadska, I. (2024). Perception of masters in electrical engineering of using ChatGPT in ESP learning. In 23rd International Scientific Conference "Engineering for Rural Development": proceedings:[Jelgava, Latvia], May 22–24, 2024 (Vol. 23, pp. 1114-1119).

2. Chan, C. K. Y., & Tsi, L. H. (2023). The AI revolution in education: will AI replace or assist teachers in higher education?. arXiv preprint arXiv:2305.01185.

3. Chirobocea-Tudor, O. (2024). Reflections on using chatgpt to generate esp materials. A case study. Studia Universitatis Babes-Bolyai-Philologia, 69(4), 45-74.

4. Hatmanto, E. D., & Sari, M. I. (2023). Aligning theory and practice: Leveraging Chat GPT for effective English language teaching and learning. In E3S Web of Conferences (Vol. 440, p. 05001). EDP Sciences.

5. Hié, A. (2023). ChatGPT in higher education… or the fear of a revolution in the making. Governance Now.

6. Kostikova, I., Holubnycha, L., Besarab, T., Moshynska, O., Moroz, T., & Shamaieva, I. (2024). ChatGPT for Professional English Course Development. International journal of interactive mobile technologies, 18(2).

7. Lo, C. K. (2023). What is the impact of ChatGPT on education? A rapid review of the literature. Education sciences, 13(4), 410.

8. Rahman, M. M., & Watanobe, Y. (2023). ChatGPT for education and research: Opportunities, threats, and strategies. Applied sciences, 13(9), 5783.

9. Sims, A. (2023). ChatGPT and the future of university assessment. Times higher education.

10. Wang, Y., Liu, M., & Zhou, Z. (2024, March). Enhancing ESP Vocabulary Learning through ChatGPT: A Case Study. In Society for Information Technology & Teacher Education International Conference (pp. 907-913). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).

UDC 372.881.1

ASSESSING THE ENGLISH WRITING NEEDS OF UNDERGRADUATE PHILOLOGY STUDENTS FOR ESP WRITING COURSE DEVELOPMENT

D.Yu.Kambarova, Associate Professor, PhD, Fergana State University, Fergana
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9164-5343

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz tili uchun maxsus maqsadlar (ESP) yozuv kurslarini ishlab chiqish jarayonida filologiya talabalarining yozish malakalarini baholashga qaratilgan. Tadqiqotda talabalar o'zlarining yozuv ko'nikmalariga bo'lgan ishonchsizlik va akademik so'z boyligi etishmasligini tan olishadi. Tadqiqot natijalari, talabalar uchun yozuvning janrga xos xususiyatlarini o'rgatadigan, feedback va guruh ishlari asosida ta'lim tizimlarini taklif qilish zarurligini ko'rsatadi. Ushbu maqola filologiya talabalariga mo'ljallangan yozish kurslarini yaratishda amaliy yondashuvlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *filologiya, ESP, yozuv, akademik ingliz tili, kurs.*

Аннотация. *Статья направлена на оценку потребностей филологических студентов в английском письменном языке для разработки курсов ESP. Исследование выявляет низкую*

уверенность студентов в своих письменных навыках и недостаток академического словарного запаса. Результаты исследования подчеркивают необходимость целенаправленного обучения жанровым особенностям письма с акцентом на обратную связь и групповую работу. Статья призывает к созданию студентоцентрированного и совместного обучающего процесса, который способствует улучшению письменных навыков. Это исследование служит основой для разработки практических курсов письма, направленных на повышение письменной компетенции филологических студентов.

Ключевые слова: *филология, ESP, письмо, академический английский, курс*

Abstract. *This article focuses on assessing the English writing needs of philology students in the development of ESP writing courses. The research highlights students' lack of confidence in their writing skills and insufficient academic vocabulary. The findings suggest the need for targeted instruction in genre-specific writing, with an emphasis on feedback and group work. The study advocates for a student-centered, collaborative learning environment that enhances writing skills. This article serves as a basis for creating practical and effective writing courses aimed at improving the writing competencies of philology students.*

Keywords: *philology, ESP, writing, academic English, course*

Introduction. The assessment of English writing needs among undergraduate philology students is critical in designing effective English for Specific Purposes (ESP) courses. Writing is a complex skill, essential not only in academic settings but also in professional fields such as translation, editing, and publishing. According to recent studies, including Salvador (2021) and Alqurashi (2022), many students face significant challenges in writing, often due to limited exposure to academic genres and insufficient feedback. This study aims to examine the specific writing needs of undergraduate philology students in the context of ESP course development.

Methods. The methodology employed for this study includes a comprehensive analysis of existing literature from open-access sources, which provides insights into the writing challenges and needs of philology students in ESP contexts. Key studies, such as Salvador (2021) and Alqurashi (2022), were reviewed to identify common trends and issues in ESP writing instruction. The literature review also examines the preferences for online learning and collaborative writing practices, which are increasingly relevant in today's educational landscape. By synthesizing findings from various studies, this approach highlights both the general and specific requirements of philology students in improving their English writing skills.

Results. The study by Salvador (2021) offers valuable insights for assessing the English writing needs of undergraduate philology students, especially in the context of developing an ESP (English for Specific Purposes) writing course. One key finding from Salvador's research is that although students generally recognize the importance of improving their ESP writing skills (mean score of 4.4/5), they simultaneously lack confidence in their own competence (mean score of 2.28/5). This contradiction is highly relevant for philology students, who, like the business and administration students in the study, may have limited prior experience with academic English writing tasks and insufficient exposure to genre-specific language. The reported lack of academic vocabulary and inadequate feedback from non-language instructors further contributed to a false perception of writing proficiency. These observations highlight the need for focused instruction in ESP writing, where philology students can develop not only linguistic accuracy but also genre awareness, structural coherence, and academic style.

The study by Alqurashi (2022) provides valuable insights into the English writing needs of undergraduate philology students, particularly in the context of English for Specific Purposes (ESP) writing courses. The classroom observations revealed that while teachers employed various instructional strategies, there was a notable inconsistency in their focus areas. Teachers 1 and 3 emphasized language form, concentrating on grammar, spelling, and punctuation, whereas Teacher 4 prioritized content and organization, dedicating less attention to language form. Teacher 2 maintained a balanced approach, addressing all three aspects equally. This variation suggests that students may receive differing levels of support in developing essential writing skills, depending on their

instructor's focus. Moreover, the feedback analysis indicated that the majority of written corrective feedback (WCF) was directed towards language form (57%), with content and organization receiving less attention (19% and 24%, respectively). This imbalance highlights a potential gap in addressing the structural and content-related challenges that students face in their writing.

In analyzing the English writing needs of undergraduate Philology students, it is essential to recognize the multifaceted nature of writing as a skill that incorporates grammar, sentence structure, coherence, and the ability to organize ideas effectively (Heckadon & Tuzlukova, 2021). As Sparks et al. (2014) assert, writing involves a synthesis of elements such as audience awareness, content development, genre conventions, and the effective use of sources. For Philology students, these elements are pivotal not only in academic contexts but also in professional scenarios where clear, concise, and purposeful communication is key.

Discussion. The findings from existing studies emphasize the importance of addressing the multifaceted nature of writing in ESP courses for philology students. One major issue is the gap between students' recognition of the importance of academic writing and their lack of confidence in their writing skills. Salvador (2021) highlighted this discrepancy, where students acknowledged the necessity of improving their ESP writing (mean score of 4.4/5) but lacked confidence in their own abilities (mean score of 2.28/5). This points to the need for an instructional approach that not only focuses on improving writing mechanics but also builds students' self-assurance through constructive feedback and supportive learning environments.

Studies such as those by Alqurashi (2022) and Su et al. (2022) highlight the need for a balanced approach to teaching writing, incorporating language form, content organization, and genre-specific conventions. Inconsistencies in feedback from instructors, as noted in Alqurashi's study, suggest that ESP writing courses should emphasize all aspects of writing equally, rather than prioritizing grammar or language form over content and structure.

Conclusion. In conclusion, the findings from various studies demonstrate that the English writing needs of undergraduate philology students require targeted intervention through ESP courses. To enhance writing proficiency, these courses should focus on a balanced approach that addresses grammar, content organization, and genre conventions, while also fostering collaborative learning environments. The integration of online learning platforms and regular feedback is also essential to meet the needs of today's students, especially in Uzbekistan, where there is an increasing demand for globally competitive professionals with strong English writing skills. By addressing these needs, ESP writing courses can better prepare philology students for successful careers in their respective fields.

REFERENCES:

1. Alkhaldi, A. A., Ozdemir, E. A., & Alhasan, R. F. (2022). Esp Creative Writing From Engineering Students' Perspectives: A Case Study. International Journal Of English Language And Literature Studies, 11(3), 136-146.

2. Alqurashi, F. (2022). Esp Writing Teachers' Beliefs And Practices On Wcf: Do They Really Meet?. Journal Of Language And Linguistic Studies, 18.

3. Heckadon, P., & Tuzlukova, V. (2021). Becoming A Business Writer: Omani Esp Students'self-Perceived Writing Challenges, Needs And Wants. Journal Of Teaching English For Specific And Academic Purposes, 753-764.

4. Robles, M. M. (2012). Executive Perceptions Of The Top 10 Skills Needed In Today's Workplace. Business Communication Quarterly, 75(4). 453-465.

5. Salimah, J., & Kwary, D. A. (2015). Strategies For Teaching Writing In Efl Class At A Senior High School In Indonesia. Celt, 15(1). 43-53.

6. Salvador, M. V. (2021). Students'perceptions Of Esp Academic Writing Skills Through Flipped Learning During Covid-19. Journal Of Language And Education, 7(4 (28)), 107-116.

7. Sparks, J. R., Song, Y., Brantley, W., & Liu, O. L. (2014). Assessing Written Communication In Higher Education: Review And Recommendations For Next-Generation Assessment. Ets Research Report. Retrieved May 26, 2021, From Https://Onlinelibrary.Wiley.Com/Doi/ Full/10.1002/Ets2.12035.

8. Su, S. M., Tsai, Y. H., & Tai, H. C. (2022). An Esp Approach To Teaching Nursing Note Writing To University Nursing Students. Education Sciences, 12(3), 223.

9. What Do International Business Practitioners Have To Say About Their Texts? English For Specific Purposes, 32, 144-156.

10. White, A. V. (2015). Writing For The Real World: Business Communication For College Students. Journal Of Higher Education Theory And Practice, 15(4). 73-84.

UO'K 316.6

OILAVIY MUNOSABATLARDA NIZOLAR SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK SABABLARI

F.T.Karimov, katta o'qituvchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Аннотация. *В данной статье рассматриваются основные социальные и психологические причины возникновения конфликтов в семейных отношениях. Анализируется влияние межличностных отношений, изменения культурных ценностей, проблем в общении и стрессовых факторов на развитие конфликтных ситуаций. Также обсуждаются стратегии предотвращения и эффективного разрешения семейных споров. В исследовании подчёркивается важность психологического подхода для обеспечения стабильности в семье.*

Ключевые слова: *семейные конфликты, социальные факторы, психологические причины, межличностные отношения, коммуникация, стресс, конфликтология, стабильность семьи.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oilaviy munosabatlarda nizolar paydo bo'lishining asosiy ijtimoiy va psixologik sabablariga e'tibor qaratilgan. Maqolada shaxslararo munosabatlar, madaniy qadriyatlarning o'zgarishi, kommunikatsiya muammolari va stress omillarining nizolar shakllanishiga ta'siri tahlil etilgan. Shuningdek, nizolarni oldini olish va samarali yechish strategiyalari ham ko'rib chiqilgan. Tadqiqot oiladagi barqarorlikni ta'minlash uchun psixologik yondashuvlarning ahamiyatini yoritadi.*

Kalit so'zlar: *oilaviy nizolar, ijtimoiy omillar, psixologik sabablar, shaxslararo munosabatlar, kommunikatsiya, stress, konfliktologiya, oilaviy barqarorlik.*

Abstract. *This article focuses on the main social and psychological causes of conflict formation within family relationships. It analyzes the impact of interpersonal relations, changes in cultural values, communication problems, and stress factors on the development of conflicts. Furthermore, strategies for preventing and effectively resolving family disputes are discussed. The study highlights the importance of psychological approaches in ensuring stability within the family.*

Keywords: *family conflicts, social factors, psychological causes, interpersonal relationships, communication, stress, conflictology, family stability.*

Oilaviy nizolar keng tarqalgan bo'lib, jiddiy ijtimoiy va psixologik oqibatlarga olib kelishi mumkin. O'zbekistonda o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot shuni ko'rsatdiki, oilalarning qariyb 41%ida nizolar mavjud bo'lib, ular odatda o'zaro tushunmovchilik, moliyaviy qiyinchiliklar, er yoki xotinning bir-biriga talab qo'yishi, beparvolik, giyohvandlik yoki kasallik kabi omillar tufayli yuzaga keladi[1]. Oilaviy zo'ravonlik va jiddiy nizolar ham keng tarqalgan: masalan, O'zbekistonda har yili gender asosidagi zo'ravonlikning 40 000 ga yaqin holatlari qayd etiladi, ayollarga qarshi zo'ravonlikning 85% oila ichida sodir bo'ladi. Bu nizolarning jiddiy oqibatlari bor – 2023-yilda O'zbekistonda sodir etilgan qotilliklarning 38,8% oilaviy nizolar tufayli yuzaga kelgan, oilaviy buzilishlar esa ortib bormoqda (2021-yilning boshlarida ajralishlar 34% ga oshgan). Uydagi nizolar farovonlikni buzadi: tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilaviy nizolarning yuqori darajasi oilaning hissiy muhitini buzadi va bolalarda tashvish, depressiya va boshqa moslashuv muammolari xavfini oshiradi[2].

Oilaviy munosabatlar jamiyatning eng asosiy va barqaror ijtimoiy tuzilmalari bo'lib, odamlarning hissiy, ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, oilaviy munosabatlar doimo o'zgarib turadigan, murakkab va dinamik jarayonlardan iborat bo'lib, bu munosabatlar o'rtasida nizolar va tushunmovchiliklar ham yuzaga keladi. Oiladagi nizolar, asosan, turli ijtimoiy-psixologik omillar, oilaviy rollar, muammoli vaziyatlar va turli shaxsiy xususiyatlar asosida shakllanadi.

Ijtimoiy-psixologik sabablar oiladagi nizolarni shakllantirishda markaziy o'rin tutadi. Bu sabablar nafaqat individning shaxsiy tajribalari, balki uning ijtimoiy va madaniy muhiti, oilaviy tarbiyasi, jamiyatdagi gender rollari va oilaning iqtisodiy holati bilan chambarchas bog'liqdir. Misol uchun, oilaviy nizolar ko'pincha erkaklar va ayollar o'rtasidagi gender tengsizligi, oiladagi qattiq

ijtimoiy ro‘yhatlar yoki tajovuzkor xulq-atvor kabi omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, ota-onaning bolalariga nisbatan qo‘llaydigan tarbiya usullari, bolalarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishi, oila a’zolarining o‘zaro munosabatlari va stressni boshqarish usullari ham muhim omillardir[4]. Bunday nizolarni tushunish va ularga yechimlar izlash, oilaviy munosabatlarning barqarorligini saqlash va odamlarning ruhiy salomatligini yaxshilashga xizmat qiladi. Shuning uchun, oilaviy nizolarni shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillarni chuqur o‘rganish, oilaviy muhitda sog‘lom va muvozanatli munosabatlarni rivojlantirishga imkon yaratadi.

Oilaviy nizolar — ko‘p omilli, murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa bo‘lib, ularning yuzaga kelishi ko‘plab o‘zaro bog‘liq sabablar bilan izohlanadi. Bular orasida iqtisodiy bosim, noto‘g‘ri yoki yetarli bo‘lmagan kommunikatsiya, emotsional beqarorlik, gender stereotiplari va tashqi aralashuvlar asosiy o‘rin tutadi. Mazkur omillar birgalikda oiladagi barqarorlikka putur yetkazadi, ishonch va o‘zaro tushunishni susaytiradi hamda nizoli vaziyatlarning kuchayishiga olib keladi. Har bir omil alohida tahlil qilinishi kerak bo‘lsa-da, ularning murakkab o‘zaro ta’siri oilaviy munosabatlarni chuqur shakllantiradi. Shu bois, oilaviy nizolarni oldini olish va samarali hal qilishda faqatgina psixologik yondashuv emas, balki ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy jihatlarni ham hisobga oluvchi tizimli va fanlararo yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchilar keltirgan tahillarga ko‘ra oilaviy nizolarni piramida shaklida tahlil qilamiz[5].

Oilaviy nizolar piramidasi — bu oiladagi nizolarni bosqichma-bosqich rivojlanishini, ularning kuchayishi yoki kamayishini tasvirlovchi tushuncha. Bu piramida oilaviy nizolarni qanday shakllanishini va qanday holatlarda ularga qanday chora-tadbirlar ko‘rilishi kerakligini tushuntiradi. Nizolarni piramida shaklida ko‘rsatish, ularning oldini olish va hal qilish uchun qanday strategiyalarni qo‘llash mumkinligini ko‘rsatadi.

1-rasm. Oilaviy nizolar piramidasi(*Muallif*)

Oilaviy munosabatlarda yuzaga keladigan nizolar inson hayotining ijtimoiy va psixologik jihatlarida chuqur ildiz otgan murakkab va ko‘p qirrali hodisa hisoblanadi. Inson shaxs sifatida ijtimoiy muhitda shakllanadi va uning psixologik holati, qadriyatlari, dunyoqarashi ham aynan shu muhitda tarkib topadi[6]. Oila esa bu shakllanish jarayonining markazida turuvchi asosiy ijtimoiy institutdir. Shu sababli, oilada yuzaga kelgan nizolar faqat ikki shaxs – er va xotin o‘rtasidagi kelishmovchilik emas, balki kengroq ma’noda jamiyatda mavjud bo‘lgan ijtimoiy bosimlar, madaniy qadriyatlar, gender tengsizligi, iqtisodiy muammolar, va avlodlararo tafovutlarning oilaviy munosabatlarga bo‘lgan bevosita ta’siridir[7]. Shu bilan birga, har bir insonning psixologik holati, emotsional ehtiyojlari, stressga munosabati va bolalikdan shakllangan shaxsiy tajribalari ham bu munosabatlarda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, o‘z his-tuyg‘ularini ifoda eta olmaslik yoki ichki muammolarni muloqot orqali hal qila olmaslik kabi psixologik to‘siqlar oilaviy nizolarning kuchayishiga olib keladi. Bundan tashqari, tashqi muhit — ya’ni qarindoshlar, ish joyidagi bosim, jamiyatdagi stereotiplar ham oila ichidagi muvozanatga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Demak, oilaviy nizolarni tahlil qilishda faqatgina yuzaki sabablar emas, balki chuqur ildiz otgan psixologik omillar va ijtimoiy kontekstlar kompleks tarzda ko‘rib chiqilishi lozim. Bunday yondashuvgina muammoning mohiyatini chuqur anglashga va uning oldini olishda samarali strategiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Oilaviy nizolarning oldini olish bir martalik harakat emas, balki doimiy ta'lim, qo'llab-quvvatlash va aralashuv jarayonidir. O'zbekistondagi bir qarorda ta'kidlanganidek, ko'p yo'nalishli yondashuv talab etiladi – "nizolarni erta oldini olish" jamoatchilikni jalb qilish, nizolar sabablaridan saboq olish va jamiyat resurslarini (psixologik yordam, ishonch telefonlari, reabilitatsiya markazlari) ta'minlash orqali amalga oshiriladi. Amaliyotda bu oilaviy tarbiya dasturlarini (masalan, AKT va madaniy-ma'rifat dasturlari), qulay maslahat xizmatlarini va ijtimoiy o'zgarishlarni (huquqiy islohotlar va gender bo'yicha ta'lim) birlashtirishni anglatadi. Boshqa davlatlar tajribasi ham bu usullar samarasini ko'rsatadi: muloqot ko'nikmalari yoki maslahat olish xizmatlaridan foydalangan oilalarda nizo kamroq bo'lishi va munosabatlar yaxshilanishi kuzatilgan. Oilaviy zo'ravonlikka qarshi faol siyosat yuritayotgan davlatlarda oilaviy zo'ravonlik ko'rsatkichlari kamaygan.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy nizolar aniq ijtimoiy bosimlar (qashshoqlik, ishsizlik, ijtimoiy o'zgarishlar) va shaxslararo munosabatlardagi omillar (muloqotdagi muammolar, xarakter ziddiyatlari, giyohvandlik) o'zaro ta'sirida vujudga keladi. O'zbekiston va boshqa mamlakatlar ma'lumotlari moliyaviy bosim, tushunmovchiliklar, rollar bo'yicha ziddiyatlar va tashqi aralashuvlar asosiy sabablar ekanini ko'rsatadi. Bunday nizolarni oldini olish uchun ularning ildiz sabablarini (masalan, iqtisodiy yordam, gender tengligi) bartaraf etish va shaxslarga kelishmovchiliklarni sog'lom hal qilish ko'nikmalarini (muloqotni o'rganish, maslahat olish) berish zarur. O'zbekiston siyosati va xalqaro tadqiqotlar erta ta'lim, jamoaviy yordam va qulay yordam xizmatlari muhimligini ta'kidlaydi – bu vositalar oilaviy nizolarning zo'ravonlik yoki ajralish darajasiga yetib borishining oldini oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Habib C., Toumbourou J. W., McRitchie M., Williams J., Kremer P., McKenzie D., Catalano R. F.Prevalence and Community Variation in Harmful Levels of Family Conflict Witnessed by Children: Implications for Prevention. doi: 10.1007/s11121-013-0416-4

2. Karimova N., Rasulov I. Markaziy Osiyoda oilaviy zo'ravonlik: Statistik va sotsiologik ma'lumotlar. – *Domestic Violence Studies*, 2021. – T. 9, №4. – B. 144.

3. Yusupov A., Saidova M. O'zbekistonda qotillik: Oilaviy jinoyatlarning sotsiologik tahlili. – *Crime and Social Dynamics Journal*, 2023. – T. 21, №1. – B. 58.

4. Toshpo'latova D., Ergashev R. Iqtisodiy omillar va oilaviy nizolar: Moliyaviy stressning nikoh buzilishidagi o'rni. – *Journal of Social and Economic Research*, 2020. – T. 14, №2. – B. 412.

5. Xudoyberdiyeva S., Mahmudov O. Oilaviy nizolarning bolalarga psixologik ta'siri: xavotir, depressiya va xulq-atvor muammolari. – *International Journal of Child and Family Psychology*, 2022. – T. 23.

6. Nurmatov D., Yo'ldosheva Z. Oila a'zolari o'rtasida muloqotni o'rgatish va nizolarni hal qilish: tizimli terapiya yondashuvi. – *International Journal of Family Therapy*, 2021. – T. 19, №3. – B. 307.

7. Ismoilova M., Raxmatov B. Nikohdan oldin ta'lim va uning oilaviy nizolarning oldini olishdagi roli. – *Journal of Family Studies*, 2019. – T. 10, №1. – B. 175.

UO'K 370.02

OILA INSTITUTINI MUSTAHKAMLASH MASALALARI: MUAMMO VA YECHIMLARI

Z.R.Kasimova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oila institutini mustahkamlashning dolzarb masalalari muhokama etiladi. Shuningdek, oila institutini mustahkamlashga to'sqinlik qilayotgan omillar va ularni bartaraf etishning ijtimoiy va huquqiy mexanizmlari tahlil qilingan. Xulosa sifatida, mustahkam oila – bu barqaror jamiyatning asosi ekani ta'kidlanadi va bu yo'nalishda samarali hamkorlikning zarurligi asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *oila instituti, mustahkam oila, ijtimoiy barqarorlik, farovon oila, ta'lim, madaniyat, barqaror jamiyat*

Аннотация. *В статье рассматриваются актуальные вопросы укрепления института семьи. Также были проанализированы факторы, препятствующие укреплению института семьи, и социальные и правовые механизмы их устранения. В заключение подчеркивается, что крепкая семья является основой стабильного общества, и обосновывается необходимость эффективного сотрудничества в этом направлении.*

Ключевые слова: *институт семьи, крепкая семья, социальная стабильность, благополучная семья, образование, культура, стабильное общество.*

Abstract. *This article discusses the issues of developing the family institution. The institution of the family, the direct source of assistance for its problems and the social and legal mechanisms of their use are analyzed. In conclusion, it is emphasized that a strong family is the basis of a social society and the need for effective cooperation in this direction is justified.*

Keywords: *family institution, strong family, social development, prosperous family, education, culture, society*

Oila institutining mustahkamligi va barqarorligi har bir jamiyatning asosini tashkil etadi. Oila – bu nafaqat shaxsiy hayotning poydevori, balki davlatning barqarorligi va taraqqiyotining muhim omilidir. Shu boisdan, oila institutini mustahkamlash, uning farovonligini ta'minlash va barqaror kelajak qurish masalalari dolzarbdir. Bugungi kunda oila institutini mustahkamlashda bir qator masalalar va muammolar mavjud, ularni hal etish esa jamiyatni rivojlantirish uchun juda muhim ahamiyatga ega. Oila – bu shaxsiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotning ajralmas qismi bo‘lib, insonning hissiy va ma'naviy o‘sishida katta rol o‘ynaydi. Oila institutining asosiy vazifasi — farzandlarni tarbiyalash, ularga to‘g‘ri hayotiy qadriyatlarni o‘rgatish va jamiyatga foydali a'zolar etib yetishtirishdir. Farovon oila o‘zining ahamiyati nuqtai nazaridan nafaqat individuallarning, balki jamiyatning rivojlanishi va davlatning kelajagi uchun ham muhim hisoblanadi. Bosh qomusimiz O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 76-moddasida: “Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasidadir. Nikoh O‘zbekiston xalqining an’anaviy oilaviy qadriyatlariga, nikohlanuvchilarning ixtiyoriy roziligiga va teng huquqliligiga asoslanadi. Davlat oilaning to‘laqonli rivojlanishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa shart-sharoitlar yaratadi [1], degan qoida bilan mustahkamlangan.

Muhtaram Prezidentimiz o‘zlarining nutqlarida ko‘p marta ta'kidlaganidek, oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini bo’lib, shaxsning ma'naviy va axloqiy tarbiyasini shakllantiradi va jamiyatda tinchlik, barqarorlik va hamjihatlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Oila mustahkam bo‘lishi jamiyatning barqarorligini oshirishga, millatning rivojlanishiga xizmat qilishi kerak.

Xususan davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoevning quyidagi so‘zlaridan bilishimiz mumkin – “Eng katta baxt, men buni ming marta qaytarishdan charchamayman , oilamiz tinch bo‘lsin! Oila kichik vatan, oila tinch bo‘lsa, baxtli bo‘lsa, vatan tinch bo‘ladi. O‘sha baxtli kunlarni, vatanimizning, yoshlarimizning kamolini hozir niyat qilayotganimiz kabi ko‘rish hammamizga nasib etsin!” [2]

Farovon oila — bu oiladagi barcha a'zolarning moddiy va ma'naviy jihatdan yaxshilanishini ta'minlaydigan oila shaklidir. Farovonlik, oila a'zolarining ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy va hissiy ehtiyojlarini qondirish orqali amalga oshiriladi. Moddiy farovonlik bilan birga, oila a'zolari o‘rtasida hurmat, mehr-oqibat va o‘zaro yordam ham muhim omillardir. Bunday oila a'zolari o‘zaro konstruktiv muloqotda bo‘lib, o‘zaro ishonch va hamjihatlikni saqlashadi

Barqaror kelajak uchun oila va jamiyat o‘rtasidagi aloqalar muhim ahamiyatga ega. Oila a'zolari o‘rtasida to‘g‘ri muloqot va kelishuv, jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Oila o‘zaro hurmat va mehr-oqibat asosida rivojlanishi kerak, shuningdek, jamiyatda oila institutini qo‘llab-quvvatlash, oila a'zolariga to‘g‘ri huquqiy va ijtimoiy yordam ko‘rsatish zarur. Shuningdek, davlat o‘z faoliyatini oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashga, oila institutini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirishi kerak. Shu boisdan oila instituti nafaqat shaxsiy, balki umumjamiyat darajasida ham ahamiyat kasb etadi. Mustahkam oila barpo etilmagan jamiyatda barkamol avlodni tarbiyalash, sog‘lom ijtimoiy muhit yaratish qiyin kechadi. Xozirgi kunda, oila institutini mustahkamlashga bir qator ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy omillar to‘sqinlik qilmoqda:

1. Ajralishlar sonining ko‘payishi- yoshlar o‘rtasidagi murosa va sabr-toqatning yetishmasligi, moddiy yetishmovchilik va psixologik tayyorgarlikning pastligi ajralishlar sonining ortishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, ajralishlar sonining ortishi, oilaviy zo‘ravonlik va oila a'zolarining o‘zaro aloqalaridagi salbiy o‘zgarishlar oila institutini zaiflashtiradi.

Xususan, O‘zbekistonda 2024-yilda 45,1 ming oila nikohdan ajralgan (2023-yilda 49,2 ta). Ulardan 28 mingtasi (62 foiz) shahar, 17,1 mingtasi (38 foiz) qishloq aholisi bo‘lgan. Tahlil qilinishicha, qishloqlarda ajrashishlar ulushi shaharlardagiga qaraganda ko‘proq pasaygan. [4]

2. Ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta’siri- internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan begona g‘oyalar, noto‘g‘ri hayotiy qarashlar va sun’iy idealizatsiyalar oilaviy munosabatlarga salbiy ta’sir o‘tkazmoqda.

3. Moliyaviy inqirozlar va iqtisodiy muammolar- ishsizlik, daromadlarning yetishmasligi, uy-joy masalalari kabi omillar oilaviy muhitga bosim o‘tkazmoqda.

4. Ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning zaiflashuvi- oilaviy munosabatlardagi muammolar, o‘zaro tushunmovchiliklar, jamiyatda o‘zgarayotgan qadriyatlar oila institutining barqarorligini xavf ostiga qo‘ymoqda. Ba’zi hollarda yoshlar orasida oila mas’uliyati, farzand tarbiyasi va o‘zaro hurmat kabi qadriyatlarning zaiflashayotgani kuzatilmoqda.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun davlat tomonidan bir qator ijtimoiy va huquqiy chora-tadbirlar ko‘rilishi zarur. Avvalo, oilaviy munosabatlar va tarbiya sohasida maxsus dasturlar va treninglar o‘tkazish, oilaviy ta'limni rivojlantirish, oila a'zolariga huquqiy maslahatlar berish muhimdir. Oila institutini qo‘llab-quvvatlashda davlatning iqtisodiy siyosati ham muhim o‘rin tutadi. Misol uchun, oilaviy soliqlar, xususiy sektorda ish bilan bandlikni ta'minlash, uy-joy masalalarida yordam ko‘rsatish oilaning moddiy farovonligini oshiradi.

Oila institutini mustahkamlashda huquqiy ta'lim va huquqiy madaniyatning roli muhim vositalardan bo’lib, oila a'zolariga jamiyatda o‘zaro hurmat, to‘g‘ri qadriyatlar va mas'uliyatli munosabatlarni o‘rgatish uchun ta'lim tizimi va ommaviy madaniyatning roli beqiyosdir. Farzandlarga oilaviy munosabatlar, hurmat, sevgi va o‘zaro ishonch asosida tarbiya berish orqali, ularni mas'uliyatli va ijtimoiy javobgar shaxslar etib yetishtirish mumkin. Oila a'zolarining o‘zaro aloqalaridagi madaniyat ham jamiyatning kelajakdagi rivojiga ta'sir ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta’minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2021-yil 5-martdagi PQ-5020 sonli qarorining [3] mohiyatini chuqur anglash hamda o‘z faoliyatlari jarayonida amal qilishga erishish jamiyatning huquqiy savodxonligini oshirishning garovidir. Buning uchun oilaning turli qatlamli a‘zolari huquqiy ongi va dunyo qarashi darajasini oshirish mexanizmini yaratish va amaliyotga keng tadbiq etish zarur.

Oila institutini mustahkamlashda mavjud muammolarni bartaraf etish uchun davlat, jamiyat va oilalar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur. Bu jarayon oilaviy tarbiyani yaxshilash, oila a'zolari o‘rtasidagi muloqotni rivojlantirish, iqtisodiy va ijtimoiy yordamni kuchaytirish, shuningdek, jamiyatda oilaning ahamiyatini tushuntirishni o‘z ichiga oladi.

Oila institutini mustahkamlash nafaqat har bir oilaning, balki butun jamiyatning farovonligi va barqaror kelajagi uchun zarurdir. Farovon va barqaror oila jamiyatning sog‘lom va muvaffaqiyatli rivojlanishiga asos bo‘la oladi. Oila institutini mustahkamlash uchun davlat, jamiyat va oilalar o‘rtasida hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon o‘zaro hurmat, sabr-toqat va ma'naviy qadriyatlarni qadrlashni talab qiladi.

Demak, oila institutini mustahkamlash – bu nafaqat har bir shaxsning, balki butun jamiyat va davlatning vazifasidir. Bu borada quyidagi choralarni ko‘rish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- Yoshlarni oila hayotiga tayyorlash bo‘yicha tizimli tarbiya va ta’limni kuchaytirish.
- Oilaviy qadriyatlarni targ‘ib qilishga yo‘naltirilgan ommaviy axborot vositalari faoliyatini kengaytirish.
- Huquqiy va psixologik maslahat markazlarining faoliyatini kuchaytirish.
- Iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash orqali yosh oilalarning mustaqil hayotini boshlashiga ko‘maklashish.

Barqaror va sog‘lom oilalar jamiyat taraqqiyotining asosi ekanligini unutmasligimiz zarur. Har bir oila mustahkam bo‘lsa, Vatan mustahkam bo‘ladi.

Shunday qilib, oilaning barqarorligini ta'minlash uchun kompleks yondashuv va samarali chora-tadbirlar zarur. Agar oila institutini mustahkamlash uchun zarur choralar ko‘rilsa, jamiyatimizning kelajagi yanada barqaror va farovon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston., 2023 yil.

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 19-yanvar kuni xalq deputatlari Surxondaryo viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyasidagi nutq so'zlari. https://www.xabar. uz/uz/siyosat/prezident-oila-kichik-vatan.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 5-martdagi PQ-5020 sonli qaror. https://lex.uz/uz/docs/-01.01.2024

4. https://daryo.uz/2025/01/31/ozbekiston-demografik-holati-tahlili-tugilish-va-nikohlar-kamayib-olimlar-kopaydi

5. O'zbekiston Respublikasi ning "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonun https://lex.uz/docs/-4494709

UDC 37.02

AI AND TECHNOLOGY IN PROFESSIONALLY ORIENTED LANGUAGE TEACHING

D.Sh.Khasanova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya*. Kasbiy yo'naltirilgan til o'qitishga sun'iy intellekt (SI)ni integratsiya qilish til ta'limini tubdan o'zgartirdi — u adaptiv o'qitish tajribasi, real vaqt rejimidagi fikr-mulohaza va soha xususiyatiga mos aloqa ko'nikmalarini shakllantirish imkonini bermoqda. Mashina o'rganish asosidagi moslashuvchan platformalar, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) ilovalari hamda nutqni tanish texnologiyalari kabi SI vositalari til o'zlashtirish va kasbiy kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada SI'ning kasbiy til ta'limidagi o'rni adabiyot sharhi, o'qituvchilar bilan suhbatlar va o'quvchilar so'rovnomasiga asoslangan aralash metodlar orqali tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari SI ayniqsa biznes, sog'liqni saqlash va muhandislik kabi sohalarda ixtisoslashgan til o'zlashtirishga yordam berishini ko'rsatadi. Shunga qaramay, kontekstual tushunish, madaniy sezuvchanlik va ma'lumot maxfiyligi bilan bog'liq axloqiy masalalar dolzarrligicha qolmoqda. Kelajakda SI'ni yanada samarali va real hayotdagi kasbiy kommunikatsiyaga moslasha oladigan vosita sifatida rivojlantirish uchun texnologik taraqqiyot va axloqiy yondashuvlar zarur.*

Kalit so'zlar*: SI, til o'qitish, moslashuvchan o'qitish, tabiiy tilni qayta ishlash, nutqni tanish, kasbiy kommunikatsiya, mashina o'rganish, ta'lim texnologiyalari, ma'lumot maxfiyligi, etika, biznes ingliz tili, tibbiyot ingliz tili, muhandislik tili, madaniy sezuvchanlik, fikr-mulohaza.*

Аннотация. *Интеграция искусственного интеллекта (ИИ) в профессионально-ориентированное обучение языкам трансформировала сферу языкового образования, предоставляя адаптивный учебный опыт, обратную связь в реальном времени и обучение профессиональной коммуникации в конкретных отраслях. Инструменты на основе ИИ, такие как платформы адаптивного обучения, приложения обработки естественного языка и технологии распознавания речи, играют ключевую роль в совершенствовании языковых навыков и профессиональной коммуникации. В данной статье рассматривается роль ИИ в профессиональном языковом образовании с использованием смешанных методов анализа, включая обзор литературы, интервью с преподавателями и опросы обучающихся. Результаты показывают, что ИИ способствует освоению специализированной лексики, особенно в таких сферах, как бизнес, здравоохранение и инженерия. Вместе с тем остаются проблемы, связанные с контекстуальным пониманием, культурной чувствительностью и этическими аспектами, такими как конфиденциальность данных. Для максимального использования потенциала ИИ в профессиональном языковом обучении необходимо дальнейшее развитие технологий и учет этических факторов, чтобы обеспечить не только эффективность, но и адаптивность к сложностям реальной профессиональной коммуникации.*

Ключевые слова*: ИИ, обучение языкам, адаптивное обучение, ОЕЯ (обработка естественного языка), распознавание речи, профессиональная коммуникация, машинное обучение, образовательные технологии, конфиденциальность данных, этика, деловой английский, медицинский английский, технический английский, культурная чувствительность, обратная связь.*

Abstract. *The integration of Artificial Intelligence (AI) in professionally oriented language teaching has transformed language education by providing adaptive learning experiences, real-time feedback, and industry-specific communication training. AI-driven tools such as machine learning-based adaptive platforms, natural language processing applications, and speech recognition technologies play a crucial role in enhancing language acquisition and professional communication skills. This paper examines the role of AI in professional language education through a mixed-methods analysis that includes literature review, instructor interviews, and learner surveys. Findings indicate that AI enhances specialized language acquisition, particularly in fields such as business, healthcare, and engineering, though challenges such as contextual understanding, cultural sensitivity, and ethical concerns related to data privacy remain. Future advancements in AI and ethical considerations are necessary to maximize its potential in professional language education, ensuring that AI applications are not only efficient but also adaptable to the complexities of real-world professional communication.*

Keywords: *AI, language teaching, adaptive learning, NLP, speech recognition, professional communication, machine learning, education tech, data privacy, ethics, business English, medical English, engineering language, cultural sensitivity, feedback.*

Introduction. The integration of Artificial Intelligence in education has transformed the landscape of language learning by providing new opportunities for learners to engage with language in a dynamic and personalized way. Professionally oriented language teaching requires specific adaptations to ensure that learners acquire not only general linguistic proficiency but also the ability to communicate effectively in industry-specific contexts. AI provides solutions to these challenges through the automation of learning processes, personalized feedback, speech recognition, and intelligent tutoring systems. AI-driven tools facilitate the acquisition of domain-specific vocabulary, improve pronunciation and writing skills, and allow learners to practice industry-relevant communication in a structured environment. These technologies offer interactive simulations, automated assessments, and adaptive feedback, which make learning more engaging and relevant to professional needs. However, despite the advantages of AI in professional language education, challenges such as cultural insensitivity in AI-generated feedback, data privacy issues, and over-reliance on automation must be addressed to ensure a balanced and effective approach to AI-enhanced learning.

Methodology. A mixed-methods approach was used to assess the impact of AI on professionally oriented language teaching. A systematic literature review of AI applications in language education was conducted, drawing from databases such as Scopus, Web of Science, and Google Scholar. The study analyzed existing research on AI functionalities such as machine learning, natural language processing, and speech recognition in professional language learning environments. Qualitative interviews were conducted with language instructors and learners to assess their experiences with AI-driven tools, exploring their benefits and limitations. A survey was administered to 150 participants from various professional domains, including business, healthcare, and engineering, to evaluate their experiences with AI-driven language learning applications. The collected data were analyzed using thematic analysis for qualitative inputs and statistical methods for survey responses, allowing for a comprehensive understanding of how AI is shaping professional language learning.

The study also examined specific AI tools used in professional language education. These included adaptive learning platforms such as Duolingo for Business and Rosetta Stone Enterprise, which personalize learning experiences based on user performance, allowing for more efficient vocabulary acquisition. NLP-based applications such as Grammarly and chatbots were analyzed for their ability to provide real-time feedback on writing and conversation skills, helping learners refine their professional communication. Speech recognition technologies such as Google's Speech-to-Text and Microsoft's Azure Cognitive Services were evaluated for their effectiveness in improving pronunciation and speaking fluency. Instructors and learners provided feedback on the perceived

effectiveness of these tools, highlighting their advantages and limitations in real-world professional settings.

Results. Findings indicate that AI technologies significantly enhance professionally oriented language learning. The ability of adaptive learning platforms to tailor instruction to individual needs allows learners to progress at their own pace, reinforcing specific areas of weakness while accelerating mastery of familiar concepts. Business professionals benefit from AI-driven chatbots that simulate workplace conversations and provide real-time corrections, helping learners develop practical communication skills in professional contexts. Healthcare professionals reported positive experiences with AI-driven simulation tools, which allow them to practice patient communication in a controlled and structured environment. Engineering professionals found AI-based vocabulary training particularly useful in acquiring technical terminology relevant to their field. Survey responses indicated that 85% of participants found AI-driven language tools beneficial for learning specialized vocabulary and professional communication skills. However, 40% of respondents reported challenges related to the accuracy of AI-generated feedback, particularly in recognizing nuanced contextual meanings and cultural variations in language use.

A comparative analysis with traditional teaching methods revealed that AI outperforms conventional approaches in efficiency and accessibility but lacks the adaptability and contextual awareness of human instruction. AI-driven platforms can quickly analyze large datasets and generate personalized learning recommendations, but they struggle with interpreting non-verbal cues, sarcasm, and context-dependent language variations. This limitation is particularly relevant in fields where communication involves emotional intelligence, such as negotiations, leadership communication, and client interactions. AI tools provide structured and consistent feedback, but they cannot fully replicate the depth of human intuition and cultural understanding that professional communication often requires. Learners noted that while AI-driven tools are highly effective for grammar correction and pronunciation improvement, they still require human oversight to ensure that feedback aligns with real-world language use.

Discussion. The role of AI in professionally oriented language teaching is rapidly evolving, offering significant advantages in terms of scalability, accessibility, and efficiency. The ability of AI to process vast amounts of linguistic data allows for the creation of highly specialized learning modules tailored to industry-specific needs. AI-driven analytics provide educators with insights into learners' progress, enabling targeted interventions that improve overall language acquisition. However, challenges remain, particularly in areas such as contextual understanding, ethical AI implementation, and cultural sensitivity. AI tools must be further refined to recognize industry-specific communication norms and accommodate the complexities of professional interactions. Future advancements should focus on improving AI's contextual awareness through better NLP models, enhancing collaboration between educators and AI developers, and implementing ethical guidelines for AI-driven education.

AI-driven language education also raises important ethical and pedagogical considerations. The collection and storage of user data by AI-driven platforms present potential risks related to privacy and security, requiring strict regulatory oversight to ensure data protection. The increasing reliance on AI-driven learning raises concerns about learner autonomy, as some students may become overly dependent on AI feedback, diminishing their ability to independently analyze and refine their language skills. AI's impact on educators is another crucial factor, as while AI tools can assist teachers by automating routine assessments, they cannot replace the human ability to provide emotional support, cultural insights, and adaptive teaching strategies. The integration of AI in language education should therefore be approached as a complementary tool rather than a replacement for traditional instruction.

The future of AI in professional language education is promising, with ongoing advancements in natural language processing and AI-driven analytics set to improve learning outcomes. The integration of AI with virtual and augmented reality is expected to create immersive language-learning experiences, allowing learners to engage in realistic workplace simulations. AI-driven personalization will continue to refine learning paths, providing more precise and relevant content for

industry-specific needs. Ethical AI development will be essential to ensuring that AI-driven learning remains transparent, unbiased, and responsive to the diverse needs of learners. By addressing these challenges and opportunities, AI has the potential to redefine how professional language education is delivered, making it more effective, accessible, and aligned with the demands of the global workforce.

Conclusion. AI and technology play a crucial role in advancing professionally oriented language teaching by offering personalized, efficient, and scalable learning solutions. While AI enhances accessibility and adaptability in language learning, its limitations necessitate a hybrid approach that integrates human instruction with AI-driven tools. Ongoing research and technological improvements will be essential in maximizing AI's effectiveness in professional language education, ensuring that AI remains a valuable tool for learners, educators, and professionals alike.

REFERENCES:

1. Chapelle, C. A. (2020). The Routledge Handbook of Second Language Acquisition and Technology. Routledge.
2. Godwin-Jones, R. (2019). "Emerging technologies: The evolving roles of AI in language learning." Language Learning & Technology, 23(3), 5-20.
3. Meurers, D., & Dickinson, M. (2017). "Natural Language Processing for Language Learning." Synthesis Lectures on Human Language Technologies, 10(3), 1-160.
4. Lu, X., & Ng, H. T. (2018). "Automated Writing Evaluation: The Strengths and Limitations of Automated Feedback Technologies." Language Testing, 35(2), 271-288.
5. Warschauer, M. (2021). "AI in Language Education: Benefits, Challenges, and Future Directions." Journal of Educational Computing Research, 59(4), 701-728.

UO'K 37.02

NEVROLOGIYA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

O.B. Kuchkarova, katta o'qituvchi, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya*. Mazkur maqolada nevrologiya fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati yoritilgan. Innovatsion o'qitish usullari, interaktiv darslar va raqamli vositalardan foydalanish orqali talabalar bilimini oshirish, tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish va mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim vositalarining samaradorligi va ularni amaliyotga joriy etish tajribalariga alohida e'tibor qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *nevrologiya, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv ta'lim, innovatsion metodlar, raqamli vositalar, masofaviy ta'lim.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается значение использования современных педагогических технологий в преподавании неврологии. Особое внимание уделено инновационным методам обучения, интерактивным занятиям и цифровым инструментам, способствующим повышению уровня знаний студентов, развитию аналитического мышления и формированию навыков самостоятельного обучения. Также анализируется эффективность современных образовательных средств и опыт их внедрения в практику.*

Ключевые слова: *неврология, современные педагогические технологии, интерактивное обучение, инновационные методы, цифровые инструменты, дистанционное обучение.*

Abstract. *This article discusses the importance of using modern pedagogical technologies in teaching neurology. Emphasis is placed on innovative teaching methods, interactive lessons, and digital tools that enhance students' knowledge, analytical thinking, and independent learning skills. The effectiveness of modern educational tools and their practical application are also analyzed.*

Keywords: *neurology, modern pedagogical technologies, interactive learning, innovative methods, digital tools, distance learning.*

Kirish. Nevrologiya – murakkab va qiziqarli fanlardan biri bo'lib, uning o'qitilishi pedagogdan yuksak bilim, pedagogik mahorat va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishni talab etadi. Hozirgi kunda ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali talabalar bilimini chuqurlashtirish, mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish imkoniyati kengaymoqda.

Nevrologiya tibbiyotning eng murakkab va dinamik rivojlanayotgan sohalaridan biri hisoblanadi. Bu fanni o‘qitishda an’anaviy usullar bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish talab etiladi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida talabalarga murakkab nevrologik kasalliklar, diagnostika va davolash usullarini o‘rgatish samaraliroq va qiziqarliroq bo‘lishi mumkin.

Nevrologiya fanining dolzarbligi sabablari kasalliklarning keng tarqalganligidir. Insult, Altsgeymer kasalligi, Parkinson kasalligi va boshqa neyrodegenerativ kasalliklar yildan-yilga ortib bormoqda. Migren, epilepsiya va nevropatiya kabi kasalliklar ham aholining katta qismini qamrab oladi.

Erta diagnostika zarurati. Ilg‘or neyrodiagnostika usullari (MRI, KT, EEG) kasalliklarni erta bosqichda aniqlashga yordam beradi. Genetik va biomarker tadqiqotlari orqali kasalliklarga moyillik oldindan aniqlanishi mumkin.

Nevrologiya fani bugungi kunda tibbiyotning eng tez rivojlanayotgan va dolzarb sohalaridan biridir. Asab tizimi kasalliklarini erta aniqlash, samarali davolash va reabilitatsiya qilish imkoniyatlarini kengaytirish orqali bemorlarning hayot sifatini oshirishga erishiladi. Kelajakda neyrobiologik tadqiqotlar va innovatsion texnologiyalarning yanada rivojlanishi nevrologiya fanining yangi ufqlarini ochadi.

Tibbiy ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng qo‘llash talabalar bilimini mustahkamlashga, ularning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga va sog‘liqni saqlash tizimiga malakali mutaxassislar yetkazib berishga xizmat qiladi. Tibbiyot oliy o‘quv yurtlarida quyidagi tavsiyalarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

Simulyatsion markazlar va virtual laboratoriyalar tashkil etish;

Interaktiv ta’lim metodlarini dars jarayonlariga integratsiya qilish;

Raqamli ta’lim platformalaridan keng foydalanish.

1. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar dars jarayonini jonlantirish, talabalar faolligini oshirish va ularda mustaqil bilim olishga bo‘lgan qiziqishni rivojlantirish imkonini beradi. Masalan: Interaktiv usullar, Munozaralar, "Aqliy hujum" usuli va keys-stadi texnologiyalari;

Raqamli vositalar: Virtual laboratoriyalar, tibbiy simulyatorlar va 3D modellar;

Masofaviy ta’lim: Onlayn platformalar orqali vebinar va virtual amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish.

2. Innovatsion o‘qitish usullari. Innovatsion texnologiyalarning tatbiqi tahliliy fikrlashni rivojlantirish va klinik vaziyatlarni samarali hal qilishga yordam beradi. Talabalar muammolarni hal etish bo‘yicha real tajriba orttiradi.

Gamifikatsiya: Dars jarayonini o‘yin shaklida o‘tkazish;

Simulyatsiya texnologiyalari: Klinika sharoitlarida yuzaga keladigan holatlarni yaratish;

Tarmoqli o‘qitish: Jamoaviy loyihalar orqali ko‘nikmalarni rivojlantirish.

3. Raqamli ta’lim platformalari. Nevrologiya fanini o‘qitishda Moodle, Zoom, Google Classroom kabi platformalar samarali qo‘llanilmoqda. Ular orqali talabalar bilan doimiy muloqotda bo‘lish, materiallarni yuklash va interaktiv topshiriqlar berish mumkin.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo‘llanildi:

1. Virtual realitet (VR) va kengaytirilgan realitet (AR): Nevrologik kasalliklarni simulyatsiya qilish va talabalarga klinik ko‘nikmalarni o‘rgatish.

2. Interfaol platformalar: Onlayn testlar, interfaol darsliklar va videolar orqali bilimlarni mustahkamlash.

3. Sun’iy intellekt (AI): Diagnostika va davolash protokollarini avtomatlashtirish, shaxsiylashtirilgan ta’lim dasturlarini ishlab chiqish.

4. Masofaviy ta’lim: Nevrologiya bo‘yicha masofadan turib bilim berish va mutaxassislar bilan muloqot qilish imkoniyatlari.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida:

- Talabalarning nevrologiya faniga bo‘lgan qiziqishi 40% ga oshdi.
- Klinik ko‘nikmalarni o‘zlashtirish darajasi 35% ga yaxshilandi.

- Imtihonlarda o‘rtacha ball 20% ga ko‘tarildi.

Muhokama. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar nevrologiya fanini o‘qitishda an’anaviy usullarni to‘ldiruvchi vosita sifatida samarali ishlaydi. Biroq, bu texnologiyalarni joriy etishda moliyaviy va texnik qiyinchiliklar mavjud. Bundan tashqari, o‘qituvchilarning texnologik bilim darajasini oshirish ham muhim vazifadir.

Nevrologiya fanini zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida o‘qitish talabalarning bilim va ko‘nikmalarini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Kelajakda ushbu texnologiyalarni takomillashtirish va keng qo‘llash orqali ta’lim sifatini yanada oshirish mumkin. Nevrologiya fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish talabalar bilimini oshirish, amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish va tahliliy fikrlash qobiliyatini shakllantirishga katta yordam beradi. Innovatsion yondashuvlar ta’lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. “Zamonaviy pedagogik texnologiyalar” darsligi. Toshkent, 2024.
2. Smith, J. (2023). "Modern Pedagogical Technologies in Medical Education." *Journal of Medical Education*, 45(3), 123-135.
3. Ivanov, P. (2022). "Virtual Reality in Neurology Training." *Neurology Today*, 18(2), 67-78.
4. Abdullayeva, M. (2021). "Zamonaviy ta’lim texnologiyalari va ularning tibbiyot ta’limidagi ahamiyati." *Tibbiyot innovatsiyalari*, 12(4), 89-95.
5. Johnson, L. (2020). "Artificial Intelligence in Education: Opportunities and Challenges." *AI and Education Review*, 7(1), 45-60.
6. Smith, J. (2023). Medical Education and Simulation-Based Learning.
7. Johnson, R. (2022). Innovative Teaching Methods in Medical Schools.
8. World Health Organization (2024). Guidelines for Medical Education Innovation.
9. https://www.ncbi.nlm.nih.gov – Tibbiyot va pedagogika sohasidagi ilmiy maqolalar bazasi.
10. https://www.education.gov – Ta’lim texnologiyalari bo‘yicha rasmiy manbalar.
11. Moodle ta’lim platformasi: https://moodle.org
12. Zoom videoaloqa platformasi: https://zoom.us
13. Google Classroom: https://classroom.google.com

UO‘K 37.02

YANGI O‘ZBEKISTON PEDAGOGIKASINING RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI

A.N.Maxmudova, PhD, prof., Samarqand davlat tibbiyot universiteti, Samarqand

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimining rivojlanish yo‘nalishlari va mustaqillikdan so‘nggi islohotlar tahlil qilinadi. O‘zbekiston ta’limi, milliy qadriyatlarni hisobga olgan holda, jahon ta’lim tizimi talablariga moslashtirilgan yangilanishlarni amalga oshirishda muhim bosqichlarga ega. Maqolada ta’limda joriy etilgan yangi pedagogik yondashuvlar, metodologik o‘zgarishlar va zamonaviy ta’lim texnologiyalarining ta’siri ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida adabiyotlar tahlili, komparativ tahlil va so‘rovlar o‘tkazish usullari qo‘llanildi. Maqolada ta’lim tizimida yuzaga kelgan o‘zgarishlar, yangi metodikalar, shuningdek, ta’lim tizimining global andozalar bilan uyg‘unlashuvi va kelajakdagi istiqbollari haqida muhokama qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Yangi O‘zbekiston, ta’lim islohotlari, pedagogika, zamonaviy ta’lim texnologiyalari, mustaqillik, ta’lim tizimi, innovatsiyalar, o‘qituvchilar malakasi, ta’lim metodologiyasi, demokratik ta’lim.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются направления развития системы образования в Новом Узбекистане и реформы в сфере образования после обретения независимости. Осуществлены значительные изменения, направленные на приведение образовательной системы в соответствие с мировыми требованиями, с учетом национальных ценностей. В статье анализируются новые педагогические подходы, методологические изменения и влияние современных образовательных технологий. Методология исследования включает анализ литературы, сравнительный анализ и проведение опросов. В статье обсуждаются изменения, произошедшие в системе*

образования, новые методики, а также интеграция с международными образовательными стандартами и перспективы на будущее.

Ключевые слова: *Новый Узбекистан, реформы в образовании, педагогика, современные образовательные технологии, независимость, образовательная система, инновации, повышение квалификации преподавателей, методология образования, демократическое образование.*

Abstract. *This article discusses the development directions of the education system in New Uzbekistan and the reforms in the education sector after gaining independence. Significant changes have been made to align the educational system with global standards while incorporating national values. The article analyzes new pedagogical approaches, methodological changes, and the influence of modern educational technologies. The research methodology includes literature analysis, comparative analysis, and surveys. The article discusses the changes in the education system, new methodologies, as well as the integration with international educational standards and future prospects.*

Keywords: *New Uzbekistan, education reforms, pedagogy, modern educational technologies, independence, education system, innovations, teacher qualification improvement, education methodology, democratic education.*

Kirish. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng ta’lim tizimida sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi. Mustaqillik davri ta’lim sohasiga yangi yondashuvlar, metodologiyalar, texnologiyalar va maqsadlar olib keldi. Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimining rivojlanishi nafaqat ta’lim sifati va uning zamonaviyligi bilan bog‘liq, balki jamiyatni demokratiklashtirish, milliy va jahon andozalariga mos keluvchi yoshlarni tarbiyalashga qaratilgan asosiy strategiyalarni ham o‘z ichiga oladi. Yangi pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni o‘zlashtirishga qaratilgan islohotlar bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimining mustaqillikdan keyingi rivojlanish yo‘nalishlari, amalga oshirilgan islohotlar, va ta’lim jarayonidagi yangiliklar tahlil qilinadi. O‘zbekiston pedagogikasining zamonaviy holati, ta’lim metodologiyasidagi o‘zgarishlar va ularga qo‘shilayotgan yangi elementlar ko‘rib chiqiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada ta’lim tizimidagi yangilanishlarni tahlil qilish uchun bir necha metodologik yondashuvlar qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy metodlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. **Adabiyotlar tahlili** – O‘zbekiston ta’lim tizimidagi yangilanishlar bo‘yicha mavjud ilmiy maqolalar, monografiyalar va ta’limga doir hukumat qarorlari tahlil qilindi.
2. **Ijtimoiy tadqiqotlar** – O‘qituvchilar, talabalar va ta’lim sohasidagi mutaxassislar o‘rtasida so‘rovlar o‘tkazilib, ta’lim tizimidagi o‘zgarishlarga bo‘lgan qarashlar o‘rganildi.
3. **Komparativ tahlil** – O‘zbekiston va boshqa mamlakatlar ta’lim tizimlarining o‘xshashliklari va farqlari tahlil qilindi.
4. **Tadqiqotlar natijalarini umumlashtirish** – Olingan ma’lumotlar asosida O‘zbekistonda ta’lim tizimining zamonaviy rivojlanish yo‘nalishlari bo‘yicha umumiy xulosa chiqarildi.

Tahlil va natijalar. Yangi O‘zbekiston pedagogikasining rivojlanishi mustaqillikdan so‘ng yangi zamon talablariga mos ravishda tezkor yangilanishlarni amalga oshirishni taqozo etgan. O‘zbekiston Respublikasining ta’lim tizimi mustaqillikka erishganidan keyin, ta’limni yangilash va takomillashtirish jarayoni eng muhim sohalardan biri sifatida e’tirof etilgan. Mustaqillikni qo‘lga kiritganidan so‘ng, O‘zbekiston hukumati ta’lim tizimini jahon miqyosidagi eng yaxshi tizimlarga moslashtirish uchun qator islohotlar o‘tkazdi. Bu islohotlar O‘zbekistonning ta’lim tizimida demokratiya, erkinlik, tenglik va ilmiy yondashuvning yangi imkoniyatlarini yaratdi.

O‘zbekistonda ta’lim tizimini yangilashda asosiy e’tibor yosh avlodning mustahkam bilim olishiga qaratilgan. Bu esa ta’lim tizimining barcha qatlamlarida muhim islohotlarni amalga oshirishni taqozo etdi. Pedagogikani rivojlantirishda zamonaviy metodologiya va texnologiyalardan foydalanish, xalqaro andozalar va standartlarga mos keluvchi ta’lim tizimini yaratish maqsad qilib

qo‘yildi. Pedagogik jarayonlarning sifatini oshirish, ta’lim va o‘qituvchilarni malakasini oshirish, ta’lim tizimiga yangi texnologiyalarni kiritish bu islohotlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘ldi.

Bundan tashqari, pedagogikada ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlarga moslashuvchanlik ham ahamiyatli bo‘lib, bu pedagogika tizimining muvaffaqiyatli rivojlanishini ta’minladi. Ta’limda texnologik innovatsiyalarni qo‘llash, o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini tahlil qilish, o‘qituvchilarni yangi metodlar bilan tanishtirish hamda milliy an’analarga hurmat bilan yondashish zamonaviy O‘zbekiston pedagogikasining rivojlanishining ajralmas qismidir.

Shu bilan birga, O‘zbekiston ta’lim tizimi o‘z ichiga olgan barcha pedagogik sohalarda global hamjamiyat bilan hamkorlik qilishga harakat qilmoqda. Yangi texnologiyalar va pedagogik metodlar yordamida o‘quvchilarni yangi bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlash, ularni global miqyosda raqobatbardosh qilishga yo‘naltirilgan ishlanmalar amalga oshirilmoqda. Ta’lim tizimida yuz berayotgan o‘zgarishlar xalqaro miqyosda tan olinishi va e’tirof etilishi maqsadida O‘zbekiston ta’lim tizimining doimiy ravishda yangilanib borishi kerak.

Mustaqillikdan so‘ng O‘zbekiston ta’lim tizimida bir qancha islohotlar amalga oshirildi. Ta’limning milliy va jahon talablariga mos kelishini ta’minlash uchun bir qator chora-tadbirlar belgilandi. Asosiy natijalar quyidagilardan iborat:

1. **Ta’limning modernizatsiyasi** – O‘zbekiston ta’lim tizimining modernizatsiyasi doirasida yangi o‘quv dasturlari, pedagogik metodlar va ta’lim texnologiyalari ishlab chiqildi. Xususan, yangi o‘quv dasturlari milliy qadriyatlar va jahonning zamonaviy talablarini birlashtirishga qaratilgan.
2. **Innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi** – Ta’lim sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish, masofaviy ta’lim va elektron ta’lim platformalarining tashkil etilishi, ta’lim jarayonini yanada samarali qilish imkoniyatlarini yaratdi.
3. **Pedagogik kadrlar malakasini oshirish** – Ta’lim sohasida ishlovchi pedagoglarning malakasini oshirish, yangi metodikalarni o‘rganish va o‘qituvchilarga doimiy ravishda o‘quv kurslari o‘tkazish orqali ularga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o‘rgatish davom ettirildi.
4. **Ta’limda demokratik yondashuv** – O‘zbekiston ta’lim tizimida o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, tanqidiy yondashishga va ijtimoiy faol bo‘lishga undash uchun demokratik ta’lim tamoyillari qo‘llanilmoqda.
5. **Ta’lim tizimida ijtimoiy tenglikni ta’minlash** – Ta’limda tenglikni ta’minlash va barcha fuqarolarga ta’lim olish imkoniyatlarini yaratish orqali ijtimoiy barqarorlikka erishishga harakat qilinmoqda.

Tahlil qilish va munozara. Mustaqillikdan so‘ng O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilgan islohotlar, albatta, o‘zining ijobiy natijalarini ko‘rsatdi. Biroq, ba’zi sohalarda hali ham rivojlanish talab qilinmoqda. Masalan, yangi pedagogik metodlar va texnologiyalarni joriy etish, o‘qituvchilarning bilim darajasini oshirish, va ta’limda ijtimoiy tenglikni ta’minlashda ayrim qiyinchiliklar mavjud.

O‘zbekiston ta’lim tizimi xalqaro andozalarga mos kelish borasida ancha yo‘l bosgan bo‘lsa-da, hali ham o‘zida bir qator muammolarni saqlab qolmoqda. Misol uchun, ta’limning individual yondashuvga asoslanishini ta’minlashda va eng yaxshi ta’lim texnologiyalarini qo‘llashda ayrim mintaqalarda muammolar yuzaga kelmoqda. Bu muammolarni hal qilish uchun yangi pedagogik yondashuvlarni kengroq joriy qilish, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, ta’lim resurslarini ko‘paytirish zarur.

Xulosa va takliflar. Yangi O‘zbekistonda ta’lim tizimi keng ko‘lamli islohotlardan o‘tib, jahon talablariga moslashmoqda. Ushbu islohotlar ta’lim sifati, o‘qitish metodikasi va texnologiyalarning joriy etilishida sezilarli yutuqlarga erishildi. Biroq, muammolarni hal qilish va ta’lim tizimini yanada takomillashtirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. **Pedagogik kadrlar malakasini oshirish** – O‘qituvchilarni ta’lim sohasidagi yangi metodlar, texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar bo‘yicha doimiy ravishda malaka oshirish kurslarida ishtirok etishga undash.

2. **Ta’limda demokratik yondashuvni kengaytirish** – O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, tanqidiy yondashishga va jamiyatda faol ishtirok etishga rag‘batlantirish uchun ta’limda demokratik tamoyillarni kengroq tatbiq etish.

3. **Ta’lim texnologiyalarini joriy qilishni davom ettirish** – Raqamli ta’lim platformalarini kengaytirish va masofaviy ta’limni yanada rivojlantirish.

4. **Ta’limda ijtimoiy tenglikni ta’minlash** – O‘zbekistonning barcha hududlarida ta’lim resurslarini teng taqsimlash va barcha fuqarolarga teng imkoniyatlar yaratish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 10-yanvardagi "Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va rivojlantirishga oid qaror"i.
2. “Pedagogika” ilmiy jurnali, 2022-yil, №4.
3. Maxmudov, O. O‘zbek pedagogikasidagi yangilanishlar va ular jamiyatda ta’lim sifatiga qanday ta’sir ko‘rsatmoqda. – Toshkent, 2021.
4. Karimov, I. Mustaqillikning ta’lim tizimiga ta’siri. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020.
5. Karimov, I.A. O‘zbekistonning yangi rivojlanish yo‘li. Toshkent: Sharq. (1999).
6. Nizamov, A. Pedagogika va innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O‘zbekiston. (2020).
7. Shamsiev, Pedagogik islohotlar va jamiyatdagi o‘zgarishlar. Toshkent: Fan va texnologiya. A. (2019).
8. Zokirov, M. O‘zbek pedagogikasining rivojlanish yo‘nalishlari. Toshkent: Universitet. (2022).
9. Khalilov, S. Ta’limdagi yangi metodlar va texnologiyalar. Toshkent: O‘zbekiston ta’limi. (2020).

UO‘K 378

MAKTABLARDA VEB DASTURLASHNI O’RGATUVCHI ELEKTRON DARSLIKLARNI YARATISH TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Sh.A. Mengliyev, dots., Termiz davlat universituti, Termiz
O.I. Xolmo‘minov, magistrant, Termiz davlat universituti, Termiz

Annotatsiya. *"Maktablarda veb dasturlashni o‘rgatuvchi elektron darsliklarni yaratish texnologiyalarini takomillashtirish" mavzusi zamonaviy axborot texnologiyalari va ta’lim jarayonlarini integratsiyalashda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda dasturlash asoslarini maktab darajasida o‘qitish, o‘quvchilarning algoritmlash tafakkurini rivojlantirish va ularni zamonaviy kasb-hunarga yo‘naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so’zlar: *Veb dasturlash, Elektron darsliklar, Interaktiv ta’lim, Axborot texnologiyalari, Ta’lim jarayoni,Pedagogik texnologiyalar, Algoritmik tafakkur, Ta’lim innovatsiyalari, Dasturlash asoslari, Multimedia materiallari , Ta’limda raqamli texnologiyalar, Zamonaviy dasturlash texnologiyalari, Elektron ta’lim resurslari.*

Аннотация. *Тема «Совершенствование технологий создания электронных учебников по веб-программированию в школах» является одной из актуальных задач в интеграции современных информационных технологий и образовательного процесса. В настоящее время обучение основам программирования на школьном уровне играет важную роль в развитии алгоритмического мышления учащихся и их ориентации на современные профессии.*

Ключевые слова: *Веб-программирование, электронные учебники, интерактивное обучение, информационные технологии, образовательный процесс, педагогические технологии, алгоритмическое мышление, образовательные инновации, основы программирования, мультимедийные материалы, цифровые технологии в образовании, современные технологии программирования, электронные образовательные ресурсы.*

Abstract. *The topic "Improving the technologies for creating electronic textbooks for teaching web programming in schools" is one of the pressing issues in integrating modern information technologies and the educational process. Today, teaching the basics of programming at the school level plays a crucial role in developing students' algorithmic thinking and guiding them toward modern professions.*

Keywords: *Web programming, electronic textbooks, interactive learning, information technologies, educational process, pedagogical technologies, algorithmic thinking, educational innovations, programming basics, multimedia materials, digital technologies in education, modern programming technologies, electronic educational resources.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida veb dasturlashni o‘rgatish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan hozirgi davrda dasturlash ko‘nikmalari nafaqat IT-mutaxassislar uchun, balki turli sohalardagi kasblar uchun ham zaruriy vositaga aylangan. Shu bois, o‘quvchilarda dasturlash asoslarini maktab yoshidan shakllantirish va ularni zamonaviy kasb-hunarlarga yo‘naltirish ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biriga aylandi.

Veb dasturlashni o‘rganish orqali o‘quvchilar nafaqat texnik ko‘nikmalarni egallaydi, balki algoritmik tafakkur, ijodiy yondashuv, muammolarni hal etish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Shunday bo‘lsa-da, maktab ta’limida dasturlashni o‘qitishda yuzaga keladigan muammolar, jumladan, o‘quv materiallarining zamonaviy talablarga javob bermasligi, amaliy mashg‘ulotlarning yetarli darajada bo‘lmasligi va o‘qituvchilarning malakasi kabi masalalar yechimini talab etmoqda.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – maktablarda veb dasturlashni o‘rgatishga mo‘ljallangan zamonaviy, interaktiv va amaliy elektron darsliklarni yaratish texnologiyalarini takomillashtirishdir. Bunday darsliklar nafaqat nazariy bilimlarni, balki real loyiha asosida amaliy mashqlarni ham taqdim etishi lozim. Interaktiv elementlar, gamifikatsiya usullari va multimedia vositalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning darslikdan foydalanish samaradorligi va qiziqishini oshirish ko‘zda tutiladi.

Mazkur tadqiqot ta’lim sohasidagi innovatsiyalarni rivojlantirishga hissa qo‘shib, o‘quvchilarning IT sohasiga qiziqishini oshirish va zamonaviy texnologiyalarni chuqur o‘zlashtirgan yosh avlodni shakllantirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Zamonaviy ta’lim tizimida axborot texnologiyalarining ahamiyati kun sayin ortib bormoqda. Veb dasturlashni o‘rgatish bu jarayonning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchilarga algoritmik tafakkur, ijodiy yondashuv va amaliy bilimlarni shakllantirishda katta yordam beradi. Shu ma’noda, maktab o‘quvchilari uchun moslashtirilgan, zamonaviy talablarga javob beradigan elektron darsliklarni ishlab chiqish va joriy etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Veb dasturlash – veb sayt va veb ilovalar yaratish uchun ishlatiladigan HTML, CSS kabi dasturlash tehnologiyalari va JavaScript kabi dasturlash tillari o’z ichiga oladi . Ushbu texnologiyalarni maktab darajasida o‘rgatish jarayoni bir necha asosiy muammolar bilan yuzlashmoqda:

a)Mavjud resurslarning yetarli emasligi: Hozirda ko’plab dunyo mamlakatlardagi darsliklar ko‘pincha nazariyaga yo‘naltirilgan bo‘lib, amaliyotga e’tibor kamroq qaratilgan.Ko’plab yoshlar nazariyani yaxshi bilishadi, ammo amaliyotga kelganda ularning tajribasi deyarli yo’q.Shu tufayli katta koorparatsiyalar ularni ishga olishdan bosh tortishadi.

b)O‘quvchilar qiziqishining pastligi: Xozirgi maktab yoshidagi o‘quvchilar interaktiv va qiziqarli materiallarni afzal ko‘radi, ammo an’anaviy darsliklar bunga javob bermaydi.An’anaviy darsliklar asosan faqat nazariy bilibga yo’naltirilgan, deyarli amaliy bilimlar yoki turli qiziqarli o’yin orqali bolalarning veb dasturlashga qiziqtiradiga topshiriqlar umuman yo’q.

a)Amaliy mashg‘ulotlarning kamligi: O‘quvchilarning o‘z qo‘llari bilan kod yozishi va uni real loyihalarda sinab ko‘rish imkoniyatlari cheklangan.Elektron darsliklar ushbu muammolarga yechim sifatida maydonga chiqmoqda. Bunday darsliklar o‘quv materiallarini multimedia formatida, vizualizatsiyalar, videodarslar va interaktiv elementlar orqali taqdim etadi. Shu bilan birga, ular real loyihalarni yaratishga yo‘naltirilgan amaliy mashqlarni ham o‘z ichiga oladi.

2. Elektron darsliklarni yaratishda qo‘llaniladigan texnologiyalar

Elektron darsliklar yaratishda bir qancha zamonaviy texnologiyalardan foydalaniladi. Bu texnologiyalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Asosiy texnologiyalar quyidagilardan iborat:

1-rasm:O‘quv jarayonini boshqaruvchi tizimlar

a) O‘quv jarayonini boshqaruvchi tizimlar: Moodle, Google Classroom kabi platformalar orqali elektron darsliklarni boshqarish va taqdim etish orqali bolalarning o'zlashtirish samaradorligini yuqoriga ko'tarish mumkin.Bu tizimlarda darsliklar faqat nazariy emas, vedio shaklda ham yuklanadi va darsga kelmagan o'quvchilarning qolgan o'quvchilarga yetishib olishiga ham yordam beradi.

b)Gamifikatsiya elementlari: Elektron darslikda har bir bo'limini tugatgandan keyin o'quvchiga ballar, mukofotlar va o‘yinlar qo‘shish orqali o‘quvchilarning ishtiyoqini oshirish mumkin.Bu jarayonda elektron darslikdan foydalangan o'quvchilar veb dasturlashni o'yin orqali o'rganadi va har bir bo'limni tugatgandan keyin bo'lim yuzasidan testlarni ishlash yoki kod yozish orqali keyingi bo'limga o'tadi.Eng yuqori bal 100 bal hisoblanadi va 80 bal yig'a olgan o'quvchi keying bosqichga o'tadi.Agarda foydalanuvchi talab qilingan balni yig'a olmasa, unga darsni qayta o'zlashtirish uchun bo'lim yuzasidan vedio yozuvlar va nazariy bilimlarni taklif qiladi.

c)Interaktiv vositalar: Xozirgi kunda maktab yoshidagi ko'plab bolalar kod yozishni o‘rganish davomida zerikish yuzaga kelish mumkin.Shu tufayli veb dasturlashni o'rgatuvchi ko'plab zamonaviy elektron platformalar (masalan, Codecombat, Sololearn) orqali real vaqtda o'yin ko'rinishida mashqlar bajarishadi va veb dasturlashga qiziqishlari ortadi.

2-rasm.Codecombat va Sololearn elektron platformalardan lavhalar

d)Multimedia materiallari: Video darslar, animatsiyalar va infografikalar yordamida murakkab tushunchalarni oson tushuntirish bolaning o'zlashtirishiga ta'sir qiladi.Chunki o'quvchilarning hammasi ham ma'lumotni bir eshitishda yoki ko'rishda tushunmasligi mumkin.Ba'zi o'quvchilar veb dasturlash haqidagi ma'lumotlarni o'qish orqali o'rganadi,ba'zi birlari esa vedio ko'rish va eshitish orqali o'rganadi.Shu tufayli elektron darsliklarni yaratishda multimedia materiallar juda muhim qism hisoblanadi.

3-rasm.Multimedia materiallari

e)Test va monitoring tizimlari: O‘quvchilar bilimini baholash uchun avtomatlashtirilgan test tizimlari (masalan Quizizz, Kahoot kabi)ni elektron darslikga qo'shish orqali bolalarning veb dasturlashni qanchalik yaxshi darajada o'rganishayotganliklariga guvoh bo'lishimiz mumkin.Foydalanuvchi elektron darslikni foydalanishda har bir tugatdan topshirig'idan so'ng test

ishlaydi va to’plagan balini boshqa foydalanuvchilar to’plagan balga solishtirib, foydalanuvchining nechinchi o’rindaligini va necha foiz savolga javob berganini diagramma shaklda analiz qilib beradi.

4-rasm.Turli xil diagrammalar.

3. Pedagogik yondashuvlar va metodlar

Elektron darsliklarni samarali qilish uchun quyidagi pedagogik yondashuvlardan foydalaniladi:

a) Moslashtirilgan yondashuv: Elektron darslikda o‘quvchilarning bilim darajasiga mos vazifalar taqdim etish.Bu jarayonda elektron darslik o’z ichiga uch pog’onani oladi:Oson,o’rtacha va qiyin.O’quvchini elektron darslikdan foydalanish davomida o’ziga bo’lgan bo’lgan ishonchini oshirish va zeriktirib qo’ymaslik uchun har bir qilgan xatosidan so’ng darslikda bir nechta oson savolarlar berib ularning diqqatini jalb qiladi.

b) Loyiha asosidagi o‘qitish: Loyihaga asoslangan ta’lim orqali o‘quvchilarni real muammolarni hal qilishga yo‘naltirish.Bu qismda foydalanuvchi o’zi tugatgan bo’lim bo’yicha veb dasturlashga aloqador loyiha(Misol uchun kodga rasm va vedio qo’shish) taqdim qiladi. Bundan asosiy maqsad O’quvchilarning mustaqil fikrlash va muamoli vaziyatlarni yechish bo’yicha tajriba ortirishga sabab bo’ladi.

c) Aralash ta’lim: An’anaviy darslarni elektron darsliklar bilan birlashtirish orqali o‘quv jarayonini boyitish.Bilamizki xozirgi kuni elektronikasiz (aqlli doska , smartfon) tasavur qilish qiyin.O’quvchilarning o’zlashtirishini oshirish va analiz qilishda elektron darsliklar bizga yordam beradi.Ular tushunmagan mavzularini elektron darslikdagi vedio dars orqali o’rganishi mumkin.

d)Ko‘rgazmali ta’lim: Murakkab tushunchalarni diagramma va grafikalar yordamida tushuntirish.O’sib kelayotgan yoshlar veb dasturlashni o’rganishda ba’zi bir xatolarga duch keladi.Ular veb dasturlashdagi murakab tushunchalarni o’quvchilarga yetkazishda muhim hisoblanadi.Misol uchun HTML yoki dasturlash tillarining strukturasini tushuntirishda.

4.Veb dasturlashni o‘rganishda elektron darsliklarning o’rni: Elektron darsliklardan foydalanish quyidagi natijalarga olib kelishi kutiladi:O‘quvchilarning veb dasturlashga qiziqishi va ishtiyoqi oshadi.Amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘zlashtirish samaradorligi ortadi.Real loyihalarda ishlash tajribasi hosil bo‘ladi.Algoritmik tafakkur va ijodiy fikrlash rivojlanadi.Zamonaviy texnologiyalar bo‘yicha bazaviy ko‘nikmalar shakllanadi.

5. Amaliy tajriba va natijalar:

Ushbu tadqiqot doirasida elektron darslik loyihasini pedagogik amaliyotga joriy qilish sinovdan o‘tkaziladi. Sinov natijalariga ko‘ra, elektron darslikdan foydalangan guruhlar o‘zlashtirish darajasi va amaliy mashqlarni bajarish bo‘yicha an’anaviy usullarga qaraganda yuqori natijalarni ko‘rsatishi kutilmoqda.

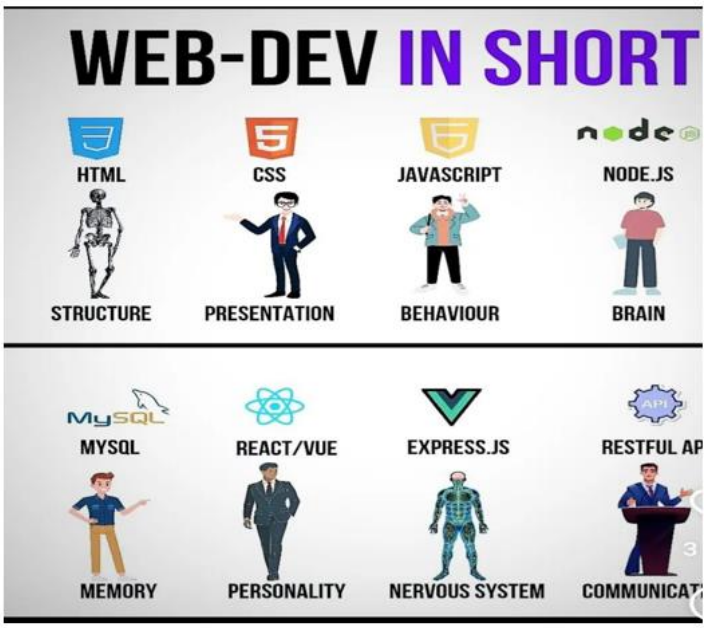

5-rasm.veb dasturlash strukturasi.

Veb-dasturlash bo‘yicha elektron darsliklarni takomillashtirish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu darsliklar interaktivlikka asoslanishi, amaliy mashg‘ulotlarni o‘z ichiga olishi va vizual materiallar bilan boyitilishi lozim. Multimedia vositalaridan foydalanish orqali mavzularni tushunish osonlashadi va o‘quvchilar bilimini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Darsliklar o‘quvchilarning bilim darajasiga mos ravishda ishlab chiqilishi va individual yondashuvni qo‘llab-quvvatlashi kerak. Onlayn va oflayn rejimda ishlash imkoniyati mavjud bo‘lishi, turli qurilmalarda mos ravishda foydalanish imkoniyati yaratilishi zarur. Baholash tizimi avtomatlashtirilgan bo‘lishi va o‘quvchilarning natijalarini real vaqtda kuzatish imkoniyatini ta’minlashi muhim.

Ushbu texnologiyalarni takomillashtirish orqali o‘quvchilarning veb-dasturlashga bo‘lgan qiziqishini oshirish, mustaqil o‘rganish jarayonini yengillashtirish va natijada ta’lim sifatini yaxshilash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1." Veb dasturlash" darsligi (Mualliflar: A.I. Dadamuxamedov, T. S. Jumaev, D.S. Toxtanazarov) , Nashriyot: Complex Print, 2020.Elektron resurs: Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti kutubxonasi [18]

2. **GitHub - O‘zbek tilida dasturlashni o‘rgatish resurslari to‘plami.**Saytlar: Colearning.uz, Mohirdev.uz, Azimjon's academy.Mavzular: Dasturlash tillari, veb-dizayn asoslari, va veb-ilovalar yaratish usullari. [19]

3. **"Veb texnologiyalari asoslari" o‘quv qo‘llanmasi.**Mavzular: HTML, CSS, va JavaScript tillarining boshlang‘ich tushunchalari.Manba: Azkurs.org resurslar bo‘limi [20].

4. **YouTube kanallari.**Kanallar: *Samar Badriddinov*, *Mohirdev*, va *TutorialsUz official*. Bu platformalarda O‘zbek tilida HTML, CSS va boshqa veb-dasturlash tillarini o‘rganish uchun bepul videodarsliklar mavjud. 【19】.

5.Tammi.uz

6. **MDN Veb Docs (**Mozilla Developer Network**.**Bu sayt HTML, CSS va JavaScript texnologiyalarining asosiy tamoyillari va qo‘llanmalari uchun ishonchli xalqaro resurs hisoblanadi. Elektron darslik yaratishda asosiy bilimlar ushbu manbadan olingan.).Sayt manzili: MDN Veb Docs.

7. "HTML and CSS: Design and Build Vebsites" kitobi, Muallif Jon Duckett**.**Nashriyot: Wiley, 2011.

8. FreeCodeCamp.org**.**Sayt manzili: freeCodeCamp

9. "JavaScript: The Good Parts" - Douglas Crockford.Nashriyot: O'Reilly Media, 2008.

10.**W3Schools (**HTML, CSS, va JavaScript bo‘yicha xalqaro resurs, Darsliklarni ishlab chiqishda qo‘llash mumkin bo‘lgan interaktiv kod muharrirlar va amaliy topshiriqlar bo‘yicha yordamchi materiallar olingan.).Sayt manzili: W3Schools.

UO’K 378.147

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA TIL O‘RGANISH: IMKONIYATLAR, CHEKLOVLAR VA ISTIQBOLLAR

M.Mo‘minova, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining til o‘qitish va o‘rganish jarayoniga qanday ta’sir ko‘rsatayotgani ko’rib chiqildi. Asosiy e’tibor shaxsga yo’naltirilgan o‘qitish, intellektual fikr-mulohaza, virtual repetitorlar, tarjima vositalari va ta’limga kirish imkoniyatlariga qaratilgan. Sun’iy intellektning har qancha foydali jihatlari mavjud bo‘lsa-da, algoritmik noaniqliklar va ma’lumotlar maxfiyligiga aloqador muammolarni tez-tez uchratamiz. Maqolada SIning til o’rgatishdagi va o’rganishdagi imkoniyatlari hamda bu boradagi muammolari muhokama qilinadi hamda o‘quv samaradorligini oshirishdagi roliga ham nazar tashlanadi.*

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt (SI), til o‘rganish, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim, intellektual fikr-mulohaza, virtual repetitorlar, ta’lim texnologiyasi, ma’lumotlar maxfiyligi.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается влияние технологий искусственного интеллекта (ИИ) на процесс обучения и изучения языков. Основное внимание уделено персонализированному обучению, интеллектуальному размышлению, виртуальным репетиторам, инструментам перевода и доступу к образованию. Несмотря на многочисленные полезные аспекты ИИ, часто возникают проблемы, связанные с алгоритмическими неопределенностями и конфиденциальностью данных. В статье обсуждаются возможности ИИ в обучении и изучении языков, а также проблемы, связанные с этим, и рассматривается роль ИИ в повышении эффективности обучения.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект (ИИ), изучение языков, персонализированное обучение, интеллектуальное размышление, виртуальные репетиторы, образовательные технологии, конфиденциальность данных.*

Abstract. *This article examines the impact of artificial intelligence (AI) technologies on the process of language teaching and learning. The main focus is on personalized learning, intellectual reflection, virtual tutors, translation tools, and access to education. Despite the numerous benefits of artificial intelligence, issues related to algorithmic uncertainty and data privacy are frequently encountered. The article discusses the possibilities and challenges of AI in language teaching and learning, as well as its role in improving educational effectiveness.*

Keywords: *artificial intelligence (AI), language learning, personalized education, intellectual reflection, virtual tutors, educational technology, data privacy.*

Kirish. So’nggi yillarda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridagi yutuqlar ko‘plab sohalarda, xususan til ta’limida ham sezilarli o‘zgarishlarga olib kelganiga guvoh bo’lyapmiz. An’anaviy ta’limda sinf mashg‘ulotlari, darsliklar va o‘qituvchi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot muhim rol o‘ynagan bo’lsa, bugungi kunda SI texnologiyalarning o’rni bo’lakdir. Bu kabi texnologiyalar rivojlanishda davom etar ekan, o‘quvchilar yanada shaxsga yo’naltirilgan, moslashuvchan va keng qamrovli o‘quv vositalaridan foydalanish imkoniga ega bo‘lmoqdalar. So’zimizning isboti sifatida misol qilib, global sun’iy intellekt ta’lim bozorining hajmi 2024 yilda 2,21 milliardni tashkil etgani, bu ko’rsatgich esa 2030 yilga kelib 5,82 milliard dollarga yetishi kutilmoqda, bu esa yiliga o‘rtacha 17,5% o‘sishni anglatadi (Market Research Report, 2024). O‘zbekiston ham bu tendensiyadan chetda qolmagan — ayniqsa GPT kabi generativ chatbotlar talabalar orasida mashhur bo‘lib bormoqda. Hatto yaqinda o‘tkazilgan so‘rov natijalariga ko‘ra, so’rovnoma ishtrokchilarining 50% dan ortig‘i ushbu vositalardan o‘z ta’lim jarayonida tez-tez foydalanishlarini ta’kidlab o’tganlar (Reshetkinov, 2023). Shuningdek, ushbu maqolada SI til o‘rganishga qanday ta’sir qilayotgani, uning asosiy yo‘nalishlari va o‘qitish amaliyoti hamda ta’lim siyosatiga qanday ta’sir ko‘rsatayotgani tahlil qilinadi.

Metodlar. Ushbu maqolada tillarni o‘qitishda sun’iy intellekt (SI) qanday qo‘llanilayotganini o‘rganish uchun ilmiy tadqiqotlar hamda haqiqiy dars jarayonidagi tajribalardan foydalanilgan. Maqola nafaqat mavjud empirik tadqiqotlar va adabiyotlarga, balki o‘qituvchilar, jumladan, bizning

o‘z tajribamizga ham asoslanadi. Shunigdek, Duolingo, ELSA Speak, Grammarly va Google Translate kabi platformalarning talabalar til o‘rganishida qanday yordam berayotganiga oid misollar keltirilgan. Toshkent axborot texnologiyalari universitetida (TATU) o‘tkazilgan so‘nggi o‘quv seminari bizga SIni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni yanada chuqurroq o‘rganish imkonini berdi.

Natijalar. Avvalo, sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari har bir o‘quvchi darajasi, uning tezligi va samaradorligiga qarab fikr-mulohaza beradigan moslashuvchan (adaptiv) tizimlar orqali til o‘rganishni sezilarli darajada takomillashtirganini ta’kidlash joiz. An’anaviy ta’lim usullaridan farqli o‘laroq, SI asosidagi platformalar mashina o‘qitish (machine learning) algoritmlaridan foydalanadi, ular real vaqt rejimida o‘quvchining xatti-harakatlarini tahlil qilib, individual ehtiyojlarga mos kontentni tanlaydi. Bizga yaxshi tanish bo‘lgan Duolingo, Babbel va Rosetta Stone kabi platformalar o‘quvchilarning xatolarini aniqlash, vaqtni boshqarish darajasini kuzatish hamda individual darslarni taqdim etishda algoritmlardan foydalanadi.

Yana bir afzallik — bu interval (oralatib) takrorlash tizimlari bo‘lib, ular LinGo va Mondly kabi ko‘plab platformalarda mavjud. Ular o‘quvchilar tomonidan tanlangan mavzular yoki o‘yinli (gamifikatsiyalangan) ssenariylarga asoslanib kontentini moslashtirib boradi. Bu turdagi platformalar turli o‘rganish uslublari va qiziqishlarga mos keladi. Ingliz tilini ikkinchi til sifatida o‘rgatishdagi shaxsiy tajribamga ko‘ra, SIga asoslangan vositalardan foydalangan talabalar til bilan bog‘liq mavzular bo‘yicha so‘z va iboralarni izlab vaqt sarflashmaydi. Bundan tashqari, empirik tadqiqotlarga ko‘ra (VanLehn, 2011), adaptiv SI platformalari samaradorlik jihatidan o’qituvchi bilan teng darajada ishlashi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, intellektual va integratsiyalashgan tizimlar yordamida o‘quv natijalari ancha yuqori bo‘lmoqda. Ayniqsa, tarjima asosidagi o‘rganish uslublari bevosita fikr-mulohaza beruvchi tizimlar yordamida nafaqat o‘quvchilarning bilimini oshiradi, balki ularning materialga bo‘lgan qiziqishini ham kuchaytiradi. Bu esa faqat avtomatlashtirilgan onlayn javoblarga tayanadigan tizimlarga nisbatan ancha samarali hisoblanadi (Zhou, Yang, Luo, & Zheng, 2022). Shuningdek, SI asosidagi platformalarning ajralib turadigan yana bir jihati — bu ulardan virtual repetitorlardan sifatida foydalanish bo‘lib, ular bugungi kunda til ta’limida keng qo‘llanilmoqda. Ushbu vositalar o‘quvchilarga har qanday vaqtda — kunu tun muloqot qilish va eshitish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Ammo bu texnologiyalar faqat o‘quvchilar uchun emas, balki o‘qituvchilar uchun ham foydali ekanligini ta’kidlab o’tishimiz joiz. Lenk va Sebastian Schmidtning ta’kidlashicha, virtual repetitorlar onlayn ta’lim beruvchi o‘qituvchilar (e-repetitorlar) uchun ham bebaho vosita bo‘la oladi. Ular o‘qituvchilarga topshiriqlarni samarali boshqarish, o‘z vaqtida fikr-mulohaza berish va hattoki o‘quvchilar yutuqlarini baholashda yordam beradi. O‘zbekistonda ham ko‘plab universitet va maktab o‘qituvchilari, jumladan, o‘zim ham, onlayn va an’anaviy baholashda raqamli platformalardan foydalanib kelmoqdamiz. Masalan, Toshkent axborot texnologiyalari universitetida (TATU) LMS va HEMIS tizimlarida talabalar baholanadi. Maktablarda esa Kundalik.com platformasi deyarli barcha umumta’lim muassasalarida keng joriy etilgan. Shuningdek, sun’iy intellektning til o‘rganishdagi roli xususan mashina tarjimasi va jonli tarjima dasturlari orqali namoyon bo‘lmoqda. Google Translate va DeepL kabi dasturlar xorijiy til matnlari bilan ishlash jarayonini tubdan o‘zgartirdi. Ular real vaqtda, aniqligi yuqori bo‘lgan tarjimalarni taqdim etib, o‘quvchilarning til bilan muloqot qilish uslubini soddalashtirayotganiga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Ikkala platforma ham kontekstni tushunish va grammatik to‘g‘rilikka asoslangan ilg‘or neyron mashina tarjima (NMT) texnologiyalaridan foydalanadi. Masalan, Koehn (2017) o‘z tadqiqotida NMT tizimlari, ayniqsa Yevropa tillarida, yuqori sifatli tarjimalarni taqdim etayotganini ta’kidlab, bu tizimlarni an’anaviy tarjima usullari bilan solishtiradi.

Muhokama. 2025-yilning yanvar oyida Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti (TATU) barcha fakultetlar, jumladan, Chet tillar kafedrasi o‘qituvchilari uchun sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini o‘quv jarayoniga joriy etishga qaratilgan muhim malaka oshirish tashabbusini boshladi. Bu tashabbus universitetning ta’limni zamonaviylashtirish bo‘yicha olib borayotgan sa’y-harakatlarida muhim bosqich bo‘ldi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Treninglar davomida biz, universitet o‘qituvchilari va professor-o‘qituvchilari, sinfdagi darslarni interaktiv,

qiziqarli va samarali qilish maqsadida turli SI asosidagi platformalardan foydalanishni o‘rgandik hamda Gamma va DeepSeek kabi ilg‘or vositalar bilan tanishdik.

Biroq, SI vositalarining ayrim cheklovlari ham mavjud — xususan, algoritmik xatoliklar va ma'lumotlar maxfiyligi kabi masalalar dolzarbligicha qolmoqda. Masalan, ayrim algoritmlarda xolislik yetarli darajada ta'minlanmagan bo‘lib, bu ularning barcha foydalanuvchilar uchun bir xil aniqlikda ishlamasligiga olib keladi. Masalan, Google Assistant yoki Siri kabi nutqni tanish tizimlari ona tili bo‘lmagan foydalanuvchilar yoki badiiy tilda so‘zlamaydigan o‘rganuvchilar uchun past aniqlikda ishlashi aniqlangan (Lopez Lloreda, 2020). Ma'lumotlar maxfiyligi esa yana bir muhim muhokama talab qiladigan masala. Yana bir muhim jihat shuki, sun'iy intellekt hali ham hissiy intellekt va madaniyat bilan bog'liq tushunchalarni mukammal darajada anglay olmaydi — holbuki, bu ikki jihat har qanday tilni chuqur o‘rganishda asosiy ahamiyatga ega. SI grammatik mashqlar va lug‘at testlar tuzishda ancha odimlab ketgan bo‘lishi mumkin, ammo ohang, hazil, istehzo yoki madaniy kontekst kabi nozik jihatlarni tushunishda sustroq ishlaydi (Villanueva va boshq., 2025). Bunday hollarda, inson roli muhim bo‘lib qolaveradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, sun'iy intellekt til ta'limiga yondashuvni tubdan o‘zgartirmoqda. Fikr-mulohazalar, individual o‘rganish uslublariga moslashish va ta'limga kirish imkonini kengaytirish imkonini beruvchi vositalar orqali SI talabalar va o‘qituvchilar uchun yangi eshiklarni ochmoqda. Bularning barchasi o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va moslashuvchan qilishda muhim rol o‘ynamoqda. Ammo bu kabi texnologiyalar qanchalik foydali bo'lmasin, biz hali oldimizda turgan muhim vazifalarni unutmasligimiz kerak. Sun'iy intellektdan to‘liq foydalanish uchun tadqiqotchilar, o‘qituvchilar va dasturchilar o‘zaro hamkorlikda ishlashlari zarur. Bu nafaqat texnik, balki axloqiy va pedagogik muammolarni ham yechishni talab qiladi hamda SI vositalari inklyuziv va turli xil o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlovchi bo‘lishi shart. Kelajakka nazar tashlasak, sun'iy intellektning til o‘rganishdagi imkoniyatlari juda katta ekanligini ko'ramiz. Eng asosiysi — biz bu texnologiyalar imkoniyatlarini chuqur anglab, inson omilini ta'limning markazida saqlab qolishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Koehn P. (2017). *Neural machine translation*.

2. Lopez Lloreda C. (2020). *How speech-recognition software discriminates against minority voices*. Scientific American, 1-oktabr.

3. Rapp B., Epstein C., Tainturier M. (2015). *The integration of information across lexical and sub-lexical processes in spelling: Evidence from acquired dysgraphia*. Aphasiology, 29(9), 1051–1073.

4. Reshetkinov I. (2023). *Aspects of the use of artificial intelligence technologies by students of Uzbekistan in the educational process*. "Ta'limning tuzilmaviy modernizatsiyasi – jamiyat barqaror rivojlanishining asosi" mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, Toshkent, sentabr.

5. Markets and Markets. (2024). *Global AI in education market growth forecast 2024–2030*. [Elektron resurs]: https://www.marketsandmarkets.com/PressReleases/ai-in-education.asp

6. VanLehn K. (2011). *The relative effectiveness of human tutoring, intelligent tutoring systems, and other tutoring systems*. Educational Psychologist, 46(4), 197–221. DOI: https://doi.org/10.1080/00461520.2011.611369

7. Villanueva I., Bobinac T., Yao B., Hu J., Chen K. (2025). *AI as a deliberative partner fosters intercultural empathy for Americans but fails for Latin American participants*. arXiv. [Elektron resurs]: https://arxiv.org/abs/2504.13887

8. Zhou W., Yang G., Luo X., Zheng D. (2022). *An empirical study of intelligent feedback mechanism in promoting college English translation learning*. In: Resilience and Future of Smart Learning: ICSLE 2022. pp. 35–47.

UDC 372.881.111.1

THE ROLE OF PRAGMATIC COMPETENCE IN ENGLISH LANGUAGE INSTRUCTION IN UZBEK EDUCATIONAL SETTINGS

S.K.Murodova, master's student, Termez University of Economics and Service, Termez

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz tilini o‘qitishda pragmatik kompetensiyaning ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif pragmatik kompetensiyaning mohiyati, uning kommunikativ ko‘nikmalar bilan bog‘liqligi hamda o‘zbek tilida so‘zlashuvchi o‘quvchilar uchun ushbu kompetensiyaning dolzarbligini ta'kidlaydi. Maqolada ushbu kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiladigan samarali usullar — rol o‘yinlari, madaniyatlararo taqqoslashlar va avtentiq materiallardan*

foydalanish — ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, o'quvchilarning nutq kontekstini tushunish va uni to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: *pragmatik kompetensiya, ingliz tili, til o'qitish, kommunikativ yondashuv, muloqot strategiyalari, madaniyatlararo aloqa, til va kontekst*

Аннотация. *В данной статье рассматривается важность прагматической компетенции в обучении английскому языку. Автор анализирует сущность прагматической компетенции, её связь с коммуникативными навыками и подчёркивает её особую актуальность для узбекоязычных учащихся. В работе рассматриваются эффективные методы развития этой компетенции у студентов, включая ролевые игры, межкультурные сопоставления и использование аутентичных материалов. Кроме того, представлены практические рекомендации по формированию у обучающихся навыков понимания и уместного использования языка в соответствующих коммуникативных ситуациях.*

Ключевые слова: *прагматическая компетенция, английский язык, преподавание языка, коммуникативный подход, стратегии общения, межкультурная коммуникация, язык и контекст.*

Abstract. *This article explores the significance of pragmatic competence in English language instruction. The author discusses the nature of pragmatic competence, its connection to communicative skills, and emphasizes its particular relevance for Uzbek-speaking learners. The paper examines effective methods for developing this competence in students, including role-plays, cross-cultural comparisons, and the use of authentic materials. Furthermore, it offers practical recommendations for fostering learners' ability to understand and apply language in appropriate communicative context*

Keywords: *pragmatic competence, English language, language teaching, communicative approach, communication strategies, intercultural communication, language and context*

Introduction. In recent years, language education has shifted its emphasis from mastering grammatical rules to fostering effective communication in real-world situations. Within this context, pragmatic competence—defined as the ability to use language appropriately across various social and cultural settings—has become an essential aspect of second language learning. Despite its recognized significance in global language teaching, pragmatic competence is often inadequately developed in many English as a Foreign Language (EFL) classrooms, especially in countries like Uzbekistan where English is not a native language.

In the context of Uzbek education, English is taught as a foreign language at primary, secondary, and higher education levels. While there have been notable improvements in students' grammatical and vocabulary knowledge, little attention has been given to the pragmatic aspects of language. This gap can result in communication difficulties, as students may find it challenging to understand implicit meanings, employ appropriate politeness strategies, or modify their language to suit different social and cultural contexts.

This paper investigates the role of pragmatic competence in the teaching of English in Uzbek classrooms. It addresses the challenges that both teachers and students face in incorporating pragmatic skills into the curriculum and offers practical solutions for developing this competence. By focusing on culturally relevant teaching methods and authentic communication practices, the study advocates for a more comprehensive approach to English language instruction in Uzbekistan.

Methodology. This research adopts a qualitative and descriptive approach to assess the current state of pragmatic competence instruction in English language classrooms across Uzbekistan. The methodology is designed to explore both the teaching methods utilized by educators and the level of pragmatic awareness exhibited by students.

Participants. The study involved 10 English teachers and 50 students from three secondary schools and one university located in Tashkent and Samarkand. Teachers were selected based on their experience in teaching English as a foreign language, with teaching careers ranging from 3 to 15 years. The student participants were intermediate-level learners (B1-B2) who had undergone at least three years of formal English language education.

Data Collection Instruments

The study employed the following tools to collect relevant data:

- **Semi-structured interviews** with English teachers to explore their understanding of pragmatic competence, the strategies they use to teach it, and the challenges they encounter.
- **Classroom observations** conducted over four weeks to assess how pragmatic aspects (such as politeness strategies, speech acts, and cultural norms) are incorporated into lessons.
- **Student questionnaires** aimed at evaluating students' awareness of and practical application of pragmatics in English. The questionnaire consisted of both multiple-choice and short-answer questions addressing common pragmatic functions, including requests, apologies, and disagreement expressions.

Data Analysis. The data from the interviews and classroom observations were transcribed and analyzed thematically. Key themes regarding teaching strategies, challenges, and teachers' attitudes toward pragmatic instruction were identified. Student responses were analyzed descriptively to determine the frequency and accuracy of pragmatic knowledge and usage. The findings were cross-verified using all three data collection methods to ensure the reliability and depth of the analysis.

Ethical Considerations. Before data collection, informed consent was obtained from all participants. The privacy of both teachers and students was maintained, and all data were used exclusively for academic research purposes.

Results. The findings of this study provide valuable insights into the current state of pragmatic competence instruction in English language classrooms in Uzbekistan. The analysis of teacher interviews, classroom observations, and student questionnaires offered a thorough understanding of how pragmatic competence is currently integrated into the English language curriculum and the challenges encountered by both teachers and students.

Teacher Awareness and Teaching Practices

Interviews with teachers revealed that most educators (70%) recognized the importance of pragmatic competence in language learning. However, only 40% of teachers explicitly incorporated aspects of pragmatics, such as politeness strategies, speech acts, and cultural awareness, into their teaching. The majority of teachers (60%) indicated that they mainly focused on grammar and vocabulary due to academic pressures and the limited time available in the curriculum. Furthermore, half of the teachers reported inadequate training in pragmatic competence, with 50% admitting they had not received formal guidance on how to effectively teach pragmatic skills.

Classroom Observations

Classroom observations showed that pragmatic elements were seldom addressed during lessons. While some teachers briefly discussed cultural differences, strategies for politeness were rarely practiced in authentic communication scenarios. Of the lessons that did include pragmatics, role-playing exercises (utilized by 30% of observed teachers) were the most common approach, followed by comparisons of different cultural contexts. However, these activities were typically short and lacked sufficient depth, preventing students from fully internalizing pragmatic strategies.

Observations also indicated that students were primarily focused on grammatical accuracy, often neglecting the social context and appropriateness of their responses. Their ability to adjust their language depending on social roles, relationships, or specific situations was limited, hindering effective communication in more complex interactions.

Student Awareness and Practical Application of Pragmatics

The student questionnaires revealed that while students possessed some awareness of basic pragmatic functions, such as making requests or giving apologies, their understanding was largely superficial. Approximately 60% of students could identify polite requests in English, but only 25% were able to effectively use these strategies in simulated real-life situations. Additionally, 35% of students admitted they had never actively considered the cultural implications of their language choices.

Interestingly, students expressed a strong desire for more focused instruction on pragmatic skills. About 70% of respondents stated that they would benefit from additional activities designed to enhance their ability to communicate appropriately in various social and cultural settings.

Challenges in Teaching Pragmatics

The findings highlighted several challenges faced by both teachers and students in developing pragmatic competence. Teachers cited a lack of resources, insufficient opportunities for professional development, and curriculum limitations as major obstacles to effectively teaching pragmatics. Moreover, there was a noticeable disconnect between grammar instruction and pragmatic skills, which made it difficult for students to recognize the practical applications of their language knowledge in real-life contexts.

Summary of Key Findings

1. **Limited Pragmatic Instruction:** Pragmatic competence is not consistently incorporated into English language instruction, with a predominant focus on grammar and vocabulary.
2. **Challenges for Teachers:** While teachers acknowledge the significance of pragmatics, they face challenges such as inadequate training, lack of resources, and time constraints that hinder effective teaching.
3. **Student Gaps in Pragmatic Knowledge:** Although students have some awareness of pragmatic functions, their ability to apply these skills in authentic communication is underdeveloped.
4. **Need for Pragmatic Instruction:** Both teachers and students expressed a clear need for more targeted teaching of pragmatic skills, particularly through role-playing and engaging in real-life communication scenarios.

REFERENCES:

1. Bardovi-Harlig, K., & Dornyei, Z. (1998). *Do language learners recognize pragmatics violations? Pragmatic versus grammatical awareness in instructed L2 learning.* TESOL Quarterly, 32(2), 233-259. https://doi.org/10.2307/3587581

2. Canale, M., & Swain, M. (1980). *Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing.* Applied Linguistics, 1(1), 1-47. https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1

3. Kasper, G., & Rose, K. R. (2002). *Pragmatic development in a second language.* Blackwell.

4. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics.* Cambridge University Press.

5. Shumin, K. (2002). *Factors to consider: Developing adult EFL students' speaking abilities.* ELT Journal, 56(3), 250-257. https://doi.org/10.1093/elt/56.3.250

6. Taguchi, N. (2008). *The role of context in the development of pragmatic competence.* Language Teaching Research, 12(3), 383-409. https://doi.org/10.1177/1362168808089921

UDC 37.02:81'32

THE ROLE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN DEVELOPING STUDENT'S COMMUNICATIVE COMPETENCE

S.S.Murodulloyeva, student, Samarkand State Institute of foreign languages, Samarkand

Annotatsiya*. Ushbu maqola til va muloqot o'quv dasturlariga virtual reallik, onlayn hamkorlik platformalari va geymifikatsiya usullari kabi turli xil interaktiv vositalarni joriy etishni o'rganadi. Maqolada ham nazariy asoslar, ham empirik tadqiqotlarni ko'rib chiqib, bu texnologiyalar talabalar o'rtasida faol ishtirokni qanday rag'batlantirishi, motivatsiyani kuchaytirishi va hamkorlikda o'rganishni qanday targ'ib etishi yoritilgan. Bundan tashqari, u real hayotdagi muloqot vaziyatlarini simulyatsiya qiladigan immersiv muhitlarni yaratish uchun interaktiv texnologiyalardan foydalanishning pedagogik oqibatlariga e'tibor qaratadi.*

Kalit so'zlar*: Kommunikativ kompetensiya, til kompetensiyasi, interfaol texnologiyalar, Audio-lingvistik metod, ZOOM, GOOGLE CLASSROOM, feedback tizimi*

Аннотация*. В данной статье рассматривается интеграция различных интерактивных инструментов - таких как виртуальная реальность, онлайн-совместные платформы и техники геймификации - в языковые и коммуникативные учебные программы. Рассматривая как теоретические рамки, так и эмпирические исследования, статья подчеркивает, как эти технологии способствуют активному участию, повышают мотивацию и способствуют совместному обучению среди студентов. Кроме того, в ней рассматриваются педагогические последствия использования интерактивных технологий для создания иммерсивных условий, имитирующих реальные ситуации общения.*

Ключевые слова: *Коммуникативная компетентность, языковая компетентность, интерактивные технологии, Аудио-лингвистический метод, ZOOM, GOOGLE CLASSROOM, система обратной связи.*

Abstract. *This article explores the integration of various interactive tools—such as virtual reality, online collaborative platforms, and gamification techniques—into language and communication curricula. By examining both theoretical frameworks and empirical studies, the article highlights how these technologies foster active engagement, enhance motivation, and promote collaborative learning among students. Furthermore, it addresses the pedagogical implications of using interactive technologies to create immersive environments that simulate real-life communication scenarios.*

Key words: *Communicative competence, language competence, interactive technologies, Audio-linguistic method, ZOOM, GOOGLE CLASSROOM, feedback system.*

Introduction. Today, learning foreign languages is becoming increasingly important for everyone. In particular, the ability to communicate freely in foreign languages opens up many opportunities for young people. We all know that communication is important in learning and teaching foreign languages. The reason is that language is a social phenomenon, and people use it to receive and transmit information. And this, of course, is communication. Improving young people's knowledge of foreign languages is the first and most important stage in the process of language teaching. Therefore, many interactive technologies are used in the educational process to develop communicative competence.

Communicative competence is the ability to communicate and is important in the process of language teaching and learning. Because no language can be imagined without communication. Communication is divided into two types: written communication and oral communication. The term "competence" was first introduced into practice at the University of Massachusetts in the 60s and 70s of the 20th century by Noam Chomsky through "language competence" and was defined as follows: "Competence is a set of knowledge, skills, and abilities directed towards activity in the process of language use."

In this article, we will analyze effective methods of forming and developing oral communication among language learners.

Literature analysis and methodology. Communication competence is the ability of a person to clearly and fluently express their thoughts, to communicate effectively with others. In the modern educational process, interactive technologies play an important role in improving students' communicative competence. There are many approaches to what should be included in the communicative competence of students [1]. D.Hymes considered it necessary to include here discursive (rules of constructing the meaning of the uttered sentence) and strategic (rules of continuing communication with the interlocutor), grammatical (rules of language) and sociolinguistic (rules of dialectal speech) competencies.

According to the researcher A.A.Bodalyov, "the communicative side of communication consists in the exchange of information between people, the interactive side of communication consists in the organization of mutual cooperation between individuals, that is, not only in the exchange of knowledge and ideas, but also in the exchange of information with actions, the perceptive side of communication consists in the perception of the process of receiving each other as a partner in communication and, on this basis, in the relationship of solidarity. The individual should be aimed at creating psychological conditions for the full expression of their thoughts, worldview, and ideas by the interacting partners, organizing a rich and diverse palette of tools, and mastering all perceptual, communicative, and interactive aspects of adequacy.

In addition, according to researcher U.Ollokova, "the necessary level of communicative competence is determined by the stage and goal of training. In the formation of communicative competence in students, special attention is paid at each stage of education. As students grow older, the requirements for their competence also increase. In addition, interlingual integration in the lesson

process further develops communicative competence, that is, the ability to communicate in native and foreign languages in social situations.

Methodology. This small study was conducted to identify the advantages of using interactive technologies in order to form and develop the communicative competence of language learners. For the purpose of conducting the research, the analytical method and observation methods were used. That is, work was carried out on the analysis of the collected data on the topic, observation of the lesson process using interactive technologies presented in the sources used, and analysis of the results.

Results and discussion. Communicative competence in a foreign language is a certain level of linguistic, oral, and socio-cultural knowledge, skills, and abilities, which allows the student to change their oral behavior depending on the conditions of communication to be communicatively acceptable and appropriate.

The development of communicative competence is organized through communicative tasks that teach the methods of speech activity in the process of teaching speech activity. Such assignments are prepared by the teacher, and the psychological and methodological factors for their completion are determined.

In today's technologically advanced era, there are several modern methods for developing the communicative competence of language learners. For example, the use of multimedia materials during lessons or during independent language learning is yielding effective results. The use of videos, audio materials, graphics, and animations based on the audio-linguistic method contributes to the development of students' ability to communicate in a foreign language, as well as to understand.

In addition, the ZOOM and GOOGLE CLASSROOM platforms create ample opportunities for establishing mutual communication between teachers and students. Using them, students and teachers can also organize group exercises and discussions outside of class. This, in turn, creates more opportunities for students to engage in communication.

The following approaches are used to improve students' communicative competence using interactive technologies:

1. Active Learning Methods: Developing students' thinking abilities by actively involving them in the learning process.

2. Collaborative Learning: Through group work, students exchange ideas with each other and discuss new ideas.

3. Problem-solving tasks: Encouraging students to solve real-life problems and enhancing their critical thinking skills.

4. Feedback System: Further development of students' skills through continuous provision of constructive feedback.

Conclusion. Students' communicative competence develops on the basis of mutually tolerant relations. The introduction of non-traditional tasks into the lesson process requires students to think deeply and broadly, to use methods of comparison and proof, to apply the transfer of knowledge to a new state. Students can independently analyze, select the necessary data from the general flow, and independently formalize the project. As a result of the theoretical and practical study of the problem of developing students' communicative competence, identifying the objective and subjective factors related to it, and our observations aimed at developing students' communicative competence, we came to the following conclusions:

Firstly, a clear consideration of the need, interest, and opportunities for the development of communicative competence in students;

Secondly, the correct choice of forms, methods, and directions for the development of communication skills. This, in turn, ensures the student's ability to correctly assess situations arising in various conditions, engage in relationships, and actively and consciously participate in the educational process. A competency-based approach in the educational process is combined with basic competencies, that is, the educational product and effectiveness are formed. The modular process of education forms an individual educational direction for students and forms a process that is fully communicatively oriented. In this case, the change is not only the amount, depth of knowledge, the

method of acquiring knowledge, the form of competence, but also their desire for communication increases.

REFERENCES:

1. A.Sh.Bazarbayeva. Talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda nutqiy mashqlardan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari. International scientific and practical conference "actual issues of primary education: problems, solutions and development prospects" (2024). https://doi.org/10.5281/zenodo.11052188

2. N.U.Temirov, F.A.Omonova. Development of students' communicative competence in english. Ethiopian international journal of multidisciplinary research. (2024).

3. https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/2361

4. Hymes, D. On Communicative Competence. In J.B.Pride and J.Holmes (eds.), Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972, pp. 269-293.

5. O'.M.Olloqova. Kommuniativ kompetensiya – o'quvchining muloqot madaniyatini rivojlantirish omili.

UO'K 372.881.161.1.

NEMIS TILINI O'ZBEK TILI BILAN QIYOSLASH ORQALI O'QITISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI

S.J.Mustafoyeva, talaba, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Ushbu maqolada nemis tilini o'zbek tili bilan qiyoslash asosida o'qitish metodikasi chuqur tahlil qilinadi. Til o'rganish jarayonida ona tilidan foydalanish o'quvchilar tafakkurini faollashtirib, grammatik tushunchalarni mantiqan solishtirish va anglash imkonini beradi. Maqolada fonetik, morfologik, sintaktik, leksik va madaniy jihatlardagi asosiy farq va o'xshashliklar misollar asosida tahlil qilinadi. Qiyosiy yondashuvning didaktik afzalliklari, til o'rgatishdagi samaradorlik darajasi, va madaniyatlararo kompetensiya rivoji ham keng yoritilgan. Tadqiqot metodlari sifatida kontrastiv tahlil, amaliy dars tajribalari va lingvodidaktik yondashuvlar qo'llanilgan.*

Kalit so'zlar: *qiyosiy metod, nemis tili, o'zbek tili, lingvodidaktika, til o'rgatish.*

Аннотация. *В данной статье всесторонне анализируется методика преподавания немецкого языка на основе сопоставления с узбекским языком. Использование родного языка в процессе изучения иностранного языка активизирует мышление учащихся и позволяет логически сравнивать и осмысливать грамматические категории. В статье рассматриваются основные различия и сходства в фонетических, морфологических, синтаксических, лексических и культурных аспектах с конкретными примерами. Широко освещаются дидактические преимущества сравнительного подхода, эффективность преподавания, а также развитие межкультурной компетенции. В качестве методов исследования использованы контрастивный анализ, опыт практических занятий и лингводидактические подходы.*

Ключевые слова: *сравнительный метод, немецкий язык, узбекский язык, лингводидактика, преподавание языков*

Abstract. *This article provides an in-depth analysis of the methodology for teaching the German language based on a comparative approach with Uzbek. The use of the native language in foreign language acquisition activates students' cognitive processes and facilitates logical comparison and understanding of grammatical concepts. The paper examines key differences and similarities in phonetic, morphological, syntactic, lexical, and cultural aspects through practical examples. The didactic advantages of the comparative method, the effectiveness of language instruction, and the development of intercultural competence are comprehensively discussed. Research methods include contrastive analysis, practical classroom experiences, and linguodidactic approaches.*

Keywords: *comparative method, German language, Uzbek language, linguodidactics, language teaching*

Kirish. Chet tilini samarali o'rgatish muayyan metodik yondashuvlar, til strukturasini anglash va ona tilidan to'g'ri foydalanishga asoslanadi. Xususan, o'zbek tilida so'zlashuvchi o'rganuvchilar uchun nemis tilining morfologik, sintaktik va semantik xususiyatlarini o'zbek tili bilan qiyoslash orqali tushuntirish ularning tilda samarali kompetensiya hosil qilishiga zamin yaratadi. Qiyosiy

o‘qitish lingvodidaktik nuqtai nazardan nafaqat tushunishni osonlashtiradi, balki tafakkurga turtki beruvchi tahliliy yondashuvni shakllantiradi.

Ayniqsa, o‘zbek va nemis tillari turli tillar oilasiga mansub bo‘lgani uchun ularni kontrast asosida o‘rgatish o‘quvchilarda fonologik, grammatik va madaniy tafovutlarni chuqur anglashga xizmat qiladi.

Strukturaviy va morfologik farqlarni qiyosiy o‘rgatish

Nemis tili flektiv til bo‘lib, grammatik ma’no fe’l va otlarning o‘zgarishi orqali ifodalanadi. O‘zbek tili esa agglutinativ til bo‘lib, so‘zlarga grammatik ma’no qo‘shimchalar orqali qo‘shiladi. Bu morfologik farq dars jarayonida alohida metodik e’tibor talab qiladi.

Misol:

- Nemischa: Ich bin Lehrer.
- O‘zbekcha: Men o‘qituvchiman.

Bu yerda “bin” yordamchi fe’li nemischada fe’lning hozirgi zamon shaklidir, o‘zbek tilida esa bu ma’no “-man” shaxs qo‘shimchasi orqali ifodalanmoqda. Shunday qiyosiy misollar o‘quvchilarning grammatik strukturalarni chuqur anglashiga yordam beradi

Shuningdek, nemis tilidagi fe’l zamonlarini o‘zbek tilining mos shakllari bilan solishtirish orqali yod olish tezlashadi:

- Ich habe gegessen. — Men ovqatlandim.
- Ich werde lernen. — Men o‘qiyman (kelajakda).

Nemis tilida artikellar mavjud bo‘lib, ular jins (der, die, das), son va kelishiklarga ko‘ra o‘zgaradi. O‘zbek tilida esa artikellar tizimi mavjud emas. Bu o‘zbek tilida so‘zlashuvchilar uchun nemis tilidagi artikellarni to‘g‘ri ishlatish qiyinlik tug‘diradi.

So‘z tartibi jihatidan ham farqlar mavjud. Nemis tilida gap tarkibi qat'iy tartibga ega (asosan, SVO - Subyekt-Fe'l-Obyekt):

- Der Hund beißt den Mann. (It odamni tishlaydi.)

O‘zbek tilida esa so‘z tartibi nisbatan erkinroq, ko‘pincha SOV tartibi qo‘llaniladi:

- It odamni tishladi. yoki Odamni it tishladi.

Sintaktik qurilish: So‘z tartibini solishtirish

Nemis tilida Verbzweitstellung — ya’ni fe’l ikkinchi o‘rinda kelishi, gap tuzilmasining asosiy xususiyatlaridan biridir. O‘zbek tilida esa erkin so‘z tartibi mavjud, ammo gapda urg‘u va ma’no jihatdan farq qiluvchi holatlar bo‘ladi.

Qiyosiy misol: Heute lerne ich Deutsch. Bugun men nemis tilini o‘rganaman.

Bu yerda “bugun” so‘zining boshi yoki oxirida kelishi o‘zbek tilida sintaktik moslashuvga uncha ta’sir qilmaydi, lekin nemis tilida bu so‘z tartibi qat’iy va grammatik jihatdan majburiydir.

Leksik va fonetik xususiyatlar

Nemis va o‘zbek tillarining lug‘at boyligida ham sezilarli farqlar mavjud. Nemis tilida murakkab so‘zlar ko‘p uchraydi: Handschuh (qo‘lqop) - Hand (qo‘l) + Schuh (poyafzal)

Flugzeug (samolyot) – Flug (uchish) + Zeug (asbob);

O‘zbek tilida esa bunday uzun murakkab so‘zlar kamroq uchraydi. O‘zlashma so‘zlar jihatidan ham farqlar bor. Nemis tilida lotin, fransuz, ingliz tillaridan o‘zlashmalar ko‘p:

Lotin tilidan: Universität (universitet); Student (student); Professor (professor); Bibliothek (kutubxona)

Fransuz tilidan: Restaurant (restoran); Büro (byuro); Balkon (balkon); Parfüm (parfyum)

Ingliz tilidan: Computer (kompyuter); Team (jamoa); Job (ish);Ticket (chipta)

Talaffuz va fonetik farqlarni qiyoslash

Nemis tilida [ö], [ü], [ä], [ch], [r] kabi tovushlar mavjud bo‘lib, ular o‘zbek tilida topilmaydi. Bu fonetik tafovutlar fonetik transkripsiya, taqqoslovchi audio misollar va takroriy talaffuz mashqlari orqali bartaraf etiladi.

Metodik yechim:

• [ö] tovushini turk tilidagi “göz”, fransuz tilidagi “peu” orqali tushuntirish;

• [r] tovushini o‘zbekchadagi “r” bilan solishtirib, uvulyar vibratsiyaga urg‘u berish.

Darsda quyidagi metodlar qiyosiy yondashuv asosida tavsiya etiladi:

• Tillararo grammatik jadval tuzish;
• Tarjima asosidagi mashqlar: ikki yo‘nalishda;
• So‘z tartibini o‘rgatish uchun taqqoslovchi diktantlar;
• Interaktiv o‘yinlar: nemischa so‘z tanlash, rasm asosida ikki tilda gap tuzish;
• Madaniyatlararo munozara: nemis va o‘zbek urf-odatlarini taqqoslash.

Nemis va o‘zbek tillarini qiyosiy o‘qitishda quyidagi usullarni qo‘llash samarali bo‘ladi:
- parallel matnlar bilan ishlash - Bir xil mazmundagi matnlarni ikkala tilda taqqoslab o‘rganish.
- tarjima mashqlari - Tillararo farqlarni mustahkamlash uchun matn va gap tarjima qilish.
- xatolar tahlili - O‘quvchilarning tipik xatolarini aniqlab, ularni tuzatish.
- lingvokulturologik yondashuv - Tillarning madaniy kontekstini o‘rganish, frazeologik birliklarni solishtirish.

Xulosa. Nemis tilini o‘zbek tili bilan qiyoslash asosida o‘rgatish – bu lingvodidaktik jihatdan asosli va pedagogik nuqtai nazardan samarali metod hisoblanadi. Ushbu yondashuv orqali o‘quvchilar nafaqat grammatik va leksik bilimga ega bo‘ladi, balki madaniyatlararo anglash, tafakkur qilish, tilni muhitda qo‘llay olish kompetensiyasiga ham ega bo‘ladi. Har bir darsda til strukturasining o‘zbek tili bilan qiyosda tahlil qilinishi o‘rganuvchining faolligini oshirib, tilda mustahkam kommunikativ ko‘nikma shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lenneberg, E. H. (1967). Biological Foundations of Language. New York: Wiley.
2. Krashen, S. D. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press.
3. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). How Languages are Learned. Oxford University Press.
4. Cook, V. (2008). Second Language Learning and Language Teaching. Routledge.
5. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.
6. Ergasheva, S. (2020). “Qiyosiy tilshunoslik va kontrastiv metodlar”, Filologiya va til o‘qitish jurnali, №4.

UO‘K: 372.881.111.1

CHET TILINI O‘RGANISHDA O‘QUVCHI TIPLARI VA AMALIY TOPSHIRIQLAR ASOSIDAGI YONDASHUV

D.A.Muxammadaminova, til bo‘limi boshlig‘I, Gyote Instituti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada chet tilini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning individual o‘rganish tiplari, idrok kanallari va madaniy tajribalari asosida darsni metodik jihatdan tashkil etish muhimligi yoritiladi. Madaniy jihatdan aralash guruhlarda til o‘rganish samaradorligini oshirish uchun turli o‘quvchi turlariga mos amaliy topshiriqlarni taklif etilgan. Ushbu topshiriqlar yordamida talabalar o‘zlarining dominant o‘rganish uslubini aniqlashlari, metodik moslikni anglashlari va madaniyat-idrok bog‘liqligi haqida refleksiya shakllantirishlari ko‘zda tutiladi. Maqola til o‘qituvchilari va metodistlar uchun didaktik vosita sifatida xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *o‘quvchi tiplari, idrok kanallari, madaniyat va ta’lim, amaliy topshiriqlar, metodik yondashuv, kinestetik o‘rganish, vizual o‘rganish, auditiv o‘rganish, kommunikativ yondashuv, madaniyatlararo kompetensiya.*

Аннотация. *В данной статье освещается важность методической организации учебного процесса по преподаванию иностранного языка с учётом индивидуальных стилей обучения, каналов восприятия и культурного опыта учащихся. Предлагаются практические задания, адаптированные к различным типам обучающихся, с целью повышения эффективности изучения языка в культурно смешанных группах. С помощью этих заданий студенты могут определить свой доминирующий стиль обучения, осознать методическую совместимость и сформировать рефлексию по поводу взаимосвязи между культурой и восприятием. Статья служит дидактическим ресурсом для преподавателей языков и методистов.*

Ключевые слова: *типы обучающихся, каналы восприятия, культура и образование, практические задания, методический подход, кинестетическое обучение, визуальное обучение, аудитивное обучение, коммуникативный подход, межкультурная компетенция*

Abstract. *This article highlights the importance of methodically organizing foreign language teaching based on students' individual learning styles, perceptual channels, and cultural experiences. It offers practical tasks tailored to different learner types to enhance the effectiveness of language acquisition in culturally mixed groups. These tasks are designed to help students identify their dominant learning style, recognize methodological compatibility, and develop reflection on the relationship between culture and perception. The article serves as a didactic resource for language teachers and methodologists.*

Keywords: *learner types, perceptual channels, culture and education, practical tasks, methodological approach, kinesthetic learning, visual learning, auditory learning, communicative approach, intercultural competence*

Chet til o'qitish metodikasidan bizga ma'lumki, madaniy jihatdan aralash guruhlarda faoliyat olib borishda, doimo shuni yodda tutish lozimki, barcha til o'rganuvchilar ma'lumotni bir xil tarzda qabul qilmasligi va saqlamasligi kuzatiladi. Har bir o'quvchining o'ziga xos idrok kanali, o'rganish uslubi va madaniy tajribasi mavjud bo'lib, ular ta'lim jarayoniga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.[1.103.]

Quyida biz madaniyatlararo til o'rganuvchilar tiplari va idrok kanallariga asoslangan mavzuni mustahkamlash uchun ba'zi amaliy topshiriqlarni taqdim etamiz. Ushbu topshiriqlar universitet talabalari yoki xorijiy til o'qituvchilari uchun metodik seminar yoki dars jarayonida ishlatilishlari uchun tavsiya etiladi.

Topshiriq 1. O'z o'rganish tipingizni aniqlang
(Aufgabe 1. Bestimmen Sie Ihren eigenen Lerntyp)

Quyidagi 12 ta ifodani o'qing va har biriga 1 dan 5 gacha ball bering (1 – men uchun mos emas, 5 – men uchun juda mos). Har bir turkumdagi ballarni jamlab, sizga qaysi o'rganish turi yaqinroq ekanini aniqlang.

	Ifoda	**Ball (1–5)**
1. *Ich lese gerne laut, wenn ich lerne. (auditiver Lerntyp)*	Men o'rganayotganimda baland ovozda o'qishni yoqtiraman. (auditiv)	
2. *Ich lerne gut mit Bildern, Grafiken und Schaubildern. (visueller Lerntyp)*	Men rasm, grafik va sxemalar orqali yaxshi o'rganaman. (vizual)	
3. *Ich lerne gerne, indem ich mit anderen diskutiere.*	Men boshqalar bilan bahslashib o'rganishni xush ko'raman. (kommunikativ)	
4. *Ich lerne besser, wenn ich in Bewegung bin oder etwas praktisch mache. (kinästhetischer Lerntyp)*	Men harakatda yoki amaliyotda bo'lsam, yaxshiroq o'rganaman. (kinestetik)	

Maqsad: Talabalar o'zlarining dominant idrok kanalini aniqlab, o'zlariga mos o'quv strategiyalarini tanlashlari kerak.

Topshiriq 2. O'rganish turlariga mos metodlarni tanlang
(Aufgabe 2. Wählen Sie passende Methoden für die jeweiligen Lerntypen aus)

Quyidagi metodlar bilan tanishing va har birining qaysi o'quvchi tipiga mos kelishini belgilang.

O'quv metodlari	**Mos keluvchi o'quvchi turi**
1. Film ko'rish va asosiy voqealarni sxematik ifodalash *Einen Film ansehen und die wichtigsten Ereignisse schematisch darstellen*	Vizual
2. Juftlikda so'rov-javob o'ynash *Frage-und-Antwort-Spiel in Partnerarbeit spielen*	Kommunikativ
3. Rolli o'yin va jismoniy harakat asosidagi o'yinlar *Rollenspiele und bewegungsbasierte Spiele*	Kinestetik
4. Audio podkastni tinglash va eshitish asosida muhokama qilish *Einen Audio-Podcast anhören und das Gehörte diskutieren*	Auditiv [2.77.]

Maqsad: Bu mashq orqali talabalar o'quv metodlarini o'rganish uslublari bilan uyg'unlashtirish ko'nikmasiga ega bo'ladilar.

Topshiriq 3. Madaniyat va idrok

(Aufgabe 3. Kultur und Wahrnehmung)

Guruh bo‘lib muhokama qiling: ikki turli madaniyat vakillari qanday idrok usullariga ko‘proq tayangan bo‘lishi mumkin? Quyidagi savollarga yozma yoki og‘zaki javob tayyorlang:

1. Qaysi madaniyatda og‘zaki uzatmalar kuchli?

In welcher Kultur sind mündliche Überlieferungen besonders stark ausgeprägt?

2. Qaysi madaniyatda o‘zlashtirishga texnologik vositalar ko‘proq jalb etiladi? *In welcher Kultur werden mehr technologische Mittel beim Lernen eingesetzt?*

3. Qanday madaniy omillar o‘rganish turiga ta’sir qiladi? *Welche kulturellen Faktoren beeinflussen den Lerntyp?*[3.98.]

Maqsad: Bu topshiriq orqali o‘quvchilarda madaniy xususiyatlarning idrok jarayoniga ta’siri haqida refleksiya hosil qilinadi.

Biz o‘qituvchi sifatida, o‘quvchilarning bilimini qabul qilish va qayta ishlashdagi individual farqlarini anglash va ularga e’tibor qaratishimiz muhimdir.[4.215.] Bu esa dars jarayoniga turli sezgi organlariga murojaat qiluvchi o‘quv-uslubiy faoliyatlarni qo‘llashda yordam beradi.

Masalan, biz tahlil qilayotgan o‘quvchining o‘rganish uslubi, taxmin qilishimizcha, *motorik-kinestetik* bo‘lishi mumkin. Bu shuni anglatadiki, u, masalan, rolli o‘yinlarda ishtirok etganda, yangi so‘zlarni aytar ekan harakat qilganda yoki ularni ritmik tarzda chapak chalib takrorlaganda materialni yaxshiroq o‘zlashtiradi.[2.78.]

Biroq o‘qituvchi dars jarayonida, asosan, *vizual va auditiv* o‘quvchi turlariga mos metodlardan foydalansa, u dars faoliyatlarini to‘liq tushunolmaydi va ular bilan moslasha olmaydi. Bu esa uning o‘rganish uslubi bilan o‘qituvchisining ta’lim uslubi o‘rtasida muvofiqlik yo‘qligini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Kolb, D. A. *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs: Prentice Hall. 2014.

2. Gardner, H. *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. New York: Basic Books. 2016.

3. Воглер, Т. *Interkulturelles Lernen im Fremdsprachenunterricht*. Berlin: Cornelsen Verlag. 2015.

4. Рюдигер, Х. *Lerntypentest im Unterricht: Differenzierung und Individualisierung*. München: Hueber Verlag. 2011.

UO’K: 37.091.3:811’243’27:316.612

TIL O‘RGATUVCHI FAOLIYATDA INDIVIDUAL IDROK TURLARI VA MADANIYATLARARO STRATEGIYALAR

D.A.Muxammadaminova, til bo‘limi boshlig‘I, Gyote Instituti, Toshkent

Annotatsiya*. Ushbu maqolada xorijiy til o‘rganishda o‘quvchilarning individual o‘rganish uslublari – eshituv, ko‘ruv, kommunikativ va kinestetik tiplari – ularning madaniy ijtimoiylashuvi bilan chambarchas bog‘liqligi tahlil qilinadi. Turli madaniyatlarda idrok kanallarining ustuvorligi farqlanishi, xususan G‘arbiy va Sharqiy ta’lim tizimidagi yondashuvlar misolida yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *o‘rganish uslubi, idrok kanallari, auditiv o‘rganish, vizual o‘rganish, kommunikativ yondashuv, kinestetik uslub, madaniyatlararo ta’lim, xorijiy til o‘rgatish, madaniy ijtimoiylashuv, multimodal strategiyalar.*

Аннотация. *В данной статье анализируется тесная взаимосвязь индивидуальных стилей изучения иностранного языка — аудитивного, визуального, коммуникативного и кинестетического — с культурной социализацией обучающихся. Раскрываются различия в приоритетности каналов восприятия в разных культурах, в частности на примере подходов, характерных для западной и восточной систем образования.*

Ключевые слова: *стиль обучения, каналы восприятия, аудитивное обучение, визуальное обучение, коммуникативный подход, кинестетический стиль, межкультурное образование, преподавание иностранного языка, культурная социализация, мультимодальные стратегии.*

Abstract. *This article analyzes the close relationship between individual foreign language learning styles—auditory, visual, communicative, and kinesthetic—and learners’ cultural socialization. It highlights the differences in the dominance of perceptual channels across cultures,*

particularly through the comparison of approaches typical of Western and Eastern educational systems.

Keywords: *learning style, perceptual channels, auditory learning, visual learning, communicative approach, kinesthetic style, intercultural education, foreign language teaching, cultural socialization, multimodal strategies.*

Ma'lumki, til o'rganuvchilar qanday o'rganishni eng samarali deb hisoblashi ko'p jihatdan ularning o'rganish uslubiga bog'liq bo'lishi mumkin. O'rganish uslubi – bu shaxs yangi ma'lumotni qanday samarali tarzda qabul qilishi va uni qayta ishlashi jarayonini ifodalaydi. Bu odatda o'sha shaxsning individual o'rganish jarayoniga to'g'ri mos keladi. "O'rganish uslubi" atamasi turli nuqtayi nazarlardan ta'riflanishi mumkin. Eng keng tarqalgan yondashuvlardan biri – bu bilimni qabul qilish va qayta ishlashda turli sezgi va idrok kanallarini afzal ko'ruvchi to'rt xil tipni ajratishdir. Hozirgi zamon ta'lim jarayonida individual yondashuv tamoyillariga asoslangan holda, o'quvchilarning kognitiv faolligini oshirish, ularning individual o'rganish uslublarini aniqlash va ularga mos pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish muhim vazifalardan biridir. Ta'lim psixologiyasi va pedagogik metodika sohasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, o'rganuvchilarning axborotni qabul qilish va uni qayta ishlashdagi sezgi kanallari turlicha bo'lib, ular asosida audial, vizual, kommunikativ va kinestetik (motorik) o'quvchi tiplari ajratiladi. Har bir tipga mansub o'quvchilar ta'lim materialini turli shakllarda qabul qiladi va samarali o'zlashtiradi, shuning uchun ularning xususiyatlarini hisobga olish ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Audial tipdagi o'quvchilar uchun eshitish kanali asosiy bo'lib, ular ma'lumotni og'zaki tarzda tinglab yaxshi qabul qiladi. Shu sababli, ushbu guruhga mansub o'quvchilarda tinglab tushunishga asoslangan topshiriqlar, diktantlar, eshittirish matnlari va og'zaki muhokamalar muhim o'rin tutadi. Bundan tashqari, eshituv (audial) o'rganuvchi tip uchun eshitilgan ma'lumotni qabul qilish va yodda saqlash oson kechadi. Shuning uchun og'zaki ko'rsatmalarni tushunish va radio orqali berilgan ma'lumotlarni eslab qolish va qayta bayon qilish uning uchun muammo tug'dirmaydi. Eshituv o'quvchi tipi sifatida ovoz chiqarib o'qish, eslab qolish uchun materiallarni qayta takrorlash va dars jarayonida diqqat bilan tinglash orqali katta samaraga erishiladi.

Vizual tipdagilar esa ko'rish orqali o'rganishni afzal ko'radilar, ular uchun grafikalar, diagrammalar, rangli sxemalar, slaydlar va yozma materiallar katta ahamiyatga ega. Ko'ruv (vizual) o'rganuvchi tip sifatida ko'rgan ma'lumotlarni yaxshi yodda saqlaydi. Mazkur tip matn orqali taqdim etilgan mazmunni o'rganishni afzal ko'radi. Shuningdek, yangi bilimlar plakatlar, grafiklar yoki rasmlar orqali vizual tarzda umumlashtirilgan taqdimot shaklida taqdim etilganda ularni o'zlashtirish oson kechadi. Filmlar yoki televizion ko'rsatuvlar orqali o'rganish, tushunchalarni sxematik tarzda ifodalash kabilar.

Kommunikativ o'rganuvchilar ijtimoiy o'zaro aloqalar orqali bilim oladi, ular uchun rolli o'yinlar, juftlikdagi ishlanmalar, muloqotga asoslangan vazifalar samarali bo'ladi. Kommunikativ o'rganuvchi tip o'rganishni boshqalar bilan birgalikda samarali amalga oshiradi. Yangi ma'lumotlarni eslab qolish shunday tip uchun eng oson bo'ladi, agar ular haqida suhbat qilinsa yoki bahslashilsa. Shuning uchun ular uchun muloqotdoshlarga ega bo'lish va topshiriqlarni juftlik yoki guruhli faoliyat shaklida bajarish muhim hisoblanadi. Ular izohlar va ta'riflarni eslab qolishda ayniqsa muvaffaqiyatga erishadilar, agar ularga savol berilsa yoki juftlik yoki guruhda fikr almashilsa.

Motorik-kinestetik o'rganuvchi tip o'rganish jarayonini harakat, faoliyat va his qilish orqali amalga oshirishni afzal ko'radi. Shu sababli biror narsani amaliy sinab ko'rish yoki bevosita harakat qilish orqali samarali o'rganadi. "Amaliyot orqali o'rganish" (learning by doing) tamoyiliga sodiq bo'lgan holda real misollar bilan ishlashni yoqtiradi. Bundan tashqari, ular uchun o'rganish jarayonida harakat qilish (masalan, yangi so'zlarni yod olayotganda xonada yurib o'rganish) foydali hisoblanadi. Yozish yoki rasm chizish orqali ham ma'lumotni yaxshi eslab qolishilari mumkin. [5.79.]

O'rganish faoliyatlaridagi kutilayotgan natijalarni qanday baholaganligiga qarab, to'rt asosiy o'rganuvchi tipining o'ziga xos, shaxsiy uyg'unligi yuzaga keladi. Chunki hech kim faqat bitta idrok

kanali orqali o‘rganmaydi. O‘qituvchining profil natijalari bu to‘rt til o‘rganuvchi turining har biri qanchalik rivojlanganligini va qaysi idrok kanallari ayniqsa ustun ekanligini ko‘rsatib beradi.

Qaysi idrok kanali ustunlikka ega ekani esa, bizning ijtimoiy shakllanishimiz va madaniy ta’sirimiz bilan bog‘liqdir. [4.121.] Chunki vaqt o‘tishi bilan biz ma’lumotni o‘zlashtirishning ma’lum bir uslubini shakllantiramiz. Bu uslub bizning shaxsiy fazilatlarimiz, ota-onamizning tarbiyasi, maktab va universitetdagi ta’lim-tarbiyamiz hamda madaniy muhitimiz orqali shakllanadi.

Shu asosda ta’lim jarayonini o‘quvchilarning o‘rganish tiplari bilan uyg‘unlashtirish, multimodal yondashuvni joriy etish orqali individual farqlarni hisobga olish imkonini beradi. Bu esa nafaqat o‘zlashtirish darajasini oshiradi, balki o‘quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi, faol ishtirokini ta’minlaydi va ta’limdagi inklyuzivlik tamoyillarini ham ro‘yobga chiqaradi. Demak, audial, vizual, kommunikativ va kinestetik o‘quvchi tiplari didaktik dizayn va metodik rejalashtirishda muhim komponent sifatida e’tiborga olinishi zarur.

O‘rganish jarayoni insonning idrok kanallari, shaxsiy fazilatlari, tarbiyaviy muhit va madaniy ijtimoiylashuvi bilan chambarchas bog‘liqdir. Har bir inson axborotni qabul qilishda eshitish, ko‘rish, harakat yoki muloqot kabi turli kanallardan foydalanadi. [2.79.] Biroq, bu kanallar turli madaniyatlarda turlicha ustuvorlikka ega bo‘lishi mumkin. Ushbu tahlil individual o‘quv turlarining (auditiv, vizual, kommunikativ, kinestetik) madaniyatga bog‘liqligini yoritishga qaratilgan.

Zamonaviy til o‘rgatish metodikasi madaniyatlararo yondashuv bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, o‘quvchilarning individual o‘rganish uslublarini aniqlash va ularga mos didaktik strategiyalarni ishlab chiqishni taqozo etadi. Bu jarayonda madaniyatga asoslangan o‘rganish odatlari muhim determinant sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki insonning bilimni qabul qilish va qayta ishlashga doir strategiyalari, ya’ni idrok kanallari, nafaqat biogenetik omillar, balki u yashab turgan ijtimoiy-madaniy muhit, tarbiyaviy sharoit, oilaviy muloqot konteksti, maktab tizimidagi pedagogik yondashuvlar hamda jamiyatdagi bilim uzatish an’analari bilan belgilanadi.

Xususan, G‘arbiy Yevropa ta’lim tizimlarida mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil, shaxsiy fikrni erkin bayon etish va interaktiv muloqotga katta e’tibor qaratiladi. Bu esa, o‘z navbatida, vizual va kommunikativ idrok turlarining ustuvorligini shakllantiradi. Vizual o‘rganuvchilarda grafik va ko‘rgazmali materiallar asosida bilim olish ehtiyoji kuchli bo‘lsa, kommunikativ o‘rganish uslubiga ega bo‘lgan shaxslar uchun bilim muloqot, fikr almashinuvi, rolli o‘yinlar va ijtimoiy o‘zaro ta’sir orqali samarali o‘zlashtiriladi. Ushbu xususiyatlar G‘arbiy pedagogik modelning madaniy tamoyillarini aks ettirib, til o‘rganishdagi strategiyalarni ham bevosita shakllantiradi [1.67.].

Har bir o‘quvchi axborotni o‘ziga xos idrok modeli orqali o‘zlashtiradi. Bu model esa nafaqat biologik predispozitsiyalar, balki ko‘proq ijtimoiy-madaniy omillar – ya’ni oila, maktab, ijtimoiy muhit va madaniyatlararo ta’sirlar orqali shakllanadi. Shu bois xorijiy til o‘rgatish jarayonida madaniy farqlarga moslashtirilgan strategiyalarni qo‘llash, nafaqat til bilimini samarali uzatish, balki madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv o‘quvchilarda tilni nafaqat grammatik konstruksiya, balki muloqot va madaniyat vositasi sifatida o‘zlashtirishga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Kolb, D. A. *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs: Prentice Hall. 2014.

2. Gardner, H. *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. New York: Basic Books. 2016.

3. Воглер, T. *Interkulturelles Lernen im Fremdsprachenunterricht*. Berlin: Cornelsen Verlag. 2015.

4. Рюдигер, X. *Lerntypentest im Unterricht: Differenzierung und Individualisierung*. München: Hueber Verlag. 2011.

UDC 37.02:004

ANALYZING THE EXISTING METHODS OF TEACHING TOURISM-RELATED TERMINOLOGY USING INFORMATION TECHNOLOGIES

X.V.Nishanova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) turizm sohasiga oid atamalarni o‘qitishga integratsiyasi o‘rganiladi. Unda virtual reallik, o‘yinga asoslangan o‘qitish (gamifikatsiya) va aralash ta’lim kabi turli texnologik vositalar va*

metodologiyalar taqdim etilib, ta'lim jarayonini qanday yaxshilashi tahlil qilinadi. Maqolada, shuningdek, AKTni turizm ta'limiga qo'shishning afzalliklari, muammolari va kelajakdagi yo'nalishlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, turizm ta'limi, virtual reallik, gamifikatsiya, aralash ta'lim, elektron ta'lim, AKT integratsiyasi, turizm atamalari, ta'lim texnologiyalari, turizm o'quv dasturi*

Аннотация. *В данной статье рассматривается интеграция информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в процесс преподавания туристической терминологии. Анализируются различные технологические инструменты и методики, такие как виртуальная реальность, геймификация и смешанное обучение, способствующие улучшению образовательного процесса. Также обсуждаются преимущества, трудности и перспективы внедрения ИКТ в образование в сфере туризма.*

Ключевые слова: *информационно-коммуникационные технологии, образование в сфере туризма, виртуальная реальность, геймификация, смешанное обучение, электронное обучение, интеграция ИКТ, туристическая терминология, образовательные технологии, учебная программа по туризму*

Abstract. *This article examines the integration of Information and Communication Technologies (ICT) in teaching tourism-related terminology. It explores various technological tools and methodologies, such as virtual reality, gamification, and blended learning, that enhance the learning experience. The article also discusses the benefits, challenges, and future directions of incorporating ICT into tourism education.*

Key words: *information and communication technologies, tourism education, virtual reality, gamification, blended learning, E-Learning, ICT integration, tourism terminology, educational technology, tourism curriculum.*

The rapid advancement of Information and Communication Technologies (ICT) has significantly transformed various sectors, including education. In the field of tourism education, the integration of ICT has become essential for enhancing the teaching and learning experience. This article aims to analyze the existing methods of teaching tourism-related terminology using ICT, focusing on the benefits, challenges, and future directions of such integration.

ICT encompasses a wide range of digital tools and resources that facilitate teaching and learning. In tourism education, ICT tools such as virtual reality (VR), gamification, and blended learning have been employed to improve student engagement and understanding of complex tourism concepts.

Virtual Reality (VR) allows students to immerse themselves in simulated environments, providing experiential learning opportunities. In tourism education, VR can be used to simulate tourist destinations, enabling students to explore and learn about different cultures and geographies without leaving the classroom. This immersive experience enhances students' understanding of tourism terminology and concepts. Gamification involves incorporating game elements into the learning process to increase student motivation and engagement. In the context of tourism education, gamified learning platforms have been developed to teach tourism-related terminology. These platforms use quizzes, challenges, and rewards to make learning more interactive and enjoyable. Blended learning combines traditional face-to-face instruction with online learning. This approach provides flexibility and allows students to learn at their own pace. In tourism education, blended learning can be used to teach tourism terminology through online modules, interactive discussions, and in-person workshops.

Information and Communication Technologies (ICT) have become integral to modern education, offering innovative methods for teaching specialized terminology in fields like tourism. Beheshti et al. (2020) highlight the significance of ICT as a pedagogical support tool in tourism education, emphasizing its potential to enhance the learning experience and bridge the gap between traditional teaching methods and contemporary educational needs.

A systematic review by McGehee et al. (2022) examined various instructional technologies employed in hospitality and tourism education. The study identified virtual reality, virtual games,

social media, online courses, and simulations as prevalent tools. These technologies facilitate content delivery, practice, communication, assessments, feedback, and authentic learning experiences. However, the review also noted that many studies lacked a solid theoretical foundation, suggesting the need for more research grounded in educational theories to assess the effectiveness of these technologies. Mukhtorova and Ne'matova (2023) explored innovative methods for teaching tourism-related vocabulary, emphasizing the importance of emotional attachment to words in context. They argue that vocabulary learning is most effective when students engage with terms in real-world scenarios, fostering a deeper understanding and retention of specialized terminology.

Blended learning, which combines traditional face-to-face instruction with online learning, has been recognized for its effectiveness in higher education. This approach allows students to work independently with new concepts while also benefiting from personalized teacher support. In the context of tourism education, blended learning can facilitate the teaching of specialized terminology by providing students with both theoretical knowledge and practical applications.

Immersive learning environments, such as virtual reality (VR) and simulated settings, offer students the opportunity to engage with tourism terminology in realistic contexts. These environments support multisensory interaction, enhancing the learning experience and promoting better retention of specialized terms.

Virtual exchange programs, which connect students from different cultural backgrounds through technology, have been utilized to enhance language learning and intercultural competence. In tourism education, such programs can expose students to diverse terminologies and practices, enriching their understanding of the field. A bibliometric study by García-Peñalvo et al. (2021) analyzed the scientific production of digital literacy in higher education, with a focus on tourism. The study found a growing global interest in digital literacy, particularly among students, and emphasized the need for specialized training in areas like tourism to equip future professionals with the necessary tools to succeed in a digitally-driven industry.

The integration of ICT in teaching tourism terminology offers several benefits: ICT tools such as VR and gamified platforms make learning more interactive, increasing student engagement and interest in the subject matter. Immersive technologies like VR provide experiential learning opportunities, helping students better understand and retain tourism concepts and terminology. Blended learning and e-learning platforms offer flexibility, allowing students to access learning materials anytime and anywhere, accommodating different learning styles and schedules.

The use of ICT in tourism education aligns with industry trends, preparing students for the digital transformation in the tourism sector. Despite the benefits, several challenges hinder the effective integration of ICT in teaching tourism terminology: Limited access to advanced technologies and infrastructure can impede the implementation of ICT-based teaching methods.

Educators may be resistant to adopting new technologies due to lack of training or familiarity, hindering the integration process. Developing and maintaining ICT-based learning materials require significant resources, which may not be available in all educational institutions. The integration of ICT in teaching tourism-related terminology offers numerous benefits, including enhanced engagement, improved understanding, and alignment with industry standards. However, challenges such as technological barriers, resistance to change, and resource constraints must be addressed to fully realize the potential of ICT in tourism education. By investing in professional development, infrastructure, and collaboration with industry, educational institutions can effectively integrate ICT into their teaching practices, preparing students for the evolving tourism sector.

REFERENCES:

1. Beheshti, M., Rahimizhian, S., & Ilkan, M. (2020). The Role of Information and Communication Technology (ICT) in Tourism Education: A Case Study of Higher Education Students. 7th Advances in Hospitality & Tourism Marketing & Management (AHTMM) Conference.

2. García-Peñalvo, F. J., et al. (2021). Tourism and ICT. Bibliometric Study on Digital Literacy in Higher Education. Education Sciences,

3. McGehee, N. G., et al. (2022). Examining Instructional Technologies in Hospitality and Tourism Education: A Systematic Review of Literature. Journal of Hospitality & Tourism Education,

4. Mukhtorova, B., & Ne'matova, S. (2023). Innovative Methods of Teaching Tourism-Related Vocabulary. Pindus Journal of Culture, Literature, and EL.

5. Wikipedia contributors. (2023). Blended learning. In Wikipedia, The Free Encyclopedia.
6. Wikipedia contributors. (2023). Immersive learning. In Wikipedia, The Free Encyclopedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Immersive_learning
7. Wikipedia contributors. (2023). Virtual exchange. In Wikipedia, The Free Encyclopedia.

UO'K 370.2

OMMAVIY MADANIYATNING MILLIY MENTALITETIMIZGA TA'SIRI

S.I.Niyozova, magistrant, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ommaviy madaniyatning mazmun mohiyati, uning jamiyatimizga va insonlar hayotida tutgan o'rni haqida ma'lumot beriladi. Shuningdek, maqolada ommaviy madaniyatning turlariga alohida to'xtalib o'tiladi. Ommaviy madaniyatning insoniyat hayotiga salbiy ta'siri, qanday yomon oqibatlarga olib kelishi mumkunligi haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Ommaviy madaniyat, axborort almashinuvi, internet, yoshlar ongi, mafkuraviy immunitetit, madaniyat, milli tarbiya, milliy ma'naviyat.*

Аннотация. *В данной статье представлена информация о содержании массовой культуры, ее роли в нашем обществе и жизни людей. Также в статье уделяется внимание видам массовой культуры. Обсуждается негативное влияние массовой культуры на жизнь человека и возможность плохих последствий.*

Ключевые слова*: Массовая культура, информационный обмен, Интернет, молодежное сознание, идеологический иммунитет, культура, национальное образование, национальная духовность.*

Abstract. *This article provides information about the essence of mass culture, its role in our society and in people's lives. The article also discusses the types of mass culture. The negative impact of mass culture on human life is discussed, what bad consequences it can lead to.*

Keywords: *Mass culture, information exchange, Internet, youth consciousness, ideological immunity, culture, national education, national spirituality.*

O'zining shonli tarixiga ega bir diyor borki, jahonni lol aylagan xorazmiylar, farg'oniylar, beruniylar, Ibn sinolar, mirzo ulug'beklar, navoiylarni kamol toptirgan – O'zbekiston zaminidir. Barchamizga ma'lumki, buyuk turk zamini azal-azaldan o'z an'analari va urf-odatlarini bilan, betakror madaniy qadriyatlari bilan jahon xalqlarining e'tiborida bo'lib kelmoqda. Afsuski, bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan ayni XXI asr sharoitida millatning asl madaniyatiga, asrlar davomida aholi ong-u shuuriga singib ketgan milliy ruhga rahna solayotgan ta'sir kuchlari ham yo'q emas, albatta. Ayni vaziyatda ushbu holat nafaqat o'zbek xalqi uchun, balki butun dunyo xalqlari uchun og'riqli masala bo'lib turibdi desak ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz.

Chunki g'arbdan kirib kelayotgan madaniyat niqobi ostidagi yashash tamoyillari zamonaviy axborot texnologiyalari rivoj topgan bu asrda milliy madaniyatlarga haqiqiy xavf bo'lmoqda. "Ommaviy madaniyat" yoxud "olomon madaniyati". Qo'shtirnoq ichidagi bu jumlalarning salbiy ta'sirini atrofimizda bo'layotgan ko'ngilsiz voqea-hodisalar, sababsiz to'polonlar, yoshlar o'rtasidagi jinoyat va shunga o'xshash noxush holatlarning ko'paygani misolida ko'rish mumkin. Ta'kidlanganidek, ayni og'riqli nuqta bu yoshlardir. "Yoshlar – xalqimizning asosiy tayanchi va suyanchi. Keng ko'lamli islohotlarimizni samarali amalga oshirishda ular hal qiluvchi kuch bo'lib maydonga chiqmoqda" [1:51]

Darhaqiqat, biz globallashuv jarayonida yashamoqdamiz va davlat va jamiyatning har tomonlama yuksalishi uchun bu yetarlicha ahamiyatga egadir. Globallashuv tamaddunlar aro muloqotning yangicha sifat kasb etishiga, ekologik ofatlar paytida o'zaro yordam ko'rsatish imkoniyatlarining oshishiga sabab bo'lgani holda bir qator salbiy jarayonlarni keltirib chiqarish mumkinligidan ham ko'z yumib bo'lmaydi. Globallashuv jarayonining yana bir o'ziga xos jihati shundan iboratki, hozirgi sharoitda u mafkuraviy ta'sir o'tkazishning nihoyatda o'tkir quroliga aylanib, har xil siyosiy kuchlar va markazlarning manfaatlariga xizmat qilayotganini sog'lom fikrlaydigan har qanday odam, albatta, kuzatishi muqarrar. [2:113]

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2021-yil 19- yanvardagi ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarinig hamkorligini kuchaytirish masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilishidagi ma’ruzasida ma’naviy tarbiya to‘g‘risida shunday degan edilar: “Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisod bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir. Biz yangi O‘zbekistonnni barpo etishda ana shu ikkita mustahkam ustunga, ya’ni bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyotga hamda ajdodlarimizning boy merosi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyatga asoslanamiz” [4:120]

Ma’naviy-axloqiy tarbiya strategik masala. Toki, ma’naviyat insonga yo‘lboshchilik qilmasa, uni “egib olish”, “og‘dirib olish” juda oson kechadi. “Hammamizga ayonki, bugungi kunda dunyoda keskin kurash va raqobat hukm surmoqda. Jahonda manfaatlar to‘qnashuvi kuchaymoqda. Globallashuv jarayonlari bashariyat uchun beqiyos imkoniyatlar bilan birga, kutilmagan muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Terrorizm, ekstremizm, transmilliy va kiber jinoyatchilik, odam savdosi, narkotik kabi tahdidlar xavfi tobora ortib bormoqda…” [5:3].

Hozirgi kunda butun dunyoda globallashuv jarayonini har tomonlama chuqurlashuvi va axborot texnologiyalarining takomillashib borgani sayin milliy madaniyat, milliy qadriyatlar va azaliy an’analarni saqlab qolish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yer yuzidagi axborot almashinuvi mislsiz tezlashgan hozirgi globalizm sharoitida, G‘arbdagi ayrim “markazlar” boshqa davlatlar va xalqlar o‘rtasida G‘arb hayoti “jozibalari”ni, jumladan, “ommaviy madaniyat” ta’sirini imkon qadar keng yoyishga harakat qilmoqda.

Bu borada “Ommaviy madaniyat” niqobi ostida axloqiy buzuqlik va zo‘ravonlik, individualizm va egosentrizm g‘oyalarini tarqatish, kerak bo‘lsa shuning hisobidan boylik orttirish, boshqa xalqlarning necha ming yillik an’ana va qadriyatlari, turmush tarzining ma’naviy negizlariga bepisandlik, ularni yo‘q qilishga qaratilgan ma’naviy tahdidlar odamlarni tashvishga solmay qo‘ymaydi. Darhaqiqat, “ommaviy madaniyat” milliy madaniyat va mamlakatimiz kelajagi uchun rahna solar ekan, ushbu jarayonga befarq qarab tura olmaymiz. Mamlakatimizda yosh avlodni zararli oqimlar ta’siridan himoyalash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga katta e’tibor qaratilmoqda. Chunki ommaviy madaniyatga, u bilan yopirilib kelayotgan ma’naviy va axloqiy tubanlik illatlariga milliy madaniyatni, milliy tarbiyani, milliy ma’naviyatni, ota-bobolarimiz e’tiqod qilib kelgan islomiy qadriyatlar bilan qarshi tura olamiz.

Jamiyatimiz hayotidagi bunday o‘zgarishlar, ya’ni internet tarmoqlarining ommalashuvi o‘zining ijobiy tomonlari bilan birga bir talay salbiy taraflarini ham yetaklab kelmoqda. Aniqsa, yoshlar kuzatayotgan internet saytlaridagi shaxslar kuzatuvchiga foydali narsa beryaptimi yoki aksimi bu bizga qorong‘u. Ayni paytda bir narsani aytib o‘tish joizki, agar bizga Amir Temur, Mirzo Bobur, Alisher Navoiy va albatta jadidlarimiz singari shijoatli shaxslar kerak ekan biz yoshlar kuzatayotgan “Bloger” larni nazoratga olishimiz lozim. Faqat bu bilan chegaralanib qolmay yoshlarimizga birinchi navbatda ota-onalari o‘rnak, namuna bo‘lishlari shart. Yoshlarimizning buyuk ajdodlarimizga munosib bo‘la olishlari uchun har jihatdan barkamol qilib voyaga yetkazish uchun ko‘plab sharoitlar yaratilayotgani bejiz emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021. – 184 b.

2. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. I.A.Karimov. – T.: “Ma’naviyat”, 2008. – 176 b

3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi. -T,: “O‘zbekiston’’, 2022. 440bet.

4. Sh.M.Mirziyoyev. “Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”. – Toshkent, “O‘zbekiston”-2017

5. Shavkat Mirziyoyev Insonparvarlik ezgulik va bunyodkorlik – milliy g‘oyamizning poydevoridir. – Toshkent: "Tasvir " nashriyot uyi, 2021.

UDC 37.02

PRINCIPLES OF USING THE TBL METHOD (TASK-BASED LEARNING) TO DEVELOP STUDENTS' COMPETENCIES (BASED ON TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE)

D. Oromiddinova, teacher, Termez State Pedagogical Institute, Termez

Annotatsiya. *Maqolada umumta'lim maktablarida ham, nolingvistik profildagi oliy o'quv yurtlarida ham ingliz tili darslarida nutq so'zlashda TBL texnologiyasi elementlaridan foydalanishning dolzarb masalalari ko'rib chiqilgan. Muammoning ilmiy-pedagogik muhitda o'rganilish darajasi tahlil qilinadi. Nutq faoliyatining nutq kabi turlarining xususiyatlari keltirilgan. O'zaro ta'sirning jonli jarayoni sifatida muloqotning xususiyatlari ko'rsatilgan. Chet tili darslarida nutq so'zlashga o'rgatishning maqsad, vazifalari va usullari ochib berilgan. Nutqni o'rgatishning asosiy maqsadi nutq ko'nikmalarini o'zlashtirishdan iborat bo'lib, ularni o'quv amaliyotida ham, kundalik muloqot sharoitida ham qo'llash uchun. Nutqni yuqori malaka darajasida rivojlantirish usullari (buni o'rta maktab o'quvchilari va nolingvistik oliy o'quv yurtlari talabalari ko'rsatishi kerak) turli shakllarda og'zaki nutqni o'rgatuvchi nutq mashqlarini o'z ichiga olishi kerak. Nutqni o'rgatish jarayonida TBL metodologiyasidan foydalanishning dolzarbligi asoslanadi. Ushbu uslubning chet tilini o'rganish jarayoniga ta'sirining asosiy afzalliklari ochib berilgan. TBL metodologiyasidan foydalanish asosida mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan mashqlarga misollar keltirilgan. Ushbu usullarni o'qitish amaliyotida qo'llash qulay muhit yaratishga, motivatsiyani oshirishga, talabalarning akademik va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *o'rganish, nutq faoliyati, kommunikativ vazifalar usuli, nutq, motivatsiya.*

Аннотация. *В статье рассматриваются актуальные вопросы применения элементов технологии TBL при обучении говорению на занятиях английского языка как в общеобразовательных школах, так и в высших учебных заведениях нелингвистического профиля. Анализируется степень изученности проблемы в научно-педагогической среде. Представлены особенности такого вида речевой деятельности как говорение. Обозначена характеристика коммуникации как живого процесса интеракции. Раскрыты цели, задачи и методы обучения говорению на занятиях иностранного языка. Главная цель обучения говорению заключается в овладении речевыми навыками для их использования как в учебной практике, так и в ситуациях бытового общения. К методам развития говорения на высоком уровне обученности (который должны демонстрировать ученики старших классов и студенты нелингвистических вузов) следует относить упражнения речевого характера, обучающие устной речи в ее разных формах. Обоснована актуальность использования методики TBL в процессе обучения говорению. Раскрыты основные преимущества влияния данной методики на процесс изучения иностранного языка. Предлагаются разработанные авторами примеры упражнений, построенные на основе использования методики TBL. Применение данных методов в педагогической практике способствует созданию благоприятной атмосферы, повышению мотивации, развитию учебных и личностных качеств обучающихся.*

Ключевые слова: *обучение, речевая деятельность, метод коммуникативных заданий, говорение, мотивация.*

Abstract. *The article deals with topical issues of using TBL technology elements in teaching English at English classes in both secondary schools and higher educational institutions of non-linguistic profile. The state of knowledge of the problem in the scientific and pedagogical environment is analyzed. The features of this type of speech activity as speaking are presented. The characteristics of communication as a living process of interaction are indicated. The goals, objectives and methods of teaching speaking at foreign language classes are identified. The main goal of teaching speaking is to use speech skills for their application both in educational practice and in situations of everyday communication. Methods to develop speaking at a high level of learning (to be demonstrated by students of high schools and non-linguistic universities) should include speech exercises that teach oral speech in its various forms. The relevance of using TBL technology in the process of teaching*

speaking is substantiated. The main advantages of the influence of this technique on the process of learning a foreign language are revealed. Some examples of exercises developed by the authors, based on the use of the TBL methodology, are offered. The use of these methods in pedagogical practice contributes to the creation of a favorable atmosphere, increased motivation, the development of educational and personal qualities of students.
Key words: *training, speech activity, Task-based learning, speaking, motivation.*

The problem of using modern pedagogical methods and technologies is becoming more and more pressing. This is due to the need to improve the educational process, introduce innovative approaches to realize the natural potential of the individual. Karakozova E.N., Shamov A.N. note that the development and application of new infocommunication technologies change the system of organizing interaction between professional communities in a global context and the system of professional training of specialists, enriching its didactic and methodological tools [4]. In this regard, it is relevant to talk about such a teaching technology as Task-based learning, since it allows conducting classes where not only the result is important, but also the process itself, the opportunity for everyone to speak out, the opportunity to choose a problem or situation for discussion.

Task-based learning is a technology for teaching the assimilation of foreign language information, a technology of oriented learning for students mastering EFL (English as a foreign language), which was developed within the framework of the communicative approach (Communicative Language Learning Teaching) [9]. Presentation of the main material of the article. Communication is a living process of information exchange, including the transfer of opinions, ideas, feelings, any values and ideological principles. Successful communication depends not only on the ability to correctly formulate and express thoughts, but also on the skills of understanding the interlocutor by ear, as well as the use of additional non-verbal means adequate to a particular situation. Since the main indicator of the development of communicative competence is the ability to directly communicate in a foreign language, it is necessary to focus on speaking as a type of speech activity. The goal of teaching speaking in foreign language classes is to master speech skills for their application both in educational practice and in everyday communication situations [6, p. 140].

The main tasks of the teacher in teaching speaking are:

1. To teach logical and consistent development of thoughts.
2. To teach to express a complete thought.
3. To teach speaking at a certain pace and speed, without long pauses [10, p. 3]. Some basic characteristics of the utterance are distinguished, which will determine its complexity and specificity. The utterance is relatively continuous; the process of speaking has a certain duration, if not interrupted by the interlocutor. This is also supported by the psychological motivation of the speaker and the mentally composed structure of the remark. A meaningful utterance should be an answer to a number of questions, and not a simple set of thoughts on disparate topics. The consistency and logic of the utterance is expressed in the revision, explanation and addition of the key and subsequent thoughts. The importance of a properly organized pedagogical process lies in the fact that the study and application of various methods of constructing the utterance, mastering its models and patterns allows for a more complete and successful conveyance of its essence. Comparative semantic completeness and communicative focus of the statement is manifested in the fact that each replica should have a beginning and an end that would convey some information important for the interlocutor. There should be a semantic connection between different statements in the process of a single communication [8]. Often the communication process may not meet the expectations of the participants in the pedagogical process for the following reasons: limited specific knowledge on the topic, fear of failure, uneven participation of the interlocutors in the communication process, etc. The methods of developing speaking in foreign language classes in schools and non-linguistic universities should include speech exercises that teach oral speech in its various forms: dialogic, monologue, polylogue within the framework of communicative tasks [7]. Examples of such exercises are: role-playing or business games, work in pairs or groups, conferences, discussions, talks, presentations, debates - round tables, etc. Role-playing games are a very effective method of teaching speaking, as

they allow practicing using a foreign language in an environment that is as close as possible to real conditions [5]. Special attention should be paid to motivation, which is one of the main determinants of the success of teaching speaking in foreign language classes, since its presence or absence directly affects the result. Accordingly, the motivation of students largely helps to overcome the difficulties of mastering this type of speech activity.

Different approaches involve all kinds of technologies. Thus, Task-Based Learning (TBL) technology is considered to be part of the communicative approach. The Task-Based Learning strategy was first developed in the 1980s by Narahari Umanath Prabhu, a teacher and researcher in Bangalore, South India. He suggested that language acquisition is "an unconscious process that can be facilitated by causing the learner to be concerned with meaning, words, and actions." He also believed that using tasks would help to engage students' natural mechanisms for acquiring a second language. The main researchers in this area are Michael Long and David Noonan. Michael Long made a leading contribution to understanding age effects in second language acquisition, needs analysis, and Task-Based Learning. According to David Noonan, TBL technology shifts the emphasis to teaching communication through interaction in the target language, and authentic texts are introduced into the learning situation. The TBL methodology provides students with the opportunity to focus not only on the language, but also on the process of learning to speak a particular language, and also considers the student's personal experience as an important part of the pedagogical process.

The methodology assumes that students already have a certain stock of grammar and vocabulary on the topic, so it is important to understand how ready they are to use the language consciously and complete tasks with its help. It is often recommended to introduce the methodology from the Pre-Intermediate level, which is formed and achieved in middle and senior grades of comprehensive schools and which is subsequently used as a guide by teachers of non-linguistic universities. The focus is on the task itself, and not on grammatical or lexical units, since the goal is not to study the structure, but to complete the task. Language becomes a communication tool that is aimed at helping to successfully cope with the task. Learning is carried out in the process of communication and interaction [3]. Thus, language is learned not as a set of linguistic phenomena, but in its "social context", i.e. it is associated with a communication situation in which certain lexical and grammatical units are typically used by its speakers [11].

"TBL" refers to a technology that views the performance of meaningful tasks through authentic communication as an effective way to improve language proficiency in natural, practical and functional use in artificially created settings. Such settings may include visiting a doctor, planning an excursion, choosing a career, conducting a job interview, negotiating with clients and suppliers, etc. Assessment is primarily based on the outcome of the task rather than on the accuracy of prescribed language forms [1].

REFERENCES:

1. Kamilova, Saodat, and Berdieva Shakhnoza. "The Paradigm Of Contemporary Russian Literary Process." *Solid State Technology* 63.6 (2020): 22274-22286.

2. Sh, Berdieva. "Solving problems related to the translation of texts with a historical focus." *Экономика и социум* 7 (110) (2023): 86-89.

3. Berdieva, Shakhnoza. "Документальная проза: отражение реальности через перо писателя." *Journal of universal science research* 2.5 (2024): 91-95.

4. Nabidzhanovna, Berdieva Shakhnoza. "Theoretical basis for the formation of communication skills in preschool children through role-playing games." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 5.01 (2025): 35-38.

5. Nabidzhanovna, Berdieva Shakhnoza. "Theoretical basis for the formation of communication skills in preschool children through role-playing games." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 5.01 (2025): 35-38.

6. Kizi, Alaudinova Dilnoza Rustam. "Lexical errors and shortcomings in the translation process." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 3.10 (2023): 275-280.

7. Alaudinova, Dilnoza. "Theoretical approach of oral communication competency." *Society and innovations* 3.3 (2022).

8. Alaudinova, Dilnoza. "Frazeologik birikmalar va ularni tarjima qilish usullari." *Xalq ta'limi* 57.

9. Alaudinova, D. R. "Pedagogical Practice-Test Results Assessment Criteria, Quantity And Quality Multiplier Analysis." *Экономика и социум* 8 (99) (2022): 7-10.

10. Rustamovna, Alaudinova Dilnoza. "Technology Of Teaching Languages." *JournalNX* (2020): 180-183.

UDC 372.881.111.1

INTEGRATING TEACHING TOOLS AND EXERCISES IN CONTINUOUS EDUCATION FOR EFFECTIVE FOREIGN LANGUAGE LEARNING

M.Otaniyazova, EFL Instructor, Karshi State University, Karshi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada chet tilini o'rgatish tizimida ta'lim vositalari va mashqlarining uzluksiz ta'lim tizimidagi integratsiyasini o'rganilgan. Shuningdek, metodlar va materiallarning o'quvchining rivojlanish bosqichiga moslashuvining ahamiyati, kichik yoshdan oliy ta'limgacha bo'lgan davrda, an'anaviy, texnologik va interaktiv resurslarning qo'llanilishi ta'kidlangan.*

Kalit so'zlar: *chet tilini o'rgatish, uzluksiz ta'lim, ta'lim vositalari, til mashqlari, ta'limda ICT, kommunikativ kompetensiya, EFL, ESP.*

Аннотация. *В этой статье рассматривается интеграция учебных инструментов и упражнений в системе непрерывного образования для преподавания иностранных языков. Подчеркивается важность адаптации методов и материалов к этапу развития обучающегося, начиная с дошкольного образования и до высшего образования, с учетом традиционных, технологических и интерактивных ресурсов.*

Ключевые слова: *преподавание иностранных языков, непрерывное образование, учебные инструменты, языковые упражнения, ICT в образовании, коммуникативная компетенция, EFL, ESP.*

Abstract. *This article examines the integration of teaching tools and exercises in the continuous education system for foreign language instruction. It highlights the importance of adapting methods and materials to the learner's developmental stage, from preschool to higher education, while incorporating traditional, technological, and interactive resources.*

Keywords: *foreign language teaching, continuous education, teaching tools, language exercises, ICT in education, communicative competence, EFL, ESP.*

The system of continuous education is a systematic educational model aimed at developing a person's knowledge and skills from the preschool level throughout their life, and this system is especially important in teaching foreign languages. Each stage - a general education school, an academic lyceum or vocational school, a higher educational institution, and even advanced training centers - serves the consistent and gradual formation of language competencies [3]. Therefore, the selection and use of teaching aids should be carried out in accordance with the age, psychological, language level, and methodological tasks of each stage.

Since stimulating students' interest in language and activating memorization mechanisms is a priority in the initial stages, visual and audio tools, game materials, picture dictionaries, flashcards, and cartoons play a key role here. In the middle stage, through grammatical structures, work on the text, and activities based on assignments, the student begins to become an active language owner. At the lyceum or college level, education is deepened, teaching aids are transformed into academic texts, scientific articles, models for writing essays, and tools for collective projects. In higher and vocational education, professional materials, terminological dictionaries, real work scenarios, and interactive presentations within the framework of ESP (English for Specific Purposes) are used as tools [1].

Thus, in continuous education, the tool becomes not just an auxiliary, but an element that forms competence, preparing the student for real communication. At each stage, the tool should be adapted to the student's level of perception, language knowledge, and learning style.

The tools used in foreign language teaching can be divided into three main categories: traditional, technological, and interactive resources. Each of them has its own place, task, and sphere of effectiveness, and it is necessary to apply them in a balanced way based on a competency-based approach.

Traditional means include textbooks, methodological manuals, workbooks, dictionaries, grammatical tables and diagrams, picture albums, collections of texts, phonetic cassettes (or their modern analogues). These tools serve to teach the theoretical foundations of language, practice, and

systematize knowledge. Traditional tools provide stability, especially in terms of lesson structure, order, and information reliability.

Technological tools are built on the basis of modern technology and programs, which are characterized by interactivity, multimedia, speed, and flexibility. These include interactive whiteboards, computer programs (Rosetta Stone, Tell Me More), mobile applications (Duolingo, Memrise), video platforms (YouTube, BBC Learning English), sound recording devices, and simultaneous interpretation tools. These tools especially allow for independent work, automatic checking of exercises, and self-assessment.

Interactive tools are aimed at involving the student as an active participant. These include virtual platforms for group work (Padlet, Jamboard), test systems (Kahoot, Quizizz), online presentations (Prezi, Canva), and collaborative document management services (Google Docs). They encourage communication, collaboration, and creative thinking. Especially visual materials intended for interactive games, assignments, role-playing simulations, and language clubs have a high level of engagement.

In the combination of these tools, the lesson becomes not only informative, but also a platform for communication, exchange of ideas, and testing of practical skills. Therefore, the teacher's selection of each tool appropriately and purposefully is an important indicator of pedagogical mastery.

Exercises in foreign language teaching are the main means of consolidating, repeating, and applying knowledge and skills in practice, through which students not only memorize language units, but also reach the level of their active use. The more didactically based, step-by-step, and diverse the system of exercises, the more effective the language learning process.

Regarding the types of exercises, drill exercises deserve special attention. These exercises serve to automate language units: they are used to practice grammatical structure, verb tenses, word order. For example, the teacher says a phrase, the student repeats it, or creates a new one according to the learned rule. Drill exercises are important in the initial stages, especially in the formation of pronunciation, morphology, and syntax.

Communicative exercises teach the use of language as a real means of communication. Through this type of exercise, students ask questions, express opinions, participate in conversations, and discuss issues. For example: "Ask and tell your partner about their schedule," "Tell briefly about the book you chose," "Describe the sales situation." Through these exercises, the student not only learns the language, but also learns to think and communicate freely in the context of the language being taught.

Creative exercises develop students' creative thinking and independent speech activity [2]. These are tasks such as writing a story, playing a role, creating a mini-essay, concluding dialogues, and describing an event using a picture. Through creative exercises, the student masters the language through personal experience, worldview, and emotional context. They often include cultural and aesthetic content.

Integrative exercises serve the harmonious development of language skills: through such forms as listening+writing, reading+speaking, reading+discussion, the student activates several language activities simultaneously [2]. These exercises are the most comprehensive approach to preparing for real communication. For example, a student reads an article, discusses it, and then expresses their attitude in writing.

At each stage of education, the content and complexity of the exercises are designed in accordance with the age, level, and needs of the students. The school stage - especially in elementary school - includes visual, more memorable, simple, and repetitive exercises. At this stage, tasks in the form of games, completing phrases, questions and answers, and creating a simple dialogue are prioritized. In the main school grades, along with structural exercises that reinforce grammar and vocabulary, communicative tasks are also introduced.

At the lyceum and vocational level, exercises are more adapted to the professional and academic context. At this stage, work on complex texts, discussion questions, preparation of presentations, writing essays, and carrying out project work occupy an important place. Also, along with the language structure, a system of exercises is developed in cultural and social contexts.

In higher educational institutions, exercises are oriented towards professional activity. Within the framework of ESP (English for Specific Purposes), exercises are used to work on terminological tasks, texts based on interdisciplinary integration, simulation of professional conversations, written official documents, and forms of academic speech. At this stage, the student is already ready for independent work, they practice the use of the language in professional life through exercises. In the formation of students' competencies, exercises and teaching aids work in harmony. While exercises reinforce knowledge, the tool makes it more sensitive, engaging, memorable, and functional. A well-chosen tool revitalizes the exercise, bringing the language material closer to reality. For example, analyzing a scene viewed in a video is an integrative and communicative exercise, enriched by a multimedia tool. Creating a story based on a visual image is a synthesis of creative and grammatical exercises, which activates creative thinking. Thus, in a modern language lesson, exercises should become a means of "applying" the language, not "learning" it. Behind each exercise should lay not language skills, but the concept of preparation for real communication. This is the main criterion of competency-based education.

In conclusion, by adapting methods and resources to each learner's stage of development, educators can foster effective language acquisition. The use of traditional, technological, and interactive tools, along with a variety of exercises, ensures a comprehensive approach to language learning that enhances both linguistic competence and communicative abilities.

REFERENCES:

1. Ahmedova, N., & Normuratova, S. (2011). Innovatsion ta'lim texnologiyalari. Tashkent: O'qituvchi.
2. Jalolov, J. J. (2012). Chet tillarni o'qitish metodikasi. Tashkent: Fan va texnologiya.
3. Makhkamova, G., & Ashurov, S. (2011). Chet tillarni o'qitishda innovatsion yondashuvlar. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.

UO'K 37.02

SOHA YO'NALISHIGA OID INGLIZ TILINI O'QITISHDA AUTENTIK MATERIALLAR VA REAL HAYOTGA OID TOPSHIRIQLARNI INTEGRALLASHTIRISH

F.U. Pulatova, magistrant, Toshkent shahridagi Webster universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Mazkur maqola soha yo'nalishiga oid ingliz tilini o'qitishda autentik materiallar va real hayotga oid topshiriqlarni integratsiya qilishning samaradorligini tahlil qiladi. Tadqiqotda soha yo'nalishidagi talabalar uchun autentik materiallar (biznes-rejalar, elektron pochta xabarlari) va real hayotiy vazifalarining ingliz tilini o'rganishda qanday yordam berishi ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, autentik materiallar va real topshiriqlarni integratsiya qilish talabalarga nafaqat grammatika va leksikani, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirishga yordam beradi. Maqola, o'qituvchilarga ingliz tilini kasbiy sohalarda o'rgatishda samarali metodlarni joriy etishga ko'maklashishni maqsad qiladi.*

Kalit so'zlar: *Autentik materiallar, real hayotga oid topshiriqlar, soha yo'nalishiga oid ingliz tili, ingliz tili o'qitish, kasbiy til, ESP, ta'lim metodikasi, ingliz tilida muloqot, taqdimot, biznes-reja.*

Аннотация*. Данная статья анализирует эффективность интеграции аутентичных материалов и заданий, ориентированных на реальные жизненные ситуации, в процессе преподавания английского языка для профессиональных целей. В исследовании показано, как аутентичные материалы (бизнес-планы, электронные письма) и практические задания помогают студентам профильных направлений в изучении английского языка. Результаты исследования свидетельствуют о том, что интеграция аутентичных материалов и реальных заданий способствует развитию у студентов не только грамматических и лексических навыков, но и практических умений. Цель статьи — содействовать преподавателям в применении эффективных методов обучения английскому языку в профессиональных сферах.*

Ключевые слова*: Аутентичные материалы, английский язык для специальных целей, преподавание английского языка, профессиональный язык, методика преподавания, общение на английском языке, презентация, бизнес-план.*

Abstract*. This article analyzes the effectiveness of integrating authentic materials and real-world tasks in teaching English for Specific Purposes. The study demonstrates how authentic*

materials (such as business plans and email messages) and real-life tasks can support language learning for students in specific fields. The findings indicate that the integration of authentic materials and real-world tasks helps students develop not only grammar and vocabulary but also practical skills. The article aims to assist educators in implementing effective methods for teaching English in professional domains.

Keywords: *Authentic materials, real-world tasks, English for Specific Purposes (ESP), English language teaching, professional language, communication in English, presentation, business plan.*

Kirish. Soha yo'nalishiga oid (***ESP – English for Specific Purposes***) ingliz tilini o'qitish so'nggi yillarda ta'limda muhim o'rin egallab kelmoqda. Bunda maqsad chet tilini umumiy o'rganish bilan cheklanmay, balki maxsus maqsadlar uchun – masalan, sohaga oid yoki akademik faoliyatlar uchun kerakli bo'lgan tilni o'qitishga qaratilgan.

Soha yo'nalishiga oid ingliz tilini o'qitish, talabalarga tilni amaliy maqsadlar uchun o'rganish imkonini beradi. Ingliz tilini kasbiy kontekstda o'rganish, o'quvchilarni real hayotdagi vazifalarni bajarishga tayyorlaydi. Autentik materiallar va real hayotga oid topshiriqlarni o'qitish jarayoniga integratsiya qilish, talabalarning til ko'nikmalarini nafaqat grammatik jihatdan, balki amaliyotda ham rivojlantiradi. Ushbu maqolada soha yo'nalishiga oid ingliz tilini o'qitishda autentik materiallar va real hayotga oid topshiriqlarni integratsiya qilishning ahamiyati, samaradorligi va bu yondashuvning ta'lim jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi.

Usullar. Tadqiqotda soha yo'nalishiga oid ingliz tilini o'qitishda autentik materiallar va real hayotga oid topshiriqlarni integratsiya qilishning samaradorligi o'rganilgan. Tadqiqotda o'quvchilarga real kasbiy vazifalar asosida tuzilgan topshiriqlar berildi va autentik materiallar (masalan, biznes-rejalar, elektron pochta xabarlar, kasbiy hujjatlar) orqali ingliz tili o'rgatildi.

Tadqiqotda 40 nafar talabalar ishtirok etdi, ularning kasbiy yo'nalishlari turlicha bo'lib, ular biznes, tibbiyot, axborot texnologiyalari va huquq sohalarida ta'lim olmoqda.

Ma'lumot to'plash: Autentik materiallar - real hayotdagi intervyular, maqolalar, sohaga oid taqdimotlar, internet resurslari, va kompaniya hujjatlari kabi autentik materiallar tahlil qilindi va o'quv jarayoniga kiritildi.

Talabalar sohaga oid maqsadlar uchun vazifalar (masalan, biznes-reja tayyorlash, e-mail yozish, prezentatsiya qilish) orqali ingliz tilida muloqot qilishga o'rgatildi.

Tahlil usuli: Tadqiqot davomida talabalar tomonidan autentik materiallar va real vazifalarga asoslangan topshiriqlarni bajarish jarayonida amalga oshirilgan nutq faoliyatlari, yozma ishlar va interaktiv faoliyatlar tahlil qilindi.

Shuningdek, talabalar tomonidan autentik materiallardan foydalanish va real hayotga oid topshiriqlarni bajarishdagi muvaffaqiyatlari o'rganildi.

Natijalar.

Autentik materiallarning ta'siri:

Autentik materiallar yordamida talabalar tilni real hayotdagi vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirdilar. Ularning yozma va og'zaki nutqidagi samaradorlik ortdi. Masalan, biznes-rejalarni tayyorlashda yoki kompaniya elektron pochta xabarlarini yozishda talabalar aniq va to'g'ri tilni qo'llashga o'rgandilar.

Sohaga oid Ingliz tilini o'qitish (*English for Specific Purposes*) dars modulining grafigi: Real hayotga oid materiallar asosida

Hafta	Faoliyat	Autentik Material/ Topshiriq Turi	O'quvchilarning faoliyati	Natija/ Maqsad
1-hafta	Kirish va tayyorgarlik	Real intervyular (video/audio)	Intervyuni tinglash, asosiy g'oyalarni yozib olish	Eshitish, tushunish
2-hafta	Tahlil va muhokama	Soha maqolalari (internetdan)	Maqola o'qish, savol-javoblar	Mavzuga oid so'z boyligi
3-hafta	Real kommunikatsiya	E-mail namunalar, yozish andozalari	Rasmiy e-mail yozish (kompaniyaga yozuv)	Yozma muloqot ko'nikmalari

Hafta	Faoliyat	Autentik Material/ Topshiriq Turi	O'quvchilarning faoliyati	Natija/ Maqsad
4-hafta	Taqdimotga tayyorgarlik	Kompaniya taqdimotlari (PDF/PPT)	O‘rganilgan asosida taqdimot tayyorlash	So‘zlashuv, taqdimot qilish
5-hafta	Amaliy topshiriq	Kompaniya hujjatlari (biznes-reja andozalari)	O‘z biznes-rejasini yozish	Reja tuzish, strukturaviy yozuv
6-hafta	Yakuniy baholash	O‘rgangan materiallar asosida	Taqdimot qilish + portfolioni topshirish	Yakuniy baholash va mulohaza

📌 **Qo‘llanilgan Material Turlari:**

- 🎤 **Intervyular**: YouTube/LinkedIn video intervyular
- 📄 **Maqolalar**: Forbes, Harvard Business Review, BBC News maqolalari
- 📧 **E-mail namunalar**: Grammarly, BusinessEmails.com
- 📊 **Prezentatsiyalar**: TED Talks slaydlari, kompaniya yillik hisobotlari
- 📝 **Biznes-reja namunasi**: BPlans.com, Upwork, SBA.gov

Real hayotga oid topshiriqlarni integratsiya qilish:

Real hayotga oid topshiriqlar talabalarni kasbiy faoliyatlarida yuzaga keladigan amaliy vazifalar bilan tanishtirdi. Masalan, talabalar muhokama va taqdimotlar o‘tkazish, biznes-rejalar yaratish kabi topshiriqlarni bajarishda ingliz tilidan samarali foydalandilar. Bu esa ularga kasbiy til ko‘nikmalarini amaliyotda sinab ko‘rish imkonini berdi.

Talabalar fikri: Tadqiqotda ishtirok etgan talabalar autentik materiallar va real vazifalar yordamida tilni o‘rganishning yanada qiziqarli va samarali ekanligini ta’kidladilar. Ularning fikricha, autentik materiallar ularni o‘z kasbiy faoliyatlariga tayyorlashda muhim rol o‘ynadi.

Muhokama. Autentik materiallar va real hayotga oid topshiriqlarni integratsiya qilish, soha yo‘nalishiga oid ingliz tilini o‘qitishda samarali yondashuvdir. Bu usul, talabalarga o‘rgatilayotgan tilni nafaqat grammatik jihatdan, balki amaliyotda ham qo‘llashni ta’minlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, autentik materiallar va real topshiriqlar orqali talabalar tilni yanada chuqurroq o‘rganadilar va kasbiy faoliyatlariga tayyorlanadilar.

Shuningdek, real hayotga oid vazifalar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, chunki ular o‘z kasbiy sohalarida tilni qanday qo‘llashni biladilar. Biroq, autentik materiallar va real hayotga oid topshiriqlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish uchun o‘qituvchilar yaxshi tayyorlanishi, materiallarni ehtiyotkorlik bilan tanlashi va talabalar ehtiyojlariga moslashtirishi kerak.

Xulosa. Soha yo‘nalishiga oid ingliz tilini o‘qitishda autentik materiallar va real hayotga oid topshiriqlarni integratsiya qilish, talabalarga tilni real sharoitda qo‘llashga imkon yaratadi. Bu yondashuv talabalarning kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularni amaliyotda muvaffaqiyatli ishlashga tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun, autentik materiallar va real hayotga oid topshiriqlarni ingliz tili o‘qitish jarayoniga integratsiya qilish, ta’lim jarayonini samarali va amaliy qilishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach.* Cambridge University Press.

2. Dudley-Evans, T., & St John, M. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach.* Cambridge University Press.

3. Basturkmen, H. (2010). *Developing Courses in English for Specific Purposes.* Palgrave Macmillan.

4. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching.* Pearson Education.

5. Kern, R. (2000). *Literacy and Language Teaching.* Oxford University Press.

6. Robinson, P. (1991). *ESP Today: A Practitioner's Guide.* Prentice Hall.

7. Nation, P., & Macalister, J. (2010). *Language Curriculum Design.* Routledge.

8. Flowerdew, L., & Peacock, M. (2001). *Research Perspectives on English for Academic Purposes.* Cambridge University Press.

UDC 37.02

THE USE OF ROLE-PLAYS AND DEBATES IN IMPROVING SPEAKING SKILLS

N.N.Rakhmatullaeva, student, Chirchik State Pedagogical University, Chirchik
ttps://orcid.org/0009-0009-3267-9736

Annotatsiya. *Ushbu maqolada rol o'ynash va munozaralarning, ayniqsa, til o'rganayotganlar uchun, og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda qanday samarali vosita bo'la olishi yoritilgan. Unda interaktiv nutqiy mashqlar real hayotdagi muloqotni taqlid qilishi orqali talabalarga lug'at boyligini, grammatikani va ravon nutqni mazmunli kontekstda mashq qilish imkonini berishi ta'kidlangan. Rol o'ynash mashqlari talabalarni turli nuqtayi nazarlarni qabul qilishga, fikr yuritishga, va shu bilan birga o'z his-tuyg'ularini tabiiy ifoda etishga o'rgatadi. Munozaralar esa tanqidiy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish va ishonchli gapirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunday metodik o'yinlar tabiiy nutqni rivojlantirishda va ijodiy fikrlashda katta yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *Rol o'ynash, munozaralar, nutq mahorati, ravonlik, muloqot, tanqidiy fikrlash, ishontirish, interaktiv nutq, faol tinglash, ishonch, real hayotdagi vaziyatlar, spontanik nutq, hamkorlik, ifoda.*

Аннотация. *В этой статье рассматривается, как ролевые игры и дебаты могут быть мощными инструментами для улучшения навыков речевой деятельности, особенно для изучающих язык. В ней подчеркивается, как интерактивные задания по речевой деятельности имитируют реальное общение, позволяя студентам практиковать словарный запас, грамматику и беглость речи в значимых контекстах. Ролевые игры помогают студентам принимать разные точки зрения, размышлять над идеями и в то же время естественно выражать свои чувства, в то время как дебаты оттачивают критическое мышление, логическое обоснование и навыки убедительной речи. Такие методические игры являются большой помощью в улучшении естественных навыков речевой деятельности и творческого мышления.* ***Ключевые слова:*** *ролевые игры, дебаты, навыки говорения, беглость, общение, критическое мышление, убеждение, интерактивная речь, активное слушание, уверенность, реальные жизненные ситуации, спонтанная речь, сотрудничество, выражение.*

Abstract. *This article explores how role-playing and debate can be powerful tools for improving speaking skills, especially for language learners. It highlights how interactive speaking tasks simulate real-life communication, allowing students to practice vocabulary, grammar, and fluency in meaningful contexts. Role-playing helps students to accept different perspectives, reflect on ideas, and at the same time express their feelings naturally, while debates sharpen critical thinking, logical reasoning, and persuasive speaking skills. Such methodological games are a great help in improving natural speaking skills and creative thinking.*

Key Word: *Role-plays, debates, speaking skills, fluency, communication, critical thinking, persuasion, interactive speaking, active listening, confidence, real-life situations, spontaneous speech, collaboration, expression.*

Introduction. The development of speaking skills is crucial in language acquisition, and interactive activities like role-plays and debates are effective methods to enhance these skills. Particularly for language learners who want to interact confidently and successfully in many situations, successful communication calls for good speaking skills. Because it is the most important skill, one must be able to speak clearly and understandably. "It has been demonstrated that speaking activities significantly improve students' self-assurance and linguistic proficiency in English as a second language." [3] Two of the most powerful tools for improving speaking skills are role-playing and debates. Apart from giving pupils an interesting and dynamic way to hone their language skills, these interactive activities also reflect actual conversations and improve the genuineness of the learning process. Role-playing helps students to switch between characters and scenarios, therefore improving their vocabulary, fluency, and emotional expression. Additionally, it helps students acquire the ability to rapidly and readily adjust and approachSince speaking is the most crucial ability, one must be able to express themselves intelligibly and clearly. Debates and role-playing are two of

the most effective strategies for enhancing speaking abilities. In addition to providing students with an engaging and dynamic approach to practice their language abilities, these interactive exercises also mirror real-world discussions and enhance the authenticity of the learning process. Students can switch between characters and situations through role-playing, which aids in the development of their vocabulary, fluency, and emotional expression.

Materilas: Materials The materials utilized in this investigation were as follows:

Role-playing cards: Every card has a scenario, roles, and key terms or phrases related to the situation. In these role-playing scenarios, students had to figure out how to escape the various situations and try to explain them in English.

Discussion Topics: A range of global topics were selected for the discussion exercise. "Should minors be prohibited from using social media?" is one example. Topics such as "Is online learning more effective than traditional classroom learning?" were discussed in order to interest students and encourage critical thinking.

Recording Equipment: For study in the future, student speech was recorded on audio recordings of the discussions and role-playing.

Survey Forms: Following an activity, questionnaires were given toRole-playing cards: Every card has a scenario, roles, and key terms or phrases related to the situation.

Methodology: This study investigated how role-plays and debates enhance students' speaking abilities using a qualitative research design. The approach was centered on gathering self-reflective feedback and monitoring student performance. This study looks at how role-playing and debates can help language learners become more proficient speakers. Based on their desire to get better at speaking, thirty intermediate English language learners, ages 18 to 25, were chosen. For four weeks, the study was conducted in a classroom setting. Two discussion sessions and two role-playing sessions were held each week for the pupils. A 60-minute session includes pre-task preparation, task performance, and post-task reflection.

Role-playing was used to simulate real-life communication. Students were given scenarios and roles to act out in pairs or groups. According to Harmer, role-playing "allows students to use language in real-life situations." [1]

Debates allowed students to practice expressing and defending their opinions on a variety of topics. McCafferty argues that "debates enhance critical thinking and speaking skills." [2] Students participated in structured discussions and then evaluated their peers.

Results: The results support the idea that role-playing and discussion are beneficial activities for improving speaking skills. Both methods allow students to engage and communicate in a real-world, encouraging environment. By simulating real-life situations, role-playing allows students to focus on vocabulary and expression while practicing speaking in a realistic manner. According to Harmer, role-playing is a useful strategy that helps pupils "build confidence and develop fluency." [1] On the other hand, debates aid in the development of students' critical thinking and self-assured speaking abilities, which are essential in both academic and professional settings. According to McCafferty, "Debates develop argumentative skills and logical reasoning," [2] which are essential components of effective communication. Additionally, both strategies push pupils to change their language and enhance their active listening abilities. Both methods allow students to engage and communicate in a real-world, encouraging environment. By simulating real-life situations, role-playing allows students to focus on vocabulary and expression while practicing speaking in a realistic manner. According to Harmer, role-playing is a useful strategy that helps pupils "build confidence and develop fluency." [1]

Discussion: The findings demonstrated that debate and role-playing both markedly enhanced students' speaking abilities. The participants' confidence and fluency in speaking spontaneously improved. For instance, following role-playing, 85% of students said they felt more confident in their ability to communicate in English in post-study surveys. Additionally, it was encouraging to observe that they had no trouble speaking on a wide range of subjects.

In debates, students strengthened their argumentation skills and improved their ability to articulate their ideas clearly. As McCafferty notes, "debates require students to formulate their ideas

and present them logically." [2] This was evident in the fact that participants not only expanded their vocabulary, but also expressed complex ideas more clearly. They reported that they began to use a variety of complex grammatical techniques and newly learned vocabulary. Additionally, both activities boosted students' confidence. Peer evaluation and interactive elements in both exercises pushed students to take risks and step outside of their comfort zones.

Conclusion. In conclusion, incorporating speaking activities, tutorials, and interpretation tasks into English language instruction is necessary to enhance students' communicative proficiency. These approaches not only assist students improve their speaking and listening skills but also develop critical thinking, cultural awareness, and confidence while using the language in natural settings. This study demonstrates that role-playing and discussions are effective ways to improve language learners' speaking skills. Along with fluency and confidence, these exercises enhance critical thinking and persuasive abilities. The results show how adding these interactive exercises to language training can significantly improve students' speaking skills and prepare them for real-world conversation. These speaking skills approaches are useful for academic and professional fields of study as well as for ordinary communication.

REFERENCES:

1. Harmer, J. (2007). The Practice of English Language Teaching (4th ed.). Pearson Longman.

2. McCafferty, S. (2010). Using Debates to Enhance Speaking Skills in the Classroom. Language Learning Journal, 38(3), 145-160.

3. Raxmatullayeva, N. (2024). *Teaching English with the Help of Speaking to Students with the Accompaniment of a Guide and Interpretation Activity*. Chirchik State Pedagogical University. https://cyberleninka.ru/article/n/teaching-english-with-the-help-of-speaking-to-students-with-the-accompaniment-of-a-guide-an

UO'K: 378.125.7

BO'LAJAK CHET TILI O'QITUVCHILARINI METODIK HAMDA KASBIY JIHATDAN MAHORATLARINI TAKOMILLASHTIRISH

A.U.Rustamov, o'qituvchi, mustaqil izlanuvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. *Dunyo hamjamiyatini o'zgartirish va modernizatsiya qilishning global jarayonlari innovatsion pedagogik tajribani keng miqyosda qo'llash masalasiga yangi mazmun va alohida ahamiyat jalb etdi. Shu bilan birga, maqolaning mazmuni bugungi kunda barcha turdagi kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lgan va kasbiy bilimlarning fundamental tabiatini innovatsion fikrlash va amaliyotga yo'naltirgan, shuningdek, ijtimoiy va kasbiy harakatchan, malakali kadrlarni tayyorlashga qaratilgan chora-tadbirlardir.*

Kalit so'zlar: *o'qituvchilar metodik tayyorgarligini oshirish; xorijiy til; ta'lim dasturlari; malakaga asoslangan yondashuv; aks ettirish; ta'lim texnologiyalari.*

Аннотация. *Глобальные процессы изменения и модернизации мирового сообщества привлекли новое содержание и особую значимость к вопросу масштабного применения инновационного педагогического опыта. При этом содержанием статьи сегодня являются мероприятия, направленные на подготовку квалифицированных кадров, обладающих всеми видами профессиональных компетенций и направляющих фундаментальность профессиональных знаний на инновационное мышление и практику, а также на социальную и профессиональную мобильность.*

Ключевые слова: *совершенствование методической подготовки учителей; иностранный язык; образовательные программы; компетентностный подход; отражение; образовательные технологии.*

Abstract. *The global processes of change and modernization of the world community have attracted new content and special importance to the issue of large-scale application of innovative pedagogical experience. At the same time, the content of the article today is measures aimed at preparing qualified personnel who have all kinds of professional competences and have directed the fundamental nature of professional knowledge to innovative thinking and practice, as well as social and professional mobility.*

Key words: *improvement of methodical training of teachers; foreign language; educational programs; competency-based approach; reflection; educational technologies.*

Hozirgi rivojlangan ta'lim jarayonida o'qituvchilarni metodik jihatidan tayyorlash zarurati paydo bo'ldi. Binobarin, butun ta'lim tizimi faoliyatining eng muhim yo'nalishlari qatorida biz malaka oshirish jarayonida o'qituvchilar bilan ishlashni ajratib ko'rsatishimiz mumkin. Chunki malaka oshirish o'qituvchilarga kasbiy bilimlarni chuqurlashtirish, tizimlashtirish, yangilash va targ'ib qilish, malaka darajasiga talablarning ortishi va kasbiy muammolarni hal qilishning yangi usullarini o'zlashtirish zarurati bilan bog'liq holda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Tadqiqotning nazariy va uslubiy asoslari atoqli olimlarining asarlari bilan asoslangan.

Tadqiqotning asosiy qoidalari "uzluksiz ta'lim" g'oyalari bilan bog'liq bo'lib, uning uslubiy asoslanishi B.G. Ananyev, T.G. Brazhe, V.S. Gershunskiy va boshqalar olimlar, shuningdek, S.G. Vershlovskiy, E.M. Nikitin, T.I. Shamova va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan. Umumiy ilmiy darajada bizning tadqiqotimiz asosini P.A. Yutsevichene (modulli o'qitish asoslari); ta'limda andragogik yondashuv g'oyalari (B.G. Ananyev, S.G. Vershlovskiy, S.I. Zmeyev va boshqalar) tashkil etadi. Pedagogik innovatsiya asoslari V.A. Slastenin, V.I. Zagvyazinskiy, A.V. Xutorskoy, N.R. Yusufbekova, M.V. Klarin va boshqalarning asarlarida uslubiy va nazariy asoslandi. Ushbu mualliflar ta'limning turli darajalarida zamonaviy pedagogikaning innovatsion izlanishlarini tahlil qilish bilan bir qatorda innovatsion jarayonlarning mohiyatiga ham katta e'tibor berishgan.

Bundan tashqari, I.L. Bim, I.A. Zimnyaya, E.I. Passovning Chet tili o'qituvchilarini malaka oshirish tizimida o'qitishning nazariy tushunchalari va uslubiy yondashuvlarini ochib beruvchi kommunikativ, faoliyatga asoslangan va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarga asoslangan intensiv o'qitish texnologiyalarini, shuningdek, V.S. Lazarev va M.M. Potashnikning Ta'lim muassasasida boshqaruv faoliyatining uslubiy jihatlarini ochib beruvchi izlanishlari tadqiqotimiz uchun katta ahamiyatga ega. Pedagog va rahbar kadrlarning malakasini oshirish va kasbiy qayta tayyorlash bo'yicha ta'lim dasturlari mualliflari qo'shimcha ta'lim uchun ta'lim dasturlarini tanlash imkoniyati, shuningdek, raqobat tamoyili malaka oshirish sohasida monopoliyaga qarshi vaziyatni yaratishga, ta'lim tizimi xodimlarini kasbiy qayta tayyorlash va ta'lim maydonini kengaytirish xizmat qilishini ta'kidlamoqda [5]. Shu sababli, bugungi kunda fanga bo'lgan yondashuvni o'zgartirish va o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasini, ularning kasbiy qiziqishlarini hisobga olgan holda material mazmunini moslashtirgan holda qayta ishlab chiqish imkonini beradigan o'quv dasturlarini ishlab chiqish zarurati paydo bo'ladi.

O'quv dasturlarini ishlab chiqishda "dasturlar ko'p odamlarning sa'y-harakatlarini maqsadga muvofiqligi va integratsiyalashuvini ta'minlashning maxsus vositasi sifatida" bunga V.S. Lazarev va M.M. Potashnik atributi: dolzarblik, bashorat qilish, ratsionallik, realizm, yaxlitlik, boshqaruvchanlik va muvaffaqiyatsizliklarga sezgirlik kabi ma'lum fazilatlarga ega bo'lishi kerakligini hisobga olish kerak. Ushbu talablarga muvofiq, ta'lim dasturlarini loyihalashda eng dolzarb yondashuvlarga yo'naltirilgan, zamonaviy innovatsion o'qitish texnologiyalaridan foydalanish uchun chet tili o'qituvchilarini tayyorlash dasturini ishlab chiqildi. Mazkur dastur o'qitishning andragogik va kompetensiyaga asoslangan yondashuvi, modulli tuzilma tamoyillariga asoslangan va maqsad, vazifalar, bosqichlar va tarkibiy elementlarni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, o'qituvchilarni har tomonlama o'qitish jarayonini tashkil etish uchun zarur bo'lgan dasturning asosiy tarkibiy elementlari: maqsad; rag'batlantirish va qiziqtirish; mazmun; tashkillashtirish va harakat qilish; nazorat va tartibga solish; baholash va natijalar komponentlaridan tashkil topgan [1].

Quyida har bir blokni batafsil ko'rib chiqamiz:

Maqsad bloki (keng qamrovli maqsad) — chet tili o'qituvchisining innovatsion o'qitish texnologiyalaridan foydalanishga tayyorligini shakllantirish bilan taqdim etilgan. Bunga erishish uchun modullarning integratsiyalangan maqsadlarini hal qilish kerak (modulli tuzilishga muvofiq trening). Bunday maqsadlar quyidagilardir:

- oliy ta'lim tizimida va xorijda innovatsion jarayonlar haqida g'oyalarni kengaytirish;

- ingliz tilini o'qitishning zamonaviy texnologiyalari va usullaridan foydalanish bo'yicha amaliy ko'nikmalar va dizayn ko'nikmalarini rivojlantirish;

- professional nutq madaniyati darajasini oshirish, chet tili o‘qituvchilari (professional yo‘naltirilgan kommunikativ kompetentsiya) va ularning madaniy dunyoqarashini kengaytirish;

- o‘qituvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish;

- psixologik va didaktik qiyinchiliklarni, chet tilini o‘qitish amaliyotida yangi ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanishda yuzaga keladigan qiyinchilik va muammolarni yengish ko‘nikmalarini rivojlantirish;

- hamkasblar o‘rtasida chet tilini o‘qitish tajribasini o‘zaro boyitish.

Dasturning rag‘batlantiruvchi va motivatsion bloki talabalarni o‘qitish shakllari, usullari va o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatini tanlashda faollashtirish uchun mo‘ljallangan. Talabalarning ijobiy motivatsiyasini rag‘batlantirish uchun maslahat, tashkiliy va faol o‘yinlar, muhokamalar, davra suhbatlari kabi ish shakllaridan foydalanish tavsiya etiladi. O‘z-o‘zini diagnostika varaqalarini to‘ldirish o‘z-o‘zini o‘qitish faoliyatini faollashtirishga yordam beradi va materialni o‘rganishning individual sur’atini belgilashga yordam beradi.

Moddiy blok — nazariy, uslubiy, fan va psixologik-pedagogik tayyorgarlikning kombinatsiyasi bo‘lib, u “Zamonaviy o‘quv amaliyoti kontekstida ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy kompetentsiyalarini takomillashtirish” eksperimental maxsus kursini o‘rganishga asoslangan. Maxsus kursni o‘rganishning dolzarbligi o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini — uning oliy o‘quv yurtidan keyingi ta’limni modernizatsiya qilish natijasida yuzaga kelgan kasbiy muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam berish zarurati bilan belgilanadi.

Dasturning navbatdagi bloki **operatsion va faoliyatga asoslangan** bo‘lib, u shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalar sintezidir: muammoli ta’lim; loyiha usuli; tanqidiy fikrlashni rivojlantirish; o‘yin texnologiyalari; portfolio yaratish va boshqalar.

Umuman olganda, biz o‘qitish texnologiyasini "ta’lim shakllari, usullari va vositalarining texnologik jihatdan birlashtirilgan tizimi" va o‘qitish usullari "oldindan belgilangan vazifalar bilan o‘quv va kognitiv faoliyatni tashkil etish usullari, kognitiv faoliyat darajalari, oldindan rejalashtirilgan natijalar va tarbiyaviy harakatlar" deb tushunamiz [4, 312].

O‘qitish usullari, o‘z navbatida, "o‘qitishni ma’lum bir pedagogik faoliyat doirasida amalga oshirishga imkon beradigan qoidalar, tamoyillar, usullar va vositalar tizimi yig‘indisidir"[4, 222].

Nazorat va tartibga solish bloki testlar, anketalar, nazorat savollari va mustaqil ish topshiriqlar to‘plami bilan ifodalanadi. O‘qituvchi talabalarning "kirish" testlari natijalariga ko‘ra bilim, ko‘nikma va malakalar tizimining holati haqida ma’lumot oladi. "Joriy" / "oraliq" testlar va "yakuniy" test qo‘llaniladi. Ishlab chiqilgan dastur doirasida o‘qituvchilarning tayyorgarligini baholash vositalari bilim, ko‘nikmalarni yangilash, kasbiy o‘zlashtirish darajasini aniqlash uchun talabalarning kasbiy kuzatuvlari kundaligini to‘ldirishni ham o‘z ichiga oladi.

Baholash va natijalar blokida chet tili o‘qituvchilarini zamonaviy o‘qitish texnologiyalaridan foydalanishga tayyorgarlik darajasini oshirish natijalarida namoyon bo‘ladi. Kasbiy tayyorgarlik, o‘z navbatida, o‘qituvchining metodik jihatdan o‘z ustida ishlashi natijasi, kasbiy ta’lim va o‘z-o‘zini tarbiyalash, kasbiy fazilatlar va o‘z-o‘zini nazorat qilish natijasidir. V.A. Slastenin, “kasbiy kompetentsiya” tushunchasi doirasida tayyorlikni hisobga olgan holda, bu hodisani 2 turga ajratadi: nazariy va amaliy. Nazariy tayyorgarlikning mazmuni, uning nuqtai nazari bo‘yicha, o‘qituvchida analitik, prognostik, loyihaviy va refleksiv qobiliyatlarning mavjudligida namoyon bo‘ladigan psixologik, pedagogik va maxsus bilimlar va pedagogik fikrlash qobiliyatidir. Olim tashkiliy va kommunikativ qobiliyatlarni amaliy tayyorgarlik mazmuniga bog‘laydi [2].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Lazarev V.S., *Pedagogika: ucheb. posobie dlya studentov Pedagogicheskikh institutov* [Pedagogy: A manual for students of pedagogical institutes]. In: Babanskiy Yu.K. (ed.) Moscow:Prosveshchenie. 1983. 308 c.

2. Slastenin V.A., Isaev I.F., Shiyanov E.N. *Pedagogika: ucheb. posobie dlya stud.vyssh. ucheb. zavedeniy* [Pedagogy: a textbook for university students]. In: Slastenin V.A. (ed.) Moscow: Akademiya. 2009.

3. Passov E.I., Kuzovlev V.P., Tsar’kova V.B. *Uchitel’ inostrannogo yazyka: Masterstvo i lichnost’.* [A teacher of a foreign language: Skill and personality.]. Moscow: Prosveshchenie. 1993.

4. Smirnov S.D. *Pedagogika : teoriya, sistemy, tekhnologii : ucheb. dlya stud. vysshi sred. ucheb. zavedeniy* [Pedagogy: theory, systems, technologies: a textbook for students of higher and secondary educational institutions]. In: Smirnov S.A. (ed.) Moscow: Akademiya. 2008.

5. http://www.akipkro.ru/index.php.

UDC 37.02

DIALECT EDUCATING AS A COMMUNICATIVE COMPONENT

Z.R.Safarova, teacher, Bukhara State Technical University, Bukhara

Annotatsiya. *Maqolada chet tilini o'rganayotgan talabalarga xorijiy dialektlarni o'rgatish masalalari ko'rib chiqiladi. Ingliz, fransuz, nemis va boshqa ona tili bo'lmagan shevalarni dialekt sifatida o'rgatishda kommunikativ jihatni kuchaytirish nihoyatda muhimdir. ESP mashg'ulotlari va maktablarda o'ziga xos strategiyalardan foydalanish mumkin. Maqolada dars davomida har qanday o'qituvchi duch kelishi mumkin bo'lgan bir nechta muammo muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: *qarama-qarshiliklar, dialektlarni masofaviy o'rganish, fonetik ta'lim, oliy o'quv yurtlarida ixtisoslashtirilgan ta'lim, ilhom, autentik materiallarni tanlash, ixtisoslashtirilgan soha nazorati, kompetensiyaning o'ziga xosligi.*

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы обучения иностранных диалектов учащимся, не являющимся носителями языка. Крайне важно усиливать коммуникативный компонент при преподавании английского, французского, немецкого и других неместных диалектов как отдаленных диалектов. Отличительные стратегии можно использовать на занятиях по ESP и в школах. В статье рассматриваются несколько проблем, с которыми сталкивается любой преподаватель во время урока.*

Ключевые слова: *противоречия, дистанционное диалектное обучение, фонетическая подготовка, специализированное обучение в высшей школе, вдохновение, выбор аутентичных материалов, контроль специализированного круга, компетентностная специфика.*

Abstract. *The article bargains with the instructing outside dialects to non-native learners. It is vital to reinforce the communicative component when instructing English, French, German and other non - local dialects as remote dialects. Distinctive strategies can be utilized in ESP classes and at schools. The article examines a few troubles which any instructor comes over with amid the lesson.*

Key words: *inconsistencies, remote dialect educating, phonetic preparing, specialized instructive teach of higher instruction, inspiration, choice of authentic materials, control of the specialized circle, proficient specificity.*

Knowledge of a foreign dialect is the foremost vital condition for communication between people of distinctive nationalities. Within the cutting-edge data world, people are intrigued in learning foreign dialects. Much appreciated to logical and mechanical advance and the changes taking part in society, the education framework is additionally being made strides. Thus, the method of instructing foreign dialects at schools and higher instructive teach must meet the necessities of the time. The world is getting to be diverse, the ambiance of globalization, that's, worldwide financial, political and social integration and unification, covers all circles of society. The rapprochement and combination of dialects and societies of diverse nations is taking put, a worldwide dialect is being born.

Social and phonetic differing qualities tallies for numerous centuries, dialects of interethnic communication showed up. For communication of numerous Distant Eastern people groups, the Akkadian dialect was utilized, at that point Ancient Greek got to be the dialect of world communication, at that point - Latin, from the 17th to the middle of the 20th century - French. Within the moment half of the XX century, the unequivocal position in universal and intercultural communication was prevailed by the English dialect, the impact of which has presently gotten to be worldwide.

How to ace a foreign dialect nowadays? Clearly, a modern approach to educating foreign dialects is required. The worldwide dialect could be a direct to the culture of the English-speaking people groups and implies of shared understanding between individuals [4]. The nearness of a worldwide dialect involves negative results both for the English dialect itself and for the dialects of other people groups. The so-called variations of the English dialect show up, which, in turn, affect the arrangement of a more disentangled adaptation of the English dialect (World English), justifiable to different people groups - non-native speakers of English.

The abundance, magnificence of the English dialect and, in like manner, the culture of local English speakers are continuously being misplaced. The ponder of foreign dialects is closely related to the one of the societies of the speakers of diverse dialects. English speakers make a clear refinement between British and American societies. Maybe for most nonnatives it is not imperative which form of the dialect is utilized in communication, as long as understanding is accomplished. For the world citizens, social contrasts are also insignificant. In this respect, communication disappointments happen in intercultural communication.

Concurring to specialists, "two national societies never totally coincide - this takes after from the truth that each comprises of national and universal components." [5] Alongside this, troubles emerge for instructors of foreign dialects, who ought to fathom the issues of protecting the dialect and culture of the worldwide dialect itself and the picture of the world of another remote dialect. The most conditions for compelling interaction between agents of distinctive societies are shared understanding, common regard for each other and a tolerant demeanor towards diverse societies. In intercultural communication, the level of intercultural communication and the profundity of understanding are critical. In a multinational society, person societies do not vanish, that is they do not combine into a single culture, but retain their distinction, and at the same time, there exists a common national flavor.

The most challenges of modern dialect instruction lie within the substance of educating, strategies and implies of instructing. These categories of strategies of instructing remote dialects within the imaginative handle of real life are also being changed, just like the whole instruction framework. Within the period of improvement of international relations, information of remote dialects opens up modern prospects for personal and proficient advancement. Outside dialects are instructed in all types of education of higher instruction, counting specialized ones. Much consideration is paid to the phonetic preparing of students, in any case, there are certain issues and inconsistencies within the framework of foreign dialect instruction in specialized instructive teach, related with an entirely controlled proficient circle. The article examines common issues of educating foreign dialects in non-linguistic instructive organizations, such as the complexity of the compatibility of the helpful and specialized approaches in instructing, inadequately inspiration of learners, the multilevel dialect preparing of candidates, the choice of authentic materials for the instructive prepare. The inconsistencies between the cutting edge academic prerequisites for the remote dialect preparing of future engineers, technologists and the conditions of the proficient circle of higher specialized instruction are highlighted: the inconsistency between the prerequisites for individualization of preparing and the require for collective work amid down to classes of learners.

The significance of knowing foreign dialects within the cutting-edge world can barely be overestimated. UNESCO broadcasted the 21st century the century of polyglots and proposed the witticism "Learning dialects all through life." [1] Always creating universal relations, intercultural ties, common informatization of society and other forms of integration and globalization lead to the fruitful presence in cutting-edge substances. The Uzbek instruction framework endeavors to rapidly react to present day challenges and keep up with the time. Schoolchildren learn at least one foreign dialect beginning from the first grade. In all instructive educate of higher instruction, teaching "remote dialect" is included within the cycle of helpful disciplines of the essential (obligatory) portion of the educational programs. Undergraduates, doctoral understudies, candidates for the degree of PhD arranging to protect a proposition are required to require a candidate exam in any foreign dialect.

In specialized instructive educate of higher instruction, foreign dialects are given extraordinary significance. Instructing remote dialects is carried out amid the complete period of accepting higher education by understudies. On the off chance that we are talking around a forte, this implies that future technical laborers learn any foreign dialect in one frame or another for four to five a long time. In any case, in spite of the near consideration paid to outside dialects within the preparing of future specialized pros, there are certain problems and inconsistencies within the framework of educating outside dialects in specialized instructive teach of higher instruction.

Most of the specialized instructive and logical centers, institutions, their branches are instructive organizations of higher instruction, as a run the show, of a specialized introduction, in which

proficient training and the improvement of data and specialized competence of pros are "at the bleeding edge." Compassionate disciplines, in turn, contribute to the arrangement of a fundamental identity, the advancement of a worldview, ethical quality, ethical establishments. The issue of irregularity between data innovation advance and the otherworldly improvement of society is reflected within the instructive environment. Among instructors of helpful disciplines in common and remote dialects in specific, there is a got to fathom a troublesome issue – "to combine the incongruent" [3:2]: to combine the technocratic and compassionate approaches to instructing. The arrangement to the issue can be coordinates professionally situated preparing in compassionate disciplines in specialized educational organizations.

Professionally arranged educating of remote dialects consists within the integration of dialect and specialized disciplines, within the choice of the substance of teaching "remote dialect". Students "ought to be included within the handle of absorbing helpful information in order to get it the social and chronicled mission of science and technology within the life of mankind and their put within the execution of this mission." [2:4]

In addition to the inconsistencies within the compatibility of helpful and specialized disciplines, there are common issues of instructing a remote dialect in non-linguistic instructive organizations. They may have different prerequisites: mental, methodological, organizational, specialized and others. These incorporate: inadequately inspiration of learners; starting multilevel preparing of students; the problem of choosing present day educating helps, authentic materials for filling the substance of the preparing course and compelling academic advances in a restricted time asset; gear of classrooms; need of uniform criteria for assessing competencies and numerous others.

REFERENCES:

1. Rustamovna, S.Z. (2023) Influence of Mythonyms on the Formation of Uzbek Folk Proverbs. International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research. ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036, 12, 144- 145.

2. Barotovna, B.M. (2018) Visibility as a means of creating communicative motivation on teaching oral communication. Academy, (5 (32)), 74-75.

3. Карроматова, З.Ф. (2017) Инновационные технологии в преподавании и изучении английского языка. Достижения науки и образования, 4 ,63-65.

4. Barotovna, B.M. (2019) Actuality of distance learning at present education. Достижения науки и образования, (7 (48)), 55-56.

5. Safarova Z.R. (2024) Этимологическая классификация человеческих имен в составе английских фразеологизмов. Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference 1), 860-865.

6. Safarova. Z.R. (2022). The role of philosophy in the development of linguistics. Развитие лингвистики и литературоведения и образовательных технологий в эпоху глобализации, 1(1), 55-57.

7. Sayitova, K. (2025). Problems of Translation of Neologisms from English into Russian and Their Solutions. International Journal of Artificial Intelligence, 1(2), 1846–1849. https://inlibrary.uz/index.php/ijai/article/view/78199

9. Карроматова, З.Ф. (2017). Воспитание в учениях мыслителей Востока. Достижения науки и образования, (4 (17)), 47-48.

UDC 378.02:372.8

A LEAN FOUR-PILLAR MODEL FOR BOOSTING ENGLISH SPEAKING IN UZBEK UNIVERSITIES

T.Saidmuhammad, teacher, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. *Ushbu maqola O'zbekiston universitetlari talabalari ingliz tili og'zaki nutqini rivojlantirish uchun to'rt ustunli ixcham modelni taklif etadi: (1) fan sohasiga mos topshiriqlar, (2) video-tahlil yordamida o'zini anglash, (3) rollarni aylantirish orqali muvozanatli muloqot, (4) nutqiy tashvishlarni kamaytiruvchi psixologik tayyorgarlik. Model cheklangan resurslar sharoitida CEFR B2 maqsadiga erishish uchun amaliy yo'l-yo'riqlarni beradi: o'quv rejasiga integratsiya, besh soatlik o'qituvchi treningi, analitik mezonli portfel baholash va kam tarmoqli texnologik yechimlar. Taklif etilgan yondashuv qo'shimcha auditoriya vaqti talab qilmaydi, ammo talabalarning ravonlik va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini sezilarli oshirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *nutq malakasi; vazifaga asoslangan ta'lim; EAP; o'zbek oliy ma'lumoti; CEFR; nutq tashvishi*

Аннотация. *В статье предложена компактная четырёхкомпонентная модель развития навыков устной речи на английском языке у студентов вузов Узбекистана: (1) задания, отражающие профессиональные жанры, (2) видеорефлекция для развития навыка «noticing», (3) ротация ролей для равномерного участия, (4) психолого-педагогические приёмы снижения тревожности. Описаны шаги внедрения в существующие EAP-курсы: корректировка программ по дескрипторам CEFR B2, пятичасовой тренинг для преподавателей, портфельная оценка с аналитическими рубриками и малополосные технические решения. Предлагаемая модель позволяет достичь целей государственной стратегии без увеличения аудиторной нагрузки, при этом повышая беглость и управляемость дискурса студентов.*

Ключевые слова: *владение разговорной речью; обучение, основанное на задачах; Восточное партнерство; Узбекское высшее образование; CEFR; беспокойство при разговоре.*

Abstract. *Uzbekistan now requires university graduates to reach CEFR B2 speaking proficiency, yet fewer than one in five students meet this benchmark. Drawing on international scholarship and Uzbek classroom reports, this conceptual paper distils a four-pillar model for low-resource, high-impact improvement: (1) discipline-specific tasks that mirror academic genres, (2) video-mediated reflection to foster noticing and self-regulation, (3) rotated interaction roles that guarantee equitable turn-taking, and (4) anxiety-responsive scaffolding grounded in affective-motivational research. The article outlines practical integration into existing EAP courses, suggests bandwidth-friendly digital tools, and recommends assessment tweaks that align with CEFR descriptors. By focusing on realistic adjustments rather than wholesale syllabus overhaul, the model offers a pathway for Uzbek universities to narrow the "speaking gap" within current timetables and budgets.*

Keywords: *speaking proficiency; task-based learning; EAP; Uzbek higher education; CEFR; speaking anxiety*

Introduction. English has become a strategic asset in Uzbekistan's push for academic mobility and innovation. Presidential Decree PD-2909 (2017) and Cabinet Resolution #460 (2023) stipulate that undergraduates must demonstrate at least B2-level speaking ability. Despite extended contact hours, Ministry data (2024) show only **18 %** of second-year students passing the B2 threshold, largely because classroom practice remains dominated by grammar-translation lectures (Alimova, 2024). Expanding contact time is unrealistic given crowded curricula and faculty load; what is needed are **efficient, evidence-led tweaks** that work inside existing structures. This paper therefore asks: *Which condensed, theory-based strategies can most plausibly raise Uzbek undergraduates' speaking competence within current constraints?*

Literature review. Task-Based Language Teaching improves fluency and complexity in tertiary settings (Ellis, 2019; Lee & Huang, 2022). Post-task reflection is essential to balance accuracy (Skehan, 2020).

- **Genre-Based EAP** links language learning to disciplinary communication needs (Basturkmen, 2010). Rimmer (2019) shows that genre tasks boost use of stance markers.
- **Technology-Enhanced Practice**—especially low-bandwidth video journals—extends rehearsal time and provides analyzable records (Stockwell, 2023). Uzbek pilots report greater confidence but note patchy internet (Norkulova, 2024).
- **Affective Factors** matter: speaking anxiety predicts lower performance; mindfulness and self-reflection reduce anxiety (Horwitz et al., 1986; Yashima, 2018).
- **Sociocognitive-Affective View** (Hall, 2019) frames speaking as co-constructed, genre-bound, and emotion-laden—suggesting that cognitive, social and affective levers must be pulled together.
- These strands converge on four priorities: authenticity, reflection, balanced interaction, and emotional support.

3 The Four-Pillar Model

Pillar	Why It Matters	Easy-Start Activities
1. Discipline-Specific Tasks	Heightens relevance; prepares for academic genres	Poster pitch (engineering), case-study debate (economics)
2. Video-Mediated Reflection	Promotes noticing gaps; archives progress	Flip journal; annotate 60-sec clip with CEFR rubric
3. Rotated Interaction Roles	Ensures equitable speaking time; builds discourse management	Chair–presenter–challenger rotation in seminars
4. Anxiety-Responsive Scaffolding	Lowers affective filter; fuels willingness to communicate	2-min mindfulness warm-up; peer-support check-ins

These pillars can be folded into a standard 15-week EAP course: Weeks 1–4 information-gap tasks; Weeks 5–10 genre simulations with video reflection; Weeks 11–14 problem-solution debates; Week 15 portfolio presentation. Bandwidth limitations? Swap Flip video for audio recordings shared via Telegram.

Implementation Tips

1. **Curriculum Mapping** – Link each task to CEFR B2 descriptors (e.g., "Can develop an argument systematically").
2. **Faculty Micro-Training** – Run a five-hour workshop on task cycles, video feedback, and anxiety management; recognise completion in promotion dossiers.
3. **Assessment Alignment** – Replace end-of-semester monologues with video/audio portfolios rated on analytic rubrics; add peer/self-scores to encourage reflection.
4. **Resource Hacks** – Use students' phones as cameras; share files offline when bandwidth is low; repurpose existing classrooms as "speaking labs."

Conclusion. Uzbek universities can make measurable progress toward CEFR B2 speaking targets without extra seat time by adopting the lean four-pillar model proposed here. Discipline-specific tasks deliver authenticity; video reflection supplies data for improvement; role rotation operationalises discourse-management descriptors; and affective scaffolds keep anxiety at bay. Supported by micro-training and modest tech investments, this synergy can transform the current talk-poor, lecture-heavy environment into one where every student speaks, notices and improves.

REFERENCES:

1. Alimova, S. (2024). Code-switching in Uzbek EMI classrooms. *Asian J. of Applied Linguistics, 11*(1), 23–45.
2. Basturkmen, H. (2010). *Developing Courses in English for Specific Purposes*. Palgrave.
3. Ellis, R. (2019). *Task-Based Language Teaching*. Cambridge UP.
4. Hall, J. K. (2019). *Sociocultural Theory in L2 Education*. Routledge.
5. Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. A. (1986). Foreign language classroom anxiety. *Modern Language Journal, 70*(2), 125–132.
6. Lee, J., & Huang, H.-T. (2022). A meta-analysis of TBLT speaking outcomes. *Language Teaching Research, 26*(1), 5–29.
7. Rimmer, R. (2019). Genre-informed EAP tasks. *English for Specific Purposes, 54*, 15–28.
8. Stockwell, G. (2023). Digital tools for oral communication. *Language Learning & Technology, 27*(1), 1–18.

UDC 37.02

PRINCIPLES FOR THE FORMATION OF LEXICAL COMPETENCE IN THE TEACHING OF INDUSTRIAL TERMS OF THE ENGLISH LANGUAGE

(on the example of ICT terms)

A.S.Saidqosimova, Senior lecturer, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz tilida sohaviy terminlarni o'qitishda leksik kompetensiyani shakllantirishning muhim tamoyillari AKT terminlari misolida, faol o'rganish, kontekstualizatsiya, amaliy qo'llash, asosni mustahkamlash va doimiy baholash kabi muhim jihatlar tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Ingliz tili, Sohaviy terminlar, Leksik kompetensiya, AKT, Kontekstualizatsiya, Amaliy qo'llash, Asosni mustahkamlash, baholash.*

Аннотация. *В данной статье основные принципы формирования лексической компетентности в преподавании отраслевых терминов на английском языке на примере*

ИКТ-терминов проанализированы такие важные аспекты, как активное обучение, контекстуализация, практическое применение, закрепление основы и постоянная оценка.
Ключевые слова: *английский язык, отраслевые термины, лексическая компетентность, ИКТ, контекстуализация, практическое применение, укрепление основ, оценка.*
Abstract. *This article analyzes important aspects of the formation of lexical competence in the teaching of field terms in English using the example of ICT terms, such as active learning, contextualization, practical application, Foundation strengthening and continuous assessment.*
Keywords: *English, field terms, lexical competence, ICT, contextualization, practical application, base reinforcement, evaluation.*

The ability to comprehend and utilize specialized terminology is crucial for effective communication in any field. This is particularly true in the realm of Information and Communication Technology (ICT), where a constantly evolving vocabulary demands constant adaptation and learning.

The formation of lexical competence is important when teaching English field terms. This is especially important for the ICT sector, as new terms constantly appear in this area. Thus, effective methods must be used to teach students to understand and apply ICT terms.

First, the principle of active learning is important. Readers should learn not only to memorize terms, but to apply them in different contexts. To do this, it is possible to play a variety of games, roles, engage in discussions and projects.

Secondly, contextualization is important. Students must learn terms in a real context in order to understand and apply their meaning. For this, real texts, websites, software manuals and other materials can be used.

Thirdly, practical application is very important. In addition to studying Terms, students must learn to apply them in real conditions. To do this, it is possible to perform various tasks, solve problems, prepare presentations and write reports.

Fourth, it is important to strengthen the base. In order for students to have a good understanding of ICT terms, they need to have a general English Dictionary and grammar.

Fifth, constant evaluation is important. Regular assessments must be conducted to track the progress of students and determine their difficulties. Tests, quizzes, Cross-assessment, and teacher observation may be used for this.

Using the above principles, teachers can achieve effective teaching of field terms in English and the development of lexical competence of students. As a result, foreign language communicative competence is associated not only with knowledge of language units, but also with the ability to build verbal communication taking into account a specific extralinguistic situation, i.e. a set of external factors influencing the nature and development of communication, the achievement of goals and objectives of communication. Such factors include the peculiarities of the speaker's psyche and thinking, the cognitive picture of the world that affects the linguistic picture of the individual's world, and the ethnocultural and sociocultural principles of communication accepted in society. The development of communicative competence is carried out through the formation of skills and abilities to carry out receptive and productive types of speech activity, which are always based on the ability to use lexical units appropriate to the communicative situation.

The principle of personality development within the framework of the learning process of speech activity is implemented through the organization of the educational process in such a way that facilitated conditions are created for the development of speaking, stimulating inclusion in interaction and open dialogue. These allowances provide a transition from theoretical knowledge of grammatical and lexical units to objective knowledge and perception of oneself and others.

The very essence of the concept of "linguistic activity" presupposes that its subject is the individual himself, by means of comprehension and analysis of linguistic units. By presenting language units as a system, an individual successfully implements communication. For learning to speak and successfully mastering communicative competence, it is important to create an informal,

natural communication environment. These conditions help students to "talk", create more opportunities for self-expression.

The interaction of several subjects leads to reflection, which in the process of communication affects the individual by comparing and analyzing different points of view, culture, and the spiritual and moral component of the speakers. In this case, the individual-personal formation of the subject undergoes objectification. By affecting the subjective sphere of students, the communicative impact ensures the actualization of one's own potential for the self-development of each participant in communication.

The principle of joint search for solutions to problems during language acquisition is at the heart of the learning process itself. Teachers are characterized by the spontaneous solution of speech-thinking tasks in the process of interacting with students. Problematic situations arise at any stage of learning and are typical for learning activities in general. For developing lexical competence in teaching ICT terminology, emphasizing the importance of active learning, contextualization, and real-world application.

1. Active Learning and Engagement: Passive memorization of ICT terms is ineffective. Students need to actively engage with the vocabulary through various activities. This can involve:

- Concept Mapping: Visualizing relationships between terms through diagrams and charts.
- Role-Playing: Simulating real-world scenarios where students use ICT terminology in context.
- Debates and Discussions: Engaging in critical thinking and analysis using ICT vocabulary.

2. Contextualization: Isolated vocabulary learning is ineffective. Students need to understand the meaning and usage of terms within their specific contexts. This can be achieved through:

- Real-World Examples: Using authentic materials like articles, websites, and software manuals to illustrate the use of ICT terminology.
- Case Studies: Analyzing real-world ICT scenarios to understand the application of terminology.
- Project-Based Learning: Engaging students in projects that require them to research and use ICT vocabulary.

3. Real-World Application: The ultimate goal of teaching ICT terminology is to equip students with the ability to use it effectively in real-world scenarios. This can be achieved through:

- Problem-Solving Activities: Presenting students with ICT-related problems that require them to apply their vocabulary knowledge.
- Presentation and Report Writing: Encouraging students to present their findings and research using appropriate ICT terminology.
- Technology Integration: Incorporating technology tools and platforms into the learning process, allowing students to practice using ICT vocabulary in authentic contexts.

4. Building a Foundation: Before diving into specialized ICT terminology, it is important to ensure students have a strong foundation in general English vocabulary and grammar. This will help them better understand the structure and meaning of complex ICT terms.

5. Continuous Assessment and Feedback: Regular assessment and feedback are crucial for monitoring student progress and identifying areas for improvement. This can be achieved through:

- Vocabulary Quizzes and Tests: Regularly assessing students' understanding of ICT terminology.
- Peer Feedback: Encouraging students to provide feedback on each other's use of ICT terminology.
- Teacher Observation: Observing students' use of ICT terminology in class activities and projects.

Developing lexical competence in teaching ICT terminology requires a multifaceted approach that emphasizes active learning, contextualization, real-world application, and continuous assessment. By implementing these principles, educators can empower students to effectively communicate and engage in the ever-evolving world of ICT.

Thus, for the development of lexical competence, it is recommended to use different types of exercises (and more often you should work with speech exercises), as well as new teaching methods

and techniques (such as active and interactive techniques) that allow you not only to memorize a lexical unit and its translation, but also to assimilate its semantics, contextual features of use, and also, develop not only the lexical skills themselves, but also the skills of speaking, reading, listening and writing., this together will contribute to the effective and full-fledged development of foreign language communicative competence.

REFERENCES:

1. Saidmavlonovna S. A. Teaching methodology of economic terms borrowed from English in the Uzbek language //Modern problems in education and their scientific solutions. – 2024. – T. 1. – №. 2. – C. 200-203.

2. Passov E. I., Kuzovleva N. E. Fundamentals of communicative theory and technology of foreign language education // Moscow: Russian Language, 2010.

3. Shumilova E. A. Communicative competence as a component of the quality of professional activity of a teacher // Bulletin of SUSU. - No. 3. - 2017.

UDC 37.02

GAMIFICATION IN ENGLISH TEACHING: MAKING LEARNING MORE INTERACTIVE

M.B.Salikhova, master's student, Tashkent Institute of Management and Economics, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada gamifikatsiya ingliz tilini o'qitishni qanday rivojlantirishi muhokama qilinadi, uning asosiy komponentlari, afzalliklari va amaliy qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, gamifikatsiyani samarali joriy etishda yordam beradigan raqamli vositalar ham yoritiladi.*

Kalit so'zlari: *gamifikatsiya, ingliz tilini o'qitish, o'quvchilarning jalb qilinishi, interaktiv o'qitish, raqamli vositalar, motivatsiya*

Аннотация. *В данной статье рассматривается, как геймификация способствует преподаванию английского языка, обсуждаются ее ключевые компоненты, преимущества и практическое применение в учебных аудиториях. Также выделяются цифровые инструменты, которые помогают эффективно внедрять геймификацию.*

Ключевые слова: *геймификация, преподавание английского языка, вовлеченность студентов, интерактивное обучение, цифровые инструменты, мотивация.*

Absract. *This article explores how gamification enhances English language teaching, discussing its key components, benefits, and practical applications in classrooms. It also highlights digital tools that can help implement gamification effectively.*

Key words: *gamification, English teaching, student engagement, interactive learning, digital tools, motivation.*

Introduction. In the digital era, traditional teaching methods often struggle to capture and sustain students' attention, especially in language learning, where motivation and engagement play a crucial role in skill acquisition. Many educators face challenges in maintaining student interest, fostering active participation, and ensuring long-term retention of knowledge. The use of gamification in English language teaching (ELT) has gained significant attention in recent years due to its potential to enhance student engagement, foster collaboration, and improve learning outcomes. Digital platforms such as Kahoot!, Duolingo, Quizlet Live, and Classcraft leverage game mechanics to create a fun, competitive, and interactive learning environment. Additionally, role-playing games, escape room activities, and storytelling-based tasks can make language learning more immersive and contextually relevant. Beyond improving motivation, gamification can also align with cognitive and psychological learning theories, such as Self-Determination Theory (Deci & Ryan, 1985), which highlights the importance of autonomy, competence, and relatedness in fostering motivation, and Flow Theory (Csikszentmihalyi, 1990), which explains how learners achieve deep engagement when they experience a balance between challenge and skill level [1, 2].

Literature Review. Gamification has gained significant attention in educational research, with numerous studies highlighting its potential to enhance student engagement, motivation, and learning

outcomes. Research suggests that incorporating game mechanics into educational settings can increase student participation, foster intrinsic motivation, and improve knowledge retention.

Deterding et al. (2011) define gamification as the application of game elements—such as points, leaderboards, and challenges—to non-game contexts, including education [3]. Their study emphasizes how game mechanics can transform traditional learning into an interactive and engaging experience. Kapp (2012) further explores gamification in the context of language learning, arguing that well-designed gamified activities shift the focus from passive reception of knowledge to active learning [4]. He categorizes gamified learning into structural gamification (adding game elements to an existing curriculum) and content gamification (turning the learning content itself into a game-like experience). Another key theory is Self-Determination Theory (SDT) by Deci & Ryan (1985), which explains how gamification fosters motivation through three psychological needs [2]: 1. Autonomy – allowing students to make choices and control their learning. 2. Competence – providing challenges and feedback that help learners feel a sense of achievement. 3. Relatedness – encouraging collaboration and social interaction in gamified activities.

Methodology. This study explores practical applications of gamification in English teaching by analyzing real classroom implementations, student feedback, and teacher observations. The research focuses on interactive learning techniques, game-based applications, and digital platforms used in language learning.

Analysis and Results.

1.Key Components of Gamification in English Teaching

Points and Rewards: Students earn points for completing exercises, which enhances their intrinsic motivation.

Badges and Achievements: Digital or physical badges recognize lestones, fostering a sense of accomplishment.

Leaderboards: Friendly competition encourages students to participate actively.

Storytelling and Role-playing: Immersive narratives make learning more engaging.

Challenges and Quests: Students solve puzzles or engage in missions to practice language skills.

2.Digital Tools for Gamification: Kahoot! – Interactive quizzes that make learning fun.

Quizlet Live – Vocabulary learning through team-based competitions.

Classcraft – A role-playing game where students progress through an adventure.

Duolingo – A widely used gamified language-learning platform.

3.Impact on Student Engagement. Gamification fosters a positive learning environment where students actively participate. Research findings indicate improved retention rates, higher attendance, and a greater willingness to practice English outside the classroom.

***Conclusion and Recommendations*.** Gamification has emerged as a powerful tool in English language teaching, offering a dynamic and interactive alternative to traditional instructional methods. Research and classroom experiences demonstrate that when game elements are effectively integrated into lessons, they can increase student engagement, boost motivation, and enhance overall learning outcomes.

However, the successful implementation of gamification requires careful planning and thoughtful execution. Simply adding game elements such as points and badges without a pedagogical foundation may result in superficial engagement rather than meaningful learning. To maximize the effectiveness of gamification in English teaching, educators should consider the following recommendations:

1. Gradual Integration of Game Mechanics

- Introduce gamification elements progressively, allowing students time to adapt to the approach.

- Start with simple game-based activities (e.g., quizzes, storytelling challenges) before incorporating more complex elements like role-playing games, simulations, or escape rooms.

2. Blending Digital and Traditional Gamified Activities

- Combine digital tools (e.g., Kahoot!, Quizlet Live, Duolingo, Classcraft) with offline, classroom-based games to cater to different learning environments and resources.

- Utilize storytelling, role-playing, and interactive board games to create immersive experiences beyond screens.

3. Encouraging Collaborative Learning

- Implement team-based challenges that promote cooperation, communication, and peer learning.

- Use leaderboards and group-based rewards to foster a sense of **healthy competition and collective achievement.

4. Aligning Gamification with Learning Objectives

- Design activities that reinforce key language skills such as vocabulary acquisition, grammar practice, listening comprehension, and speaking fluency.

- Ensure that the gamified tasks are meaningful and contribute to long-term language retention rather than serving as short-term motivational gimmicks.

5. Providing Meaningful Feedback and Rewards

- Incorporate immediate feedback mechanisms (e.g., progress tracking, personalized comments) to help students recognize their achievements and areas for improvement.

- Use a mix of intrinsic and extrinsic rewards to sustain motivation—progress badges, certificates, and public recognition can complement the inherent joy of language mastery.

6. Regularly Assessing the Effectiveness of Gamification

- Continuously monitor student engagement, motivation levels, and language development to evaluate the impact of gamification strategies.

- Gather student feedback through surveys or reflections to refine and adjust game elements accordingly.

By thoughtfully implementing gamification, English teachers can create a vibrant and student-centered learning environment that fosters creativity, collaboration, and sustained engagement. As educational technology continues to evolve, gamification will likely play an increasingly significant role in shaping the future of English language instruction, making learning not only effective but also memorable and enjoyable.

REFERENCES:

1. Csikszentmihalyi, M. (1990). Flow: The Psychology of Optimal Experience. Harper & Row.

2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. Plenum Press.

3. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). "From Game Design Elements to Gamefulness: Defining 'Gamification'." In Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments, pp. 9–15.

4. Kapp, K. M. (2012). The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education. Pfeiffer.

8.Nazarova, N. (2022). Лингвистическое исследование антропонимов в лексической системе. Центр научных публикаций (buxdu. Uz), 13, 13.

9.Nazarova, N. (2022). Обучение молодых учащихся через интерактивные игры. Центр научных публикаций (buxdu. Uz), 7(7).

UDC 159.932.2

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF RESPECTING DURING COMMUNICATION

A. Shamahmudova, DSc., prof., Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. *Samarali muloqot hayotning barcha jabhalarida, shaxsiy munosabatlardan tortib, professional munosabatlarga qadar muhim ahamiyatga ega. Muvaffaqiyatli muloqotning markazida hurmat tamoyili yotadi. Ushbu maqolada hurmat shunchaki xushmuomalalik emasligini ta'kidlaydi; bu shaxslar o'rtasida aniqlik, tushunish va hamkorlikni rivojlantiradigan asosiy element. Bugungi tobora xilma-xil va o'zaro bog'liq dunyoda muloqotda hurmat tamoyillari har qachongidan ham muhimroqdir.*

Kalit so'zlar: *muloqot, tinglash, hamdardlik, dialoglar va konstruktiv almashinuvlar, ziddiyat, qaror, hurmat,*

Аннотация. *Эффективная коммуникация необходима во всех аспектах жизни, от личных отношений до профессионального взаимодействия. В основе успешной коммуникации лежит принцип уважения. В этой статье утверждается, что уважение - это не просто вежливость; это основополагающий элемент, который способствует ясности, взаимопониманию и сотрудничеству между людьми. В современном мире, который становится все более разнообразным и взаимосвязанным, принципы уважения в общении важны как никогда.*

Ключевые слова: *коммуникация, слушание, эмпатия, диалоги и конструктивный обмен мнениями, конфликт, разрешение, уважение,*

Abstract. *Effective communication is essential in every aspect of life, from personal relationships to professional interactions. At the heart of successful communication lies the principle of respect. This article argues that respect is not merely a nicety; it is a foundational element that fosters clarity, understanding, and collaboration among individuals. In today's increasingly diverse and interconnected world, the principles of respect in communication are more crucial than ever.*

Key words: *communication, listening, empathy, dialogues and constructive exchanges, conflict, resolution, respect.*

Respect in communication refers to acknowledging the value of others' perspectives, feelings, and experiences. It involves active listening, empathy, and consideration for the other person's point of view. Respectful communication creates an environment where individuals feel safe to express themselves without fear of ridicule or dismissal. This environment is essential for effective dialogue, as it encourages open exchange and constructive feedback.

Active Listening. Active listening is a fundamental aspect of respectful communication. It requires full attention to the speaker and involves reflecting on what is being said. When individuals engage in active listening, they demonstrate that they value the speaker's thoughts and opinions. This not only fosters mutual respect but also enhances comprehension. For instance, in a classroom setting, when a professor actively listens to students' concerns, it cultivates a culture of respect and encourages participation.

*Empathy and Understanding.*Empathy plays a significant role in respectful communication. By putting oneself in another person's shoes, individuals can better understand differing viewpoints and emotions. This understanding can bridge gaps between opposing sides, fostering collaboration and compromise. For example, in a workplace scenario, an empathetic manager who respects team members' perspectives is more likely to inspire loyalty and motivate employees to work towards common goals.

*The Impact of Disrespect in Communication*Conversely, disrespect can have detrimental effects on communication. Disrespectful behavior, such as interrupting, belittling, or dismissing someone's ideas, can lead to misunderstandings and conflict. In relationships where disrespect prevails, trust erodes, and communication breaks down. This can result in a toxic environment that stifles creativity and innovation. For instance, in a group project, if one member consistently disregards others' input, it can lead to resentment and hinder the group's overall effectiveness.

Case Study: The Workplace. A case study conducted in a corporate environment highlighted the importance of respect in communication. In companies where respectful communication was promoted, employees reported higher job satisfaction and better teamwork. Conversely, organizations that tolerated disrespectful behavior experienced high turnover rates and low morale. This illustrates that the principles of respect are not just theoretical ideals; they have tangible effects on organizational success.

Strategies for Fostering Respectful Communication/ To cultivate an environment of respect, individuals and organizations can implement several strategies:

1. *Encourage Open Dialogue:* Create spaces where individuals feel comfortable sharing their thoughts and opinions without fear of judgment. This can be achieved through regular meetings or feedback sessions.

2. *Model Respectful Behavior:* Leaders and educators should model respectful communication. By demonstrating active listening and empathy, they set a standard for others to follow.

3. *Provide Training:* Workshops on effective communication can equip individuals with skills to engage in respectful dialogue. This training can address topics such as active listening, conflict resolution, and emotional intelligence.

4. *Establish Ground Rules*: In group settings, establishing clear guidelines for respectful communication can help maintain a positive atmosphere. These rules should emphasize the importance of listening, valuing diverse opinions, and refraining from personal attacks.

5. *Recognize and Reward Respectful Communication:* Acknowledging and rewarding respectful behavior can reinforce its importance. This could be through verbal praise, recognition programs, or team-building activities that celebrate collaboration.

Effective communication is fundamental in our daily interactions, and understanding the psychological factors that foster respect is crucial for nurturing healthy relationships. Respect in communication not only enhances the exchange of ideas but also promotes empathy, cooperation, and mutual understanding.

Respect in communication can be defined as the acknowledgment of another person's thoughts, feelings, and perspectives. It is a vital component that shapes our interactions, allowing for open dialogues and constructive exchanges. When individuals feel respected, they are more likely to engage positively, share their viewpoints, and collaborate effectively. This mutual respect fosters a conducive environment for learning, conflict resolution, and relationship building.

One of the primary psychological factors influencing respect in communication is self-perception. How individuals view themselves significantly affects how they communicate with others. Those with a positive self-image are more likely to express respect towards others, as they feel secure in their own identity. Conversely, individuals with low self-esteem may struggle to communicate respectfully, often leading to defensiveness or aggression. Encouraging self-reflection and self-acceptance can thus enhance respectful communication. Empathy, the ability to understand and share the feelings of another, plays a pivotal role in respectful communication. When individuals practice empathy, they are more inclined to consider others' perspectives, leading to a respectful dialogue. Active listening is a skill closely tied to empathy; it involves fully concentrating on what is being said rather than just waiting for one's turn to speak. By fostering empathetic communication, individuals can create an environment where everyone feels valued and understood.

Cultural Considerations. Cultural background significantly impacts communication styles and the perception of respect. Different cultures have varying norms regarding eye contact, tone of voice, and even the use of silence. For instance, in some cultures, direct eye contact is seen as a sign of confidence and respect, while in others, it may be perceived as confrontational. Understanding these cultural differences is essential for fostering respectful communication in diverse settings. It requires individuals to be culturally competent and open-minded, recognizing that respect may manifest differently across various cultural contexts.

Power Dynamics and Respect. Power dynamics also influence respect in communication. In hierarchical structures, such as workplaces or educational institutions, individuals may feel less empowered to express their thoughts due to perceived authority. This lack of power can lead to a breakdown in respectful communication, where subordinates may feel silenced or undervalued. Addressing power imbalances is critical in promoting respect; leaders should encourage open dialogue, provide platforms for all voices, and actively seek input from those at all levels.

Conflict Resolution and Respect. Conflicts are an inevitable part of communication, but how they are handled can either diminish or enhance respect. When individuals approach conflicts with a mindset of respect, they are more likely to resolve issues constructively. This involves acknowledging differing opinions, validating feelings, and striving for compromise. Conflict resolution strategies that

prioritize respect can transform potentially hostile exchanges into opportunities for growth and understanding.

The Role of Emotional Intelligence. Emotional intelligence (EI) is another critical psychological factor affecting respectful communication. EI refers to the ability to recognize, understand, and manage one's emotions and those of others. Individuals with high emotional intelligence are better equipped to navigate complex social interactions, respond to emotional cues, and communicate respectfully. Training in emotional intelligence can significantly enhance communication skills, leading to more respectful and productive interactions.

The principles of respect are integral to effective communication. By fostering an environment of respect, individuals can enhance understanding, collaboration, and overall communication effectiveness. As society becomes more diverse and interconnected, the need for respectful communication grows ever more critical. Embracing respect in our interactions not only improves personal relationships but also contributes to a more harmonious and productive society. In conclusion, recognizing and implementing the principles of respect in communication is a vital step toward creating a more inclusive and understanding world.

Respecting others during communication is influenced by various psychological factors, including self-perception, empathy, cultural considerations, power dynamics, conflict resolution strategies, and emotional intelligence. Understanding and addressing these factors can enhance the quality of our interactions and foster a culture of respect. As we strive for effective communication, it is essential to cultivate an awareness of these psychological elements, ensuring that all voices are heard and valued. By prioritizing respect, we not only improve our communication skills but also enrich our relationships and communities.

REFERENCES:

1. Holloman, H., & Yates, P. H. (2013). Cloudy With a Chance of Sarcasm or Sunny With High Expectations Using Best Practice Language to Strengthen Positive Behavior Intervention and Support Efforts. *Journal of Positive Behavior Interventions*, *15*(2), 124-127.

2. LaGree, D., Houston, B., Duffy, M., & Shin, H. (2021). The effect of respect: Respectful communication at work drives resiliency, engagement, and job satisfaction among early career employees. *International Journal of Business Communication*, 232948842110165. https://doi.org/10.1177/23294884211016529

3. Decker, C., & Van Quaquebeke, N. (2014). Getting respect from a boss you respect: How different types of respect interact to explain subordinates' job satisfaction as mediated by self-determination. *Journal of Business Ethics*, *131*(3), 543–556. https://doi.org/10.1007/s10551-014-2291-8

UDC 316.351

UNIVERSITY STUDENTS ARE TRYING TO BALANCE THE CONVENIENCE OF USING AI TOOLS WITH THE NEED TO BUILD THEIR OWN WRITING SKILLS

A.A.Shikina, Master's student, Ferghana State University, Ferghana

Annotatsiya. *Tadqiqot ChatGPT va Grammarly kabi AI vositalaridan talabalar foydalanishini, ularning chastotasi, maqsadlari va mustaqil yozuvga ta'sirini o'rganadi. Yozuv samaradorligi oshsada, haddan tashqari tayanish tanqidiy fikrlashga to'sqinlik qilishi mumkin. Muvozanat zarur.*

Kalit so'zlar: *AI vositalari, akademik yozuv, universitet talabalari, mustaqil yozish, ChatGPT, Grammarly, yozish ko'nikmalarini rivojlantirish*

Аннотация. *Исследование анализирует использование ИИ-инструментов (ChatGPT, Grammarly) студентами для академического письма, включая частоту, цели и влияние на самостоятельность письма. Хотя они повышают эффективность, чрезмерное использование может мешать критическому мышлению. Нужен баланс.*

Ключевые слова: *инструменты ИИ, академическое письмо, студенты университетов, независимое письмо, ChatGPT, Grammarly, развитие письменных навыков*

Abstract. *This study examines how university students use AI tools like ChatGPT and Grammarly in academic writing, focusing on usage frequency, purposes, and impact on writing independence. While these tools improve efficiency and address grammar and idea development, overuse may hinder critical thinking. A balanced approach is essential.*

Keywords: *AI tools, academic writing, university students, independent writing, ChatGPT, Grammarly, writing skills development*

Introduction. The rising use of AI tools in academia has raised questions about their impact on students' writing skills. Tools like ChatGPT and Grammarly help improve grammar, fluency, and clarity—especially for EFL learners—by offering instant feedback. However, concerns persist that overuse may limit the development of independent, critical writing abilities. This study investigates how university students use AI in academic writing, highlighting both the benefits and challenges, and its effect on their writing autonomy.

Theoretical construct. University students increasingly navigate the tension between leveraging AI tools and developing independent writing skills. Tools like ChatGPT, QuillBot, and Grammarly provide immediate feedback, enhance fluency, and help refine ideas—particularly aiding EFL learners (Fathi & Rahimi, 2024; Al-Raimi et al., 2024; Alves et al., 2023; Rahman et al., 2022). These technologies offer a convenient solution to academic writing challenges, often improving proficiency in less time. Research highlights the educational benefits of AI-mediated writing activities when used reflectively, with tools offering both implicit and explicit support (Fathi & Rahimi, 2024). For many students, especially under academic pressure, such support is highly appealing.

However, concerns persist about over-reliance on AI, which may impair critical thinking, creativity, and independent composition skills (Burkhard, 2022). Studies warn of potential plagiarism and surface-level understanding resulting from uncritical use (Ahmed et al., 2024). To avoid undermining writing development, educational institutions must promote a balanced approach—using AI as a support tool rather than a substitute. Integrating AI with reflective practices and traditional instruction ensures students strengthen both their technical and cognitive writing abilities, fostering sustainable academic growth.

Methods: Research objectives. The primary objective of this study is to explore the frequency, purposes, and perceived effects of AI tool usage in academic writing among university students. Specifically, it aims to understand how these tools influence students' writing habits, their development of independent writing skills, and their ability to manage academic tasks without technological assistance.

Hypothesis. The study hypothesizes that while students benefit from AI tools in terms of writing efficiency and confidence, excessive reliance on such tools may hinder the development of independent writing skills, particularly in grammar, vocabulary recall, and critical thinking.

Research design. This study employed a mixed-methods survey design using Goggle Forms, combining both quantitative and qualitative approaches to gather comprehensive insights. A structured questionnaire with multiple-choice and open-ended questions was distributed to university students. Quantitative items measured frequency of AI tool use and specific purposes, while qualitative questions elicited personal views on AI's impact and usage strategies.

Ethical considerations. Participants were informed of the voluntary nature of the survey and their right to withdraw at any time. No identifying information was collected, ensuring confidentiality and anonymity. All responses were used solely for academic research purposes, and informed consent was obtained before participation.

Participants demographic. The data shows that most of the 42 respondents are aged 22–25 (22), followed by 19–21 (11), 25+ (6), and 16–18 (3). Females make up 92.86% (39), mainly aged 22–25 (22), with others in 19–21 (10), 25+ (4), and 16–18 (3). Males (7.14%, 3) include one aged 19–21 and two aged 25+, with none in other groups. Overall, the sample is predominantly female and aged 19–25.

		What is your age group?				
		16-18	19-21	22-25	25+	Total
What is your gender?	female	3	10	22	4	39
	male	0	1	0	2	3
	Total	3	11	22	6	42

Data analysis. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics to identify usage trends, while qualitative responses were thematically coded to uncover common patterns in students'

motivations, perceived impacts on writing independence, challenges faced without AI, and strategies for responsible use.

Findings and Discussion. Among 42 respondents, AI tool usage was reported as "often" (19), "sometimes" (12), "always" (10), and "rarely" (1). The top motivation (13) was both idea generation and rewriting. Ten use AI only for ideas and structure, 9 solely for rewriting, 4 for rewriting and translating Uzbek to English, and 2 for grammar and rewriting. One each cited translating only, grammar plus ideas, and using AI for all three. One respondent does not use AI. Overall, AI is widely used, mainly for content creation and idea support, with grammar and translation as secondary uses.

		How often do you use AI tools (e.g., Grammarly, ChatGPT) for your writing assignments?				
		Sometimes	Always	Rarely	Often	Total
What is your main reason for using AI in writing?	To get ideas and improve sentence structure, To rewrite or generate full sentences and paragraphs	5	1	0	7	13
	To get ideas and improve sentence structure, To rewrite or generate full sentences and paragraphs, To translate from Uzbek to English	0	1	0	0	1
	I don't use AI for writing	0	0	1	0	1
	To check grammar and spelling, To rewrite or generate full sentences and paragraphs	0	1	0	1	2
	To rewrite or generate full sentences and paragraphs	1	3	0	5	9
	To rewrite or generate full sentences and paragraphs, To translate from Uzbek to English	1	2	0	1	4
	To get ideas and improve sentence structure	5	1	0	4	10
	To translate from Uzbek to English	0	0	0	1	1
	To check grammar and spelling, To get ideas and improve sentence structure	0	1	0	0	1
	Total	12	10	1	19	42

The analysis revealed that AI tools are frequently used, with 19 students using them often and 10 always. The most common uses include idea generation, rewriting content, and sentence structure improvement. While students appreciate the convenience and clarity offered by these tools, many accept AI-generated suggestions without critical review. More than half of the respondents believe that AI makes writing easier but does not contribute significantly to skill improvement. Several students expressed concern over over-dependence, including diminished grammar retention and reduced motivation for self-editing. However, a subset of students reported responsible AI use—such as post-writing reviews and targeted grammar checks—demonstrating awareness of its limitations.

Thematic responses highlighted challenges without AI, especially in organizing ideas (21 students) and lack of writing confidence (11 students). Despite these issues, many students displayed mindful strategies for balancing AI use with personal learning goals, emphasizing the need for pedagogical guidance in integrating AI tools into writing instruction.

Conclusion. The integration of AI tools in academic writing has undeniably transformed how students approach their writing tasks, offering both advantages and challenges. While these tools provide students with immediate support in generating ideas, improving sentence structure, and correcting grammatical errors, they also raise concerns about the long-term development of independent writing skills. The findings of this study suggest that while many students benefit from the convenience and efficiency AI tools offer, there is a clear risk of over-reliance, which may impede critical thinking, creativity, and retention of writing skills. To maximize the benefits of AI while preserving the essential cognitive processes involved in writing, educational institutions should guide students in using AI as a supplementary tool rather than a substitute for independent writing practice.

A balanced, mindful approach to AI integration is key to fostering well-rounded writers capable of both utilizing technology and honing their skills through self-reflection and practice.

REFERENCES:

1. Ahmed, M., Siddique, M., & Yasmin, T. (2024). Impact of artificial intelligence-based writing assistant on the academic writing skills of university faculty in Pakistan. International Journal of Human and Society (IJHS), 4(1), 539-545.

2. Al-Raimi, M., Mudhsh, B. A., Al-Yafaei, Y., & Al-Maashani, S. (2024, March). Utilizing artificial intelligence tools for improving writing skills: Exploring Omani EFL learners' perspectives. In Forum for Linguistic Studies (Transferred) (Vol. 6, No. 2, pp. 1177-1177).

3. Alves Pereira, C., Komarlu, T., & Mobeirek, W. (2023). The future of AI-assisted writing. arXiv e-prints, arXiv-2306.

4. Burkhard, M. (2022). Student perceptions of AI-powered writing tools: towards individualized teaching strategies. International Association for Development of the Information Society. 19th International Conference on Cognition and Exploratory Learning in Digital Age (CELDA).

5. Fathi, J., & Rahimi, M. (2024). Utilising artificial intelligence-enhanced writing mediation to develop academic writing skills in EFL learners: a qualitative study. Computer Assisted Language Learning, 1-40.

6. Rahman, N. A. A., Zulkornain, L. H., & Hamzah, N. H. (2022). Exploring Artificial Intelligence using Automated Writing Evaluation for Writing Skills. Environment-Behaviour Proceedings Journal, 7(SI9), 547-553.

UDC 371.321

THE ROLE OF FEEDBACK IN ACADEMIC PERFORMANCE

M.A.Shukurova, PhD, associate professor, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. *Fikr-mulohaza o'quv jarayonining hal qiluvchi tarkibiy qismi bo'lib, shaxslarga ularning ishlashi haqida fikr yuritish va malakasini oshirish imkonini beradi. Akademik va kasbiy sharoitlarda samarali fikr-mulohazalar talabalar va xodimlarni rag'batlantirishi, doimiy takomillashtirish muhitini yaratishi mumkin. Ushbu maqolada fikr-mulohaza turlari, konstruktiv fikr bildirishning ahamiyati va ushbu muhim mahoratni egallash strategiyalari o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: fikr-mulohaza, ijobiy fikr-mulohaza, salbiy fikr-mulohaza, konstruktiv fikr-mulohaza, shakllantiruvchi, umumlashtiruvchi, o'zaro fikr-mulohaza.

Аннотация. *Обратная связь является важнейшим компонентом процесса обучения, позволяя учащимся оценить свои результаты и улучшить свои навыки. В академической и профессиональной среде эффективная обратная связь может мотивировать студентов и сотрудников, создавая атмосферу постоянного совершенствования. В этой татье будут рассмотрены типы обратной связи, важность предоставления конструктивной обратной связи и стратегии для овладения этим важным навыком.*

Ключевые слова: *обратная связь, положительная обратная связь, отрицательная обратная связь, конструктивная обратная связь, формирующая, обобщающая, обратная связь коллег.*

Abstract. *Feedback is a crucial component of the learning process, allowing individuals to reflect on their performance and improve their skills. In academic and professional settings, effective feedback can motivate students and employees, fostering an environment of continuous improvement. This article will explore the types of feedback, the importance of giving constructive feedback, and strategies to master this essential skill.*

Key words*: feedback, positive feedback, negative feedback, constructive feedback, formativa, summativa, peer-feedback.*

Feedback is an essential component of the educational process. It serves not just as a tool for assessment but also as a means to enhance learning and promote growth. Understanding the role of feedback can empower learners to take charge of their educational journeys and develop essential skills for lifelong learning.

Feedback can be defined as information provided regarding aspects of one's performance or understanding. It may come from various sources, including teachers, peers, or self-assessment. The primary purposes of feedback are to inform learners about their progress, guide them toward improvement, and motivate them to achieve their goals.

Effective feedback is specific, timely, and constructive. It should focus on particular aspects of performance rather than general statements. For example, instead of saying "Good job," a more effective comment would be, "Your argument in the essay was well-structured and supported by strong evidence." This specificity helps learners understand what they did well and where they can improve.

Research has shown that feedback has a significant impact on academic performance. According to Hattie and Timperley (2007) [1], feedback can enhance learning outcomes by providing learners with information on their performance relative to their goals. This process encourages students to engage in self-regulated learning, where they monitor and evaluate their own understanding and progress.

Feedback can also help to bridge gaps in knowledge. When learners receive specific comments about their work, they are better able to identify areas that need improvement. This targeted approach fosters a more personalized learning experience, where students can focus on their individual needs.

There are 4 types of feedback. They are:

1. *Formative Feedback:* This type occurs during the learning process and aims to improve performance. It is often informal and can come from various sources, including peers and self-assessments.
2. *Summative Feedback:* This type is provided after an assessment and focuses on evaluating overall performance. It is typically more formal, such as grades or final evaluations.
3. *Peer Feedback*: Engaging in peer review allows students to learn from each other. This type of feedback not only helps the recipient but also reinforces the giver's understanding of the material.
4. *Self-Feedback:* Encouraging students to assess their own work fosters critical thinking and self-awareness. Students learn to identify their strengths and weaknesses, which is vital for personal growth.

Feedback also plays a crucial psychological role in learning. Positive feedback can boost a learner's confidence, while constructive criticism can promote resilience. The key is to frame feedback in a way that focuses on growth rather than failure.

Carol Dweck's research on growth mindset illustrates that learners who view challenges as opportunities for growth are more likely to succeed. Teachers can cultivate this mindset by emphasizing that feedback is a tool for improvement, not a judgment of ability.

Creating a Feedback-Rich Environment. To maximize the benefits of feedback, educators must create a supportive environment. This involves fostering open communication, encouraging questions, and establishing a culture where feedback is viewed positively.

1. *Encourage Dialogue:* Open discussions about feedback can demystify the process. Students should feel comfortable asking questions about comments they receive.
2. *Set Clear Expectations:* Providing clear criteria for assignments helps students understand what is expected of them. This clarity enables them to better interpret feedback.
3. *Model Feedback*: Teachers should model how to give and receive feedback. Demonstrating this process can help students learn how to engage critically with feedback.

Feedback can generally be categorized into three types: *positive feedback, negative feedback, and constructive feedback.*

1. *Positive-Feedback*. Positive feedback recognizes and reinforces desirable behaviors or successful outcomes. It is essential in boosting morale and confidence. For example, when a student receives praise for a well-written essay, they are encouraged to continue developing their writing skills. Positive feedback is effective because it validates the recipient's efforts and encourages them to maintain or enhance their performance.
2. *Negative-Feedback*. Negative feedback, on the other hand, highlights areas that need improvement. While it can be necessary for growth, it must be delivered carefully to avoid discouraging the recipient. For instance, telling a student that their project was poorly executed without specific guidance on how to improve can lead to frustration. This form of feedback is often perceived as harsh and can create a defensive attitude, making it less effective.

3. *Constructive-Feedback.* Constructive feedback combines elements of both positive and negative feedback. It acknowledges what the recipient did well while also providing specific, actionable suggestions for improvement. For example, rather than simply stating that a presentation was boring, a constructive feedback approach might highlight that the visuals were engaging but suggest incorporating more interactive elements to enhance audience participation. This method fosters a growth mindset, encouraging individuals to learn from their experiences.

Constructive feedback is essential for several reasons:

- *Encourages Growth:* It helps individuals recognize their strengths and areas for improvement, fostering a culture of continuous development. When feedback is framed constructively, it empowers the recipient to take ownership of their learning process.
- *Builds Trust:* Constructive feedback can strengthen relationships by showing that the giver cares about the recipient's progress. It fosters an open dialogue, creating a supportive environment where individuals feel safe to express their thoughts and ideas.
- *Enhances Performance:* By providing clear and actionable suggestions, constructive feedback helps individuals improve their skills more effectively. It guides them toward specific goals, making it easier to track progress over time.

Strategies for Giving Constructive Feedback. To give constructive feedback effectively, consider the following strategies:

1. *Be Specific:* Vague feedback is often unhelpful. Instead of saying, "Your work needs improvement," specify what aspects require attention. For instance, "Your thesis statement is clear, but you could strengthen your argument by providing more evidence in the second paragraph."
2. *Balance Positive and Negative:* Start with positive feedback to establish a supportive tone, then transition into areas for improvement. This approach helps the recipient remain open to criticism.
3. *Use "I" Statements*: Frame feedback from your perspective to reduce defensiveness. For example, instead of saying, "You did this wrong," try, "I noticed that the structure could be clearer, which may confuse readers."
4. *Encourage Dialogue:* Allow the recipient to respond to your feedback. Engaging in a dialogue can clarify misunderstandings and further develop the discussion around improvement.
5. *Follow Up:* Feedback should not be a one-time event. Schedule follow-up meetings to discuss progress and continue the conversation. This demonstrates your commitment to their development and reinforces the importance of feedback.

Feedback is a vital element in the learning process. It serves as a guide, helping learners navigate their educational paths and achieve their goals. By understanding the various types of feedback and their roles, students can harness this powerful tool to enhance their learning experiences. Cultivating a feedback-rich environment not only supports academic achievement but also fosters personal and professional growth. As learners embrace feedback as a constructive element of their journey, they will be better equipped to face challenges and seize opportunities in their educational pursuits and beyond.

Understanding the different types of feedback and mastering the art of providing constructive feedback are vital skills for students and professionals alike. By learning to balance positive reinforcement with constructive criticism, individuals can foster a growth-oriented environment that encourages continuous improvement. Embracing feedback as a tool for development not only enhances personal skills but also contributes to building strong, collaborative relationships in academic and professional settings.

REFERENCES:

1. Hattie, J.,& Timperley, H. (2007). The Power of Feedback. *Review of* Educational Research, 77(1), P. 81-112. https://doi.org/10.3102/003465430298487 (Original work published 2007).

2. Beaumont, C., O'Doherty and M., Shannon, L. (2011) Reconceptualising assessment feedback: a key to improving student learning? *Studies in Higher Education,* January.

3. Carless, D. (2006) 'Differing perceptions in the feedback Sadler, D. R. (2009) 'Indeterminacy in the use of preset criteria for assessment and grading'. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, Vol. 34, No. 2, pp. 159 — 179.

4. Sadler, D. R. (2010) 'Beyond feedback: developing student capability in complex appraisal'. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, Vol. 35, No. 5, pp. 535 — 550.

UDC 37.02

EFFECTIVE METHODS FOR TEACHING THE SUBJECT OF COUNTRY STUDY

D.A.Sultanova, teacher, Urgench State University, Urgench
S.M.Dusmetova, teacher, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. *Mamlakatshunoslik fani oliy o'quv yurtlarida til va madaniy jihatdan muhim o'rganish sohasidir. Bu talabalarga turli xalqlarning geografiyasi, tarixi, jamiyati va madaniy qadriyatlari haqida keng qamrovli bilimlarni taqdim etadi, bu ko'pincha tilni o'zlashtirish bilan bog'liq. Ushbu maqola loyihaga asoslangan ta'lim, multimedia integratsiyasi, qiyosiy tahlil va madaniyatlararo hamkorlikka e'tibor qaratgan holda mamlakatshunoslik fani uchun samarali o'qitish usullarini o'rganadi. Mavjud pedagogik nazariyalar va sinf amaliyotidagi misollardan foydalangan holda, ushbu maqola o'quvchilarning madaniyatlararo kompetentsiyasini va dunyoqarashini boyitish strategiyalarini taqdim etadi.*

Kalit so'zlar*: Mamlakatshunoslik, til o'rganish, madaniyatlararo kompetentsiya, o'qitish metodikasi, madaniy dunyoqarash.*

Аннотация. *Страноведение является важным междисциплинарным предметом в языковом и культурном аспекте в высших учебных заведениях. Он предлагает студентам всесторонние знания о географии, истории, обществе и культурных ценностях разных народов, часто связанных с освоением языка. В этой статье рассматриваются эффективные методы обучения страноведению с акцентом на проектное обучение, интеграцию мультимедиа, сравнительный анализ и межкультурное взаимодействие. Используя современные педагогические теории и примеры из практики в классе, в этой статье представлены стратегии для обогащения межкультурной компетентности и глобальной осведомленности учащихся.*

Ключевые слова: *страноведение, языковое образование, межкультурная компетентность, методология обучения, культурное обучение.*

Abstract. *Country Study is a vital interdisciplinary subject in language and cultural aspect in higher educational establishments. It offers students comprehensive knowledge about the geography, history, society, and cultural values of different nations, often connected to language acquisition. This article explores effective teaching methods for Country Study, with a focus on project-based learning, multimedia integration, comparative analysis, and cross-cultural engagement. Utilizing current pedagogical theories and examples from classroom practice, this article provides strategies to enrich learners' intercultural competence and global awareness.*

Keywords: *Country Study, language education, intercultural competence, teaching methodology, cultural learning.*

Introduction. In an increasingly globalized world, teaching Country Study has become a basic element in fostering global citizenship and intercultural competence. Country Study, particularly in English language teaching, goes beyond traditional grammar and vocabulary instruction by incorporating the social, historical, and cultural dimensions of the target language. As defined by Byram (1997), language education must prepare learners not only to use a language but to interact effectively and appropriately with people from other cultures. Therefore, the role of Country Study is essential in creating not just language users, but culturally aware communicators. However, teaching Country Study poses pedagogical challenges, including how to present complex cultural material in a meaningful and engaging way. Traditional lecture-based approaches often fail to stimulate interest or critical thinking. As a response, educators and researchers have developed innovative methods that combine technology, student-centered learning, and real-world engagement. This article reviews these effective methods and illustrates how they can be implemented in the language and cultural studies classroom.

Literature Review. Country Study, as part of cultural education, has evolved significantly over the past few decades. According to Kramsch (1993), culture is not merely background information; it is integral to communication itself. In her seminal work, Context and Culture in Language

Teaching, she emphasized that understanding the values, beliefs, and practices of a society is essential for effective language use. This understanding forms the basis of intercultural communicative competence (Byram, 1997), which includes attitudes of openness and curiosity, knowledge of social groups, and the skills to interpret and relate cultural information.

Research by Risager (2006) also highlighted the ideological nature of cultural content in language curricula. Teachers are thus encouraged to use methods that promote critical cultural awareness rather than passive consumption of facts. Similarly, Tomalin and Stempleski (1993) advocate for a dynamic view of culture, where students explore the lived experiences of others rather than static national stereotypes.

Methodology. These activities not only enhance understanding of other cultures but also encourage students to reflect on their own cultural identity, promoting mutual respect and tolerance.

Guest Speakers and Cultural Exchange

Inviting native speakers or individuals with firsthand experience of a country is a powerful way to enhance the authenticity of Country Study lessons. These sessions allow students to interact with real people, ask questions, and hear stories that textbooks cannot provide. As highlighted by Schulz (2007), personal narratives create emotional connections that deepen cultural understanding. When in-person visits are not possible, video calls through platforms like Zoom or Skype can be arranged with international guests. In addition, schools may develop virtual exchange programs, connecting students with peers from other countries. This real-time intercultural communication builds both language fluency and global competence (O'Dowd, 2015).

Role Play and Simulation

Role-playing enables students to "step into the shoes" of individuals from other cultures, making abstract cultural concepts more tangible. Simulations such as a mock United Nations debate, international travel scenarios, or reenacting a historical event encourage empathy, creativity, and spontaneous language use. According to Ladousse (2004), role play enhances communication and intercultural sensitivity by placing learners in culturally rich scenarios that demand adaptive thinking. For example, students can simulate visiting a French restaurant, where they practice both linguistic and cultural etiquette, or conduct a press conference representing a country's leadership. These immersive experiences prepare students for real-life intercultural situations while maintaining an engaging classroom atmosphere.

Exploration of Cultural Artifacts

Another effective strategy is the use of cultural artifacts—objects, images, and traditions that represent a nation's heritage. These may include traditional clothing, music instruments, currency, crafts, and food packaging. Teachers can bring physical items or use high-quality visuals and videos to simulate the experience.

Presenting an artifact and prompting students to analyze its function, symbolism, and cultural significance fosters inquiry and interpretation. According to Paige et al. (2003), such activities promote "culture-general" learning, helping students build transferable skills in analyzing cultural phenomena.

For instance, exploring the Japanese kimono or Indian sari leads to broader discussions on gender roles, ceremonial customs, and identity. Students might also research and present an artifact of their own choosing, linking tangible culture to broader social themes. We are concerned here only with attitudes towards people who are perceived as different in respect of the cultural meanings, beliefs and behaviours they exhibit, which are implicit in their interaction with interlocutors from their own social group or others. Such attitudes are frequently characterised as prejudice or stereotype (Allport, 1979), and are often but not always negative, creating unsuccessful interaction.

Discussion. The methods described above highlight a clear pedagogical shift from passive, teacher-centered instruction to active, student-centered learning in the Country Study classroom. These approaches—project-based learning, multimedia integration, comparative analysis, and experiential engagement—align with 21st-century education goals such as critical thinking, collaboration, and intercultural awareness (Trilling & Fadel, 2009). Importantly, these methods address the cognitive, affective, and behavioral domains of intercultural competence (Byram, 1997).

Students do not merely accumulate facts about a foreign country; they learn to understand different worldviews, appreciate cultural diversity, and communicate respectfully across cultures.

Conclusion. The teaching of Country Study is a powerful avenue for fostering intercultural competence, especially in language education. As this article has shown, the most effective methods are those that actively involve learners—inviting them to explore, analyze, and experience culture rather than simply memorize facts. Project-based learning, multimedia integration, comparative cultural analysis, guest speakers, role-playing, and artifact exploration are all pedagogically sound approaches that promote engagement, critical thinking, and empathy. In an era where global communication and cooperation are essential, students must be prepared not only linguistically, but also culturally. Teachers play a critical role in this process. However, for these methods to thrive, institutional support, access to resources, and continuous teacher training are crucial.

REFERENCES:

1.Arslan, R. Ş., & Şahin-Kızıl, A. (2020). Enhancing EFL learners' cultural awareness through project-based learning. Language Teaching Research, 24(2), 139–157.

2.Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters.

3.Godwin-Jones, R. (2018). Using mobile technology to develop language skills and cultural understanding. Language Learning & Technology, 22(3), 2–11.

4.Kramsch, C. (1993). Context and Culture in Language Teaching. Oxford University Press.

5.Ladousse, G. P. (2004). Role Play: Resources for Teachers Series. Oxford University Press.

6.O'Dowd, R. (2015). The competences of the telecollaborative teacher: Language, technology, and intercultural learning. The Language Learning Journal, 43(2), 194–207.

7.Paige, R. M., Jorstad, H. L., Siaya, L., Klein, F., & Colby, J. (2003). Culture Learning in Language Education: A Review of the Literature. University of Minnesota.

8.Risager, K. (2006). Language and Culture: Global Flows and Local Complexity. Multilingual Matters.

9.Schulz, R. A. (2007). The challenge of assessing cultural understanding in the context of foreign language instruction. Foreign Language Annals, 40(1), 9–26.

10.Sercu, L., Bandura, E., Castro, P., Davcheva, L., Laskaridou, C., Lundgren, U., & Ryan, P. (2005). Foreign Language Teachers and Intercultural Competence: An International Investigation. Multilingual Matters.

UDC 37.02

INTEGRATING REAL-WORLD SCENARIOS IN ESP CLASSES: ENHANCING STUDENTS' PROFESSIONAL COMMUNICATION

D.Teshaeva, TESOL/English educater, "Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers" National Research university, Tashkent

S.Berdiyeva, EAP teacher, Uzbekistan State World Language university, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz tili kurslarida hayotiy vaziyatlardan maxsus maqsadlarda (ESP) o'quv joyidagi talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini oshirish usuli sifatida foydalanishni ko'rib chiqadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ushbu yondashuv talabalarning motivatsiyasi va faolligini oshirishga yordam beradi, bu esa ularning muloqot qobiliyatlariga bo'lgan ishonchini oshiradi.*

Kalit so'zlar: *ESP (maxsus maqsadlar uchun ingliz tili), professional aloqa, sanoat tili, ko'nikmalarni rivojlantirish, vaziyatli amaliyotlar, aloqa strategiyalari.*

Аннотация. *В этой статье рассматривается использование реальных ситуаций на курсах английского языка для специальных целей (ESP) как способ повышения коммуникативной компетентности студентов на рабочем месте. Исследование показывает, что такой подход способствует повышению мотивации и вовлеченности студентов, что приводит к повышению уверенности в их коммуникативных навыках.*

Ключевые слова: *ESP (английский для специальных целей), профессиональная коммуникация, отраслевой язык, развитие навыков, ситуативные практики, коммуникативные стратегии.*

Abstract. *This article addresses the use of real situations in English for Specific Purposes (ESP) courses as a way to enhance students' workplace communication competence. The study indicates that this approach aids in the development of increased student motivation and engagement, leading to increased confidence in their communication skills.*

Keywords: *ESP (English for Specific Purposes), professional communication, industry-specific language, skill development, situational practices, communication strategies.*

Introduction. In the rapidly evolving professional environment of the modern age, effective communication skills are needed to succeed in the majority of business sectors. English for Specific Purposes (ESP) is now a core methodology used in language learning with the intention of imparting learners with those language skills and abilities specific to their fields of study or profession. However, traditional ESP approaches are unable to instill students with the evolving realities in their future professional lives. This paper explains the application of real-life scenarios in ESP classes as a revolutionary method to enhance the professional communication skills of students. By incorporating real tasks and situations that mirror actual workplace issues, instructors can establish more engaging learning environments that not only build linguistic skills but also critical soft skills such as teamwork, problem-solving, and adaptability. Lastly, this approach aims to bridge the gap between theory and practice so that the students are not only proficient in English but also confident in dealing with the complexities of their professional life.

Integrating real-world scenarios into English for Specific Purposes (ESP) classes plays a crucial role in enhancing students' professional communication skills. There are several key points that highlight the significance of this approach:

- Contextual Learning

Relevance: By using real-world scenarios, students can see the relevance of language learning to their specific fields. This contextual learning helps them understand how language functions in professional settings.

Application: Students practice language that is directly applicable to their future careers, making their learning experience more meaningful and engaging.

- Development of Communication Skills

Practical Skills: Real-world scenarios provide opportunities for students to develop crucial communication skills such as negotiation, presentation, and report writing tailored to their specific disciplines.

Interactivity: Engaging with real-life situations encourages active participation and collaboration among students, which is essential for honing interpersonal communication skills.

- Cultural Competence

Understanding Context: Exposure to various professional contexts helps students become aware of cultural nuances in communication styles, which is vital in today's globalized work environment.

Adaptability: Students learn how to adapt their communication strategies based on the audience and context, fostering greater flexibility in their professional interactions.

Integrating real-world scenarios into ESP classes significantly enhances professional communication skills by providing relevant context, promoting engagement, fostering critical thinking, developing intercultural competence, and offering practical applications of language use. This approach not only prepares students linguistically but also equips them with essential soft skills necessary for success in their respective careers.

Methodology. The methodology likely includes a needs analysis to identify the specific communication skills and contexts relevant to students' professional fields. This could involve surveys, interviews, or focus groups to gather insights from students and industry professionals.

- Content Selection: The selection of real-world scenarios should align with the identified needs, ensuring that the content is both relevant and engaging for students.

- Formative Assessment: Continuous assessment methods such as peer feedback and self-assessment can be employed to monitor student progress throughout their learning process.

- Evaluating students through performance tasks that reflect real-world scenarios helps measure their ability to communicate effectively in professional contexts.

- Utilizing digital tools and platforms for simulations or virtual collaborations can enhance the learning experience, providing access to diverse resources and real-time feedback.

- Involving professionals from relevant industries as guest speakers or collaborators can enrich the curriculum by providing insights into current industry practices and expectations.

Methodology outlined in this article serves as a framework for integrating real-world scenarios into ESP classes effectively. By employing various instructional strategies, assessments, and collaborations with industry experts, educators can enhance students' professional communication skills while making learning more relevant and applicable to their future careers.

Conclusion. Overall, the use of real situations in ESP classes is a revolutionary technique that significantly enhances students' professional communication skills. By bridging the gap between theoretical experience and practical application, teachers equip learners to face the challenges of their professional pursuits confidently and efficiently. Handling authentic materials and real-life situations not only enhances a better contextual awareness but also refines critical thinking, problem-solving, and flexibility—crucial traits needed to succeed in any profession. Bringing real-world scenarios into ESP classes is vital for developing professional communication skills. It makes learning more engaging and prepares students for actual workplace challenges. Industry-aligned activities increase motivation and improve practical abilities. For maximum impact, educators must stay flexible and collaborate with industry partners. Teaching with authentic situations transforms classroom learning into real-world readiness. The goal is simple: give students the tools they need to succeed in their future careers through practical, relevant, and dynamic lessons.

REFERENCES:

1. Basturkmen, H. (2010). Developing Courses in English for Specific Purposes. Palgrave Macmillan.

2. Belcher, D. (2006). "English for Specific Purposes: Teaching to Perceived Needs and Unacknowledged Objectives." TESOL Quarterly, 40(1), 163-166.

3. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge University Press.

4. Nunan, D. (2004). Task-Based Language Teaching. Cambridge University Press.

UDK 37.02

JISMONIY TARBIYA VA SPORTI BO'YICHA KADRLAR TAYYORLASH VA OLIY TA'LIM TIZIMIDA SPORTNI RIVOJLANTIRISH

F.To'xtamishev, doktorant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'zbekistonda aholi orasida jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish va rivojlantirishda oliy ta'lim muassasalarining roli hamda kadrlar tayorlash masalalari haqida yoritilgan.*

Kalit so'zi: *jismoniy tarbiya, oliy ta'lim muassasalari, kadrlar, sport maktabi, xalkaro sport musobakalari*

Аннотация*. В данной статье рассматривается роль высших учебных заведений в популяризации и развитии физической культуры и спорта среди населения Узбекистана, а также вопросы подготовки кадров.*

Ключевые слова*: физическое воспитание, высшие учебные заведения, кадры, спортивная школа, международные спортивные соревнования*

Abstract*. This article discusses the role of higher education institutions in the popularization and development of physical education and sports among the population in Uzbekistan, as well as issues of personnel training.*

Keywords*: physical education, higher education institutions, personnel, sports school, international sports competitions*

O'zbekistonda aholi orasida jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish va rivojlantirishda oliy ta'lim muassasalari hal qiluvchi bo'g'inlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida sport sohasida murabbiylarni tayyorlash, talabalar uchun turli sport to'garaklarini tashkil etish va ularni musobaqalarga tayyorlash bo'yicha doimiy ravishda belgilangan reja asosida chora-tadbirlar olib borildi. O'zbekistonda sport sohasi kadrlarini tayyorlash jarayoni o'tgan asrning 30 – yillaridan boshlanib, sovet davrida ushbu masalaga muayyan darajada e'tibor berildi. Bu davrda Toshkent

shahar xalq ta'limi bo‘limi qoshida bolalar sport maktabi tashkil etilib, unda gimnastika bo‘limi tashkil etildi. Shuningdek, 1935 yilda jismoniy madaniyat texnikumi ham ochildi [1].

Bugungi kunda O‘zbekistonda sport sohasi kundan-kunga rivojlanib borayotgan bir sharoitda oliy toifadagi murabbiylarning yetishmasligi asosiy muammolardan biriga aylandi. Davr talabidan kelib chiqib, O‘zbekistonda sport bo‘yicha malakali kadrlar tayyorlash ishini kuchaytirish borasida islohotlar amalga oshirildi. Sport bo‘yicha yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni yaxshilash maqsadida O‘zDJTIda 2006 – 2007 o‘quv yilidan boshlab xotin- qizlar sportini rivojlantirish yo‘nalishi bo‘yicha qabul ko‘rsatkichlari ko‘paytirildi. Bo‘limga 221 ta maqsadli joy kvotalari ajratildi va imtiyozli qabul qilish tartibi o‘rnatildi [2].

O‘z DJTSU Respublikada xotin-qizlar sportini rivojlantirishda muhim o‘rinni egallab keldi. 2013 yildan boshlab viloyatlarning pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta'lim muassasalaridagi jismoniy madaniyat va sport fakultetlari tarkibida xotin-qizlar sportini rivojlantirish yo‘nalishlari tashkil qildi. Bu yo‘nalishlarga talaba qizlar alohida tanlov asosida qabul qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 4 iyunda O‘z R OTMiga qabul kvotalari e'lon qilindi. Shunga muvofiq O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya institutining "Xotin-qizlar sportini rivojlantirish" yo‘nalishiga 260 nafar qizlar saralab olindi [3].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 1 apreldagi qishloq bolalar sport seksiyalarida murabbiylik qilgan ustozlari mehnatini rag‘batlantirish to‘g‘risidagi qaroriga muvofiq qishloq joylarda faoliyat ko‘rsatayotgan ayol jismoniy tarbiya o‘qituvchilari va murabbiylari ish haqiga 15% qo‘shimcha ta'riflar berish belgilandi. Bu kabi tadbirlar qishloq qizlarini sport tadbirlariga jalb etish va ular uchun shart-sharoit yaratish, professional ayol ustoz kadrlarni tayyorlash, ularning mehnatini moddiy rag‘batlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi [4]. O‘tgan davr mobaynida ayol murabbiylarning soni 1,6 barobar ortdi.

2012–2013 o‘quv yili uchun qabul mavsumida O‘zDJTI xotin-qizlar sportini rivojlantirish yo‘nalishi bo‘yicha 260 o‘ringa 1512 ta hujjat kelib tushdi. Demak, bir o‘ringa o‘rtacha 5 – 6 abituriyent to‘g‘ri keldi. Bunda ayniqsa, Surxondaryo viloyati bo‘yicha bir o‘ringa 10 ta, Andijonda – 9,7 ta, Farg‘onada – 7,5 ta talabgor bo‘lgan. E'tiborli tomoni shundaki, poytaxtlik qizlarning sportga qiziqishlari bir oz ortda bo‘ldi. Bir o‘ringa bor-yo‘g‘i 2,5 abituriyent hujjat topshirdi [5].

2013 – 2014 o‘quv yilida Andijon DU Jismoniy madaniyat fakultetida "5141900 – jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyat», «5112000 - jismoniy madaniyat", "5112001 – xotin-qizlar sporti" ta'lim yo‘nalishlari bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari olib borilib, talabalar soni 610 nafarni tashkil etdi. Shulardan faqat 76 nafarini qiz bolalar tashkil etdi. 2013 yili Buxoro davlat universitetida xotin-qizlar sportini yo‘nalishi tashkil etilib, unga har yili 55 – 60 nafar talaba qizlar alohida tanlov asosida viloyatlardan qabul qilib olindi [6].

2014 – 2015 o‘quv yilida umumta'lim maktablarida 25169 nafar jismoniy tarbiya o‘qituvchilari faoliyat ko‘rsatdi. Ulardan 6763 nafari ayol, bolalar va o‘smirlar sport maktablarida esa jami 9983 nafar murabbiylar, shundan 2536 nafari ayol murabbiylar edi. 2015 yilda bolalar sporti obyektlaridagi murabbiy-o‘qituvchilar soni 10612 nafar, jumladan ayollar 2809 nafarni (26,5 foiz) tashkil etdi. 2006 – 2017 yillarda O‘zDJTIga xotin-qizlar sportini rivojlantirish yo‘nalishi bo‘yicha qariyb 3000 ga yaqin talaba qizlar o‘qishga kirdi. Shuningdek, ulardan 1687 nafari bakalavr diplomini qo‘liga oldi. Demak ayol murabbiylar soni yildan-yilga ortib bordi. 1999 yili ayol murabbiylar soni 2845 nafarni tashkil etgan bo‘lsa, 2016 – 2017 o‘quv yilida bu ko‘rsatkich 17435 nafarga yetdi [7].

Demak, ta'lim muassasalarida murabbiylar sonining yildan-yilga ortib borishi o‘z o‘rnida aholi o‘rtasida sportning ommalashib borishiga xizmat qildi. Masalan, bu davrda birgina Qarshi davlat universitetida Sport ustasi unvoniga sazovor bo‘lganlarning soni 10 tadan oshib ketdi. Jismoniy tarbiya va sport fakultetining talabasi Sofiya Kaspulatova sportning karate-do (yakka kurash) turi bo‘yicha 1999 yilda Osiyo chempioni va 2003 yilda jahon birinchiligi musobaqalarida kumush medal sovrindori bo‘ldi [8]. Karate bo‘yicha jahon chempionlari Noil Kaspulatov va Sofiya Kaspulatova, Lutsiya Baybulatova, milliy kurash bo‘yicha Osiyo chempioni Mohira Nuraliyeva, jahon birinchiligi ishtirokchilari Dilfuza Abdurahmonova, Dinara Abdurahmonova, Dinara Donayeva, Sohiba Eshtemirovalar ham Qarshi davdat universitetida ta'lim oldilar. Universitetdagi jismoniy tarbiya kafedrasi o‘qituvchilari universiada sport musobaqalari dasturidan o‘rin olgan voleybol (o‘g‘il-qiz),

futbol, shaxmat-shashka (o‘g‘il-qiz), stol tenisi (o‘g‘il-qiz), shuningdek, dzyu-do, milliy kurash sport turlaridan mashg‘ulotlarni muntazam olib bordi. Ushbu sport to‘garaklarida shug‘ullangan talabalar universitet sharafini shahar, viloyat va respublika miqyosida himoya qildilar [9].

2008 yil 10 – 22 yanvar kunlari “Sport – xotin-qizlar hayotida sog‘lom turmush manbai” shiori ostida sportning basketbol, shaxmat va stol tennisi turlari bo‘yicha musobaqalar o‘tkazildi. 2014 yil “Sog‘lom bola yili” davlat dasturi ijrosini ta’minlash maqsadida fakultetlararo bir qator sport musobaqalari tashkil etilib, musobaqalarning g‘olib va sovrindorlari bosh hakamlar tomonidan aniqlandi. Bel olish kurashi bo‘yicha 2015 yil may oyida o‘tkazilgan Respublika chempionatida Termiz davlat universiteti jismoniy madaniyat fakulteti 1-kurs 103-guruh talabasi Dilnoza Rahmonova g‘olib bo‘lib, Polshada o‘tkaziladigan jahon chempionatiga yo‘llanma olgan bo‘lsa, 66 kg vazn toifasida esa filologiya fakulteti 1-kurs, 104-guruh talabasi Maftuna Haydarova 2-o‘rinni qo‘lga kiritib, Respublika chempionatida 2- o‘rin sohibasi bo‘lib, diplom bilan taqdirlandi [10].

2015 yil 5 – 6 mart kunlari Xalqaro xotin-qizlar kuni munosabati bilan Andijon davlat universiteti yotoqxonasida istiqomat qiluvchi talaba qizlar spartakiadasi o‘tkazildi. Spartakiada dasturidan sportning shaxmat, shashka, stol tennisi va arqon tortish musobaqalari o‘rin olgan bo‘lib, unda yotoqxonada istiqomat qiluvchi 60 dan ortiq talaba qizlar ishtirok etdi. G‘olib sportchi qizlarga hamda g‘olib jamoalarga esdalik sovg‘alari topshirildi [11].

Keyingi yillarda ham O‘zbekistonda sport sohasi murabbiylariga bo‘lgan ehtiyoj yuqoriligicha qoldi. Viloyatlarda pedagogika institutlari va universitetlarda jismoniy tarbiya fakultetlari faoliyat yuritib kelsada, ammo ularga ajratilgan kvotalar miqdori talabdan ortda qoldi.

Xullas, O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sportini rivojlantirishda ham kadrlar masalasi hal qiluvchi omillardan biri bo‘ldi. Mustaqillikning dastlabki yillari xotin-qizlar sporti bo‘yicha murabbiylar yetishmagan bo‘lsa, keyingi davrda qator OTMlarida ushbu sohada yo‘nalish ochildi va talabalar qabul qilindi. Bu esa sport to‘garaklarini malakali oliy ma’lumotli kadrlar bilan ta’minlashda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ўзбекистонда гимнастиканинг ривожланиш тарихи. – Т., 2002. – Б.13-15.

2. Умарова С.М. Ўзбекистон республикасида қизлар ўртасида спорт билан шуғулланишни татбиқ этиш // Хотин-қизлар спорти: имкониятлар ва истиқболлар. Республика илмий-амалий анжумани материаллари, 4 – 5 май 2018 йил.– Бухоро: “Durdona”, 2018. – Б.68 – 69.

3. Ештаев А.К. Ҳасанова Н.Р., Ештаева В.Б. Бадиий гимнастика назарияси ва услубияти. – Т., “O`zkitobsavdonashriyoti”, 2020. – Б.58 – 59.

4. Қурбонов Ф.Ф. Хотин-қизлар жисмоний тарбиясини ривожлантириш устувор вазифа сифатида // Хотин – қизлар спорти: имкониятлар ва истиқболлар. Республика илмий-амалий анжумани материаллари, 4-5 май 2018 йил.– Бухоро: “Durdona”, 2018. – Б.14 – 15.

5. Умарова С.М. Ўзбекистон Республикасида қизлар ўртасида спорт билан шуғулланишни тадбиқ этиш // Хотин-қизлар спорти: имкониятлар ва истиқболлар. Республика илмий-амалий анжумани материаллари, 4 – 5 май 2018 йил.– Бухоро: “Durdona”, 2018. – Б.68 – 69.

6 Азимов Л.А. Оилада хотин-қизлар спортини ривожлантириш баркамол авлодни тарбиялаш омилидир// Хотин-қизлар спорти: имкониятлар ва истиқболлар. Республика илмий-амалий анжумани материаллари, 4-5 май 2018 йил. – Бухоро: “Durdona”, 2018. – Б.65 – 66.

7. Фазилов Б.Хотин-қизлар спортини ривожлантириш йўналиши // Хотин-қизлар спорти: имкониятлар ва истиқболлар. Республика илмий-амалий анжумани материаллари, 4 – 5 май 2018 йил. – Бухоро: “Durdona”, 2018. – Б.218 – 219.

8. Содиқов Т., Расулов Т., Бегматова Н. Университет тарихидан лавҳалар (I қисм). – Қарши, 2013. – Б.35 – 45.

9. Эгамов Н. Жануб жавоҳири. –Қарши, 2017. – Б.113.

10. Ҳайдаров М.Э., Турсунов С.Н. Термиз давлат университетининг шонли тарихий йўли: юксалиши ва салоҳияти. Иккинчи қисм –Термиз, 2016.–Б.145-158.

11. Ҳайдаров М.Э., Турсунов С.Н. Термиз давлат университетининг шонли тарихий йўли: юксалиши ва салоҳияти. Иккинчи қисм –Термиз, 2016.–Б.145-158.

UDC 37.02

THEORETICAL PERSPECTIVES ON ENGLISH LANGUAGE TEACHING AS A SCIENTIFIC ENDEAVOR

N.D.Valiyeva, teacher, Andijon State Technical Institute, Andijon

Annotatsiya. *Ingliz tilini o'qitish sohasi an'anaviy grammatika-tarjima usullaridan dinamikroq, o'quvchilarga yo'naltirilgan yondashuvlarga sezilarli darajada o'zgardi. Bu evolyutsiyaga tilshunoslik, psixologiya va ta'lim sohasidagi nazariy yutuqlar katta ta'sir ko'rsatdi va bu Ingliz tilini o'qitishni qanchalik ilmiy fan sifatida ko'rish mumkinligi haqida munozaraga sabab bo'ldi. Ushbu maqola Ingliz tilini o'qitishni fan sifatida kontseptuallashtirishga asos bo'lgan asosiy nazariy qarashlarni o'rganadi. U ikkinchi tilni o'zlashtirish, kognitiv psixologiya, sotsiolingvistika va ta'lim nazariyasi nazariyalari tizimli so'rovlar, gipotezalarni tekshirish va dalillarga asoslangan pedagogik amaliyotlarni ishlab chiqish uchun asoslarni qanday taqdim etishini o'rganadi. Ushbu nazariy asoslarni tahlil qilib, maqolada ta'kidlanishicha, Ingliz tilini o'qitish badiiy elementlarni o'zida mujassam etgan bo'lsa-da, uning samaradorlikka intilishi va o'quvchi jarayonlarini tushunishi uni tobora ilmiy tamoyillar bilan uyg'unlashtiradi.*

Kalit so'zlar: *Ingliz tilini o'qitish, ikkinchi tilni o'zlashtirish, nazariy tilshunoslik, kognitiv psixologiya, ijtimoiy-madaniy nazariya, dalillarga asoslangan amaliyot, pedagogika fanlari.*

Аннотация. *Область преподавания английского языка значительно эволюционировала от традиционных методов грамматики-перевода к более динамичным, ориентированным на обучающегося подходам. Эта эволюция была существенно затронута теоретическими достижениями в лингвистике, психологии и образовании, что побудило к обсуждению того, в какой степени преподавания английского языка можно считать научной дисциплиной. В этой статье рассматриваются ключевые теоретические взгляды, лежащие в основе концептуализации преподавания английского языка преподавания английского языка как науки. В ней рассматривается, как теории из области освоения второго языка, когнитивной психологии, социолингвистики и образовательной теории предоставляют рамки для систематического исследования, проверки гипотез и разработки педагогических практик, основанных на фактических данных. Анализируя эти теоретические основы, в статье утверждается, что, хотя преподавания английского языка включает в себя художественные элементы, его стремление к эффективности и пониманию процессов обучающегося все больше согласует его с научными принципами.*

Ключевые слова: *преподавание английского языка, освоение второго языка, теоретическая лингвистика, когнитивная психология, социокультурная теория, практика, основанная на фактических данных, педагогическая наука.*

Abstract. *The field of English Language Teaching (ELT) has evolved significantly from traditional grammar-translation methods to more dynamic, learner-centered approaches. This evolution has been substantially influenced by theoretical advancements in linguistics, psychology, and education, prompting a discussion on the extent to which ELT can be considered a scientific discipline. This article explores key theoretical views that underpin the conceptualization of ELT as a science. It examines how theories from Second Language Acquisition (SLA), cognitive psychology, sociolinguistics, and educational theory provide frameworks for systematic inquiry, hypothesis testing, and the development of evidence-based pedagogical practices. By analyzing these theoretical foundations, the article argues that while ELT incorporates artistic elements, its pursuit of effectiveness and understanding learner processes aligns it increasingly with scientific principles.*

Keywords: *English Language Teaching (ELT), Second Language Acquisition (SLA), Theoretical Linguistics, Cognitive Psychology, Sociocultural Theory, Evidence-Based Practice, Pedagogical Science.*

Introduction. English Language Teaching (ELT) encompasses a wide range of practices aimed at facilitating the acquisition of English by non-native speakers. Historically, ELT methodologies have varied, often reflecting prevailing intuitions or dominant linguistic paradigms. However, the

latter half of the 20th century and the early 21st century have witnessed a concerted effort to ground ELT in more robust theoretical and empirical foundations. The notion of ELT as a "science" implies a systematic approach characterized by: (a) the formulation of testable theories and hypotheses about language learning and teaching; (b) the empirical investigation of these hypotheses through research; (c) the accumulation of knowledge leading to refined theories and improved practices; and (d) a commitment to evidence-based decision-making. This article delves into the diverse theoretical perspectives that support this scientific conceptualization of ELT.

Linguistic Theories as a Foundation for Scientific ELT

The scientific study of language itself, linguistics, provides an essential bedrock for a scientific approach to ELT.

Structural Linguistics and Behaviorism:

Early attempts to systematize language teaching, such as the Audiolingual Method, drew heavily from structural linguistics (e.g., Bloomfield, Fries) and behaviorist psychology (Skinner, 1957). Language was viewed as a system of structures (phonemes, morphemes, syntax), and learning was conceptualized as habit formation through stimulus-response-reinforcement. While behaviorism's explanatory power for complex language acquisition is now considered limited, its emphasis on systematic presentation, repetition, and observable outcomes represented an early move towards a more "scientific" methodology.

Generative Linguistics and Universal Grammar:

Noam Chomsky's (1959, 1965) revolution in linguistics, proposing an innate Language Acquisition Device (LAD) and Universal Grammar (UG), shifted the focus from surface structures to underlying cognitive mechanisms. This perspective suggests that humans are biologically predisposed to acquire language, possessing an innate template for grammatical structures. For ELT, this theory implies that learners are not blank slates but actively construct linguistic systems. SLA research influenced by this view investigates how UG principles might operate in second language learning, the nature of learner interlanguage, and the role of innate constraints (White, 2003).

Functional and Systemic Functional Linguistics:

Approaches like Halliday's Systemic Functional Linguistics (SFL) view language primarily as a social semiotic system, a resource for making meaning in context (Halliday & Matthiessen, 2014). This perspective emphasizes language use, communicative purpose, and the relationship between language forms and their functions in different social contexts. For ELT, this supports communicative language teaching (CLT) and task-based language teaching (TBLT), where learning is driven by meaningful interaction and authentic language use. The scientific aspect lies in analyzing language functions, discourse patterns, and the contextual factors influencing language choice and comprehension.

Psycholinguistic and Cognitive Theories in Second Language Acquisition (SLA)

SLA research is central to understanding ELT as a science, as it directly investigates the processes of learning an additional language.

Krashen's Monitor Model:

Stephen Krashen's (1982) Monitor Model, comprising five main hypotheses (Acquisition-Learning, Monitor, Natural Order, Input (i+1), and Affective Filter), has been highly influential, though also debated. The Input Hypothesis (i+1), suggesting that acquisition occurs when learners receive comprehensible input slightly beyond their current proficiency level, has particularly impacted pedagogy. While not all aspects are easily testable, it spurred much research into input processing and the conditions for successful acquisition.

Cognitive Processing Models:

These theories view L2 learning as a complex cognitive skill, akin to other forms of learning, involving information processing mechanisms.

Information Processing Theory: Learners process input, moving it from sensory registers to short-term/working memory, and then to long-term memory through encoding and retrieval processes. Concepts like attention, noticing (Schmidt, 1990), and automaticity are crucial.

Skill Acquisition Theory: (DeKeyser, 2007) proposes that L2 learning moves from declarative knowledge (knowledge *about* the language) to procedural knowledge (ability to *use* the language) through practice. This has direct implications for structuring practice activities in ELT.

Connectionism/Emergentism: These models suggest that language learning arises from the brain's ability to detect patterns in massive amounts of linguistic input, forming neural networks of associations. Language knowledge is seen as emerging from usage rather than being governed by innate rules (Ellis, 2003). This supports input-rich environments and highlights the role of frequency and statistical learning.

Interactionist Perspectives:

Long's (1983, 1996) Interaction Hypothesis posits that negotiated interaction, where learners and their interlocutors work to resolve communication breakdowns, facilitates acquisition by making input more comprehensible and by drawing attention to linguistic form. Swain's (1985, 2005) Output Hypothesis argues that producing language (output) forces learners to process language syntactically, test hypotheses about the L2, and notice gaps in their knowledge. These theories advocate for interactive classrooms where learners actively use the language.

Sociocultural Theory (SCT):

Based on Vygotsky's (1978) work, SCT views learning as a socially mediated process. Language acquisition occurs through interaction within the Zone of Proximal Development (ZPD), where learners can perform tasks with the help of more knowledgeable others (teachers, peers) that they cannot yet do independently. Concepts like scaffolding and collaborative dialogue are central, emphasizing the social and cognitive co-construction of knowledge.

Educational and Sociocognitive Theories. Broader educational theories also inform a scientific approach to ELT:

Constructivism: This paradigm asserts that learners actively construct their own understanding and knowledge of the world through experiencing things and reflecting on those experiences. In ELT, this translates to learner-centered approaches, discovery learning, and problem-solving tasks.

Motivation and Affective Factors: Theories on motivation (e.g., Self-Determination Theory by Deci & Ryan, 2000; Gardner's socio-educational model) and the role of affective variables like anxiety (Horwitz et al., 1986) are crucial. Understanding these factors allows for the creation of learning environments that are more conducive to acquisition, making ELT more systematically effective.

Conclusion. The theoretical views from linguistics, psychology, and education provide a robust framework for conceptualizing English Language Teaching as a scientific endeavor. These theories offer testable hypotheses about how languages are learned and how teaching can facilitate this process. While the practice of ELT will always involve artistry and adaptability, a commitment to understanding and applying principles derived from scientific inquiry enhances its effectiveness, professionalism, and accountability. Continued research and theoretical refinement are essential for advancing ELT as a field that systematically strives to improve learning outcomes based on sound evidence.

REFERENCES:

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*(4), 227-268.

2. DeKeyser, R. (2007). *Practice in a Second Language: Perspectives from Applied Linguistics and Cognitive Psychology*. Cambridge University Press.

3. Ellis, N. C. (2003). Constructions, chunking, and connectionism: The emergence of second language structure. In C. Doughty & M. H. Long (Eds.), *The handbook of second language acquisition* (pp. 63-103). Blackwell.

4. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2014). *Halliday's Introduction to Functional Grammar* (4th ed.). Routledge.

5. Swain, M. (2005). The output hypothesis: Theory and research. In E. Hinkel (Ed.), *Handbook of research in second language teaching and learning* (pp. 471-483). Lawrence Erlbaum.

UDC 372.881.111

THE IMPORTANCE OF CRITICAL THINKING SKILLS IN EFL CLASSROOMS

S.K.Xudaynazarova, master's student, Termiz University of Economics and Service, Termiz

Annotatsiya. *Ushbu maqola EFL sinflarida tanqidiy fikrlash qobiliyatlarining ahamiyatini o'rganadi. U olimlarning turli kognitiv nazariyalarini va analitik fikrlash, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlovchi ta'lim modellarini o'rganadi. Mavjud adabiyotlarni o'rganish orqali maqola tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi mumkin bo'lgan asosiy o'qitish usullari, o'quv dasturlarini loyihalash tamoyillari va sinf amaliyotlarini aniqlaydi. Konstruktivizm, metakognitsiya va faol o'rganish kabi nazariy asoslar o'quvchilarning intellektual mustaqilligini shakllantirishdagi rolini ko'rsatish uchun muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikrlash, o'quv dasturi, muammo qo'yish strategiyasi, muammoli ta'lim, malaka, yondashuv.*

Аннотация. *В этой статье рассматривается важность навыков критического мышления в классах английского языка как иностранного. В ней рассматриваются различные когнитивные теории ученых и образовательные модели, которые поддерживают развитие аналитических рассуждений, решения проблем и способности принимать решения. Изучая существующую литературу, в статье определяются ключевые методы обучения, принципы разработки учебных программ и практики в классе, которые могут способствовать критическому мышлению. Обсуждаются такие теоретические рамки, как конструктивизм, метапознание и активное обучение, чтобы подчеркнуть их роль в формировании интеллектуальной независимости студентов.*

Ключевые слова: *критическое мышление, учебная программа, стратегия постановки проблем, проблемно-ориентированное обучение, квалификация, подход.*

Abstract. *This article explores the importance of critical thinking skills in EFL classrooms. It examines various cognitive theories of scientists and educational models that support the development of analytical reasoning, problem-solving, and decision-making abilities. By investigating existing literature, the paper identifies key teaching methods, curriculum design principles, and classroom practices that can foster critical thinking. Theoretical frameworks such as constructivism, metacognition, and active learning are discussed to highlight their roles in shaping students' intellectual independence.*

Key words: *critical thinking, curriculum, problem-posing strategy, problem-based learning, qualification, approach.*

One of the most significant aspects of human growth is education, which is also crucial in determining how someone views the world. Therefore, critical thinking must be incorporated into the curriculum by modern educators to guarantee that children worldwide receive a high quality, inclusive education. An essential talent in the current world, critical thinking is a collection of cognitive skills that allow students to assess, evaluate, and comprehend information. The value of critical thinking in contemporary education has gained widespread recognition in recent years. Because it enables students to examine presumptions and challenge dogma, critical thinking is crucial in today's educational system. It is through critical thinking that students learn to analyze multiple perspectives and formulate their own opinions based on facts and evidence.

Critical thinking is also vital in preparing students for the workforce as they will need to deal with complex issues, make informed decisions, and think critically when analyzing data. With technology advancing at an unprecedented rate, there is an increasing demand for individuals with a high level of critical thinking skills. Furthermore, universities and employers are increasingly seeking individuals who possess critical thinking skills.

The process of critical thinking starts with gathering pertinent information, objectively evaluating it, and coming to logical conclusions. Critical thinking abilities enable students to solve issues on their own, creatively, and independently—a vital life skill. Students are instructed on how to think, replicate, and recite material on tests in traditional schooling. Nonetheless, kids are taught

in contemporary schools the value of critical thinking skills such as challenging ideas, asking meaningful questions, and looking for answers based on reliable data.

In other words, critical thinking is essential to guaranteeing democratic engagement since it improves students' capacity to assess political candidates and topics impartially. Additionally, it empowers people to make well-informed choices regarding a variety of topics, including politics, economics, and advocacy.

"Critical thinking" is about teaching students HOW to think; it is not about teaching them WHAT to think. It is teaching students more than memorize and repeat. It is teaching students more than remember and retell. It is teaching students to ask "Why" Why did that happen? Who did that? What did he do? Why did he do that? Where did that begin? When will it end? Teaching learners about Critical Thinking is teaching them to look deeper into what they see and what they hear, and teaching them to form their own opinions, and teaching them to develop new ideas.

Six levels of ability in thinking or processing information (Bloom's taxonomy) and key verbs for each level:

1. Knowledge – Can students remember information? (easiest)

- list, memorize, name, order, recognize, remember, repeat, reproduce;

2. Comprehension – Can students understand the new information?

- classify, describe, explain, identify, retell, review, select, translate;

Higher order/ more difficult skills:

3. Application – Can students use the information in another situation?

- choose, demonstrate, dramatize, problem solve, interpret, use;

4. Analysis – Can students analyze information? (to analyze - to take something apart and study the separate parts)

- analyze, categorize, compare, contrast, criticize, examine, experiment, question, test;

5. Synthesis – Can students use the information to create something new? (to synthesize = to put separate parts together to create a complete whole)

- assemble, compose, construct, create, design, develop, manage, propose;

6. Evaluation – Can students evaluate the information? (hardest)

- argue, judge, rate, value, conclude, prove; (to argue = to give reasons for or against something in a clear and organized way. A different meaning of to argue is to disagree or fight with words.)

When teachers follow Bloom's taxonomy, students will truly become professionals who can use their critical thinking skills to solve any problem when they encounter challenging situations at work. Traditional teaching methods include the first two levels of easier skills, knowledge and comprehension, but it's also important for teachers to include activities and questions that require students to use higher and more difficult levels of thinking, like application, analysis, synthesis, and evaluation. An education system that teaches only memorization of information without teaching students to ask "Why?" may result in adults who may think that everything they read or hear is true and factual. Therefore, it is our goal as educators to develop experts who can apply critical thinking to resolve any issues they may encounter in both their personal and professional lives.

Activities that guide them through problem-solving steps can help even the youngest pupils apply critical thinking. For instance, "We have two chairs but three students." What are we going to do? Children who learn how to solve problems in school use those talents as adults. For instance, "Our town has twenty-two schools, but only sixteen of them have qualified English teachers." What are we going to do? Students who participate in problem-solving exercises learn how to apply knowledge in a variety of contexts rather than just memorize it. Additionally, Critical Thinking skills are frequently referred to as Creative Thinking skills. Educators should foster students' inherent curiosity and help them embrace new ideas. The Critical and Creative thinking abilities developed during school years are carried forward into adulthood and applied in real-life situations.

Who are critical thinkers, and what characteristics do they have in common? Critical thinkers are usually curious and reflective people. Students with critical thinking like to explore and probe new areas and seek knowledge, clarification, and new solutions. They ask pertinent questions, evaluate statements and arguments, and they distinguish between facts and opinion. They are also

willing to examine their own beliefs, possessing a manner of humility that allows them to admit lack of knowledge or understanding when needed. They are open to changing their mind. Perhaps most of all, they actively enjoy learning, and seeking new knowledge is a lifelong pursuit. While using critical thinking strategies during classes students learn to argue, judge, rate, value, and how to conclude and prove new solutions.

Critical Thinking is the process of clear, logical, and reflective thinking aimed at deciding what to believe or do. It involves asking probing questions such as, "How do we know this?" or "Is this true in all cases or just in this one?" It requires skepticism and challenging assumptions, rather than just memorizing facts or blindly accepting information. For instance, when reading a history textbook, you might question who wrote it and their motivations, noticing certain biases or assumptions. Upon investigation, you may find that the author's research is limited to a specific group, revealing that there are "other sides to the story"—which could even include your own perspective.

The ability to think critically — to break down a question, situation, or problem into its most fundamental components — is what enables us to assess the accuracy and truth of the statements, claims, and information we encounter. It is like a sharp tool that, when sharpened, helps distinguish fact from fiction, truth from falsehood, and accuracy from misrepresentation. We all apply this skill to varying degrees on a daily basis. For instance, when evaluating consumer products, we use critical thinking to question why one product stands out among the rest. Is it because a celebrity endorses it? Because many people have used it? Because it's produced by a certain company? Or perhaps because it's made in a particular country? These are all examples of critical thinking in action.

The academic setting demands more of us in terms of critical thinking than everyday life. It demands that we evaluate information and analyze myriad issues. It is the environment where our critical thinking skills can be the difference between success and failure. In this environment we must consider information in an analytical, critical manner. We must ask questions — What is the source of this information? Is this source an expert one and what makes it so? Are there multiple perspectives to consider on an issue? Do multiple sources agree or disagree on an issue? Does quality research substantiate information or opinion? Do I have any personal biases that may affect my consideration of this information?

It is only through purposeful, frequent, intentional questioning such as this that we can sharpen our critical thinking skills and improve as students, learners and researchers.

In conclusion, the significance of critical thinking skills in modern education cannot be emphasized enough. By incorporating critical thinking into the curriculum, educators can help students develop essential abilities, such as independent analysis and problem-solving. Moreover, critical thinking equips students to meet the challenges of the modern workforce and supports active participation in democratic processes. Without these crucial skills, individuals may have a narrow view of the world, which could limit their success academically and professionally.

REFERENCES:

1. Ab.Wahid, N. T., Developing Critical Thinking Skills in Secondary School Students: The Potential for Strategic Management through Problem-Posing Instructional Strategy. International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development, 11(3), 2022. P-1327.

2. E. Lapuz, N. Fulgencio, Improving the critical thinking skills of secondary school students using problem-based learning. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR) ISSN: 2643-9670 Vol. 4 Issue 1, 2020. P-2.

3. M. Jamil, T. Bibi and U. Shahzadi, "Critical Thinking skills development among secondary school students: An analysis of chemistry textbook grade X (2020)". Research Journal for Societal Issues, 2024. P-2.

4. Sterkenburg, Clinton T., "The Importance of Critical Thinking Skills in Secondary Classrooms". Culminating Experience Projects, 2024. P-16.

УДК 37.02

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА: ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ

М.А.Жуманиязова, преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tendensiyalarini hisobga olgan holda rus tilini o'qitishning metodologik yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Xususan, an'anaviy va innovatsion ta'lim metodlarining o'zaro bog'liqligi va ularning o'quvchilarda til kompetensiyasini shakllantirishdagi o'rni alohida yoritilgan. Samarali o'qitishga asos bo'luvchi asosiy didaktik tamoyillar tahlil qilinadi, shuningdek, talabalarning motivatsiyasi va o'quv faolligini oshirishga xizmat qiluvchi dolzarb texnologiyalar bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *rus tili, o'qitish metodologiyasi, ta'limdagi innovatsiyalar, an'anaviy yondashuvlar, til kompetensiyasi.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются методологические подходы к преподаванию русского языка с учётом современных образовательных тенденций. Особое внимание уделяется соотношению традиционных и инновационных методов обучения, их роли в формировании языковой компетенции обучающихся. Проанализированы основные дидактические принципы, лежащие в основе эффективного преподавания, а также представлены актуальные технологии, способствующие повышению мотивации и учебной активности студентов.*

Ключевые слова: *русский язык, методология преподавания, инновации в образовании, традиционные подходы, языковая компетенция.*

Abstract. *This article examines methodological approaches to teaching the Russian language in the context of current educational trends. Special attention is given to the relationship between traditional and innovative teaching methods and their role in developing students' language competence. The study analyzes the core didactic principles underlying effective instruction and presents relevant technologies that enhance student motivation and learning engagement.*

Key words*: Russian language, teaching methodology, educational innovations, traditional approaches, language competence.*

Преподавание русского языка является неотъемлемой частью образовательной системы, включающей в себя различные направления лингвистики, дидактики и педагогической психологии. В последние годы, с учётом современных образовательных тенденций и внедрения инновационных технологий, методы преподавания русского языка претерпевают значительные изменения. В то же время традиционные педагогические подходы сохраняют свою актуальность и ценность. Поэтому важно исследовать баланс между традиционными и инновационными методами преподавания, а также выявить факторы, способствующие их эффективному использованию в образовательном процессе.

Современные подходы в педагогике предполагают, что роль учителя заключается не только в передаче знаний, но и в активном вовлечении обучающихся в процесс освоения языка. Методы, ориентированные на развитие коммуникативных навыков и критического мышления, получают всё большее признание среди педагогов[1] Данная работа направлена на анализ соотношения традиционных и инновационных методологических подходов, их взаимосвязи и влияния на формирование языковой компетенции обучающихся.

1. Традиционные методы:

Традиционные методы преподавания русского языка давно зарекомендовали себя как основа учебного процесса в большинстве образовательных учреждений. Эти методы включают в себя чтение, объяснение грамматических правил, заучивание лексических единиц и выполнение упражнений. Одним из основных принципов является последовательность и логичность, когда материал подается постепенно и систематически, что помогает ученикам усваивать базовые языковые структуры. Например, изучение грамматических тем, таких как

склонение существительных или спряжение глаголов, проводится по заранее подготовленной программе, где учащиеся отрабатывают каждое правило через упражнения.

Примером может служить традиционный подход в преподавании орфографии, когда учащиеся на первых этапах обучения усваивают правила написания гласных и согласных, затем переходят к более сложным темам, таким как приставки и суффиксы. Этот метод является довольно успешным в обеспечении системности и надежной базы знаний.

Тем не менее, как указывает И.К. Зимняя (2004), такой подход не всегда стимулирует творческое мышление учащихся, ограничивая их возможности для активного участия в процессе обучения[2] Например, при использовании исключительно традиционных методов не всегда возможно развивать навыки критического анализа текста или создания собственных высказываний. Таким образом, традиционные методы могут быть недостаточно гибкими, чтобы адаптироваться к потребностям современных студентов, которые более склонны к взаимодействию с мультимедийным контентом и информационными технологиями.

2. Инновационные методы:

С развитием информационных технологий педагогика русского языка претерпевает значительные изменения. В отличие от традиционных методов, инновационные подходы ориентированы на использование современных образовательных технологий, таких как мультимедийные инструменты, онлайн-платформы и интерактивные материалы, которые делают процесс обучения более динамичным и интерактивным. Примером таких технологий является использование видеолекций, где учитель может показывать грамматические примеры на экране, а также использовать анимации для иллюстрации сложных языковых процессов. Мобильные приложения и онлайн-курсы также становятся важной частью учебного процесса, позволяя студентам заниматься в удобное время и в удобном формате.

Одним из ярких примеров инновационного подхода является использование игр для обучения русскому языку. Например, в играх типа "Словесные лабиринты" или "Кроссворды" учащиеся могут развивать не только свою грамматическую компетенцию, но и навыки быстрого реагирования, а также способность применять изученный материал в нестандартных ситуациях. По мнению Фроловой (2020), такие подходы значительно повышают мотивацию студентов и стимулируют их интерес к изучаемому языку[3]

Кроме того, использование электронных учебников и интерактивных платформ помогает организовать индивидуализированное обучение. Каждый студент может работать в своем темпе, выбирать подходящие для него задания и темы для более глубокого изучения. Например, на платформе Duolingo учащиеся могут самостоятельно проходить уровни, фокусируясь на тех областях, которые им наиболее сложны[4] Таким образом, инновационные методы предоставляют учащимся больше свободы в обучении и помогают более эффективно осваивать материал.

3. Системный подход:

Для достижения наилучших результатов в преподавании русского языка необходимо интегрировать традиционные и инновационные методы в единое образовательное пространство. Это требует применения системного подхода, который подразумевает не только использование различных методов обучения, но и взаимодействие между всеми элементами образовательной системы. Например, преподаватель может использовать традиционные методы для объяснения новых грамматических правил, а затем применять инновационные методы, чтобы закрепить знания через игры, онлайн-тесты или групповые проекты. Таким образом, создается система, где традиционные и инновационные методы дополняют друг друга, создавая более гармоничную и комплексную образовательную среду.

Кроме того, системный подход подразумевает развитие у студентов не только языковой компетенции, но и критического мышления, аналитических способностей. Для этого преподаватели могут использовать комплексные задания, которые требуют от учащихся применения знаний на практике, например, написание эссе или проведение исследований с использованием интернет-ресурсов. Системный подход способствует развитию не только

навыков речи, но и умений работать с информацией, анализировать тексты и высказывать собственное мнение.

Примером системного подхода может служить курс, который сочетает лекции, практические занятия и проекты. На лекциях студенты изучают теоретические основы, на практических занятиях отрабатывают грамматические структуры, а в проектах используют полученные знания для решения реальных языковых задач. Это помогает студентам видеть связь между теорией и практикой и развивать навыки, которые пригодятся им в реальной жизни.

Таким образом, эффективное преподавание русского языка невозможно без интеграции традиционных и инновационных методов, где каждый подход вносит свой вклад в развитие языковой компетенции учащихся. Системный подход, включающий в себя как классические педагогические методы, так и современные образовательные технологии, позволяет преподавателям создать максимально комфортные условия для изучения языка, а студентам — глубже понять и осваивать русский язык в его разных формах и контекстах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1.Зимняя, И.К. (2004). Педагогическая психология и методика преподавания русского языка. Москва: Просвещение.

2. Фролова, М.В. (2020). Инновационные технологии в обучении: от теории к практике. Москва: Наука.

3. Гинзбург, Л.Н. (2019). Системный подход в педагогике. Санкт-Петербург: Питер.

4. Васильева, Л.В. (2017). Методика преподавания русского языка в условиях цифровизации образования. Москва: Издательство МГУ.

УДК 37.02

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ИНТЕНСИВНОГО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ В СОПОСТАВЛЕНИИ С ИХ РОДНЫМ УЗБЕКСКИМ

А.Б.Касимов, преподаватель, Навоийский государственный университет, Навои

Annotatsiya. *Maqolada raqamlashtirish va ko‘p tillilik sharoitida ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan rus tilini intensiv o‘qitishning zamonaviy usullari ko‘rib chiqiladi. Kommunikativ yondashuv, til muhitiga to‘liq sho‘ng‘ish usuli, vizual assotsiatsiyalar va raqamli texnologiyalarni qo‘llash tahlil qilinadi. Pedagogik tajriba shuni ko‘rsatdiki, innovatsion metodlar orqali talabalar til malakasini sezilarli darajada yaxshilagan.*

Kalit so‘zlar: *rus tili, intensiv metodlar, til o‘rgatish, pedagogik tajriba, raqamli texnologiyalar, kommunikativ yondashuv.*

Аннотация. *В статье рассматриваются современные интенсивные методы обучения русскому языку, направленные на повышение эффективности образовательного процесса в условиях цифровизации и многоязычия. Описаны коммуникативный подход, методика языкового погружения, использование визуальных ассоциаций и цифровых технологий. Проведён педагогический эксперимент, результаты которого подтверждают значительное повышение уровня языковой подготовки студентов при использовании инновационных методик.*

Ключевые слова: *русский язык, интенсивные методы, языковое обучение, педагогический эксперимент, цифровые технологии, коммуникативная методика.*

Abstract. *The article explores modern intensive methods of teaching the Russian language aimed at enhancing the effectiveness of the educational process in a multilingual and digitalized environment. The study focuses on communicative approaches, full language immersion techniques, visual associations, and the integration of digital technologies. A pedagogical experiment demonstrated a significant improvement in students' language proficiency through the use of innovative teaching methods.*

Keywords: *Russian language, intensive methods, language teaching, pedagogical experiment, digital technologies, communicative approach.*

Введение. В условиях модернизации системы образования и активной цифровизации возрастают требования к эффективности преподавания русского языка, особенно в среде билингвальных учащихся и иностранных студентов. Традиционные формы обучения нередко оказываются недостаточно гибкими и динамичными, чтобы удовлетворить потребности обучающихся в современном обществе, где ключевыми становятся скорость овладения языком, коммуникативная компетентность и способность использовать язык в реальных ситуациях. [2; 4].

Актуальность исследования обусловлена необходимостью внедрения интенсивных методов, способствующих ускоренному и качественному освоению русского языка, формированию устойчивых речевых навыков, а также повышению мотивации обучающихся. [3]. Особое внимание уделяется таким подходам, как коммуникативная методика, метод полного языкового погружения, а также использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и мультимедийных ресурсов. [5; 6].

Цель исследования — выявить эффективность применения новых интенсивных методов обучения русскому языку в образовательном процессе.

Задачи исследования:

1. Проанализировать теоретические основы интенсивного обучения языкам.
2. Описать современные инновационные методы обучения русскому языку.
3. Провести педагогический эксперимент по внедрению этих методов.
4. Сравнить результаты обучения в экспериментальной и контрольной группах.

Объект исследования — процесс обучения русскому языку.

Предмет исследования — интенсивные методы преподавания русского языка.

Гипотеза исследования: использование инновационных интенсивных методов обучения способствует более высокому уровню языковой подготовки обучающихся по сравнению с традиционными формами преподавания.

Методология. Для достижения цели исследования были применены следующие методы:

- **Анализ научной литературы**, посвящённой вопросам методики преподавания русского языка.
- **Анкетирование студентов** с целью определения их мотивации и отношения к интенсивным формам обучения.
- **Педагогический эксперимент**, включающий внедрение новых методов в учебный процесс. [3; 6]
- **Наблюдение и сравнительный анализ** результатов двух групп студентов.

Участники исследования: В эксперименте приняли участие две группы студентов первого курса Самаркандского государственного университета (по 25 человек в каждой). Контрольная группа обучалась по традиционной методике, а в экспериментальной группе применялись интенсивные методы.

Применённые методы:

1. **Коммуникативная методика:** каждое занятие строилось вокруг речевых ситуаций, в которых учащиеся выступали в роли говорящих, собеседников, покупателей, туристов и т.д. [5; 9].
2. **Методика языкового погружения:** на занятиях максимально использовался только русский язык; преподаватель сопровождал речь визуальной, мимической и контекстной поддержкой. [8].
3. **Ассоциативно-образная методика:** новая лексика и грамматические конструкции вводились с помощью наглядных ассоциаций, рисунков, схем и инфографики [2; 6].
4. **Цифровые технологии:** использовались интерактивные платформы (Kahoot, Quizlet), видеоматериалы, диалоги с элементами геймификации, онлайн-тесты и мобильные приложения.
5. **Интенсивное чтение и аудирование:** учащиеся ежедневно работали с короткими аудио- и видеоматериалами, проводили анализ речевых конструкций и участвовали в обсуждениях. [9; 10].

Продолжительность эксперимента: 4 учебных месяца. В течение этого времени велось постоянное наблюдение за успеваемостью, мотивацией и вовлеченностью студентов.

В результате внедрения интенсивных методов в учебный процесс были получены следующие данные.

1.Повышение уровня владения языком:

Сравнительный анализ итогового тестирования (по шкале CEFR) [6], показал:

Уровень	Контрольная группа (%)	Экспериментальная группа (%)
A1	60	25
A2	32	55
B1	8	20

Экспериментальная группа показала более высокие результаты, особенно в понимании речи на слух и построении диалогов [1].

2. Рост мотивации: Результаты анкетирования (до и после эксперимента) выявили значительное повышение интереса к изучению русского языка среди студентов экспериментальной группы (рост положительных ответов с 58% до 82%).

3. Повышение вовлеченности: Преподаватели отметили увеличение активности студентов на занятиях: участие в диалогах, выполнение творческих заданий, самостоятельное использование приложений и онлайн-ресурсов вне аудиторной работы.

4. Снижение языкового барьера: В ходе опроса 72% студентов экспериментальной группы сообщили, что им стало легче говорить на русском языке, по сравнению с 36% в контрольной группе.

Обсуждение. Полученные результаты подтверждают гипотезу об эффективности применения интенсивных методов обучения русскому языку. Прежде всего, методы, основанные на активности, визуализации и реальных речевых ситуациях, оказались значительно более результативными, чем традиционные формы преподавания, ориентированные преимущественно на объяснение правил и выполнение письменных упражнений.

Коммуникативная методика способствует развитию навыков спонтанной речи, а методика языкового погружения позволяет сформировать естественные ассоциации и ускорить процесс освоения лексико-грамматических структур. Использование мультимедийных технологий делает обучение интерактивным, увлекательным и разнообразным, что особенно важно для современных студентов, ориентированных на визуальные и цифровые каналы восприятия информации [7; 10].

Сравнительный анализ показывает, что обучение в экспериментальной группе позволило в 2 раза увеличить долю студентов, достигших уровня A2 и выше. Это свидетельствует о высокой результативности интенсивных методик.

Однако, несмотря на положительные результаты, необходимо отметить и **ограничения**: небольшая выборка, ограниченный срок эксперимента, а также субъективность оценок вовлеченности. Кроме того, не все студенты одинаково воспринимают интенсивные методы — некоторым требуется больше времени на адаптацию к новому стилю преподавания.

Заключение. Проведённое исследование подтвердило эффективность применения новых интенсивных методов обучения русскому языку. Включение в учебный процесс таких подходов, как коммуникативное обучение, метод языкового погружения, визуализация и цифровые технологии, позволяет достичь более высоких результатов в короткие сроки.

Основные выводы:

- Интенсивные методы значительно повышают уровень языковой подготовки студентов.
- Они способствуют формированию устойчивой мотивации и языковой уверенности.
- Их использование актуально в системе профессионального и высшего образования, особенно в многонациональной среде.

Практическая значимость заключается в возможности внедрения этих методов в курсы РКИ и билингвального обучения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. — М.: Индрик, 2005.
2. Быстрова Н.В. Интенсивные методы преподавания иностранных языков. — М.: Флинта, 2016.
3. Зимняя И.А. Психология обучения. — М.: Логос, 2004.
4. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. — М.: Академия, 2007.
5. Рахманов И.И. Коммуникативные технологии в преподавании РКИ. // Вопросы филологии. — 2022. — № 3.
6. Щукин А.Н. Современные интенсивные методы обучения языкам. — М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2021.
7. Dörnyei, Z. (2001). Motivational Strategies in the Language Classroom. Cambridge University Press.
8. Krashen, S. (1985). The Input Hypothesis: Issues and Implications. Longman.
9. Larsen-Freeman, D. (2000). Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford University Press.
10. Ellis, R. (2003). Task-based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.

УДК 37.02

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Ф.Б.Киличева, к.п.н., доц., НИУ «ТИИИМСХ», Ташкент

Annotatsiya. *Maqolada o'quv jarayonida talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradigan metodik usullar ko'rib chiqiladi. O'quvchilarda tahlil qilish, bahslash, mustaqil fikr yuritish, fikr yuritish ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.*

Kalit so'zlar: *fikrlash jarayoni, tanqidiy fikrlash, o'qitish usullari, o'rganish, axborot bilan ishlashning asosiy qobiliyatlari, tanqidiy fikrlash.*

Аннотация. *В статье рассматриваются методические приёмы, способствующие развитию критического мышления обучающихся в образовательном процессе. Особое внимание уделяется формированию навыков анализа, аргументации, самостоятельного суждения и рефлексии у студентов.*

Ключевые слова: *процесс мышления, критическое мышление, методические приемы, обучение, ключевые умения работы с информацией критическое мышление.*

Abstract. *The article examines methodological techniques that promote the development of critical thinking in students in the educational process. Particular attention is paid to the development of skills of analysis, argumentation, independent judgment and reflection in students.*

Key words: *thinking process, critical thinking, teaching methods, learning, key skills for working with information, critical thinking.*

Введение. Современное образование направлено не только на передачу знаний, но и на формирование у обучающихся универсальных учебных действий, среди которых особое место занимает развитие критического мышления. В условиях информационного общества, стремительно развивающихся технологий и большого объёма доступной информации важнейшей задачей педагогики становится обучение студентов осознанному восприятию, анализу и оценке информации, а также умению принимать аргументированные решения.

Критическое мышление представляет собой комплексный когнитивный процесс, включающий в себя умения анализировать, сравнивать, делать выводы, выдвигать гипотезы и аргументированно отстаивать свою точку зрения. Оно формируется не стихийно, а в результате целенаправленной педагогической работы, включающей использование специальных методических приёмов.

Процесс мышления современного человека неразрывно связан с огромным объемом информации, который мы получаем из различных источников: печатных изданий, аудиовизуальных материалов и цифровых медиа. Умение мыслить самостоятельно формируется через анализ, взвешивание аргументов и доказательств как «за», так и «против».

Критическое мышление играет ключевую роль в этой деятельности, позволяя обрабатывать, оценивать и анализировать информацию, а также проверять ее достоверность.

Методы. Для развития критического мышления можно выделить следующие ключевые умения работы с информацией, а также приемы, которые помогут их развить: кластеры, таблица «Инсерт», прием «общее -уникальное», составление таблиц (концептуальной, сводной, «ПМИ» (Плюсы, Минусы, Интересное) или «ПМ?» (Проблема, Мнение), стратегия «Фишбон», «Бортовой журнал». Эти приемы помогут не только развить критическое мышление, но и улучшить навыки работы с информацией.

Основная часть.

1. Умение вдумчиво читать и глубоко погружаться в информацию - важный аспект критического мышления, который помогает не только лучше понимать текст, но и анализировать его на более глубоком уровне. Вот несколько приемов и стратегий, которые могут помочь развить это умение:

- Таблица «Инсерт»: этот прием позволяет выделять важные моменты в тексте, добавляя свои мысли и реакции к прочитанному, помогает лучше запомнить информацию и осмыслить ее.
- Двухчастный дневник: одна сторона для записи фактов, другая - для личных размышлений и вопросов, помогает структурировать информацию и развивать критическое мышление.
- Трехчастный дневник: включает факты, личные реакции и выводы, позволяет глубже анализировать прочитанное.
- Чтение с остановками: периодическое приостановление чтения для размышлений о прочитанном, помогает глубже осмыслить информацию и задать себе важные вопросы.
- Стратегия «Идеал»: метод, при котором читатель формулирует идеальное понимание текста, сравнивая его с тем, что он действительно прочитал, помогает выявить пробелы в понимании.
- «Ромашка Блума»: визуализация вопросов разного уровня сложности, начиная от простых (знание) до более сложных (анализ, синтез).
- Таблица «толстых» и «тонких» вопросов: «толстые» вопросы требуют более глубокого анализа и размышлений, в то время как «тонкие» можно ответить прямо из текста.
- Таблица «ПМИ» или «ПМ?»: помогает структурировать информацию, выделяя плюсы, минусы и интересные факты (или проблемы и мнения), что способствует более глубокому пониманию темы.
- Таблица «Сравнение источников»: позволяет сопоставлять разные точки зрения и подходы к одной и той же теме, что развивает умение критически оценивать информацию.

2. Умение формулировать и решать проблемы - ключевой аспект критического мышления, который помогает эффективно подходить к различным задачам и находить оптимальные решения.

Стратегия «Фишбон» (или диаграмма Исикавы): визуализирует причины и следствия проблемы, помогая выявить коренные причины и факторы, влияющие на ситуацию. В центре диаграммы указывается основная проблема, а от нее отходят «кости», представляющие различные категории причин (например, люди, процессы, технологии, материалы). Использование этой диаграммы помогает командам или индивидуумам структурировать свои мысли, выявить скрытые проблемы и разработать стратегии для их решения.

Стратегия «Идеал»: фокусируется на формулировании идеального состояния или решения проблемы. Она начинается с четкого определения проблемы и последующего представления того, каким образом выглядело бы идеальное решение. После этого участники могут анализировать, какие шаги необходимы для достижения этого идеала, и что мешает его реализации. Подход помогает не только в формулировании проблемы, но и в поиске инновационных решений, которые могут быть применены на практике.

3.Умение интерпретировать, творчески перерабатывать новую информацию и рефлексировать - важные навыки для глубокого понимания и осмысления знаний.

Синквейн: метод, который помогает кратко и емко выразить суть темы или идеи. Синквейн состоит из пяти строк, каждая из которых имеет свою структуру: существительное

- основная тема; прилагательные - два прилагательных, описывающих тему; глаголы - три глагола, связанных с темой; фраза - фраза или предложение, которое объясняет тему; синоним - существительное, которое синонимично исходной теме. Этот прием помогает сосредоточиться на ключевых аспектах информации и развивает способность к краткому изложению.

▪ Кластер - визуальная схема, которая помогает организовать информацию. В центре помещается основная идея, а вокруг нее располагаются связанные с ней подкатегории и идеи. Этот метод способствует более глубокому пониманию темы, выявлению связей между идеями и творческому переработке информации.

▪ Эссе позволяет глубже исследовать тему, выражая свои мысли и мнения. Это может быть как аналитическое, так и личное эссе. Другие приемы рефлексивного письма могут включать ведение дневника, написание отзывов на прочитанное, формулирование вопросов и размышлений по поводу изучаемого материала.

▪ Прием «общее - уникальное»: заключается в сравнении общего и уникального в информации. Сначала выделяются общие черты или идеи, а затем акцентируется внимание на уникальных аспектах, которые отличают эту информацию от других.

▪ Сводная таблица помогает систематизировать информацию, организуя данные по категориям и подкатегориям. Это может быть полезно при сравнении различных источников или аспектов одной темы. Такой подход способствует лучшему пониманию и интерпретации информации, а также помогает выявить ключевые моменты и связи.

4. Коммуникативные умения играют ключевую роль в эффективном взаимодействии и совместной работе:

▪ Прием «Зигзаг»: Этот метод предполагает, что участники работают в парах, обмениваясь идеями и мнениями по определенной теме. Один из участников начинает обсуждение, высказывая свою точку зрения, затем второй участник добавляет свои мысли и идеи, и так далее. После определенного времени пары могут смениться, и участники начинают обсуждение с новой парой.

▪ Концептуальная таблица: используется для организации и визуализации ключевых понятий по теме. Участники могут заполнять таблицу, добавляя определения, примеры и связи между понятиями. Это помогает лучше усвоить материал и увидеть его структуру.

▪ Сводная таблица: помогает систематизировать информацию, сравнивая различные аспекты или источники. Участники могут работать в группах, чтобы заполнить таблицу, что способствует обмену мнениями и совместному анализу.

▪ Стратегии решения проблем: в этой таблице можно перечислить различные проблемы и предложенные решения. Участники могут работать в группах, обсуждая, какие стратегии будут наиболее эффективными в различных ситуациях.

▪ Групповая работа может включать в себя различные форматы, такие как мозговой штурм, ролевые игры и проектные задания. Эти методы способствуют развитию креативности, критического мышления и способности работать в команде.

Эти приемы помогают не только развивать коммуникативные умения, но и способствуют более глубокому пониманию материала через взаимодействие и обмен идеями.

Заключение. Главная цель технологии развития критического мышления - развитие интеллектуальных способностей обучаемого, позволяющих ему учиться самостоятельно. Кроме того, прикладной характер критического мышления позволяет проводить в дальнейшем собственные исследования, оценивать источники, с которыми он работает. Критическое мышление учит проверять и перепроверять фактическую информацию.

Таким образом, внедрение методических приёмов развития критического мышления в образовательную практику позволяет повысить качество обучения и подготовить обучающихся к жизни в условиях сложного и многогранного информационного общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Киличева Ф.Б. Педагогические приёмы технологии развития критического мышления // ILM FAN XABARNOMASI. – Volume 5, issue 2, Yanvar 2025– С. 555 - 558.

2. Шермер М. Скептик: Рациональный взгляд на мир. М.: Альпина нон-фикшн, 2017. 336 с.

3. Халперн Д. Психология критического мышления. СПб.: Питер, 2000. 512 с.

УДК: 372.881.111.1

ОПРЕДЕЛЕНИЕ НАВЫКОВ ПРОИЗНОШЕНИЯ

Э.Маруфов, преподаватель, Самаркандский государственный институт иностранных языков, Самарканд

Annotatsiya*. Ushbu maqola turli mintaqalardagi nutqdagi farqlar tufayli ona tilida so'zlashuvchilar o'rtasida yuzaga keladigan muloqot qiyinchiliklarini ko'rib chiqadi. Chunki talaffuz tilni o'rgatish sohasi bo'lib, til o'rgatish va o'rganish intizomi doirasidagi tilni bilishning barcha darajalariga ta'sir qiladi. Bundan tashqari, ushbu maqolada ko'pchilik olimlarning fikrlari ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar*: talaffuz, muloqot, nutq, unli, aniqlik, tushunarlilik, bo'g'in, urg'u, so'zlovchi, tinglovchi, o'rganish.*

Аннотация*. В этой статье рассматриваются трудности общения, возникающие между носителями языка из-за различий в речи в разных регионах. Поскольку произношение - это область языкового обучения, которая влияет на все уровни владения языком в рамках дисциплины преподавания и изучения иностранных языков. Кроме того, в этой статье упоминаются соображения большинства ученых.*

Ключевые слова*: произношение, коммуникация, речь, гласный, точность, понятность, слог, ударение, говорящий, слушающий, обучение.*

Abstract*. This article deals with the communication difficulties that occur between native speakers due to variations in speech in different regions. As pronunciation is an area of language instruction that affects all levels of proficiency across the discipline of language teaching and learning. In addition, most scientists' considerations are mentioned in this article.*

Keywords*: pronunciation, communication, speech, vowel, accuracy, comprehensibility, syllable, stress, speak, listener, learning.*

Обмен информацией между людьми - это частое определение общения. Общение с носителями языка, который они изучают, один из лучших способов для изучающих язык познакомиться с ним поближе. На то, как носители языка или другие слушатели понимают речь других людей, может влиять множество факторов. Произношение часто является источником ошибок, которые приводят к проблемам с пониманием у учащихся, впервые изучающих язык. Различия в речи, возникающие в разных местах, могут даже вызвать проблемы в общении между носителями языка. Технически дифтонги определяются как звуки, которые начинаются с одной гласной и переходят в другую, часто в пределах одного и того же слога. Дифтонги, выражаясь более неформально, это те части речи, которые приводят к большому количеству недоразумений между людьми.

Уровень владения произношением влияет на все уровни квалификации в области преподавания иностранных языков. По мнению большинства экспертов, произношение, может быть, одной из самых сложных частей обучения для изучающего язык и одной из наименее любимых тем для обсуждения преподавателями в классе. Чтобы добиться "хорошего" произношения, нужно потрудиться, но при продолжении изучения языка оно со временем станет лучше. Английский язык никогда напрямую не учит правильности произношения.

Несмотря на то, что обучение произношению является важнейшим аспектом изучения второго языка, ему иногда уделяется мало внимания. Хотя, по-видимому, большинство людей считают, что произношение развивается естественным образом, от учащихся, тем не менее, ожидается, что они будут поддерживать определенный уровень владения языком.

Во всем мире исследования, посвященные изучению второго языка, а также среднему и высшему образованию, как правило, не учитывают произношение. Однако изучающие английский язык на университетском уровне, как правило, проходят соответствующую

подготовку по произношению, которая может помочь в выработке произношения, более похожего на произношение носителей языка.

Очевидно, что технологии проникли в большинство аудиторий во всех предметных областях и на всех уровнях образования. Поскольку учащиеся с младенчества пользуются цифровыми гаджетами, в современной системе образования их называют "цифровыми аборигенами". В результате такого знакомства они, естественно, понимают, как работают цифровые технологии, и активно ищут возможности использовать их в повседневной жизни. Неудивительно, что исследователи обнаружили, что мультимедийные технологии полезны для повышения уровня владения языком, учитывая широко распространенную практику использования технологий для улучшения всех аспектов повседневной жизни и потребность образовательного сообщества в поиске решений для обучения произношению [1].

В начале урока мы часто выполняем упражнения для разминки произношения, которые включают в себя обзор ранее изученной лексики. Основное внимание при обучении произношению уделяется тому, обучается ли произношение в первую очередь рецептивному аспекту или же внимание уделяется как рецептивному, так и продуктивному аспектам английской фонологической характеристики. Сначала учащиеся слышат примеры фонологических характеристик, и от них может потребоваться прослушать и идентифицировать их в ходе занятий. Преподаватель использует различные упражнения в рамках рецептивно-продуктивного подхода, прося студентов произносить языковые образцы, которые имеют особенности произношения. Хотя обучение и контролируемая практика полезны на начальном этапе, включение более увлекательных коммуникативных мероприятий - возможно, даже с элементами игры или соревнования - может повысить энтузиазм учащихся [2].

Язык - это инструмент самовыражения для людей, то есть люди ежедневно используют язык для выражения своих мыслей. Но есть серьезная проблема, с которой сталкиваются многие иностранные студенты, изучающие английский язык. Они слишком застенчивы, чтобы изъясняться на английском. Из-за того, что обучение английскому произношению настолько неадекватно, оно никогда не применялось в школах в полном объеме. Само собой разумеется, что надлежащее обучение английскому позволяет нам свободно и естественно разговаривать в повседневных ситуациях. Произношение - это тот аспект изучения английского языка, который многие студенты считают наиболее сложным, поэтому им следует приложить немало усилий для его совершенствования. Эта техника правильная. Само собой разумеется, что четкое произношение слов является важнейшим компонентом эффективного общения. Помня об этом, преподаватели должны стремиться к тому, чтобы занятия были подходящими, достижимыми и отвечали коммуникативным требованиям учащихся. При правильном использовании обучение произношению может способствовать реальной работе учащихся, повышая их понимание произношения и опыт работы с ним.

На самом деле, никогда не проводилось исследований о связи между занятиями, повышающими мотивацию, и обучением произношению. Как известно, многие учащиеся считают произношение сложной темой, и изучение ее может оказаться непростой задачей, если им не хватает необходимого терпения. Таким образом, мотивация играет важную роль, независимо от того, исходит ли она изнутри или извне. Ниже перечислены некоторые общие проблемы, которые часто доставляют учащимся массу хлопот:

Препятствие 1: Усвоение звуков английского языка.

Препятствие 2: Похожие звуки

Препятствие 3: Связывание звуков [3]

В таких ситуациях поощрение мотивации, несомненно, помогает учащимся почувствовать, что они могут больше учиться и принимать больше участия в занятиях по фонетике.

Как опытные педагоги с более чем десятилетним опытом работы, мы бы сказали, что проведение исследований бессмысленно, если они не используются в классе и не оказывают влияния на учебный процесс. Под этим мы подразумеваем, что проведение исследований в

классе и наблюдение за результатами, которых добиваются учащиеся, является лучшим методом определения того, возможно ли это в реальной жизни. Метод исследования действий в классе (CARM) демонстрирует свою полезность в достижении этой цели.

1. Точки зрения на преподавание и изучение фонетики среди преподавателей и учащихся: Данные свидетельствуют о том, что преподаватели и учащиеся высоко ценят фонетику в контексте преподавания и изучения английского языка.

2. Способность учащихся самостоятельно овладевать фонетикой: большинство учащихся в значительной степени полагаются на мотивацию и инструкции своих учителей, вместо того чтобы проявлять инициативу в овладении этими способностями самостоятельно.

3. Методы и учебные упражнения, используемые на уроках фонетики: Учащиеся, изучающие фонетику, не выиграют от применения какого-либо одного жесткого метода. Учителя должны быть чрезвычайно гибкими при обучении студентов фонетике, используя как мягкие, так и основанные на давлении методы.

4. Элементы, из которых состоит увлекательный урок фонетики, включают в себя: способности учащихся к предмету, их отношение к изучению предмета, вдохновение учителей, плохое произношение учащихся, сухие учебники и дополнительные рабочие тетради и т.д.; ожидания учителей от улучшения произношения своих учеников; широкий спектр онлайн- и офлайн-ресурсов по английскому произношению; то, как преподаватели самостоятельно проверяют свое произношение при обучении студентов этому предмету; а также важность фонетики для того, чтобы помочь студентам свободно говорить на этом языке.

5. Проблемы или барьеры, возникающие при изучении фонетики, такие как: несговорчивые учащиеся; различия в уровне владения английским языком учащимися; чрезмерно высокий или низкий уровень владения английским языком в классе; слишком сложные фонетические знания для учащихся; недостаточное время, отведенное на изучение фонетики; состояние аудитории; бездействие учащихся в овладении этим языком. навык; боязнь учащихся неправильно произносить слова при разговоре; диалекты и акценты учащихся; ограниченное время обучения; время, затрачиваемое на поиск дополнительных материалов по фонетике; и демотивация учителей.

6. Как найти учебные материалы по фонетике: Хотя их было немного, большинство из них, как правило, считали, что найти ресурсы по фонетике, которые помогли бы им в обучении, несложно. Рабочая нагрузка преподавателей была бы значительно снижена, если бы учебные ресурсы были легкодоступны, а учащиеся проявляли инициативу по их выявлению и изучению [4].

Когда учащиеся участвуют, это означает, что они действительно участвуют в выполнении всей заданной работы. Им также не разрешат сдавать тесты, если они не будут участвовать в предлагаемых мероприятиях определенное количество раз (3-4-5, в зависимости от мнения преподавателей). Студенты активно участвуют в занятиях и уделяют им пристальное внимание, так как они хорошо знают об этом. В начале курса студенты немного встревожены и им это не нравится. Когда вы будете выполнять его, относитесь к ним с добротой и серьезностью. Настоятельно рекомендуется, чтобы преподаватели обеспечивали своим ученикам дополнительные занятия дома, поскольку время занятий ограничено, на первом месте стоит контроль за выполнением ими школьных заданий, а затем контроль за их посещаемостью [5].

Попросите учеников, которые еще не закончили, пройти через 15-20 минут, чтобы они могли вернуться и продолжить занятие. Если у них не получится, они могут продолжить занятия, но их посещение в этот день будет засчитано как отсутствие. Учащиеся лучше понимают фонетику и развивают свою осведомленность и способности. Иногда учащимся может быть трудно выполнять большое количество домашних заданий, заданных преподавателями. Осознайте, какой объем домашних заданий задают ученикам.

При самооценке со стороны сверстников учащиеся перепроверяют свою работу после того, как они выполнили заданное учителем домашнее задание или классные занятия. Учителя должны дать учащимся четкие инструкции о том, что необходимо оценить, чтобы они могли

провести самооценку со стороны сверстников. Учащиеся могут использовать оценки своих товарищей по занятиям в качестве критерия. Учителя экономят время и усилия, а учащиеся получают больше свободы в учебе. Недостаточное руководство может привести к тому, что учащиеся будут испытывать трудности с перекрестной проверкой, что может снизить эффективность урока. Воспользуйтесь этими рекомендациями, чтобы тщательно подготовиться.

Поскольку студенты работают в парах, некоторые из них на самом деле очень слабы, а некоторые довольно сильны в правильном произношении слов на английском языке. Более того, хотя некоторые студенты очень увлечены учебой, другие не готовы и не желают учиться. Если вы попросите их взять инициативу в свои руки, это поможет устранить проблему. Учителя обычно проверяют работу своих классов после того, как они вместе выполнили упражнение. Когда учителя проверяют, они сразу узнают, правильно ли учащиеся A и B - пара - выполнили задание. Выполнение ими задания должно оцениваться по простой системе: сдать или не сдать.

Как ученики A, так и B признают, что они оба не выполнили это задание, если учитель заявляет, что ученик A сдал, а ученик B - нет. Они получают оценку "выполнено хорошо", если учитель заявляет, что они оба сдали. Если она утверждает, что они оба терпят неудачу, то становится ясно, что они оба не справляются с этим заданием. Выполняя это, дети узнают, что они несут ответственность друг за друга и прилагают все усилия, чтобы поддержать своего партнера. Учащиеся хорошо растут вместе и учатся друг у друга. Учащимся может потребоваться много времени для внесения необходимых улучшений. Старайтесь не давать им слишком много заданий одновременно.

В классе, состоящем из нескольких десятков детей, невозможно провести проверку один на один с преподавателями. Таким образом, просить студентов самостоятельно оценивать результаты это и быстрее, и эффективнее для учителей. Существует множество способов дать детям домашнее задание, которое они могут выполнить самостоятельно, а затем оценить самостоятельно, например:

- Вести прямой эфир в личной группе класса на Facebook
- Записывать фонетику текста
- Копировать голос
- Записывать свой голос
- Умение говорить с самим собой / самопрезентация

Учащиеся становятся более уверенными в общении и значительно улучшают свои знания в области произношения, что может быть ошеломляющим.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Hopkins D. *A Teacher's guide to classroom research.* Open University Press. Philadelphia. 1985.

2. Luz Mery O. C. Pronunciation development in the acquisition of adult esl students' speaking skills: implications for curriculum design. USA. 2014.

3. Evans G.Z. Teaching and learning L2 pronunciation: a closer look at classroom and extra-classroom factors in the development of comprehensibility in ESL learners. Indiana University. 2015.

4. Cindy E.L. Developing pronunciation skills at the introductory level: motivating students through interpersonal audio discussions. Tuscaloosa. 2014.

5. Jamolov J. Chet tili o'qitish metodikasi. Toshkent. 2012.

УДК 378

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ СИНХРОННОМУ ПЕРЕВОДУ В НАЧАЛЬНОЙ СТАДЕ ОБУЧЕНИЯ

Ф.Г.Норова, стажёр-преподаватель, Ташкентский государственный университет востоковедения, Ташкент

Annotatsiya. *Ushbu maqolada sinxron tarjimaga o'rgatishning boshlang'ich bosqichida qo'llaniladigan va aynan sinxron tarjima talabalari uchun mo'ljallangan mashqlar batafsil tushuntiriladi.*

Kalit so'zlar: *mashqlar, sinxron tarjima, o'qitish*

Аннотация. *Данная статья детально объясняет упражнения, которые используются во время обучения синхронному перевода в начальной стаде обучения и предусмотрены именно для начинающих студентов синхронного перевода.*

Ключевые слова: *упражнения, синхронный перевод, обучение*

Abstract. *This article provides a detailed explanation of the exercises used during the training of simultaneous interpretation at the initial stage of learning and are specifically designed for beginner students of simultaneous interpretation.*

Keywords: *exercises, simultaneous interpretation, training*

Сегодня синхронный перевод стал основным способом устного перевода во всех международных организациях и на многоязычных встречах, как государственных, так и частных. Впервые примененный как «телефонный перевод» на заседаниях Международной организации труда и Коминтерна в середине-конце 1920-х годов, он был решительно проверен после войны на Нюрнбергском процессе 1945–1946 годов, а затем вскоре был принят в ООН и за ее пределами [1, 112]. К настоящему времени все участники конференций ожидают «мгновенного перевода» как чего-то само собой разумеющегося, и ни один устный переводчик не может получить доступ к международной сети конференций с ее привлекательной оплатой, статусом, разнообразием и возможностями для поездок, не предлагая услуги синхронного перевода. Последние семьдесят лет показали, что данный вид устного перевода является полноценной, хотя и сложной формой опосредованной коммуникации, адаптируемой к любой теме, событию или языковой паре [2, 255], и представляет собой ценную услугу для международного сообщества, но только при условии ее грамотного осуществления. Если при последовательном переводе переводчик обычно отстает от говорящего на 2–3 минуты, то при синхронном «задержка», хотя и переменная, обычно составляет около 2–3 секунд. Обычно переводчик не может ждать полного предложения, а должен составлять свою речь, используя единицы смысла по мере их поступления [3, 83], подкрепленные ментальной моделью предполагаемого сообщения оратора и предсказывая следующие единицы смысла. Это явление, известное как «прогнозирование», является естественной частью любого понимания речи и играет ключевую роль в синхронном переводе [4].

Р. Сеттон и Э. Доурант [2, 255], разделяют приёмы обучения синхронному переводу на 3 этапа: начальный, координация и эксперимент. Студенты-переводчики в основном должны владеть своей рабочей паров языков перевода, иметь определённые энциклопедические знания и готовность учиться. В начале обучения, они хотя могут понимать исходный текст, но не могут выразить его полностью, так как у них еще не развиты навыки обостренного внимания и памяти (или активного слушания), анализа, девербализации и прогнозирования, а также переформулирования. Также, строгие формальные или быстрые в темпе речи являются сложной задачей для них, так как у них не сформулирована координация слух-понимание-анализ-переформулирование и у них ещё нет достаточной практики. Во время обучения, учитель постепенно развивает эти навыки через приёмы и практику, осложняя материалы и ускоряя темп речи на каждом этапе.

На начальном этапе, студенты знакомятся с уникальной средой кабины синхронного перевода, где учатся слушать, говоря в условиях ограничений синхронного перевода таких, как время, скорость, пошаговый ввод и «отсутствие кнопок возврата или удаления».

На начальном этапе, чередуются три вида деятельности:

1. Онлайн (в кабине): после ориентации в кабине, дать возможность студентам выполнить синхронный перевод на очень легкой и медленной речи с большими паузами, пройдясь по всему заданию сразу, «онлайн», но в максимально простом формате.

2. Офлайн (в аудитории): введение в основные методы синхронного перевода с использованием контролируемого перевода с листа или последовательного перевода без записей, чтобы развить у студентов навыки девербализации, фрагментации (работы с короткими единицами смысла), и ментального прогнозирования.

3. Сравнение видов устного перевода: воспроизведение одних и тех же или похожих речей в последовательном переводе, переводе с листа и синхронном переводе для иллюстрации различных ограничений и возможностей каждого вида.

На этом этапе учитель подготавливает входные материалы, почти полностью представляющие собой речи тренеров. Студенты учатся (i) слышать (ничего не упустить), анализировать и понять, затем выразить; (ii) понимать смысл речи; (iii) не тратить время на поиски замысловатых слов или выражений.

Практика на практике – лучший способ изучить технические аспекты синхронного перевода: преподаватель учит студентов тестировать оборудования, чтобы потом попробовать использовать их, выступая с речами из кабинки для одноклассников, которые слушают через делегатских приемников, чередуя роли. С каждым использованием, студенты все больше привыкают работать в кабине, что позволит минимизировать технические ошибки во время настоящего перевода. В самом начале можно сделать данные упражнения в кабине:

1. Последовательный перевод из кабины

Сначала студенты слушают докладчика через наушники и делают заметки, затем включают микрофон и осуществляют последовательный перевод. Затем преподаватель или студенты, которые слушали перевод дают обратную связь по расстоянию от микрофона, качеству голоса и громкости, передаваемой через систему, нежелательным посторонним звукам (дыхание, облизывание губ, переворачивание страниц) и т. д. Это последовательное упражнение из кабины лучше всего выполнять несколько раз, прежде чем приступить к интеллектуальному наблюдению.

Приёмы обучения в начале направлены на выработку координации слуха и говорения, развивая обостренное внимание, память и выражение смысла оратора:

2. Эхо (shadowing)

«Повторение» речи (следование за говорящим и повторение в точности того, что он говорит) является хорошим подготовительным упражнением для синхронного перевода. Такое дословное повторение на родном языке А поможет скоординировать процесс слушать и говорить одновременно. Если его делать на языке Б, это улучшает слушание и говорение на языке Б. В данном упражнении, лучше всего если речь читает преподаватель или студент, с паузами и в более медленном темпе, так как координация слушать и говорить в основном еще не сильно развита на начальном этапе.

3. Переформулирование

В этом упражнении студенты передают смысл речи на своем языке А, но перефразировав его как можно точнее в режиме реального времени, заменяя слова или фразы, используя различные структуры предложений.

Сначала студенты заменяют одно или два слова в каждом предложении, но через какое-то время они должны постараться перефразировать 20–30% речи, а затем постепенно пытаться перефразировать и реструктурировать больше в течение каждого сеанса. Когда они достигают скорости замены более 70% исходных слов и структур, они, по сути, делают синхронный перевод, хотя и на том же языке. Студенты с надежным, гибким владением языка А должны быть в состоянии достичь этого на разнообразном материале в течение нескольких недель практики.

Данное упражнение предназначено для того, чтобы переключить внимание от формы на смысл. Это основа техники синхронного перевода. В этой более динамичной версии студенты слушают речь и пытаются перефразировать ее на том же языке в режиме реального времени, подобно тому, как синхронные переводчики обрабатывают речь: используя разные слова и структуры, передавая одно и то же сообщение как можно точнее, т. е. сохраняя смысловую переформулировку, но без перевода.

Цели вышеперечисленных упражнений просты:

- выслушать все и донести суть;
- выражать смысл, без ненужных слов.

Чтобы достичь этих целей, на этом этапе студенты могут перефразировать и даже упростить речь, если это необходимо, но они не должны зацикливаться на поиске лучшего слова. Для этого преподаватель должен выбирать простые тексты, и читать их медленно и с паузами, так как студенты еще не смогут справиться с формальными речами.

Параллельно с этим свободным и легким знакомством с синхронным переводом, занятия в аудитории направлены на то, чтобы постепенно познакомить студентов с техническими ограничениями, налагаемыми отсутствием опережающего просмотра в этом режиме и линейностью, которую он налагает на более длинные и неуклюжие структуры предложений.

Эти замороженные упражнения синхронного перевода предназначены для развития техники синхронного перевода путем имитации одной трудности, но приостановки другой – давления времени и одновременности. Ниже приведены упражнения, которые развивают три ключевых техник синхронного перевода: сегментация, компрессия и прогнозирование.

1. Капельная подача

Это упражнение представляет собой сегментацию и объединение сегментов, которое можно выполнить первым для разминки. Опять же, выбирается формальный текст со сложными предложениями, и студенты информируются о его общем содержании, предыстории и коммуникативной ситуации. Теперь, однако, нет возможности заглянуть вперед: вместо того, чтобы сначала увидеть весь отрывок, преподаватель будет давать только последовательные отрывки по одному за раз. Студенты по очереди переводят каждый видимый отрывок как можно лучше, связывая его с предыдущим дискурсом и с должным вниманием к точности и приемлемому языку. Преподаватель даёт подсказки и практические советы по удобным фразам и связующим устройствам, чтобы показать, как (меньшие) последовательные отрывки можно было бы обрабатывать как единицы и элегантно соединять, с необходимыми небольшими корректировками, без потери смысла или искажения. Такие конкретные предложения действительно часто могут быть лингвистическими, охватывающими полезные ссылки, альтернативные фразировки и т. д.

Данное упражнение развивает навык сегментации и выражение нескольких маленьких отрывок как одну единицу, таким образом освобождая время и память переводчика.

2. Сегментный перевод (устный ввод)

В этом упражнении аутентичная официальная речь воспроизводится фрагмент за фрагментом с записи в формате «стоп-старт», и учащиеся снова переводят каждый фрагмент, прежде чем будет воспроизведен следующий. Сначала преподаватель даёт некоторое представление о теме и контексте речи, поэтому упражнение также дает возможность тренировать рефлекс прогнозирования, который, как и внимание, память и ментальное моделирование, играет центральную роль в понимании всей речи, но должен быть усилен и улучшен для синхронного перевода.

Это упражнение также может сосредоточить внимание на источнике понимания (и прогнозирования), который еще не был рассмотрен: **просодии**. У коммуникативного говорящего как локальная интонация, так и различные ритмические паттерны постоянно дают ценные подсказки о том, куда движется речь (например, различая первостепенную и вторичную информацию по изменению скорости, громкости или дикции). Пример (из Setton 1999: 10–11) показывает, как просодическое контрастное ударение на разных словах в одной и той же английской фразе «if» может подсказывать разные предварительные формулировки в русском языке (которые по-разному обозначают контрасты):

Форум НПО рекомендовал процедуру мониторинга.

However IF we adopt this text…	*Однако если мы примем этот текст...* *(Предполагая, что мы примем…)*
However if we ADOPT this text…	*Однако, как только мы примем этот текст …* *(Но как только эти меры будут приняты/станут законом…)*
However if WE adopt this text…	*Однако если именно мы примем этот текст …* *(Но одобрение нашего Комитета…)*

Прогнозирование становится возможным благодаря обильным прагматическим подсказкам в текстуре (особенно коммуникативной) речи, а также благодаря знаниям и

окружению переводчика. Чем лучше студент научится использовать эти источники для понимания происходящего, тем большего контроля он достигнет.

Данные упражнения стоит практиковать, каждый день меняя модель занятий: в кабине или в аудитории, для обеспечения вовлеченности студентов. При ежедневной практике, такие навыки, как понимание исходного языка и речи, способность свободно использовать язык перевода, скорость и адекватность (пере)формулирования улучшаются, и студенты уже могут выполнять синхронный перевод простых речей, произнесённых в медленном темпе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Матюшин И.М. Методические основы обучения синхронному переводу // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики, 2017. – № 2. – 111-120 с.

2. Robin Setton, Andrew Dawrant. Conference Interpreting: A Complete Course. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2016. – 470 p.

3. Балаганов Д.В., Князева Е.Г. Характеристика синхронно-переводческой деятельности // Вопросы современной лингвистики? 2019. – № 2. – 81-90 с.

4. Chernov, Ghelly V. Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting. Edited with critical foreword and notes by Robin Setton and Adelina Hild. – Amsterdam: John Benjamins, 2004. – 266 p.

УЎК 370.2

ЮСУФ ХОС ХОЖИБ МЕРОСИДА МИЛЛИЙ ХАВФСИЗЛИК МУАММОСИ

М.Н.Сайидов, ф.ф.н., доц., Жиззах давлат педагогика университети, Жиззах

Аннотация. *Ушбу мақолада Юсуф Хос Ҳожибнинг "Қутадғу билиг" асарида "миллий хавфсизлик" тушунчасининг мазмун-моҳияти ёритилган. Унда миллий хавфсизлик масалаларида кимлар масъул экани ва бу борада нималарга эътибор қаратилиши лозимлиги ҳақида фикр юритилади. Асар доирасида қадимги туркий сиёсий тафаккурда хавфсизлик, ҳушёрлик ва ижтимоий бирлик каби тушунчаларнинг тутган ўрни таҳлил қилинади.*

Калит сўзлар: *Хавфсизлик, миллий хавфсизлик, тўру,тўрулик, будун, будун бирлиги, қалам сиёсати, хушёрлик, сергаклик.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается понятие «национальная безопасность» в произведении Юсуфа Хас Хаджиба Кутадгу билиг. Анализируется сущность и содержание этого понятия, определяется, кто несёт ответственность за обеспечение национальной безопасности и на что следует обращать особое внимание в этом контексте. Работа освещает роль таких понятий, как безопасность, бдительность и общественное единство, в системе древнетюркской политической мысли.*

Ключевые слова: *безопасность, национальная безопасность, туру, будун, единство народа, политика пера, бдительность, настороженность.*

Abstract. *This paper explores the concept of national security as presented in Kutadgu Bilig, a seminal work by Yusuf Khass Hajib. The study examines the content and significance of this concept, identifies the entities responsible for ensuring national security, and highlights the critical elements that must be considered to maintain it. Through the lens of classical Turkic political thought, the paper sheds light on the early foundations of national governance, vigilance, and social unity.*

Keywords: *national security, security, turu, budun, unity of the people, policy of the pen, vigilance, alertness.*

Миллий хавфсизлик – бу шахс, жамият ва давлат учун тинч ва осойишта ҳаёт таъминланишидир. Шу жиҳатдан миллий хавфсизликни таъминлаш бўйича қадим аждодларимиз меросини ўрганиш ва давлатчилигимиз тажрибаларини ўзлаштириш муҳим ахамиятга эга. Бу борада айниқса, мутафаккирларимиз қарашлари ва тавсиялари жуда қизиқарлидир. Чунки, эл-улус ва давлат хизматида фидойилик кўрсатиб, ўзларининг тажрибаларини ёзиб қолдиришган. Бу меросларни ўрганиш долзарб бўлиб турибди. Айниқса, ўқиш эмас уқиш долзарблигича қолмоқда. Шуниси эътиборлики, миллий хавфсизлик масаласи барча замонларда сағлом фикрли ва фидоий шахсларни безавта қилиб келган.Ана шундай шахслардан бири, Юсуф Хос Хожибдир. Унинг 1069 йили туркий тилда яратилган

"Қутадғу билиг" (Бахтга элтувчи билим) асари ўз даврида Шарқу Ғарбда донг таратган[3,48]. Асарда миллий хавфсизлик масаласига доир ўзига хос кенцептуал қарашлар ҳам илгари сурилган. Бу қарашлар юртнинг содиқ бир фарзанди ва давлат арбоби (У Қорахонийлар давлатининг "хос хожиби"- давлат котиби) томонидан баён қилинганлиги билан диққатни тортади. Юсуф Хос Хожиб "миллий хавф сизлик" тушунчасини қадимги туркий тилдаги **тўру –тўрулик** атамаси билан ифодалайди. (Подшо Элиг фаолиятига баҳо бериб) шундай дейди:

Халқ бойиди, эли яшнади,
Халқ тили Элигни дуо қилди.
Халқ бахтиёр бўлди, мушкул – машаққатлари кетди,
Қўзи билан бўри аралашиб юрди.
Эли яшнади, адолатли сиёсат тузилди,
Элигнинг давлати кундан – кунга зиёда бўлди[3,206].

"Тўру" сўзи тартиб, интизом, қонун, адолат ва сиёсат маъноларини анг латади.[3,106] Шу маънода туркийча **тўрулик атамаси** миллий хавфсизлик тушунчасини ифодалайди ва унинг негизини халқ, инсоният, жамият ҳамда давлатда тартиб, меъёр, интизом, қонун ва адолатни ўрнатиш каби маънолар ташкил қилади. Бундан ташқари "будун" бир давлатга уюшган фуқоролар, жамият; "эл" жамиятнинг фаол аъзолари ва "давлат" эса қут, яъни бахт ва форовонлик манбаи бўлган бирлашмадир. Шу маънода тўруга амал қилиш яъни миллий хавфсизликни таъминлаш халқни бадавлат ва давлатини қудратли қилади. Негаки миллий хавфсизлик – бу ҳимоя, мухафаза ва имкониятдир. Юсуф Хос Хожиб миллий хавфсизлик тушунчасини ана шундай тушунади.

Мутафаккир "миллийлик" тушунчасини "бутунлиқ" халқчиллик, туркийлик атамаси билан ифодалайди. Унинг фикрича, миллийлик давлат бошлиғида (Хоқон) мужассам бўлади ва шу сабабли ўз хоқони Улуғ Буғрохонни (вафоти 1103 йил) "милллат тожи, давлат таянчи ва дин шавкати" деб атайди[3,76]. Демак, миллийлик - миллат, давлат ва жамият учун таянч катего риядир. Шу сабабли инсон ҳаёти, давлат ва жамият ривожи учун миллий хавфсизликни таъминлаш тақозо этилади.

Юсуф Хос Хожибнинг фикрича, миллий хавфсизлик "давлатни севувчи ларни соғ – омон тутишга ва ёвларни эса ўртадан кўтаришга асосланади" [3,78] Бу оддий ҳақиқатни идрок қилиб олиш керак. Чунки давлатда турли ижтимоий гуруҳ ва тоифаларга мансуб кўплаб одамлар яшайди, лекин улар давлат ва жамиятга мансуб бўлган муносабатига кўра фарқланади. Аслида бу инсоннинг табиатидан келиб чиқади.

Бу янглуқ [яъни инсон] номи янглуқ [яъни хато] учун бўлди,
Бу янглуқ [яъни хато] учун у янглуқ [яъни инсон] аталди[3,90].

Инсон табиатида хато ва качиликка йўл қўйиш хусусияти бўлганлиги учун хавфсизликни таъинлашга эхтиёж сезилади. Бу хато ва камчиликларнинг асосийлари мутафаккир назарида, қуйидагилар: 1) кўп ҳолларда ёлғон сўзлаш; 2) сўзини устидан чиқмаслик; 3) ичкиликка берилиш; 4) меъёрдан ошиш; 5) тубан хулқли бўлиш; 6) дарғазаб юриш ва хакозо [3,110]. Инсон табиатига хос бўлган бу ижтимоий иллатлар яшовчан бўлиб қолаётганлиги учун ҳам миллий хавфсизликни таъминлаш заруриятини келтириб чиқаради.

Юсуф Хос Хожибнинг наздида, давлат хавсизлигини таъминлаш миллий хавфсизликнинг асосий ва муҳим таркибий қисмидир. Бунинг учун "**эдгу тўру"**, яъни инсоний тартиб – интизомга асосан давлат бошқаруви **сиёсати** олиб борилиши керак[3,100]. Қадимги туркий давлатлар бошлиқлари шундай йўл тутишар эди:

Сиёсат қилур эрди ҳиммат била
Бу ҳиммат ярашур сиёсат била [3,120].

Давлат қурилиши масаласида мутафаккир давлат бошлиғи (бег), вазир, Қўмондон (су башлар), давлат котиби (улуғ хожиб), Элчи (яловач) ва Молия вазири (ағичи) давлат бошқаруви органларининг ахамиятини алохида таъкид лаб кўрсатади [3,326-449]. Бу давлат бошқаруви органлари давлат хавфсизли гини таъминлашда асосий таянч ҳисобланади. Бунинг учун уларга **энг муносиб** кадрлар тайинланиши керак. Мисол учун, Юсуф Хос Хожиб Бош

вазир (вазир) номзодига қуйидаги талабларни қўяди:1) ақл – идроклик ва довюрак лик; 2) уқувлик ва билимдонлик; 3) зийраклик ва тадбиркорлик; 4) эътикодли лик ва поклик каби [3,252]; Қўмондонга (У мудофаа вазири вазифасини ҳам бажарган – М.С.) қуйидаги талаблар: 1) стратегик билимга эгалик; 2) мардлик ва саховатлилик; 3) уруш ва тинчликни фарқлай олишлик; 4) тактик етуклик ва ҳокоза [3,374]; ёки Элчига (у Ташқи ишлар вазири вазифасини ҳам бажарган – М.С) қўйиладиган талаблар: 1) уқувлик ва хотиржамлик; 2)нотиқ лик ва фаросатлилик; 3) садоқатлилик ва кўзи тўқлик; 4) ичмаслик ва анди шалилик ва ҳокоза [3,418] Демак, давлат хавфсизлигини таъминлаш ихчам ва таъсир кучига эга давлат қурилиши ҳамда давлат бошқаруви органларига оқил кадрларнинг тайинланиши масаласига эътибор бериш муҳим ахамиятга эга. Бу ёндашув бугун ҳам ўз долзарблигича қолмоқда.

Таъкидлаш лозимки, Юсуф Хос Хожиб давлат хавфсизлигини таъминлашда таъсир кучига эга давлат бошқарув органларининг ролига эътиборни қаратади. Бироқ, бу органлар учун куч ишлатиш сиёсатини бирламчи асос сифатида кўрсатмайди. Шу сабабли у мазкур давлат бошқаруви органларига муносиб кадрларни танлаш ва тайинлаш масаласига асосий эътиборни қаратади. Бу борада у кадрларда икки ижтимоий иллатнинг бўлмаслигини орзу қилади: 1) мансабпараслик; 2) нафс қутқусига берилиш (суқ кўзлик). Шу сабабли у дейди:

Ҳақиқатан тугал бой бўлайин десанг,

Кўнгил бойлигини қил, эй жувонмард[3,420].

"Кўнгил бойлиги" – бу етарли даражада билимга эга бўлиш натижасидаги ёндашув, ахлоқ, муносабат ва фаолиятда меъёрга риоя қилишдир.

Эзгу тўруга, яъни тартиб – интизомга асосланган давлат бошқаруви сиёсати давлат хавфсизлигини таъминлашдаги иккинчи муҳим асосдир. Бу масалада мутафаккир дейди:

Қилич олди – бердиси [яъни қилич билан шуғулланиш] халқни тузатади,

Қалам олди – бердиси [яъни қаламкашлик] эзгу йўл- йўриқлар тузади.

Мазкур ўринда миллий давлаттчилигимиз тадрижида яшовчан бўлиб келаётган **Қилич ва қалам коцепцияси** ифодаланган. Унга кўра, сўнги чора сифатида куч ишлатиш "**қилич"** халқни давлатга бирлаштириб, юксак мақсад –муддаоларга йўналтиради ва исталмаган муаммоларнинг олдини олади. Мисол учун, уюшган жиноятчиликка чек қўйиш учун албатта қилич зарур бўлади. Аммо, оқилона давлат бошқаруви сиёсатида "**қалам"**кучи билан ҳам давлатда муносиб тартиб – интизом ўрнтилади. Бу биринчи омилдан кучлидир. Мутафаккирнинг фикрича, оқил давлат бошқаруви ходимлари ва уларнинг доно маслаҳатчилари "**қалам" сиёсати** йўлини хуш кўрадилар [3,100].

Юсуф Хос Хожиб давлат хавфсизлигини таъминлаш учун давлат бошқаруви кадрлари Ҳушёр ва Сергак бўлишини ("уқуғлиқ ва сақлиқ") ҳамда Ғофил ва Хотиржам бўлмаслигини ("ўсаллиқ ва эминлиқ") алоҳида таъкидлайди [3,124]. Негаки ёв ва зўравон кучлар ҳамиша Ғофил ва хотиржамликдан фойдаланиб қолади[3,124]. Савол туғилади: давлат хавфсизлигини талаб даражасида таъминлаш учун бошқарув кадрлари Ҳушёр ва Сергак бўлишига ҳамда Ғофил ва Хотиржам бўлмаслигига нима асос бўлади? Мутафаккирнинг фикрича, бу асос иккитадир: 1) давлат бошқаруви кадрлари маънавий ва жисмоний соғлом бўлиши керак; 2) бу тоифа ходимлари етарли даражада моддий таъминланган бўлиши лозим [3,128].

Шундай қилиб Юсуф Хос Хожиб давлат хавфсизлигини таъминлашнинг асоси сифатида **оқилона давлат қурилиши ва адолатли давлат бошқаруви** принциплари деб кўрсатади.

Юсуф Хос Хожиб тажрибали давлат арбоби ва мутафакир сифатида миллий хавфсизликни таъминлаш масаласида ўзига хос қарашларга эга бўлган. Мазкур қарашларга миллий ўзига хослик, прагматиклик асосга эгалик ва йўналиш беришлилик хусусиятлари хос. У давлат, жамият ва сиёсатнинг мазмун-моҳиятини, ўтмиш, бугун ва келажакни теран идрок қилади. Мутафаккир инсон ҳаёти, давлат ва жамиятда миллий хавфсизликни куч ишлатиш йўли билан амалга оширишни инкор этади. Аксинча, унинг йўли қонун асосида таъсир кўрсатиш, адолатли сиёсат, давлат бошқаруви органларининг фаоллиги ва бошқарув кадрларининг инсоний муносабатидан иборат билади.

Миллий хавфсизлик муаммоларини ҳал этишда Юсуф Хос Хожиб каби мутафаккир ва давлат арбобларининг тажрибалари, назарий ва амалий тавсияларига эътибор қаратиш

кутилган самараларни бериши шубҳасиз. Бундай тарихий мерос дунёнинг кўпгина мамлакатларида йўқлиги билан ҳам аҳамиятлидир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1.Ёқубов А. "Қутадғу билиг"да давлатчилик концепцияси. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриётиб 1997.

2.Сайидов М. Юсуф Хос Хожибнинг ўрта аср маданияти тарихида тутган ўрни. – Т.: Навруз.2013.

3.Юсуф Хос Хожиб. Қутадғу билиг. – Т.: ФАН. 1971.

4.Древней тюрский словарь. – М.: ИПЛ.1960.

5.Национальной безопасности: современньй вызов. Сборник.- М.:РАГС.2007.

УДК 37.02

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Н.Ж.Тожибаева, преподаватель, Самаркандский филиал Ташкентского государственного экономического университета, Самаркандский

Annotatsiya. *Maqolada O'zbekiston universitetlarida rus tilini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash samaradorligi tahlil qilinadi. Loyiha asosida o'qitish va interaktiv metodlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilgan. Pedagogik tajriba natijalari talabalarning motivatsiyasi va bilim sifati oshganini ko'rsatdi.*

Kalit so'zlar: *pedagogik texnologiyalar, rus tili, loyiha asosida o'qitish, AKT, motivatsiya, ta'lim sifati, innovatsiyalar.*

Аннотация. *В статье рассматривается эффективность применения современных педагогических технологий в обучении русскому языку в университетах Узбекистана. Особое внимание уделяется проектному, интерактивному обучению, а также использованию информационно-коммуникационных технологий. Результаты педагогического эксперимента подтвердили рост учебной мотивации и улучшение качества знаний учащихся.*

Ключевые слова: *педагогические технологии, русский язык, проектное обучение, ИКТ, мотивация, качество образования, инновации.*

Abstract*. This article explores the effectiveness of modern pedagogical technologies in teaching the Russian language in universities in Uzbekistan. Particular attention is paid to project-based, interactive learning, as well as the use of information and communication technologies. The results of the pedagogical experiment confirmed an increase in student motivation and improved learning outcomes.*

Keywords: *pedagogical technologies, Russian language, project-based learning, ICT, motivation, quality of education, innovation.*

Введение. В современных условиях реформирования образовательной системы Узбекистана особую значимость приобретает внедрение современных педагогических технологий в преподавание разных дисциплин, в частности русского языка [10]. Это обусловлено необходимостью подготовки конкурентоспособных, критически мыслящих выпускников, способных к самообучению и адаптации в быстро меняющемся информационном обществе. Актуальность темы определяется необходимостью повышения качества образования, мотивации учащихся к изучению предмета, а также развития ключевых компетенций. Инновационные подходы, такие как информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), проектная деятельность, интерактивные методы, сегодня становятся необходимым инструментарием педагога [6].

Методы. Для достижения целей исследования и проверки гипотезы об эффективности применения современных педагогических технологий в обучении русскому языку в университетах Узбекистана была использована совокупность как теоретических, так и практических методов.

1. Теоретический анализ литературы и нормативных документов

На первом этапе была проведена работа с научной, методической и учебной литературой, а также с государственными нормативными актами, регулирующими образовательную политику в Узбекистане. Анализ включал изучение:

- концепций модернизации образования;
- существующих классификаций педагогических технологий;
- подходов к обучению русскому языку с применением ИКТ, проектной, исследовательской и проблемной деятельности [1].

Это позволило выявить наиболее актуальные педагогические технологии, применимые к курсу русского языка, а также определить основные критерии их эффективности.

2. Качественные методы: интервью и анкетирование

Следующим шагом стало проведение анкетирования среди учителей русского языка в университете. Всего было опрошено 25 педагогов, что позволило получить информацию:

- о реальной практике использования инновационных методов в обучении;
- об отношении учителей к современным технологиям;
- об основных барьерах в их внедрении [2].

3. Педагогическое наблюдение

В ходе эмпирической части исследования проводилось систематическое наблюдение за уроками русского языка в экспериментальных и контрольных классах. В экспериментальных классах учителя внедряли различные формы современных технологий: онлайн-опросы, групповые и парные задания, видеоматериалы, презентации, образовательные игры, задания с элементами дополненной реальности [3].

4. Эксперимент

Ключевым методом в рамках данной работы стал **педагогический эксперимент**, проведённый в двух параллельных классах. Эксперимент длился в течение одного семестра. Учащиеся одной группы (экспериментальной) обучались с использованием современных технологий, другая группа (контрольная) занималась по традиционной методике.

В результате удалось не только количественно, но и качественно оценить влияние современных педагогических технологий на образовательные результаты и поведение учащихся [4].

Результаты. В результате внедрения педагогических инноваций во второй (экспериментальной) группе были достигнуты следующие результаты:

- Повышение среднего балла по предмету на 17% по сравнению с контрольной группой;
- Рост мотивации: 85% студентов отметили, что им стало интереснее изучать русский язык;
- Увеличение активности на уроках: почти все студенты принимали участие в групповых и индивидуальных заданиях;
- Повышение уровня коммуникативных компетенций (диалоги, публичные выступления, презентации).

Анализ. Полученные результаты исследования подтверждают эффективность применения современных педагогических технологий в обучении русскому языку в Узбекистане. В ходе эксперимента было выявлено, что внедрение таких методов, как проблемное обучение, проектная деятельность и использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), значительно улучшает качество образовательного процесса и способствует активизации учебной деятельности учащихся [5].

Одним из ключевых аспектов является использование проблемного обучения, которое помогает учащимся не только усваивать новые знания, но и развивать навыки критического мышления. Проблемные задачи, включенные в уроки, стимулируют учащихся искать решения, анализировать информацию, выдвигать гипотезы и аргументировать свои мнения. Этот метод особенно эффективен при работе с художественными произведениями, поскольку такие тексты уже содержат проблемы, которые требуют осмысления и обсуждения.

Наблюдения показали, что учащиеся, обучающиеся с использованием современных технологий, проявляют больший интерес к предмету, активно участвуют в уроках и демонстрируют более высокие результаты в итоговых тестах. Учителя также отметили, что использование технологий помогает создать более динамичную и продуктивную атмосферу на уроках, способствуя не только лучшему усвоению материала, но и развитию ключевых компетенций, таких как цифровая грамотность и критическое мышление [7].

Обсуждение. Внедрение современных педагогических технологий требует от педагога смены методологического подхода: от трансляционного к диалогическому. Это означает необходимость построения урока как совместной деятельности, где учитель — не только носитель знаний, но и организатор познавательной среды.

Важно отметить и сложности, возникающие при использовании инновационных методов [9]:

- Недостаточный уровень цифровой подготовки некоторых педагогов;
- Ограниченные технические ресурсы;
- Недостаток времени на подготовку нестандартных уроков;
- Необходимость методической и технической поддержки.

Тем не менее, полученные результаты показывают, что положительные эффекты значительно превышают затраты. Университеты, в которых внедряются современные технологии, демонстрируют лучшие образовательные показатели, как в предметных знаниях, так и в формировании компетенций 21 века: критическое мышление, сотрудничество, цифровая грамотность [8].

Заключение. Проведённое исследование подтвердило высокую эффективность использования современных педагогических технологий в преподавании русского языка в университетах Узбекистана. Применение таких подходов, как проектное и проблемное обучение, интерактивные методы, а также информационно-коммуникационные технологии, положительно влияет как на учебную мотивацию студентов, так и на качество усвоения материала.

Таким образом, интеграция современных педагогических технологий в учебный процесс по русскому языку — это не просто модный тренд, а реальный путь к повышению качества образования. Внедрение этих технологий должно сопровождаться методической поддержкой учителей, развитием цифровой инфраструктуры и постоянным анализом результатов.

В перспективе целесообразно продолжить исследования в этом направлении, уделяя внимание адаптации инновационных методов к национально-культурному контексту Узбекистана, а также расширению практики их применения на других предметах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдуалиева, Д. (2021). Teaching Russian As A Foreign Language In Universities Of Uzbekistan: Rus Tili Universitetlarda Chet Tili. Актуальное В Филологии, 7(7).

2. Абдуалиева, Др (2023). Лингвометодологические Особенности Использования Дистанционных Технологий В Обучении Русскому Языку. Научно-Методический Журнал «Умственное Просвещение», 1-8.

3. Абдуалиева Д.Р. И Шарипова Н.И. (2021). Самый Простой Способ Выучить Русский Язык Как Иностранный. Журнал Педагогических Изобретений И Практики, 3, 116-118.

4. Абдуалиева, Д. (2021). Teaching Russian As A Foreign Language In Universities Of Uzbekistan: Rus Tili Universitetlarda Chet Tili. Актуальное В Филологии, 7(7).

5. Tasheva, D. Interactive learning forms in russian lessons. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 211.

6. Toshniyazovna, S. Y., & Beknazarovna, E. M. (2023). Theoretical Substantiation of the Formation of the Language Competence of Students in the Course of Studying Syntactic Norms. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 18, 63-65.

7. Toshniyazovna, S. Y. (2023). Rus olimi AN Samoylovichning Sarq tillariga qo'shgan hissasi. Qishloq xo'jaligi, atrof-muhit va barqaror rivojlanish milliy konferensiyasi, 38-42.

8. Yulduz, S. (2023). Baho mazmunini ifodalovchi birliklarning gap tarkibida ifodalanishi. Qishloq xo'jaligi, atrof-muhit va barqaror rivojlanish milliy konferensiyasi, 48-51.

9. Khaydarovna, Ullieva Sanobar, Umarova Dilfuza Mamatkulovna, and Allayarova Dilfuza Klichevna. "Artistic Character As A Personality Model: Methods Of Linguistic Representation Of The Human Image." The Seybold Report (2023).

10. Klichevna, A. D., & Salimovna, T. D. (2023). Practical Aspects of the Formation of a Communicative Approach in the Development of a Linguistic Personality in Teaching the Russian Language. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 18, 180-183.

УДК 37.02

НОВАЦИИ И ИННОВАЦИИ - НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ СОВРЕМЕННЫХ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

К.Ж.Туленова, д.ф.н., проф., Ташкентский государственный педагогический университет, Ташкент
М.Рахимова, магистрант, Ташкентский государственный педагогический университет, Ташкент
Г. Рустам- Валиева, магистрант, Ташкентский государственный педагогический университет, Ташкент

Annotatsiya. *Ushbu maqola innovatsiyalar va innovatsiyalarning asosiy jihatlarini ko'rib chiqadi, ularning dolzarb muammolarni hal qilish va bilimda yangi cho'qqilarga erishish uchun muhimligini ta'kidlaydi. Fan va texnikaning jadal rivojlanishi sharoitida innovatsiya va innovatsiyalar zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Innovatsiyalar yangi g'oyalar, usullar va yondashuvlarni ifodalaydi. Innovatsiya, o'z navbatida, ushbu yangiliklarni amaliyotga tatbiq etishni o'z ichiga oladi, bu esa sezilarli yaxshilanish va yutuqlarga olib keladi.*

Kalit so'zlar: *innovatsiyalar, ilmiy tadqiqotlar, yangilik, bilim, fan, texnologiya.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются ключевые аспекты новаций и инноваций, подчеркивается их важность для решения актуальных проблем, достижения новых высот в знаниях. В условиях стремительного развития науки и технологий новации и инновации становятся неотъемлемой частью современных научных исследований. Новации представляют собой новые идеи, методы и подходы. Инновации, в свою очередь, предполагают внедрение этих новаций в практику, что приводит к значительным улучшениям и достижениям.*

Ключевые слова: *новации, инновации, научные исследования, новшество, знание, наука, технологии.*

Abstract*. This article examines the key aspects of innovations and innovations, emphasizing their importance for solving current problems and achieving new heights in knowledge. In the context of rapid development of science and technology, innovations and innovations are becoming an integral part of modern scientific research. Innovations are new ideas, methods, and approaches. Innovations, in turn, involve the implementation of these innovations in practice, which leads to significant improvements and achievements.*

Keywords*: innovations, innovations, scientific research, novelty, knowledge, science, technology.*

Введение. В современном мире, где научные исследования становятся все более сложными и многогранными, новации и инновации играют ключевую роль в продвижении науки и технологий. В условиях стремительного развития науки, техники и технологий именно новые идеи, открытия и практики становятся основой научного прогресса. Новации и инновации проникают во все сферы научной деятельности, от фундаментальных исследований до прикладных разработок, обеспечивая устойчивое развитие общества и повышение качества жизни.

Новации, представляющие собой оригинальные научные предложения, гипотезы, методы или концепции, служат отправной точкой научного поиска. Инновации же воплощают собой практическое применение новационных идей, внедрение научных разработок в производственные, образовательные и иные сферы. Таким образом, инновационная активность выступает важнейшим показателем эффективности научной деятельности.

Основная часть. Инновации охватывают не только новые продукты и услуги, но и инновационные процессы, включая новые технологии и организационные методы, изменения

в рыночной структуре и создание совершенно новых рынков. Таким образом, инновации становятся движущей силой, которая не только улучшает существующие системы, но и создает возможности для будущего развития.

Другими словами, инновации представляют собой результат реализации новых идей и знаний. Это означает, что если разработана новая идея, которая представлена в виде схем, диаграмм или детальных описаний, но не находит применения в какой-либо области и не востребована на рынке, то такая идея не может считаться инновацией.

Основными критериями для определения инновации являются: научно-техническая новизна, промышленная применимость, коммерческая реализуемость. Причина возникновения инноваций заключается в вечном стремлении человека усовершенствовать существующую систему общества, устраняя противоречия между реальным и желаемым состоянием [3].

Понятие «инновация» впервые появилось в XIX веке в исследованиях культурологов, где оно означало внедрение элементов одной культуры в другую, связываясь с изменениями в культурной среде.

В 1900-х гг. Й. А. Шумпетер ввел его в научное употребление, выделив пять типичных изменений, рождающих инновации, к которым относятся: использование новой техники, новых технологических процессов или нового рыночного обеспечения производства; внедрение продукции с новыми свойствами и качественными характеристиками; использование новых видов сырья; изменения в организации производства и его материально-техническом обеспечении; появление новых рынков сбыта. По мнению Й.А. Шумпетера, инновации являются движущей силой экономического роста и социального прогресса.

Й.А. Шумпетер дает следующее определение: «инновация – это любое возможное изменение в целях внедрения и использования новых видов потребительских товаров, новых производственных и транспортных средств, рынков и форм организации в промышленности, происходящее вследствие использования новых или усовершенствованных решений технического, технологического, организационного характера в процессах производства, снабжения, сбыта продукции и т. п.» [5].

Н.И. Лапин считает, что инновация – процесс создания, распространения и использования нового практического средства (новшества) для новой или лучшего удовлетворения уже известной потребности людей, общества; одновременно это есть процесс сопряженных с данным новшеством изменений в той социокультурной и вещественной среде, в которой совершается жизненный цикл инновации [1].

Ю.П. Морозов считает, что с момента принятия к распространению новация приобретает новое качество – становится инновацией. Инновация, согласно общепризнанному определению, есть процесс разработки, освоения, эксплуатации и исчерпания производственно-экономического и социально организационного потенциала, лежащего в основе новации [2].

Инновация - это конечный результат инновационной деятельности, получивший воплощение в виде: а) новых или усовершенствованных продуктов или услуг, внедренных на рынках; б) новых или усовершенствованных технологических процессов; в) новых способов организации производства, использованных в практической деятельности.

Согласно словарям, инновация – это процесс создания, распространения и использования новшества (совокупности новых идей и предложений, которые потенциально могут быть осуществлены и при условии масштабности и эффективности результатов могут стать основой любого нововведения).

В Толковом словаре В. Даля слово «новшество» также имеет культурный смысл: «новшество - новое явление, новый обычай, новый метод, изобретение», «новшество - что-л. новое, вновь созданное, примененное и т. п.; нововведение» [4].

В русском переводе слово «инновация» имеет три основных значения: инновация, нововведение и новшество. Синонимами являются «инновация» и «нововведение», что подчеркивает их схожесть в контексте обновления или улучшения чего-либо.

Инновацию можно определить как нововведение в таких областях, как техника, технология, организация труда или управление. Она основана на использовании достижений науки и передового опыта, что позволяет создавать новые продукты, услуги или процессы.

Традиционно инновация характеризуется как конечный результат внедрения новшества, направленного на максимизацию прибыли и получение других экономических, социальных, экологических, научно-технических или иных эффектов. Это акцентирует внимание на том, что инновация не просто идея, а результат, который приносит конкретные выгоды.

В отличие от инновации, новшество (или новация) представляет собой оформленный результат фундаментальных или прикладных экспериментальных работ в какой-либо сфере. Это может быть новая идея, концепция или технология, которая еще не была внедрена в практику, но имеет потенциал для дальнейшего развития и применения.

Новшества могут оформляться в виде: открытий, патентов, товарных знаков, рационализаторских предложений, документации на новый или усовершенствованный продукт, технологию, управленческий или производственный процесс, организационной, производственной или другой структуры, ноу-хау, понятий, научных подходов или принципов, документа, результатов маркетинговых исследований.

Новшество - результат творческой деятельности, представляющий собой новый или обновленный продукт, который предлагается потребителям для дальнейшего преобразования и использования. Это может быть новая технология, идея, метод или продукт, который еще не был внедрен на рынок.

Таким образом, инновация представляет собой практическое применение новшества, которое успешно выходит на рынок и признается потребителями. Инновация подразумевает, что новый продукт или технология не только созданы, но и нашли свое применение, обеспечивая коммерческую ценность и принося прибыль.

Основное отличие между новшеством и инновацией в том, что новшество - идея или продукт, который может быть потенциально полезным, но еще не внедрен в практику. Инновация - новшество, которое прошло этап внедрения и стало успешным на рынке, получив признание и обеспечив экономическую выгоду. Внедрение новшества и его практическая применимость играют ключевую роль в превращении идеи в инновацию.

Заключение. Таким образом, новации и инновации играют ключевую роль в современных научных исследованиях, формируя основу для достижения новых горизонтов в различных областях знаний. Их внедрение не только способствует решению актуальных проблем, но и кардинально меняет подходы к исследованию, повышая эффективность и качество научных работ.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лапин Н.И. Теория и практика инноватики: учеб. пособие. https://studfile.net/preview/1840523/

2. Морозов Ю.П. Инновационный менеджмент: Учебное пособие для вузов.https://xn--80ae0bbf.xn--2000-94dygis2b.xn--p1ai/management/men414.pdf

3. Теоретическая инноватика: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / под ред. И. А. Брусаковой. https://urait.ru/viewer/teoreticheskaya-innovatika-563611#page/-5

4. Толковый словарь Даля https://gufo.me/dict/dal/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%88%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE

5. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. https://crystalbook.ru/wp-content/uploads/2021/05/2008_Jozef_Shumpeter_Teoria_ekonomicheskogo_razvitia_Kapitalizm_sotsializm_i_demokratia.pdf

УДК 37.02

ПРИМЕНЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО АНАЛИЗА ДЛЯ РАЗВИТИЯ РУССКОЙ РЕЧИ У УЧАЩИХСЯ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

Т.Л.Чхетиани, преподаватель, Бухарский государственный педагогический институт, Бухара

Аннотация. *В данной статье рассматривается языковой анализ как действенный метод обучения русскому языку в средних школах с узбекским языком преподавания. Основное*

внимание уделяется методическим стратегиям, направленным на развитие речевых навыков учащихся и устранение языковых барьеров. Исследуются особенности синтаксической и лексической структуры русского и узбекского языков, что способствует более глубокому освоению грамматических норм русского языка. Также представлены рекомендации для педагогов по эффективному использованию языкового анализа в учебном процессе.

Ключевые слова: *анализ языка, преподавание русского языка, билингвальное образование, узбекский язык, методика обучения, речевые способности, синтаксис, лексика.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ta'lim o'zbek tilida olib boriladigan umumta'lim maktablarida rus tilini o'qitishning samarali usuli sifatida til tahlili ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor o'quvchilarning nutq qobiliyatlarini rivojlantirish va til to'siqlarini bartaraf etishga qaratilgan uslubiy strategiyalarga qaratiladi. Rus va o'zbek tillarining sintaktik va leksik tuzilishining xususiyatlari o'rganilgan bo'lib, bu rus tilining grammatik me'yorlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Shuningdek, o'quv jarayonida til tahlilidan samarali foydalanish bo'yicha o'qituvchilarga tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *til tahlili, rus tilini o'qitish, ikki tilli ta'lim, o'zbek tili, o'qitish metodikasi, nutq qobiliyatlari, sintaksis, lug'at.*

Abstract. *This article examines language analysis as an effective method of teaching Russian in secondary schools with Uzbek as the language of instruction. The main focus is on methodological strategies aimed at developing students' speech skills and eliminating language barriers. The features of the syntactic and lexical structure of the Russian and Uzbek languages are studied, which contributes to a deeper understanding of the grammatical norms of the Russian language. Recommendations for teachers on the effective use of language analysis in the educational process are also presented.*

Keywords: *language analysis, teaching Russian, bilingual education, Uzbek language, teaching methods, speech abilities, syntax, vocabulary.*

Одной из ключевых задач преподавания русского языка в средних школах с узбекским языком обучения является формирование речевых навыков учащихся и устранение языковых барьеров. Поскольку учащиеся являются носителями узбекского языка, необходимо применять методические подходы, обеспечивающие их плавный переход на русский язык. Важно, чтобы процесс обучения не только способствовал грамотному и точному использованию русского языка, но и учитывал специфику восприятия и интерпретации мыслей с одного языка на другой. Особое внимание должно уделяться созданию учебных программ, которые бы гармонично сочетали теоретические знания с практическими упражнениями, направленными на развитие устной и письменной речи.

В условиях современной билингвальной образовательной среды, где русский язык изучается как второй, особую значимость приобретают методы, направленные на его эффективное усвоение. Одним из таких методов является языковой анализ, представляющий собой систематизированное изучение языка через его структурные компоненты: грамматику, лексику, синтаксис и семантику. Этот метод способствует глубокой интерпретации языковых явлений и позволяет учащимся не только освоить грамматические нормы, но и применять их в реальных коммуникативных ситуациях. Важность языкового анализа обусловлена тем, что он позволяет не только усваивать правила, но и развивать аналитическое мышление, необходимое для полноценного владения языком.

Языковой анализ заключается в детальном изучении языковых элементов (лексика, грамматика, синтаксис, стилистика) с целью выявления закономерностей и структурных характеристик. В процессе анализа учащиеся знакомятся с грамматическими категориями, осваивают типы предложений и виды словосочетаний, а также их функциональные особенности. Такой подход позволяет не только усваивать теоретический материал, но и эффективно применять знания на практике. Применение языкового анализа способствует развитию навыков самостоятельного осмысления языковых конструкций и их точного использования в письменной и устной речи.

Согласно мнению Т.М. Балыхина, «языковой анализ помогает учащимся осознавать внутренние связи в языке и понимать, как они проявляются в различных формах речи». Например, при изучении синтаксиса учащиеся могут анализировать взаимодействие частей речи в предложении, что способствует более осмысленному восприятию языковых конструкций. Разбирая предложение «Солнечный день радовал всех», языковой анализ помогает понять:

- как прилагательное «солнечный» уточняет значение существительного «день»;
- как подлежащее «день» связано со сказуемым «радовал»;
- как дополнение «всех» определяет объект действия.

Такая работа позволяет выявлять внутренние связи языка и понимать, как грамматические и лексические элементы формируют смысл высказывания. В дальнейшем это способствует развитию навыков создания собственных текстов и устных высказываний. Помимо этого, регулярная практика языкового анализа позволяет учащимся лучше воспринимать сложные синтаксические конструкции, что положительно сказывается на их способности выражать мысли на русском языке.

Применение этого подхода особенно актуально в условиях билингвального образования, где учащиеся сталкиваются с двумя языковыми системами, требующими специфических методических решений. Языковой анализ в этом контексте обладает рядом преимуществ, способствующих осознанию различий между русским и узбекским языками и преодолению трудностей, обусловленных синтаксическими, лексическими и грамматическими особенностями. Анализируя особенности двух языков, учащиеся формируют у себя более четкое представление о языковых закономерностях и особенностях перевода.

Одной из ключевых задач обучения русскому языку является преодоление языковых барьеров, возникающих из-за различий между русским и узбекским языками. Поскольку русский язык относится к индоевропейской семье, а узбекский — к тюркской, их синтаксические структуры имеют значительные отличия. Например, в русском языке порядок слов в предложении чаще всего фиксирован: подлежащее — сказуемое — дополнение, тогда как в узбекском языке он более гибкий, что может вызывать затруднения при переводе. Например:

- Русский: «Я читаю книгу.»
- Узбекский: «Men kitob o’qiyapman.»

В русском языке порядок слов играет важную роль в передаче смысла, тогда как в узбекском языке он подвержен вариативности. Языковой анализ помогает учащимся осознать эти различия и понять их влияние на смысловое содержание. Более того, анализируя примеры предложений на обоих языках, учащиеся учатся адаптировать структуру предложений в зависимости от контекста, что способствует повышению уровня их языковой компетенции.

Кроме того, различия в лексической системе также требуют внимания. В русском языке одно слово может иметь несколько значений в зависимости от контекста, тогда как в узбекском языке каждое значение может выражаться разными словами. Например, слово «стол» в русском языке может обозначать как предмет мебели, так и место для работы, тогда как в узбекском языке используются разные термины для этих понятий. Языковой анализ помогает учащимся осваивать контекстуальные особенности языка, что повышает точность их речи. Это особенно важно в процессе обучения, так как точный выбор слов способствует правильному выражению мыслей и предотвращению возможных ошибок в устной и письменной речи.

Одним из эффективных методов языкового анализа является работа с текстами. Разбирая различные типы текстов — рассказы, описания, статьи, учащиеся анализируют их синтаксическую и лексическую структуру. Это не только способствует развитию навыков восприятия и анализа информации, но и помогает формировать умение самостоятельно создавать тексты. Например, при анализе текста «Моя семья» учащиеся выделяют сложные синтаксические конструкции и исследуют их функции в контексте.

Еще одним полезным методом является сравнительный анализ предложений на русском и узбекском языках. Этот метод позволяет выявлять сходства и различия между двумя языковыми системами, а также способствует эффективному переводу, сохраняя точность и выразительность высказывания. Например:

- Русский: «Она любит читать книги.»
- Узбекский: «U kitob o'qishni yaxshi ko'radi.»

Анализируя такие примеры, учащиеся лучше понимают структуру предложений, особенности словоупотребления и влияние грамматических элементов на смысл. Это способствует более осознанному освоению русского языка и его активному использованию в речи. Развитие подобных навыков делает процесс обучения более результативным и способствует повышению уровня владения языком.

Таким образом, языковой анализ как метод обучения русскому языку в билингвальной среде обладает рядом преимуществ. Он способствует не только устранению языковых барьеров, но и углубленному пониманию структуры языка, что значительно повышает уровень владения русским языком. Включение языкового анализа в образовательный процесс является важным шагом к успешному обучению русскому языку в средних школах с узбекским языком обучения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алиев Р., Каже Н. Билингвальное образование. Теория и практика. Рига, 2005

2. Амшоков Х.Х. Методические приемы развития билингвизма на первой ступени образования // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 11-3. – С. 517-520;

3. Балыхина Т.М. Методика преподавания русского языка как неродного (нового): Учебное пособие для преподавателей и студентов. - М.: Издательство Российского университета дружбы народов, 2007.– 185 с.

4. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. — М., 1977

5. Шаклеин В.М., Рыжова Н.В. Современные методики преподавания русского языка нерусским: Учеб. пособие. – М.: РУДН, 2008. – 258 с.

УДК 37.016:[811.161.1'243:392]

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Н.С.Шавилова, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. *Biz taklif qilayotgan model Rossiya Xalqlar do'stligi universiteti yuridik fakulteti rus tili kafedrasi qoshidagi "Lingvomadaniyatshunoslik va kasbiy muloqot" laboratoriyasining ilmiy-ma'rifiy faoliyatining uslubiy tamoyillariga, shuningdek, chet ellik talabalar bilan ko'p yillik pedagogik faoliyat natijalariga asoslanadi.*

Kalit so'zlar: *Rus tili chet tili sifatida, lingvomadaniy yondashuv, umumiy didaktik tamoyillar, alohida metodologik tamoyillar, faoliyatga asoslangan yondashuv, kommunikativlik printsipi, aspektual o'qitish*

Аннотация. *В основу предлагаемой нами модели легли методологические принципы научной и учебной деятельности Лаборатории лингвокультурологии и профессионального общения при кафедре русского языка юридического факультета Российского университета дружбы народов, а также результаты многолетней преподавательской деятельности с иностранными студентами.*

Ключевые слова: *русский язык как иностранный, лингвокультурологический подход, общедидактические принципы, частнометодические принципы, деятельностный подход, принцип коммуникативности, аспектное преподавание*

Abstract. *The model we propose is based on the methodological principles of scientific and educational activities of the Laboratory of Linguocultural Studies and Professional Communication at the Department of Russian Language of the Law Faculty of the Peoples' Friendship University of Russia, as well as the results of many years of teaching with foreign students.*

Keywords: *Russian as a foreign language, linguocultural approach, general didactic principles, particular methodological principles, activity-based approach, communicative principle, aspectual teaching*

Обучение русскому языку в условиях формирования продуктивного таджикско-русского билингвизма ставит перед собой, прежде всего, коммуникативную цель. Иными словами, коммуникативная направленность, бесспорно, является основным принципом обучения русскому языку в национальной (таджикской) школе, где закладываются основы формирования умений и навыков общения на русском языке. Однако изучающим русский язык необходимо овладеть ещё одним способом участия в коммуникативном процессе. Речь идёт о том, что, усваивая новый для себя язык, человек одновременно проникает в новую национальную культуру, получает огромное духовное богатство, хранимое изучаемым языком [32: 4]. Фактически происходит межкультурная коммуникация, т.е. общение людей, представляющих разные культуры. Это, по сути, соизучение языка и культуры, которое повышает общий уровень владения языком, мотивацию к его всестороннему и многоплановому изучению.

Языковая личность обязана быть адекватной нормам носителей языка в конкретных формах общественной жизни и межкультурной коммуникации в целом. Приобщение к информации о России, о её культуре позволяет носителям другого языка и другой культуры лучше понять феномен русской языковой личности. Эта реальная объективность не подвергается никакому сомнению, так как русский язык, наравне с основными целями и задачами, служит средством приобщения учащихся к русской культуре.

Методика обучения русскому языку как неродному находится в постоянном развитии и совершенствовании. Истоками её формирования служат эффективные методические поиски, новые данные лингвистики, этнопсихологии, социо- и психолингвистики, культурологии, лингвокультурологии и других смежных наук. На этой основе совершенствуются методические системы обучения, приёмы овладения русским языком и русской культурой. Лингвокультурология как научная дисциплина синтезирующего типа характеризуются, прежде всего, целостным, паритетным и системным рассмотрением культуры и языка как совокупности единиц — лингвокулътурем (термин Воробьёва В .В.), образующих полевые структуры. Доминирующим здесь является не простое изучение взаимодействия языковых, этнокультурных и этнопсихологических факторов или опора на предметно-понятийную сферу культуры в учебном описании и преподавании языка, а целостное теоретико-описательное исследование объектов как функционирующей системы культурных ценностей, отражаемых в языке, контрастивный анализ разных языков (народов) на основе теории лингвистической относительности (гипотеза Э. Сепира - Б. Уорфа), концепции, согласно которой структура языка и системная семантика его единиц коррелируют со структурой мышления и способом познания внешнего мира у того или иного народа.

Профессор В.В. Воробьёв считает, что изучая национально-культурное содержание языковых единиц (лексических и фразеологических), она (лингвокультурология) представляет их во всей полноте содержания и оттенков, в степени, максимально приближенной к их восприятию носителями данного языка и данной культуры [45: 31].

Проблема изучения русского языка в лингвокультурологическом аспекте приобретает в последнее время все большую актуальность. Это объясняется развитием межкультурных контактов, необходимостью учитывать универсальные и специфические характеристики поведения и общения различных народов, важностью определения и точного обозначения тех культурных ценностей, которые лежат в основе коммуникативной деятельности. Каждая языковая личность как предмет лингвистического изучения представляет собой обобщенный образ носителя культурно-языковых и коммуникативно-деятельностных ценностей, знаний, установок и стереотипов поведения.

Таким образом, помимо различных лингвистических и лингводидактических задач, направленных на поиски эффективного и рационального обучения русскому языку, следует

обратить самое серьёзное внимание на проблему формирования лингвокультурологической компетенции учащихся в условиях узбекско-русского двуязычия.

В данном случае возникает необходимость рассматривать феномен языка в контексте жизнедеятельности человека — носителя определённой культуры, представителя конкретного этноса, обладающего специфическим этническим сознанием и менталитетом и взаимодействующего с представителями других лингвокультурных общностей.

По сути, это формирование знаний, умений и навыков у обучаемых в области инонациональной культуры. Этот процесс вполне может осуществляться через систематический и поступательный ввод национально-характерной лексики. Её еще называют «этнокультурной», «этнокультуроведческой», то есть лексикой с национально- культурным компонентом семантики.

Приобщение носителей таджикского языка к русской национальной культуре вполне определённо требует закрепления в их сознании новой формулы отождествлений и различий. Тормозящее, интерферирующее влияние родного языка практически даёт о себе знать в абсолютном: большинстве случаев, поскольку, употребляя слова, обучаемые вкладывают в них родное национально-культурное содержание. В результате нередки случаи, когда, «излагая мысль на русском языке, говорящие оперируют категориями национальной культуры. Таким образом, интерференция родной культуры осложняет коммуникацию ничуть ни меньше, чем интерференция родного языка. Отсюда очень важными и необходимыми представляются специальные, целенаправленные усилия, как подготовленного преподавателя, так и правильно сориентированного школьника или студента»

Методика обучения русскому языку как неродному имеет свою историю становления и развития. Одним из важных направлений современности в совершенствовании обучения русскому языку в условиях таджикско-русского двуязычия является новый подход, основанный на теории обучения языкам посредством изучения культуры носителей изучаемого языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Tadjievna, Xujanova Ozoda. "Use of interactive methods in russian." European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies 2.12 (2022): 86-88.

2. Хужанова, Озода Тожиевна. "О фонетической адаптации некоторых восточных экзотизмов в текстах русских дипломатических документов XVI-XVIII вв." Иностранные языки в Узбекистане 6 (2019): 50-62.

3. Булекбаева, Екатерина Александровна, and Озода Таджиевна Хужанова. "Анализ произведений Шукура Холмирзаева." Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 1.4 (2022): 258-260.

4. Хужанова, Озода Таджиевна. "Восточные названия тканей в памятниках русской деловой письменности XVI-XVIII веков (фарабат, лас, камка, зендень, киндяк, паф, атлас)." Вестник Челябинского государственного университета 20 (2011): 144-147.

5. Хужанова, Озода Тожиевна. "О фонетической адаптации некоторых восточных экзотизмов в текстах русских дипломатических документов XVI-XVIII вв." Иностранные языки в Узбекистане 6 (2019): 50-62.

6. Хужанова, Озода. "Из истории среднеазиатских дел посольского приказа XVII века о Хивинском царевиче Авгане Мухаммеде." Tamaddun nuri jurnali 9.60 (2024): 80-84.

7. Усманова, Гулшад Мадхатовна, and Озода Таджиевна Хужанова. "Language learning games in foreign language lessons." Актуальные научные исследования в современном мире 6-7 (2020): 144-148.

8. Хужанова, Озода Тожиевна. "Восточные названия флоры и фауны в памятниках деловой письменности XVI-XVIII вв." Язык и ментальность в диахронии. 2022.

УЎК 159.923.3

МУЛОҚОТНИНГ САМАРАЛИ КЕЧИШИДА ҲУРМАТ ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ ЎРНИ

А.Шамахмудова, DSc, проф.в.б., Самарқанд давлат чет тиллар институти, Самарқанд

Аннотация. *Ушбу илмий мақола испан тили соҳиблари томонидан самарали мулоқотга эришиш йўлида қандай лисоний ҳаракатларни амалга оширишини ўрганиш масаласини қамраб олган бўлиб, натижалар ушбу маданият вакиллари нутқида ҳурмат тамойилларининг кенг миқёсда қўлланилиши мулоқот самарадорлигини оширишга аҳамиятли даражада таъсир этишини кўрсатиб берган.*

Калит сўзлар: *мулоқот, дискурс, иллокутив ҳаракат, максималар, ҳурмат тамойиллари, прагматик таркиб, нутқий актлар, этнопрагматик омиллар.*

Аннотация. *В настоящей статье рассматривается проблема реализации форм вежливости в речевых актах для достижения эффективной коммуникации в испанском дискурсе. Результаты показывают, что использование стратегий вежливости играет ключевую роль в достижении целей в разговоре для носителей испанского языка.*

Ключевые слова: *коммуникация, дискурс, речевой акт, максимы, стратегия вежливости, прагматическое содержание, речевые акты, этнопрагматические факторы.*

Abstract. *The present article deals with a problem of realization of politeness forms in speech acts in order to achieve effective communication in Spanish discourse. The results suggest that using politeness strategies plays the key role in achievements of goals in conversation for Spanish native speakers.*

Keywords: *communication, discourse, ilocutive act, maxims, politeness strategy, pragmatic contents, speech acts, ethnopragmatic factors.*

Ҳар бир шахс суҳбатдоши билан нутқий алоқага киришар экан, албатта бундан қандайдир аниқ мақсадни кўзлаган бўлади. Бу мақсадга эришиш учун эса маълум тамойилу қоидаларга бўйсуниш талаб этилади. Лисоний мулоқотнинг маҳсулдорлигини таъминлаш тамойил- қоидаларини тарғиб қилишга оид беҳисоб нодир асарлар, мақол ва маталлар яратилган. Бу борада шарқ мутафаккирларидан Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг”, Кайковуснинг “Қобуснома”, Аҳмад Яссавийнинг “Девони ҳикмат”, Алишер Навоийнинг “Ҳайрат ул-аброр”, “Маҳбуб ул-қулуб” сингари асарлари алоҳида ўрин эгаллайди. Уларнинг барчаси ҳозиргача ўзининг қадр-қийматини сақлаб, С.Мўминов, Ш., Ш.Сафаров каби олимларнинг илмий изланишларида дастуриламал бўлиб келмоқда. Ҳурмат тамойилларига асосланиш самарали мулоқотнинг гарови сифатида хизмат қилишини хорижий тилшунослардан Ҳ.Грайс, Ж.Лич, Г.Каспер, С.Левинсон, П.Браун, Р.Лакофф, Х. Хаверкате, Л. Орозко ва бошқалар ўз илмий тадқиқот ишларида исботлаб кўрсатганлар.

Сўзловчи бирор бир нутқий тузилмани талаффуз этаётиб, кўп ҳолларда тузилмада бевосита ифода топмаган ва унинг пропозицион маъносидан келиб чиқмаган, лекин сўзловчи назарда тутаётган контекстдан хабардор қобилиятли тингловчи томонидангина тушуниладиган иллокутив актни ифодалайди. Мулоқотдошларнинг бир-бирини тушуниши лисоний коммуникациянинг асосий шартидир. Масалан, “Чой тугабти”, “Совуқ” жумлаларини тингловчининг образига хавф солмаслик ниятида билвосита ифодаланганлиги ва уларни “Чой дамла”, “Иссиқроқ кийин” ёки “Эшикни ёп” каби мазмунларда англаш учун Ж. Сёрль айтган shared background information [Сёрль Ж., 1975; 48], яъни “ўзаро умумий ва олдиндан маълум бўлган маълумот”га эга бўлиш керак. Аммо бундай ҳолатда ва “орқа фон”да турадиган маъно ўз-ўзидан пайдо бўлмайди [Сафаров Ш.С., 2008; 109]. Масалан, испан тилидан келтирилган қуйидаги матнда ушбу хусусиятни кузатишимиз мумкин:

La mujer viene al despacho de su marido y dice: “Se muestra una pelicula interesante por la televisión”

El marido: Lo siento, tengo mucho trabajo que hacer.

Ушбу диалогда хотини эрига фильм кўришни таклиф этаяпти, лекин унинг нутқий актида бу прагматик мазмун бевосита ифодаланмасдан контекст шароитида назарда тутилаяпти. Эрнинг жавобида ҳам инкор бевосита шакллантирилмаган, аммо тагмаънода мавжуд. Эр хотин бир-бирини аъло даражада тушунаяпти ва агар аёл эрининг нимани назарда тутаётганини сўраганида ғалати кўринган бўларди. Бу ерда гап Америка тил фалсафасининг намояндаларидан бири Герберт Пол Грайс “импликатура” деб атаган ҳодиса тўғрисида бормоқда. Бу турдаги коммуникатив вазиятлар учун у имплицитлаш, импликат ва импликатура атамаларини киритган. Биринчи нутқий актда кино кўриш таклифи имплицит кўриниш олаяпти, кейингисида эса *вақтим йўқ* импликатини яққол кузатиш мумкин.

Г.П.Грайс импликатураларни конвенционал ва коммуникатив гуруҳларга ажратиб кўрсатади. Биринчиси талаффуз этилган нутқий тузилма маъносининг қисми ҳисобланади.

Конвенционал импликатура негизида табиий тилдаги ибора ва сўзлар маъноларини контекстдаги маъносидан узиб талқин қилиш ётади. Айни бир нутқий тузилманинг ўзи, воқеланган мулоқот матнидан келиб чиққан ҳолда, ҳар хил маъноларни талқин қилиши мумкин ва уларнинг ҳар бири эълон қилинган ибора маъносининг қисми ҳисобланади. Нутқий мулоқотдаги тажрибамизда бир иборанинг ўзи турли мазмун ва туслардаги маъноларни ўз ичига олишига амин бўлдик. Масалан, ҳамсуҳбатимиз "Кечаги тўйда дастурхон жуда чиройли эди", деб мақтаса, биз тушунамизки, у тўйдаги стол устига тўшалган мато ҳақидамас, балки дастурхонга тортилган нозу-неъматлар тўғрисида гапираяпти. Бу импликатура негизида тилда "дастурхон" сўзи маъносига боғланган, таомларнинг характерига ишора қилувчи конвенция туради.

Ҳ.П. Грайс мулоқотнинг прагматик қоидаларини шакллантириб, лисоний мулоқотнинг самарали кечишини тизимли равишда тадқиқ қилишга ўз ҳиссасини қўшган. Суҳбатнинг самарали кечиши, яъни иллокутив мақсадга эришиш учун диалог олиб боришнинг маълум қоидаларига амал қилиш кераклиги турган гап. Ҳ.П. Грайс таълимотига кўра, коммуникатив фаолият асосини ўзаро ҳамкорлик тамойили ташкил қилади ва бу қуйидагича таърифланади: "Мулоқот диалогининг ушбу босқичида сенинг коммуникатив улушинг мулоқот мақсади ва вазияти талабига жавоб бериши керак"[Grice H.P., 1975; 45]. Ҳамкорликка эришиш мақсадида ҳамсуҳбатлар тўртта асосий тамойилга таянишлари лозим бўлиб, Ҳ.Грайс бу тамойилларни "maxim", яъни максималар, деб белгилаган. Ушбу максималарнинг бир-биридан фарқи маълумотнинг қайси йўл билан эълон қилинганига боғлиқдир. Маълумки, лисоний мулоқот жараёнида миқдор, сифат, муқобиллик ва муомала тарзи асосий ўрин касб этади. Шундан келиб чиққан ҳолда, улар қуйидаги тамойиллар бўйича гуруҳланади:

1. МИҚДОР постулатлари (берилаётган ахборотнинг миқдорини белгилаш):

1.1. Сенинг ахборотинг талаб даражасидан камроқ бўлмаслиги лозим.

1.2. Сенинг ахборотинг талаб даражасидан кўпроқ бўлмаслиги лозим.

2. СИФАТ постулатлари (эълон қилинган ахборотнинг ростлигини таъминлаш):

2.1. Ахборотинг ҳақиқатга мослигини таъминлашга ҳаракат қил,яъни:

2.1.1. Ёлғон деб ўйлаган ахборотни эълон қилма.

2.1.2. Етарлича далилга эга бўлмаган маълумотни баён этма.

3. ДАХЛДОРЛИК постулати ёки мавзуга оидлик тамойили, шунингдек, ўринлилик постулати деб атасак ҳам бўлади:

3.1. Мавзудан узоқлашма, керакли ахборотни баён эт.

4. УСЛУБ постулати ёки тарз тамойили – аниқ ва равшан сўзлашга чорлайди:

4.1. Тушунарсиз ёки англаш мушкул бўлган иборалардан фойдаланма.

4.2. Дудмалликдан сақлан.

4.3. Фикрингни ихчам баён эт.

4.4. Баённинг мантиқий тартибда бўлсин.

Албатта, бу қоидалар яна тўлдирилиши мумкин. Улар заминида бошқа шунга ўхшаш самарали мулоқотнинг тизимли қоидалари ишлаб чиқилган. Баъзан бу қоидалар, Ҳ.Грайс берган тартибдан фарқли ўлароқ, бошқача шакллантирилган, лекин муҳими, уларнинг асл мазмун-моҳияти ўзгармаган.

¿De dónde aconsejas comprar los zapatos?

¡Los zapatos mejores son en Pertini!

Адресантнинг "Қаердан пойафзал сотиб олишни маслаҳат берасан?" деган саволига реципиентнинг "Энг зўр аёллар оёқ кийимлари "Pertini" савдо дўконларида" деб жавоб беришини қандай нутқий актлар гуруҳига киритиш лозим? Унинг иллокутив кучи қай даражада ва суҳбатдошга қандай таъсир этади ва ниҳоят, перлокутив натижа мос бўладими? Бир қарашда норелевант нутқий актни ифодалаб, самарали мулоқот тамойили бўлган ҳамкорлик тамойилидан чекингандек туюлади: тингловчидан маслаҳат кутилганда, у "Pertini" савдо белгиси остида фаолият кўрсатаётган дўконларга бўлган муносабатини билдирмоқда. Лекин адресатни жуда яхши билган сўзловчи, унинг ҳамкорлик тамойилини бузишга асос йўқлигини фаҳмлайди, билдирган фикрнинг оқилоналигига ишонади ва уни ундов сифатида

эмас, балки чин дилдан берилган маслаҳат сифатида қабул қилади. Ҳозиргина хонага кириб, фақатгина "*Los zapatos mejores son en Pertini"* жавоб репликасини эшитган киши учун эса бу экспрессив нутқий акт сифатида намоён бўлади. Агарда мазкур нутқий ҳаракат ушбу фирма намояндаларидан бири томонидан талаффуз этилганда, ушбу нутқий актни тижорат мақсадида айтилган қаттиқ туриб илтимос қилиш, ишонтириш ҳаракати ёки, оддий тил билан айтганда, ташвиқот деб талқин этилиши ҳам мумкин бўлар эди. Шундай қилиб, нутқий тузилманинг мулоқот интенцияси нутқий вазият, коммуникатив муҳитга, нутқ субъектларининг хусусиятларига асосланиб аниқланади.

Суҳбатдош презумпциясининг оқиллиги ва бу қоидаларни билиш, яъни суҳбатдошнинг ҳамкорлик тамойилидан чекинишига асос йўқлигига ишониш, бизга коммуникатив импликатураларни шакллантириш ва тўғри фаҳмлаш имкониятини беради.

Маълумки, имликатура фақатгина қўйидаги ҳолларда қўлланилишга ҳақли:

1. Сўзловчи ҳамкорлик тамойилига амал қилганда.

2. Сўзловчи томонидан яратилган импликат мавзуга оидлик тамойилига асосланганида.

3. Сўзловчи тингловчининг айтилган фикрни тўғри фаҳмлай олиш қобилиятига ишонган тарзда мулоҳаза билдирганида.

Мисол тариқасида испан тилидан келтирилган қуйидаги диалогни қараб чиқсак:

A. Abuela: Me parece que Juan esta enfermo y no puede ir al colegio.

B. Madre:¿Crees? ¿No ves que el canta y baila durante todo el dia con sus amigos?

Ўзбек тилидаги таржима:

А. Бувиси: Хуаннинг тоби йўқ, бугун дарсга бормай қўя қолсин.

Б. Ойиси: Наҳотки? У кун давомида дўстлари билан ўйин-кулги қилиб юрганини кўрмадингизми?

Агар (А)нинг (Б) ҳамкорлик тамойилини бузишига, хусусан, унинг релевантлик постулатига риоя қилишига шубҳаланишга асоси бўлмаса ҳамда билдирилган фикрни (Б) тўғри идрок эта олишига ишонса, ниҳоят, назарда тутилган импликатнинг релевантлик тамойили ҳар иккаласи нуқтаи назаридан бузилишига йўл қўйилмаса, шунда тингловчи коммуникатив импликатурани осонгина қабул қила олади ва бу импликатнинг ҳукми "Хуан соппа-соғ ва у мактабга бориши керак" тарзида намоён бўлади. (Б)нинг нутқий тузилмаси шаклан сўроқ бўлишига қарамасдан, бу ўринда унинг мақсади сўраш эмас, балки билдирган ҳукмини далиллаштиришдан иборат.

Шундай қилиб, ҳурмат тамойилларига асосланган имплицит нутқий актларда нутқий бирликнинг структур тузилиши унинг прагматик мазмуни, яъни ифоданинг асл иллокутив мазмунидан тубдан фарқ қилар экан. Д. Гордон ва Г. Лакоффнинг "Ҳар кунги нутқий мулоқотимизда бир лисоний бирликни бошқасининг маъносини ифодалаш учун ишлатамиз, деган даъвосини испан тили мулоқот матнидан келтирилган мисолларни интенционал таҳлили орқали кўриб чиқдик ва уларнинг хушмуомала шакллар асосида воқеланиши, шубҳасиз, мулоқотнинг самарали кечишини таъминлашига амин бўлдик. Шундай экан, билвосита нутқий актлар тингловчининг ҳис туйғуларига таъсир ўтказиш, уни ҳаракатга ундашда хушмуомалалик принципига асосланиш орқали мулоқот самарадорлигини таъминлайди. Тафаккурда мавжуд бўлган интенцияни у ёки бу шаклда воқелантириш нутқ субъектларининг миллий-маданий, ижтимоий психологик, мулоқот доирасидаги ўрни, коммуникатив муҳит каби бир қатор этнопрагматик омилларга ҳам боғлиқ бўлиб, ушбу масалани истиқболдаги илмий ишларимизда тадқиқ этсак замонавий тилшунослигимизнинг равнақига муҳим ҳисса қўшган бўламиз. Чунки ҳурмат шаклларининг ифодаланиши турли лисоний маданият соҳибларида фарқли равишда кечади ва ушбу тамойилларни мукаммал билиш, ўз навбатида, мулоқот самарадорлигини таъминлашга таъсир этмай қолмайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий лисоний хусусиятлари. Филол. фан. докт... дисс. автореф. – Т., 2000. – 29 б.

2. Искандарова Ш.М. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари. Филол.фан.номз. …дис. автореф. – Самарқанд, 1993. – 27 б.

3. Карнеги Д. Муваффақият калити. – Т.: Янги аср авлоди, 2015, – 720 б.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

№5/3 (126)
2025 y., may

O‘zbekcha matn muharriri:	Ro‘zmetov Dilshod
Ruscha matn muharriri:	Hasanov Shodlik
Inglizcha matn muharriri:	Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
Musahhih:	O‘rozboyev Abdulla
Texnik muharrir:	Shomurodov Jur’at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 07.05.2025
Bosishga ruxsat etildi: 14.05.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 17,1 b.t. Buyurtma: № 5-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru
Telegram **(+998) 97-458-28-18**